
ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА
НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

1918-1923

ІСТОРІЯ

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА
НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

1918-1923

ІСТОРІЯ

Керівник авторського колективу
й відповідальний редактор
Олександр КАРПЕНКО

Івано-Франківська обласна державна адміністрація
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника
Відділ регіональних проблем

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

1918-1923

ІСТОРІЯ

НБ ПНУС

746453

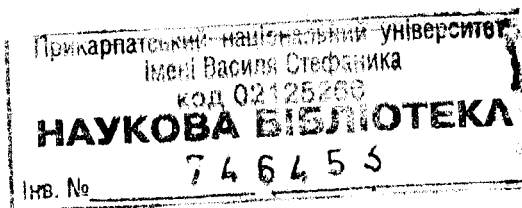
Івано-Франківськ
Сіверсія
2001

Пропонується читачеві колективна монографія – комплексне наукове дослідження найважливіших процесів історичного розвитку Західно-Української Народної Республіки 1918–1923 рр. Висвітлюються історичні передумови виникнення ЗУНР, її становлення, події, що відбувалися на її території. Книга написана на великому джерельному матеріалі з вітчизняних і зарубіжних архівів, преси та спогадів.

Для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться новітньою історією України.

Монографія видана за сприяння
голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації
Михайла ВИШИВАНЮКА

Затверджено до друку постановою вченої ради
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

ВСТУП

Історія української національної державності багата на славні державотворчі традиції: від Київської Русі та Галицько-Волинського князівства через Українську козацьку республіку до державності новітньої доби – Української Народної Республіки, а відтак – сучасної суверенної, соборної України, народженої волею українського народу в наші дні.

У цьому історичному ряду почесне місце належить Західно-Українській Народній Республіці (ЗУНР), що була втіленням державницьких устремлінь українців Галичини, Буковини й Закарпаття, які в ході Великої східноєвропейської революції, складовою частиною якої була й Листопадова національно-демократична революція на західноукраїнських землях, 19 жовтня 1918 р. на Всенародних Українських Національних зборах у Львові створили свій представницький орган – Українську Національну Раду (УНРаду), яка того ж дня проголосила на цих землях Українську державу з правом заступництва її інтересів на мирній конференції. Отже, фактично Рада заявила про свої права суб'єкта міжнародно-правових відносин.

Тринадцятого листопада УНРада Тимчасовим Основним Законом визначила назву нової держави – Західно-Української Народної Республіки як суверенної держави українського народу зі своїм гербом – Золотим Левом на синьому полі і синьо-жовтим прапором. Була чітко окреслена і її територія: споконвічні українські землі – Східна Галичина (історична назва – Галичина), Північна Буковина і Закарпаття (Угорська Русь) загальною площею понад 70 тис. кв. км з населенням понад 6 млн. осіб.

Проголошення власної самостійної держави у центрі Європи було видатною подією в історії українського народу, який протягом багатьох століть перебував в іноземній неволі. Одночасно це було й кроком на шляху втілення мрій поколінь про соборність української нації в єдиній суверенній Українській національній державі.

Складним, тернистим був шлях західних земель України до волі, незалежності й соборності. У новий час його започаткувала революція 1848 р., що ввійшла в історію під символічною назвою «весна народів». Саме в ході цієї революції у Львові виникла Головна Руська Рада, що була політичним представницьким органом українців Австрійської імперії – за образним визначенням Михайла Грушевського, «свого роду українським правительством». Важливо відзначити, що у своїх перших документах Рада чітко заявила про єдність української нації, «великого народу». Революція мала помітні позитивні наслідки: звільнення селян

від панщини, надання деяких демократичних прав, національно-культурне піднесення. Однак монархія задушила революцію, розпустила парламент, обмежила демократичні свободи, розігнала Головну Руську Раду. І все ж революція не була безслідною. Ідеї вільності, національної свободи і державності знаходили відгомін у суспільно-політичному житті і пізніше. Іван Франко справедливо підкреслював, що наступним поколінням «майже на кожному кроці приходиться нав'язувати до того, що вже було розпочато або бодай задумано в 1848 р.».

Боротьба за втілення ідеї свободи і державності набула нового піднесення в другій половині XIX – на початку XX ст., коли на арені суспільного життя з'явилися політичні партії, що очолили національно-визвольні змагання народу.

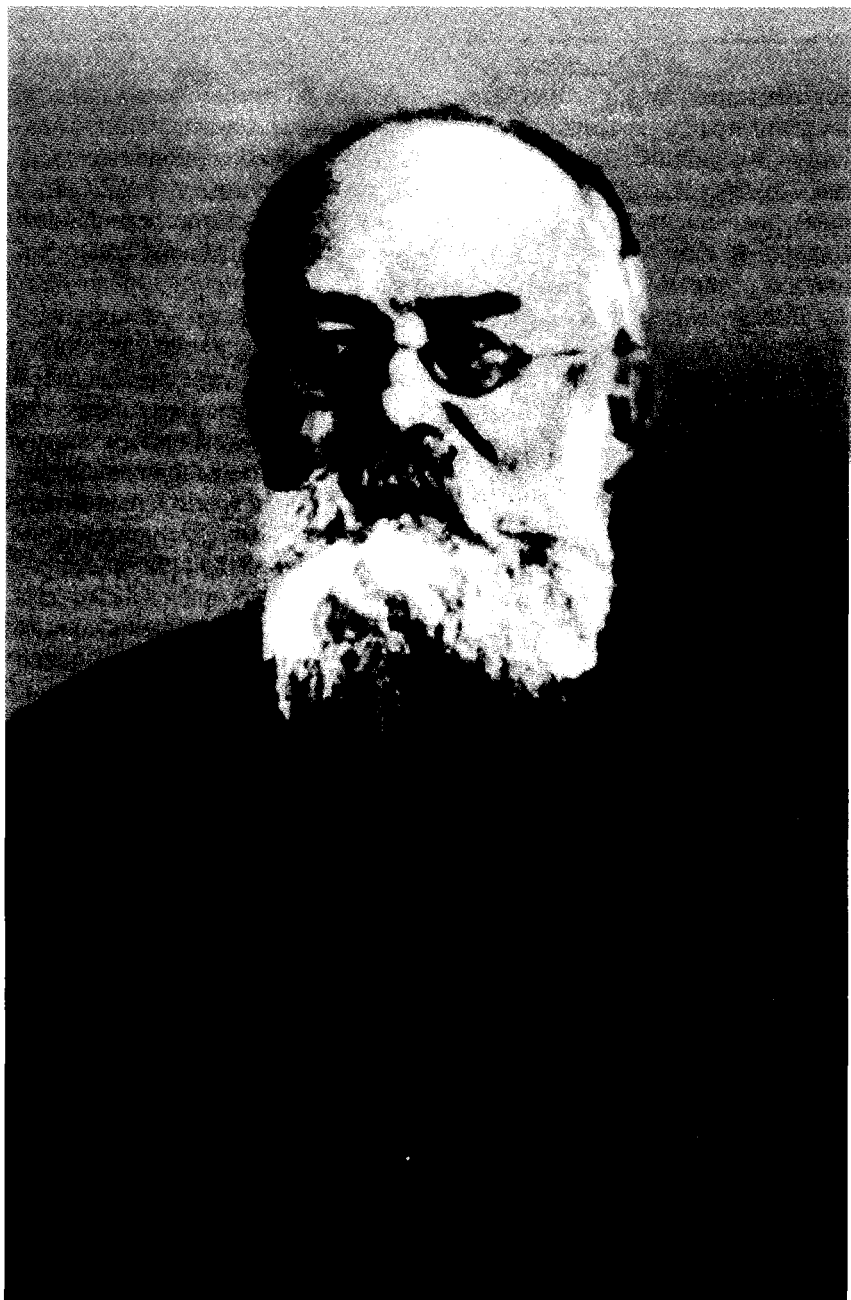
Перша світова війна, запровадження військового стану трохи вгамували визвольний порив народних мас. Водночас війна загострила міждержавні, класові й національні протиріччя. Вона стала каталізатором революційної боротьби широких народних мас. Полум'я революції охопило агонізуючі Російську, Австро-Угорську і Німецьку імперії.

У єдиному руслі суспільного розвитку завершувався і процес пробудження української нації, розпочатий «весною народів». Цій проблемі і присвячується перша глава цієї монографії – «Пробудження нації». Її основна ідея – показати, що відродження української нації й державності на західних землях України було закономірним результатом суспільно-політичних процесів і визвольних змагань українського народу.

Послідовним продовженням висвітлення історичного процесу стало з'ясування передумов національно-демократичної революції на західноукраїнських землях у тісному зв'язку з подіями в Австро-Угорщині, до складу якої вони входили, і, безумовно, з тим, що відбувалося тоді в Наддніпрянській Україні.

У ході розвитку цих подій українські політичні партії дедалі більше переконувалися, що доля західних земель України має вирішуватися не в імперії Габсбургів, а в об'єднанні з Українською Народною Республікою, яку проголосила Центральна Рада 7 (20) листопада 1917 р. Ці переконання набрали нової сили, коли 22 січня 1918 р. Українська Народна Республіка була проголошена самостійною суверенною державою. При цьому слід підкреслити, що й національно-демократичні сили Наддніпрянщини бачили майбутнє України в об'єднанні східних і західних земель у єдиній народній республіці.

Перемога революції в Україні й утворення Української Народної Республіки відіграли важливу роль в активізації визвольних змагань на західних землях України. Політичні партії, Українська парламентарна

*Михайло Грушевський.
Голова Української Центральної Ради*

репрезентація у віденському парламенті все голосніше заявляли про суверенні права української нації, зокрема на самовизначення і возз'єднання в єдиній соборній і самостійній Українській національній державі. Поразка німецької й австрійської армій на фронтах світової війни прискорила кінець Австро-Угорської імперії й відродження державності на західних землях України, що було закономірним результатом історичного розвитку.

Дослідженню безпосередніх передумов національно-демократичної революції, що перемогла на західноукраїнських землях, нуртуючи в єдиному руслі Великої східноєвропейської революції, присвячена глава «Листопадова національно-демократична революція. Проголошення Західно-Української Народної Республіки». На великому джерельному матеріалі розкривається соціально-економічне і політичне становище народу, що терпів жорстоку експлуатацію, тяжкий національний гніт і політичне безправ'я в умовах панування монархічного режиму, загострення революційної кризи і визрівання революції. Значна увага приділена розкриттю ролі галицької політичної еліти – Української парламентарної репрезентації, лідерів політичних партій, радикальної частини військовиків, зокрема нелегального Центрального Військового комітету – у підготовці збройного повстання у Львові й перемозі революції в регіоні. Детально висвітлюється процес утворення представницького органу – Української Національної Ради та її роль у захопленні влади, стабілізації становища в краї за складних умов польської військової інтервенції. Тут же аналізуються перші законодавчі акти УНРади, включно до Тимчасового Основного Закону від 13 листопада 1918 р., яким і була проголошена самостійна суверенна Західно-Українська Народна Республіка.

Наступний розділ присвячений державотворчій діяльності, що була найважливішим завданням після захоплення влади, адже йшлося про створення зовсім нової законодавчої бази і формування нового державного й адміністративного апарату. Автори уважно, крок за кроком, простежують процес державотворення і становлення української державності.

Соціально-економічне становище краю, суспільно-політичні й національно-культурні процеси, що розвивались у молодій державі, стали предметом дослідження наступної глави. Уже з перших днів існування Західно-Української Народної Республіки суспільно-політичний рух набирив помітного розмаху. Відбувалися партійні з'їзди, проходили політичні віча, демонстрації. Провідною політичною силою надалі залишалася Українська національно-демократична партія, що була правим крилом політичного спектра. Однак, враховуючи загальне полівіння

в суспільстві, вона змінила назву на Українську народно-трудову партію і до нової програми внесла ряд радикальних вимог. Значно полівішала і Радикальна партія. У своїй новій програмі серед інших завдань вона висувала постулати про «соціалізацію» банків, великих промислових підприємств, торгівлі, а також «вивласнення великого поміщицького і церковного землеволодіння». Українська соціал-демократична партія, перебуваючи в тісних зв'язках із соціал-демократією в Наддніпрянській Україні, яка була провідною політичною силою Центральної Ради й Директорії, з самого початку зайняла опозиційне становище до УНРади й уряду – Державного Секретаріату, хоч ця опозиційність не була послідовною. Соціал-демократи брали участь і в УНРаді, й у її керівному органі – Виділі та уряді – Державному Секретаріаті.

На політичній арені з'явилися нові суспільно-політичні сили. За участю лівих соціал-демократів виникає опозиційний до влади Селянсько-робітничий союз. У його програмі висувалося завдання: «перетворити дотеперішній капіталістично-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний гніт та економічну експлуатацію». У програмі була зафіксована вимога з'єднання всіх українських земель в одну соборну Українську Народну Республіку з одним урядом, «опертим на коаліції української трудової демократії, пролетаріату, селянства та робітництва без участі буржуазних класів». Програма мала лівоцентристський характер. На з'їзді Союзу в березні 1919 р. лунали заклики до захоплення влади.

У лютому 1919 р. виникає Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ), яка перебувала під впливом Компартії України і працювала у відповідності з її програмними завданнями. Невдовзі ця партія була розпущена, а її члени заарештовані.

Потрібно відзначити, що соціально-економічне становище народних мас за нової влади не зазнало значних змін на краще. І в цьому не лише вина влади, що не могла розв'язати назрілих соціальних проблем, – тут давався взнаки ще й фактор жорстокої війни з польськими окупантами, яка відбирала багато сил і матеріальних засобів. Слід пам'ятати й те, що галицька земля пережила жахливе лихоліття Першої світової війни, руйнацію.

Тяжким становищем, що склалося, намагалися скористатись опозиційні сили, які виступали організаторами і керівниками антиурядових акцій. Це і повстання в Дрогобичі у квітні 1919 р., і заворушення у військових гарнізонах Золочева, Тернополя та в деяких фронтових частинах. Відбувалися селянські заворушення. В окремих гарнізонах, на деяких заводах створювалися ради як органи самоврядування. Відбувалися віча і демонстрації під антиурядовими закликами. Все це ускладню-

вало внутрішню обстановку, послаблювало молоду державу, її сили в боротьбі з окупантами. І все ж потрібно визнати, що в цілому громадянський мир і спокій в країні українській владі вдалося забезпечити.

Незважаючи на короткочасність існування української влади і складні обставини її становлення, вживалися заходи, спрямовані на відродження національної культури, освіти. Ці питання, як одні з найважливіших у внутрішній політиці уряду, знайшли своє належне відображення у монографії.

На особливу увагу заслуговує збройна боротьба українського народу проти польських інтервентів, яка розпочалася відразу після встановлення влади Української Національної Ради. Уже 1 листопада 1918 р. на вулицях Львова впали перші жертви польської агресії. Це вимагало негайних заходів до захисту свободи й незалежності. Фактично в ході війни створювалися збройні сили – Галицька Армія, а одночасно й органи військового командування. Велися активні переговори з польською стороною з метою відвернути кровопролиття. До цього залучалися і міжнародні організації. Однак зупинити агресора не вдалося.

Уже 22 листопада поляки захопили Львів. Польська воячина, мобілізуючи військові сили всієї Польщі, маючи фінансову, матеріальну і моральну підтримку Антанти, в тому числі й перекинуту до Східної Галичини 80-тисячну добре озброєну армію генерала Ю. Галлера, ламаючи опір Галицької Армії, просувалася вперед. Українська Галицька Армія (УГА), не маючи достатньо зброї, військової техніки, спорядження, необхідної кількості командного складу, змушена була відступати, й у середині липня 1919 р. Польща окупувала Східну Галичину й Західну Волинь. УГА відступила за Збруч, щоб далі продовжити визвольну боротьбу за незалежність України вже проти агресії Радянської Росії, її Червоної армії. У монографії висвітлюється складний, тернистий шлях українських збройних сил у боротьбі за свободу і незалежність нашої Батьківщини.

З установленням польського окупаційного режиму на західних землях України настали тяжкі часи, чорні дні реакції, безпросвітної неволі. Уряд ЗУНР, що перебував в еміграції, українські політичні партії організовували народні маси на боротьбу з окупантами. Ця боротьба мала різноманітні форми: від партизанського руху, саботажу – до бойкоту заходів, що їх намагалася проводити польська влада, таких як вибори до сейму й сенату, призов до польського війська, перепис населення.

Заключний розділ монографії присвячений зовнішньополітичній діяльності органів влади Західно-Української Народної Республіки, її зв'язкам із зарубіжним світом. Ця діяльність була різноплановою, багатовекторною. Ще до створення ЗУНР політична еліта цілком усві-

домлювала неможливість самостійно утримати владу і зберегти державність, а тому на перший план висувала завдання втілення в життя омріяної поколіннями ідеї соборності української нації, злуки з Україною. Для цього було вжито негайних заходів: 1 грудня 1918 р. підписано попередній договір про наміри злуки ЗУНР і УНР, а 3 січня 1919 р. УНРада ухвалила спеціальний закон про злуку. Двадцять другого січня в урочистій обстановці на багатолюдному вічі на Софійській площі у Києві було оприлюднено Універсал Директорії, яким проголошувалося: «Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України: Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка». Того ж дня Трудовий конгрес УНР одноставно ратифікував Акт про злуку двох республік в єдину Українську Народну Республіку. Отже, найважливіше завдання зовнішньої політики було виконане. Це стало визначним завоюванням визвольних змагань усього українського народу.

Однак Акт Злуки тоді не витримав випробувань. Причин було досить, як внутрішніх, так і зовнішніх. Чи не найважливішу роль відіграла тут ідеологічна несумісність правоцентристського уряду ЗУНР і лівоцентристської соціалістичної Директорії УНР. Їхні протистояння й амбіційність лідерів відбилися уже в головних документах злуки. У договорі від 1 грудня було передбачено, що й після злуки ЗУНР «дістає територіальну автономію», характер якої мала визначити спеціальна комісія. Договір був затверджений законом УНРади про злуку від 3 січня 1919 р., але в ньому було застережено: «До часу, коли зберуться Установчі збори з'єдненої Республіки, законодавчу владу на території колишньої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада. До того ж самого часу цивільну й військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган». Оскільки вибори до Установчих зборів на території обох республік через воєнні дії були справою ілюзорною, то звідси витікає висновок, що й після Акту Злуки в одній державі мали залишитися два окремі законодавчі і виконавчі органи влади, кожен на своїй території. Так воно і сталося. Мало того, 9 липня 1919 р. на території ЗУНР без відома Директорії була проголошена диктатура і диктатор Євген Петрушевич відмовився брати участь у засіданнях Директорії, членом якої він був. Пізніші окремі дії Директорії, її угода з Польщею про кордон по р. Збруч свідчили про фактичне припинення дії Акту Злуки, хоч офіційного державно-правного документа ЗУНР із цього приводу не було ви-

явлено. Зовнішній фактор – окупація іноземними державами: Північної Буковини – Румунією, Закарпаття – Чехо-Словаччиною.

Найважливішими завданнями зовнішньої політики ЗУНР від перших днів її існування були боротьба за утвердження державності на західних землях України, відвернення кровопролиття, збереження миру і захист української землі від інтервентів. З цією метою уряд ЗУНР вдавався до безпосередніх переговорів із польською стороною, залучав до цього і Паризьку мирну конференцію, і Лігу Націй, і Раду Послів Антанти в Парижі, однак зупинити агресорів не вдалося. Східну Галичину, Західну Волинь й інші західноукраїнські землі окупувала Польща. Однак і в еміграції уряд ЗУНР продовжував боротьбу за свободу й незалежність. Президент УНРади Євген Петрушевич постійно ставив перед міжнародними органами питання про неправомірність окупації, нестерпний терористичний режим на окупованих землях, відважну боротьбу народу проти загарбників за свободу, незалежність і соборність. Він домагався визнання самостійності.

Ці ж питання порушував уряд ЗУНР і на міжнародних конференціях у Спа, Ризі, Генуї. Однак головні країни Антанти, які взяли на себе роль миротворця, не звертали уваги на численні прохання і протести. Вони постійно підтримували свого союзника – Польщу.

Враховуючи конкретну міжнародну обстановку, коли Північна Буковина й Закарпаття були визнані міжнародними договірними актами інтегрованими до складу інших держав, уряд ЗУНР розпочав боротьбу за визнання Східної Галичини суб'єктом міжнародного права, самостійною Галицькою Республікою. У квітні 1921 р. був підготовлений та поданий на затвердження Раді Ліги Націй і Раді Послів Антанти в Парижі проект конституції «Основи державного устрою Галицької Республіки». За своїм змістом це був демократичний Основний Закон, який забезпечував суверенітет Української держави, права і свободи її народу й національних меншин. Однак названі міжнародні організації запропонованого проекту конституції не розглянули, і він не набрав сили Основного Закону.

Тим часом Рада Послів Антанти, якій Ліга Націй доручила вирішити долю Східної Галичини, задовольнила анексіоністські домагання Польщі й 14 березня 1923 р. прийняла ганебну ухвалу про включення західноукраїнських земель до Польської держави, вчинивши тим акт історичної несправедливості, який викликав рішучий протест усього українського народу і прогресивної громадськості світу.

Коротким був період існування західноукраїнської державності, однак він залишив помітний слід в історії України, в пам'яті народній. Роки державотворення, його позитивний і негативний досвід і нині,

в умовах утвердження суверенної, незалежної, соборної України, викликають значний інтерес.

* * *

Історії ЗУНР присвячена чимала література, різнопланова за проблематикою, широтою висвітлюваних аспектів, а також за формою і жанром. Широкий є спектр видань: від газетної публіцистики до фрагментів в окремих працях та монографії. І все ж, незважаючи на це, історія ЗУНР є одним із найменш вивчених і дискусійних питань в історії України.

Вивчення історії ЗУНР відображає в цілому основні тенденції розвитку історичної науки за радянських часів в Україні, а також у діаспорі. Хронологічно розвиток досліджень з історії ЗУНР простежується від часів існування цього державного утворення до наших днів. Першими історичними розвідками, в яких була зроблена спроба по «гарячих слідах» розкрити механізм будівництва та функціонування ЗУНР, є праці самих її діячів. Ще тоді й у наступних 20–30-х роках у періодичній пресі України, Польщі та інших держав з'явилися окремі статті, замітки, брошури з різних аспектів проблеми дослідження. Протягом 30–40-х – першої половини 50-х років в Україні проблеми історії ЗУНР практично не досліджувались, а їх висвітлення у контексті загальноісторичних подій в узагальнюючих історичних працях, навчальних посібниках або пропускалося як неістотне, або жадливо фальсифікувалося, кваліфікувалось однозначно як контрреволюційний путч. У радянській історіографії утвердився підхід, за яким виникнення ЗУНР пояснювалось як захоплення влади у Східній Галичині українською буржуазією, що скористалася розвалом Австро-Угорської імперії. Зумовлено це загальним станом розвитку історичної науки, панівними у ній догмами і стереотипами, що, звичайно, не сприяло об'єктивному вивченню і висвітленню подій.

У другій половині 50-х років, в умовах початку так званої «відлиги», львівський дослідник Олександр Карпенко висловив власне трактування досліджуваних подій. У 1956 році на республіканській науковій конференції у Львові він запропонував оцінити листопадові події 1918 р. як національно-демократичну, народну революцію в єдності з революцією в усій імперії, в результаті якої й виникла ЗУНР (Наукова конференція істориків. – Львів, 1956). Однак такої оцінки учасники конференції не сприйняли, а рішуче засудили її як буржуазно-націоналістичну.

Через рік автор виступив з великою статтею «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.» (З історії

західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип.1. – С. 59–90), в якій показав історичні передумови, висвітлив характер, рушійні сили і хід революції. У статті стверджувалося, що в листопаді 1918 р. загальнонаціональне повстання у Східній Галичині переросло в національно-демократичну, народну революцію.

Реакцією на статтю О. Карпенка стали публікації цілого ряду авторів, у яких ЗУНР розглядалась як «засіб обману народу, насильства над ним», «викидень західноукраїнської буржуазії» й т. п.

Таким чином, перша спроба по-новому оцінити Листопадовий зрив не тільки не знайшла підтримки, а була засуджена заідеологізованою радянською історичною наукою, й упродовж 60–80-х років попередня історична оцінка ЗУНР зберігалась у літературі.

Виданнями, що відображали офіційну точку зору на ці проблеми, стали «Нариси історії Комуністичної партії України» та історії Української РСР. Типовою для тих часів є оцінка ЗУНР, яку подав один із провідних компартійних ідеологів В. Маланчук у «Радянській енциклопедії історії України». «Західноукраїнська Народна Республіка, – зазначав автор, – маріонеткова держава, створена українськими буржуазними націоналістами в листопаді 1918 року на території Східної Галичини під час розпаду Австро-Угорської імперії. Президентом ЗУНР був запеклий буржуазний націоналіст Є. Петрушевич. Внутрішню політику «уряд» ЗУНР проводив в інтересах капіталістів і поміщиків, борючись проти революційного руху».

За рамки наведених у вказаних виданнях оцінок дослідники, як правило, не виходили як у своїх публікаціях, так і на наукових конференціях, про що свідчать їхні друковані матеріали. При цьому за ідеологічними штампами замовчувалась законотворча діяльність уряду ЗУНР, трагедія українсько-польської війни, вилучались із минувшини або таврувались її політичні й військові діячі. Не сприяли об'єктивному дослідженню історії ЗУНР і обмеження в доступі до архівних джерел. При опрацюванні документів і матеріалів ЗУНР, що зберігались у спецфондах і мали спеціальний обмежений доступ у нинішньому Центральному державному архіві вищих органів державної влади й управління України, ці документи не тільки не використовувались, їх практично не вивчали дослідники.

Після проголошення незалежності України в історіографії ЗУНР почався новий етап. Поштовхом до ширших досліджень стало розгортання в Україні процесів демократичного й національного відродження.

Як наслідок з'явилися публікації окремих документів з історії ЗУНР, серії нарисів про визначних діячів, велика кількість публіцистичних матеріалів, поодинокі узагальнюючі праці.

У пресі опубліковано чимало розвідок про президента Української Національної Ради ЗУНР Є. Петрушевича, першого керівника уряду К. Левицького, державного секретаря військових справ ЗУНР Д. Вітовського, а також про Г. Коссака, О. Микитку, І. Куровця, П. Франка та інших. Однак слід визнати, що опубліковані статті, за окремими винятками, мають публіцистичний характер, спираються на обмежене коло історичних джерел і переважно дублюють уже відомі факти.

Наявність періодики різноманітного політичного напрямку зумовлює появу широкого спектра оцінок значення ЗУНР у долі українського народу, амплітуда яких коливається від абсолютної ідеалізації до повного несприйняття. Особливо це стосується Акта злуки УНР та ЗУНР, протиставлення його подіям вересня 1939 р. тощо. На жаль, аргументація авторів цих матеріалів не завжди переконлива.

З розширенням доступу до документів установ Національного архівного фонду України, можливості користуватися документами в архівах зарубіжних країн (Російської Федерації, Австрії, Німеччини, Польщі, Італії) створювалася необхідна джерельна база для відтворення наукової історії ЗУНР.

Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України і Прикарпатського університету імені В. Стефаника під керівництвом професора О. Карпенка підготував фундаментальний збірник документів «Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923 рр. Документи і матеріали» у 5-ти томах, перший том якого «Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення Західно-Української Народної Республіки» 2001 р. вийшов у світ.

Широкою є географія досліджуваних видань, що зумовлено як особливостями долі самої ЗУНР, її діячів та активістів, так і розчленуванням українських земель у наступний період та міграційними процесами, що поряд із суспільно-політичними факторами зумовило специфіку формування центрів українознавства, архівного та бібліографічного фондів ЗУНР. В історичній літературі зустрічаються не просто неоднозначні, а й принципово відмінні трактування історії ЗУНР окремими дослідниками. Зумовлене це не лише їхніми політичними поглядами чи панівними в недавньому минулому ідеологічними постулатами, а й, що характерно сьогодні, різним підходом до розуміння феномена ЗУНР у контексті національно-визвольних змагань українського народу в 1917–1920 рр. та показу його як історичної альтернативи Жовтневій революції в Росії, соціалістичному вибору.

Відповідно до структури пропонованого видання назвемо найцінніші історіографічні надбання для дослідження проблем витоків, передумов і ходу Листопадової 1918 року народно-демократичної революції,

становлення національної державності на західноукраїнських землях, зокрема формування і функціонування органів державної влади й управління, внутрішньо- й зовнішньополітичні аспекти їх політики, особливостей суспільно-політичного руху, духовного розвитку краю.

Першими історичними розвідками, як уже згадувалося, були праці самих діячів ЗУНР. Вони становлять значну джерелознавчу цінність, оскільки, крім матеріалу мемуарного характеру, в них використано широке коло різноманітних джерел, багато з яких натеper безповоротно втрачені. Притаманний цим працям певний суб'єктивізм, зумовлений як самими їх особливостями (напівмемуари-напівдослідження), так і прагненням авторів обґрунтувати своє бачення історичних подій, свою роль у них. Маємо на увазі насамперед праці В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала та інших. Як політичні діячі загальноукраїнського масштабу вони були причетні до утворення УНР і ЗУНР, мали значний вплив на політику обох держав. Тому аналіз їхніх публікацій вимагає глибокої уваги. Багатий фактичний матеріал, який вони подали, надзвичайно цінний для правдивого відтворення подій того часу.

Значний інтерес у плані історіографічного аналізу становлять праці діячів та воєначальників ЗУНР – К. Левицького, М. Лозинського, М. Чубатого, М. Омеляновича-Павленка, М. Капустянського, А. Кравса, Л. Цегельського та багатьох інших.

До цієї групи публікацій належить і праця С. Ярославина «Визвольна боротьба на Західних Землях України у 1918–1923 роках». Дві особливості відрізняють її від інших праць. Автор аналізує діяльність політичних партій доби ЗУНР, їх провідників, подає структуру уряду ЗУНР, характеризує основні внутрішньо- та зовнішньополітичні акти Української Національної Ради і Державного Секретаріату (уряду) ЗУНР.

Показовими серед мемуарів є спогади відомого українського письменника та громадського діяча, повітового комісара ЗУНР А. Чайковського, що під назвою «Чорні рядки» були опубліковані у Львові 1930 року. Вони охоплюють період від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919 року. Цікавими є думки автора щодо спогадів як історичного джерела, що не втрачають своєї значимості й досі. «На мою думку, – писав А. Чайковський, – ніякий українець не повинен забирати з собою в могилу того, що знає, що він пережив, а що може мати загальний інтерес, хоч би із малої закутини нашої землі. Такі спомини, вкупі з другими такими споминами, складатимуть хроніку-літопис минулого, і це буде важливим джерелом для budouчого історика. Але при цьому одна вимога: об'єктивність і совісність у представленні справи. Пишучий не сміє нічого замовчувати, навіть своїх особистих похибок і проґріхів, коли

вони за ним є. Лише така хроніка може заслуговувати на віру ..., бути вірною світлиною того всього, що діялось, доброго чи злого». Аналіз тексту мемуарів А. Чайковського дає підстави твердити, що автор дотримувався ним же висловлених вимог, і це робить його працю важливим історичним джерелом, сприяє об'єктивному сприйняттю подій.

Однак зі встановленням у Західній Україні радянської влади майже всі активні учасники боротьби за національне визволення були репресовані, а сама історія західноукраїнського визвольного руху поставлена поза законом, немилосердно фальсифікована.

Від того часу її дослідження велось в основному в діаспорі, де в різні роки опубліковано чимало наукових і популярних праць.

Зі спеціальних історичних досліджень найціннішими є праці М. Стахіва «Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр.» (Скрентон, 1959), «Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу: 1772–1918» (Скрентон, 1961), а також робота О. Удовиченка «Україна у війні за державність. Історія, організація і бойові сили» (1917–1921)» (Вінніпег, 1954).

Із публікацій про діячів ЗУНР виділимо книги М. Гуцуляка «Перший листопад 1918 р. на західних землях України» (Нью-Йорк, Ванкувер, 1973), С. Волинця «Предвісники і творці Листопадового Зриву» (Вінніпег, 1965), М. Заклинського «Дмитро Вітовський» (Нью-Йорк, 1967) та ін.

Узагальнююча стаття про ЗУНР вміщена у другому томі «Енциклопедії українознавства». Її автори, на відміну від авторів радянських видань енциклопедичного і довідкового характеру, уникають ідеологічних оцінок подій. Цінною є і додана до статті коротка бібліографія. Змістовними в інформативному плані є вміщені в інших томах «Енциклопедії українознавства» статті та матеріали, що відображають діяльність УНРади, Державного Секретаріату ЗУНР, їхні законодавчі акти, взаємовідносини ЗУНР і УНР, адміністративно-територіальний устрій, наводять біографії окремих керівників держави та суспільно-політичних діячів.

Узагальнюючі публікації наукового характеру з'явилися у 90-х роках, особливо у зв'язку зі святкуванням 75-річчя ЗУНР. Характерним для них є прагнення знайти нові підходи до висвітлення історії Західно-Української Народної Республіки, які базуються на переосмисленні як уже відомих, так і низки введених у науковий обіг нових джерел.

Однією з перших спроб подати ґрунтовну характеристику історії ЗУНР є стаття львівського історика С. Данишича «Українська держава історії України» (Пост імені Ярослава Мудрого в Києві – Львів, 1990). Широке коло питань з історії ЗУНР, що праґда, криє призму польсько-

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

української війни 1918–1919 рр., розглядають у своїй праці «Історія галицького стрілецтва» (Львів, 1991) М. Литвин і К. Науменко.

До 75-річного ювілею ЗУНР з великою теоретичною статтею «Листопадава 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях» (Укр. іст. журнал. – 1993. – № 1), що підтвердила висловлені ним ще в 50-х роках погляди, виступив професор Прикарпатського університету ім. В. Стефаника О. Карпенко. Узагальнюючий характер має праця Б. Тищика й О. Вівчаренка «Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923 рр.» (Коломия, 1993), автори якої вперше в українській історико-правовій літературі зробили спробу по-новому висвітлити державно-правові аспекти виникнення і діяльності ЗУНР.

З узагальнюючих праць слід виділити посібник професора Львівського університету ім. І. Франка С. Макарчука «Українська Республіка галичан» (Львів, 1997). У книжці висвітлено історію українського національно-визвольного руху в Австро-Угорщині, що привів до створення УНРади та проголошення ЗУНР, розглядається питання державного і військового будівництва, хід українсько-польської війни 1918–1919 рр., причини поразки Української Галицької Армії. Велика увага звернена на ідею соборності, що втілилася у пам'ятному історичному Акті Злуки. Ще 1995 року львівські дослідники М. Литвин і К. Науменко опублікували працю під назвою «Історія ЗУНР» (Львів, 1995), що містить аналіз основних аспектів історії цієї республіки. У монографії М. Литвина «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (Львів, 1998) детально аналізуються військове будівництво ЗУНР і перебіг війни.

Певним підсумком вивчення історії ЗУНР стали проведені 1993 й 1998 років в Івано-Франківську і Львові з ініціативи Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Прикарпатського університету ім. В. Стефаника міжнародні наукові конференції, присвячені 75- і 80-річчю ЗУНР. У їхніх матеріалах висвітлюються проблеми Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції й утворення ЗУНР; становлення й розвиток української державності на західноукраїнських землях; соціально-економічні, суспільно-політичні й національно-культурні процеси в ЗУНР; її роль і діяльність на міжнародній арені; відображення її історії в історіографії, джерелах, публіцистиці, художній літературі та мистецтві. Новим внеском в українську історіографію ЗУНР є ґрунтовна колективна монографія «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: історія», яка й рекомендується читачеві.

* * *

Важливою передумовою об'єктивного дослідження історії Західно-Української Народної Республіки є систематизація та ґрунтовний

аналіз її джерельної бази. Вивчення останньої дає підстави стверджувати, що натепер у жодній з установ Національного архівного фонду України не існує повноцінного фонду, не створено окремої колекції документів, які глибоко і всебічно висвітлювали б різноманітні аспекти виникнення й діяльності ЗУНР. Такого фонду немає і поза межами України. Це закономірний наслідок дії низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, специфіки функціонування архівних установ, вироблених джерелознавством принципів та практики формування архівних фондів.

Основну масу джерел, що лягли в основу цієї монографії, становлять численні за кількістю й різноманітні за видами та змістом документи й матеріали, що збереглися в різних установах системи Національного архівного фонду України. Це, насамперед, документи фондів Центрального державного архіву вищих органів державної влади й органів державного управління України (ЦДАВОУ, Київ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ, Київ), Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДІАЛ). Багато їх зберігається також у фондах Вінницької, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей – регіону, де безпосередньо існувала держава або діяли її інституції. Окремі документи й матеріали зберігаються в Центральному державному кінофотофоноархіві України (ЦДКФФАУ, Київ), у державних архівах інших областей.

Чимало джерел з історії ЗУНР зберігається в архівах зарубіжних країн: Австрії, Ватикану, Польщі, Німеччини, Росії, Чехії, США, Великобританії, Франції. Найбільше їх зосереджено у Російському центрі збереження та вивчення документів новітньої історії (Москва), Російському державному військовому архіві (Москва), Центральному військовому архіві й Архіві актів нових у Варшаві, державному архіві в Перемишлі, Центральному державному, Адміністративному та Військовому архівах у Відні, архіві Українського католицького університету ім. св. Климента папи у Римі, в архівах інших країн та приватних осіб.

Висвітлюючи історію Західно-Української Народної Республіки, автори намагалися охопити достатньо репрезентативний комплекс джерел, серед яких слід виділити такі групи:

- документи вищих органів влади ЗУНР і УНР;
- документи місцевих органів влади та управління ЗУНР;
- документи політичних партій, громадських, культурно-освітніх, військових організацій;
- документи міжнародних організацій і конференцій;
- праці політичних і державних діячів ЗУНР і УНР;
- періодичні видання;
- спогади безпосередніх учасників і свідків подій.

Розкриваючи проблему передумов та причин наростання національно-визвольного руху на західноукраїнських землях 2-ї половини XIX – початку XX ст., автори використали насамперед матеріали Віденського парламенту, Галицького намісництва, національних, громадських та політичних організацій, у яких висвітлювалися мета і завдання цього руху, накреслювалися шляхи їх реалізації. Намагання здобути політичну незалежність для західноукраїнського населення яскраво простежується у виступах українських парламентарів, що знайшли своє висвітлення у стенограмах засідань парламенту й сеймів і тогочасній пресі. Наростання масового національно-визвольного руху в той час характеризують численні віча, народні збори, організовані політичними партіями в краї, відомості про які збереглися як в архівних фондах, так і в пресі. Важливим джерелом, яке допомагає глибше охарактеризувати ці процеси, є спогади, публіцистичні праці політичних діячів тих часів, учасників подій.

Цей комплекс джерел характерний і для висвітлення процесу започаткування та розвитку Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції на західноукраїнських землях, яка привела до проголошення Західно-Української Народної Республіки.

Розкрити їх хід, проаналізувати характер, з'ясувати особливості здійснення допомагають насамперед донесення та повідомлення посланців УНРади, її кур'єрів, представників місцевої влади. В джерелознавчому плані найменш забезпеченими є питання підготовки і проведення збройного повстання у Львові в ніч із 31 жовтня на 1 листопада 1918 року. Це пояснюється насамперед нелегальним характером як самого процесу, так і діяльності таємної організації українських військовиків австрійської армії, Центрального Військового Комітету, який очолив підготовку і проведення Листопадового зриву. Тому для об'єктивнішого висвітлення проблеми автори використали численні спогади безпосередніх учасників подій.

Основною джерельною базою для розкриття законотворчої діяльності ЗУНР, становлення її державно-правних інституцій упродовж 1919–1923 рр. стали акти нормативно-правового характеру: закони, ухвали, розпорядки, обіжники, циркуляри вищих органів влади й управління, опубліковані в офіційних виданнях, і ті, що відклались у фондах та колекціях окремих архівів. Серед цього комплексу використаних у науковому дослідженні писемних джерел особливо слід виділити ті з них, які зберігаються в архіві Українського католицького університету ім. св. Климента папи в Римі, що розкривають державотворчу діяльність органів влади ЗУНР в екзилі й до недавнього часу були фактично невідомі дослідникам. Цінним джерелом для висвітлення цієї

проблеми історії ЗУНР є спогади й наукові розвідки провідних діячів держави, а також безпосередніх учасників подій, де наводяться часто лише їм відомі документи й матеріали, згодом утрачені.

Базовими для розкриття суспільно-політичних і національно-культурних процесів у ЗУНР упродовж 1918–1923 рр. стали документи політичних партій, громадських і національно-культурних організацій, що діяли в краї. Це рішення і постанови партійних з'їздів, конференцій, їхні звернення до владних інституцій ЗУНР, населення краю, міжнародних організацій, урядів зарубіжних країн, які відклались у фондах архівів, а також знайшли своє висвітлення в тогочасній пресі.

Проблеми захисту свободи і суверенітету українського народу, оборонної діяльності ЗУНР, формування її збройних сил, боротьби Української Галицької Армії проти інтервентів автори висвітлюють на базі комплексу писемних джерел, серед яких – документи нормативно-правового характеру владних інституцій держави, командних структур УГА, а також спогади учасників та очевидців подій. Серед останньої групи джерел особливо слід виділити «Денник Начальної Команди Галицької Армії», 5-томне видання «Українська Галицька Армія», праці керівників та командирів УГА: М. Омеляновича-Павленка, Б. Гнатевича, А. Кравса, О. Думіна, Д. Паліїва, керівників Дієвої Армії УНР С. Петлюри, О. Удовиченка й М. Капустянського. Ці писемні джерела, взяті в комплексі, дозволили авторам простежити політику держави в оборонній галузі, з'ясувати хід українсько-польського збройного протистояння 1918–1919 рр., етапи формування УГА, її структуру та бойовий склад, долю армії та її вояків після завершення війни.

Розкриття зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, її міжнародних відносин, вирішення питання про її визнання як суб'єкта міжнародного права ґрунтується на доволі репрезентативному комплексі архівних джерел. Це ноти Президента УНР-Ради, диктатора Євгена Петрушевича міжнародним організаціям, урядам країн Антанти й інших держав із протестами проти окупації території ЗУНР інтервентами, з аналізом окупаційного режиму і становища західноукраїнського населення. Значна увага приділена розглядові й вирішенню долі ЗУНР на міжнародній арені, зокрема в документах і матеріалах міжнародних конференцій, у рішеннях і постановах Ліги Націй, Ради Послів Антанти тощо.

Автори використали наявні цінні публікації документів. Серед них такі, як: *Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939*: Зб. документів і матеріалів (К., 1979); *3 історії революційного руху у Львові: 1917–1939*. Документи і матеріали (Львів, 1957); *Під прапором Жовтня: 1917–1920*. Документи і матеріали (Львів, 1957); *Конституційні акти України. 1917–1920* (К., 1992); *Національні відносини*

в Україні в ХХ ст. Зб. документів і матеріалів (К., 1994); Українська РСР на міжнародній арені: 1918–1923 рр. Зб. документів і матеріалів (К., 1966); Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Том 1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР. (Івано-Франківськ, 2001) та ін.

Із зарубіжних публікацій виключне значення у висвітленні, зокрема міжнародних зв'язків ЗУНР, мають: Документи внешней политики СССР (Т. 1. – М., 1958; Т. 2. – М., 1959); Документы и материалы по истории советско-польских отношений (Т. 2. – М., 1964; Т. 3. – М., 1965); United States. Department of State. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. – Washington, 1943–1949. – Vol. 1–12; Dokuments on British Foreign Policy. 1919–1939. Fiast Series. – London, 1947–1949. – Vol. 1–8; Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919). Notes de l'Officiel Interprète Ed. Mantoux Paul. – Paris, 1955. – Vol. 1–2; Miller D. H. My Diary at the Conference of Paris. – New-York, 1924–1926. – Vol. 2, 4, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18; Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji pokojowej w Paryżu. 1918–1919. – Paris, 1926. – Т. 1–4; Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe / hrsg. von T. Hornykiewicz. – Philadelphia, Pa., 1969. – Bd. 1; Sprawy Polskie na Konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały. – Т. 1–3. – Warszawa, 1965–1967 та ін.

Отже, автори використали значний комплекс джерел з історії ЗУНР, який є доволі репрезентативним і достатнім для об'єктивного, неупередженого наукового висвітлення історії західноукраїнської держави початку ХХ ст., її багатогранної діяльності: від аналізу історичних передумов виникнення – до останніх днів існування. Він дозволив зробити ряд нових висновків щодо місця й ролі ЗУНР у житті українського народу, простежити передумови її виникнення і причини поразки, вичленили основні історичні уроки національно-визвольного руху на західноукраїнських землях першої чверті ХХ ст.

* * *

Ідея написання колективної монографії «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: історія» належить відділу регіональних проблем Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка (завідувач професор д-р Олександр Карпенко). Відділ опрацював проспект дослідження і сформував науковий колектив, перед яким постало завдання на базі, головним чином, першоджерел відтворити об'єктивну історію маловідомої для загалу української держави, що зазнала жахливої фальсифікації заідеологізованої радянської історіографії і кваліфікувалась як «витвір німецьких агентів» чи «української буржуазно-націоналістичної контр-

революції». «Ця держава народу», писали ортодокси, «заслужила ненависть з його боку», а «її провідники навіки вкрили себе ганьбою... нічого не мали спільного з народом, були лютими ворогами українських трудових мас, слухняним знаряддям в руках чужоземних загарбників». Ось такі та їм подібні фальшивки ширилися про ЗУНР як у пропагандистсько-публіцистичних, так і в історичних працях.

Завдання монографії спростувати подібні наклепи на героїчне минуле українського народу, дослідити історичні передумови перемоги національно-демократичної революції й закономірність утворення Української держави на західних землях України, простежити процес державотворення й законодавчого забезпечення становлення держави, показати її демократичну суть, висвітлити складність цього процесу за умов іноземної агресії і міжнародної ізоляції, дослідити складні соціально-економічні, суспільно-політичні й національно-культурні процеси, що в ній відбувалися, висвітлити героїзм народу і його армії у боротьбі з інтервентами за свободу і незалежність, а також революційну боротьбу трудящих мас з окупаційним режимом, розкрити складність зовнішньополітичної обстановки, в якій довелося щойно народженим урядам ЗУНР і УНР здійснити віковичну мрію українського народу про соборність у єдиній Українській державі, захищати на міжнародній арені статус незалежної суверенної Західно-Української Народної Республіки.

Через нестачу першоджерел і значні труднощі у їх виявленні та використанні за межами України, некомплектність тогочасних періодичних видань, як також відсутність у розпорядженні авторів наявної літератури, зокрема з діаспори, не всі порушені в монографії питання знайшли достатньо глибоке розкриття й осмислення. Багато з них варті окремих монографічних опрацювань.

Монографія, як уже зазначалося, – плід авторського колективу. Вступ, розділи I (крім підрозділів 2, 3), II, VII та висновки написав професор, доктор історичних наук *Олександр Карпенко*; підрозділи 2, 3 розділу I – доцент, кандидат історичних наук *Олег Жерноклеєв*; розділ III – професор, доктор юридичних наук *Володимир Кульчицький*, професор, кандидат юридичних наук *Борис Тищик*, доцент *Олег Вівчаренко*; розділи IV і VI – професор, доктор історичних наук *Микола Кугутяк* за участю кандидата історичних наук *Володимира Великочого* (національно-культурні процеси – у розділі IV); розділ V – професор, доктор історичних наук *Борис Савчук*; історіографічну, джерелознавчу частину вступу та бібліографію – доценти, кандидати історичних наук *Сергій Дерев'янка* і *Володимир Великочий*.

Розділ 1

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

1. Пробудження нації

Для українського народу середина XIX ст. була важливим історичним етапом, коли в основному завершився процес консолідації його території. Уже об'єдналися в єдиний простір у складі Російської імперії Лівобережжя і Правобережжя, Північне Причорномор'я і Приазов'я, що об'єктивно сприяло розвитку продуктивних сил, зміцненню економічних зв'язків між регіонами, включенню їх у ринок однієї держави, розвитку капіталістичних відносин, а також духовній консолідації української нації. Однак західні землі України: Галичина (Східна Галичина), Буковина (Північна Буковина) і Закарпаття, тобто територія площею понад 75 тис. кв. км із населенням понад 2,5 млн. осіб на початок XIX ст., а на початок XX ст. – 6,4 млн. осіб (Східна Галичина – 5,2 млн., Північна Буковина – 0,52 млн. і Закарпаття – 0,5 млн., із них українці – 74,4% у Східній Галичині, 38,4% – на Буковині й 59% – на Закарпатті)¹, залишались у складі Австро-Угорської імперії Габсбургів, однієї з найвідсталіших країн Європи з жахливим соціальним, політичним і національним гнітом. В імперії, де діяв принцип «поділяй і владарюй», керуючись яким верхівка панівної імперської нації своє панування на поневолених західноукраїнських землях здійснювала шляхом наближення до себе панівної верхівки інших націй: поляків у Галичині, румунів – на Буковині, угорців – на Закарпатті.

Адміністративно українські землі перебували в різних регіонах. Галичина – у штучно створеному королівстві Галіція і Лодомерія (Володимирія) з великим князівством Краківським та князівствами Освенцімським і Заторським як окремий коронний край із центром у Львові, Буковина – окремий округ, а з 1849 р. – окремий коронний край (земля) з центром у Чернівцях, а Закарпаття – чотири комітати (жупи) – у складі Угорщини. На чолі коронного краю перебував до 1849 р. губернатор, а потім цісарський намісник, у повітах – старости, а на місцях до 1866 р. адміністративні й судово-поліцейські функції виконували дідичі (поміщики), а опісля – громадські уряди. Представницькими органами були у 1861–1914 рр. Галицький і Буковинсь-

кий сейми. Керівне становище в адміністрації і представницьких органах займали представники панівних націй, хоча їх частка в загальній кількості населення не сягала й третини: поляки у Східній Галичині – 22,7%, румуни на Буковині – 31,4%, угорці на Закарпатті – 26%. Серед інших національних меншин були євреї, німці, чехи, словаки, вірмени.

Австрійська монархія, здійснюючи шовіністичну політику, всіляко гальмувала соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель, і вони завжди перебували на становищі аграрного придатка з відсталим сільським господарством. Правда, з другої половини XVIII століття за умов кризи панщизняно-кріпосницької системи вживалися певні заходи для виведення її з такого стану. Була скасована особиста залежність селян від поміщика, селянські (рустикальні) землі відокремлювалися від поміщицьких (домінікальних), панщина обмежувалася до трьох днів на тиждень, селянам надавалося право продавати свою продукцію, запроваджувалося в якійсь мірі самоврядування в сільських громадах і т. ін. Це були важливі, хоч і половинчасті заходи абсолютистської монархії, спрямовані на збереження існуючого ладу.

Про крайню відсталість краю свідчить і соціально-демографічна структура населення. Понад 90% українців мешкали в селах і були зайняті в сільському господарстві і лише 8,5% – у промисловості й будівництві, в той час як, наприклад, у Нижній Австрії у промисловості й будівництві було задіяно 42% місцевих жителів.

Основні багатства краю перебували в руках представників панівних класів привілейованих націй. Великі землевласники, які становили менше 1% загальної кількості землевласників, разом із церквою й казною володіли більш як 50% земельних площ. Графи Потоцькі мали 73 тис. га, барони Лібікі – 66,7 тис. га, граф Шенборн на Закарпатті – понад 100 тис. га. І це в той час, коли десятки тисяч селян були безземельними й малоземельними.

Технічний рівень сільського господарства, особливо селянського виробництва, був низький. Селянин застосовував лише найпростіші знаряддя праці. Він не міг використовувати нові технічні засоби, штучні добрива, багатопільні сівозміни, нову технологію, а звідсіля – надзвичайно низькі врожаї – 4–6 ц/га зернових, що не забезпечувало мінімального прожиткового мінімуму селянської родини.

Малоземелля, високі податки, численні побори, а поряд із цим свавілля поміщиків і адміністрації ставили селян перед загрозою го-

лодної смерті. Поміщицькі господарства подекуди вдавалися до використання більш продуктивної вільнонайманої праці, віддавали більше земель під технічні культури для потреб промислового виробництва, запроваджували машини і штучні добрива, меліорацію, багатопілля, що вело до підвищення врожайності зернових до 10–11 ц/га, хоч у цілому й фільваркове панщинне господарство в першій половині XIX ст. перебувало в занепаді, відставало від рівня передових європейських країн.

Рівень промислового розвитку західноукраїнських земель був дуже низьким. На початку 40-х рр. XIX ст. тут діяло близько 250 мануфактур, у т. ч. до 40 залізобних і металообробних, 10 текстильних, 10 скляних, 15 соляних, 7 цукроварень, понад 30 гуралень, 20 папірень, 15 друкарень. Більшість мануфактур розміщувалась у селах і була власністю поміщиків і казни, в т. ч. у Східній Галичині – 183, а також 25 208 ремісників². Кількість робітників у мануфактурах – до 20 осіб, хоч зустрічалися підприємства і з більшою кількістю робітників: наприклад, на Винниківській тютюновій фабриці й Товмацькому цукровому заводі їх було понад 400. Мануфактури базувалися переважно на примусовій панщизняній праці, а в міських мануфактурах зосереджувалась й вільнонаймана праця.

Існуюча феодально-кріпосницька система гальмувала перехід мануфактур у фабрики, а з 1796 р. було взагалі заборонено будівництво нових фабрик у Галичині, що стало яскравим проявом колоніальної політики монархії. Про це ж свідчило й те, що хоч населення Галичини становило 28,8% населення Австрії (1841р.), тут було лише 4,2% мануфактур³.

Західноукраїнські землі повільно включались у загальнодержавний і світовий ринок.

В умовах кризи феодально-кріпосницького ладу становище народних мас ставало нестерпним. Панщина, великі данини натурою, грошові чинші, державний земельний податок, данина для церкви і т. ін. становили близько 85% річного доходу селянських господарств, а в ряді округ – перевищували цей дохід. Отже, селянські родини перебували на становищі жебраків.

Умови праці робітників у мануфактурах і ремісничих майстернях та на фабриках характеризувалися тяжкою, виснажливою, рутинною працею, необмеженим робочим днем, відсутністю елементарних санітарно-побутових умов, низькою заробітною платнею, що ставило робітників і їхні родини на межу виживання⁴.

Погіршення становища народних мас вело до загострення соціально-економічних протиріч, активізації визвольних змагань народу. Нерідко спалахували селянські заворушення і повстання: на Комарнівщині (1819–1822), Сколівщині (1824–1826), в Нагуевичах (1832), на Чортківщині (1838), повстання в Північній Буковині 1843 р. й у Галичині 1846 р.⁵ Це були яскраві прояви ненависті селянських мас до поміщиків, панщизняно-кріпосницької системи, прояви боротьби за землю і волю.

Селянські визвольні змагання вели до активізації суспільно-політичного життя, антикріпосницького руху в широкому розумінні цього слова. На перших порах це виявлялось у поширенні ідей Просвітництва кінця XVIII – початку XIX ст., які після Великої французької революції захопили всю Європу й відіграли позитивну роль у пробудженні політичної і національної свідомості суспільства, мобілізації народу на боротьбу з феодално-кріпосницьким ладом. Носіями цих ідей в Україні були Г. Сковорода, Я. Козельський, Г. Винський, І. Котляревський, В. Капніст та ін. Революційні заклики: «Свобода, Рівність, Братерство!» захоплювали широкі кола суспільства⁶.

Першим організованим проявом цієї боротьби в Україні був рух декабристів: діяльність «Південного товариства», повстання Чернігівського полку. Саме тоді на чергу дня постало завдання ліквідації кріпацтва і самодержавства засобами революційної дії⁷.

Незважаючи на поразку повстання декабристів, воно відіграло особливу роль в активізації народних мас, викристалізуванні цілей і виробленні нових методів боротьби, розширенні соціальної бази її учасників. У визвольні змагання включається передова демократична інтелігенція. В Україні поширюються твори прогресивних мислителів Вольтера, К. Гельвеція, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, О. Радіщева, К. Рилєєва, О. Грибоєдова й ін. Усе це готувало новий, революційно-демократичний етап у визвольних змаганнях⁸.

Ідейним натхненником і активним борцем проти кріпосництва і самодержавства виступав видатний письменник, революціонер-демократ Тарас Шевченко, який у своїх творах викривав їх антинародну сутність і закликав до революційного знищення існуючого ладу.

Так само розвивалися суспільно-політичні процеси й на західноукраїнських землях. І тут ще у 80-х роках XVIII ст. знайшли своє поширення ідеї Просвітництва. Центром суспільно-політичного життя стає Львів, де 1784 р. відновили свою роботу університет, його гуманітарні факультети, а з 1878 р. почав діяти Студіум Рутенум –

філософсько-богословський навчальний заклад при університеті для українців, що готували себе до священницької діяльності. Особлива заслуга у просвітницькому русі належить деканові філософського факультету І. Мартиновичу, активному прихильникові ідей французької революції, принципів федеративної демократичної республіки. Серед відомих львівських просвітницьких діячів були М. Куралет, І. Фесслер, П. Лодій, Г. Фаленцький, М. Гарасевич. У Галичині знайшло підтримку повстання 1794 р. в Польщі під проводом Т. Костюшка. Усе це лякало правлячі кола Австрії, і після краху «якобінського руху» (1795 р.) в країні наступила реакція, яка відчутно вдарила по прогресивних тенденціях у суспільно-політичному русі. Багато відомих діячів Просвітництва було вислано за межі Австрії⁹.

Ідеї Просвітництва набували поширення на національному ґрунті у перших десятиріччях ХІХ ст. На західноукраїнських землях важливу роль у цьому знову ж відіграє інтелігенція, переважно представники греко-католицького духовенства, що тримало постійний зв'язок зі своїм народом. На перший план серед них виходить сільський священник із с. Дроздовичів на Самбірщині, згодом крилошанин Перемишльської капітули Іван Могилянський, який 1816 р. заснував перше в Галичині культурно-освітнє «Товариство галицьке греко-католицьких священників для поширення письма, просвіти і культури серед вірних». Як відзначає М. Грушевський, це був перший гурток, що «досить свідомо ставав на ґрунт національний»¹⁰. Через рік І. Могилянський заснував і став першим ректором дяковчительського інституту в Перемишлі, який готував учителів для парафіяльних шкіл. Товариство й інститут виступали на захист української культури, за поширення знань рідною мовою. І. Могилянський відстоював історичну правомірність самостійності українського народу, доводячи, що ця самостійність спирається «на такі ж історичні та політичні засади, як чеського та угорського народів»¹¹.

Ректор Львівського університету й ігумен Василіянського монастиря професор Модест Гринивецький у своїх працях і виступах стверджував дуже важливу в ті часи концепцію національної спорідненості населення Галичини, Буковини, Закарпаття і Східної України, єдність української нації.

Професор університету Іван Лаврівський видав «Буквар» для парафіяльних шкіл, рішуче захищав право навчання українською мовою. Активну діяльність у цьому плані проводили також М. Щавинський, В. Компаневич, Й. Ярина й ін.

Західноукраїнські просвітителі підтримували зв'язки з відомими просвітителями інших слов'янських народів: З. Доленгою-Ходаковським, П. Кеппенем, А. Чарноцьким, О. Востоковим, С. Лінде, М. Оссолінським, В. Копітаром та ін. Через іноземну пресу й одержану літературу західноукраїнські просвітителі довідувалися про новини світової культури і використовували їх у своїй діяльності¹².

Поширення передових ідей Просвітництва відіграло важливу роль у формуванні антикріпосницьких настроїв, усвідомленні єдності українського народу на його етнічних землях, вихованні й утвердженні національної свідомості, готувало ґрунт для прийдешніх національно-визвольних змагань.

Великий вплив на це мали суспільно-політичні процеси як в Україні, так і в усій Європі, зокрема повстання декабристів і демократичні ідеї революційного дворянства, визвольна боротьба польського, чеського і словацького народів.

В умовах панування реакції та, з другого боку, посилення активних суспільних процесів серед молоді виникають нелегальні військові організації. Одним із перших був «Союз друзів народу», заснований у Львові 1833 р. Його активними учасниками стали польські революціонери С. Гошинський, І. Кульчицький, Т. Вишневський, Е. Коритко, Ж. Паулі та ін., а також львівські українські семінаристи М. Мінчакевич, Р. Крижанівський, Й. Охримович (разом 12 семінаристів). Гуртківці знайомилися з революційною літературою, вивчали революційний досвід, проводили дискусії¹³.

Метою «Союзу», як видно з його документів, було повалення монархії шляхом збройного повстання і утворення федеративної буржуазно-демократичної республіки, ліквідація панщини і наділення селян землею, позбавлення шляхти її привілеїв, поширення визвольних ідей серед народу¹⁴.

У квітні 1834 р. один із учасників «Союзу», український семінарист Й. Константинович, організував у Перемишлі секцію цього «Союзу», члени якої поширювали демократичні ідеї серед молоді.

Австрійська влада напала на слід організації й провела масові арешти серед її членів у Львові й Перемишлі. Однак організація продовжувала існувати далі, й 1835 р. члени «Союзу» влилися в нову таємну організацію – «Співдружність польського народу», що діяла в Польщі, Литві й Україні. Керівником групи в Наддніпрянській Україні був Ш. Капарський, а тримав зв'язок із ним у Галичині І. Кульчицький, що стояв на радикальних по-

зиціях – за соціальну революцію. Серед активних діячів були М. Попіль, К. Ценглевич та ін. Керівник самбірського гуртка М. Попіль у вірші «Русини на празнику» закликав до повстання проти австрійського панування, а К. Ценглевич в «Інструкції для учителів руського народу» викривав експлуататорський характер монархії і шляхти та закликав народні маси до єдності в боротьбі за свободу і незалежність. Ці ж ідеї містились у відозві Ю. Горошкевича «Листи до друзів народу», відозві «Народе руський» та ін.

У 1836 р. зі «Співдружності» вийшла група українців й утворила на тих же теоретичних засадах окрему організацію «Руське коло». Поряд із нею діяли і «Союз мужів», і «Слов'янські республіканці», які пропавували ідею федеративної республіки вільних слов'янських народів.

Нова нелегальна організація «Загальна конфедерація польського народу» включила до свого складу радикальну частину «Співдружності» із завданнями ліквідації існуючого ладу шляхом збройного повстання і встановлення республіканського ладу на всій Слов'янщині. Її секцією став і «Союз вільних галичан». Були утворені також «Молода Сарматія», «Союз синів вітчизни». Ці дві останні вели пропагандистську роботу і серед військових. За їх участю було створено «Демократично-військовий союз», у якому брали участь понад 50 військовиків. Мета – повалення монархічної влади і встановлення республіки¹⁵.

Австрійській владі вдалося наприкінці 30-х – на початку 40-х років викрити ці таємні організації, провести масові арешти серед їх учасників і завдати відчутного удару силам, що готувалися до боротьби з монархією і кріпосним ладом. Однак уже в 40-х роках антимонархічна, антикріпосницька діяльність відновилася. Ідеї свободи, рівності, братерства, демократії знову поширювалися в масах, організовували їх на боротьбу. Хоч, зрозуміло, після проведення арештів ці організації були чисельно меншими і вели роботу серед незначної частини населення, переважно молоді й інтелігенції, частково серед селян і ремісників.

Австрійська влада, враховуючи революційні процеси в Європі, вважала, що і в Австрії знайшли поширення «комуністичні ідеї», бо велася агітація за ліквідацію монархії, встановлення влади народу, за революцію і ліквідацію соціального та національного гніту¹⁶. Поширення цих ідей справді відіграло певну роль у піднесенні політичної свідомості мас, підготовці їх до боротьби.

У добу кризи абсолютизму і феодально-кріпосницького ладу перед українським народом усе виразніше поставало завдання ще й національного визволення від гніту і австро-угорської, і російської монархій. Ця боротьба носила прогресивний характер, бо йшлося про ліквідацію національного гноблення і завоювання самостійності, суверенності. Такою була перспектива національно-визвольних змагань, а на першому етапі велася боротьба хоча б за свободу національно-культурного розвитку. Очолили цю боротьбу, стали її ідеологами й безпосередніми учасниками представники передової інтелігенції: письменники й науковці І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш, М. Костомаров, М. Максимович, І. Срезневський, не кажучи вже про Тараса Шевченка, який став лідером серед борців за свободу і щасливу долю українського народу («в сім'ї вольній, новій»). Наприкінці 1845 – на початку 1846 років у Східній Україні народилась нова таємна антикріпосницька організація – Кирило-Мефодіївське товариство на чолі з М. Костомаровим із завданнями боротьби проти самодержавства і кріпосництва, за національне визволення українського й усіх інших слов'янських народів, які мали б об'єднатись у федеративну демократичну республіку. Товариство вперше в суспільно-політичному русі висунуло і відстоювало ідею возз'єднання українського народу в одній державі у складі майбутньої слов'янської федерації¹⁷.

Ідеї романтизму і слов'янської взаємності все активніше проникали і в західноукраїнське суспільство¹⁸. Провідне місце в їх поширенні й розвитку належить демократичному громадсько-культурному гуртку «Руська трійця», створеному Маркіяном Шашкевичем за участю Івана Вагилевича і Якова Головацького, тоді студентів Львівського університету. Вони мали тісні зв'язки з нелегальним «Союзом друзів народу»¹⁹. Це були українські демократичні діячі, які бачили тяжку долю свого народу, але вірили в його краще майбутнє. І «віра в будуче відродження ся кріпка і ціпка»²⁰. Вони активно займались просвітницькою діяльністю серед народу і, як відзначав Д. Дорошенко, «під впливом українського письменства в Росії задумали працювати над відродженням української народності в Галичині, бажаючи оперти його на духовному зв'язку з Україною Наддніпрянською, з її багатю національно-історичною традицією»^{20а}. На початку 30-х років вони підготували збірки «Син Русі» і «Зоря», які, однак, через опір реакційної цензури тоді не побачили світ. Лише 1837 р. в Будапешті,

обминувши галицьку церковну цензуру, вони видали свій видатний альманах «Русалка Дністрова».

Діяльність «Руської трійці» займає особливе місце в просвітницькому і суспільно-політичному житті на західноукраїнських землях, у пробудженні української нації²¹. Іван Франко назвав членів цього гуртка «піонерами нового національного відродження в Галичині, першими борцями нашої народної свідомості»²², а «Русалку Дністрову» – явищем «наскрізь революційним»²³. Вона «вказувала на далекий образ свободної всеслов'янської федерації в освіті і спільній роботі політичній»²⁴. Михайло Грушевський також називав їх «піонерами народної літератури в Галичині»²⁵, зачинателями національного відродження. «Ся українська молодіж, – писав він, – стояла вже під впливом відродженого українського письменства в Росії 1820–1830 років і під впливом сучасного слов'янського відродження та сучасної польської революційної агітації розвинулася в напрямі більш поступовим і народодлюбнім, в душі романтичного народництва російської України... відчуваючи в повній силі єдність українського народу по оба боки російсько-австрійського кордону»²⁶.

Михайло Грушевський відзначає великі труднощі, з якими зустрілася «Руська трійця» «в умовах австрійського панування, та і в духовних уніатських колах, котрим передано цензуру українських книг, також панував напрям реакційний, узкоцерковний, неприязний і підозрілий народним елементам в літературі... Заходи «Руської трійці» були прийняті тут підозріло і ворожо»²⁷. Він вказує на те, що «Русалку Дністрову» «цензура арештувала... всю і тільки в 1848 р. удалося її видобути з арешту. На самих авторів впали різні неприємності. Хоровитий Шашкевич не витримав їх і вмер в недостатках на убогій парафії; Вагилевич шукав хліба у польських панів і змарнувався. Галицьким гасителям здавалося, що придавили український рух до решти»²⁸.

Надії реакції, однак, не збулися. Європа горіла в пожежі революції. В лютому 1848 р. на боротьбу піднявся пролетаріат Парижа, а за ним уся Франція. Монархія впала. До влади приходять соціалісти, республіканці. Приймається республіканська конституція і ряд законів в інтересах народу.

Народи Європи вітали перемогу революції у Франції. У березні повстали німецькі пролетарі. Активізується «Союз комуністів» на чолі з К. Марксом і Ф. Енгельсом. Народжується об'єднана Німеччина. Революція охопила Італію, там виникає Римська республіка²⁹.

«Європейська революція, – відзначав М. Грушевський, – сильним відгомонам відбилася по австрійських краях, викликавши більше або менше значні рухи»³⁰. Тринадцятого березня розпочалися бої у Відні. Реакційний уряд Меттерніха був повалений. Цісарським маніфестом проголошено конституцію, демократичні свободи. П'ятнадцятого березня повстання охопило Будапешт, а на початку квітня сформувався уряд самостійної Угорщини. З ініціативи угорських революціонерів-демократів Шандора Петефі і Лайоша Кошута Національні збори проголосили ліквідацію монархії, й 2 травня Лайош Кошут стає правителем-президентом держави. В країні розпочалися демократичні перетворення. Революція охопила й інші землі Австро-Угорщини: Чехію, Словаччину, Воєводину, Хорватію³¹.

Полум'я революції докотилося і до закутка імперії – західноукраїнських земель. «Мартова буря» 1848 р., – писав І. Франко, – скоро тільки зірвалася в Відні, зараз майже зі швидкістю електричного току перебігла до Галичини і викликала вуличні демонстрації 19, 20, 21 марта, повні нечуваного в історії Львова запалу»³². У демонстраціях брали участь представники всіх національностей: українці, поляки, німці.

Дев'ятнадцятого березня польська ліберальна інтелігенція надіслала петицію імператору з вимогою демократичних реформ і перетворення Галичини на польську автономну провінцію Австрійської монархії. Переляканий масовими виступами, галицький губернатор граф Франц Стадіон з дозволу уряду дав згоду на звільнення політв'язнів і утворення національної гвардії. Тринадцятого квітня поляки утворили представницький орган – Центральну раду народу. Однак не було жодних змін у становищі основної маси населення – селян. Вони вимагали ліквідації панщини, й австрійський уряд змушений був піти на поступки: 22 квітня було оголошено циркуляр губернського управління про скасування з 15 травня панщини в Галичині за викуп. Це сталося на 5 місяців раніше, ніж в інших землях імперії³³. Сам факт відміни кріпацтва імператором, безумовно, якоюсь мірою підтримував віру селян у цісаря як захисника інтересів народу і посилював їх відданість австрійському урядові. Однак обіцяні свобода в повному розумінні цього слова й добробут не наставали. Боротьба тривала. Селяни самовільно захоплювали свої землі, пасовища, відібрані у них поміщиками, відмовлялися працювати на панських ланах навіть під загрозою кари³⁴.

У ході революційної боротьби все гостріше ставилися вимоги національного визволення і демократизації політичного життя. Дев'ятнадцятого квітня група греко-католицьких священників на чолі з перемишльським єпископом Григорієм Яхимовичем направила імператору через губернатора Стадіона петицію з вимогою демократизації суспільних відносин у краї: надання українцям рівних прав із поляками, доступу їх до урядових посад, запровадження української мови в установах і школах, зрівняння в правах усіх конфесій³⁵. Вони заявляли, слідом за «Руською трійцею», про єдність з усім українським народом. Ця ж думка, але більш викристалізована, була й у брошурі учасника таємного «Союзу вільних галичан» та «Союзу синів вітчизни», молодого священника Василя Подолинського «Слово перестороги» (1848): «Партія чисто українська хоче України вільної і незалежної... Всі хочемо бути вільні та рівні з іншими народами»³⁶. Ось це і було основним змістом української національної ідеї, породженої революцією. Вона була ідеалом, до якого прагнув народ і якого, хай і майже через 150 років, він таки досяг.

Можна стверджувати, що першим кроком на шляху до втілення в життя цієї ідеї та яскравим свідченням пробудження української нації, піднесення національної свідомості стало утворення 2 травня 1848 р. у Львові Головної Руської Ради – політичної організації національно-ліберального характеру як представницького органу українського населення перед монархією. До складу Ради входили представники духовництва і світської інтелігенції. Головою Ради був обраний ректор Перемишльської греко-католицької семінарії владика Григорій Яхимович, заступником – відомий прогресивний юрист Іван Борисикевич. Органом Ради стала газета «Зоря галицька», перше число якої вийшло у Львові 15 травня 1848 р.

З огляду на неоднорідність соціального складу членів Ради між ними не було єдності. Одна її течія, як писав І. Франко, прислухалася до того, що робиться у Відні і що говорять у намісництві, а друга (І. Борисикевич, І. Лаврівський, Е. Прокопчиць) – рахувалася з думкою народу. Зрозуміло, це не могло не позначитися на діяльності Ради. І все ж М. Грушевський, надаючи великого значення самому фактові її утворення, вважав, що це було «свого рода українське національне правительство, що мало вносити і представити центральному правительству політичні й національні потреби українців»³⁷.

Десятого травня 1848 р. Головна Руська Рада схвалила програмну декларацію «Одозва до руського народу!». Рада, розвиваючи ідею «Руської трійці» про єдність української нації по обидва боки кордону, заявляла: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю галицьку замешкує»³⁸. Це була перша офіційна заява представницького органу галицьких українців про єдність з усім українським (руським) народом.

Окрім того, Рада з великим патріотизмом наголошувала на величі свого народу: «Той народ був колись самодіяльний (самостійний. – *О. К.*), рівнявся у славі найможнішим народам, мав свій письменний язик, свої власні вустави (законои. – *О. К.*), своїх власних князів, одним словом, був у доброму биту (стані. – *О. К.*), заможним і сильним». Це, мабуть, був перший політичний документ, у якому про українців мовилося як про великий народ.

Звертаючись до історичного минулого, Рада нагадувала, що «через неприязні судьби і різні політичні нещастя розпався поволі той великий народ, стратив свою самодіяльність, своїх князів і прийшов під чуже панування». Далі підкреслювалося, що часи змінилися і «пробудився і наш український лев».

Враховуючи тяжкий історичний досвід, Рада ставила завдання відродження української нації, наголошувала, що треба «розвивати нашу національність у всіх напрямках: досконаленням нашої мови, заведенням її у школах, виданням часописів, берегти наших конституційних прав, шукати способів на поправку життя нашого народу». Однак, будучи вихованими в дусі вірності цісареві, члени Ради бачили подальшу долю Галичини у складі імперії Габсбургів: «Тільки під охороною Австрії можуть скріпитися і розвинутися наші права і національність», – читаємо в заяві.

На собі відчуваючи соціальну і національну несправедливість, що її терпів український народ від панівної польської верхівки, яка навіть не визнавала існування української нації, Рада поставила вимогу про відокремлення української Галичини від польських земель, що штучно були до неї прилучені, і об'єднання її з іншими українськими землями імперії в окрему провінцію (коронний край) зі своїм сеймом, українською адміністрацією, власними судівництвом, шкільництвом і українським губернатором у Львові.

Щоб забезпечити належний адміністративний порядок, Рада закликала до створення українських місцевих рад і національної

гвардії. Соціальні вимоги Ради були досить помірковані. Вони зводилися до скасування феодальних повинностей селян за викуп, гарантування селянської земельної власності, ліквідації феодальних пережитків, піднесення сільського господарства, свободи промислової діяльності й торгівлі, встановлення рівноправності громадян, поліпшення освіти й піднесення культури, забезпечення національного розвитку пригніченої до цього української нації, її відродження.

Щоб довести відповідність цих вимог інтересам народу, Рада організувала на їх підтримку збір понад 200 тис. підписів³⁹.

Справедлива вимога Ради про створення окремого українсько-го коронного краю в умовах розвитку революції здобула підтримку двору, і 2 серпня 1848 р. цісар Фердинанд I видав декрет про окрему «руську провінцію», однак до втілення його в життя справа не дійшла⁴⁰. На перешкоді стала впливова при дворі польська аристократія. Вона залучила на свій бік також спольщену українську шляхту й інтелігенцію. З їхньої ініціативи ще 23 травня 1848 р. була утворена альтернативна громадсько-політична організація Руський Собор на чолі з Каспаром Ценглевичем (друкований орган – «Дневник Руський» за редакцією Івана Вагилевича), яка теж представляла себе повноважним представником українського населення Галичини.

Це призвело до загострення протиріч в українському суспільстві. Вони були винесені на Слов'янський конгрес у Празі, що засідав у червні 1848 р. за участю 363 делегатів від слов'янських народів. Тут уперше самостійно виступала і українська делегація на чолі з Іваном Борисикевичем і членом делегації Григорієм Гинилевичем. Особливо гострим виявилось питання про поділ Галичини на дві частини: українську з центром у Львові і польську з центром у Кракові. Дискусія на конгресі не дала результатів. Правда, за посередництвом відомого російського політичного діяча Івана Бакуніна було підписано спеціальний протокол, у якому визнавалася політична, культурно-національна і мовна рівноправність галицьких українців із поляками, а питання про поділ Галичини мали вирішити галицький сейм і Державна Рада. Але практично угода не вступила в силу⁴¹. І все ж треба визнати, що самостійна участь української делегації в конгресі й підписання нею протоколу були свідченням відродження української нації.

Головна Руська Рада продовжувала сподіватись на позитивне вирішення надзвичайно важливого питання в історичній долі Галичини за допомогою двору, і тому 6 листопада 1848 р. її делегація

у складі І. Борисикевича й Г. Шашкевича домоглася аудієнції в цісаря, під час якої знову чітко заявила, що «українська нація творить зовсім окрему цілість... знищити великий народ нікому не вдасться». А ще до цього, 3 вересня, група українських депутатів рейхстагу склала письмову заяву, в якій теж підтримала вимогу про поділ Галичини, а, крім цього, зажадала повернення загарбаних поміщиками земель, збереження сервітутів, скасування прибуткового податку з ремісників, доступу українців до посад в адміністративних органах, відкриття шкіл та викладання рідною мовою.

Щодо практичної організаційної діяльності Головної Руської Ради, то з її ініціативи було утворено 10 окружних і близько 50 місцевих українських рад, членами яких стали селяни, ремісники, міщани, світська інтелігенція, нижче духовенство, молодь. Серед організаторів цих рад були відомі тоді громадські діячі М. Верещинський, Г. Боднар, І. Озаркевич, Й. Кобринський, Я. Головацький, К. Блонський, Е. Прокопчиць, М. Казанович, Т. Глинський. До роботи в радах залучалися колишні політв'язні – Й. Охримович, С. Мійський, В. Сьокало, Я. Шведицький та ін. Ради розгортали свою суспільно-політичну й культурно-освітню діяльність.

Важливу роль в об'єднанні зусиль вчених і діячів культури у відродженні української нації відіграв скликаний у Львові в жовтні 1848 р. з ініціативи прогресивних діячів І. Борисикевича й М. Устияновича 1-й Собор руських учених за участю 119 делегатів. На цьому з'їзді працювали 9 секцій із різних питань науки і культури. Робота Собору сприяла консолідації сил творчої інтелігенції у її боротьбі за відродження української нації, та й сам факт його скликання став ознакою такого відродження. З'їзд підтримав вимогу про утворення окремого українського коронного краю. З ініціативи з'їзду було засновано «Руську Матицю», що займалася виданням книг для народу. Знаменним було й те, що Собор руських учених закінчив свою роботу під вигуки: «Хай живе українська демократія!»⁴².

Революція примусила правлячі кола імперії йти на поступки. Сьомого вересня 1848 р. імператор видав указ про ліквідацію панщини, що було найвизначнішим завоюванням. Влада йшла на поступки і щодо національно-культурних вимог. Дев'ятого травня дано дозвіл на запровадження викладання українською мовою в народних школах, із 31 серпня введено викладання української мови в гімназіях як факультативного предмета, а з грудня – вже як обов'язкового. Тринадцятого вересня був виданий імператорський па-

тент на відкриття у Львівському університеті кафедри української мови, яку очолив Яків Головацький.

Значно активізувався літературний процес. З'являються твори послідовників «Руської трійці», серед яких «Старий Єфрем», «Мєсть Верховинця», «Страсний четвер» М. Устияновича, його поезії «Дума матері руської», «Верховинці». В. Подолинський виступає з яскравим публіцистичним твором «Слово перестороги», в якому відстоює самобутність і самостійність української нації, дружбу між слов'янськими народами. З новою силою звучали голоси А. Могилиницького, Л. Данкевича, А. Петрушевича, Е. Прокопчиця, Г. Боднаря та ін.⁴³ Була опублікована «Читанка» для народних шкіл Я. Головацького.

З'явилися нові українські газети. Крім «Зорі галицької», виходять «Пчола», «Новини», «Галичо-руський вісник», «Дневник Руський». На сторінках газет друкуються також твори відомих письменників Наддніпрянщини. В Галичину проникають вісті про Тараса Шевченка, Кирило-Мефодіївське товариство, про життя в Україні. Починають працювати українські театри в Коломиї, Перемишлі, Львові. Ставляться п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Хом'якова, С. Писаревського. У Перемишлі плідно творить композитор Михайло Вербицький, автор мелодії гімну «Ще не вмерла Україна». У 1848 р. в Коломиї відкрито першу українську читальню, а через рік у Львові засновано Народний дім і Галицько-Руську Матицю⁴⁴. Усе це були помітні явища на тлі національно-культурного пробудження нації.

Активні процеси відбувалися й у Північній Буковині. Домінуючою ідеєю суспільно-політичного життя тамтешніх українців також стає єдність українських земель. Депутати рейхстагу від буковинських селян Л. Кобилиця, І. Доменчук, В. Кірсте, В. Маргош виступили проти спроб румунської верхівки відірвати Буковину від Галичини і з цього приводу оголосили в рейхстазі свою заяву. Першого листопада 1848 р. в Чернівцях було скликано всенародне віче, яке підтримало єдність українських земель і виступило проти спроб відокремлення Буковини від Галичини⁴⁵.

Одночасно з буковинцями в січні 1849 р. делегація прогресивної української інтелігенції Закарпаття на чолі з відомим громадсько-політичним діячем А. Добрянським подала петицію імператору з вимогою об'єднати Закарпаття з Галичиною в один коронний край. Вісімнадцятого квітня письменник О. Духнович друкує на сторінках «Зорі галицької» статтю «Становище русинів в Угорщині», в якій

відстоював цю ж ідею єднання українських земель. Активно працювали на просвітницькій ниві М. Лучкай, О. Павлович, І. Земанчик, П. Лодій та ін.

Австрійська влада усвідомлювала небезпеку відродження слов'янських націй, піднесення їх політичної свідомості. Уже 9 травня 1849 р. цісарський намісник Галичини граф Агенор Голуховський попереджав уряд про небезпеку задоволення вимог поневолених народів, зокрема українців, щодо об'єднання, бо це вело б до зміцнення їхніх позицій, і «якщо не теперішнє, то, безумовно, майбутнє покоління звернулося б до споріднених народів, які живуть під скіпетром російським, з метою створення міцного державного організму. Тоді українська частина Галичини стала б вогнищем підступів і заходів, що мають на меті як злам ієрархічної сили духівництва, так і згадане вище об'єднання народів. Коротше кажучи, – писав намісник, – могла б початися така ж боротьба за Русь, як протягом багатьох років з перервами, але з залізною послідовністю ведеться за відродження вільної і незалежної Польщі»⁴⁶. Отже, влада цілком чітко бачила в цьому русі небезпеку відродження єдиної й незалежної України. Саме тому вона боялася об'єднання західноукраїнських земель в один коронний край, бо це був би перший крок до соборної України. Враховуючи це, 4 березня 1849 р. Буковину було проголошено коронним краєм зі своїми сеймом й адміністрацією, а Закарпаття далі утримувалось у складі Угорщини як окрема Ужгородська округа. Об'єднання українських земель не вдалося здійснити.

Розвиток революції в Австрії поряд з революціями в інших європейських країнах поставив перед загрозою саме існування монархії й імперії. Реакція опам'яталася і перейшла в наступ. У червні 1848 р. придушено виступ у Празі. У жовтні зазнало поразки повстання у Відні. Не без допомоги російського війська, що його надіслав цар Микола I, розгромлено угорську революцію.

У той час загострювалася обстановка й у Львові – політичному й адміністративному центрі Галичини. Першого листопада 1848 р. урядові війська відкрили вогонь по мирному натовпу людей. Розстріл став сигналом до повстання. На вулицях міста зводилися барикади. Були розгромлені військові склади зі зброєю. Місто готувалося до бою. На барикадах, зведених на Вірменській вулиці, вперше на українській землі замаюрів червоний прапор. До повстання приєднався студентський легіон, частина польської національної гвардії.

Другого листопада розпочалися збройні сутички з військами, що наступали за наказом начальника гарнізону Гамерштайна. Артилерія відкрила вогонь по місту. Сто тридцять осіб було вбито і поранено. Маючи перевагу в силах, 3 листопада влада запровадила в місті, а згодом і в усій Галичині военний стан⁴⁷.

Було придушене і селянське повстання під проводом Лук'яна Кобилиці на Буковині (листопад 1848 – червень 1849рр.)⁴⁸.

Революція зазнавала поразки. Влада, дотримуючись випробуваного двором принципу «поділяй і владаруй» і цього разу, зображуючи повстання як виступ «українських і польських панів», звернулася до селян із закликом виступити на захист цісаря, що дав їм землю й волю. І цей маневр їй частково вдався. Лише Станиславівська округа виставила понад 17 тис. ополченців⁴⁹. Д. Дорошенко зауважив: «Русини виявили велику лояльність до монархії, за що їх прозвано «тирольцями сходу», ...незмінно запевняли про свою відданість династії»⁵⁰.

Восени 1848 р. істотно змінився склад Головної Руської Ради. Її керівництво, «опинившись в руках консервативної верхівки уніатського духовенства, пішло на союз з контрреволюцією»⁵¹. Вона сформувала свій збройний загін – Руський батальйон гірських стрільців із 1410 бійців, який розглядала як залочаткування національної армії. Однак влада, виявляючи певну недовіру до Ради, заборонила подальшу роботу над розбудовою українських національних збройних сил, а незабаром це формування розпустили⁵², як і саму Головну Руську Раду (30 червня 1851 р.).

Реакція перейшла в наступ по всій імперії. Тридцять першого грудня 1851 р. указом імператора Франца-Йосифа I відмінено конституцію, обмежено демократичні свободи, розпущено парламент. Д. Дорошенко відзначав: «Поліція і цензура пильно стежили за кожною новою думкою й немилосердно нищили в самому зародку. Особливо підозріло ставилася влада до проявів національного пробудження серед слов'янських народів, добачаючи в них загрозу до спокою і цілості держави»⁵³.

Однак революція, незважаючи на поразку, залишила помітний слід в усіх сферах життя. Була відмінена панщина. Народ відчув подих демократичних свобод. До парламенту обрали 23 селян із Галичини і 5 із Буковини, в т. ч. відомих борців за волю і щастя народу Лук'яна Кобилицю, Івана Капущака, Йосипа Григорука й ін. У горнилах боїв гартувалися нові борці за визволення. Не без

впливу революційної хвилі губернатором Галичини 1848 р. був призначений прогресивний польський діяч Вацлав Залеський, який сприяв розвитку української передової думки в Галичині⁵⁴. Важливим результатом «весни народів» було пробудження нації.

Іван Франко, який глибоко досліджував революцію, мав усі підстави стверджувати: «Розмах до справедливого, широкого і всестороннього національного життя в тім часі був дуже добрий... пізнішим поколінням майже на кожному кроці приходиться нав'язувати до того, що вже було розпочато або бодай задумано в 1848 р.»⁵⁵.

Зрозуміло, поразка революції вела до послаблення визвольних змагань. М. Грушевський при цьому відзначав, що в «українському русі провід взяли елементи консервативні: церковні та урядові... сі провідники дивилися неприязно і підозріло на кожний прояв якогось живішого і поступовішого руху взагалі і народного українського зокрема»⁵⁶. Далі він наголошував, що «всякі сміливіші пориви і плани 1848 р. затихали й забувалися серед загальної реакції, а серед неї знову на чергу вийшли польсько-шляхетські елементи. Вони фактично захопили в свої руки адміністрацію галицьку, під началом тодішнього намісника графа Голуховського. Галичина опинилася в польських руках, наступила «темна реакційна доба».

Аналогічна ситуація склалась і в інших західноукраїнських землях. На Буковині «в царині культурного життя краю панували нероздільно впливи німецькі, а в церковному житті – румунські»⁵⁷. Ці впливи позначилися й на соціально-економічних відносинах.

На Закарпатті після поразки угорської революції активний діяч А. Добрянський, який домігся «невеликої автономії» для краю, був увільнений із посади наджупана. Здобутки революційної доби були знищені, в краї «запанувала мадярщина, проти якої місцевий руський елемент виявився зовсім слабким... Занедбана духовно й економічно, відтята від зв'язків навіть із сусідньою Галичиною, Підкарпатська Русь, – відзначав Д. Дорошенко, – була здана на поталу злиднів і духовної темряви»⁵⁸.

І все ж загальний суспільно-політичний розвій української нації, інших слов'янських народів, як і всієї Європи, тривав. Західноукраїнські землі з часом знову включались у вир активного життя, і не здійснені ідеї революції 1848 р. знову ставали провідними у визвольних змаганнях українців у наступні роки.

2. Ідеї державної незалежності та соборності України в суспільно-політичному русі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.

Поразка революції 1848–1849 рр. не означала краху її ідей. Навпаки, у другій половині століття і на початку нового ці ідеї не лише знайшли подальший розвиток у суспільно-політичній думці, а й набули значного поширення в масовій свідомості. Досліджуваний період у багатьох моментах став вирішальним етапом формування модерної української нації та її консолідації на всій своїй етнічній території. Ідея незалежної й соборної Української держави є, отже, цілком логічним, закономірним результатом цього процесу.

У розвитку українського національного руху на західноукраїнських землях, що перебували у складі Австро-Угорщини, в цей час вчені умовно виділяють ряд етапів:

– 50–60-ті роки XIX ст. – ера неоабсолютизму (50-ті) й консервативних реформ (60-ті). Для українців це, відповідно, був час домінування «старорусинства» (з його пошуками національної ідентичності українців («русинів») у спільному «руському» історичному корінні разом з росіянами і білорусами) та кристалізації української течії як ідейної спадкоємиці Головної Руської Ради, Кирило-Мефодіївського братства та його провідників, насамперед Т. Шевченка;

– 70–80-ті роки – поступова політизація руху, перетворення москвофільства й народовства з мовно-літературних і громадсько-культурницьких на ідейно-політичні напрями; зародження соціального і національного радикалізму;

– 1890–1914 роки – організаційне оформлення українського руху та його партійна структуризація; формування політичної програми, зокрема і в національному питанні, висунення та теоретичне обґрунтування постулату політичної незалежності, утвердження власне української національної ідентичності, етноніма «українці», «український» замість «русини», «руський».

Післяреволюційна депресія в суспільно-політичному русі й відновлення абсолютизму викликали помітне розчарування і зневіру у власних силах серед великої частини українського населення та пошук нею опори і захисту в потужних зовнішньополітичних чинниках, зокрема у царській Росії. Це зумовило домінування на західноукраїнських землях у 50-х і значною мірою в 60-х роках

XIX ст. «старорусинства» (або «твердорусинства»), яке, на противагу українофільству, заперечувало існування окремого українського народу, вважаючи його частиною єдиного руського етносу, а українську мову розглядало як простонародний, селянський діалект, не придатний для використання в літературі, пресі, серед освічених людей⁵⁹. «Старорусини» вперто дотримувалися застарілого етимологічного правопису, писали й розмовляли не живою народною мовою, а сумішно церковнослов'янської, російської, української та польської мов (т. зв. «язичіє»). «Старорусинство» було переважно культурницькою передтечею пізнішого політичного русофільства (москвофільства).

Політична пасивність, неповороткість і сліпа лояльність «старорусинства» щодо віденського уряду сприяли усуненню українців від часткового перерозподілу влади в епоху конституційних експериментів 60-х років⁶⁰. У результаті після 1867 р. на регіональному рівні вся влада в Галичині опинилася в руках польської верхівки, на Буковині – румунів і німців, на Закарпатті – угорців. Разом з тим конституція 1867 р., гарантуючи свободу слова, зборів, об'єднань та декларуючи рівноправність національностей, відкривала перед українцями Галичини і Буковини можливості легальної участі у політичному процесі, боротьби за поліпшення свого становища.

Незрівнянно гіршим було становище закарпатців у складі Угорщини, де за законом Деака-Етвеша від 1868 р. все населення проголошувалося єдиною, неподільною угорською нацією, здійснювалася політика відвертої мадяризації⁶¹. Будь-який національно-культурний рух серед українців жорстко переслідувався угорськими властями. І Закарпаття протягом усього досліджуваного періоду аж до 1918 р. помітно відставало в національно-політичному розвитку.

Незадоволення української інтелігенції, передусім світської, з приводу втрати національно-політичних здобутків революції, ігнорування інтересів українців з боку двору і його цілковитого зближення з поляками прискорили кристалізацію двох основних ідейних течій – москвофільства і народовства.

У 60-х роках серед молодого покоління української інтелігенції в Галичині поширюються ідеї Кирило-Мефодіївського братства, твори Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша. Як і на Наддніпрянщині, тут виникають громади українофілів, перша з яких – «Молода Русь» – утворилася у Львові 1861 року. Згодом вони з'явилися і в інших містах. Рух, що дістав назву народовського, прагнув спира-

тися на традиції національного відродження 30–40-х років, ідеали «Руської трійці» і Головної Руської Ради. Його головними організаторами та ідеологами були Д. Танячкевич, О. Партицький, В. Шашкевич, Ф. Заревич та багато інших⁶². Заслугою народовців було заснування цілого ряду україномовних періодичних видань, що друкували й твори східноукраїнських письменників (І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, М. Старицького та ін.), а також культурно-освітнього товариства «Просвіта» (1868 р.).

Проте ідейна платформа народовців, як і наддніпрянських українофілів-громадівців, тривалий час була доволі розмитою. П. Куліш, який особисто відіграв велику роль у зародженні цього руху, не запропонував цілісної програми, фактично лише наголосив на необхідності провадження освітньої роботи в українському національному дусі та протидіяння зубожінню народу⁶³. Ідеї та гасла колишніх «братчиків» хоч і прискорили еволюцію національної самосвідомості австрійських українців, але об'єктивно за своїм змістом були запізнілими і швидко вичерпали себе. Це було однією з головних причин глибокої кризи народовства кінця 60-х – початку 70-х років. «Молися і працюй», «ощадливість і тверезість», «віра і лояльність» – ось до чого зводилися на практиці основні засади, пропаговані в цей час народовцями⁶⁴.

Поряд із цим ускладнення зовнішньополітичного становища Австрії після поразки у війні з Прусією 1866 р., коли розпад монархії та захоплення західноукраїнського регіону Росією видавалися цілком імовірними, а також посилення польського впливу в Галичині зумовили переродження «старорусинства» у войовниче москвофільство. Продовжуючи підкреслювати свою лояльність щодо австрійської династії, москвофіли через свій друкований орган газету «Слово» проголосили у 1866 р. доктрину етнічної й культурної єдності руського народу «від Карпат до Уралу», заявивши, що «всі змагання дипломатів витворити з нас окремих народ рутенців-уніятів осталися без успіху... Русь галицька, угорська, київська, московська, тобольська і т. д. під етнографічним, історичним, мовним, літературним і обрядовим оглядом є ідентична. Ми не рутенці від 1848 р., ми настоящі руські». Аналогічну заяву один із лідерів москвофілів І. Наумович зробив тоді ж у галицькому сеймі⁶⁵. Підстави для своєї ідентичності з росіянами москвофіли бачили у східному обряді, юліанському календарі, кирилиці й етимологічному правописі⁶⁶.

Москвофіли захопили й до кінця 80-х років контролювали митрополичу консисторію та головні українські установи в Галичині (Народний дім у Львові, Ставропігійський інститут, Галицько-Руську Матицю), представляли українців в австрійському парламенті й галицькому сеймі. Провідниками руху були А. Добрянський, І. Наумович, М. Качковський, Б. Дідицький, Д. Зубрицький та ін. Будучи фактично політичною сектою, ідеологія якої базувалася на декількох основних політико-історичних догмах, москвофільство рішуче відкидало будь-які раціоналізм і «вільнодумство», зате виявилось спритнішим у пропаганді своїх ідей і вербуванні прихильників, яке І. Франко влучно назвав «душохапством»⁶⁷. Найгірше було те, що москвофільство у 70-х роках практично опанувало освічену молодь⁶⁸.

За прикладом Галичини з кінця 60-х років москвофільський табір оформився і на Буковині, а його лідер В. Продан очолив перші культурно-освітнє і політичне товариства – відповідно «Руську Бесіду» (1869) і «Руську Раду» (1870)⁶⁹. На Закарпатті москвофіли контролювали першу русинську культурну організацію – «Общество св. Василя Великого» (1866), яке до середини 70-х років практично занепало⁷⁰. Не випадково І. Франко охарактеризував цей період, особливо другу половину 70-х років, як «добу важкого упадку нашої національної ідеї» і з цього приводу зазначає: «Народовецький табір, малочисленний, розкинений по краю, малоосвічений, не міг вийти ще з кулішівського козаколюбства, обертався в сферах минувшини або язикових питань. Святковано пам'ять Шевченка, видавано щороку по кілька книжечок «Просвіти», переважно передруків, та по кілька шкільних учебників, та й годі... Віддалення інтелігенції від народу, його життя й інтересів було повне. Зарівно українство народовців, як і москвофільство москвофілів, було чисто теоретичне...»⁷¹.

Новий поштовх розвитку національного руху дало перенесення частиною східноукраїнської інтелігенції своєї літературної, наукової, видавничої та громадської діяльності на терени Австро-Угорщини після фактичної заборони української мови в Російській імперії сумнозвісними Валуєвським циркуляром (1863) та Емським указом (1876). Це прискорює еволюцію національного і політичного світогляду західних українців. Галичина поступово стає, за визначенням М. Грушевського, горнилом української думки для всієї України, школою політичної і культурної роботи, а Львів перетворюється на всеукраїнський духовний центр, де національна робота ведеться спільними силами всіх частин України⁷².

Особливу роль у розвитку української суспільно-політичної думки 70–80-х років XIX ст. відіграв М. Драгоманов. Саме під його впливом західноукраїнська інтелігенція усвідомила неможливість подальшого розвитку національного руху як неполітичного, позбавленого масової соціальної бази⁷³. Він фактично першим звернув увагу освіченої молоді на соціально-економічні питання, закликав служити рідному народові не на словах, а на ділі, реально захищати його життєві потреби й інтереси, створити опору українському рухові у масовій політичній організації. Беручи до уваги панування інонаціональних елементів, Драгоманов вважав, що для України завдання соціального й національного визволення практично збігаються, і докорінна соціальна перебудова суспільства на засадах цілковитої свободи, рівності і справедливості буде одночасно і вирішенням національного питання. Рух, що базувався на його ідеях, дістав назву радикального і був започаткований під час перебування Драгоманова в 1875–1876 роках у Галичині та налагодження його зв'язків зі студентством та гімназистами.

Першими визначними послідовниками Драгоманова стали І. Франко й М. Павлик, які разом з однопумцями якраз у той час очолили львівське студентське товариство «Академічний кружок», що до того було москвофільським⁷⁴. Вони пропагували свої погляди в часописі «Друг» (згодом – «Громадський друг»), збірниках «Дзвін» і «Молот» (1878). Поширювався серед молоді й женецький журнал Драгоманова «Громада», перше число якого 1880 р. містило першу новітню українську політичну програму. Вона передбачала трансформацію цілої російської держави в соціалістичне суспільство у вигляді добровільної спілки самоврядних громад, запровадження широких демократичних свобод, національного рівноправ'я⁷⁵. Однак ідейний арсенал М. Драгоманова мав суттєві вади: він пропагував принципи регіонального автономізму й федералізму, теоретично засновані на анархізмі. При цьому не порушувалося питання не тільки про політичну самостійність, а навіть і про автономію України як такої, позаяк на її території передбачалося утворення кількох самоврядних областей⁷⁶.

З подібних позицій вирішувалося національне питання і в «Програмі галицьких соціалістів» (1881р.), написаній І. Франком, Б. Червенським та Д. Інлендером. Хоча автори й висловлювали переконання, що «кожний народ може розвиватися успішно тільки при умові окремого

існування і цілковитої свободи», однак оптимальною формою їх співжиття все ж вважали «якнайширшу федерацію»⁷⁷.

У пошуках виходу з кризового стану та під впливом нових ідей наприкінці 70-х і у 80-х роках спостерігалася швидка політизація і народовського руху. С. Качала, В. Барвінський, Ю. Романчук та деякі інші прагнули його оформлення в політичну партію. Систематичну політичну діяльність народовці розпочали виданням популярних газет «Батьківщина» (1879) і «Діло» (1880). Перші віча за участю кількох тисяч представників селянства й міщан із цілого краю, проведені народовцями у Львові в 1880 та 1883 роках, попри всю обмеженість політичних вимог та лояльність щодо австрійського уряду, започаткували принципово нову форму політичної роботи – масовий вічовий рух⁷⁸.

Разом із тим намагання народовців створити нову політичну організацію на широкій основі, із залученням різноликих сил аж до близьких москвофільству елементів спричинили повернення до етимології (зокрема в «Ділі») та крайню поміркованість і невизначеність політичної програми, яка на практиці зводилася до пропаганди ідеї національної відрубності «русинів», їх нетотожності ні польському, ні російському етносам⁷⁹. Питання ж про кінцеву мету руху та його найближчі практично-політичні завдання залишалися відкритими.

Поразки на сеймових (1883 р.) і парламентських (1885 р.) виборах, під час яких народовці виступали в союзі з москвофілами, а також компрометація останніх на судовому процесі у Львові 1882 р., що обнародував факти прямого фінансування москвофільства російським царизмом, нарешті спонукали народовців до утворення власної політичної організації та конкретизації програми. В жовтні 1885 р. у Львові було засноване політичне товариство «Народна Рада», метою якого, згідно зі статутом, був «розвій руської народності як самостійної народності слов'янської..., оборона прав руського народу і поширення його інтересів та змагань в усіх політичних, культурних, суспільних і економічних відносинах»⁸⁰. У лютому 1888 р. на перших загальних зборах Народної Ради за участю кількох сот членів з усієї Галичини було схвалено політичну програму народовців, яка, наголошуючи на етнічній єдності галицьких русинів з малоруським народом у Російській імперії, вимагала для них національно-територіальної автономії у складі Австро-Угорщини⁸¹.

Остаточне політичне розмежування народовства і москвофільства відбулося в той час і на Буковині. У 1884 р. народовці перемогли на виборах керівництва «Руської Бесіди», а москвофіли вийшли з товариства. Протягом 80-х років вони покинули (втратили) ще й «Руську Раду», «Руський Народний Дім», «Союз» та деякі інші організації, а натомість невдовзі заснували свої – «Народную Раду» (1894), «Вижницко-Путиловскую Раду» (1899), студентські товариства «Буковина» і «Карпати», «Общество русских женщин на Буковине» та ін.⁸²

Зважаючи на загальну слабкість і нерозвиненість українського руху, розрив із москвофільством зумовив спроби народовців 1890 р. порозумітися з польською владою в Галичині коштом відмови українців від опозиційної політики в обмін на ряд поступок у національно-культурній сфері. Таке порозуміння мало б розпочати «нову еру» в українсько-польських стосунках у краї. Однак за відсутності достатнього тиску знизу поляки не поспішали виконувати навіть дрібні зобов'язання, а деяке зменшення напруги у відносинах Австро-Угорщини з Росією послабило й прагнення австрійського уряду владнати взаємини з українцями, залучаючи їх на свій бік. До середини 90-х років провал політики «нової ери» став очевидним⁸³.

Одним із небагатьох позитивних наслідків цієї політики стало відкриття у Львівському університеті кафедри української історії (офіційно – кафедри історії Сходу Європи), яку від 1894 р. очолив М. Грушевський. У 1897 р. Грушевський став і головою Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (заснованого 1892 р.) – фактично української Академії наук, яка під його керівництвом значно пожвавила свою діяльність, видала велику кількість праць з української історії, етнографії, економіки, права, філософії тощо, здобула визнання в науковому світі⁸⁴. Діяльність НТШ поглибила національну ідентифікацію українців Австро-Угорщини, усвідомлення ними єдності й самотності українського народу, сприяла поширенню ліберально-демократичних ідей, а сам М. Грушевський, до того ж, помітно впливав на суспільно-політичні й культурні процеси в західноукраїнському регіоні ще й особисто, маючи високий авторитет.

Невдачі «нової ери» та загострення українсько-польських взаємин у Галичині стимулювали подальшу ідейно-організаційну кристалізацію народовства. У грудні 1892 р. «Народна Рада» ухвалила нову програму, в якій, покликуючись на ідеї Головної Русь-

кої Ради й ухвали своїх перших загальних зборів 1888 р., підкреслювала, що русини є первісними автохтонними жителями Русі Галицької й частиною русько-українського народу, який, «утративши самостійність державну, боровся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу...». «Народна Рада» жадала реального урівноправнення українців з іншими народами Австро-Угорщини, висловлювала наміри «образовати політично маси народу руського і довести їх до самостійности політичної...»⁸⁵. У цілому й цей документ залишався досить поміркованим, уникав радикальних постулатів. Навіть вимога автономії українців у рамках Австро-Угорщини формувалася як бажання «законними средствами здобути народови руському таке становишко політичне, яке йому належитья межи народами сеї держави».

Поряд із цим відбувалося швидке становлення радикального руху. Під впливом М. Драгоманова С. Данилович, Т. Окуневський, І. Гарасимович, К. Трильовський та ін. у середині й другій половині 80-х років вели активну роботу серед селянства Станиславівщини, Коломийщини, Снятинщини, де створювали читальні, проводили віча і таким чином закладали підвалини для організації першої в історії масової української політичної партії – Русько-української радикальної партії (РУРП)⁸⁶.

На першому, установчому з'їзді РУРП у Львові 4–5 жовтня 1890 р. було прийнято програму партії, яка у максимальній частині жадала «переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму» та колективної власності на засоби виробництва, а в національних справах ставила за мету «змагати до піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. п.»⁸⁷. Уже на цьому з'їзді В. Будзиновський, використовуючи при обґрунтуванні марксистську термінологію, запропонував внести до програми-максимум вимоги поділу Галичини на дві автономні частини – українську й польську. Однак з'їзд майже одностайно відкинув ці пропозиції, з усіх його учасників їх підтримав лише Ю. Бачинський⁸⁸.

У заснуванні РУРП поряд зі старшим поколінням радикалів (І. Франком, М. Павликом, С. Даниловичем та ін.) активну участь взяла група студентів, які тяжіли до ідеології соціал-демократизму (М. Ганкевич, Р. Яросевич, Ю. Бачинський, В. Будзиновський,

В. Охримович та ін.). Їхній світогляд формувався під впливом праць К. Маркса, Ф. Лассаля, К. Каутського, Г. Спенсера й ін.⁸⁹. Практично з самого початку існування партії вони творили ліве («молоде») крило РУРП, яке поєднувало соціалістичну ідеологію з радикальнішим підходом до вирішення українського питання. У внутрішньопартійній боротьбі вони виступили як «група національних радикалів»⁹⁰.

Уже 1891 р. «молоді» опублікували проект нової програми РУРП, який ставив за мету реорганізацію суспільства в сильну національну державу, що була б єдиним власником засобів виробництва. В національній частині проект містив вимогу поділу Австрії на національно-адміністративні території й, зокрема, об'єднання Східної Галичини з Буковиною в одну «самостійну» (фактично – автономну) українську державу, що передбачалося здійснити законним шляхом і «без порушення цілості Австрії». Кроком до возз'єднання всіх українських земель мала стати митна унія з Росією, яка економічно зв'язала б Галичину й Наддніпрянщину⁹¹. Однак лідери партії М. Павлик та І. Франко відкинули цей проект, назвавши його «нісенітницею». Негативне ставлення до ідеї національної державності висловили також М. Драгоманов та О. Терлецький.

Після цього «молоді» зосередилися на внутрішньопартійній ідейній боротьбі проти старших радикалів-драгоманівців, особливо М. Павлика⁹². У 1895 р. одному з лідерів «молодих», Ю. Бачинському, вдалося видати свою книгу «Україна irredenta», в якій він, застосовуючи марксистську методологію, на основі аналізу насамперед соціально-економічних процесів висунув і обґрунтував положення про історичну необхідність та неминучість утворення в перспективі незалежної соборної Української держави, вказав на актуальну потребу поширення в масах ідеї політичної незалежності, з тим щоб у майбутній вирішальний момент політичного переустрою Російської й Австро-Угорської імперій народна свідомість була готова до боротьби за її здійснення⁹³. Виявом зміни розстановки сил у радикальному таборі стала рецензія І. Франка на згадану книжку. Якщо раніше І. Франко дотримувався федералістських концепцій, то тепер, скритикувавши автора за промарксистське доктринерство, висловив переконання в тому, що коли ідея самостійності України буде усвідомлена в суспільстві як потреба, «справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться»⁹⁴.

По смерті М. Драгоманова того ж 1895 р. та переходу І. Франка на самостійницькі позиції становище «молодих» усередині РУРП значно зміцнилося. На IV з'їзді партії у грудні 1895 р. після доповіді Ю. Бачинського постулат політичної незалежності України без обговорення, одностайно було включено до програми РУРП. У новій її редакції, зокрема, зазначалося, що здійснення всіх ідеалів партії є можливим «лише при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім неограниченим праві його рішати самому у всіх справах, його дотикаючих». У цьому положенні майже дослівно повторювалася центральна теза книжки Ю. Бачинського⁹⁵. «Молодим» вдалося також усунути з програми положення про розширення автономії Галичини, замінивши його вимогами утворення «окремої руської політичної території з руських частин Галичини й Буковини з якнайширшою автономією», а також введення «руської викладової мови ві всіх публічних школах»⁹⁶.

Висунення й теоретичне обґрунтування ідеї політичної незалежності й соборності України, а також внесення цього постулату до програми першої української політичної партії стало поворотним пунктом у розвитку української суспільно-політичної думки, становленні ідеології новітнього українського національного руху і, зокрема, в його переході від соціально-культурних до суто політичних гасел, свідченням початку завершальної стадії формування української нації⁹⁷.

Розкол РУРП 1899 р. завершив, в основному, структуризацію українського політичного табору в Галичині. При цьому основні ідеї РУРП були перенесені до програм новостворених партій.

Першою виділилася група прибічників соціал-демократизму, яка після ряду невдалих спроб реорганізувати цілу РУРП у соціал-демократичну партію в травні 1899 р. оголосила про вихід із неї та заснування нової Української соціал-демократичної партії (УСДП), що буде складовою частиною Соціал-демократичної робітничої партії Австрії й діятиме на базі її Гайнфельдської (1889) програми.

Новоутворена партія досить чітко визначила свою позицію в національному питанні. Вже на VII з'їзді СДРПА 24–29 вересня 1899 р. в Брюнні (Брно) лідер української соціал-демократії Микола Ганкевич зробив заяву, в якій підкреслив, що його партія вважає повне національне визволення і рівноправність передумовою справжнього інтернаціоналізму, тому змагатиме «до національної свободи

свого народу, щоби возз'єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член»⁹⁸. Аналогічну заяву від польської соціал-демократії зробив В. Ререр. З'їзд не заперечив цих заяв, проте й не взяв їх до уваги у своїх резолюціях. Визнати за націями право на повне самовизначення означало б фактично закликати до розвалу Австро-Угорської імперії. Ухвалена з'їздом загальнопартійна національна програма обмежувалась вимогою перетворення Австро-Угорщини на демократичну федеративну державу, що складалася б з автономних національних провінцій із законодавчими органами, обраними на основі загального виборчого права⁹⁹. Але й у такому вигляді проект був підтриманий на з'їзді делегатами УСДП. Посилаючись на Ф. Енгельса, українські соціал-демократи аргументували необхідність тимчасового збереження цілості Австро-Угорщини потребою забезпечити захист її народів від імперіалістичної експансії Німеччини та Росії.

«... Але Австрія не є остаточною нашою ціллю, – підкреслив пізніше на одному з мітингів М. Ганкевич. – Ми хочемо, щоби Австрія стала союзом вільних народів, щоби кожна нація могла свobodно розвиватися аж до тої хвили, де кожна з них матиме можливість здобути для себе політичну волю, самостійність і незалежність»¹⁰⁰. Отже, Брюннська програма відверто розглядалася УСДП лише як мінімальна і не задовольняла партії.

Значно більше уваги національному питанню вділялось у програмі найпотужнішої української політичної партії в Галичині – Національно-демократичної (НДП), яку заснували праве крило радикалів і народовці на з'їзді у Львові 26 грудня 1899 р. Розглядаючи «галицьких русинів» як частину єдиного «українсько-руського народу», партія проголошувала кінцевою метою своїх змагань «...дійти до того, щоби цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм...»¹⁰¹. Серед найближчих завдань НДП висувала виділення галицько-українських земель і об'єднання їх із Буковиною в окрему українську провінцію у складі Австро-Угорщини, вимагала введення української адміністрації в Галичині та української мови як офіційної, повсюдного створення українських початкових і середніх шкіл, а також окремого українського університету у Львові (поряд із формально утраквістичним, а фактично – польським Львівським університетом). В усіх іонаціональних школах на території, заселеній переважно

українцями, передбачалося запровадження української мови як обов'язкового навчального предмета. В документі підкреслювалося, що НДП буде «піддержувати, скріпляти та розвивати почуття національної єдності з російськими українцями», прагне витворити з ними «культурну одноцільність», а також буде підтримувати їх у боротьбі за перетворення Росії з абсолютистської, унітарної держави на конституційну федерацію, яка спиралася б на принцип автономії національностей. Партія мала всіляко сприяти пробудженню серед угорських (закарпатських) русинів національного руху та їх культурному відродженню. В тісно пов'язаних із національними церковних справах проголошувалась повна толеранція і рівноправність усіх віросповідань і обрядів, а також захист української церкви від втручань уряду й чужих національних елементів та впливів¹⁰².

Досягти своїх цілей намічалось шляхом «органічної праці» та суспільних реформ. Партія визнавала тільки законні, легальні засоби і форми політичної роботи, прагнула до якнайширшої репрезентації у всіх законодавчих і представницьких органах. Публічно декларовані тактичні засади її діяльності передбачали боротьбу проти всіх польських партій, які змагають до колонізації українців, і проти єврейства – такою мірою, якою воно, «визискуючи наш народ», діє «на шкоду наших економічних і моральних інтересів». Заявлялося про поборювання угодовства з поляками і підтримку національно-визвольних змагань інших українських партій, а також про неможливість постійного союзу з москвофілами, хоча й допускалися тимчасові компроміси в конкретних питаннях¹⁰³.

Організаційно НДП безпосередньо спиралася на народове крайове політичне товариство «Народна Рада», а свою програму вважала «ревізійою» програми товариства 1892 р.¹⁰⁴. Органами партії стали популярна щоденна газета «Діло» і тижневик «Свобода».

НДП очолили такі авторитетні громадсько-політичні діячі, як Юліан Романчук, Кость Левицький, Михайло Грушевський, Іван Франко¹⁰⁵, і вона практично відразу зайняла провідне становище в галицько-українському політичному таборі, швидко вкриваючи край розгалуженою мережею своїх економічних, політичних і культурно-просвітніх організацій.

Збережена частиною членів (М. Павлик, К. Трильовський, С. Данилович та ін.) Українська радикальна партія продовжувала діяти на основі програми 1895 р.

По суті, національно-політичні гасла всіх трьох основних українських партій були однаковими. Стрижнем максимальних програм стала ідея політичної незалежності, яка, щоправда, як справедливо зауважив І. Лисяк-Рудницький, була у перші роки ХХ ст. скоріше далеким ідеалом, ніж питанням практичної політики¹⁰⁶. Справді, концепції відновлення української державності були неясними і до кінця не розробленими. Чітко проголошуючи кінцеву мету національно-визвольних змагань, програми не визначали ні способу, ні термінів її досягнення, ні майбутнього соціально-економічного і політичного устрою України. В умовах, коли масовий національний рух тільки зароджувався, досягнення державності ближчим часом здавалося надто нереальним. Необхідним був етап поширення цього постулату в масовій свідомості, перетворення самостійницьких партій на масові організації.

Єдиною незалежницькою програмою на Наддніпрянщині була брошура «Самостійна Україна» (1900) М. Міхновського, довкола якої з 1902 р. гуртувалася нечисленна Українська народна партія. Всі інші українські партії висували гасло автономії України у складі майбутньої демократичної Росії¹⁰⁷. Та й М. Міхновський обґрунтовував самостійницькі ідеї чисто історичними аргументами: порушенням царизмом угод 1654 р. і необхідністю повернути силоміць відняту колись державність. Така аргументація для багатьох була непереконливою. У програмах галицьких партій обґрунтування права українського народу на самовизначення було відсутнім, їхні концепції базувалися на уявленні про це право як цілком природне, що впливає з самого факту існування окремої нації та наявності в неї держави в минулому.

Лише праве консервативне крило галицько-українського політичного спектра фактично не визнавало самостійницьких ідей, залишаючись у національному питанні на традиційних позиціях. Так, створений ще 1896 р. Католицький русько-народний союз (О. Барвінський, Н. Вахнянин та ін.), який не відзначався політичним впливом на найширші верстви населення, виступав за продовження політики «нового курсу» – проголошеного 1890 р. компромісу з польськими панівними колами Галичини. Лише в червні 1911 р. ця організація оформилась у політичну партію під назвою Християнсько-суспільний союз. Зберігаючи австрофільську орієнтацію та повну лояльність до польської крайової влади, Союз усе ж виступив, принаймні формально, за «роз-

будження і підтримання найширшої національної свідомости в народі»¹⁰⁸.

Крайньо правою, реакційною течією в суспільно-політичному житті краю залишався москвофільський («русофільський») рух, який 1900 р. оформився в Русско-народную партію. Жодної роботи щодо організації масового народного руху, підвищення політичної свідомості населення РНП фактично не вела¹⁰⁹. Соціально-економічна програма партії була вкрай обмеженою, а в боротьбі проти українського руху вона співпрацювала з польськими крайньо правими партіями. Проминувши апогей свого розвитку, москвофільський рух на початку ХХ ст. поступово втрачав свої позиції. Однак і 1911 р. на парламентських виборах у сільських округах, що вважалися українськими, кожен п'ятий виборець голосував ще за москвофілів. Лише Перша світова війна і революційні події 1917–1920 років призвели до остаточного занепаду руху, який відверто орієнтувався на російське самодержавство.

Ставлення українських партій до москвофілів було різко негативне. Особливо характерним це було для лівих сил. Наприклад, УСДП вбачала в москвофілах «просто агентів царського уряду», «ворогів української справи, ворогів поступу», які «тільки те й роблять, що нападають, кидаються і брешуть на український рух національний та за рублі ширять наймерзенніше цареслав'я»¹¹⁰. Спроби навіть тимчасових тактичних компромісів із ними поміркованих націонал-демократів вимагали значних поступок. Так, декларація спільного з'їзду руських послів до парламенту й сейму, що відбувся у Львові 15–16 серпня 1903 р., вимагала реформування Австро-Угорщини на принципах автономії народів, однак не згадувала про Україну в цілому, називала галичан русинами, а не українцями і т. д., за що її різко критикували ліві¹¹¹.

У той же час ліві перебільшували класові суперечності в галицько-українському суспільстві, заперечували можливість постійного союзу з національно-демократичними силами, вбачаючи в ньому загрозу затемнення класової свідомості трудящих¹¹². Промарксистське доктринерство соціал-демократії та конкурентна боротьба між партіями за масову базу – селянство перешкоджали консолідації українських політичних сил. Однак спільність основних національно-політичних постулатів створювала передумови для їх співпраці в конкретних напрямках.

Оскільки власна національна державність розглядалась як відносно віддалений орієнтир, на перший план висувалося питання демократизації Австро-Угорщини і, зокрема, реформи виборчої системи. Введення загального виборчого права у т. зв. чотиричленній формулі (загальне, рівне, безпосереднє, таємне голосування) повинно було забезпечити справедливе пропорційне представництво українського населення в парламенті, крайовому сеймі, органах місцевого самоврядування, відкрити прямий шлях до створення окремої української адміністративно-територіальної одиниці в межах Австро-Угорщини.

Невдачі українських партій на виборах до парламенту і сейму, що проводились у 1900-1901 роках за застарілою куріальною системою, актуалізували проблему виборчої реформи. Боротьба за неї здійснювалась у формі масового легального вічового руху. Особливої активності вона набула у 1905–1906 роках в умовах радикалізації суспільства під впливом звісток про революційні події в Росії. Українські партії утворили свого роду неформальний блок, виступаючи досить солідарно. В цілому ряді регіонів, наприклад, у Станіславові, на Коломийщині й ін., діячі НДП, УРП і УСДП спільно організовували і проводили збори й мітинги (віча) під гаслом загального виборчого права¹¹³. Усього, за далеко не повними офіційними даними, протягом року (липень 1905 – червень 1906) українські партії провели в Галичині понад 1300 масових заходів¹¹⁴. Широко використовувалися закриті («довірочні») збори, на проведення яких закон не вимагав попереднього дозволу влади. Як засіб тиску на уряд використовувалась і підготовка загального організованого страйку, яку проголосили з'їзди УРП (3 грудня 1905 р.) й НДП (25 грудня 1905 р.) в разі проведення реформи на дискримінаційних щодо українців умовах. За «справедливу виборчу реформу» декларативно виступили навіть москвофіли на річних зборах свого товариства «Русская Рада» 25 грудня 1905 р.¹¹⁵. Кульмінацією руху стало всенародне віче галицьких українців 2 лютого 1906 р. у Львові, яке організувала НДП. На віче прибули делегації від галицьких повітів та представники політичних партій, у т. ч. й москвофілів. Головував на вічі відомий діяч НДП К. Левицький, із промовама виступили націонал-демократи Є. Олесницький і Л. Цегельський, радикал К. Трильовський, соціал-демократ С. Вітик та ін. Ця грандіозна маніфестація за участю 50 тисяч осіб завершилась прийняттям резолюції з вимогою загального

виборчого права і співом національного гімну «Ще не вмерла Україна»¹¹⁶.

У грудні 1906 р. проект нового виборчого закону затвердив парламент, і 28 січня 1907 р. після підписання цісарем він набув чинності. Перші демократичні парламентські вибори за цим законом у травні того ж року принесли значний успіх українським політичним силам: 22 мандати в Галичині й Буковині здобули націонал-демократи, 3 – радикали, 2 – соціал-демократи і 5 – москвофіли. Всі вони, крім соціал-демократів, об'єдналися у парламенті в єдиний Руський клуб, який невдовзі після виходу з нього москвофілів був перейменований на Український. Цей клуб, як і багатонаціональний соціал-демократичний, опинився в опозиційній меншості проти урядової коаліції австрійських християнських суспільників, Польського кола й ін. Тому було досягнуто домовленості про участь українських соціал-демократів у нарадах Українського клубу з метою узгодження спільних дій у боротьбі за національні права¹¹⁷.

Слід зазначити, що після проведення в країні парламентської реформи її політична система стала ще більш суперечливою. Галицький крайовий сейм і далі обирався за куріальною системою, яка забезпечувала повну перевагу великим землевласникам, а отже – полякам. На 1911 р. репрезентація українського населення в сеймі (долучаючи й москвофілів) мала лише 15% мандатів, тоді як навіть за польською статистикою українці становили 46% населення коронного краю¹¹⁸. Вже під час першої сесії нового парламенту соціал-демократичний клуб вимагав від австрійського уряду внести проект виборчої реформи на розгляд крайових сеймів. За це голосував і Український клуб, однак провести рішення не вдалося¹¹⁹.

Від 1907 р. НДП, УРП й УСДП висувають вимогу загального виборчого права у виборах до сейму в числі першорядних. Започатковується нова хвиля масового вічового руху. При цьому в місцях, де жодна з партій не мала вирішального впливу, віча нерідко проводяться спільно. Так, 11 серпня 1907 р. та 13 вересня 1908 р. в Станіславові, 11 жовтня 1908 р. в Чернівцях відбулися віча, скликані спільно УРП і УСДП, а 22 вересня 1907 р. в Станіславові відбувся мітинг, який організували українські й польські соціал-демократи¹²⁰.

Особливої гостроти боротьба за сеймову виборчу реформу досягла восени 1910 р., коли українські партії під тиском сконсолідованого польського політичного табору змушені були вдатися до рішучих дій. Протестуючи проти проектів реформи, які лише

погіршили б політичне становище українців у Галичині, 19 жовтня Український клуб розпочав у сеймі голосну обструкцію: за допомогою музичних інструментів блокувалася будь-яка робота сейму. Шостого листопада з'їзд повноважних представників НДП, УРП і УСДП у Львові одностайно ухвалив продовжувати обструкцію до тих пір, поки «засади виборчої реформи не будуть за спільним порозумінням репрезентантів обох народів усталені, а її переведення забезпечене»¹²¹. Однак польській сеймовій більшості вдалося на мигах прийняти крайовий бюджет і таким чином відтягти вирішення проблеми. Лише в лютому 1914 р. було прийнято новий сеймовий виборчий закон, але початок Першої світової війни завадив українському таборі скористатися цим безперечним успіхом¹²².

Слід відзначити, що на перешкоді стабільній конструктивній співпраці між українськими партіями нерідко ставав ідеологічний догматизм соціал-демократів^{122a}. Так, навесні 1911 р. УСДП відмовилася брати участь у спільних заходах в масштабах цілого краю з нагоди 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка. Орган партії газета «Земля і воля» риторично запитувала: «Чи йти нам ... в однім ряді з українською буржуазією?..», стверджуючи, що «Шевченко – син кріпака, син люду», тому «пам'ять Шевченка святкувати треба окремо»¹²³. Окреме відзначення Шевченкових роковин соціал-демократією означало, за оцінкою Ю. Романчука, розрив частиною суспільства сильних до того ниток національної солідарності¹²⁴. З метою здобути підтримку з боку інших національних секцій СДРПА, і передусім провідної австро-німецької, УСДП, яка вела тяжку боротьбу проти засилля польської соціал-демократії в галицькому робітничому і профспілковому русі, прагнула продемонструвати свою соціал-демократичну ортодоксальність. Під час передвиборчої кампанії до парламенту 1911 р. вона принципово відмовилася від вступу своїх майбутніх депутатів до Українського клубу, хоча цього вимагали її потенційні виборці на Збаражчині, Богородчанщині та в інших регіонах. «Земля і воля» у спеціально присвяченій цьому питанню статті писала, що «соціал-демократичний посол не сміє вступати до Українського клубу разом з панами і попами, хоч би якими щирими українцями»¹²⁵. Цілком закономірно, що ці вибори пройшли під знаком гострої боротьби між українськими партіями, кандидати яких у багатьох округах змагалися між собою. Міжпартійні чвари послаблювали український рух, дезорієнтували населення.

Незважаючи на це, результати виборів 1911 р. яскраво засвідчили перемогу української ідеї над москвофільством. Якщо в парламенті попереднього скликання до українського національного табору належали 23 послы від Галичини (22 були обрані 1907 р., а 1910 р., на додаткових виборах, ще один – Л. Цегельський), а до москвофільського – 5, то тепер мандати вибороли лише 2 москвофіли, а інші 24 галицькі послы (18 націонал-демократів, 5 радикалів, 1 соціал-демократ) належали до національного табору. Серед усіх голосів, що їх виборці віддали за представників українських партій, 75% припадали на партії, які стояли на національній платформі, і 25% – на москвофілів¹²⁶. Послами австрійського парламенту з Галичини були обрані Ю. Романчук, Є. Левицький, С. Вітик, В. Будзиновський, Л. Цегельський, К. Левицький та ін. На Буковині обрали 5 послів-українців, причому всі вони були націонал-демократами. Незаперечним лідером серед них був М. Василько.

Неоціненну роль у поширенні української ідеї, піднесенні національної самосвідомості й солідарності українського народу відіграли добровільні громадські об'єднання – культурно-освітні, економічні, пожежно-спортивні та інші товариства. Їх низові ланки – читальні «Просвіти», філії різноманітних кооперативів – засновували практично в кожному селі, проникали у найвіддаленіші місцевості. За відсутності локальних політичних організацій, місцевих комітетів партій саме філії громадських об'єднань ставали осередками національного руху, а його найактивніші діячі, як правило, поєднували політичну і громадську роботу.

Напередодні Першої світової війни Галичина і значною мірою Буковина були вже вкриті густою і розгалуженою мережею різних товариств. Статистичні дані, що відображають динаміку їх розвитку, свідчать про значну перевагу українства над москвофільством. Так, у Галичині на 1914 р. український «Крайовий Ревізійний Союз» об'єднував 909 кооперативів, тимчасом як москвофільський «Русский Ревизионный Союз» – 106. Товариство «Просвіта» мало близько 3000 читалень, тоді як москвофільське «Общество им. М. Качковского» – в десять разів менше¹²⁷. На Буковині громадські об'єднання різного спрямування були головною опорою українського національного руху, а аналогічні москвофільські організації після 1910 р. взагалі втратили будь-яке значення в суспільному житті¹²⁸.

Вибух війни на Балканах восени 1912 р. і реальна загроза виникнення європейського конфлікту за участю Австрії і Росії поставили політичні сили краю перед необхідністю конкретизувати свою позицію щодо можливої війни.

Невіра у можливість досягти державності вже на даному етапі власними силами зумовила домінування у провідній Національно-демократичній партії орієнтаційної політики, яка полягала, по суті, у прагненні отримати державність із рук Габсбургської династії й за її допомогою, що водночас забезпечувало б і легітимність майбутньої української держави. В такому разі українська держава мала б створюватися лише на відвоєнованих у Російській імперії територіях, а Галичина, Буковина й Закарпаття залишалися б, принаймні ще на якийсь час, у складі Австро-Угорщини¹²⁹.

Дещо радикальнішою, ніж в інших партій, була позиція соціал-демократії. В листопаді 1912 р. ексекутива УСДП опублікувала в пресі відозву «До українського пролетаріату», в якій відзначала, що вибух війни повинен викликати потужний революційний рух всередині Російської імперії, насамперед в Україні, й «довести до розвалення великої тюрми народів...». Відозва була видана також у 5 тис. примірників для розповсюдження на території України у складі Росії¹³⁰. Що стосувалось Австрії, то партія визнавала, що галичанам нічого не залишається, як бути на її боці проти «держави мордів і насильств над народами», однак при цьому вони не потребують «гнути спину і лизати чобіт Габсбургів», які в Галичині віддали український народ за його рабську покірність цісарям на поталу польській шляхті¹³¹. Цю позицію представники УСДП Ю. Бачинський, В. Старосольський та М. Ганкевич відстоювали і на міжпартійній нараді у Львові 7 грудня 1912 р., організованій націонал-демократами. Під впливом виступів соціал-демократів було відкинуто більшістю голосів підготовлену НДП і внесену В. Охримовичем резолюцію як таку, що містить «невільничі чувства для цісаря і Австрії». На нараді, за свідченням присутніх, «виринула на перший план независима Україна, а опісля Австрія, чого досі не було»¹³². В результаті дискусії було ухвалено тільки «малий комунікат», в якому зазначалося, що в разі війни з Росією вся галицько-українська суспільність стане на боці Австрії. Фактично комунікат лише підтверджував те, що галичани й так повинні були зробити як австрійські громадяни.

Наприкінці 1912 р. з'їзди НДП, УРП і християнських суспільників прийняли резолюції з питання ставлення до війни в душі згаданого комунікату¹³³. Останньою остаточно визначилась УСДП на своєму з'їзді у березні 1914 р. В резолюції з'їзду підкреслювалося, що хоча соціал-демократи «є противниками... великодержавної, імперіалістичної політики австрійської», їх «найбільшим ворогом є царат», тому український пролетаріат повинен виступити передусім проти нього і проти Російської імперії, поразка і розпад якої наблизять «день політичної самостійності України...»¹³⁴. Спроба буковинських делегатів провести рішення, яке б у рівній мірі засуджувало імперіалістичну політику Росії й Австрії та протестувало проти війни взагалі як такої, що змусить українців до братовбивства, не дістала підтримки на з'їзді.

Таким чином, напередодні Першої світової війни в українському національно-політичному русі в Галичині практично повністю перемогла і стала домінуючою концепція орієнтації не на власні сили, а на потужніший зовнішній фактор в особі держав Троїстого союзу і, зокрема, Австро-Угорщини. Сподівання щодо утворення української держави пов'язувалися з поразкою Російської імперії у війні. Єдність позицій усіх галицько-українських партій (крім москвофілів) створила необхідні передумови для їх співробітництва в Головній (згодом – Загальній) Українській Раді та в державотворчих процесах 1918–1920 років.

3. Перша світова війна і національно-політичні відносини

Перша світова війна, яка вибухнула на початку серпня 1914 р., стала трагедією для українського народу, поділеного між ворогуючими державами. Як громадяни втягнених у війну держав, українці були примушені до братовбивчої борні: близько 3,5 млн. їх воювали у складі російської армії й 300 тис. – у складі австрійської¹³⁵.

Галичина й Буковина з самого початку війни стали ареною бойових дій. Уже в серпні – вересні 1914 р. тут розгорнулася грандіозна Галицька битва, яка завершилася поразкою й відступом австрійських військ. Третього вересня росіяни захопили Львів, 12 вересня перейшли р. Сян. На кінець осені оволоділи і майже цілою Північною Буковиною, а на лютий – березень 1915 р. – Карпатським хребтом.

Російська окупаційна влада в особі генерал-губернатора О. Бобринського відразу оголосила про свої наміри послідовно за-

проводжувати на цих «возз'єднаних землях» російську мову і порядки. Було закрито українські установи, бібліотеки та школи, тимчасом як польські продовжували діяти. Почалися арешти українських діячів з числа інтелігенції, греко-католицького кліру. Заарештовано й вивезено до Росії митрополита А. Шептицького, багатьох священників. З російською адміністрацією активно співпрацювали москвофіли¹³⁶.

У свою чергу австрійське командування, шукаючи пояснення причин поразок на фронті, звинуватило українське населення у русофільстві та зраді. Тисячі ні в чому не винних людей відіслали в концтабори Талергоф, Гмінд, Терезієнштадт та ін. Там від голоду й епідемій померли, за деякими даними, понад 100 тис. осіб¹³⁷.

Упродовж 1914–1917 років лінія фронту декілька разів перекочувалася територією краю. Регіон переходив із рук у руки, внаслідок чого зазнав значних руйнувань і людських втрат.

Наприкінці зими 1915 р. розпочався наступ австрійців у Карпатах, і до другої половини червня вони повернули під свою владу більшу частину Галичини й Буковини з головними містами Львовом і Чернівцями. Однак через рік, у червні 1916 р., війська російського Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова знову прорвали фронт і просунулись у західному напрямку на відстань до 120 км. Після цього лінія фронту стабілізувалася ще на рік – до липня 1917 р.¹³⁸ Під російською окупацією знов опинилися Буковина й частина Галичини.

Від бойових дій та частої зміни окупаційних влад страждало насамперед місцеве українське населення, яке переслідувалося обома воюючими сторонами за «зраду», зазнавало масових мобілізацій, реквізицій, локальних евакуацій і депортацій. Господарство регіону було зруйноване, зупинялися промислові підприємства, зростало безробіття, населенню періодично загрожував голод¹³⁹.

Світова війна не залишила західним українцям – громадянам Австро-Угорщини – політичної альтернативи. Поразка центральних держав і російська окупація регіону означала для українців втрату всіх їхніх національно-політичних і культурних здобутків, а перемога, навпаки, відкривала перспективи поширення впливу на відвойовані українські землі. Тому з самого початку війни всі провідні українські політичні сили підтвердили свою проавстрійську орієнтацію.

Першого – другого серпня 1914 р. у Львові відбулася нарада лідерів НДП, УРП і УСДП за участю представників «Сокола-

Батька», «Українського Січового Союзу», «Українських Січових Стрільців». Вона завершилася утворенням Головної Української Ради (ГУР), до складу якої увійшли по 4 представники від названих політичних партій. Очолив ГУР К. Левицький, його заступниками стали М. Ганкевич та М. Павлик. Третього серпня ГУР опублікувала свій маніфест, у якому, характеризуючи Російську імперію як історичного ворога України, закликала український народ «стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку», та відзначила, що «чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб'є година визволення України»¹⁴⁰.

Практично одночасно з ГУР, 4 серпня, у Львові українські емігранти з Наддніпрянщини створили Союз визволення України (СВУ), який, за задумом його організаторів, мав репрезентувати цілу Центрально-Східну Україну перед державами Троїстого союзу. До президії СВУ увійшли В. Дорошенко, А. Жук, М. Меленевський та О. Скоропис-Йолтуховський. Серед засновників СВУ були також Д. Донцов і М. Залізняка, які, однак, уже восени того ж року покинули організацію. В опублікованому в жовтні 1914 р. програмному документі «Наша платформа» головною метою СВУ проголошувалась побудова незалежної української держави, яка уявлялася конституційною монархією з демократичним устроєм, однопалатним парламентом, громадянськими, мовними й релігійними свободами, самостійною українською церквою¹⁴¹. Союз інформував європейську громадськість про українську справу, прагнучи популяризувати її в країнах австро-німецького блоку, домогтися виділення українських полонених в окремі табори і вів серед них активну агітаційно-пропагандистську роботу¹⁴².

Головна Українська Рада, яка діяла в контакт з СВУ, прагнула використати обставини, що склалися, для відродження української військової традиції, створення зародку національної армії. Вже 6 серпня 1914 р. ГУР об'єднала начальні управи стрілецьких організацій в одну Українську Бойову Управу і невдовзі одержала дозвіл австрійської влади на формування легіону Українських Січових Стрільців (УСС). У відозві ГУР із цього приводу потреба створити легіон мотивувалася перспективою відвоювання українських земель від Російської імперії та утворення самостійної української держави зі столицею в Києві й парламентом, обраним усім українським народом¹⁴³.

Серед найширших верств українського народу в Галичині, за свідченням очевидців тих подій, ідея організації українського вій-

ська відразу набула популярності, проникла до найвіддаленіших закутин краю¹⁴⁴.

Протягом короткого часу до легіону зголосилися близько 30 тис. добровольців, однак австрійська влада обмежила його чисельність до 2,5 тисячі вояків. Більшість добровольців становила національно свідомо інтелігентна молодь.¹⁴⁵ Командантом легіону був спочатку Т. Рожанковський, відтак – М. Галушинський. Згодом, у вересні 1915 р., ГУР і командування УСС домоглися реорганізації легіону в 1-й полк УСС, який очолив полковник Г. Коссак. УСС відтепер складалися не з 2, а з 3 куренів під командуванням В. Дідушка, С. Горука, Д. Вітовського. Вони одержували на озброєння, крім стрілецької зброї, гармати, міномети й кулемети. Чисельність полку була визначена кількістю 1700 бійців, крім того, він мав запасну частину (кіш), яка налічувала 500 вояків¹⁴⁶.

Хоча легіон УСС створювався як допоміжний підрозділ, невдачі на фронтах примусили австрійське командування використовувати його на передовій. Особливо тяжкі бої випали на долю стрільців у Карпатах в районі гори Маківки (березень – травень 1915 р.), на р. Стрипі (серпень – листопад 1915 р.), під горою Лисонею коло Бережан (серпень – вересень 1916 р.)¹⁴⁷. Незважаючи на великі втрати, усуси, як їх любовно називали в народі, виявили мужність і героїзм, уславилися як «залізний» підрозділ. Сам факт існування та героїчної боротьби УСС мав помітне національно-пропагандистське значення, оскільки сприяв відродженню історичної свідомості і традицій козацької слави, поширенню ідеї визволення і возз'єднання України.

Нова політична ситуація почала складатися навесні 1915 р. внаслідок успішного наступу німецьких й австрійських військ, коли здавалося, що може настати перелом на користь центральних держав. Українські політичні сили, що стояли на національній платформі, зробили спробу реорганізувати ГУР у загальноукраїнський координаційний орган. П'ятого травня 1915 р. у Відні було утворено Загальну Українську Раду (ЗУР) у складі представників від Галичини (14 націонал-демократів, 6 радикалів, 4 соціал-демократи), Буковини (5 націонал-демократів, 1 соціал-демократ, 1 від Народної партії) й СВУ (3 особи)¹⁴⁸. Головою президії ЗУР став К. Левицький, його заступниками – М. Василько, Л. Бачинський, Є. Петрушевич, М. Ганкевич та О. Скоропис-Йолтуховський. 12 травня ЗУР опублікувала звернення до всіх народів світу, в якому зазначила, що праг-

нутиме утворення самостійної держави на землях підросійської України, а з українських земель у складі Австро-Угорщини – окремої автономної територіальної одиниці¹⁴⁹.

У складі ЗУР було утворено правно-політичну, пресову, еміграційну, економічну і культурну секції. Рада мала на меті представляти перед австрійським урядом інтереси цілого українського народу, домагатися забезпечення національних прав українців на окупованих австро-німецькими військами землях і, зокрема, участі українців в організації там адміністрації, шкільництва, церковних справ тощо¹⁵⁰.

Проте наміри ЗУР не знайшли розуміння і підтримки в австрійського державного керівництва, яке змушене було рахуватися насамперед із сильним польським впливом. Поляки, зокрема, прагнули відновлення польської держави із включенням до її складу й українських земель. Четвертого листопада 1916 р. австрійський цісар Франц-Йосиф у своєму маніфесті офіційно пообіцяв розширити автономію цілої Галичини без її поділу на польську й українську частини. Це мало б призвести лише до ще більшого зміцнення позицій польського елемента в краї та значного погіршення становища українців. Наступного дня Австро-Угорщина і Німеччина спільною заявою проголосили 10 губерній російської Польщі незалежною польською державою. Такі кроки цих двох держав означали поступку польському рухові коштом українців, національні інтереси яких уже вкотре були принесені в жертву політичній кон'юктурі.

Протестуючи проти дій австрійської верхівки, на прихильність якої весь час сподівалися українські політики, президія ЗУР подала у відставку, а сама Рада фактично розпалася. Криза в українському таборі ускладнювалася конкурентною боротьбою угруповань всередині НДП, яка знаходила свій зовнішній вияв у «компетенційній» суперечці між ЗУР, з одного боку, і об'єднанням українських парламентських і сеймових послів від Галичини – Українською парламентарною репрезентацією (УПР) – з другого. Формально група галицьких послів відстоювала власну прерогативу у вирішенні крайових питань, критикувала австрофільство керівництва ЗУР, передусім К. Левицького й М. Василька¹⁵¹.

Після того, як політична лінія ЗУР була значною мірою дискредитована листопадними актами обох союзних держав, провід в українському таборі поступово перейшов до УПР, очолюваної Є. Петрушевичем та Ю. Романчуком. Але від цього українська по-

літика не зазнала якихось кардинальних змін, залишаючись орієнтованою на Австро-Угорщину і лояльною щодо неї, а відсутність спроб нав'язання тісних стосунків з державами Антанти та українським революційним і національно-визвольним рухом на Наддніпрянщині свідчила, що галицько-українські провідники ще не думали серйозно про можливість утворення української держави¹⁵². Що ж стосується питання про окремих український коронний край у складі Австро-Угорської імперії, то хоч від листопада 1916 р. воно перейшло для австрійської верхівки до площини нереальних заяв і пустопорожніх обіцянок, надмірний австролоялізм лідерів української політики дозволяв Відневі й надалі успішно розігрувати «українську карту»¹⁵³.

1. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. – Львів, 1968. – С. 181–182, 240.

2. Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. 1841. – Wien, 1846.; Яцкевич Є. А. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму. – К., 1958. – С. 8.

3. Zaleski S. Dzieje przemysłu w Galicje. – Kraków, 1930. – S. 44.

4. Яцкевич Є. А. Назв. праця. – С. 20–22.

5. Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодалного гніту в першій половині XIX ст. ... – К., 1961. – С. 107–150.; Його ж. Селянський рух у Східній Галичині в 1846 р. // З історії західноукраїнських земель. Вип. 5. – 1960. – С. 37–56.; Його ж. Східна Галичина і селянське повстання 1846 р. // Укр. іст. журнал. – 1971. – № 5. – С. 21–29.; Шевченко Ф. П. Лук'ян Кобилиця: З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст. – К., 1958. – С. 87–128.

6. Коваленко Л. П. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. – К., 1973.

7. Сергієнко Г. Я. Декабристи та їх революційні традиції на Україні. – К., 1975.

8. Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. – К., 1972; Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 20–40-е годы XIX века. – К., 1979.

9. Освободительное движение народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII – 1849 г. – М., 1980. – С. 129–135.

10. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Львів, 1913. – С. 494.

11. Цит. за: Історичні передумови возз'єднання українських земель. – К., 1989. – С. 145.

12. Там само. – С. 144–159.

13. Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831–46 // ЗНТШ. Т. 82. – 1908. – С. 98.

14. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ), ф. 152, оп. 2, спр. 3008, арк. 14.

15. Див.: Стеблій Ф. И. Польская конспирация 30-х гг. XIX в. и украинское общество в Галиции // Польское общество и попытки возобновления вооруженной борьбы в 1833 г. – Вроцлав, 1984. – С. 112; Його ж. Про «Інструкцію для учителів руського народу» К. Целевича // Укр. іст. журнал. – 1972. – № 4. – С. 105–106; Борис В. О. Антифеодальна агітація в Східній Галичині в половині 30-х – на початку 40-х рр. // Архіви України. – 1968. – № 3. – С. 76–82; Kłpiiewicz S. Konspiracje galicyjskie. – Warszawa, 1950.

16. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 5, спр. 3018, арк. 73–74; спр. 3183, арк. 22–45; спр. 3209, арк. 1, 9, 11, 50–51; Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С. 156–157.

17. Див.: Кирило-Мефодіевское общество: В 3 т. / Редкол. П. С. Сохань (гл. ред.) і др. – К., 1990; Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – К., 1983; Дьяков В. А. Революционное движение в России 1825–1861 гг. – М., 1979. – С. 173–184.

18. Комаринець Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму. – Львів, 1983.

19. Див.: «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989.

20. Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків. Твори. – К., 1982. – С. 203.

20а. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 529.

21. Див.: Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині в першій половині XIX ст. (до 1848 р.). – Львів, 1964. – С. 132–217; «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К., 1987; Маркіян Шашкевич і українське національне відродження // Шашкевичіана: Нова серія. – Вип. 1, 2. – Львів – Броди – Вінніпег. – 1996. – С. 9–108; «Руська трійця»: її оточення, послідовники і дослідники // Там само. – С. 133–388; Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. – Львів, 1997. – С. 24–26.

22. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 26. – С. 90.

23. Шашкевичіана: Нова серія. – Вип. 1, 2. – С. 64.

24. Цит. за: Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С. 189.

25. Грушевський М. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – С.-Пб., 1914. – С. 325.

26. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Відень, 1921. – С. 494.

27. Там само. – С. 495.

28. Там само. – С. 500.

29. Див.: Революція 1848–1849 гг. – М., 1952. – Т. 1–2.

30. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Відень, 1921. – С. 500.

31. Див.: Кан С. Б. Революция 1848 г. в Австрии и Германии. – М., 1948; Удальцов И. Очерки из истории национально-политической борьбы в Чехии в 1848 г. – М., 1951; Освободительное движение народов Австрийской империи. – М., 1980.

32. Франко І. Задушні дні у Львові. // Зібрання творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 529.

33. Див.: Франко І. Панщина та її скасування в Галичині. – Львів, 1913; Шевченко Ф. П. Лук'ян Кобилиця. З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст. – К., 1958; Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст. – К., 1961; Косачевская Е. М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. – Львів, 1965.

34. Див.: Класова боротьба селянства Східної Галичини. 1772–1849. – К., 1974.

35. Зоря Галицька. – 1848. – 23 трав.; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 34.

36. Стеблій Ф. І. «Слово перестороги» В. Подолинського // Укр. іст. журнал. – 1966. – № 12.

37. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 501.

38. Зоря Галицька. – 1848. – 15 трав.

39. Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С. 198.

40. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 496.

41. Брик І. Слов'янський з'їзд у Празі 1848 і українська справа // ЗНТШ. – Т. 79. – Львів, 1929. – С. 207–208; Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі // Славистичні студії. – Львів, 1997. – С. 132–138.

42. Головацький Я. Исторический очерк основания Галицко-Руской Матиці і любителей народного просвіщенія. – Львів, 1850; Возняк М. До історії української наукової і просвітньої організації в Галичині 1848 р. // ЗНТШ. – Т. 110.– 1912. – С. 163–182.

43. Див.: Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині (30-ті – середина 40-х років XIX ст.). – Львів, 1959.

44. Головацький Я. Исторический очерк основания Галицко-Руской Матиці і любителей народного просвіщенія; Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. – С. 31.

45. Шевченко Ф. П. Назв. праця. – С. 198.

46. Loziński W. Agenor grabia Goluchowski w pierwszym okresie rządów swoich. – Lwów, 1901. – S. 149–150; Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С. 208.

47. Левицький Ю. 1 і 2 листопада 1848 р. у Львові // ЗНТШ. – Т. 25. – 1898.

48. Шевченко Ф. П. Назв. праця.

49. Кугутяк М. Назв. праця. – С. 40.

50. Дорошенко Д. Назв. праця. – С. 533.

51. Стеблій Ф. Период разложения феодально-крепостнической системы // Украинские Карпаты: история. – К., 1989. – С. 90.

52. Кревецкий І. Спроби організування руських національних гвардій у Галичині 1848–1849 рр. // ЗНТШ. – Т. 113. – Львів, 1913.
53. Дорошенко Д. Назв. праця. – С. 530.
54. Гербільський Г. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ ст. – С. 117–124.
55. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 47. – К., 1986. – С. 122.
56. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 498.
57. Дорошенко Д. Назв. праця. – С. 536.
58. Там само. – С. 537.
59. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів, 1935. – С. 50–53; Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. – Львів, 1996. – С. 78–80.
60. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 1. – К., 1994. – С. 422.
61. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Закарпатська область. – К., 1969. – С. 28–29; І ми в Європі: Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 3. – С. 6–8.
62. Кугутяк М. Назв. праця. – С. 50–51.
63. Франко І. Українські «народовці» і радикали // Зібр. творів: У 50 т. – Т. 28. – К., 1980. – С. 204.
64. Там само. – С. 205–206.
65. Кугутяк М. Назв. праця. – С. 54–55.
66. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 1. – С. 428.
67. Див.: Франко І. Українські партії в Галичині // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955. – С. 154–155.
68. Стахів М. Пробудження народних мас. Історія українського політичного руху: ІV частина. – Львів, 1939. – С. 11.
69. Див.: Добржанський О. Зовнішня орієнтація буковинського москвофільства другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. // Проблеми історії міжнародних відносин: 36. наук. статей. – Чернівці, 1993. – С. 90–91.
70. Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). – Львів, 1996. – С. 232–233.
71. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Зібр. творів: У 50 т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 473, 477.
72. Грушевський М. На порозі століття // Літ.-наук. вісник. – Т. ХІІІ. – 1901. – С. 84–85; Грушевський М. Движение политической и общественной украинской мысли в ХІХ ст. – С.-Пб., 1907. – С. 11–12.
73. Самарцев І. Г. Австрійська провінція чи «Український П'ємонт»? // Українська ідея: Історичний нарис. – К., 1995. – С. 117, 120.
74. Іван Франко. Документи і матеріали: 1856–1965. – К., 1966. – С. 44, 50.
75. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах: ІІІ частина. – Львів, 1938. – С. 11–12.
76. Скакун О. Ф. Конституціоналізм Михайла Драгоманова // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: 36. наук. праць. – К., 1991. – С. 113, 115.

77. Див.: Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 460.
78. Кугутяк М. Назв. праця. – С. 66–67, 70–71.
79. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. – С. 477; Його ж. Українські партії в Галичині. – С. 150.
80. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 19.
81. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. – Львів, 1926. – С. 219.
82. Добржанський О. Назв. стаття. – С. 96; Його ж. Культурно-освітня робота українських товариств на Буковині у др. пол. XIX – на поч. XX ст. // Питання історії нового та новітнього часу: Зб. наук. статей. – Чернівці, 1994. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 27.
83. Див.: Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. – Мюнхен, 1969. – С. 70–71.
84. Див.: Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. – К., 1992. – 112 с.; Педич В. Історична школа М. Грушевського у Львові (1894–1914 рр.). – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
85. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Б. м., 1983. – Т. 1. – С. 17–18.
86. Кравець М. М. До питання про Русько-Українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках XIX ст. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 124–140; Himka J.-P. Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social-Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890). – Cambridge (Mass.), 1983. – P. 149–152.
87. Народ. – 1890. – Ч. 20. – С. 301.
88. Himka J.-P. Op. cit. – P. 169.
89. ЦДІАЛ, ф. 683, оп. 1, спр. 12, арк. 16 (зв.); Будзиновський В. Смішне в поважнім // Нові шляхи. – 1930. – № 10. – С. 67; Темницький В. Микола Ганкевич. – Львів, 1932. – С. 13.
90. ЦДІАЛ, ф. 372, оп. 1, спр. 38, арк. 34.
91. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Т. ССХХІІ. – 1991. – С. 84.
92. Див.: Там само. – С. 82–93.
93. Бачинський Ю. Україна irredenta. – Львів, 1895.
94. Франко І. Ukraina irredenta // Вивід прав України. – Львів, 1992. – С. 70.
95. Грицак Я. Назв. стаття. – С. 92.
96. Цит. за: Програма русько-української радикальної партії, прийнята на красівім з'їзді партійнім у Львові 29 грудня 1895 р. // «Отаман»: Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – С. 131–134.
97. Грицак Я. Й. До генези ідеї політичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 1. – К., 1992. – С. 122–123; Див. також: Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К., 1993. – С. 16.
98. Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Österreich abgehalten zu Brünn. – Wien, 1899. – S. 85.
99. Österreichische Parteiprogramme, 1868–1966. – München, 1967. – S. 144–145.

100. Воля. – 1901. – 1 груд.
101. Народна програма // Діло. – 1899. – 28 груд.
102. Там само.
103. Народна тактика // Діло. – 1900. – 18 (30) січ.
104. Діло. – 1899. – 28 груд.; Народна організація // Діло. – 29 груд.
105. ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 8, спр. 12, арк. 4–5.
106. Rudnytsky I. Essays in Modern Ukrainian History. – Edmonton, 1987. – P. 341.
107. Див.: Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 114–150.
108. Руслан. – 1911. – 9 лип.
109. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. – Львів, 1909. – С. 8–11, 32–33.
110. Воля. – 1900. – 1 берез.; 1901. – 1 берез.; 1903. – 1 січ.
111. Там само. – 1903. – 1 верес.
112. Бачинський Ю. Гльосси. – Львів, 1904. – С. 98–99, 131, 134–135.
113. Воля. – 1906. – 15 лют., 1 квіт.; Літ.-наук. вісник. – Т. 33. – 1906. – С. 352–353, 565–566.
114. Підрах. за: ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 8, спр. 456, арк. 10; спр. 582, арк. 5, 8, 11.
115. Там само, спр. 565, арк. 45–46; Громадський голос. – 1906. – 16 січ.; Літ.-наук. вісник. – Т. 33. – 1906. – С. 347–349.
116. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. – С. 415; Воля. – 1906. – 15 лют.
117. ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 8, спр. 699, арк. 25–26.
118. Цегельський Л. Довкола виборчої реформи до галицького сейму // Літ.-наук. вісник. – Т. 56. – Кн. 12. – 1911. – С. 594.
119. Там само. – Т. 39. – 1907. – С. 398–399.
120. ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 8, спр. 696, арк. 9–10, 28; спр. 843, арк. 13–15; Держ. арх. Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, спр. 10186, арк. 1, 3–5 (зв.).
121. Österreichische Staatsarchiv, Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern (далі: ÖStA, AVA, MdI). – Karton 2113, Präs. 10/11 11455/1910; Діло. – 1910. – 7 лист.
122. Див.: Кугутяк М. Назв. праця. – С. 11–112.
- 122а. Дет. див. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899–1908). – К., 2000.
123. Земля і воля. – 1911. – 14 січ.
124. Наш голос. – 1911. – Число 9–10. – С. 415–416.
125. Земля і воля. – 1911. – 14 черв.
126. Діло. – 1911. – 24 черв., 5, 14 лип.
127. Кугутяк М. Назв. праця. – С. 116.
128. Добржанський О. В. Культурно-освітня робота українських товариств на Буковині... – С. 28, 33.
129. Расевич В. В. Українська національно-демократична партія (1899–1918 рр.): Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1966. – С. 17, 19.
130. Держ. арх. Львів. обл., ф. 350, оп. 1, спр. 3248, арк. 1, 3; Зелізничник. – 1912. – 15 лист.

131. Тирольці Сходу // Вперед. – 1912. – 1 трав.
132. ЦДІАЛ, ф. 387, оп. 1, спр. 41, арк. 27.
133. ÖStA, AVA, MdI, Kt. 2115, Präs. 39/1913; 140/1913; Цегельський Л. Місяць з'їздів та революцій // Літ.-наук. вісник. – Т. 61. – Кн. 2. – 1913. – С. 386.
134. Праця. – 1914. – 15 квіт.
135. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 103.
136. Полонська-Василенко Н. Історія України: 1900–1923 рр. – К., 1991. – С. 35–37.
137. Торжество історичної справедливості... – С. 297.
138. Вержховский Д. В. Первая мировая война 1914–1918 гг. – М., 1954. – С. 50–73.
139. Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919 рр.). – К., 1960. – С. 205–206, 229–233.
140. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. – Т. 1. – С. 212–213.
- 140а. Дет. див. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000.
141. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936. – С. 41–42.
142. Адамович С. Інформаційно-дипломатична діяльність Союзу визволення України серед слов'янських народів // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 174–179.
143. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. – Т. 1. – С. 213–215.
144. Темницький В. Українські Січові Стрільці. – Відень, 1945. – С. 7.
145. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991. – С. 12.
146. Там само. – С. 31.
147. Див.: За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк, 1967. – С. 297; Українські Січові Стрільці. 1914–1920. – Львів, 1991. – С. 32, 42; Думін О. Історія легіону УСС. 1914–1918. – Львів, 1936. – С. 149.
148. Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч. 19–20. – Май – червень. – С. 1–2.
149. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. – Т. 1. – С. 222–223.
150. Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч. 45–46. – 7 листоп. – С. 13; Ч. 59–60. – 26 груд. – С. 12.
151. Жук А. В цілі сконсолідування національних сил // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 1. – С. 1–4.
152. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. – Подєбради, 1934. – С. 103.
153. Див.: Попик С. З історії австрійської політики в українському питанні (1914–1918) // Європейська політика: від регіональних конфліктів до Першої світової війни: 36. наук. праць. – Чернівці, 1995. – С. 92.

Розділ 2

ЛИСТОПАДОВА 1918 р. НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ. ПРОГОЛОШЕННЯ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Українська ідея, основним змістом якої в новітні часи стає самостійна, демократична, правова, соборна Українська держава, набуває конкретного звучання як безпосереднє завдання визвольних змагань українського народу в ході Української революції 1917 р. Першим яскравим проявом цього було утворення в Києві Української Центральної Ради (УЦР) – важливого демократичного представницького органу, до складу якого увійшли, крім обраних 8 квітня 1917 р. Всеукраїнським національним конгресом 118 депутатів, усі найважливіші громадсько-політичні органи та об'єднання: Всеукраїнська рада селянських депутатів – 212 осіб, Всеукраїнська рада робітничих депутатів – 100 осіб, Всеукраїнська рада військових депутатів – 132 особи і 202 депутати та 51 кандидат – представники організацій національних меншин. Отже, це був загальнонародний представницький орган. Провідною політичною силою були партії соціалістичного спрямування. Головою УЦР обрали відомого громадського і політичного діяча, славнозвісного історика, лідера Товариства українських поступовців (прогресистів) Михайла Грушевського, а його заступниками – відомих громадсько-політичних діячів Володимира Винниченка, письменника, лідера УСДРП, та Сергія Єфремова – члена ЦК УПСФ, вченого.

УЦР, втілюючи в життя рішення Всеукраїнського національного конгресу, спочатку дотримувалася політики національно-територіальної автономії України у складі федеративної Російської Республіки, хоч довгий час не наважувалася на юридичне оформлення навіть цього статусу. Лише після жовтневого перевороту 1917 р. і приходу до влади в Петрограді більшовиків 7 (20) листопада УЦР своїм III універсалом проголосила утворення Української Народної Республіки (УНР), що, безумовно, було визначним досягненням Української революції. Це був важливий крок до політичної свободи, національної державності і соціального визволення. «Маючи силу і владу на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на

сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії», – читаємо в універсалі. При цьому Росія розглядалася як «федерація рівних і вільних народів»¹.

В універсалі чітко була визначена територія УНР у складі 9 губерній, заселених у більшості українцями. В ньому ж викладено цілком демократичну соціальну програму: земля без викупу селянам, 8-годинний робочий день на виробництві, державний контроль над продукцією України, проголошувалися демократичні права і свободи громадян України. М. Грушевський відзначав, що цей універсал ставив собі за мету «повно розкрити демократичний і соціалістичний характер сеї відновленої Української держави»².

УЦР заявляла і про важливі кроки міжнародно-правового характеру: щоб мир було відновлено якнайшвидше, «негайно розпочати мирні переговори». Тут же чітко була зафіксована вимога, «щоб на мировому конгресі права народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренні порушено»³. Отже, йшлося не лише про докорінну зміну політичного статусу України, а й про захист прав українців в Австро-Угорщині.

Безумовно, демократична політична і соціальна програма універсалу дозволяла УЦР та її урядові – Генеральному Секретаріатові (пізніше – Раді Народних Міністрів) розгортати активну внутрішню і міжнародну політику. В. Винниченко визнавав, що «тепер, нарешті, ми могли творити життя по нашому образу й подобию, і тільки по нашому»⁴. Інтервенція радянської Росії не дозволила здійснити цих великих планів.

Молода Українська держава опинилася під загрозою її ліквідації. Крім відкритої інтервенції з півночі, небезпека загрожувала з південного сходу, з боку білогвардійських генералів, і з заходу – з боку німецько-австрійських армій, які були готові перейти в наступ, адже Росія перебувала в стані війни з Четверним блоком. Щоб урятувати країну від окупації і внутрішнього заколоту пробільшовицьких сил, УЦР вирішила піти на союз із Німеччиною й Австро-Угорщиною, які могли реально надати їй допомогу. Однак, щоб розпочати переговори про союз, необхідно бути незалежною державою. Саме ця обставина і стала поштовхом до прийняття 22 січня 1918 р. IV універсалу УЦР, який проголошував УНР «самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу» і закликав народ України стояти на сторожі свобод та прав, «всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої

самостійної Республіки Української»⁵. Це було історичне завоювання Української революції.

Суверенна Україна ставала важливим державно-політичним центром для всього українського народу. Українці західних регіонів побачили в ній початок і свого визволення та возз'єднання в єдиній, самостійній, соборній державі. Так, уже незабаром після проголошення УНР відомий діяч УНДП Євген Левицький із трибуни віденського парламенту (грудень 1917 р.) заявив, що Східна Галичина може «в цілості бути влучена в Українську Народну Республіку, що відповідало б найвищому ідеалові української нації»⁶. Отже, возз'єднання українського народу – «найвищий ідеал української нації». Визнання знаменне.

Потрібно з особливою силою підкреслити, що УЦР усвідомлювала свої обов'язки загальнонаціонального соборницького центру. Адже не випадково М. Грушевський, надсилаючи дипломатичну делегацію для переговорів у Бересті, доручав їй у відповідності з загальноновизнаним правом народів на самовизначення домагатися права західних земель України на возз'єднання з УНР у єдиній державі⁷. Відомо, що тоді не вдалося домогтися здійснення цього завдання. І все ж країни німецько-австрійського блоку змушені були погодитися на включення Холмщини до складу УНР і утворення окремого українського коронного краю (Східна Галичина і Північна Буковина) в складі Австро-Угорщини, що було зафіксовано в таємному протоколі до Берестейського миру від 9 лютого 1918 р.⁸

Тим часом події в Україні набирали драматичного характеру. Війська радянської Росії, підтримані її прибічниками в самій Україні (в особі ВУЦВК і Народного Секретаріату, утвореного в Харкові 12 (25) грудня 1917 р., їх збройних сил та більшовицьких організацій і загонів червоної гвардії, що діяли в тилу), ламаючи відчайдушний опір нечисленних українських оборонців, швидко просувалися вперед і в ніч на 26 січня (7 лютого) 1918 р. захопили Київ. УЦР відступила до Житомира, а потім на Волинь. Закінчився світлий перший період утворення і становлення Української держави. Правда, у березні – квітні 1918 р. за допомогою запрошених німецько-австрійських військ Центральна Рада відновила свою владу в Україні, але потрапила під нову, німецько-австрійську окупацію, новий терористичний режим. Не судилося довести до кінця ідеали УЦР, яка марила перетворити Україну, за словами М. Грушевського, у «кріпость соціалізму», в «республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України».

Голова УЦР був переконаний, що ці ідеали стануть «підставами нової України» і що «вони повинні ввійти в життя, глибоко залягти в нім як фундамент, на яким будуватиметься нове життя, – і тільки на нім повинно будуватися»⁹.

Потрібно відзначити, що революційні соціалістичні ідеї тоді знаходили підтримку і в західних землях України. Це стверджують численні документи. Намісник Галичини генерал-полковник Гуйн доповідав військовому командуванню, що у Східній Галичині «помітно рух, мета якого перетворити в життя комуністичні ідеї більшовиків»¹⁰, а краківська дирекція поліції визнавала, що «у зв'язку з успіхами російської революції виникають переконання соціал-демократів, що в усій Європі дійде до великої революції»¹¹. «Вісник драгоманівської організації» (Львів, грудень 1917 р.) писав: «Ми готові кинути все, наче зачаровані піти там, де мають знамена революції, де дзвенить побідна «Марсельеза», де маси творять собі новий лад. Російська революція відмолодила нас... Російська революція підняла високо соціалістичне знам'я, ясно висказала всі наші кличі. Мир без анексії, право кожного народу на самовизначення. І тепер всі схопилися за ті кличі. Соціалізм проголошує те, що повинен проголошувати: мир народам, право для нації, ідею інтернаціоналізму»¹².

Цілком зрозуміло, що йдеться про погляди представників лівого крила суспільно-політичного спектра, які не мали в Галичині помітного впливу в масах, але які існували і діяли в масах.

Першим проявом ліво-радикального руху був загальний січневий 1918 р. політичний страйк, що охопив промислові центри Австро-Угорщини, в т. ч. Львів, Дрогобич, Станиславів, Борислав, Чернівці, Мукачево й інші міста. Страйкарі домагалися припинення світової війни і підписання справедливого миру. У резолюції мітингу робітників Львова, що відбувся 27 січня, крім загальнополітичних вимог про війну і мир, була поставлена вимога права народів на самовизначення і містилося привітання «вільній і незалежній Українській республіці». На зборах і вічах, на сторінках західноукраїнської преси лунали протести проти інтервенції радянської Росії в Україну та її намірів ліквідувати УНР.

Селяни повсюдно висували вимогу поділу поміщицьких земель, а місцями вже й приступали до самовільного їх розподілу. Подекуди відбувалися селянські заворушення і сутички з поліцією. Генерал-полковника Гуйна особливо турбували вимоги селян щодо розподі-

лу землі й експропріації великої земельної власності, і тому він вимагав «виступати проти всіх тих явищ ще в зародковому стані»¹³.

У містах відбувалися голодні бунти, страйки і сутички з поліцією та військами. 31 січня намісництво з тривогою доповідало, що «радикальне крило соціал-демократії відійшло від впливу легальної репрезентації тієї партії... і веде широку агітацію з метою викликання соціально-революційного руху і взяття влади в свої руки. Які наслідки дає подібна агітація – маємо вражаючий приклад в Росії»¹⁴. Власті, перелякані розвитком подій, навіть писали, що «різниця між більшовицьким і соціал-демократичним рухом незамітна, чітке їх розмежування виключене»¹⁵. Намісник застерігав, що «для добра краю уряд беззастережно утримає суспільний лад і порядок і для цього не зупиниться навіть перед найсуворішими заходами»¹⁶. Лунали погрози застосування навіть смертної кари¹⁷.

Боротьба, однак, не припинялася. До робітників і селян долучалися українські вояки. Жовніри-українці брали участь у повстаннях військових гарнізонів у Рімосинбатах і Любніці, а повстанням 20-го артилерійського полку в Могилеві-Подільському керував М. Сірко, родом із Прикарпаття. Власті з тривогою писали, що солдати 41-го стрілецького корпусу у Львові були готові підтримати революційний виступ у місті¹⁸.

До масових виступів, що переважно мали соціальний характер, долучилася боротьба за національне визволення. Її піднесення було пов'язане з підписанням першого у світовій війні миру між УНР і Четверним союзом та з поширенням вісток, що УЦР домагалася від німецько-австрійського блоку права українців на возз'єднання в єдиній Українській державі. Уже 9 лютого Народний Комітет УНДП публікує звернення «До українського народу Галицької землі», в якому наголошувалось, що УНР «увільнила й тебе, український народ Галицької землі, від дальшої братовбивчої війни, що жахом тебе приймала... Се акт мало сказати історичний, він в життю цілого українського народу епохальний»¹⁹. На захист УНР і підписаного нею миру проводилися віча, демонстрації. Одне з найбільших віч відбулося у Львові 10 лютого. На віче в центрі міста, як повідомляла преса, зібралася «незчисленна товпа народу». З промовою виступив один із провідних галицьких політичних діячів, посол віденського парламенту, один із лідерів УНДП Кость Левицький. Він відзначив велич державного акту – підписання Берестейського миру і видатну роль УЦР. На її честь «невпинно лунали оплески та неслося могуте

«Слава!»²⁰. Того ж дня відбулися в місті масова маніфестація і нове віче перед будинком Музичного інституту ім. М. Лисенка. Перед вічанами виступив відомий посол Льонгин Цегельський. І тут було чути голоси «Слава!», пісні «Не пора!», «Ми гайдамаки», гімн «Вже воскресла Україна». Ще одне віче того дня відбулося в приміщенні «Скола», де зібралися українські залізничники.

Дванадцятого лютого в будинку «Бесіди» відбулися збори понад 200 «найвизначніших львів'ян всіх станів і заводів». У резолюції учасники вітали підписання Берестейського миру й урочисто заявляли: «Українці Львова з усім натиском мусять відперти безпідставні польсько-імперіялістичні претензії та посягання на яку-небудь часть української землі, зокрема на Холмщину, Підлясе чи Українську Галичину»²¹. Поряд з цим збори чільних українців зажадали, щоб українські землі Австро-Угорщини «зістали уконституйовані як окремий державний організм в связи з габсбургською монархією». Крім того, за пропозицією редактора «Діла» д-ра Михайла Лозинського до резолюції додані слова: «Збори українців міста Львова засилають свій гарячий уклін і глибоку подяку Українській Центральній Раді, Українській Раді Народних Міністрів та українській мировій делегації за завершене мира, що ставить Україну в ряд держав культурного світу».

Вершиною першої хвилі підтримки політики Центральної Ради на західних землях України став з'їзд українських нотаблів – визначних представників усіх політичних партій, станів і повітів Галичини, що відбувся у Львові 25 лютого 1918 р. за участю близько 500 осіб. З'їзд відкрив вступною промовою один з лідерів УНДП, голова Української парламентарної репрезентації у віденському парламенті д-р Євген Петрушевич. Свою коротку промову він закінчив закликком: «Слава Українській Народній Республіці!». Він же зробив і головну політичну доповідь, у якій, як повідомляла преса, з'ясував усі основні проблеми українців від часу Лютневої революції до Берестейського миру. У прийнятій одногolosно запропонованій доповіді-резолюції з'їзд нотаблів вітав УНР і підписаний нею мир, а також зажадав, «щоби з українських земель Галичини та Буковини утворено окремий державний організм»²². З'їзд також вітав включення Холмщини і Підляшшя до складу УНР і вимагав «безпроволочного передання сеї землі Українській державі», а ще застерігав проти будь-яких «половинчатих адміністративних реформ, тому що такими реформами не може бути розв'язане українське питання в монархії».

На з'їзді, мабуть, уперше відкрито було поставлено питання «про організацію національних сил для національної оборони». З доповіддю виступив посол Євген Левицький. Розгорілася жвава дискусія за участю послів Л. Цегельського, К. Трильовського, священників Пеленського, Гриця Ганущака, селянських посланців Дувирака і Петрюка, одного з лідерів УСДП В. Темницького, відомих політичних діячів В. Бачинського, А. Крушельницького, С. Барана, І. Макуха та ін., разом 28 осіб. Питання ставилися у практичній площині, і тут же було вирішено створити Фонд національної оборони при Президії Української парламентарної репрезентації. Якщо врахувати, що все це відбувалося під наглядом австрійської адміністрації і в умовах дії законів воєнного часу, то можна думати, що українська еліта серйозно бралася до справи вирішення долі західних земель України. Не випадково ж «Український голос» відзначав, що цей чин є «початком такої організації наших сил, котра би застала всіх числитися в кожній хвили з волею українського народу Галичини». Зрозуміло, за умов війни ці кроки трималися в цілковитій таємниці.

Здійснені українським проводом політичні й організаційні заходи мобілізували маси на активні дії. Цьому сприяло загострення економічної кризи, воєнна розруха, подальше зубожіння народу. У березні–квітні 1918 р. у Львові, Стрию, Дрогобичі, Бориславі, Стобірній, Калуші відбуваються робітничі страйки. Подекуди – бунти голодуючих (Львів, Стрий). У селах – селянські заворушення, погроми поміщицьких маєтків, відмови селян працювати на поміщиків, спроби самовільного розподілу поміщицьких земель, сутички з поліцією та жандармерією²³. Усе це було характерне як для Східної Галичини, так і для Північної Буковини й Закарпаття.

За таких обставин активізуються лідери національно-демократичного спрямування. 24 березня відбувається таємна нарада Української парламентарної репрезентації спільно з українськими послами до галицького сейму, на якій обговорюється питання «про організацію національної оборони», а наступного дня на міжпартійній нараді представників українських політичних партій і організацій уже йшлося «про конститування українського державного організму в Австрії» та організацію «національних сил»²⁴. На нараді обговорювалися заходи впливу на виконання цісарською владою зобов'язань щодо утворення окремого українського коронного краю. В. Темницький навіть висунув вимогу про зміну структури держави – «перебудову»

ву цілої Австро-Угорщини у федерацію окремих національних держав, отже, жадаємо і української державности на українських областях, але не тільки Австрії самої, а цілої Австро-Угорщини. Наше домагання обіймає також Угорську Україну (Закарпаття. – О. К.)»²⁵. І далі соціал-демократи чітко ставили питання про державність: «Наше спільне домагання є, щоби український народ став повноправним господарем». Отже, уже в березні 1918 р. УСДП зажадала перебудови імперії на засадах федерації, в якій нації на своїй землі були б «повноправними господарями». Ці ідеї постали на порядку денному практичних дій лише в жовтні. Пригадаймо, що саме так ставила питання і УЦР у період становлення національної державності в Україні. Отже, незважаючи на державні кордони, спостерігається взаємний зв'язок між державотворчими процесами в обох розірваних частинах української нації.

Влітку 1918 р. політична обстановка загострюється. Війна далі триває і тягне останні соки. Австро-Угорщина потерпає вже не лише від нестатків, а й справжнього голоду. Посилюється незадоволення народних мас. На ґрунті голоду в червні вибухає загальний страйк. У Відні, Будапешті та інших промислових центрах виникають ради робітничих депутатів. У Львові голодні юрми громлять продовольчі склади. Відбуваються сутички з поліцією і військом²⁶. Десять днів тривав страйк робітників у Калуші. У Стрию голодуючі захопили будинок староства і «вимагали хліба і муки». Вибухнув страйк нафтовиків Дрогобицько-Бориславського басейну і на Коломиїщині (Печеніжин, Стобірна, Слобода-Рунгурська, Космач), а також страйки в Долині, Болехові й Косові²⁷. Зчинялися заворушення серед воєнків військових гарнізонів, які відмовлялися продовжувати війну. В одній із листівок, які розповсюджувались у Львові, читаємо заклик до боротьби проти уряду, котрий «насилено гнобить власний народ і чужі народи, нас, солдатів, гонить у бій, поширює голод в країні, продовжує війну... Ми проливаємо кров не за справу народів, а для капіталістів, юнкерів, паліїв війни і воєнних хижаків»²⁸. В армії спостерігалось масове дезертирство, особливо представників поневоєних народів.

Неспокійно було й на селі. Комендант жандармерії Галичини і Буковини генерал-майор Фішер доповідав у липні 1918 р., що серед селянства «дуже помітний прогрес в посиленні національної свідомості», що «воно вимагає ліквідації поміщицьких маєтків, де переважно хазяйнують поляки..., є численні погрози озброєних се-

лян на адресу поміщиків і управителів»²⁹. У Збараському повіті відбулися збройні сутички з поліцією і військами. У селі Пальчинцях, як доповідав староста повіту, під час сутички «було вбито декілька поліцейських і офіцерів», а опісля військове підкріплення «після довгої боротьби роззбріло населення, при чому було вбито кільканадцять осіб, а село частково спалене»³⁰. В сусідніх селах Заруддя, Шимківці і Колодно вбито управителя маєтку графині Грохольської, а також кількох поліцейських. Як повідомляв далі староста, «військові відділи, вислані з Збаража, повели справжній бій з населенням, яке укріпилося в траншеях, при чому було вбито 22 селян, а частина села Заруддя спалена»³¹. Староста вимагав зміцнити відділи жандармерії, «щоб стежити за підтриманням порядку і задушити ще в зародку всілякі заворушення». Так виглядала обстановка на селі лише в одному повіті і то тільки протягом кількох днів. Аналогічних донесень із місць було багато.

Можна, отже, стверджувати, що Австро-Угорщина і, зокрема, західноукраїнські землі переживали тяжку політичну і економічну кризу. Імперія йшла до свого кінця. Лідери політичних партій вихід зі становища бачили в ліквідації монархії та імперії, наданні поневоленим народам права самостійно вирішувати свою долю.

У серпні 1918 р. у Львові в приміщенні товариства «Просвіта» відбулася нова нарада відомих західноукраїнських політичних діячів за участю Л. Бачинського, Л. Цегельського, В. Панейка, С. Барана й І. Кивелюка, на якій обговорювалися конкретні заходи щодо створення відповідних військових і політичних органів, які зайнялися б підготовкою до перебрання влади з рук австрійського уряду.* Як пише К. Левицький, учасники наради не втрачали надії на те, що уряд «по справедливості передасть українцям територію»³², але йшлося і про можливе «самочинне обняття державної влади», хоч ще незадовго до цього Є. Петрушевич, вихований на добрих традиціях австрійського парламентаризму і спокою в імперії, запевняв ту ж владу: «Ми ніколи не прагнули викликати в народі революцію, навпаки, наш народ вірно стоїть на сторожі інтересів держави... Зірка габсбургської монархії все ще світить ясно і яскраво на нашому небосхилі»³³.

Під впливом докорінних змін у суспільно-політичному житті в Європі і самій імперії лідери українського проводу поволи відходи-

* Документальних матеріалів про цю нараду не виявлено. – О. К.

ли від звичних концептуальних підходів до оцінки становища в країні і займали все радикальніші позиції. Вони бачили, як на Сході в результаті Лютневої революції звалилася донедавна могутня імперія Романових і на її уламках народжувалися нові національні держави, в т. ч. Українська Народна Республіка, яка піднесла голос і на захист прав народу західних земель України. Все могутнішим ставав голос інших поневолених народів Австро-Угорщини, що прагнули до свободи і незалежності (наради політичних діячів у квітні 1918 р. в Римі і у травні того ж року в Празі)³⁴. Цісарський намісник Галичини генерал-полковник граф К. Гуйн уже в липні застерігав уряд, що «розклад монархії особливо сильно прогресує протягом останніх трьох місяців»³⁵. Криза охопила всі сфери життя країни. Імперський міністр закордонних справ граф Отокар Чернін змушений був визнати: «Годинник Австро-Угорщини зупинився, скінчився його завід»³⁶. Наступав крах клаптикової імперії Габсбургів. Валилася й німецька імперія Гогенцолернів.

В. Ленін, що марив неминучістю світової революції, уже влітку 1918 р. дійшов висновку, що наступав критичний момент у суспільно-політичних відносинах і що Австрія переживала «переднь революції»³⁷.

Український політичний провід був свідком процесів, що відбувалися у світі і в країні. Він відчував неминучий кінець імперії, але все ще покладав великі надії на прихильне ставлення монархії, на її справедливість, вдячність за вірну службу. З бігом часу, відчувши, що під впливом земельної магнатерії влада схильна при вирішенні долі українських земель надати перевагу польській знаті, українські галицькі послы віденського парламенту все сміливіше ставили питання про національне самовизначення і воз'єднання з Україною. Один із лідерів УНДП К. Левицький із трибуни парламенту сказав дуже чітко: «Галицькі українці заявляють безумовно, що їх шлях веде не до Варшави, а до Києва»³⁸. І голова Української парламентарної репрезентації Є. Петрушевич виголосив у райхсраті: «Коли Австрія хоче залишатися старою Австрією, не хоче провести поділ Галичини (виділення Східної Галичини в окремих коронний край. – О.К.), тоді український народ мусить втратити останню надію на краще майбутнє в цій державі, і в зв'язку з цим ми вже сьогодні заявляємо про своє найсвятіше право на об'єднання всіх українських земель в одну Українську незалежну державу і домагаємось приєднання всіх українських областей Австро-Угорської монархії, отже і українських земель

Угорщини, до Української держави»³⁹. Є. Петрушевич відкинув вихований роками парламентський етикет і назвав Австрію «ганьбою» для Європи, «тюрмою, в якій народи терплять страшні муки»⁴⁰.

Особливо різко негативно оцінювали порядки в імперії лідери УСДП. Як уже згадувалося, на нараді Української парламентарної репрезентації (УПР) спільно з українськими послами галицького сейму в березні 1918 р. В. Темницький зажадав «української державности на українських областях Австро-Угорщини»⁴¹. Семен Вітик, виступаючи в парламенті, наголосив, що в країні далі «панують середньовічні феодала» і така «державна не може далі існувати... Австрія мусить дати народам свободу для утворення самостійних держав». Він прямо заявив, що настали часи, коли «не короновані королі, а народи самі беруть свою долку в свої руки». А на завершення вигукнув: «Вільна і незалежна Україна належить нам як вільному народові»⁴². Отже, українська ідея набувала свого грізного звучання і в центрі Європи, в австрійському парламенті.

Дев'ятнадцятого липня з великою промовою в парламенті виступив Кость Левицький, один з лідерів УПР і УНДП. Оскільки це була програмна заява лідера провідної політичної партії, яка мало відома сучасному читачеві, наведемо її основні положення. Свою промову К. Левицький розпочав нагадуванням заслуг українців імперії перед двором у критичні її моменти: в роки революції 1848–1949, коли «українці незламною вірою станули за Габсбургами і Австрією», а коли небезпека минула, українців знову віддано «під польську і малярську корону»⁴³. Об'єднавши українські і польські землі, Австрія утворила коронний край Галичину «з польським пануванням», а українців Закарпаття (угорських українців) довела до злиденного становища «рільничих пролетарів». Але й після цього, підкреслював К. Левицький, у кризові для імперії роки 1887 і 1888, 1908, 1912 і під час світової війни, «незважаючи на важку невдяку австрійської політики, ми завжди вірно стояли при династії і австрійській державі». Оратор доповів, що уряд не ратифікує Берестейський мир, в якому є і важливі обіцянки щодо українців імперії, а Холмщина далі терпить гніт поляків.

Виходячи з критичного становища, в якому перебуває імперія, К. Левицький перейшов до висунення доволі скромних вимог перед монархією, які зводились до забезпечення «правдивої національної автономії», отже – лише автономії в складі імперії. «Ми, – підкреслив промовець, – жадаємо від усієї держави здійснення наших прав

свободи і рівності»⁴⁴. Після цього оратор виголошував, що «Австрія мусить бути захистом для кожної нації в цій державі». Однак далі, здається, вперше, він висловив свої сподівання, що монархія виповнить свою історичну місію, коли «кождий з цих народів дістане заповітку належної самостійности». Це ще не була вимога державної незалежності, але все ж... Далі знов була мова про ліквідацію гніту однієї нації іншою, визнання нації носієм державності і вибір таких засобів, щоби «народи досягнули дійсного самовизначення». А тим часом у Галичині, говорив оратор, «тільки польська влада», яка тепер прагнула «вправляти підданство з панщиною», «примусові роботи в хосен земельних маєтностей».

К. Левицький нагадує про жертви і злидні українців, пов'язані з наслідками війни, і знов наголошує, що «маємо незаперечне і кров'ю здобуте право жадати винагороди від тієї держави, котрій ми завсігди вірно служили», а тим часом «дотеперішня польська адміністрація в Галичині грає наше українське населення, наче масу без права, що мусить бути виголоднена і винищена. Цю систему треба прецінь вже раз усунути в інтересах тієї держави і нашої нації»⁴⁵. Знову підкреслюється право нації «правити собою на своїх національних областях».

Закінчуючи свою промову, К. Левицький резюмував вимоги українців: «повна національно-територіяльна самоуправа на з'єдинених їх національних областях в австрійським державнім союзі»⁴⁶.

Першим кроком на шляху до незалежності вважалося, отже, утворення українського коронного краю. Серед українських політиків було переконання, що і цісар, і прем'єр їх у цьому підтримують, бо ж схвалювали статті Берестейського миру. Однак проти цього рішуче запротестувало польське коло віденського парламенту. Проти виступив і угорський парламент. 22 липня Е. Зайдлер, якому польське коло висловило недовіру за підписання таємного договору з УНР у Бересті, пішов у відставку. Головою уряду – президентом міністрів призначено д-ра Гусарека, який уже під час першої зустрічі з Євгеном Петрушевичем, враховуючи позицію поляків, виступив проти поділу Галичини й утворення окремого українського коронного краю⁴⁷. Питання про ратифікацію Берестейського миру не ставилося в парламенті, отже, й справа про утворення окремого коронного краю не вирішувалася.

Потрібно відзначити, що українська політична еліта не мала єдності щодо досягнення поставленої мети. Одні (Є. Петрушевич) бачи-

ли вирішення питання цісарем, його урядом і парламентом, інші готували насильне захоплення влади на українських землях⁴⁸.

Вже відзначалося, що утворення українського коронного краю постало як практичне завдання визвольних змагань відразу ж після підписання Берестейського миру.

Четвертого жовтня Євген Петрушевич заявив у парламенті, що «автономія мусить бути не тільки національна, а й національно-територіяльна», що «кожному народові треба признати далекойдучу самостійність і рівночасно охорону національних меншостей»⁴⁹. Тим часом австрійський уряд навіть анулював таємний додатковий договір з Україною самочинно, без згоди Української держави. Навіть головного мирного договору досі не ратифіковано. В той же час з України вже вивезено понад 10000 вагонів продовольства, що ж до армії, висланої Австро-Угорщиною в Україну, то «те, що ця армія там робить, є ганьбою для чести Австро-Угорщини в ХХ столітті»⁵⁰.

Євген Петрушевич рішуче виступив проти намірів насильницького включення Галичини до складу Польщі: «Ніяка сила не може нас приневолити, щоб ми стали підданими польського королівства. Вже сам намір перевести се уважаємо як найбільший міжнародно-правовий злочин»⁵¹. При цьому він нагадав про вічовий рух у Східній Галичині наприкінці вересня і повсюдні постанови: «Краще боротьба на смерть, чим прилучення до Польщі». А далі заявив, що «українці вже сьогодні домагаються свого права на злуку всіх українських земель в одну українську незалежну державу і домагаються прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, в тім також українських земель, положених в Угорщині, до української держави»⁵².

Посол, лідер УСДП Семен Вітик того ж дня виголосив інтерпеляцію до уряду, в якій заявив: «Українська нація домагається яко одинокої умови свого національного і соціального життя між вольними народами Європи, злуки всіх українських земель Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшя й Волині з територією України в самостійну республіканську державу (отже, не гетьманську. – *О. К.*), що була б і лишалася б незалежною від усіх слов'янських й інших сусідніх держав»⁵³.

Усе це чули й польські послы в парламенті, які вже розпочали активну підготовку до захоплення влади в Галичині, тим більше, що 8 жовтня Регентська рада у Варшаві проголосила незалежність Польщі. Наступного дня польське коло на засіданні Ради послів Державної Ради зажадало від віденського уряду офіційної заяви про пе-

редачу всієї Галичини, тобто і української Східної Галичини, під польську адміністрацію із включенням її до складу Польщі. У цьому вони мали підтримку двору. Все це, закономірно, активізувало західноукраїнську політичну еліту.

Дев'ятого жовтня на згаданому засіданні Ради послів виступив Кость Левицький, який протестував «проти політики австрійського уряду у Східній Галичині, котру віддано в руки поляків»⁵⁴. Він рішуче стверджує, що «українська справа є міжнародною справою! Тому українці домагаються свободи і самоуправи на своїх землях, а здійснення цього права є поділ Галичини». Це є необхідна умова. «А коли австрійське правительство не може перевести цього поділу, або не хоче, – підкреслив Кость Левицький, – то галицькі українці заявляють безумовно, що їх шлях веде не до Варшави, але до Києва. Коли б проти їх волі хотів хто прилучити галицьких українців до польської держави, то такого насильства можна доконати тільки по їх трупах»⁵⁵.

Після бурхливого засідання Ради послів увечері наступного дня, 10 жовтня, в залі засідань парламентських клубів відбулася нарада УПР під головуванням Євгена Петрушевича за участю члена палати панів Андрея Шептицького, міністра уряду д-ра Івана Горбачевського та всіх українських послів з Галичини і Буковини. Доповідь про політичне становище зробив д-р Євген Левицький. Він вніс пропозицію скликати у Львові національну конституанту, яка від імені українського народу імперії здійснила би право національно-державного самовизначення. Учасники наради дійшли висновку, що настав останній час для того, щоб західна частина української нації визволилась, виконуючи своє право на самовизначення. Таке рішення було прийняте одноголосно. Тоді ж було вирішено скликати 19 жовтня 1918 р. у Львові з'їзд мужів довір'я з усіх українських областей Австро-Угорщини і на ньому утворити вищий представницький орган українського народу імперії – Українську Національну Раду, яка і мала здійснити суверенні права народу. До складу УНРади було призначено: членів палати панів і палати послів австрійського парламенту, українських послів галицького і буковинського сеймів, по три представники від політичних партій Галичини і Буковини, єпископат.

Дванадцятого жовтня питання про утворення УНРади постало на Народному Комітеті УНДП. Після обговорення доповіді К. Левицького було вирішено підтримати постанову УПР. При цьо-

му Іван Кивелюк рекомендував тут же заявитися за об'єднання з Україною. Варто відзначити, що вже наступного дня українське студентство Львова в резолюції віча на доповідь студента Полянського декларувало: «Українське студентство, стоячи на ґрунті самовизначення народів, ставить одиноким оправдане, доцільне, невідкладне і справедливе домагання: з'єднання всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість – від нікого не залежну, демократичну українську державу»⁵⁶. Їх представників було допущено з правом вирішального голосу до участі в УНРаді. Віче підтримало ідею скликання з'їзду мужів довір'я з метою визнання «повного самоозначення народів», а також зажадало скликати загальноукраїнську конституанту, «зглядно державний парламентар на якнайширшій демократичній основі для полагодження внутрішніх і зовнішніх справ української держави в душі бажань широких народних верств».

Як видно з інформації в «Ділі», студентство «атакувало діяльність Української парламентарної репрезентації, вказуючи фактами шкідливий і негідний напрям політики наших відповідальних чинників і її фатальні результати». Порушено і справу «крайнього недбальства УПР».

З вимогами політичних свобод і створення незалежних держав виступали тоді й представники інших поневолених націй імперії. Лунали промови в парламенті, заяви в пресі, відбувалися масові віча, створювались національні ради.

Трагедію становища монархії відчував і сам імператор Карл I Габсбург. Щоб зберегти імперію та монархію, він 16 жовтня 1918 р. видав маніфест «До моїх вірних австрійських народів», у якому обіцяв перебудову держави на засадах федерації, зрозуміло, зі збереженням головних атрибутів старої Австрії – монархії й імперії. «Австрія по волі своїх народів, – читаємо в маніфесті, – має бути союзною державою, в якій кожне плем'я в країні, яку заселює, творить свій державний організм». Однак уже тут, в цьому маніфесті звучить: «Доки не завершиться тієї перебудови законним шляхом, залишаться в силі, без ніякої зміни, установи, що існують для загальних інтересів»⁵⁷. Цісар звертався до «вірних народів», щоб вони діяли через Національні Ради, що їх утворювали послі віденського парламенту. Отже, тільки легально, тільки через ці ради можна було домогатися певних автономних прав в імперії.

Не встигли люди прочитати маніфест, як президент міністрів Гусарек 22 жовтня заявою в парламенті застеріг і політиків, і народи

проти хибного розуміння маніфесту як права на державне самовизначення. Однак ця заява про спільність як життєву конечність поодиноких державних організмів була вже голосом волаючого в пустелі, бо у відновлення давньої Австрії більше ніхто не хотів вірити. Та й маніфест закінчувався закликом: «Нехай наша батьківщина, скріплена згодою народів, які в ній живуть, вийде з воєнної хуртовини як союз вільних народів».

Отже, ніде ні слова про державне самовизначення. Численні свідчення сучасників, близьких до двору, переконують, що цісар і його оточення вважали, що «уконституційовані національні держави повернуть до Австрії».

Особливу тривогу для двору становили українці, оскільки і на вічах, і в парламенті, і в пресі все голосніше лунали їхні вимоги виходу з імперії і соборності всіх українських земель в єдиній українській державі з центром у Києві. Мабуть, зовсім не випадково Габсбурги через архикнязя Вільгельма (псевдо – Василь Вишиваний) негайно звернулися з листом до провідного політичного діяча Костя Левицького, в якому закликали, щоб «українська конституанта заявила за приступлення до Австрії»⁵⁸. Цей лист було вручено адресатові вже 17 жовтня, тобто в день, коли Народний Комітет, ознайомившись із маніфестом, вирішив, як пише його голова, «приймати цей акт за п'ятак для організування української національної держави на українських областях Австрії»⁵⁹. І це цілком закономірно.

Наступного дня К. Левицький одержав ще й телеграму з Чернівців від того ж Вільгельма Габсбурга: «У тяжких годинах, які тепер переживаємо, я звертаюся з сердечним проханням до президента сьогоднішніх нарад УНРади у Львові проголосити самостійне королівство у вірності династії і скипетрові цісаря Карла, і я запевняю, що ця вірність буде нагороджена, і що це не пусті слова, бо я з найвищого місця покликаний це приректи (!). В надії, що це бажання буде респектоване, прошу не оголошувати цієї телеграми тим, які не покликані, але порозумітися тільки з тими мужами, які відповідають за долю українського народу. Хай живе Велике Князівство Галич»⁶⁰.

Наведені документи дозволяють стверджувати, що двір зовсім не збирався надавати самостійність національним державам, а проголосив не цілком чіткий термін «союз вільних народів». Не випадково ставилося питання про «вірність династії і скипетрові цісаря Карла» та ще й підкреслювалося, що ця «вірність буде винагороджена», і це були, як писав Вільгельм, «не пусті слова», адже він заявив:

«Я з найвищого місця покликаний це приректи». Отже, була гарантія винагороди від двору. Оскільки ця телеграма проливалася світло на справжні наміри монархії, вона стала відома лише через 50 років.

Однак зупинити хід історії не вдалося. Революція крокувала по Європі. Ніхто не звертав уваги ні на зміст маніфесту Карла, ні на застереження уряду Гусарека. Народи прагнули до свободи і повної незалежності. Народна революція, що у жовтні–листопаді охопила всю Австро-Угорщину, ліквідувала монархію й імперію. 28 жовтня була проголошена суверенна Чехословаччина, виникли самостійні держави – Австрія, Угорщина, Королівство сербів, хорватів і словенців.

До свого визволення прямувала й західноукраїнська земля. У п'ятницю, 18 жовтня, у Львові в залі «Української бесіди» в Народному домі відбулося засідання членів УНРади, призначених УПР. Зібралася 25 парламентських послів з Галичини і Буковини, 14 послів колишнього галицького сейму, розв'язаного урядом, 6 послів буковинського сейму, 2 члени палати панів – митрополит Андрей Шептицький і радник двору Олександр Барвінський, по 3 представники від усіх українських політичних партій Галичини і Буковини⁶¹. Керував засіданням Євген Петрушевич, який виголосив вступну промову про цілі й завдання наради. Виголошено також два політичні реферати – д-ра Степана Барана і д-ра Євгена Левицького. Нарада схвалила пропозицію про скликання 19 жовтня з'їзду мужів довір'я із завданням затвердити склад УНРади і проголосити українську державність на всіх українських землях у складі Австро-Угорщини. І хоч більшість була схильна саме до такого ходу подій, лідер УСДП М. Ганкевич заявив про намір його партії рішуче домагатися злуки всіх українських земель в єдиній українській державі, і тоді вся соборна Україна, як казав він, виступила б на захист західноукраїнської державності як складової частини України. Це підтримали присутні студенти й окремі представники інших політичних партій. Однак більшість схвалила рекомендації УПР і Народного Комітету. Основним результатом засідання було прийняття Статуту Української Національної Ради.

Статут передбачав, що УНРада «є конституантою сеї часті Українського народу, яка живе в австро-угорській монархії на цілій його етнографічній території». Було визначено, що УНРада «в хвилі, яку визнає за відповідну», виголосить іменем українсько-

го народу монархії «його право самоозначення та рішить про державну судьбу всіх областей, тим народом населених». Зазначалося, що слід «підприняти усі постанови та заходи репрезентативного, законодавного та адміністративного характеру, аби своє рішення перевести в життя»⁶².

Було вирішено, що УНРада складається з українських членів Палати панів і Палати послів австрійської Державної Ради з Галичини і Буковини, із трьох українських послів крайових сеймів та трьох відпоручників політичних партій з усіх областей від кожної партії, єпископату.

Після доповідей д-ра С. Барана і д-ра Є. Левицького відбулася активна дискусія навколо проблеми подальшої долі Української держави, що утворилась у складі Австро-Угорщини. Як читаємо в кореспонденції «Діла», «засадничою стороною обох рефератів було те, що не належить нині рішати остаточно про те, в який союз має ввійти новоутворений державний організм з австро-угорських українських земель, і полишити се до слухної хвилі Конституанті»⁶³. В дискусії взяло участь 15 осіб. Переважна більшість схвалювала рекомендації доповідачів, однак Микола Ганкевич, один із лідерів УСДП, від імені соціал-демократів домагався «проголосити також негайну злуку західних українських земель з Придніпрянською Україною»⁶⁴. Для підготовки тексту резолюції була створена комісія у складі доповідачів і д-ра Льонгіна Цегельського, яка протягом 15 хв відредагувала текст, і о четвертій годині ранку передала його на розгляд УНРади.* Резолюція одноголосно була схвалена.**

Дев'ятнадцятого жовтня 1918 р., як і було передбачено ухвалою УПР від 10 жовтня, у великій залі Народного дому було скликано з'їзд мужів довір'я, нотаблів. Однак задовго до його початку перед будинком зібралося багато людей, і «гуртки зацікавлених увійшли силою на салю, і не було способу їх усунути». Планований з'їзд українських нотаблів, пише Кость Левицький, «перемінився у велике народне віче», яке Микола Ганкевич у своїй заяві на цьому з'їзді назвав «Національними Зборами українців», а згодом Кость

* Текст резолюції, яка мала бути затверджена на з'їзді нотаблів, подаємо при висвітленні роботи з'їзду.

** Соціал-демократи, які мали іншу концепцію долі західноукраїнських земель, залишили залу засідань і участі в голосуванні не брали.

Левицький – «Всенародними Українськими Національними Зборами у Львові»⁶⁵.

З'їзд розпочав свою роботу о 12 год. за участю 2 тис. осіб. Із промовою виступив голова УНР Євген Петрушевич, який привітав учасників, проінформував їх про утворення УНРади як української конституанти, оголосив її Статут та постанову «Проголошення Української держави на українських областях Австрії і Угорщини». Годинна промова Євгена Петрушевича була зустрінута привітальними оплесками. «Всі встали з місць і з тисячів грудей залунала могуча пісня «Вже воскресла Україна», – повідомляв кореспондент⁶⁶.

Після Є. Петрушевича виступив д-р С. Баран з оголошенням поодиноких рішень УНРади, які, як писав кореспондент, «зібрані приймали довготривалими оплесками і окликами «Слава»⁶⁷.

Найважливішим документом, схваленим 19 жовтня Всенародними Українськими Національними Зборами, була згадана постановою про проголошення Української держави. Цей історичний документ розпочинався словами: «Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє: I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини творять одну цільну українську територію»⁶⁸.

Отже, окреслено територію, що до того називалася українськими областями імперії. І це було важливим офіційним кроком УНРади. Далі в постанові зазначалося: «II. Ся українська національна територія уконституується отсим як Українська держава. Постановляється поробити заходи, щоби се рішення перенести в життя». Таким чином, одноцілісна українська територія Австро-Угорщини на Всенародних Українських Національних Зборах була урочисто проголошена Українською державою.

Далі йшов заклик до національних меншин, що проживали на цій території, уконститууватися і вислати своїх представників до УНРади.

Уже в цій першій постанові УНРада обіцяла підготувати демократичну конституцію, яка б забезпечила рівність прав усіх громадян та право національно-культурної автономії для національних меншин.

УНРада жадала у постанові, щоб Українська держава, створена на українських землях, мала своє заступництво на мирній конференції,

і позбавила міністра закордонних справ графа Буріана права «пересправлять іменем сеї української території».

Таким важливим, справді історичним був перший державно-правний акт Української Національної Ради. Не випадково звістка про нього швидко облетіла весь світ. Уже цього ж дня барон Микола Василько передав текст постанови телеграфом Вільгельмові Габсбургу⁶⁹, а директор поліції у Львові – міністерству внутрішніх справ у Відні⁷⁰. Світові його оповістила преса.

Постанова була схвально зустрінута учасниками Національних Зборів.

Резюмуючи підсумки дискусії, «Українське слово» зробило висновок, що «австрійські українці, зглядно їх відвічальні політичні провідники, себто послі і члени партійних управ, не хотіли зривати мостів з Австрією, виказуючи, що новоперетворена австро-угорська монархія на засаді союзу окремих національних держав на дотеперішній австро-угорській області може бути в даних обставинах для українців бажана»⁷¹. І далі відзначалося, що «одні лиш відпоручники соціал-демократії заступали інший погляд, жадаючи негайного з'єднання всіх українських земель в одну державу». І, як висновок, «рішено одногосно і факт оснований української конституанти, і утворене окремої Української держави прокламувати публічно на з'їзді повітових і громадських організаторів та мужів довір'я всеї Галичини і Буковини»⁷².

Однак і тут, як і на попередньому засіданні УНРади, зі спеціальною заявою від УСДП виступив Микола Ганкевич. «У великій історичній хвилині, – заявив він, – де валяться основи старого світу і на його руїнах зростає нове життя вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю і будучність, – Національні Збори українців австро-угорської держави проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганнем і ціллю усіх українців є з'єднання всіх українських земель – між іншими, українських земель австро-угорської держави, в одну державу, що ціллю наших національних змагань є – з'єднання, вольна, самостійна Українська Республіка»⁷³. Далі М. Ганкевич говорив про захист соціальних і національних прав народів в Українській державі, про її право брати участь у міжнародній мирній конференції з рішачим голосом, бажаючи в згоді з демократією народів усього світу поладнати міжнародні взаємини на основах волі, рівності і братерства. Він закликав до мирного, демократичного, справедливого розв'язання спірних

питань з польським суверенним народом і великою Російською республікою.

Заява УСДП не була сприйнята однозначно учасниками зборів. К. Левицький пізніше писав, що оскільки Україна «була слаба і не вказувала на те, що цим шляхом створиться дійсно Соборну Україну... тому частина наших політиків думала, що злука з Австрією може дати нам захист перед імперіялістичним напором найближчих сусідів»⁷⁴. Але далі визнає, що, мабуть, більшість українського громадянства, а саме: Українська соціал-демократична партія, більшість Радикальної партії, частина Національно-демократичної партії, Українські Січові Стрільці і студентство – «заявлялися за з'єднання усіх українських земель в одну велику Українську державу без застережень». Ці слова важливі не лише як визнання істини лідером провідної політичної партії, а й як осуд дій УПР всупереч волі більшості «українського громадянства», бо ж на цьому з'їзді Українську державу проголошено в складі Австро-Угорщини. Учасник зборів, один з організаторів Листопадового зриву, член Центрального Військового Комітету (ЦВК) Дмитро Паліїв писав про ці події: «Загал з таким рішенням не погоджувався. До України – така була загальна думка і воля. Витворювалися два різні табори. Старі і відповідальні тоді політики шукали компромісу з Австрією. Соціал-демократія, молодь і «голос народа» бажали йти революційним шляхом. Прірва вже тоді наростала»^{74а}. Тож не випадково Є. Петрушевич не дозволив будь-якої дискусії над порушеним питанням, і виступали на зборах лише ті, що підтримували лінію УПР.

Делегація закарпатців не могла прибути до Львова, тому, як повідомляло «Українське слово», «відпоручники угорських українців, не можучи прибути на наради, прислали письмо з привітом для Української Національної Ради та з бажаннями, щоби найближча будучність принесла їй угорським українцям визволення з мадярської тюрми, в якій поруч інших народів стогне і частина українського народу»⁷⁵.

Це звернення закарпатців на Національних Зборах 19 жовтня було виголошене д-ром Степаном Бараном. «Ви, наші рідні браття, – читаємо в зверненні, – повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід дожидає спасення, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народу»⁷⁶. Це була декларація єднання Закарпаття з іншими українськими областями Австро-Угорщини. Цього ж дня, 19 жовтня ввечері, відбулося засідання, на якому було створено три делегації

УНРади: галицьку – у складі делегатів, що перебували у Львові на чолі з Костем Левицьким, буковинську – в Чернівцях, на чолі з послом буковинського сейму Омеляном Поповичем, і виконавчу (екзекутивну) – у Відні, на чолі з головою УНР Євгеном Петрушевичем. Ця остання й мала забезпечити виконання рішень Українських Національних Зборів і довести їх постанови до відома урядів Австрії й Угорщини.

Двадцятого жовтня у Львові, на площі св. Юра, перед всенародним вічем відбулося урочисте проголошення Української держави на українських землях Австро-Угорщини. Було зроблено перший крок до свободи і незалежності. Це зробив голова Народного Комітету УНДП, голова Львівської делегації УНРади К. Левицький. Своїм могутнім голосом він оголосив рішення Національних Зборів, яке зібраний народ зустрів окликами і оплесками. З коротким привітанням звернувся Семен Вітик.

Відчуваючи небезпеку замаху польської воячини, яка активізувалася у Львові, увечері того ж дня Кость Левицький і Олександр Барвінський мали зустріч із намісником Галичини графом Карлом Гуйном, щоб з'ясувати, яких заходів вживає австрійська влада для попередження виступу поляків. У відповідь почули запевнення, що влада має досить сил, аби «припинити всякі демонстрації чи атаки»⁷⁷.

Виконавча делегація УНРади уконституювалася у Відні 25 жовтня під головуванням д-ра Євгена Петрушевича в такому складі: Є. Левицький, Л. Бачинський, К. Левицький, Т. Окуневський, В. Бачинський, К. Трильовський, М. Василько і А. Лукашевич.

Виконавча делегація УНРади зустрілася з президентом міністрів Гусареком і поінформувала останнього про рішення Національних Зборів українців від 19 жовтня. Уряд прийняв до відома цю інформацію і пообіцяв відповідно до рішень Національних Зборів призначити намісника Галичини з українців і в порозумінні з УНРадою провести реорганізацію влади у Східній Галичині⁷⁸. Залишилося одержати згоду цісаря. Однак замість схвалення погоджених заходів 25 жовтня Гусарек, не без тиску двору, подав у відставку. Цісар призначив на його місце професора Лямаша, який при зустрічі з делегацією УНР теж обіцяв, що «все піде, як ми бажаємо». Але справа далі обіцянок не йшла.

Події в Західній Україні викликали захоплення і підтримку національно-демократичних політичних чинників України. Україн-

*Свєн Петрушевич.
Президент Української Національної Ради, Диктатор ЗУНР*

ський Національний Союз, що готував повстання проти гетьмана Павла Скоропадського, надіслав телеграму, в якій щиро вітав «в особі Українських Установчих Зборів національне самовизначення наших австро-угорських братів, що сотні літ оставалися під тяжким ярмом національного поневолення»⁷⁹. Український Національний Союз заявляв про «свою повну готовність піддержати змагане за наш спільний ідеал – об'єднання всіх українських земель в одно державне тіло»⁸⁰. Телеграму підписали голова Винниченко і секретар Дідушко. Одночасно стало відомо, що Український Національний Союз провів вибори делегатів до УНРади. Серед делегатів були відомі в Україні учасники визвольних змагань: член УЦР і Малої Ради, міністр освіти УНР, член ЦК УПСФ В'ячеслав Прокопович, член УЦР, голова Українського ВРК у Києві (1918 р.), член ЦК УСДРП Володимир Чехівський і колишній заступник губернського комісара Галичини і Буковини, член УЦР, член УПСФ Михайло Кирчинський⁸¹.

Двадцять другого жовтня на ім'я Є. Петрушевича надійшла телеграма від Чорноморської Української Ради з наступним текстом: «Героїчна боротьба українського народу Галичини, Буковини, Угорської України за волю і державну незалежність викликає зачудоване і радісну надію»⁸². Чорноморська Українська Рада вітала «рішучий крок закордонних братів, бо слідом за ними піде об'єднання всіх українських земель від Сяну до Кубані в одно суверенне державне тіло»⁸³.

Наведені документи красномовно свідчать про єдність політичних цілей української нації – соборність в єдиній національній державі.

Події в Австро-Угорщині і, зокрема, у Львові стали предметом політичних дискусій на сторінках української преси. 20 жовтня, тобто в день урочистого проголошення Української держави на західноукраїнських землях, «Діло» публікує статтю «За з'єднання українських земель», в якій подає інформацію про те, що 15 жовтня в Києві відбулося засідання Головної Ради галицьких, буковинських і угорських українців, що перебували в Україні, яка, обговоривши становище українців в Австрії, заявила рішучий протест проти потурань австро-угорського уряду полякам, що «грозить відданням австро-угорських українців на поталу польському імперіялізмові в об'єднаній Польщі»⁸⁴. Головна Рада заявляла, що буде боротися з таким насильством усіма засобами і, спираючись на право народів на

самовизначення, «домагатися з'єднання всіх українських земель в одну суверенну державу».

Київська газета «Відродження» висловлювала сподівання, що 19 жовтня національне зібрання «твердо і неоднозначно скаже на весь світ, що між галицьким, буковинським і угорським українцем немає різниць, що всі вони одної матері діти – діти України... Вони... голосно на весь світ кликнуть, що не пора їм служити москалеві, ляхові, румунові, мадярові, але пора вже тільки Україні, тільки для України працювати». Далі газета висловлювала надію, що після 19 жовтня, коли відбудеться ідеологічне національне об'єднання за принципом національного самовизначення, «прийде також фактичне та здобуде міжнародну санкцію на всесвітнім мировім конгресі». Стаття закінчувалась запевненням у гарячій підтримці визвольних змагань українців західного регіону. «Ми, надніпрянські українці, з великим захватом і великим одушевленням, з глибокою симпатією вітаємо цей рішучий крок наших південно-західних братів, ми всею нашою енергією підпремо, так морально, як і матеріально, їх змагання до національного об'єднання і урочисто прирікаємо, що не допустимо до того, щоби хоч один клаптик української землі [був] під чужим пануванням. На львівське зібрання ми дивимось, як на процес пробудження і мобілізації соборних українських сил, і твердо віримо, що починає сповнятись пророцтво Тараса: Україна вже встала. Прийде час, що вона розвіє тьму неволі». Такими досить емоційними і рішучими були відгуки преси України на Національні Збори у Львові і проголошення Української держави. Цілковитим справедливо і закономірно їм було розцінено як крок до соборності української нації.

Активізація визвольних змагань українців, проголошення в Галичині Української держави викликали переполох і активний спротив поляків. 24 жовтня «Діло» у статті «Боротьба за Східну Галичину» повідомляло: «Поляки заврушилися, щоб витворити фікцію Польщі на тих українських землях, де вони як національна меншість були досі гнобителями українського народу. Отже, передовсім у Східній Галичині. Використовуючи власть, яку їм віддала Австрія над українським народом, стараються вони різними маніфестаціями викликати вражіння, що Східна Галичина – се польський край»⁸⁵. Зазначаючи, що Тимчасова рада для м. Львова, узурпувавши собі право говорити від імені населення міста, заявляє про «польський Львів» замість того, щоб «так уладнати свої відносини

до української більшості, щоб польські острови могли мирно жити своїм життям серед українського моря», газета робить висновок: «Не ми, тільки поляки не хотять порозуміння, стоячи на тім, що вони – національна меншість на українській землі – мають панувати над українською більшістю». І далі «Діло» риторично запитує: «Невже ж поляки думають, що хоч би їм хтось і признав те право гнетення нас, то чи наш народ піддасться під польське ярмо?».

Політична обстановка загострювалася. Львівський директор поліції з тривогою доповідав Галицькому намісництву: «Я побоююся, що уряд уже недовго збереже свій авторитет»⁸⁶. Він відверто писав, що «теперішній уряд повинен при всяких обставинах в спокої і порядку провести процес ліквідації або встановлення нового ладу... Беручи до уваги становище на сході, де поміщицькі маєтки в руках поляків, а в руках українців – дрібна земельна власність, селяни ні за які гроші не хочуть працювати у поміщика, в зв'язку з чим збір урожаю картоплі під загрозою»⁸⁷. Закінчуючи свою інформацію, поліцей-директор навпростець пише: «Почуваю себе зобов'язаним підготувати вас до можливих неприємних несподіванок».

І справді, ситуація різко змінювалася. 27 жовтня львівська газета «Українське слово» повідомляла, що Виконавча делегація УНРади у Відні постановила «перейняти адміністрацію у Східній Галичині»⁸⁸. У постанові доручалось УНРаді «обняти управу українських областей у Східній Галичині», встановити зв'язки з іншими Національними Радами для вирішення спільних справ і підписання перемир'я. Ці переговори, як і переговори про мир, мала вести УНРада самостійно. І останній пункт постанови: «Уконституювання Української Національної Ради слід нотифікувати Українській державі й іншим державам»⁸⁹. Газета закликала будувати державу не тільки «у верхах», але «також на широких демократичних основах знизу»⁹⁰. Йшлося про утворення сільських і міських громад на основі загального, рівного, таємного, безпосереднього виборчого права для чоловіків і жінок віком понад 20 років. Потрібно ліквідувати автономію поміщицьких маєтків і включити їх до громад. Вищою організацією на місцях мають стати повітові ради, які обираються на тих же демократичних принципах, що й сільські та міські громадські ради. Вони повинні обняти цілу адміністрацію, забезпечити лад, безпеку життя і майна громадян, стояти на сторожі прав і свобод. Отже, прозвучав заклик до цілковитої перебудови місцевих органів влади. І це

робилося за умов, коли у Відні діяли цісар і уряд, яким були підпорядковані жандармерія, поліція й армія по всій країні. Справді наступав кінець монархії. Українська держава розпочала своє життя.

Двадцять сьомого жовтня у Львові відбулося перше конституююче засідання Львівської делегації УНРади під проводом віце-президента Палати послів Юліана Романчука. Відбулися вибори керівних органів. Головою обрано Костя Левицького, заступниками – радника Івана Кивелюка і д-ра Івана Макуха, скарбником – Івана Курівця, секретарями – д-ра Володимира Бачинського і д-ра Осипа Назарука. Контролером став радник двору Олександр Барвінський. Одне місце заступника голови делегації залишено вільним для соціал-демократів⁹¹. Тут же було вирішено і справу організації влади на місцях. Виконавча влада в повітах зосереджувалася в руках повітових комісарів, вибраних делегатами громад, із прибічними радами як органом дорадчим і виконавчим для повітового комісара. Повітових комісарів затверджувала Львівська делегація УНРади. В окремих громадах теж можуть бути покликані до життя громадські комісари, вибрані громадськими зборами з наступним затвердженням повітовими комісарами. Громадським комісарам допомагають прибічні ради, вибрані на зборах громад. Щодо існування австрійських урядників, то вони могли залишатися на своїх місцях. Для керівництва господарським життям заплановано утвердити Український уряд господарський у Львові (для української частини Галичини) із завданням ведення справ ц.-к. Красвого уряду господарського у Львові. Було вирішено чинити «всіма силами» опір Польській ліквідаційній комісії, коли б вона робила спроби насильно захопити урядові органи.

Тоді ж ухвалили: 1 листопада скликати у Львові нараду повітових організацій з усіх повітів Східної Галичини, а 6 листопада провести повітові і громадські організаційні збори для проведення виборів відповідних органів. При цьому було записано, що технічна організація цих зборів «належить до теперішніх повітових організацій».

Двадцять восьмого жовтня на вечірньому засіданні Львівської делегації під проводом К. Левицького було вирішено, що вона «остає в перманентії і відбуває засідання щодня о год. 5 пополудні». Тут же було ухвалено, що все продовольство на території Української держави перебуває у розпорядженні держави, її органів. Цим був зроблений важливий крок для забезпечення населення харчами. Це має здійснювати тільки Український харчовий уряд, який пере-

ймає всі агенди існуючого Красового уряду господарського. При уряді була утворена і прибічна рада. Одночасно утворювалися і повітові харчові комітети. Тільки українські комітети мають право збирати продовольство і розпоряджатися ним.

Тридцятого жовтня Львівська делегація УНРади прийняла спеціальну ухвалу про заборону українським органам виконувати розпорядження і накази Польської ліквідаційної комісії, утвореної 28 жовтня у Кракові для вирішення питань, пов'язаних із долею польських земель імперії⁹².

Того ж дня, 30 жовтня, Львівська делегація УНРади прийняла дуже важливе рішення про формування українських збройних сил. Легіон Українських Січових Стрільців (УСС) визнано за «основу і зав'язок національної збройної сили Української держави». Крім того, всі українські полки австрійської армії «підлягають Наказному атаманові УНРади»⁹³. Львівська делегація УНРади звернулася з закликом до Начальної Команди австрійської армії «віддати негайно» всі українські полки в розпорядження УНРади і безпovolочно передислокувати їх до краю. Постанова була опублікована за підписами К. Левицького та І. Кивелюка.

Отже, як бачимо, УНРада з перших днів свого існування активно включилася у процес створення української державності. І це було за умови, коли поряд із нею діяла на українських землях влада Австро-Угорщини, Австрії і Угорщини. При цьому відомо, що існуюча місцева адміністрація перебувала в руках панівних націй: поляків – у Східній Галичині, угорців – на Закарпатті, румунів – на Буковині, що, зрозуміло, перешкоджало формуванню української державності. Польська ліквідаційна комісія заявила про свої права не тільки на Західну Галичину, етнічно, переважно, польську, а й на Галичину Східну, українську.

«Діло» в статті «Польський замах», розкриваючи агресивну імперіалістичну суть політики Польської ліквідаційної комісії, відзначає: «Поляки, покликаючися на своє панування над українськими землями в польській державі і в Австрії, рішили, що з титулу того панування українські землі й надалі мають оставати під польським пануванням. Отже, Польська ліквідаційна комісія оголосила, що ціла Галичина, значить і територія української держави, яка обнімає Східну Галичину по Сян і Лемківщину, – належить до польської держави та що всі державні, красві і громадські уряди на сій території мають підлягати Польській ліквідаційній комісії як органи

польської держави»⁹⁴. Газета далі нагадує про заклик Львівської делегації УНРади чинити опір загарбникам і висловлює переконання, що весь український народ однодушно стане на захист своєї держави і «о його волю і силу розіб'ється замах Польської ліквідаційної комісії».

Поляки, крім створення Ліквідаційної комісії, вживали заходів і до формування у Східній Галичині своїх збройних сил. За розпорядженням начальника штабу польської армії генерала Тадеуша Розвадовського (Варшава) генерал Вітольд Чарторийський був призначений Генеральним Комісаром для всієї Галичини, який «зараз обіймає управу від генерал-полковника Гуйна», а генерали Пухальський і Ламезан де Салена призначалися командувачами військ у район Кракова і Львова⁹⁵. При цьому треба мати на увазі, що в усіх містах Східної Галичини вже існували військові гарнізони австрійської армії, переважну частину складу яких становили старшини і вояки польської національності. Тут діяли нелегальний Начальний Комітет (Львів) і окружні команди в округах, різноманітні військові і воєнізовані організації. Серед них: Польська організація військова (ПОВ), Польські кадри військові (ПКВ), Організація польських офіцерів і солдатів австрійської армії «Вольносьць», Команда війська польського (КВП), Польський корпус посілковий (допоміжний) (ПКП), неорганізовані легіонери та ін.⁹⁶. Ці підрозділи щедро фінансувалися⁹⁷.

Передчуваючи втрату влади на українській землі, Начальний Комітет у Львові наприкінці жовтня активізував підготовку до захоплення влади, щоб 1 листопада, коли мала прибути до Львова Польська ліквідаційна комісія, вона змогла б її перебрати від намісника Галичини Гуйна. Ввечері 31 жовтня відбулася нарада керівників польських військових і воєнізованих підрозділів. Було вирішено утворити єдине військове командування на чолі з Ч. Мончинським, яке й мало перехопити владу у Львові⁹⁸.

Одночасно йшла підготовка і в українських військових частинах: 15-й піхотний полк, 19-й полк стрільців, 41-й піхотний полк, 50-й вартовий курінь, 30-й стрілецький полк, загін жандармерії. За підрахунками сотника Олекси Кузьми, Український Центральний Військовий Комітет (ЦВК) розраховував на участь у повстанні лише 2 400 вояків, із них офіцерів тільки 60⁹⁹. Деякі польські дослідники подають значно більше число військовиків, що могли виступити на боці українців, – 5–6 тис. осіб.

Двадцять восьмого жовтня надійшла вістка з Відня через Льонгіна Цегельського, що УНР вживає заходів, щоб «виеднати» від уряду передачу адміністративної влади УНРаді у Львові, і що «в найближчих днях» відповідний акт буде надісланий.

Тридцятого жовтня до пізньої ночі строго довірочно засідала Львівська делегація УНРаді, обмірковувалися плани подальших дій з урахуванням підготовчих заходів з боку поляків. Було вирішено не чекати 3 листопада, коли мала зібратися у Львові УНРада в повному складі, а «самочинно вже вчасним ранком 1 листопада 1918 р. виконати акт заняття Львова і перейму державної влади у Львові та в цілому краю»¹⁰⁰, твердить голова львівської делегації Кость Левицький. На цьому засіданні, за його свідченням, був присутній і сотник Дмитро Вітовський із членами військової організації, який тільки того дня прибув у Львів і обняв керівництво ЦВК. Зі слів К. Левицького випливає, що саме на цьому засіданні він допитувався у Д. Вітовського, «чи він хоче обняти команду нашого війська і чи почувається в силах обняти це важке й відповідальне завдання». «Тоді Дмитро Вітовський станув перед нами по-військовому, – згадує далі К. Левицький, – та рішучо заявив, що – обдумав цілу справу, команду переймає і за виконання обов'язку відповідає. Тоді запитався я його, чи має zorganizовані потрібні військові частини та чи вони є безпечні. На це відповів Дмитро Вітовський, що потрібні частини війська є приготовлені, зв'язані тайною і певні. На запитання, чи має достатньо сил і озброєння, щоб здійснити акцію, теж відповів позитивно і був проти перенесення на пізніше: «не можна відсувати означеного дня»¹⁰¹.

Львівська делегація УНРаді на цьому ж засіданні вирішила «переняти на себе права і обов'язки цілої УНРаді і вислати востаннє дня 31 жовтня 1918 р. своїх представників до австрійського намісника Галичини графа Гуйна у Львові з вимогою передати адміністрацію Східної Галичини УНРаді у Львові»¹⁰². Львівська делегація УНРаді сама взяла на себе повноваження всієї УНРаді. Цілком зрозуміло, що це був вимушений крок, викликаний винятковими обставинами, хоч де-юре і неправочинний. Та виникає сумнів, що вже 30 жовтня УНРада прийняла рішення 1 листопада «самочинно» зайняти Львів. Коли читаєш спогади Костя Левицького, написані через рік після Листопадового зриву, то з'ясується, що не 30, а 31 жовтня, після повернення від намісника графа Гуйна, відбулося засідання УНРаді, яка «по вислухання звітів комісії військової і на-

родної оборони, постановила наступаючого дня, то є 1 падолиста 1918 р. рано, українським військом, яке тоді було у Львові, виконати акт перевороту державного, займаючи Львів зі усіми державними властями у владу Української держави»¹⁰³. Це ж стверджує у своїх тогочасних замітках і член УНРади о. Олександр Стефанович, що був присутній на засіданнях УНРади. Він пише, що на засіданні від 30 жовтня «обговорено річ, щоби зажадати від ц.-к. намісника формальної передачі урядової влади в руки Української Національної Ради». І жодного слова про виступ Дмитра Вітовського (це він би не пропустив!). О. Стефанович був у складі делегації до намісника і на засіданні Ради після повернення від нього, коли Рада «і порішила в порозумінні з військовими представниками переняти владу ще тої ночі»¹⁰⁴. Аналогічне зустрічаємо і в інших джерелах. Отже, твердження К. Левицького про рішення УНРади від 30 жовтня – мабуть, результат огріхів пам'яті автора.

Тридцять першого жовтня 1918 р. делегація УНРади, у складі якої були д-р Кость Левицький як голова, радник Іван Кивелюк, д-р Сидір Голубович, д-р Степан Баран, д-р Льонгин Цегельський, о. Олександр Стефанович і Володимир Сінгалевич, зустрілася з намісником графом Карлом Гуйном. Делегація на підставі права народів на самовизначення, маніфесту цісаря від 16 жовтня, утворення УНРади і проголошення Української держави, а також небезпеки нападу поляків, які, крім Західної Галичини, хочуть оволодіти і Східною Галичиною, зажадала передати адміністрацію краю в руки УНРади. Дві години велися переговори. Граф Гуйн заявив, що він не має наказу ні від цісаря, ні від уряду про передачу влади будь-кому, а тому не може задовольнити таку вимогу, зауваживши при цьому, що він не буде передавати владу і в руки поляків, що ця справа має вирішуватися мировим конгресом¹⁰⁵.

Як же вирішувалася українська справа у Відні? Там 31 жовтня 1918 р. відбулися два засідання Ради Міністрів Австро-Угорщини, на яких головував проф. Лямаш. У протоколі першої наради, переписаному К. Левицьким 26 листопада 1919 р., відзначалося, що вона скликана для розгляду депеші «польської управи», яка уконституювалася як Ліквідаційний комітет, та відповіді на вимогу українців щодо поділу краю. Проф. Лямаш запропонував повідомити Ліквідаційний комітет, що уряд не заперечує проти його заступництва на польських землях і об'єднання з Польщею, але «при цьому застерігається безумовно, що польське заступництво не буде розтяга-

ти своєї діяльності на українські області, узнаючи рівне право української нації до створення самостійного державного організму, котрого границі будуть устійнені на підставі порозуміння націй, евентуально мировим договором. Оцим визначається zarazом витичну лінію, по якій думці належить віднести до українських бажань»¹⁰⁶. Отже, визнавалося право на самостійну державу, але не сама держава, кордони якої мають бути вирішені на міжнародній мирній конференції. Після довгої дискусії, незважаючи на заперечення міністра здоров'я д-ра Івана Горбачевського, Рада Міністрів погодилася з пропозицією Лямаша.

На другому засіданні граф Лямаш повідомив, що українці «не прийняли» раніше схвалене рішення, оскільки воно носить формальний характер, «академічне признание», бо «поляки дійсно мають в своїх руках адміністрацію», а тому з найбільшою рішучістю домагаються, щоби «розмеження вже тепер устійнити»¹⁰⁷. Було поставлене запитання, «чи не було б можливе прийти назустріч безперечно оправданому жаданню українців про їх власну адміністрацію цим способом, що староства, переважно заселені українцями, будуть обсажені українцями». І далі було вирішено доручити намісникові в повітах із українською більшістю «обсадити староства і дирекції скарбу урядовцями української народности» за порозумінням з УНРадою. Один із цих старост буде «наставлений начальним органом». Можна буде замінити і залізничних урядовців, і суддів, якщо такі будуть. Отже, все це не конкретно, а головне – тут немає визнання Української держави зі своєю державною й адміністративною владою, бодай у складі Австро-Угорщини, чого домагалася УНРада. Але й ці туманні обіцянки не були відомі в краю.

Цього ж дня у Львові в дуже напруженій обстановці відбувалося засідання Львівської делегації УНРади. На засіданні пополудні було заслухано звіт про переговори з намісником графом Гуйном, із якого стало зрозуміло, що, незважаючи на обіцянки, ніяких вказівок із Відня щодо передачі влади УНРаді немає. А тим часом стало відомо, що 1 листопада до Львова прибуває делегація Польської ліквідаційної комісії для перебрання влади від намісника.

Саме ця звістка, за твердженнями свідків, і була тією іскрою, що розпалила полум'я революції. І хоч окремі члени УНРади були схильні й далі чекати обіцяного акту цісаря, командант ЦВК Дмитро Вітовський, який був уже підвищений у ранзі до отамана, на засіданні Львівської делегації УНРади заявив, що «до перевороту все підго-

товлене і вже неможливо його відкласти. На випадок відкладення він, як представник українських збройних сил, не може взяти на себе відповідальність за дальший хід подій, бо завтра українці можуть бути вже безсилі проти польської переваги. Справа може вдатися тільки зараз. Як цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра його напевно візьмуть поляки»¹⁰⁸. І хоч навіть тоді, після звіту про зустріч із намісником, члени УНРади, як пише К. Левицький, все ще «розважували, що далі робити: чи вижидати сподіваної інформації з Відня, чи вичікувати, що зроблять поляки, чи зараз приступити до виконання акту перейми влади»¹⁰⁹, вони, заслухавши яскраву промову Дмитра Вітовського, не могли залишатися пасивними спостерігачами за діями поляків і «однодушно постановили виконати акт перевороту заняття міста Львова зі всіма державними установами досвіта 1 листопада 1918 р.»¹¹⁰

ЦВК, перейменованій напередодні Листопадового чину на Українську Генеральну Військову Команду (УГВК), на чолі з отаманом Дмитром Вітовським* став ініціатором і організатором збройного повстання у Львові, яке стало загальнонаціональним і переросло в національно-демократичну революцію на всіх українських землях Австро-Угорщини, що розвивалася в єдиному руслі української революції над Дніпром і революції в імперії Габсбургів.

Цього ж дня, 31 жовтня, засідала і УГВК на чолі з Д. Вітовським. За його рекомендацією було вирішено о четвертій годині ранку 1 листопада 1918 р. роззброїти австрійські військові частини і захопити всі державні, крайові і міські установи у Львові. Одночасно до 16 год. Дмитро Вітовський і начальник його штабу Семен Горук надіслали в усі повітові центри наказ УГВК про взяття влади в краї: «В ніч з 31 жовтня на 1 листопада ц. р. Українська Національна Рада переймає владу над українськими землями Австро-Угорщини. Тієї ночі українські військові частини займають Львів. Те саме заряджено по всіх містах Східної Галичини. Після одержання цього наказу негайно опанувати містом»¹¹³.

Такого змісту накази були надіслані окружним військовим комітетам, що нелегально існували у Станіславові, Коломиї, Зо-

---

*Своє ставлення до Дмитра Вітовського мною було виявлене ще за часів партійно-тоталітарного режиму в Україні у статті «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.»¹¹¹. «Д. Вітовський, – читаємо в примітці, – син священика з Станіславщини. В 1910 р. за

*Дмитро Вітовський.
Голова Центрального Військового Комітету,
перший державний секретар військових справ ЗУНР*

лочеві, Перемишлі, Самборі, Чорткові, Стрию, Тернополі, Раві-Руській і в Чернівцях, а також у всі інші повіти довіреним особам, українським політичним діячам із вимогою захоплювати владу, використовуючи для цього як українських військовиків, так і українське цивільне населення (селян, робітників, студентів, гімназистів). Кур'єрами були переважно студенти, гімназисти.

Тридцять першого жовтня о 18 годині в приміщенні школи на вул. Корняктів УГВК скликала нараду українських старшин, залучених до участі в повстанні. Вітовський ознайомив присутніх із планом виступу, завданнями, які стояли перед кожним військовим підрозділом. Нарада затягнулася до 22 години.

Тоді ж було вирішено вжити заходів, щоб запобігти контрвиступу солдатів мадярського і німецького куренів. З цією метою в їх казарми був надісланий поручник Цьокан, який мав зустрітися з офіцерами і солдатами та переконати їх зайняти нейтральну позицію. Цьокан також мав розповсюдити у казармах звернення УНРади угорською і німецькою мовами. «Український народ Східної Галичини і Буковини, – читаємо у зверненні, – здобув самостійність краю і зібрав самостійний уряд краю – Українську Національну Раду, який сьогодні вночі обіймає владу в краї. Сьогоднішнього дня всі українські полки переходять у розпорядження згаданого уряду і захоплюють Львів і всі східногалицькі міста. Гадаємо, що проти нас виступлять поляки і, правдоподібно, нам доведеться з ними боротися.

участь у політичній демонстрації був виключений з Львівського університету. В 1911 р. організував втечу з тюрми студента М. Січинського, який вбив цісарського намісника в Галичині А. Потоцького. В роки війни за виступ проти заборони австрійського уряду вшанувати пам'ять Т. Шевченка був відданий до військового суду. На його світогляд «зробили великий вплив революційний рух у Західній Україні і рівночасно рухи на російській Україні і революція в цілій Росії». Д. Вітовський загинув у березні 1919 року під час авіакатастрофи. Див. журн. «Воля». – Відень, 1919. – Т. 3. – № 3. – С. 106–110; «Український прапор». – 1919. – 20 серп.». Така оцінка викликала гнів ортодоксів радянської історіографії і тодішнього режиму, оскільки Д. Вітовський оцінювався як український буржуазний націоналіст. В органі ЦК КП України газ. «Радянська Україна»¹¹² у рецензії на згадану статтю І. Компанієць писав: «В такий же спосіб автор (Карпенко О.) перефарбував запеклого буржуазного націоналіста Д. Вітовського у «вождя» повсталих мас. Розписавши на стор. 77 удавані «заслуги» цього сотника українських січових стрільців, автор випустив все, що характеризує Вітовського як лютого ворога українського народу». І далі не наводиться жодного факту на підтвердження тези, що Д. Вітовський справді був «лютим ворогом українського народу», бо таких фактів просто не було.

Угорські солдати! У цю хвилю не застосовуйте зброї проти нас, будьте тільки нейтральними так довго, поки вас Українська Національна Рада не відправить до вашої любимої незалежної батьківщини»¹¹⁴. Цей план цілком вдався. Старшини і солдати пообіцяли дотримуватися нейтралітету і свою обіцянку виконали.

Було вирішено інтернувати вищих посадових осіб у краї. З початком повстання загін українських вояків під командуванням хорунжого Сендецького оволодів намісництвом. Інтерновано намісника генерал-полковника Гуйна, командувача військами у Східній Галичині й на Буковині маршал-поручника Пфєффера та інших вищих урядових і військових начальників. У руках повстанців опинилися міська ратуша, австро-угорський банк, пошта, телеграф, міська цитадель, військові казарми і склади, залізничні вокзали¹¹⁵. Як і передбачалось, до повсталих вояків приєднувалися українські робітники, студенти, гімназисти, селяни з навколишніх сіл і повітів. Фактично без збройних сутичок і кровопролиття 1 листопада 1918 р. влада в місті перейшла до рук УНРади. На ратуші замайорів синьо-жовтий прапор. О 7 годині ранку отаман Дмитро Вітовський доповів вищому представникові УНРади Костеві Левицькому про заволодіння містом Львовом «без проливу крові і взагалі без жертв»^{115а}.

Це була велика перемога УГВК та її команданта Дмитра Вітовського, як і політичного керівництва, яке дало згоду на цю акцію.

УНРада, вірна своїм традиціям, хоче одержати юридичне право на владу в українських областях Австро-Угорщини з рук представника монархії – намісника графа Карла Гуйна. Група членів УНРади на чолі з Костем Левицьким знову прибула в резиденцію намісника і зажадала від нього передачі влади УНРаді. Проте граф під приводом, що він інтернований, відмовився це зробити. І все ж вихід було знайдено. Генерал-полковник Карл Гуйн свої повноваження передав заступникові Володимирові Децикевичу, а останній підписав урядовий акт про передачу влади УНРаді¹¹⁶.

В урядовому акті констатувалося, що Кость Левицький іменем УНРади заявляє, що УНРада «дня нинішнього перейняла фактично державну владу на сій території і звертається отсим до високоповажного пана Володимира Децикевича з домаганем, щоб він, котрому намісник граф Карло Гуйн передав дня нинішнього управу намісництва, передав отсю управу щодо вище згаданої української території в руки Української Національної Ради. Високоповажний пан Президент Володимир Децикевич зі свого боку заявляє, що сему до-

маганню вдовольняючи, передає отсим свою урядову власть на вище згаданій території Українській Національній Раді до рук високоповажного пана д-ра Костя Левицького у Львові 1 падолиста 1918 р.»¹¹⁷. Далі йдуть підписи: Володимир Децикевич, д-р Кость Левицький, д-р Олександр Барвінський, д-р Ізидор Голубович, д-р Лонгин Цегельський. Так юридично, цілком законно було оформлено передачу влади в Галичині з рук австро-угорської монархії Українській Національній Раді.

Уже цього дня, 1 листопада 1918 р., у Львові з'явилися перші два афішовані звернення УНРади «До населення міста Львова!» та «Український народе!». Це були важливі історичні документи, які засвідчували кінець панування габсбургської монархії, перемогу збройного повстання і утвердження Української держави.

У зверненні «До населення міста Львова!» УНРада сповістила громадян, що «волею українського народу утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії Українська держава», що «найвищою державною властю Української держави є Українська Національна Рада» і що «з нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української держави»¹¹⁸. Подальші розпорядження, повідомлялося далі, будуть видані цивільними і військовими органами УНРади, і населення має їх виконувати.

Відозва «Український народе!» розпочиналася закликом: «Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковічної неволі. Віднині ти господар своєї землі, вільний горожанин Української держави»¹¹⁹. Українська Національна Рада, звертаючись до народу, заявляла йому: «Доля Української держави у твоїх руках». При цьому вона закликала до захисту держави, оскільки відчувала неминучу боротьбу за її існування: «Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замаху на Українську державу».

УНРада закликала, щоб українські організації, поки будуть створені «в законнім порядку» органи державної і місцевої влади, обняли всі уряди і керували від імені УНРади, а неприхильні уряди мають бути усунені. Отже, ставилося чітке завдання – негайне захоплення влади. Тут же йшлося і про створення національних збройних сил. Всі українські солдати австрійської армії присягали тільки УНРаді, і всі вони відкликалися з фронтів до рідного краю стати на оборону Української держави. Крім того, у відозві містився заклик, щоби все українське населення, здатне носити зброю, створювало

бойові відділи, які або «ввійдуть до складу української армії, або на місцях оберігатимуть спокій і порядок», особливо залізниці, пошту, телеграф. Отже, це був заклик до збройної оборони важливих об'єктів місцевими бойовими підрозділами.

Крім закликів, у відозві були й запевнення щодо громадянської, національної і віросповідної рівності, запрошення полякам, євреям і німцям надіслати своїх відпоручників до УНРади, обіцялося скликання на загальноновизнаних принципах демократії Установчих зборів, які й вирішать дальшу будучність Української держави.

Відозва закінчувалася закликом: «Український народ! Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську державу!».

П'ятого листопада з'явилась нова відозва «Під оружжя!» за підписами УНРади і Української Генеральної Військової Команди. Тут спочатку йшлося коротко про процес утворення Української держави, в якій «не було би кривди і неволі». Однак головний зміст зводився до захисту держави, оскільки поляки заявили, що український народ «не може бути вільний і рівний іншим, тільки мусить дальше бути вічним наймитом Польщі», та що вони «хочуть бути і дальше нашими панамми»¹²⁰. І далі: «Український народ! Ми не кличемо Тебе на нову війну! Ми взиваємо Тебе тільки, щоб Ти зрозумів небезпеку хвилі, став із зброєю в руці на стороні Твого права, Твого майна, долі теперішнього і будучого покоління! Стільки пролив Ти найліпшої крові за чужу справу, був вірний і хоробрий, постій же ще короткий момент за найсвятіші права, за найцінніше власне добро, за землю і волю!»¹²¹.

Далі йшов заклик записуватися до української армії, бо тільки велика національна армія може захистити лад і державу: «Кому тільки доля рідного краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто натомість бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, хто не хоче більше жити в неволі, темноті і убожестві, бути визискуваним і поштуркуваним, той зараз як стій пристане до українського війська». Мобілізаційні заклики УНРади й УГВК давали свої результати. Тисячі людей йшли в ряди українського війська для захисту своєї державності, про що детальніше далі в окремому розділі.

Цього ж дня, 5 листопада, з'явилось в пресі і окремими афішами програмне звернення УНРади «Український народ!». Це винятково важливий документ, оскільки йдеться про головні напрями політики УНРади.

Після заяви про утворення Української Національної Ради і Української держави УНРада наголошувала: «По п'ятьсот сімдесят і осьми літах неволі, упокорення і наруги, став Ти, Український народ, знов сам собі господарем на своїй землі, сам собі сувереном. Пирвані кількосотрічні кайдани, розвалена довговічна тюрма, і перед Тобою, Український народ, відчиняється сонячний шлях до світлої народної будуччини.

Подвиг Твій – це перемога правди над кривдою, волі над неволею, світла над тьмою, це перемога демократії, народоправства над олігархією, над поневоленням більшості упревилеюваною меншістю!»¹²². Так чітко і справедливо оцінено зміст перемоги.

А далі найголовніше – що ж чекає український народ у його державі. І тут якнайсвітліші перспективи: «В створеній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших і економічно сильніших над бідними й економічно слабшими»¹²³. Такою була соціальна програма нової держави. Зрозуміло, вона захоплювала широкі народні маси.

Надзвичайно привабливою була і програма демократизації суспільства. Усі громадяни Української держави, «без ріжниць мови, віри, роду, стану чи пола, будуть справді рівними перед правом, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім, безпосереднім, тайнім і пропорціональнім виборчим праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосові, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і керманичами держави»¹²⁴. Отже, йшлося про побудову держави без експлуатації й національного гніту. Правда, уже в наступних реченнях, де йде конкретизація програми, заяви дещо скромніші. Наприклад, коли мовиться про землю, то згадується про земельну реформу, яка наступить лише після того, як «край успокоїться», і тільки про передачу «великих земельних дібр» у власність малоземельних і безземельних селян. Відразу ж з'явилися запитання до влади, що це за категорія – «великі земельні добра»: чи це лише маєтки земельних магнатів, а чи й державні, церковні, монастирські, і як вони мають перейти до селян – за викуп чи безплатно. Селян це лякало, бо ж вони ще не розплатилися за реформу 1848 р.

Чіткіше було визначено робітничі права: 8-годинний робочий день, забезпечення на старість та в разі непрацездатності, повна охорона праці.

Цілком закономірно далі йшли заклики до громадян захищати свою державу: «Ніхто, хто є українцем, не сміє відтягтися від великого діла, від жертви для щасливої будучини грядучих поколінь!».

Українська соціал-демократія, що брала участь у боротьбі за визволення західноукраїнських земель з іноземної неволі, від соціального і національного гніту (серед перших жертв був секретар її первинної організації Михайло Голубець¹²⁵) 5 листопада теж звернулася від імені Виконавчого Комітету УСДП Галичини і Буковини зі зверненням «До робітників Львова!». Перше, що впадає в вічі в цьому зверненні, – це заява, що «Український нарід актом революційним дня 1 падолиста ц. р. утворив свою державу»¹²⁶. Отже, не за домовленістю між УНРадою і намісництвом – представництвом цісаря в Галичині виникла Українська держава, а в результаті революційного акту. УСДП закликала робітничі маси «створити зараз сильні організації в цілі забезпечення собі своїх прав».

Велика увага вділялася інтернаціональній єдності робітників: «Свідоме робітництво в теперішній хвилі мусить законно забезпечити робітничій клясі повне користування горожанськими правами, а не викликувати братовбивчі вуличні борби та марно класти своє життя за «польськість Львова».

УСДП засудила «невідповідальні елементи» польського населення, що розпочали «страшну, дику, братовбивчу боротьбу та кличуть до того робітничі маси». Польська більшість м. Львова, мовилось у зверненні, не може накидати своєї волі і вирішувати долю переважної більшості українського населення краю. Вірна своїм соціалістичним принципам, партія запевняла, що українська демократична держава, оперта на широких народних масах, коли в ній будуть сильні робітничі організації, дасть повну запоруку свобідного, національного і культурного розвитку всім своїм народам. Не випадково звернення закінчувалось закликами: «Хай живе воля і братерство всіх народів! Хай живе вільна, з'єдиненна, самостійна Українська республіка! Нехай живе міжнародна революція та соціальна демократія!»

За Виконавчий Комітет УСДП звернення підписали відомі діячі партії Осип Крупа, Семен Вітик, Антін Чернецький.

Цей факт був свідченням того, що всі українські політичні сили тодішньої Східної Галичини включилися в національно-демократичну революцію і боролися за українську державність, соціальне й національне визволення. І вже була здобута найважливіша перемога – Львів та околиці перебували в руках УНРади й УГВК.

Звістка про встановлення української влади у Львові блискавкою облетіла міста і села Східної Галичини. Крім того, як уже відзначалося, ще 31 жовтня було розіслано в усі повітові центри наказ № 1 за підписом Дмитра Вітовського, яким доручалося українським військам і політичним діячам негайно брати владу в свої руки. Ці два фактори стали початком активної боротьби за владу по всій західно-українській землі.

Захоплення столиці – Львова і попередня нелегальна підготовка українських військових сил у Східній Галичині до захоплення влади, морально-політична готовність народу до боротьби за українську державність стали запорукою успіху в цій великій справі.

Неподалік Львова, у Винниках, 1 листопада відбулися збори українців, на яких обрано повітовим комісаром учителя П. Миська. Він і обняв владу в усьому повіті¹²⁷. Військовим командантом став сотник В. Бородієвич, а заступником – бунчужний Т. Михайлів. При комісаріаті був утворений харчовий уряд¹²⁸.

У Щирці, теж уже цього дня, військовий командант В. Табінка передав владу окружному комісарові В. Могильницькому, а потім ним став директор школи Малицький. При комісарові відразу ж була створена прибічна рада на чолі з парохом с. Гуменці о. Білинським. І в Миколаєві на Дністрі влада без опору була передана українцям. Як повідомила преса, із цих міст негайно «відійшов більший відділ війська на поміч до Львова під проводом хорунжо-го УСС М. Опоки¹²⁹.

У Камінко-Струмилівському повіті і м. Буську влада була перебрана 1 листопада також без кровопролиття. Сформовано військовий гарнізон (залогу) у складі 200 бійців, якому передано зброю і амуніцію армійських підрозділів. 20 тис. крон із військової каси перебрав повітовий комісар суддя Роман Петрушевич, рідний брат Президента УНР-ади. Військовим командантом Камінки став четар Казаревич (Буська – поручник Войтків), а командантом залогі і УСС – четар Салик. У повіті відбулися вибори і громадських комісарів, а 10 листопада, по службі Божій, «при великим здвизі народа й інтелігенції» повітовий комісар і близько 200 новобранців до армії склали присягу на вірність Українській державі. На закінчення віча було відспівано «Вже воскресла Україна»¹³⁰. Ці кроки місцевої влади стали яскравою демонстрацією демократичності нової влади.

У Городку влада перейшла до УНР-ади в ніч із 1 на 2 листопада завдяки рішучим діям отамана повітового військового підрозділу

Степаніва. За доп. о стрільців із Богородчан були роззброєні
військові підрозді. віті. Військовим командантом обрано ота-
мана А. Степаніва, ндантом державної сторожі (жандармерії) –
надпоручника Рифля шас, оловою повітової ради і повітовим коміса-
ром став д-р Л. оціал-л евич. До ради увійшли «з волі народу»
д-р К. Кисілевські оукраї упник повітового комісара В. Лиско, голо-
ва харчового уря. ого гні Черпецький, учитель М. Мацюрок, який
був куратором вій. і Миха літичних і адміністративних справ, міський
комісар о. В. Стеб навчог літ, референт відбудови С. Цап. Крім того,
в раді були 4 рефе обітнн и, окремих питань. Рада засідала щодня о 6–
7 год., а о 7–8 го е заява алася воєнна рада, на якій був присутній
і відпоручник пові. ста ц. Р ади. По селах були вибрані сільські коміса-
ри і сільська мілі. НРало мість жандармерії – державна сторожа¹³¹.
В повіті проводил. ла Укр. ілізація молоді для поповнення доповнюю-
чої команди 89-го закли Підтримувалися контакти з Дрогобицьким,
Рудківським та ін. а вділя усідніми повітами. Проводилися щотижня
зустрічі представі цтво в усідніх повітів, щоб «цим робом досягнути
одноцільність і по. повне к ня»¹³². Військові підрозділи повіту вже мали
сутички з полякам говбив ях захоплено 28 військовополонених¹³³.

У Рудківсько. го звдяки зусиллям військового підрозділу
під проводом пар. ьвова» ького посла о. Степана Онишкевича влада
перейшла до рук у. дла «не в 2 листопада. Повітовим комісаром на збо-
рах делегатів пові. «страг стопада був обраний член УНРади крайо-
вий адвокат д-р С. і маси др Марітчак, заступником – Йосиф Куль-
чицький, начальн же нак у в Рудках, військовим командантом став
поручник З. Куль аїнськ ий¹³⁴. Як повідомляв кореспондент «Діла»,
«настрій населенн партія сений. Всюди кипить гарячкова праця для
закріплення власт. широки інської держави»¹³⁵. Кур'єр УНРади інфор-
мував, що молодь заці, де rado вступає до лав армії, «стає сотками до
бранки». Сформов го розв ндармерію, «зложеною з активних жандармів-
українців». У пові е вільн го продовольства, яке «перешлеться диспо-
зиції ЗУНР»¹³⁶. Са міжна написано у звіті кур'єра П. Голинського від
11 листопада. Лиш ий Ком минах сталося стихійне пограбування маєт-
ку дідича Янка – та, Сем злого обходження властителя з селянами»,
до того ж, у маєт в свідч знайдено зброю, а сам дідич утік¹³⁷. Влас-
тям, однак, вдал. і Гали имати ексцеси «без більшої шкоди, удер-
жаннем порядку с. оролис ься самі селяни».

Уже 2 листог ітений. І вітовий комісар видав звернення «До на-
селення міста і по. ки!»), в якому оповіщав про проголошення

на землях Австро-Угорщини Української держави, влада в якій належить УНРаді. Комісар гарантував безпеку «публічного порядку, життя і маєтку», додаючи, що «заосмотрення в поживу заporučається». При цьому, однак, у місті й повіті оголошено «стан облоги»¹³⁸, вимагалось негайно здати зброю й амуніцію. Заборонявся продаж алкогольних напоїв.

У Комарно був створений український «збройний відділ», який 1 листопада роззброїв австрійську військову частину і, «здобувши сим способом більшу кількість крісів і муніції, розоружив жандармерію в Комарно та всі постерунки в околиці. Українське військо обсадило усі публічні будинки і залізничний дворець»¹³⁹. Таким чином, влада і в цьому повіті перейшла без кровопролиття до органів УНРади. Повітовим комісаром став д-р І. Кос, посадником міста – Д. Ольховий, а командантом залоги – поручник Мартинюк. У повіті – «взірцевий порядок», тож «військові відділи були направлені на допомогу сусіднім повітам».

Першого листопада роззброєно жандармерію, усунуто існуючі органи влади українцями в Бібрці. Повітовим комісаром став радник Дуб, а міським – директор школи Кулинич, військову команду очолив поручник В. Каменович, а повітову жандармерію – колишній командант постерунку Тяглибик. Отже, і в Бібрці українські організації без будь-якого опору оволоділи повітом¹⁴⁰.

У Стрию 31 жовтня в Народному домі відбулося віче. На ньому були присутні, крім громадських діячів, 10 старшин. Було ухвалено постанову про утворення «оружної сили з української стрийської залоги та зі селянства»¹⁴¹, – писав у своїх споминах поручник Ст. Ніж-ий. Однак 1 листопад, як визнавав свідок, заставив Стрий взятися до чого іншого, а то «до будови власної державности і держави без дальшої підготовки. Він заскочив українське громадянство Стрийщини несподівано». Далі поручник писав, що «гонець з приказом від Ген. військової команди зі Львова приїхав до Стрия вночі з 31.X. на 1.XI. посліднім зі Львова пущеним поїздом. Протягом 1/2 години скликано горожанських і військових представників українців і на нараді усталено спосіб поступовання та розділено завдання... Провід обняв поручник др. С[інгалевич] і сейчас по нараді розіслано гонців до околичних сіл в цілі мобілізації, які мали на 8 год. ранку явитися з оружжем на площі української бурси». Зі світанком площа заповнювалася селянами, стрільцями, інтелігенцією. Негайно були захоплені казарми, «чужинців-жовнірів розоружено, а оружжє поза-

бирали ті, що не мали». Солдати-іноземці мали залишатися обеззброєні в казармах. Українські військовики захоплювали інші військові об'єкти: запасну команду 33, продовольчі склади, вишкіл артилеристів, команду вокзалу, військову поліцію, шпиталі «Прага» і «Розвадів», табір повороту з полону, військову пекарню, а також староство, магістрат, експозитуру відбудови Галичини. Без будь-якого опору всі військові та громадські об'єкти перейшли до рук українців. Польські й австрійські старшини і солдати від'їздили додому. Виникли труднощі з поверненням німців і австрійців з України і російських полонених з Австрії. «Дійсно розпучливим було становище москалів, які серед зими, голоду і обезсилення мерли десятками в день в ожиданню на поїзд, тим більше, що між ними грасувала сильна еспанка (тиф)».

Справа з організацією військових підрозділів у повіті поліпшилась після того, як 10 листопада у Стрию створено окружну команду, групу «Південь».

Більш детально наводимо тут опис подій у Стрию, бо і в інших повітових містах вони мали аналогічний характер.

Зі звіту уповноваженого УНРади у Стрию Ф. Підгородецького витікає, що провідну роль в організації влади у місті й повіті відіграв парламентський посол Володимир Сінгалевич. Він «зорганізував Стрийщину і сусідні повіти»^{141а} і «став диктатором»: «Сінгалевич поки що є диктатором цілої Стрийщини і очікує на прикази від Національної Ради»¹⁴². Повітову раду очолив відомий громадський діяч, композитор о. О. Нижанківський, суддя – д-р Кульчицький, староство у Стрию обіймає д-р Герасимів, військовим командантом стає сотник Котович, помічником – сотник Епенбергер. У гарнізоні є 16 старшин, досить амуніції; брак кулеметів, але є 28 гармат. Діяла міська міліція. 200 осіб було в жандармерії (державній охороні). Військові підрозділи оволоділи всією залізницею в напрямках до Ходорова і Закарпаття. У селах переобрані війти присягли на вірність новій владі, і «весь місцевий адміністративний апарат функціонує дуже справно»¹⁴³. Місцеву владу турбували ешелони угорських військ, що поверталися з України. Сільським війтам було доручено організувати їх харчування і стежити, «щоб они не грабили і не ширили большевицького руху»¹⁴⁴.

На засіданні УНРади 15 листопада виступав зі звітом О. Нижанківський, який доповів, що спочатку влада в повіті була в руках комісара – посла В. Сінгалевича, «однак повіт віддав власти директоріятові, зложеному з 3-х членів (В. Сінгалевич, О. Нижанківський

і Герасимів). Все є там добре упорядковане»¹⁴⁵. Отже, у Стрию вже в перші дні був запроваджений директоріат.

У районі Ходорова відбулася півторагодинна сутичка з 90-м полком поляків, які їхали трьома ешелонами на Львів. Сотня 95-го українського полку, що прибула на допомогу зі Станиславова, зупинила їх просування. Але через нестачу зброї, набоїв і значну перевагу ворога о 4 годині 30 хвилин ранку українці відступили до Новосільців, втративши понад 20 бійців¹⁴⁶, а о 9 годині ранку надійшов другий ешелон 90-го полку, і Ходорів був захоплений поляками. В місті проведено масові арешти, пограбування, взято заручників, у числі яких були о. Іван, командант повітової міліції Прудіус, два хорунжі та ін. Вночі поляки місто залишили, прихопивши з собою заручників¹⁴⁷.

У Радехові 2 листопада відбулися загальні збори за участю представників політичних організацій. Повітовим комісаром обрано інженера О. Ростковича, а членами прибічної ради – д-ра о. В. Пеліха, директора каси М. Лотоцького, С. Обертаса, о. П. Клекана і Г. Германа. Військовим командантом став підхорунжий Рудакевич, командантом жандармерії – поручник Сайкевич. «У повіті спокій, є досить припасів продовольства»¹⁴⁸. У селах відбулися вибори місцевих комісарів, і 7 листопада з ними була проведена інструктивна нарада. 12 листопада мала відбутися присяга комісарів¹⁴⁹. «Населення ставиться до нової влади прихильно»¹⁵⁰, – доповідав комісар повіту. На станції стояло 116 вагонів картоплі й 1 вагон зерна, які повіт був готовий надіслати Львову.

У Стоянові комісаром був обраний селянин Заремба, який очолив виступ селян під час захоплення влади, а військовим командантом – поручник Ю. Жмур. Створено міліцію під керівництвом хорунжого Косара, яка обеззброїла місцевий гарнізон, інтернувала його, а потім відпустила додому. Цікаво відзначити, що частину військового майна роздано селянам, у т. ч. худобу. Створено загін державної охорони¹⁵¹.

По-різному розгортались події у регіонах. Подекуди периферія йшла попереду центру. Особливо відзначилася Коломия. Тут наприкінці вересня у 24-му полку піхоти був утворений Революційний комітет*. До його складу увійшли: поручник д-р В. Бемко (голова), поручник д-р Б. Білінкевич, поручник С. Сверида, поручник Т. Приймак, поручник Мацієвич з Буковини, чотар Д. Легкун та хорунжий N.N.

* У деяких інших спогадах він називається Військовим комітетом.

із 35-го полку загального ополчення. Комітет був заініційований д-ром В. Бемком після того, як він у вересні побував у Львові, де брав участь у засіданні ЦВК й одержав доручення утворити такий комітет з метою підготовки захоплення влади в регіоні¹⁵².

Коломийський комітет мав характер окружного і поширював свою діяльність на Коломийський, Печеніжинський, Снятинський, Городенківський, Косівський, Надвірнянський і Делятинський повіти. Він підтримував контакти з військовими підрозділами 24-го піхотного полку, 9-го кавалерійського полку і 36-го стрілецького полку крайової оборони та українськими політичними діячами у повітах. Члени комітету виїздили в повітові центри і вели попередні переговори з довіреними особами про їхню можливу участь у захопленні влади та організації нових органів влади.

Засідання Комітету відбувалися в Народному домі під виглядом забав із дотриманням особливої конспірації. Із преси та усних повідомлень Комітет був обізнаний зі станом справ у країні: з маніфестом цісаря від 16 жовтня, документами про утворення УНРади і проголошення Української держави, як також знав і про підготовчі заходи поляків до захоплення влади. Всі відчували наближення вирішальних подій.

Наприкінці жовтня зі складу Комітету виділено штаб із чотирьох осіб. Був опрацьований оперативний план захоплення влади. Комітет задалегідь установив, «хто на випадок революції має оволодіти найважливішими урядами»¹⁵³. До одержання наказу від УГВК про початок повстання Комітет видав постанову за підписом усіх його членів, у якій аналізувалося політичне становище в країні й містився заклик до УГВК, щоб «найдовше до 5 днів дав наказ про переведення перевороту, а якщо він цього не зробить, щоб у Покутті на власну руку (це) зробилося на своїй території і тим самим приневолено решту Галичини до того самого кроку»¹⁵⁴. Отже, Коломийський комітет виявив самостійну ініціативу до революційного захоплення влади і тим самим хотів започаткувати процес, що охопив би всю Галичину. На залізничній станції роззброювалися військові частини, що прямували на фронт. Третій полк уланів, «як непевний, розпущений домів». У місті захоплено парк вантажних автомобілів.

Тридцять першого жовтня ввечері відбулося засідання Комітету за участю 50 старшин, на якому «устійнено обсаду становищ у місті, призначено старшинські стежі, що мали асистувати при пере-

биранні влади». О 9 год. 30 хв. прибув зі Львова кур'єр, хорунжий УСС В. Мурович, який передав наказ УГВК за підписом Дмитра Вітовського про захоплення влади. Тут же старшини і стрільці приступили до виконання раніше одержаних доручень. І вже ввечері 31 жовтня всі найважливіші об'єкти міста були захоплені. Тієї ж ночі «вислано тягаровими автами» невеликі військові відділи з куреня поручника д-ра Зволинського до Снятина, Городенки і Надвірної для допомоги при захопленні влади. З тією ж метою другого дня до Косова і Кут вислано сотника М. Савича та поручника С. Глушка. Перебрання влади всюди відбулося спокійно. Колишні урядовці залишилися працювати на своїх місцях. Отже, в Коломиї у ніч на 1 листопада залізнична станція, пошта, телеграф, провідні установи опинилися в руках українців, і, як пише учасник подій, 1 листопада «осіннє раннє сонце застало вже на державних будинках синьо-жовті прапори»¹⁵⁵.

Комітет вживав негайних заходів до організації влади. Була видана відозва до населення, в якій Покуття проголошувалося українською територією під владою УНРади.^{155a}

Таким чином, уже 1–2 листопада за участю українських жовнів і місцевого населення встановлено владу УНРади в усіх повітах Покуття. Розпочинали активну діяльність повітові ради, відбувалися вибори повітових і громадських комісарів, прибічних рад, міліції і т. ін. І всюди відчувалася велика активність українських селян, робітників, інтелігенції.

Перед Військовим комітетом (нова назва – Боєва управа) Коломиї постало важливе завдання військової організації. Ухвалено рішення затвердити нових командирів. Командиром 24-го піхотного полку став поручник В. Корньовський, а 36-го полку крайової оборони – поручник С. Галібей. Комітет звернувся до старшин і вояків-українців зголоситись у ці два полки для служби, незалежно від того, де служили раніше, оскільки в частинах розпочалася самовільна демобілізація, наступав хаос.

Для військових-неукраїнців організовано ешелон у напрямку Відня через Закарпаття.

У першій половині листопада практично заново були сформовані 24-й і 36-й піхотні полки імені гетьмана Івана Мазепи. Окремі їх курені відразу ж були відправлені на фронт проти поляків під Львів, Перемишль, Старе Село і Сокаль. Згодом із коломийських підрозділів сформовано Коломийську бригаду під командуванням підполковника

Ф. Тінкеля, яка відзначилася героїчною боротьбою за свободу і незалежність.

Другого листопада владу в Коломиї й повіті було передано місцевому політичному органу – українській повітській раді¹⁵⁶.

У Станиславові теж уже напередодні, 31 жовтня, розпочався виступ стрільців 95-го і 58-го піхотних полків, і всі найважливіші об'єкти були захоплені українцями: ратуша, вокзал, військові казарми, банки, пошта. Як доповідав післанець УНРади М. Стрільчак, «переняття влади відбулося спокійно, надзвичайно спокійно і скоро, в дні 31 жовтня, о 5 пополудні»¹⁵⁷. Військові підрозділи австрійської армії, сформовані з інших національностей, були інтерновані і зайняли нейтральну позицію¹⁵⁸. З метою дотримання порядку в місті була створена тимчасова адміністративна управа. Оскільки Станиславів, як і всі міста й містечка Галичини, був багатонаціональним, до складу управи введено представників усіх національностей: 10 українців, 6 євреїв, 5 поляків, 1 німець. Головою управи було обрано вчителя гімназії П. Чайковського, міським комісаром став д-р Янович. Управління залізниць очолив інженер І. Мирон, освіти – Г. Павлук, громадської безпеки – вчитель І. Слободяник, селянських справ – селянин М. Королюк із с. Чернієва і Я. Остап'юк із с. Радчі, робітничих справ – відомий прогресивний громадський діяч О. Устиянович, санітарних справ – лікар В. Янович, харчовий уряд – Величко¹⁵⁹. Військовим командантом міста й повіту став сотник Рувин, командантом міліції – фельдфебель Когутяк (згодом – поручник С. Калинович).

Шостого листопада повітова УНРада зайнялася організацією влади в повіті. Господарські справи міста й повіту було доручено учителеві о. Йосифові Раковському, а продовольчі – М. Лавриву. На посаду редактора газети «Станиславівський голос» був запрошений М. Губчак. Повітовим комісаром став радник суду К. Кульчицький¹⁶⁰ (пізніше – парламентський посол д-р Л.Бачинський). Як видно з донесення післанця УНРади М. Дияковського, у місті й повіті було «все спокійно»¹⁶¹.

Шостого листопада в «Народному домі» за участю 112 представників міст і сіл повіту відбулося засідання повітової УНРади. Заслухано звіт голови ради Івана Мирона, який доповів, що «переворот звершився спокійно, без проливу крові, в найбільшій порядку», що настав час, коли «зможемо на широких селянських масах оперти свою державність і бачити свою рідну землю розкваною і вільною», що «апарат ради працює незвичайно інтенсивно і вислід цієї роботи кон-

кретний і певний»¹⁶². Далі виступали повітовий комісар К. Кульчицький, М. Губчак, а також селяни Корольок, Остап'як, Глум, Струтинський, Маркевич. Обговорювали становище в повіті й державі.

Другого листопада до будинку ради прибула польська делегація (д-р Юркевич, д-р Дідушицький, посол Райх та ін.), яка висловила побажання утворити польську міліцію, на що комісар К. Кульчицький відповів, що «свобода особистості і майна забезпечується українським військом якнайкраще, а апровізація в наших руках таки обезпечена, а в будучности представляється ще краще», тому немає необхідності створювати ще й легальну польську міліцію. Крім того, було відомо, що в місті є багато легіонерів, які мають зброю і проводять наради. Саме вони мали в ніч на 1 листопада, точніше, о 24 годині захопити владу в місті, але українські підрозділи запобігли цьому і захопили владу раніше¹⁶³. Того ж дня в будинку ради побувала і єврейська делегація (д-р Лундав, Лярфер, Зусман), яка заявила про свою солідарність з існуючим ладом, однак просила створити окремий «жидівський легіон» і «віддати його під їх руку», на що теж не було дано згоди¹⁶⁴. І це зрозуміло, адже в розпорядженні комісара було близько 2000 військовиків і до 300 жандармів, які забезпечували належний порядок і спокій¹⁶⁵.

Повітовий комісар, виконуючи доручення УНРади, проводив мобілізацію молоді віком 20–30 років до армії. Тільки протягом 6–9 листопада рекрутовано близько 1000 осіб (при цьому 2/3 вишколені), якими було поповнено 95-й і 20-й полки, а частину негайно відправлено на підтримку Львова¹⁶⁶.

Відносно спокійно проходив процес зміни влади в навколишніх повітах, і на це позитивно вплинув той факт, що у Станиславові влада була вже в руках УНРади. Так, у Рогатинському повіті, як доповідав повітовий комісар М. Дорош, занепокоєння викликав якийсь загін колишніх військовополонених із Росії під командою лейтенанта Михаськова з 55-го піхотного полку, який «мріє про якусь військову диктатуру»¹⁶⁷. Він прибув на засідання повітової ради і погрожував, що «всіх арештує і захопить владу у свої руки», після чого повітовий комісар, через свою безпорадність, погрожував УНРаді «здезертирувати зі свого поста»¹⁶⁸. Було й таке!

У місті Долині 2 листопада владу захопила «народна міліція» під керівництвом поручника Щирби, підпоручника Гладія, підпоручника Стисловича й о. Притуляка. Староство очолив відомий

радикальний діяч Северин Данилович, повітову раду – Грицай, головою міста (бурмістром) став д-р Пачовський. Українські жовніри тутешнього гарнізону оволоділи військовими складами з майном на суму до 2 млн. корон. У повіті життя увійшло в спокійне русло, правда, існувала загроза поляків, із яких лише в Ріпному, як повідомляв кореспондент, є близько 300 озброєних мазурів¹⁶⁹.

До Калуша вістку про початок повстання і відповідний наказ Д. Вітовського привіз зі Львова студент Яців, який передав їх повітовим провідникам. У села негайно були надіслані кур'єри з дорученням «повести 5–6 вірних людей для взяття влади»¹⁷⁰. Вжиті заходи дали свої результати. У ніч на 2 листопада в місті було роззброєно відділ жандармерії і військовий гарнізон. На 10 год. ранку Калуш і повіт опинилися в руках повстанців. Встановлювалася нова влада. Повітовим комісаром став адвокат М. Желехівський, керівником важливих соляних промислів – С.Захнієв. Уся австрійська адміністрація була замінена.

Двадцять сьомого жовтня відбулося велике селянське віче в Товмачі за участю селян повіту і жовнірів. На вічі було вирішено створити військовий загін у кількості 50 осіб під командуванням поручника В. Колодницького, щоб у відповідний момент за його допомогою взяти владу в повіті. Так і сталося. Після одержання вістей про повстання 1 листопада згаданий військовий підрозділ за участю місцевих селян захопив владу. Важливу роль у цьому відіграли старшини В. Колодницький та І. Наконечний, учитель В. Михайловський, адвокат І. Макух – пізніше член уряду ЗУНР¹⁷¹.

Великого значення надавалося перемозі української революції в Перемишлі, на західному рубежі галицької землі. Від неї залежала подальша доля держави. «Діло» справедливо відзначало: «Через посідання більшого крайнього міста передрішається і доля інших міст Східної Галичини»¹⁷². Цілком закономірно тут проводилась велика організаційна робота. Провідною політичною силою в повіті була УНДП, очолена колишнім послом до галицького сейму д-ром Теофілом Кормошем. Влітку 1918 р. тут відновило свою роботу товариство «Просвіта» на чолі з Іваном Жовніром, а за його участю було утворено «українську організацію міста Перемишля» під проводом парламентського посла д-ра Володимира Загайкевича. Навколо неї гуртувалися українська інтелігенція, міщанство і робітництво¹⁷³.

Після Національних зборів у Львові й утворення УНРади в Перемишлі було утворено свою повітову національну раду

в складі 13 осіб (у т. ч. і два згадані послы – В. Загайкевич і Т. Кормош), по два представники від робітничих і селянських організацій, військовики і секретар Народного Комітету Л. Данилович. Головою ради обрано четаря д-ра Т. Кормоша, заступниками – д-ра В. Загайкевича і М. Демчука, секретарем – Л. Даниловича¹⁷⁴.

Тридцятого жовтня повітовій раді стало відомо, що генерал Пухальський, який саме прибув у військовий гарнізон Перемишля, має намір проголосити приєднання міста й повіту до Польщі. Проти цього рішуче виступила рада і українські старшини військового гарнізону. Тридцятого жовтня вночі були інтерновані неукраїнські офіцери 9-го стрийського піхотного полку, дислокованого в Журавиці під Перемишлем, який під командуванням сотника Федюшки (Євшана) прибув до міста. «Рівночасно, – як пише Т. Кормош, – посланцями заавізовані протягом ночі селяни в числі кількох тисяч з різних сіл повіту прибули ранком 31 жовтня до Перемишля і зібралися в Народному домі».

Для придушення виступу українських військовиків генерал Пухальський скерував 2 курені мадярських солдатів. Кулемети були встановлені і біля староства. Нависла загроза кровопролиття. В результаті переговорів керівників повітової ради з генералом Пухальським і польським старостою повіту Геллером було досягнуто угоди, що генерал не проголошуватиме приєднання міста й повіту до Польщі, бо він є генералом австрійської армії і не допустить до влади ні поляків, ні українців. Рада повірила генералові, і розпочаті «військові кроки» були призупинені. Тим часом генерал слова свого не дотримав. Почалися арешти українських старшин і політичних провідників. У наступ перейшли польські легіонери, які захопили вокзал, військові об'єкти і все місто. І це трапилося в той час, коли, як пише Б. Ромченко, у місті перебувало досить військовиків: курінь Федюшки, запасний кіш 18-го полку стрільців, курінь ополченців, а поблизу в Ярославі – запасний кіш 77-го піхотного полку і 34-й полк стрільців, у Ряшеві – запасний кіш 89-го піхотного полку – всі в абсолютній більшості українські за складом. Під зброєю записаних було до 3000 стрільців, а крісів було видано до 5000^{174a}. Нависла загроза збройних сутичок. Було підписано угоду між представницькими органами українців і поляків: Українською Національною Радою і Польською Радою Народною (підписали по 4 чол. з кожної сторони, в т.ч. д-р В. Загайкевич і А. Алеськевич, а від поляків – граф А. Скарбек і д-р Г. Ліберман); створено спільну українсько-польську комісію

з 8 осіб (по 4 з обох сторін), яка мала зайнятися справами міста. Однак угода не виконувалася. Польські легіонери далі володіли містом і розширювали сфери своїх володінь. Генерал Пухальський постійно телефонував до Кракова й вимагав військової підтримки, а 2 листопада видав офіційний наказ про мобілізацію поляків до війська. З Перемишля був надісланий поїзд із кулеметами на підтримку полякам у Львові. Польські жовніри повелися брутально з греко-католицьким єпископом д-ром Йосафатом Коциловським, влаштувавши у нього обшук. Була пограбована військова каса гарнізону.

За таких обставин УНРада повіту вирішила взяти владу у свої руки. Для здійснення запланованої акції Рада встановила в Перемишлі «диктатуру» у складі 4-х осіб: Любомира Даниловича (голови), Крутія, Доротяка і капітана Теодора Тоза. Д-р Т. Кормош увечері 31 жовтня виїхав до Львова на нараду повітових організаторів, яка раніше була запланована, і повернувся тільки 2 листопада. Відразу ж на першому засіданні ради під його головуванням було вирішено з 4 листопада уневажнити дії новоспеченої «диктатури», тож уся влада знов мала зосереджуватися в руках УНРади повіту.

У ніч на 4 листопада 1918 р. українські військові підрозділи оволоділи містом. Банки, вокзали, летовище (аеродром), авіапарк, військові склади і фортеця опинилися в руках українців¹⁷⁵. Генерал Пухальський був інтернований, а разом з ним і понад 40 польських офіцерів та більше 400 легіонерів.

П'ятого листопада вийшла газета «Воля» – революційний орган Перемишльщини, як зазначалося в самому виданні. У редакційній статті «Українці» повідомлялося: «Щоби ясно боронити нашої справи, заснувалася в Перемишлі Перемиська Народна Рада, яка зобов'язується в імені цілого народу добувати приналежні нам права і їх боронити». У статті був заклик до населення вважати себе «жовнірами вільної України» та наголошувалося, що «мусимо вибороти права, які нам належаться»¹⁷⁶. Тут же було опубліковане і звернення «Селяни, до зброї!», в якому йшлося про збройну боротьбу з польськими загарбниками. «Воля» виступила із закликом до возз'єднання всіх українських земель. «Український народ бажає собі республіки в складі всіх земель, заселених українським народом»¹⁷⁷, – таким був голос революційної Перемишльщини.

УНРада повіту проголосила українську владу в місті й повіті. На пропозицію польських військових і політичних представників знову розпочалися переговори про перемир'я. Угоду підписали від

імені генерала Пухальського полковник Сікорський та ще один офіцер, від імені українського командування – полковник Шафранський та один офіцер. На волю випустили інтернованих генерала Пухальського, польських офіцерів і легіонерів. Домовлено, що ріка Сян стає «стратегічною демаркаційною границею і границею сфери впливів» між українською і польською владами.

Четвертого листопада УНРада повіту розпочала своє нормальне функціонування. Були створені президія, секції: закордонних справ, військових, продовольчих, фінансових, просвітніх, санітарних, внутрішніх (організаційних) справ, безпеки, призначено відповідних начальників.

Цього ж дня управа міста видала звернення до населення Перемишля, в якому повідомляла, що волею українського народу утворилась на українських землях колишньої Австро-Угорської держави Українська держава зі столицею у Львові і що Українська Національна Рада є верховною владою в цій державі, а «делегатія сеї Української Ради в Перемишлі обняла з нинішнім днем в Перемишлі і в повіті владу»¹⁷⁸. Отже, місцева рада розглядала себе як делегатію УНРади.

Управа міста закликала населення «без різниці народности і віросповідань» до спокою і послуху, довір'я і підтримки нової влади.

Тим часом 3–4 листопада впали в Перемишлі перші жертви: загинули двоє селян і один учень 6 класу, а крім цього, легіонери вбили 4 селян в Бушковичах. Повітова рада засідала перманентно, вирішуючи різноманітні питання життя міста й повіту. Українська повітова рада вживала заходів до забезпечення міста продовольством. Реалізовувалися продукти з наявних складів. 7 листопада голова ради Т. Кормош і голова апровізаційної секції А. Аниськів звернулися до населення повіту з «Відозвою», в якій закликали селян «всякі артикули поживи, як збіжжя, муку, бульбу, молоко, масло та проче доставляти на продаж до міста... Ніхто не має права по дорозі реквізувати»¹⁷⁹.

Оскільки стара армія розвалилася, Рада почала формувати нові військові підрозділи, хоч особливих успіхів у цьому не мала. «Армія почала розлазитися, – визнавав Т. Кормош, – і се було головною причиною катастрофи і нашого упадку».

Позаяк польські військові підрозділи чинили терор, погрожували захопленням влади і приєднанням краю до Польщі, українська військова команда Перемиської округи 4 листопада поширила опо-

вістку «Доразний суд», якою від 6 год. вечора запроваджувала на території військової округи доразний (військовий) суд за порушення громадського порядку. Було передбачено найвищу міру покарання – смертну кару за 9 злочинів (всякі заворушення загального спокою, недозволені збори і зібрання, грабіж і розбій, протиукраїнські демонстрації і такі ж відозви, напади на військовиків, дезертирство та ін.)¹⁸⁰. Як показала дійсність, ніхто не виконував цього грізного наказу. Навпаки, фактично на очах української влади готувався польський замах, але серйозних заходів до його відвернення не вживалося. В місті безперервно організовувалися антиукраїнські віча і демонстрації. Четвертого листопада на одному з таких віч д-р Ліберман, що представляв Польську раду народова, проголосив Перемишль «робітничою республікою». На іншому вічі цього ж дня було вибрано новий орган влади – псевдораду, яка відразу ж «запротестувала проти правління УНРади». Отже, фактично в місті виникло двовладдя: УНРада і Польська рада народова (та ще й польська Робітнича рада). Представники цих влад постійно вели між собою переговори з метою уникнення кровопролиття.

Десятого листопада повітова рада надіслала УНРаді у Львові звіт про початок своєї діяльності: утворення секцій у складі ради, заходи щодо створення «правильної армії зі скорострілами, бомбами, гарматами і літаками», підписання перемир'я з поляками. Рада просила допомоги грошми, вугіллям – для потреб залізниці й електростанції¹⁸¹.

Тим часом, скориставшись перемир'ям, поляки створили на Засянні свої збройні сили. За цей час із Кракова прибув бронепοїзд, з Ряшева і Кракова перекинуто артилерію і військо. «Коли їх мілітарні приготування вже були довершені, а гармати звернені на дома «Віри» і «Народного дому», – пише Т. Кормош, – вислав командант польських військ на Засянню майор Стахевич, чоловік незвичайно дикий і безоглядний, зриваючи безпідставно обов'язуючу мілітарну конвенцію, в понеділок 11.XI.1918 р., о год. 10:30 полуднем, до нашої армії ультиматум, щоби ми до 12 години віддали місто, роззброїлися і піддалися... По год. 12-тій поляки почали з Засяння гарматами бомбардувати місто». По двох годинах бомбардування розпочався польський військовий наступ на Перемишль, і до кінця дня місто було взяте фактично без серйозних боїв. Були заарештовані члени повітової ради Т. Кормош, В. Загайкевич, А. Ярема, А. Сабат, Білінський, хорунжий Крушельницький та ін. Разом понад 1000 осіб. Усе це роби-

лося дуже брутально. Наприклад, за наказом польського майора Мончинського хворого на тиф члена УНРади д-ра В. Загайкевича «при 40 степенях гарячки і серед грубої лайки і прокльонів витягли з ліжка і босого, лише в сорочці і кальсонах, веліли гнати до віддаленої о 4 кілометри Журавиці»¹⁸². Був інтернований і єпископ греко-католицької церкви Й. Коциловський, а його помешкання піддане обшуку і грабунку. Те саме зробили і в приміщеннях Т. Кормоша, В. Загайкевича й ін. У місті в ніч з 11 на 12 листопада вчинено єврейські погроми.

Після 8 днів утримання у в'язниці 6 осіб цивільних, 70 полонених українських старшин і 64 селян вивезено до Кракова, а звідти до концтабору Домб'є, у якому в січні 1919 р. вже сиділи понад 2 тис. українців, у т. ч. 10 священників (понад 3 тис. в цей час перебували у Вадовичах і Баранові). Отже, 11 листопада місто Перемишль опинилося під окупацією польського війська, що серйозно вплинуло на загальний стан Української держави, бо саме через Перемишль надходила військова допомога польським збройним силам, що воювали у Східній Галичині з метою її окупації.

Втрата Перемишля сталася через численні помилки місцевих військовиків і політичних провідників¹⁸³. Як писав О. Кузьма, місто «упало тільки завдяки українській бездарності»¹⁸⁴.

В сусідніх західних повітах – Рава-Руському, Сокальському, Жовківському і Мостиському – перехід влади відбувся 1–2 листопада спокійно, завдяки рішучим діям українських військових підрозділів і українського населення¹⁸⁵. Але й тут влада відчувала неспокій, небезпеку нападу поляків. Комісар Яворівського повіту, вчитель гімназії М. Білик в інформації УНРаді відверто запитував: «Що робити на випадок перемоги і нападу ворога?»¹⁸⁶. Просив надіслати зброю, амуніцію, військовий одяг та взуття: «Як не одержимо оружжя, не дамо собі ту ради. Що мали, дали людям і вислали на zagrożені місця. Просимо ту конче прийти нам з помочою. Як є який, то просимо прислати нам енергійного військового команданта... Загрожені ми з заходу і від Мостищини»¹⁸⁷. Аналогічні тривожні рапорти надходили з більшості повітів. Чекали інструкцій і щодо організації влади. Питали про обов'язки повітової ради, комісара, повітового комітету. Повідомляли, що в повітах бракує грошей для виплати зарплатні, немає солі, цукру, гасу. Надходили і важливі рекомендації для УНРади про ліквідацію офіційним розпорядком «обшарів двірських»¹⁸⁸. Отже, ставилися й важливі соціальні питання.

У Добромисьському повіті українська влада була встановлена лише 7–8 листопада. Організатором виступав д-р К. Стецяк, а «команду обняв» секретар суду Сороковський, о. В. Лисяк став начальником громади Добромиля¹⁸⁹.

У Жовківському повіті відбувся спільний виступ селян і українських стрільців, дислокованих у повіті. Виступом керував лікар Я. Рибак, який 26 жовтня одержав наказ про його підготовку. Того ж дня в місті був сформований цивільний комітет під головуванням д-ра Стронціцького. До нього входили проф. Ульвальський, директор «Сільського господаря» в Жовкві Сінгалевич і ще дві особи. Як писав у спогадах Я. Рибак, «села вже від 18 (жовтня) були приготвлені на можливість потреби енергійного виступу проти польських заборчих намірів»¹⁹⁰. Військові сили становили: 2000 поворотців у 19-й лянштурмовій окружній команді, 800 запасників у Е.К.Ф.Г.Д., 11-та старшинська школа в кількості 68 однорічних аспірантів, з них 6 українців. У місті були 2 українські старшини. Двадцять сьомого жовтня Я. Рибак провів перше засідання військового комітету з 5 осіб. На засіданні, як читаємо в споминах, виголошено програму: аграрна реформа, свобода і рівне право для всіх, злука з Україною.

Після аналізу обставин стало ясно, що можна розраховувати лише на 50 «певних людей». Я. Рибак бідкався, що кур'єр зі Львова «не приніс ані літератури, ані жадних дальших вказівок». Увечері 31 жовтня прийшов відомий наказ від ЦВК. В Народному домі відбулося спільне засідання військового і цивільного комітетів. Вирішено негайно зібрати надійних військовиків, відкрити склади і розібрати зброю, яку збиралися роздати селянам, що мали прибути до міста. О 5-й год. ранку були підняті солдати в казармах, а о 6-й вони вже вишикувалися перед бараками. Лише Я. Рибак мав револьвер, інші були без зброї, але вже о 6 год. 30 хв. сформовано озброєний відділ кількістю 400 стрільців. Усі присягли на вірність Українській державі і розпочали оволодівати важливими об'єктами міста: староством, станцією, поштою, жандармерією. До повстання приєднався і командир 19 Л.Б.К. підполковник Праунсайс. Старшини-неукраїнці були роззброєні та інтерновані. На площі зібралися «сотки народа з сіл». Багато з них мали зброю, інші – одержали. Місто було взято «без проливу крові».

У Народному домі 1 листопада відбулося засідання повітової ради. Комісаром повіту обрано посла – д-ра М. Короля. Потім відбулися Богослужіння і маніфестація. Командантом міста став поручник Ю. Кантимір. Третього листопада приїхав поручник О. Яб-

лонський, який перебрав керівництво військовим комітетом. Його помічник поручник В. Миндюк привіз із Любліна 1 сотню 9-го полку піхоти. Шостого листопада до міста прибув сотник Іван Коссак, який і очолив військові справи. В Жовкві було організовано 12 сотень, із яких 10 надіслано на допомогу Львову, а 2 – Раві-Руській.

Вістка про намір Польської ліквідаційної комісії взяти під свою владу і Східну Галичину викликала повстання в Яворові, яке почалося 1 листопада близько 1-ої години ночі. Повстанці зажадали від жандармерії скласти зброю, але та відмовилася. Почалася збройна сутичка. «Наслідком стрілянини загинув перший революційний боєць за волю України Степан Бриттан»¹⁹¹. Вранці політичні провідники повіту в супроводі військовиків перебравли владу в усіх установах міста. «Ніхто з тих панів, що на живім тілі народу галасували, виточуючи з нього всі животні соки, – повідомляли з Яворова, – не міг і думати про який-небудь опір і будувати старим звичаєм Польщу на чужій землі»¹⁹². Комісаром повіту став учитель гімназії М. Білик, на чолі міста – І. Загаєвич, на базі організації «Січ» створювався військовий підрозділ. Стара жандармерія роззброювалася і створювалася нова. Для дотримання безпеки попередження ворожих виступів з 6 листопада в повіті оголошено воєнний стан: заборонено вихід із дому після 20 год. вечора, всякі демонстрації і зібрання. Проведено обшуки в будинках підозрілих осіб. За незаконне переховування зброї Ліндерський і Гноїнський були віддані під військовий суд. Правда, присуд не мав грізного карального характеру – 1000 крон штрафу¹⁹³.

Аналізуючи суспільно-політичний стан у повіті, кореспондент «Діла» досить красномовно засвідчив: «Все українське населення міста й повіту зайняло тверду позицію т. зв. збройного миру. Ніхто нікому не бажає і не чинить кривди, але на всякі спроби опору або замаху готові кожної хвилини дати грімкий і рішучий відпір. Майже кожний мужчина відбув тверду школу війни, а запаси зброї й амуніції по селах є запорукою утримання здобутків революції»¹⁹⁴. Така оцінка відповідала обстановці в усій Українській державі, і це підтверджувалося конкретними діями українського народу.

Складна обстановка виникла в одному з найбільших окраїнних міст – Самборі. Тут 1 листопада владу захопили польські легіонери, які готові були передати її Польській ліквідаційній комісії. Отже, заселений українцями повіт опинився в їхніх руках. Проте вже 5 листопада організовано похід озброєних селян спільно з українськими

стрільцями на повітовий центр, і Самбір був визволений з-під влади поляків. У місті й повіті встановлювалася влада УНРади. Повітовим комісаром обрано письменника Андрія Чайковського. Значну підтримку самбірцям надав озброєний загін, що прибув на автомашині зі Старого Самбора¹⁹⁵.

Тривожна була ситуація і в найвіддаленішому Турківському повіті. По-перше, він межував із Західною Галичиною, де влада була в руках поляків, по-друге, це гірський повіт, де зв'язок між селами був обмежений. Однак і тут ще до листопадових подій були створені і діяли українські організації. Після звістки про взяття влади у Львові, 2 листопада «були відіслані в усі села де кінні, а де піші посланці з наказом, аби вчасним ранком явилися в повітовім місті в якнайбільшій числі озброєні селяни і місцеві інтелігенти в цілі перейняття урядування в повіті іменем Української держави»¹⁹⁶. Проведені заходи дали позитивні результати. Селяни з Липні, Хашової, Лімної, Березька, Жукотина, Вовчого під проводом о. Ю. Присташа, пароха з Липні, і поручника Василькова, роззброївши жандармські постерунки по селах і таким чином здобувши зброю, 3 листопада увірвалися в Турку, де у рільничій експозитурі доозброїлися ті, що не мали зброї, а потім 120 осіб оволоділи військовим тартаком, що охоронявся угорськими й німецькими підрозділами, які без бою передали все представникові української влади поручникові Василькову. Після капітуляції військового гарнізону місто і повіт опинилися в руках УНРади. Повітовим комісаром обрано В. Ріпецького, кандидата в адвокати в Самборі, військовим командантом повіту став поручник Турко, а командантом міста – поручник Литвинов. Управу староства перейняв Іськевич. Під тиском обставин польські урядовці зголосилися служити УНРаді і склали присягу¹⁹⁷.

Особливе значення для новоутвореної держави мав промисловий Дрогобицько-Бориславський нафтовий район, що мав стати стратегічно важливою сировинною базою країни.

Першого листопада в Дрогобичі в залі Народного дому відбулася нарада політичних провідників повіту спільно з представниками заводів, нафтових промислів та інтелігенцією, на якій було вирішено негайно організувати сили для взяття влади. У другій половині дня до центру міста почали прибувати озброєні робітничі дружини, селянські загони. Але виявилось, що цих сил недостатньо, щоб захопити владу. Лише наступного дня, о 10-й год. ранку, був інтернований військовий гарнізон, захоплено староство, магістрат, залізнич-

ний вокзал, пошту, військові склади, великі промислові підприємства. Активну участь у цьому взяв і озброєний загін селян із Добрівлян на чолі з учителем О. Кужелем. Перед тим вони роззброїли відділ військової жандармерії і угорський військовий загін, здобувши понад 10 кулеметів та багато іншої зброї. До Дрогобича прибули також загони з Густанович, Волі Якубової та інших сіл¹⁹⁸. Господарем у місті стали повсталі робітники і селяни.

У сусідньому Бориславі події розгорталися по-іншому. Місцевий військовий гарнізон, що складався переважно з поляків, підтриманий легіонерами і польським населенням, захопив владу в місті. Зрозуміло, що з польським пануванням у Бориславі не могло миритися українське населення, тож відразу після взяття ним влади в повітовому центрі – Дрогобичі був організований український наступ на Борислав. «Бориславські робітники і 3000 легіонерів* билися під Бориславом з нашим населенням, поки мали харчі, – доповідав Ф. Підгородецький УНРаді. – Харчів не стало, бо Борислав оточили наші селяни з косами і крісами, не пускаючи ніякої поживи до Борислава. Коли харчі вичерпалися, польська боївка втікла в гори, де її вибиває наше населення. Борислав оточений нашими, а поляки відступають в гори»¹⁹⁹. У боях загинув робітник С. Якубовський, багатьох було поранено²⁰⁰. 10 листопада місто було визволене²⁰¹.

Тим часом у Дрогобичі продовжувала діяти українська повітова рада під головуванням судді Бодрука, міським головою став о. Рудницький. З огляду на небезпеку польського замаху в повіті запроваджено воєнний стан, польові суди, що забезпечило спокійний процес становлення української влади в цьому регіоні²⁰².

Важливу роль у розвитку революції в східних повітах відіграв центр Галицького Поділля – Тернопіль.** «Цілий жовтень... з дня на день, – писав П. Карманський, – можна було чекати рішення (виступу поляків. – О. К.)... І ми вперше почали працю конспіративну.

---

* Число легіонерів, мабуть, перебільшене. Достовірних відомостей не маємо. – О. К.

** Цікаві відомості про листопадові події в цьому регіоні розповів авторові цих рядків відомий український поет, що в ті часи проживав у Тернополі й був членом УНРади (пізніше – членом дипломатичного представництва ЗУНР при Ватикані, а потім в Аргентині) – Петро Карманський, який на початку 1950-х років працював науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР і мав неодноразові зустрічі з автором, тоді науковим співробітником цього ж Інституту.

Так, принайменше, було в Тернополі. Ми мали тайний революційний комітет п'ятох, і цей комітет, маючи повне довір'я загалу, розпочав інтенсивну працю»²⁰³. В кожному селі Тернопільщини був «наш муж довір'я, якому поручено тайну підготовчу організаційну працю». У Тернополі відбувалися довірочні зібрання інтелігенції, міщан і робітників, на яких обговорювалося становище в краї. На 31 жовтня П. Карманський за дорученням організації виїхав до Львова і вже по дорозі відчув, що «бій є історичною konieczністю». Довідавшись, що у Львові 31 жовтня вночі готується повстання, він повернувся додому й опівночі брав участь у «воєнній раді». В ніч на 1 листопада залізнична станція і місто Тернопіль були в руках озброєної робітничої дружини. Із сіл підходили загони селян. Під кінець дня «ми мали до розпорядимости 2000 добровольців». Крім того, прибуло близько 700 добровольців зі Збаража. Командантом міста став надпоручник Палюх. Третього листопада була випущена перша відозва до населення. У місті діяла єврейська міліція в погодженні з повітовою радою. Домовлено про мир з поляками. Мадярський курінь, що стояв у місті, розбігся і вояки відїхали додому²⁰⁴.

Радісні вісті надходили з подільських сіл, де селяни роззброювали загони жандармерії, ліквідовувалася влада колишніх вїтїв, йшло «настановлювання нової влади». На станції роззброювалися австрійські війська, що відходили з України. У місцевої влади з'явилися гармати, кулемети, вагони зброї й амуніції.

У місті й повіті створювався представницький, військовий і адміністративний владний апарат. Головою Тернопільської повітової ради і міським комісаром став учитель гімназії Сидоряк, головою повітового комітету – П. Карманський, повітовим комісаром – Сальвицький, його секретарем – д-р Брикович, учитель гімназії, повітовим військовим командантом – сотник Гірняк, командантом жандармерії – хорунжий Ситник, податковий уряд очолив Маринович²⁰⁵. У селах повіту керували призначені громадські комісари. Як доповідав представник УНРади М. Королюк, «в повіті – спокій»²⁰⁶.

Багато зусиль доклали тернопільські цивільні та військові активісти при творенні збройних сил для оборони від польських інтервентів. Після двох тижнів підготовки було сформовано 1-й подільський полк ім. С. Петлюри в кількості 5000 вояків з артилерією і кулеметами. І вже незабаром він витримав бій у триденній битві під Микулинцями з польським полком²⁰⁷.

Події у Львові і встановлення влади УНРади в Тернополі запалювали до боротьби інші повіти. У Золочеві вже з середини жовтня діяли нелегальні революційні комітети, які підтримували зв'язок зі стрільцями. У ніч із 29 на 30 жовтня відбулася нарада старшин місцевого гарнізону 35-го полку стрільців. На нараді з доповіддю виступив сотник Стефанів, який закликав готуватися до захоплення влади. Тут же виявилось, що в місті вже діє нелегально створений революційний комітет у складі підстаршин. Після обговорення становища було вирішено визначити конкретні завдання для старшин і військових підрозділів на час захоплення влади. Як стверджує учасник подій, 35-й полк «був приготовлений великої задачі, яка його чекала, і очікував лише приказів згори»²⁰⁸. В ніч на 31 жовтня одержано наказ зі Львова про початок виступу. О 10 год. ранку «в казармах пролунав тривожний звук труби і стрільці із зброєю зібралися на площі. Сотник Стефанів віддав наказ зайняти визначені об'єкти, і Золочів був захоплений українцями без опору». Вранці стрільці 35-го піхотного полку під проводом отамана Стефаніва оволоділи містом. Польські і єврейські урядовці згодилися виконувати свої обов'язки далі. Комісаром повіту став відомий громадський діяч радник М. Болтарович, його заступником – д-р Т. Ваньо. І, як повідомляв цього ж дня кореспондент «Діла», «синьо-жовтий прапор на бувшій повітовій раді, старостві і магістраті став від першої хвили свідком і знаменом перемоги»²⁰⁹. Жандармерія перейшла на бік нової влади. Третього листопада було відправлено відділ стрільців під команду поручника УСС Безпалка на підмогу Львову. Четвертого листопада відбулася нарада війтів і делегатів від сіл, на якій обговорено питання про організацію міліції, харчових урядів і проведення мобілізації молоді до армії²¹⁰.

Владу в Бережанах захопили селяни з сусідніх сіл Лапшина, Лісників, Мечищева та стрільці під команду поручника Олексина. Всіма операціями керував д-р Ковшевич²¹¹. Повітовим комісаром став радник суду І. Масляк, його заступником – д-р М. Західний, а комісаром міста – учитель гімназії Насельський. Жандармерію було реорганізовано під керівництвом ротмістра-німця (прізвище в документі не вказане). Оскільки повіт зазнав руйнувань під час війни, негайно було дозволено видавати населенню деревину з лісів графа Потоцького для відбудови господарств. Це доручено будівельній експозитурі на чолі з о. Дубицьким, рільничу експозитурі очолив народний учитель І. Петрицький. Учительську гімназію було украї-

нізовано і призначено нового директора Єлюка, а польську гімназію перетворено на українську. На залізничній станції керівництво здійснював поручник Козловський, командантом повіту обрано сотника Бігуса, а командантом міста – поручника Марціуха. Комісаром міста Козови став поручник В. Лібман.

Цікаво відзначити, що тут при повітовому комісарі зразу ж була утворена прибічна рада у складі відомих громадських діячів, серед них – парламентський посол Тимко Старух, радник двору Каратницький, учитель гімназії Єлюк, о. Дубовицький, учителька гімназії Осадча, керівник школи Петрицький, селянин із с. Лапшина Грушко і військовий начальник міста й повіту д-р Ковшевич. На 10 листопада були призначені вибори громадських комісарів у всіх селах на основі демократичного права виборів, а також мали бути обрані делегати (по 1 від громади) для виборів повітового комісара в Бережанах. Отже, нова влада, незважаючи на складність обстановки, намагалася дотримуватися демократичних принципів, виголошених УНРадою вже в перших деклараціях.

Оригінальні свідчення початків демократизації в перші дні революції зустрічаємо в Бучацькому повіті, де владу було перебрано 2 листопада. Сьомого листопада в Бучачі відбулися збори 209 делегатів від 70 громад повіту. Керували зборами обраний головою о. Д. Нестайко, парох Бучача, і його заступник – селянин А. Луців із с. Нагорянки. Спочатку делегати були ознайомлені з існуючим порядком щодо виборів повітового і громадських комісарів. Розпочалася жвава дискусія навколо кандидатур на посаду повітового комісара. Оскільки не було єдності, запроваджено поіменне голосування делегатів по селах. Із 209 голосів 138 одержав адвокат із Бучача д-р Іларіон Боцюрків, а 71 голос – Остап Сіак. Таким чином, повітовим комісаром було обрано д-ра Іларіона Боцюрківа. Після цього проведено вибори повітового комітету УНРади. З цією метою повіт було поділено на 5 округ і від кожної з них обрано по 3 члени комітету. Серед 15 членів комітету були: д-р Підляшецький, два правники, 4 священики, всі інші – селяни²¹³. Протокол зборів повітовий комісар надіслав наступного дня до УНРади у Львів для затвердження, зазначивши, що дотеперішні урядовці, крім двох, залишилися працювати на попередніх посадах до ліквідації старого відділу і повітової ради. Одночасно, за невеликим винятком, у всіх селах усунуто старих війтів та радників, а на їх місце обрано громадських комісарів і місцеві комітети. «Польські селяни, помимо агітації панів і підпанів

ідуть солідарно з українськими селянами. Населення жидівське відноситься лояльно до української влади»²¹⁴.

У Підгаєцькому повіті справу перебрання влади взяв на себе «гурток молоді інтелігенції». Першого листопада цей гурток створив військовий підрозділ під командуванням поручника М. Гоя, який уранці наступного дня роззброїв жандармерію. Згаданий гурток призначив Осипа Танчаковського тимчасовим повітовим комісаром, який і здійснив перебрання влади від староства, а повітову раду розпустив, натомість створивши повітовий комітет із 7 осіб, серед яких були 5 українців, 1 поляк, 1 єврей. Повітовий комісар призначив громадських комісарів та їх заступників «на основі опінії інтелігенції», а вже їм було доручено обрати громадські комітети у складі 5 осіб «на зборах свідомих і поважних селян»²¹⁵. У місті створено бойову управу в складі 4 старшин і 140 стрільців. У повіті оголошено «військовий стан». Восьмого листопада розпочато мобілізацію молоді 1890–1901 років народження. Штат повітового комісара нараховував 6 осіб. З додатку до звіту комісара О. Танчаковського за 16 листопада довідуємося, що головою повітової ради був обраний о. Токар, міським комісаром (бурмістром) – о. Маркевич, повітовим військовим командантом – надпоручник М. Гой, комендантом жандармерії – підпоручник Біло, начальником суду – радник суду Мунк. Військова сила повіту – 500 осіб, жандармів – 30. Звіт повітового комісара закінчується словами: «В повіті ідеальний спокій»²¹⁶.

Зі Зборівського повіту уповноважений УНРади Іван Левицький сповіщав, що й тут всюди проведено вибори нових війтів, але мобілізацію в армію «трудно провести з огляду на знищення повіту»²¹⁷. Комісаром повіту був суддя Павлюк, військовим командантом – поручник Щурак, комісаром міста – М. Процюк. У селах діяла міліція.

Цінні відомості одержано від підхорунжого Покиньброди про ситуацію на лінії залізниці Гусятин – Львів станом на 9 листопада. На цьому відтинку влада була в руках українців. Військові підрозділи роззброюють австрійські частини, що вертаються з України. Всюди діє українська міліція. Військове майно без належного обліку на станції передається українським військовим підрозділам, а худоба – селянам²¹⁸.

В Гусятинському повіті велику активність проявляли селяни. Другого листопада жителі містечка Копичинців розіслали в довколишні села своїх посланців із дорученням роззброювати австрійські війська і жандармерію. І практично за їх ініціативи протягом одного

дня весь повіт опинився в українських руках. Керував селянами хорунжий УСС Придун. Повітовим комісаром спершу обрано М. Шахновича, а 6 листопада відбулися перевибори. Новим комісаром обрано Ю. Шмериковського, радника повітового суду, а М. Шахнович став його заступником. «Всі адміністративно-політичні власті перейнято в свої руки без проливу крові»²¹⁹. У повіті йшло масове роззброєння австрійських військових частин, що поверталися з України.

Отже, в усіх повітах Східної Галичини влада переходила від представників монархії Габсбургів до рук Української Національної Ради, що була представницьким органом українського народу. Цей перехід відбувався, як правило, без особливого опору, без кровопролиття. Щодо українських територій у Західній Галичині, то подекуди й там влада опинилася в руках українців, але, здебільшого, лише на короткий термін, бо вже 1–2 листопада польські військові підрозділи приступили до інтернування українізованих військових частин. Лише в Новому Санчі було інтерновано 35 українських старшин і 1800 стрільців 10-го піхотного полку²²⁰. У Кракові інтернований 33-й полк крайової охорони. По дорозі жовніри цього полку були ще й пограбовані й до Стрия прибули «майже голими»²²¹. «Діло» повідомляло, що «від вояків української народности, які повертають до Східної Галичини, все відбирають»²²². Правда, подекуди й за Сяном українська влада трималася довше. Наприклад, з інформації повітового команданта з Лютовиськ Ліського повіту четаря Емануїла Дрозда довідуємося, що в цьому судовому повіті українці захопили владу аж 7 листопада. Обрано повітового комісара, призначено військового команданта, гарнізон нараховував 200 вояків, була команда жандармерії і загін міліції. Станом на 15 листопада, як писав Е. Дрозд, «в повіті спокій»²²³.

У Балигороді 2 листопада завдяки зусиллям В. Виноградського й О. К-ча було скликане віче міщан і селян 32 сіл. Посол Антон Старух, нотар Т. Будзиновський, суддя О. Малецький і о. Малецький пояснили вічанам суть моменту, і в прийнятій ухвалі було заявлено про «приналежність повіта до Укр. держави». Політично-адміністративну владу передано нотареві Т. Будзиновському і створено місцевий комісаріат. Військовим командантом призначено четаря М. Хруновича. Створено залогу в кількості 150 осіб. Відтак в окрузі розпочалася нормальна праця. 19 грудня з м. Ліська, що було в руках поляків, прибув загін за дорученням команданта Рихлінського ніби

для допомоги в організації роботи в Балигородській окрузі і підтримки. Тим часом населення зрозуміло, що це відверта брехня, і після короткочасної перестрілки вигнано цей загін із міста. Але 22 січня 1919 р. новий польський загін із двома кулеметами вчинив напад на Балигород і 23 січня оволодів містом. Українські військовики відступили в гори і тримали місто в оточенні, а потім знову оволоділи ним. Однак через кілька днів прибув великий загін кавалерії, який перед тим захопив Лисько. Українці відступили і, зайнявши лінію Воля – Міхова – Кольниці – Рябе – Яблінки – Лопінка, встановили зв'язок з іншими відділами під Лютовиськами і «лінію цю з малими змінами задержали ми аж до маєвої офензиви галлерців»^{223а}.

Щодо м. Лисько, то там 3 листопада відбулося народне віче, на вимогу якого староста повіту Погорецький передав владу обраному голові о. В. Мисикові з с. Ванькова, однак довго її утримати українці не змогли. Через кілька днів польський загін, що прибув із повітового центру Сянока, захопив владу й передав у руки польської адміністрації.

Загроза існуванню української державності з боку польських окупантів вимагала рішучих заходів від УНРади. Необхідно було негайно вирішувати питання про уряд. Дев'ятого листопада на засіданні УНРади за рекомендацією Костя Левицького такий перший уряд – Тимчасовий Державний Секретаріат – було затверджено. До його складу увійшли: д-р Кость Левицький – голова і секретар фінансових справ; д-р Льонгін Цегельський – секретар внутрішніх справ; д-р Василь Панейко – секретар закордонних справ; Ярослав Литвинович – секретар торгівлі і промисловості; Олександр Барвінський – секретар віросповідань (він же виконував обов'язки секретаря освіти, пост якого мав зайняти д-р Степан Смаль-Стоцький); д-р Іван Куровець – секретар суспільного здоров'я; отаман Дмитро Вітовський – секретар військових справ; Антін Чернецький – секретар праці і суспільної опіки; д-р Іван Макух – секретар публічних робіт; д-р Степан Баран – секретар земельних справ; д-р Сидір Голубович – секретар судівництва; Іван Мирон – секретар шляхів; Олександр Пісецький – секретар пошт і телеграфів, а також і голова українського харчового уряду²²⁴. Уряд було схвалено в зазначеному порядку всім списком – en bloc – без дискусії.

Після затвердження складу Державного Секретаріату і державного герба – Золотий Лев на синьому полі – порушено питання про «офіційну назву держави». Це питання викликало дискусію, в якій

взяли участь члени Ради д-р Льонгин Цегельський, д-р Богдан Барвінський, д-р Степан Баран, д-р Лев Ганкевич і д-р Володимир Охримович. За пропозицією останнього нова держава й одержала офіційну назву: Західно-Українська Держава.

УНРада обрала заступниками голови Ради Івана Кивелюка і д-ра Лева Ганкевича²²⁵.

Отже, формування перших державних органів влади відбулося. Тепер УНРада вирішувала найважливіші питання життя держави, а Державний Секретаріат здійснював організаційно-адміністративну частину державного будівництва. Перше його засідання відбулося 10 листопада. Представництво у Відні доручено д-ру Євгенові Петрушевичу, а в Києві – Грицеві Микетею.

Настала черга вирішити питання про подальшу долю нової держави. На засіданні УНРади під головуванням Лева Ганкевича в неділю 10 листопада член Ради д-р Михайло Новаківський «зголошує нагале внесення такого змісту: УНРада Західно-Української Держави проголошує злуку цієї держави з всією Україною і зважає свій Секретаріат до негайного переведення цієї злуки в життя»²²⁶. Пропозиція д-ра М. Новаківського викликала жваву дискусію. Розпочав її д-р Роман Перфецький. Він аргументував доцільність злуки, підкресливши: «Ми є одною нацією, мусимо бути й одною демократичною державою. Те, що віддавна горіло в наших серцях, мусимо тепер засвідчити перед усім світом, перед лицем усіх народів і держав». Після цього промовець вніс пропозицію від себе і товаришів: «УНР (УНРада – О. К.), як найвища власть українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганню до здійснення національного ідеалу всього українського народу доручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з'єдинення українських земель в одну державу»²²⁷.

Пропозиція д-ра Р. Перфецького була підтримана її співавтором д-ром Михайлом Лозинським. Він наголосив: «Маємо з'єднатися з Україною, із справдішньою народною Україною, а не з тими, котрі репрезентують об'єдинительну думку». Це був, мабуть, натяк на гетьманську Україну Павла Скоропадського. Д-р Льонгин Цегельський теж звернув увагу на «орієнтацію теперішнього гетьманського уряду на «єдну, неделіму», і тому мусить він рішучо протиставитись внесенню д-ра Новаківського... до прийняття»²²⁸. Цю думку підтримав і перший секретар військових справ отаман Д. Вітовський. «Немає сумніву, – говорив він, – що всі ми є за з'єднання з Великою Україною, всі змагаємо до здійснення нашого ідеалу –

...мусимо народові виразно сказати, що стоїмо на точці з'єднання, тим більше, що широкі маси селянства, робітництва і все військо бажають з'єднання. Відкладати цього не можемо, мусимо йти по лінії бажань і змагань народу». Д-р Олександр Колесса звернувся до д-ра Костя Левицького з «проханням висловити думку уряду в цій справі». І, як повідомлено в пресі, «по 5-ти хвилинній перерві вертає Секретаріат до салі засідань і головне проголошує: На підставі одноголосної постанови Державного Секретаріату, маю честь заявити, що Державний Секретаріат одноголосно вирішив згодитися з внесенням д-ра Перфецького. (*Бурхливі оплески*)»²²⁹.

Голосування показало, що вся УНРада і Державний Секретаріат голосували за пропозицію д-ра Р. Перфецького. Отже, прийнято ухвалу доручити уряду вжити заходів до «з'єдинення українських земель в одну державу».

Того ж 10 листопада в залі колишнього намісництва відбулося прийняття присяги першим урядом Західно-Української Держави. Присягу приймав д-р Юліан Романчук – відомий громадський і політичний діяч, колишній голова товариства «Просвіта», співзасновник «Діла», голова Народного Комітету УНДП, голова Української парламентарної репрезентації у Відні 1907–1910 і 1916–1917 років, віце-президент австрійського парламенту в 1910–1918 роках. Приречення пройшло урочисто, за участю членів УНРади і української громадськості. Після прийняття присяги о. А. Стефанович іменем Церкви благословив Державний Секретаріат на великі діла.

У зв'язку з ухвалою від 10 листопада є одна варта уваги деталь. Вперше інформацію про згадану пропозицію д-ра Р. Перфецького було опубліковано в «Ділі» за 11 листопада, але без згадки про виступ д-ра М. Новаківського і дискусію, що зав'язалася опісля, навіть без повідомлення про прийняття постанови голосуванням, хоч заголовок статті був красномовний: «УНР за здійснення ідеалу цілої нації»²³⁰. Це сталося, мабуть, через брак часу і відсутність повної інформації, а можливо, з метою посилити зацікавлення до порушеного питання. І справді, вже 12 листопада в «Ділі» було опубліковано не тільки докладний звіт про засідання УНРади від 10 листопада, а й важливу редакційну статтю «Ідеал цілої нації», яка розпочиналася ухвалою УНРади про заходи уряду щодо об'єднання українських земель. «Діло» наголошувало: «Ухвалюючи одноголосно цю резолюцію, УНРада вступила на шлях виконання віковичного заповіту всіх тих славних

синів України в минувшині, котрі чи то з зброєю в руках, чи політичною акцією від шістьох віків, відколи польські анексіоністи роздерли живе тіло українського народу, докладали всіх зусиль, щоб наново з'єдинити в одну цілість всі українські землі»²³¹. Ця важлива акція була втіленням у життя мрій цілих поколінь, що «вилеліяли в своїм серці ідеали з'єдинення української нації на цілій її території розселення і зложили Ганнібалову присягу, що своє життя за цю ідею положать». Тут же називалися сили, які в даний час борються за втілення цієї ідеї: українське січове військо, «жива» частина української інтелігенції, усе селянство в західних українських землях, а в Придніпрянській Україні – Український Національний Союз, що об'єднує всі політичні та громадські організації Української Держави під проводом знаменитого письменника Володимира Винниченка.

«Діло» вказувало на великий обсяг роботи на шляху до виконання цієї ухвали «на всіх полях суспільного, економічного і політичного життя, бо ж західноукраїнські землі, перед віками відірвані від головного пня, жили своїм окремим життям». Передбачення виявилось справедливим, долати вікову відірваність було не легко. Говорилося про великі завдання звільнення нації під оглядом політичним, суспільним, культурним, економічним, про демократизацію всіх установ, перехід землі у власність тих, хто на ній працює, «зрошує своїм кривавим потом», вірячи «у політичне визволення через утворення власної, самостійної, незалежної, вільної держави». Орган провідної галицької політичної партії чітко визначив найголовніші завдання щодо політичного майбутнього держави. «Діло» не приховувало, що йдеться про гуртування «частини українського народу, що живе на західних землях, коло прапора та програми, виставлених Українським Національним Союзом у Києві». В кінці підкреслювалася необхідність «з'єдинення в одну державу, але державу демократичну» в найкращому розумінні цього слова, в якій «переведено земельну реформу по бажанню народних мас», державу, де було б створено законодавство в інтересах робітництва і «де воля зорганізованих народних мас була б дороговказом державного будівництва»²³². Фактично, йшлося про виконання головних засад, виголошених УНРадою у відозві від 5 листопада, тільки дещо конкретизованих, зокрема щодо створення самостійної держави, про що раніше чітко не згадувалося.

Дванадцятого листопада УНРада затвердила заступників (товаришів) державних секретарів, тоді ж кооптовано нових членів

УНРади, склад якої вирішено розширити за рахунок нових членів, обраних у повітах і містах. Тоді ж було доручено Державному Секретаріатові підготувати проект виборчого закону, щоб, як писав член УНРади О. Стефанович, «законне заступництво рішало про справи державні»²³³.

У загальному руслі Листопадової революції розвивалися події на Північній Буковині, що було цілком закономірно: спільність історичної долі, єдність революційно-визвольних змагань, спільна політична діяльність послів в австрійському парламенті в єдиній Українській парламентарній репрезентації, братерські взаємини між політичними партіями (часом вони були єдині) і, нарешті, створення 19 жовтня спільного представницького органу – Української Національної Ради з її рішенням про утворення єдиної Української Держави (Західно-Української Держави) на українських землях Австро-Угорщини.

Події, що відбувалися у Львові 18–20 жовтня, негайно ставали відомими в містах і селах Буковини^{233а}. Вони спонукали маси до активних революційних дій. Уже 30 жовтня вибухнуло повстання в селах Старій Жучці, Великому Кучурові й Тарашанах Чернівецького повіту. Одночасно відбулися заворушення в Сторожинецькому, Вижницькому, Вашківському, Кіцманському й Заставнівському повітах. Другого листопада виступили українські солдати 22-го, 24-го і 41-го полків австро-угорської армії, що стояли в Чернівцях. Вони захопили казарми і військові склади, з яких роздали зброю робітникам і молоді. В Сучаві виникла солдатська рада. В результаті повстання була розігнана адміністрація в селі Новоселиці. Повсталі розгромили військові склади, розібрали зброю і майно, організували самооборону. Відбулися в ці дні й виступи в Сокирянах, Ватра Дорні, Гура-Гоморі, Іцканах, Кімполунгу. Солдати і народні маси ліквідували існуючі органи адміністративної влади, розбирали продовольство і майно з військових та державних складів і роздавали населенню. У селах траплялися погроми поміщицьких маєтків, ішов самовільний розподіл поміщицьких і церковних земель²³⁴.

У ці дні по містах і селах виникали нові органи самоврядування й охорони: ради, комітети, народна міліція.

В результаті визвольних змагань українців влада фактично опинилася в руках суспільно-політичних організацій. По всій Північній Буковині лунав заклик до возз'єднання. Студенти Чернівецького університету прийняли резолюцію, в якій зажадали «з'єднання всіх українських земель в єдиній суверенній Українській державі».

Вершиною возз'єднавчого процесу стало Всебуковинське народне віче, що відбулося в Чернівцях 3 листопада 1918 р. Воно було скликане Крайовим Комітетом буковинської делегації УНРади, незважаючи на заборону цісарського намісника графа Ерцдорфа. Як стверджували очевидці, до 40 тис. осіб зїхалися до міста, щоб вирішити долю свого краю. Це віче проходило в кількох найбільших залах міста (Народний дім, музичне товариство, Робітничий дім) і поза ними – на площах і вулицях. «Кілька тисяч народу зійшлося в неділю 3 листопада на віче з цілої Буковини. Говорили багато бесідників. Був величавий маніфестаційний похід на вулицях у Чернівцях»²³⁵, – читаємо в газеті «Буковина» у вступі славнозвісної резолюції, яку, як виняткової ваги документ, наводимо цілком:

«Краєве віче буковинських українців, зібране в Чернівцях дня 3 листопада 1918 р., стоячи на основі самовизначення народів, рішає:

1. Місто Чернівці, відтак політичні повіти Заставна, Кіцмань, Вашківці та Вижниця цілі, а Чернівецький та Серетський повіти за виїмкою громад, вказаних із двох останніх переписів як переважно румунські; в кінці ті громади Сторожинецького, Радовецького і Кімполунгського повітів, у котрих обі останні переписи виказують українську більшість, – творять окрему від румунської частини краю українську територіальну область.

2. Признає за найвищу владу на тій українській області поки що Українську Національну Раду, утворену на з'їзді мужів довір'я у Львові дня 19 жовтня с. р. і ззиває її, щоби якнайшвидше перевела національно-політичну організацію сеї області і перебрала цілу управу у свої руки.

3. Ззиває всі національні меншості на тій українській області, при чім євреїв признає за окрему національність, щоби негайно вислати своїх представників до Укр[аїнської] Нац[іональної] Ради відносно їхнього числа населення.

4. Ззиває Укр[аїнську] Нац[іональну] Раду виготовити конституцію для української області бувшої австрійської держави, а то на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування всіх дорослих осіб без різниці пола, з пропорціональним заступництвом так при законодапних тілах, як і при правительстві для національних меншостей.

5. Рішуче протестує проти посягання чужих народів на тоту суто українську область, а зокрема, проти ухвал румунського віча з дня

27 жовтня, котре, нехтуючи брутально принцип самоозначення народів, виявило намір загарбати цілу Буковину під панування румунських боярів і попів, та заявляє, що український нарід чужого не бажає, але своєї рідної землі боронитиме до останнього. За се з покликаннями заступниками румунського народу і інших народів все готовий порозумітися для мирної розв'язки всіх справ.

6. Віче взиває буковинську делегацію «Укр[аїнської] Національної Ради» перебрати негайно правління української часті краю.

Віче бажає прилучення австрійської часті української землі до України»²³⁶.

Отже, резолюція Всебуковинського віча засвідчила, що, по-перше, воно було представницьким органом всіх україномовних повітів Буковини. По-друге, віче визнало Українську Національну Раду «найвищою владою» і зажадало, щоб вона «якнайшвидше» здійснила національно-політичну організацію української області і перебрала владу в свої руки, зазначаючи, що в Буковині це мала зробити буковинська делегація УНРади. По-третє, віче закликала підготувати конституцію на демократичних засадах. По-четверте, від імені народу віче рішуче протестувало проти спроб румунських бояр, які, нехтуючи принципом самовизначення націй, намагалися зберегти румунське панування на українській землі. І, нарешті, тут прозвучало доленосне рішення: «Віче бажає прилучення австрійської часті української землі до України». Отже, віче виступило від імені всіх українських земель імперії і поставило вимогу прилучення їх до України, що було би втіленням віковичних мрій українського народу. Звідусіль чулися голоси: «Не хочемо до Австрії! Хочемо до України!». Навіть румуни Сучавського і Кімполунзького повітів заявляли, що «вони хочуть прилучення до України»²³⁷. Того ж дня на виконання резолюції віча в Народному домі на нараді представників суспільно-політичних організацій було вирішено «взяти владу на місцях, обеззброїти жандармерію, утворити земельні комітети, розділити маєтки дідичів та ін.». Отже, Всебуковинське віче стало початком рішучих дій, спрямованих на встановлення української влади в Північній Буковині.

Шостого листопада на заклик Крайового комітету (голова О. Попович) озброєні загони вояків, робітників, молоді в Чернівцях оволоділи адміністративними установами, вокзалом, поштою, телеграфом. Головні міста Буковини – Чернівці, Сучава, Сторожинець, Кімполунг опинилися в руках озброєних мас. Аналогічні процеси відбувалися по селах. Всюди встановлювалася влада УНРади²³⁸. Од-

нак Крайовий комітет, прийшовши до влади, зволивав з організацією оборони краю, хоч загроза неминучої агресії Румунії для всіх була очевидна. Одинадцятого листопада румунські війська під командуванням генерала Задека окупували Північну Буковину, і вона була включена до складу Румунії²³⁹.

Шістнадцятого листопада УНРада заслухала звіт буковинського посла Осипа Безпалка про становище на Буковині. Останній коротко виклав хід подій і причини здачі Чернівців румунським військам. Як виявилось, командант Чернівецького гарнізону оголосив полкам, «що розпускає їх домів і віддає на ужиток всі величезні військові магазини (склади) живности, одягу, обуви і др. На се кинулися жовніри для граблення всіх магазинів, а розграбивши їх дочиста, розійшлися з тою добычею. Розумієсь, о яким задержанню тих військ і zorganizованню їх в користь нашої держави не було вже бесіди. Відтак погодилася наша делегація з румунською радою під проводом Ончула на тій основі, що Буковина буде поділена на українську і румунську часть, і переняла адміністрацію українських повітів. Але зараз взяла по румунським боці верх партія Фльондора і покликано румунські війська на Буковину. Сі явилися в 1500 людях 9 падолиста і на границі Глібоці рушили до Черновець. Мала була то сила, але ми не мали нічого, щоб її відперти, і президія Чернівецької делегації УНРади мусила Чернівці оставити»²⁴⁰. Виявилось, що «враз з румунським військом оперували в Чернівцях також польські легіонери в числі кільканадцять людей»²⁴¹. УНРаді нічого не залишалось робити, як прийняти звіт до відома і «заповісти дипломатичні кроки проти насильства на українську частину Буковини». Ось так і виклав ці події у своєму щоденнику член УНРади о. О. Стефанович.

В умовах загострення революційно-визвольної боротьби в Чернівцях 3 листопада відбулася нарада представників лівих сил, на якій було проголошено утворення Комуністичної партії Буковини як крайової організації Компартії України, обрано ЦК партії на чолі з революціонером-підпільником С. Канюком²⁴². Це був перший політичний крок в організації комуністичного руху на західних землях України.

Революційні процеси в Австро-Угорській імперії, в т. ч. в Галичині й на Буковині, не оминули й Закарпаття. Вони відбувалися тут у ході розвитку революції в усій країні й мали одне політичне спрямування – повалення іноземного панування. Українці Закарпаття ставили завдання возз'єднання краю з Україною.

Події розгорталися надзвичайно швидко, як і в усій імперії. Щойно 31 жовтня 1918 р. робітники і солдати Будапешта – столиці Угорщини, до складу якої входило Закарпаття, захопили місто у свої руки, як уже 1–2 листопада робітники Ужгорода, Мукачева, Берегова, Хуста та інших міст Закарпаття почали роззброювати військові гарнізони, відділи жандармерії, поліції, розганяти старі органи влади, які, відчуваючи неминучий крах монархії й імперії, фактично були паралізовані звістками про революцію в країні і не могли організувати помітного збройного опору революційним масам, хоч подекуди, як писали свідки, «було чути постріли з гвинтівок і гуркіт кулеметів»²⁴³. 1–2 листопада в Ужгороді і Мукачеві страйкуючі робітники і солдати браталися між собою. Проте траплялися й розправи над повстанцями. В Порошкові, наприклад, війська відкрили вогонь по робітниках фірми «Бантлін». Трьох осіб було вбито, кількох поранено²⁴⁴.

Закарпатські селяни теж не хотіли миритися з існуванням монархічної влади, безправ'ям і безземеллям. У Великих Лучках місцеві жителі вигнали орендатора барона Ковнера, захоплювали землі найбільшого земельного магната графа Шенборна, розібрали зерно зі складів. Уряд вислав каральний загін, який придушив повстання, а його керівника Івана Габовду повісив. У селі Волове «повстало повністю озброєне населення», і для його придушення був викликаний на 15 днів каральний загін у кількості 50 вояків. В Загатті селяни зруйнували канцелярію лісової управи, знищили боргові книги й інші документи. В Королеві і Верецях розгромлено будинок нотаря, роззброєно жандармів і знищено боргові книги. Селяни Великого Раківця вигнали поміщика і захопили його землі. Жителі сіл Великі Ком'яти і Шаланки розділили поміж собою землю й худобу графа Желенського. Те саме було і в селах Підмонастирі, Новому Селі та ін. Перелякане начальство мобілізувало збройні сили, щоб придушити «селянські повстання». Вчинено розправи над селянами в Довгому, Дубовому, Ясіні, Колочаві, Загатті. Сутички з жандармерією відбулися в селах Іза, Добриничі, Тур'я Ремета, Загаття, Підмонастириче²⁴⁵. Заворушеннями були охоплені також Велятин, Раковець, Велика Копаня²⁴⁶. У селах виникли нові органи самоврядування – селянські, сільські, народні ради²⁴⁷. Сила і характер виступів селян стають більш відчутними, якщо врахувати, що вони відбувалися за умов запровадження надзвичайного стану.

Підсумовуючи розвиток подій на Закарпатті в дні революції, можна погодитися з висновком, що «революційна хвиля протягом

кількох днів змела монархічну адміністрацію в містах і в більшості сіл Закарпаття»²⁴⁸.

Ця перемога забезпечила виникнення на Закарпатті нових органів влади. Переважно це були ради. Часом вони мали однакові назви, але були різними за характером своєї діяльності й політичною орієнтацією. Серед відомих регіональних рад були Народна Рада Рутенів Мадярії (Угро-Руська Рада), Марамароська Руська Народна Рада, Любовнянська Руська Народна Рада і Пряшівська Народна Рада, які об'єднувалися в Карпатську Центральну Раду, Свалявська (Карпатська) Народна Рада, Хустська Народна Рада, Гуцульська Народна Рада та ін.^{248a}. На Гуцульщині була проголошена Гуцульська республіка з центром у Ясині²⁴⁹. Поряд існували ще національні, робітничі, робітничо-селянські і сільські селянські ради, які теж не були однорідними за характером своєї діяльності²⁵⁰.

Отже, характерною особливістю суспільно-політичних процесів на Закарпатті була різноманітність напрямків українського національно-визвольного руху. Одні орієнтувалися на Україну, другі – на ЗУНР, треті – на Угорщину, четверті – на Чехо-Словаччину, що свідчило про недостатню національно-патріотичну свідомість населення, відсутність єдності як у колах української інтелігенції, яка й спрямовувала ці процеси, так і в усьому суспільстві.

Становище ускладнювалося ще й тим, що в ці скрутні часи сусідні країни виявили великий інтерес до цього «руського краю» і докладали зусиль, щоб загарбати його і включити до свого складу. Серед них були Угорщина, Чехословаччина, Румунія, які і вчинили агресію проти Закарпаття.

Найбільш свідома українська еліта бачила порятунок для народу в задоволенні його віковічних прагнень до возз'єднання з матір'ю-Україною, про що свідчили і численні резолюції народних віч та зібрань, як також ухвали представницьких органів, що вже відзначалося раніше. Ці поривання закарпатців були викладені в листі до Української Національної Ради у Львові та враховані у постанові Всенародних Українських Національних Зборів від 19 жовтня 1918 р.: «Разом з іншими українськими національними областями Австро-Угорщини українська полоса північно-східної Угорщини творить одну цілу українську територію», і вся «ця українська національна територія уконституується отсим як Українська Держава»²⁵¹, – читаємо в цій постанові. Отже, вже тоді в рішенні Конституанти було засвідчено, що Закарпаття входить до складу ново-

утвореної на західних землях України Української Держави. Це конституційне положення було зафіксоване і в Тимчасовому Основному Законі про державну самостійність Західно-Української Народної Республіки від 13 листопада 1918 р. (Арт. 2), а на цій правовій базі – і в Передвступному (Прелімінарному) договорі між УНР і ЗУНР від 1 грудня 1918 р. та в Законі про злуку ЗУНР і УНР від 3 січня 1919 р.

Отже, формально ніби все витримано: Закарпаття – складова частина Української Держави (ЗУНР). І все ж цього було недостатньо для норм міжнародного права, бо досить нагадати, що з XI ст. Закарпаття входило до складу Угорщини, і навіть коли в лютому 1918 р. під час Берестейських мирних переговорів делегація Української Центральної Ради зажадала повернення його до складу України, угорський міністр закордонних справ граф Оттокар Чернін і його німецький колега Ричард фон Кюльман цілком чітко заявили, що про це не може бути й мови. Отож і УНРада, і українські політичні лідери Закарпаття відчували недостатню легітимність Акта від 19 жовтня щодо Закарпаття. Потрібна була постанова більш представницького органу, який репрезентував би волевиявлення якщо не всього, то хоча б переважної більшості населення краю. Тим паче, що звідусіль надходили відомості про бажання закарпатців бути в складі єдиної України, тож Акт про прилучення Закарпаття до Української Держави, утвореної 19 жовтня 1918 р., міг розглядатися лише як важливий крок до цього.

Найбільшої сили ідея єднання набрала напередодні і в час Листопадової національно-демократичної революції. В ухвалах, що приймалися в листопаді 1918 – січні 1919 років на вічах, у резолюціях зібрань, засідань рад, головна вимога народу була: «До України!», «Де більша частина, і ми там! До України!», «Наші селяни к Україні хочуть прилучитися!», «Народ вважає себе тотожним з українською нацією і бажає об'єднатися з нею!»²⁵². Таким був голос народу, таким був і наказ делегатам, що вибиралися на Всезакарпатський з'їзд у Хусті.* Отже, не випадково й промови делегатів на з'їзді, і резолюція з'їзду відповідали закликам, що йшли від міст і сіл Закарпаття.

---

* Всезакарпатський з'їзд у Хусті виходить за хронологічні рамки цього розділу, але оскільки він був одним із найважливіших фінальних документів Листопадової національно-демократичної революції на Закарпатті й однією з підстав для Акта соборності українського народу від 22 січня 1919 р., ми вважаємо за доцільне коротко зупинитися на його аналізі саме в цьому розділі.

Всезакарпатський народний з'їзд став заключним актом національно-визвольних змагань українців у ході революції. Поштовхом для його скликання стало звернення Мараморош-Сигітської Руської Ради, що 18 грудня 1918 р. проголосила об'єднання з Україною, до українського населення Закарпаття «зійтися на великі збори до Хуста у вівторок 21 січня 1919 року. Там ми кажемо, з ким маємо жити. Запрошуємо на ті збори увесь руський, український народ. Просимо кожен сільську і кожен громадську раду, щоб на ці збори вислала одною дниною наперед своїх послів-делегатів, котрих народ вибере. Від тисячі людей має бути один посол-делегат з кожного села. Яке село має менше людей, то також дає одного посла-делегата». Обрані повинні принести від сільської ради посвідчення, що вони є послами, і з тими посвідченнями зареєструватися в понеділок рано 20 січня в Хусті. «Посли мають прийти від усього руського народу, котрий знаходиться на Мадярщині, з Вармедів, Марамороша, Угочі, Берега, Ужа, Земплина, Шариша і Спиша... Ще тут зробим – як маємо жити подумаєм, аби наші нащадки на нас не нарікали. Щоб ми славу і честь свою заслужили перед руським народом і перед усім світом. Покажім, що і ми такі люди, як другі! Самі будуймо свою майбутність! Не даймо, аби другі нам будували! Брати, прибудьте всі на раду! Сигітська Руська Рада!»²⁵³.

Незважаючи на рішучий опір усіх окупантів: Угорщини, що на той час володіла центральною частиною краю, Чехо-Словащини, яка в січні 1919 р. окупувала західну частину з м. Ужгородом, і Румунії, що захопила південно-східну частину з м. Раховом, – звернення Руської Ради доходило до найвіддаленіших сіл Закарпаття і всюди знаходило підтримку. В містах і селах відбувалися віча, зібрання, засідання рад, на яких обговорювалося звернення, вибиралися делегати і схвалювалися накази делегатам з'їзду в Хусті.

Чого ж домагалися в грудні 1918 – січні 1919 років від з'їзду закарпатці? Про це ми довідуємося з численних резолюцій, що зберігаються й нині в архівах і витяги з яких часто цитуються в опублікованих працях²⁵⁴. «Ми, народ Синевіра, єдиногласно із'являємо, що ми хочемо до України присоединитися і з ними воєдино жити... З своїм народом, з нашими братами хочемо любовно жити, з тими, откуди наш корінь проісходить от востока», – ось така чітка вимога жителів с. Синевіра Волівської (Міжгірської) округи. Рада с. Пацконова у рішенні записала: «Одногласно до України!». Селяни з Арданова на Іршавщині писали в ухвалі: «Ми хочемо пристати ід русько-

му народу, ід Україні, ушитко наше село Арданово Іршавського округу». У с. Бедевлі жадали: «Ми, бедевльські русини, приключаємося до Великої Русі-України». Громада с. Верецького: «Наші селяни так кажуть, що вони русини були, а тому і хотять бути ними і хотять соединитися з Україною, з руським народом». «З руським народом хочемо жити», – писали і селяни Велятина. Жителі м. Хуста на вічі за участю 1000 осіб постановили, що вони «з Україною хочуть воссоединитися». Подібних красномовних документів багато.

Крім вимог возз'єднання з Україною висловлювалися вимоги розподілу поміщицьких і церковних земель, звільнення селян від податків, дозволу на користування лісами й полонинами, прохання про допомогу хлібом та іншим продовольством, про відкриття українських шкіл, право користуватися українською мовою та ін.

Аналіз наказів (резольцій, постанов) цілковито підтверджує, що українське населення Закарпаття прагнуло вирішити свою долю у возз'єднанні з Україною.

Незважаючи на шалений опір окупантів, зірвати з'їзд у Хусті не вдалося. Як стверджують документи і спогади учасників, вранці 21 січня 1919 р. в Хусті зібралися 420 делегатів від 420 тис. українського населення з усіх куточків Закарпаття. Вони представляли 175 населених пунктів Закарпаття: 80 – із Марамороської жупи, 57 – з Березької, 29 – з Угочанської, 9 – з Ужанської (Ужоцької) жуп²⁵⁵. Крім офіційних делегатів, на з'їзд до міста прибуло понад 1000 посланців з міст і сіл, щоб поряд із делегатами заявити про волю народу.

Всезакарпатські народні збори відбувалися в залі міської гімназії. Керували ними відомі громадські діячі Закарпаття брати Михайло і Юліан Брощайки*, Е. Невицький, О. Сабо та ін. Провідною ідеєю

---

*Автор мав нагоду зустрітися в 1954 р. з одним із організаторів з'їзду – адвокатом Юліаном Брощайком, який на моє прохання прийшов з м. Хуста, де він постійно проживав, до Берегова, де я тоді працював над документами облдержархіву над темою «Революційні процеси в Західній Україні (1917–1920 рр.)». Ю. Брощайко привіз із собою велику сумку різноманітних документів, окремі примірники тогочасної преси, з якими я був ознайомлений. Розмова відбувалася в готелі «Полтава». Ю. Брощайко досить довго розповідав про велике національно-патріотичне піднесення напередодні та в дні з'їзду в Хусті, про виступи делегатів і резолюцію з'їзду. До речі, в «Енциклопедії Українознавства» (Словникова частина. – Т. I. – С. 175.) вкралася прикра помилка, ніби Юліан Брощайко «помер в сов. тюрмі» 1946 р. Як бачимо, це не так. Під час цієї зустрічі Ю. Брощайко детально розповідав мені про своє перебування в тюрмі в Донецьку, повернення і реабілітацію. – О. К.

з'їзду було: «З'єднатися з Великою Україною!», «До України!»²⁵⁶. Ухвала з'їзду цілком відповідала цій ідеї: «Всенародні збори угорських русинів-українців у Хусті 21 січня 1919 р. висказують з'єднати всіх русинів-українців з комітатів Мараморош, Угоч, Берег, Уж, Земплин, Шариш, Спіш і Абайу-Торна і прилучення русинами-українцями заселених земель до Соборної України. Просячи, щоб нова держава при виконуванні сеї злуки узглядила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців»²⁵⁷. З'їзд відкинув X (десятий) угорський закон про автономну Руську Країну (1918 р.), бо «повстав [цей закон] без його волі і без заступництва народу». Було заявлено, що не будуть надіслані послы до угорського парламенту. І тут же під пунктом 3 йшлося про запрошення українських військ опанувати землі, заселені русинами-українцями. Була вибрана Руська Центральна Народна Рада в складі 100 осіб. Серед її членів були відомі українські громадсько-політичні діячі: Михайло і Юліан Брошайки, Еміліян Невицький, Євген Пуза, Іван Волощук та ін. Ця ухвала стала програмою дій закарпатських українців. Звідусіль надходили резолюції та постанови віч, рад, зібрань, у яких народ цілковито підтримував хустську ухвалу. Вона й стала легітимним документом для остаточного вирішення долі народу Закарпаття в час прийняття Акта злуки.

Масовий возз'єднавчий рух на Закарпатті завжди брався до уваги УНРадою, коли розглядалися загальнодержавні питання. Закарпаття ніколи не випадало з поля зору вищого представницького органу ЗУНР.

І все ж лідери УНРади зволікали з проголошенням самостійності, хоч практично вже не існувало і Австро-Угорщини як держави, бо першою відокремилась саме Угорщина. 21 жовтня 1918 р. австрійські депутати австро-угорського парламенту проголосили себе Тимчасовими Національними зборами²⁵⁸. Народ вимагав кардинальних суспільно-політичних змін у державі. 30 жовтня вибухнув у Відні загальний страйк. Тисячі робітників столиці і навколишніх міст вийшли на демонстрацію. Розгортали свою роботу ради робітничих депутатів. Виникла червона гвардія. Для всіх ставало очевидним, що прийшов кінець монархії Габсбургів. Щоб якось заспокоїти маси, було оголошено про утворення Тимчасового уряду на чолі з канцлером Карлом Ренером, відомим лідером соціал-демократії. Міністерство закордонних справ очолив Віктор Адлер, а невдовзі – Отто Бауер, обидва теж відомі соціалісти.

Події розвивалися стрімко. 3 листопада підписується перемир'я Четверного союзу з країнами Антанти, але це вже не могло змінити ходу історії. Рятувати монархію й імперію ніхто не збирався. 12 листопада Австрія проголошується республікою. Це була видатна перемога революційних сил у центрі Європи, яка позитивно вплинула на революційні процеси в імперії, становлення і зміцнення нових національних держав на її уламках.

За таких обставин 13 листопада на сесії УНРади у Львові було поставлено питання про прийняття Тимчасового Основного Закону – важливого конституційного акта. Це був один з найвідповідальніших моментів державотворення на західних землях України.

УНРада одностайно ствердила в цьому Тимчасовому Основному Законі, прийнятому 13 листопада, що держава, утворена на українських землях австро-угорської монархії, має назву Західно-Українська Народна Республіка. Отже, йшлося не просто про нову назву держави – цим Законом був визначений і її характер: «народна республіка».

У зв'язку з цим газета «Діло» у статті «Західно-Українська Народна Республіка» справедливо писала: «Отся постанова має в історії творення нашої держави переломне значення. Приймаючи закон, ми рішучо зірвали зі старим світом, який мав для нашого народу тільки поневолення, і висловили волю будувати наше державне життя на нових основах, на яких на наших очах перебудовується світ цілий»²⁵⁹. Далі зазначалося, що це не просто формальна зміна назви, а «назва держави має висловити зміст державного життя, має говорити про основи, на яких те державне життя має опиратися».

Газета відзначила і той факт, що в цивілізованому світі є вже багато держав-республік, але «ні одна з них не є народною республікою в повнім значінні слова, бо ні в одній з них народні потреби не є першою і найважливішою основою їх устрою». Ця думка відповідала істинному становищу в західному світі. «Політично свободний нарід дотеперішніх республік, – читаємо в редакційній статті, – є під господарським оглядом менше або більше поневолений капіталізмом, так що з господарського становища ті республіки не є народні, тільки капіталістичні». І далі підкреслювалася прогресивна, революціонізуєча роль українців: «Ми, українці, на руїнах російської імперії поклали основи під Наддніпрянську Українську Народну Республіку». При цьому не приховувався той факт, що на той час ця

УНР була придушена «на хвилю» російською реакцією за допомогою Німеччини і Австро-Угорщини (окупація 1918 р.), однак «наші наддніпрянські брати підіймуть наново народно-республіканський прапор Української Центральної Ради.

Нині сей прапор став також нашим державним прапором, прапором західних українських областей».

Хочеться підкреслити велике розуміння у цій статті тодішньої дійсності. Проголошення народної республіки було лише початком великих справ. «Діло» сподівалося, що «за сим піде державотворча праця, яка цю державу зробить справді Народною Республікою, державою, в якій не тільки політичні, але також господарські основи матимуть єдину ціль: свободу і добробут тих широких мас народних, які творять нарід».

Артикул II Тимчасового Основного Закону визначав кордони проголошеної республіки. До неї, як це було і в Законі про Українську Державу від 19 жовтня 1918 р., входили «українська частина бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини... з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Зем*, Уг, Берг, Угоч і Марамороша»²⁶⁰.

Українська Національна Рада ухвалила в Законі окремий артикул III «Державна суверенність», у якому чітко було зафіксовано: «Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку». Отже, віднині названі західні землі України проголошувалися самостійною, суверенною народною республікою. Безумовно, це було величезним завоюванням державотворчих сил ЗУНР. УНР до такого акту йшла з березня 1917 р. до січня 1918 р. Досвід було враховано.

Наступний артикул IV «Державне заступництво» встановлював, що право влади іменем Західно-Української Народної Республіки «виконує весь нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права – голосуванням без ріжниць статі. На цій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західно-Української Народної Республіки, а до їх скликання виконує всю владу Українська Національна Рада і Державний Секретаріат»²⁶¹. Можна сьогодні говори-

* Так у тексті: це – Земплин.

ти, що Закон не конкретизував, хто мав здійснювати законодавчу, а хто – виконавчу владу, але це визначено відповідними законами УНРади про ці органи.

П'ятий артикул Тимчасового Основного Закону «Герб і прапор» визначав, що гербом держави є «Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону, а державним прапором синьо-жовтий. Державна печатка має довкола гербу напис: Західно-Українська Народна Республіка».

Це був заключний акт Листопадової національно-демократичної революції. Її перше й основне завдання – визволення українського народу з іноземної неволі і утворення самостійної держави – Західно-Української Народної Республіки – було успішно виконане.

Того ж дня відомий діяч Української Національної Ради д-р Михайло Лозинський друкує статтю «Українська Народна Республіка», написану 12 листопада, в якій порушує актуальні питання державотворення. І це було дуже важливо, оскільки й справді держава перебувала в стадії формування, а державотворці, які впродовж багатьох років чесно служили дворові, не мали достатнього політичного досвіду керівництва самостійною державою. До того ж, не було вирішене одне з головних питань – що має робити далі ця незалежна держава.

М. Лозинський, що пройшов школу і радикальної, і національно-демократичної партій в Галичині та підтримував зв'язки з УСДРП та УПСР в Східній Україні²⁶², виступив із чіткою концепцією, що робити далі. На це він відповідав: «З'єдинення всіх українських земель в одну Українську державу – незалежна, самостійна, вільна Україна, – се ідеал, який освічував шлях усім українським поколінням, починаючи з часу українського національного відродження»²⁶³. Розвиваючи це положення, М. Лозинський як живий свідок процесу заявляв, що за умов будівництва Української держави «на всіх цих землях не було українця, який не відчував би і не розумів би, що всі наші змагання повинні ми звернути для здійснення ідеалу державного з'єдинення всіх українських земель». Він цілком поділяв рішення УНРади від 10 листопада і був проти «негайного з'єдинення», оскільки цим було б зміцнено гетьманську владу Скоропадського, який з Наддніпрянської України «зробив найреакційнішу в світі державу з обмосковленим державним апаратом, – одним словом: відреставрував на Україні царську Росію». М. Лозинський вважав, що негайне проголошення злуки привело б до того, що той гетьмансь-

кий уряд мав би найвищу владу і на західних землях України. Таку позицію диктувало й міжнародне становище. Адже всі знали про скликання міжнародного мирного конгресу за підсумками світової війни, на якому мусила б мати своє заступництво й «наша Наддністрянська Україна», а коли буде вона під владою гетьманського уряду, «утвореного під опікою тих реакційних державних сил Німеччини, які в самій Німеччині вже зникли з лиця землі, і яких західні держави за ніщо в світі не хотіли признати стороною на міжнароднім мировім конгресі». Виступаючи на одному із засідань УНРади, посланець з Одеси д-р Луценко теж попередив, що «позаяк відносини в Наддніпрянській Україні ще не поладнані,.. становище гетьмана Скоропадського і его зносини з російськими об'єдинителями ще не припинені, буде оно добре, коли Західно-Українська Держава задержить якийсь час свою незалежність і, як П'ємонт, піддержить на Україні рух нової свободи»²⁶⁴. Отже, міжнародна обстановка диктувала тимчасове утримання від злуки. Навіть могла скластися й така ситуація, що ЗУНР могла виявитися єдиною представницею українського народу на міжнародній арені. Цей аргумент М. Лозинського, фахівця з міжнародного права, був цілком слушним, тим паче, що нова українська держава мала будуватися «на найширших основах народоправства». За ці основи державотворення боролося тоді й українське громадянство в Україні під проводом Українського Національного Союзу. Отже, перемога демократичних сил на Наддніпрянщині створить передумови для здійснення мрій про об'єднану Українську Народну Республіку.

Підсумовуючи наслідки Листопадової національно-демократичної революції, можна відзначити, що вона стала закономірним результатом історичного розвитку і була зумовлена зрілістю як соціально-економічних, так і суспільно-політичних факторів, а також сприятливим збігом зовнішньополітичних обставин.

Мовлячи про соціально-економічні передумови, маємо на увазі перш за все надзвичайно тяжке становище трудящих мас, практично всього народу, який і в умовах Австро-Угорщини терпів жахливий гніт земельної магнатерії, що позбавила його землі, лісів, лук, пасовищ, примусила платити великий викуп за земельні наділи (результат реформи 1848 р.), який так і не був виплачений до кінця, та різноманітні податки, терпіти жахливу експлуатацію при виконанні робіт на дідичів і поряд з цим – ще й терпіти жахливий визиск і політичне безправ'я. Умови праці на промислових підприємствах також були

важкими, давалося взнаки безробіття в містах і на селі, окремі залишки середньовіччя.

У роки світової війни 1914–1918 рр., коли чоловіче населення було покликане до армії, а тяглова сила відібрана від селян для потреб фронту, коли в країні було запроваджено військовий стан і з потребами народу ніхто не рахувався, революційна ситуація вкрай загострилася. Затяжна світова війна стала могутнім каталізатором революції. Як наслідок усього цього, масові революційні виступи охоплювали вже не окремі міста чи регіони, а всю імперію. Загальний політичний січневий страйк 1918 р., що охопив усі промислові центри країни, став вершиною виступів робітничого класу і, за визначенням як його керівників, так і представників влади, а також пізніших дослідників, засвідчив кінець монархії й імперії. Саме тоді всюди на повен голос залунав заклик: «Геть імперію! Право народам на самовизначення!». Тоді активізували свої дії такі впливові громадські організації, як ради робітничих депутатів. Вони виникли і в західних землях України. Конаюча імперія була охоплена масовими селянськими заворушеннями і повстаннями. Вибухали повстання і в армії, що, поряд з масовим дезертирством, свідчило про її розклад, послаблення боєздатності. Вихід з війни Болгарії і Туреччини знаменував собою розпад військової коаліції і неминучу поразку німецько-австрійського блоку у світовій війні. Втрати на фронтах лише Австро-Угорщини – 1 млн. 440 тис. солдатів – вказували неможливість продовження війни, неминучу поразку на фронті, а звідси і крах монархії та кінець імперії. Наведені фактори стали причиною революції і зумовили її фактично безкровну перемогу. При цьому необхідно відзначити посилення національно-визвольних тенденцій у змаганнях поневолених народів.

Важливим було й те, що виникла національна політична еліта, яка побачила порятунок народу у визволенні його від іноземного поневолення: спершу шляхом утворення окремого коронного краю у складі імперії, а в переддень і особливо в процесі самої революції – у створенні самостійної держави, що мало стати вирішальним кроком до єдності й соборності усієї української нації в єдиній суверенній Українській державі.

Безумовно, визначним завоюванням Листопадової національно-демократичної революції було утворення 18 жовтня 1918 р. демократичного представницького органу влади – Української Національної Ради у складі представників від усіх прошарків суспільства й усіх

політичних партій, яка в силу своїх можливостей і досвіду захищала свободу й національну державність; спочатку як Української Держави у федеративних зв'язках з імперією (потім – Західно-Української Держави), а з 13 листопада – самостійної Західно-Української Народної Республіки.

Щодо соціально-економічних завдань і завоювань революції, то вони були досить помітні й чітко засвідчені в першій програмовій декларації Української Національної Ради від 5 листопада 1918 р., як і в наведених документах, прийнятих пізніше. Одначе з огляду переважно на зовнішні чинники – польську агресію – вони не були до кінця запроваджені в життя.

Складність і трудність в розвитку революції на західноукраїнських землях полягала в тому, що не було єдиного політичного центру, який би мав чітку програму, тактичну і стратегічну лінію для всіх українських земель під Австро-Угорщиною. Склалося, однак, так, що революційні процеси все ж розвивалися в усіх цих землях одночасно і майже аналогічно.

В силу особливих обставин, що склалися в Україні, де в ті дні була гетьманська влада, встановлена німецько-австрійськими інтервентами, не було майже ніякої єдності між національно-демократичними силами Наддніпрянщини в особі Українського Національного Союзу і політичною елітою в Західній Україні, що негативно відбивалося на ході революції.

Давала про себе знати й багаторічна покірлива служба лідерів національно-демократичних партій правлячим колам імперії, самим Габсбургам. Відсутність у політичній еліті самостійницького державотворчого досвіду не могла не відбитися на ході всіх подій.

Як позитивний фактор слід відзначити єдність у колах національної еліти щодо завдань історичного моменту й історичної перспективи. Не було розбіжностей ні щодо самостійності ЗУНР, ні щодо перспективи злуки в єдиній Українській Народній Республіці.

Щодо міжнародного чинника, то його роль була двоякою. З одного боку, визрівання революції в Австро-Угорщині й Німеччині створило сприятливі умови для розвитку і перемоги національно-демократичної революції на західноукраїнських землях, як і на інших землях імперії. Фактично це був єдиний революційний процес. Без перемоги революції в Австро-Угорщині й Німеччині важко уявити перемогу Листопадової національно-демократичної революції на західноукраїнських землях. Безумовно, і перемога революції

в Україні, утворення Української Народної Республіки, і постановка нею питання уже під час Берестейських мирних переговорів про подальшу долю цих земель, як і зафіксоване в додатках до Берестейського миру від 9 лютого 1918 р. окреме зобов'язання Австро-Угорщини про утворення автономного коронного краю у складі українських земель Галичини і Буковини, відіграли важливу роль у розвитку визвольних змагань і в кінцевому підсумку – перемозі революції. Це ж можна сказати і про моральну підтримку національно-демократичних сил України вже після утворення Української Національної Ради і проголошення Української Держави.

З другого ж боку, інтервенція іноземних військ (Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії), підтриманих Антантою, поставила перед українським народом нездоланне завдання – захистити щойно проголошену державу, яка не мала ні свого війська, ні кадрового офіцерського складу, ні зброї та амуніції, від вторгнення вже практично сформованих і добре озброєних армій зі своїм національним генеральським і старшинським складом, з наявною авіацією, артилерією, зброєю й амуніцією. І як би не намагалися ми знайти причини поразки УГА, щоб її виправдати, вони, як для мене, цілком зрозумілі: не могла вона перемогти ворога, який мав добре організовану армію та ще й усіляку міжнародну підтримку переможця у світовій війні – Антанти. Можна було добиватись окремих успіхів, що й справді було, але говорити про перемогу було б нереально.*

1. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т.1. – К., 1996. – С.400.

2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Відень, 1921. – С. 553.

3. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т.1. – С.400.

4. Винниченко В. Відродження нації. – Київ – Відень, 1920. – С. 81.

5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т.2. – С.104.

6. Stenographische Protokolle Haus der Abgeordneten. XXII Session. – Wien, 1918.

7. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Том 1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР. Керівник роботи і відповідальний ред. професор Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С.563.

8. Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 1064, оп. 1, спр. 5, арк. 75–76; Берестейський мир. Спогади і матеріали. – Львів, 1938.

* Докладніше див. розділ 5.

9. Грушевський М. Велика Україна // Великий українець. – К., 1992. – С. 164.
10. Під прапором Жовтня: 1917–1920. Документи й матеріали / Ред. О. Ю. Карпенко. – Львів, 1957. – С. 55.
11. Там само. – С. 54.
12. Вісник драгоманівської організації. – Львів. – Вип. 2. – Грудень, 1917.
13. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 314, оп. 1, спр. 4324, арк. 20.
14. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 30, арк. 6.
15. Там само, спр. 76, арк. 29.
16. ДАЛО, ф. 193, оп. 1, спр. 1, арк. 168.
17. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 30, арк. 22, 25; спр. 75, арк. 25.
18. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
19. Українське слово. – 1918. – 18 лют.
20. Українське слово. – 1918. – 12 лют.
21. Українське слово. – 1918. – 14 лют.
22. Український голос. – 1918. – 27 лют.
23. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 4, спр. 7162, арк. 77, 80–85; спр. 7164, арк. 22; спр. 7166, арк. 46; ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 3, арк. 20–25; спр. 75, арк. 41; спр. 76, арк. 18–19, 46.
24. Левицький К. Великий зрив. До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. – Львів, 1931. – С. 9–10.
25. Українська робітничка газета. – 1918. – 6 квіт.
26. З історії революційного руху у Львові: 1917–1939. Документи і матеріали / Відп. редактор І. Крип'якевич. – Львів, 1957. – С. 22–24; Під прапором Жовтня: 1917–1920. Документи і матеріали. – Львів, 1957. – С. 78–80, 83–93.
27. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 4, спр. 7162, арк. 54, 132, 148; спр. 7166, арк. 48–49; Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 47, оп. 1, спр. 711, арк. 33, 45–49.
28. Під прапором Жовтня: 1917–1920. Документи й матеріали. – Львів, 1957. – С. 80–81.
29. Там само. – С. 83–84.
30. Там само. – С. 85–86.
31. Там само. – С. 86.
32. Левицький К. Великий зрив... – С. 93.
33. Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 18.
34. Gazette de Lausanne. – 1918. – 7 Mai; Głos narodu. – 1918. – 23 Maj.
35. ДАЛО, ф. 314, оп. 1, спр. 3387, арк. 105.
36. Chernin O. In the World War. – London, 1922. – P. 37.
37. Ленін В. Повн. збір. творів. – Т. 37. – С. 72.
38. Левицький К. Великий зрив... – С. 105.
39. Stenographische Protokolle Haus der Abgeordneten: XXII Session. – Wien, 1918. – S. 4407.
40. Ibid. – S. 4406.

41. Українська робітничка газета. – 1918. – 6 квіт.
42. Stenographische Protokolle Haus der Abgeordneten: XXII Session. – Wien, 1918. – S. 4594.
43. Левицький К. Великий зрив... – С. 68.
44. Там само. – С. 76.
45. Там само. – С. 79.
46. Там само. – С. 81.
47. Там само.
48. Як стверджує К. Левицький, Народний Комітет УНДП «довірно підготовляв змову до самочинного перебрання влади в краю». – Левицький К. Великий зрив... – С. 84.
49. Діло. – 1918. – 6 жовт.
50. Там само.
51. Там само.
52. Діло. – 1918. – 12 жовт.
53. Там само.
54. Левицький К. Великий зрив... – С. 105.
55. Там само.
56. Діло. – 1918. – 18 жовт.
57. Діло. – 1918. – 16 жовт.
58. Левицький К. Великий зрив... – С. 111.
59. Там само. – С. 110.
60. Ereignisse in der Ukraine: 1914–1922. – Hrsg. von. Hornykiewicz. – Philadelphia, 1969. – Bd. 4. – S. 43.
61. Діло. – 1918. – 22 жовт.
62. Діло. – 1918. – 20 жовт.
63. Діло. – 1918. – 22 жовт.
64. Левицький К. Великий зрив... – С. 112. Ця промова навіть не згадана в газетних звітах, хоч у «Ділі» читаємо про підсумки дискусії: «Вибилися дві струї: одна, репрезентована соціал-демократами і деякими з галицьких нац. демократів, була за проголошенням безпроволочного прилучення австро-угорської України, друга станула на становищі рефератів, що треба зорганізувати з австро-угорських земель єдиний державний організм, якого остаточну правно-державну будучність вирішить УНР як українська конституанта». – Діло. – 1918. – 22 жовт.
65. Левицький К. Великий зрив... – С. 114.
66. Діло. – 1918. – 22 жовт.
67. Там само.
68. Діло. – 1918. – 20 жовт. Окремий додаток.
69. Ereignisse in der Ukraine: 1914–1922. – Philadelphia, 1969. – Bd. 4. – S. 44–45.
70. Ibid. – S. 45–46.
71. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
72. Там само.
73. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
74. Левицький К. Великий зрив... – С. 117.

- 74а. Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. – Львів, 1929. – С. 7.
75. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
76. Там само.
77. Там само.
78. Левицький К. Великий зрив... – С. 122.
79. Українське слово. – 1918. – 23 жовт.
80. Там само.
81. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
82. Українське слово. – 1918. – 23 жовт.
83. Там само.
84. Діло. – 1918. – 20 жовт.
85. Діло. – 1918. – 24 жовт.
86. ДАЛО, ф. 200, оп. 8, спр. 7, арк. 34.
87. Там само.
88. Український голос. – 1918. – 27 жовт.
89. Український голос. – 1918. – 29 жовт.
90. Український голос. – 1918. – 27 жовт.
91. Український голос. – 1918. – 29 жовт.
92. Українське слово. – 1918. – 30 жовт.
93. Українське слово. – 1918. – 1 листоп.
94. Діло. – 1918. – 1 листоп.
95. Ereignisse in der Ukraine: 1914–1922. – Bd. 4. – S. 47–48.
96. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1044, арк. 2; Кузьма О. Листопадіві дні у Львові. – Львів, 1931.
97. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 224, арк. 12.
98. Mączyński Cz. Boje Lwowskie. – Lwów, 1921. – Т. I.; Słowo Polskie. – 1920. – 7 padol.; Kurjer Poranny. – 1928. – 1 padol.; Gazeta Poranna. – 1928. – 1 padol.
99. Кузьма О. Вказана праця. – С. 44.
100. Левицький К. Великий зрив... – С. 129.
101. Там само.
102. Там само. – С. 130.
103. Український прапор. – 1919. – 1 листоп.
104. ЦДАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 1871, арк. 5.
105. Левицький К. Великий зрив... – С. 131.
106. Там само. – С. 132–133.
107. Там само. – С. 134.
108. Кузьма О. Вказана праця. – С. 51.
109. Левицький К. Великий зрив... – С. 131.
110. Там само. – С. 132.
111. Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 1. – С. 77.
112. Радянська Україна. – 1958. – 10 верес.

113. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Том 1. – С.243.
114. ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 215, арк. 4.
115. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 51–245.
- 115а. Кузьма О. Вказана праця. – С. 68.
116. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Том 1. – С.246–247.
117. Діло. – 1918. – 7 листоп.
118. Діло. – 1918. – 2 листоп.
119. Там само.
120. ДАЛО, ф. 1259, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
121. Там само.
122. Діло. – 1918. – 6 листоп.
123. Там само.
124. Там само.
125. Вперед. – 1918. – 27 листоп.
126. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 140, арк. 3.
127. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 109.
128. Діло. – 1918. – 13 листоп.
129. Діло. – 1918. – 10 листоп.
130. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 11.
131. Там само, арк. 31–32.
132. Діло. – 1918. – 22 листоп.
133. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 32.
134. Там само, арк. 84.
135. Діло. – 1918. – 10 листоп.
136. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 85.
137. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1439, арк. 12.
138. ДАЛО, ф. 1259, оп. 1, спр. 5, арк. 2.
139. Діло. – 1918. – 10 листоп.
140. Там само.
141. Ніж-ий Ст. Перші дні перевороту в Стрию 1918 р. – Український скиталець. – 1921. – № 1. – С. 6.
- 141а. Діло. – 1918. – 12 листоп.
142. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 96.
143. Там само.
144. Діло. – 1918. – 12 листоп.
145. ЦДІАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 1871, арк. 27.
146. Там само, арк. 21–22.
147. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 70.
148. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 439, арк. 2, 8; Діло. – 1918. – 7 і 12 листоп.
149. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 70.
150. Там само, арк. 71.
151. Діло. – 1918. – 12 листоп.

152. Бемко В. Листопадові події в Коломиї // Літопис коломийський. Святковий випуск. – Коломия, 1991. – С. 8.
153. Воробець В. І падолиста 1918 р. у Коломиї. – Український скиталець. – 1920. – № 1. – С. 21.
154. Покутський вісник. – 1918. – 10 листоп.; Український скиталець. – 1920. – № 1. – С. 21.
155. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 53.
- 155а. Там само.
156. Український скиталець. – 1921. – № 5. – С. 10.
157. ДАЛО. ф. 257, оп. 1, спр. 1438, арк. 5.
158. Діло. – 1918. – 3 листоп.; Альманах Станиславівської землі: 36. матеріалів до історії Станиславівщини. – Нью-Йорк, Париж, Відень, Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 207–210.
159. Станиславівський голос. – 1918. – 5, 19 листоп.; Діло. – 1918. – 10 лист. Літопис Червоної Калини. – 1930. – № 4. – С. 22–23.
160. ДАЛО. ф. 257, оп. 1, спр. 1438, арк. 4.
161. Там само.
162. Діло. – 1918. – 17 листоп.
163. Там само.
164. Там само.
165. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1438, арк. 5.
166. Там само.
167. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1439, арк. 10.
168. Там само.
169. Діло. – 1918. – 10 листоп.
170. Альманах Станиславівської землі. – Т. I. – С. 779–783.
171. Там само. – С. 860–863.
172. Діло. – 1918. – 8 листоп.
173. Про події в Перемишлі в листопаді 1918 р. детальніше див.: Спогади Т. Кормоша. – Республіка. – 1919. – 5–28 лют., 1 бер., а також інформаційний звіт ст. лейтенанта Генерального штабу австро-угорської армії Фридриха Янда, що перебував 29 жовтня – 5 листопада 1918 р. в Перемишлі: Ereignisse in der Ukraine. – 1914–1922. – Bd. 4 – S. 49–63; Спогади Б. Ромченка. Сумної пам'яті дні в Перемишлі. – Український скиталець. – 1920. – № 1. – С. 14–19.
174. ДАЛО, ф. 350, оп. 1, спр. 4946, арк. 12.
- 174а. Там само.
175. Воля. – 1918. – 5 листоп.; Кузьма О. Вказана праця. – С. 240.
176. Воля. – 1918. – 5 листоп.
177. Воля. – 1918. – 7 листоп.
178. Державний архів у Перемишлі (ДАП), ф. Польська Рада Народова у Перемишлі, спр. 26, арк. 12.
179. Там само, ф. 140, спр. 23, арк. 7.
180. Там само, арк. 1а.
181. ДАЛО, ф. 350, оп. 1, спр. 4946, арк. 12.
182. Республіка. – 1919. – 15 лют.

183. Український скиталець. – 1920. – № 2. – С. 16.
184. Кузьма О. Вказана праця. – С. 245.
185. Діло. – 1918. – 3 листоп.
186. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 35–36.
187. Там само.
188. Там само.
189. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 25–26.
190. Рибак Яр. Спомини з Жовкви // Український скиталець. – 1921. – № 6. – С. 5; № 7. – С. 7; Україна. – 1918. – № 1. – С. 4.
191. Діло. – 1918. – 22 листоп.
192. Там само.
193. Там само.
194. Там само.
195. ЦДАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 1956, арк. 8; Український скиталець. – 1921. – № 4. – С. 4; Календар Червоної Калини на 1925 р. – С. 59; Чайковський А. Чорні рядки: Спогади комісара ЗУНР. – Львів, 1930.
196. Діло. – 1918. – 12 листоп.
197. Там само.
198. Наша правда. – 1929. – № 1. – С. 113; Бараба Гр., Миронів Бруно. Дрогобицьке повстання. – Львів, 1929. – С. 25.
199. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 95.
200. Вперед. – 1918. – 12 груд.; Бирчак В. Дрогобицька епопея. – Літературно-науковий вісник. – 1931. – Т. 107. – С. 752–757, 764.
201. Там само.
202. Дрогобицький листок. – 1918. – 12 листоп.; Бирчак В. Назв. праця.
203. Карманський П. З великих днів. – Український прапор. – 1919. – 1 листоп.
204. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 104.
205. Діло. – 1918. – 9 листоп.
206. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 10.
207. Український прапор. – 1918. – 8 листоп.
208. Падолистовий переворот в Золочеві // Золочівське слово. – 1918. – 23 лист.; Український скиталець. – 1920. – № 1. – С. 24–25.
209. Діло. – 1918. – 8 листоп.
210. Там само.
211. Літопис Червоної Калини. – 1930. – № 3. – С. 21; № 6. – С. 23.
212. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 12–13.
213. Там само, арк. 15–17.
214. Там само, арк. 129.
215. Там само, арк. 57.
216. Там само, арк. 59.
217. Там само, арк. 115.
218. Там само, арк. 125–126.
219. Діло. – 1918. – 17 листоп.
220. Діло. – 1918. – 15 листоп.

221. Там само.
222. Там само.
223. ААН, Варшава, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк. 33.
- 223а. Винагородський В. Спомин з падолистового перевороту в Балигороді і Лиську // Український скиталець. – 1921. – № 4. – С. 8.
224. Діло. – 1918. – 11 листоп.
225. Там само.
226. Діло. – 1918. – 12 листоп.
227. Там само.
228. Там само.
229. Діло. – 1918. – 12 листоп.
230. Діло. – 1918. – 11 листоп.
231. Діло. – 1918. – 12 листоп.
232. Діло. – 1918. – 12 листоп.
233. ЦДАЛ, ф. 309, оп. I, спр. 1871, арк. 21.
- 233а. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Том I. – С. 501–502.
234. Див.: Буковина. – 1918. – 10 листоп.; *Glasul Bukovinei*. – 1918. – 10 nov.; *Czernowitzter Allgemaine Zeitung* – 1918. – 10 nov.; Кордуба М. Переворот на Буковині // Літературно-науковий вісник (Львів). – 1923. – Т. 81. – С. 135–141, 229–239, 321–333; Ципко К. Г. Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад і воз'єднання з Радянською Україною. – Чернівці, 1958. – С. 98; Карпенко О. Ю., Курило В. М., Троян М. В. Йшов Жовтень, осяюючи світ. – Ужгород, – 1987. – С. 41–43; Новосівський І. М. Українська державна влада на Буковині в 1918 р. – Нью-Йорк, 1964; Народне віче Буковини. 1918–1993. Док. і матеріали обласної наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – Чернівці, 1994; Буковина: Історичний нарис / Відповід. ред. В. Батушанський. – Чернівці, 1999.
235. Буковина. – 1918. – 10 листоп.
236. Там само.
237. Український прапор. – 1919. – 1 листоп.
238. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1922 рр. У 2-х томах. Том I. – Львів, 1998. – С. 433–438.
239. Карпенко О. Ю. Окупація Північної Буковини боярською Румунією і боротьба трудящих мас проти окупаційного режиму. // Укр. іст. журн. – 1966. – № 10.
240. ЦДАЛ, ф. 309, оп. 1х, спр. 1871, арк. 27–28.
241. Діло. – 1918. – 18 листоп.
242. Канюк С. Буковина в румунській неволі. – Харків, 1930. – С. 94.
243. Русак Ю. Воспоминания. – Ужгород, 1938. – С. 28.
244. *Görög Katkolikus Szemle*. – 1918. – 10. XI.
245. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 4, оп. 1, спр. 836, арк. 126; Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 250, оп. 1, спр. 232, арк. 15; Шляхом Жовтня: 36. док. – Т. I. – Ужгород, 1957. – С. 65–66.
246. Шляхом Жовтня: 36. док. – Т. I. – С. 65–66.

247. Усенко В. В. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Закарпатті в 1917–1919 рр. – К., 1965. – С. 91–97; Сміян П. К. Жовтнева революція і Закарпаття. – Львів, 1972. – С. 27–30.
248. Співак Б., Троян М. 40 незабутніх днів. – Ужгород, 1967. – С. 33.
- 248а. Співак Б., Троян М. Назв. праця. – С. 36–40; Сміян П. Назв. праця. – С. 29–59; Нариси історії Закарпаття / Відповід. ред. І. М. Гранчак. – Ужгород, 1995. – Т. 2.
249. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. У 2-х томах. Том 1. – С.447–452.
250. Усенко В. В. Назв. праця. – С. 41–97. Співак Б., Троян М. Назв. праця. – С. 35–37.
251. Діло. – 1918. – 20 жовт.
252. Шляхом Ховтня: Зб. документів. – С. 68–79.
253. Сміян П. Назв. праця. – С. 61–62.
254. Мукачівський філіал ДАЗО, ф. 1, оп. 1, спр.1; ДАЗО, ф. 245, оп. 2, спр. 1617; Шляхом Жовтня: Зб. док. – Т. І. – С. 68–72; Сміян П. К. Назв. праця. – С. 62–66; Нариси історії Закарпаття... – Ужгород, 1995. – Т.2.
255. Співак Б., Троян М. Назв. праця. – С. 47.
256. Там само, с.70.
257. ДАЗО, ф. 1148, оп. 1, спр. 3, арк. 11.
258. Український прапор. – 1919. – 1 листоп.
259. Діло. – 1918. – 14 листоп.
260. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 3.
261. Там само.
262. Див.: Автобіографія М. М. Лозинського. – Український істор. журн. – 1997. – № 4. – С. 121–122.
263. Діло. – 1918. – 13 листоп.
264. ЦДАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 1871, арк. 29.

Розділ 3

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1. Законодавче забезпечення процесу формування й діяльності центральної та місцевих органів державної влади і управління, правоохоронних органів, збройних сил

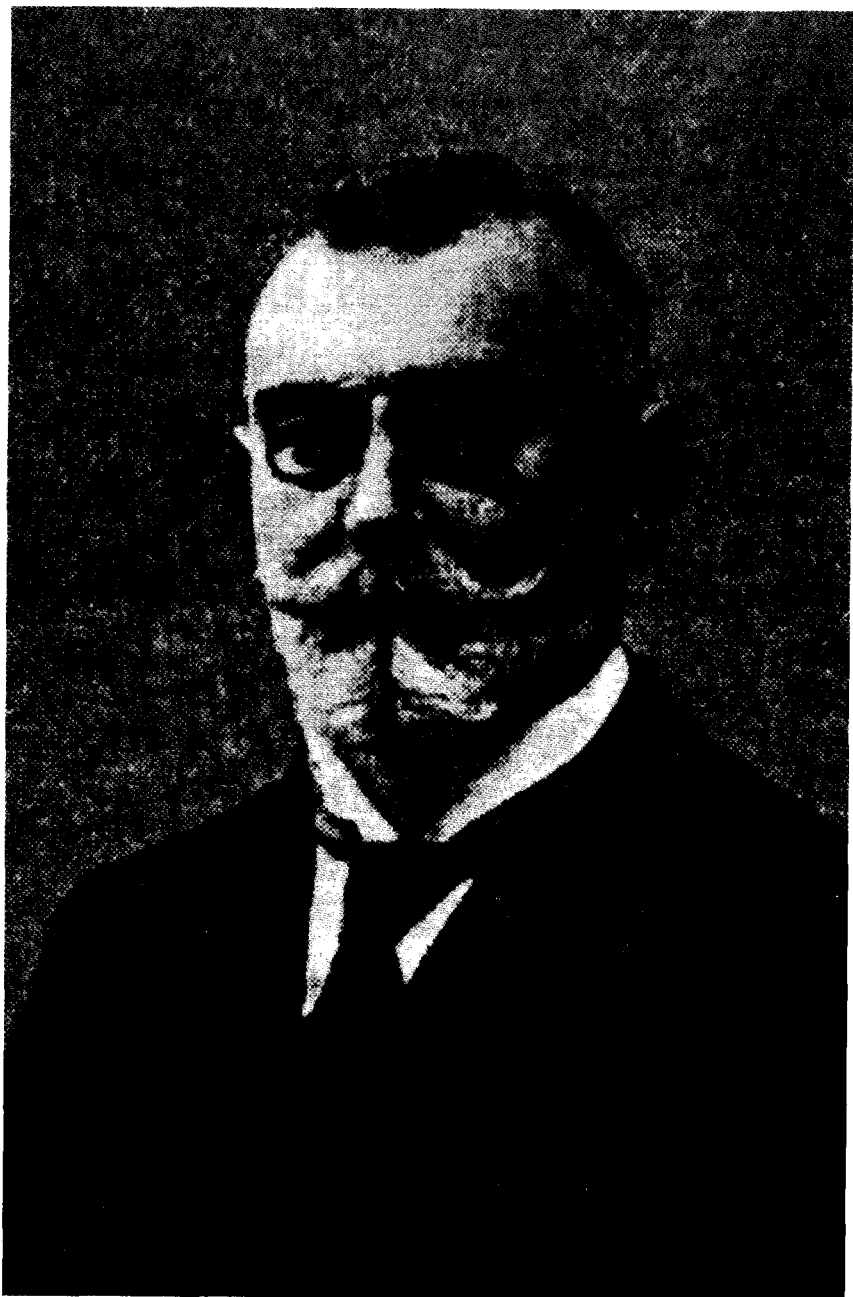
Українська Національна Рада вже в перші дні після приходу до влади ухвалила програмову декларацію від 5 листопада 1918 р. під назвою «Український народ!»), в якій визначила основні засади Української держави і програму діяльності, про що йшлося в попередньому розділі.

Дев'ятого листопада на засіданні Української Національної Ради визначено назву української держави – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), до складу якої, крім Східної Галичини, входили Північна Буковина й Закарпаття, тобто землі колишньої Австро-Угорської монархії, населені українцями. Територія охоплювала понад 75 тис. кв. км, на ній проживало понад 6 млн. населення (в т. ч. 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% румунів, мадярів та ін.)¹.

Однак невдовзі Буковину захопила Румунія. 14 і 23 травня 1919 року Паризька мирна конференція на своїх засіданнях санкціонувала цю анексію. Що стосується Закарпаття, то воно так і не визволилося з-під влади буржуазної Угорщини. Посланий властями ЗУНР на допомогу українцям цього краю військовий загін нічого суттєвого вчинити не міг. У січні 1919 р. західну частину Закарпаття, а в квітні – східну захопила Чехо-Словаччина. Восьмого і 13 травня 1919 р. Паризька конференція юридично «узаконила» й цю анексію.

Таким чином, фактично держава ЗУНР охопила лише територію Східної Галичини – 55 300 кв. км з 5.450 тис. чол. (75% українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інших національностей).

Дев'ятого листопада 1918 р. Українська Національна Рада сформувала уряд – Державний Секретаріат (згодом – Рада Державних Секретарів) на чолі з Костем Левицьким². У складі Державного

*Кость Левицький.
Голова першого уряду ЗУНР – Державного Секретаріату*

Секретаріату було 14 державних секретарств на чолі з державними секретарями:

- 1) внутрішніх справ – Льонгин Цегельський;
- 2) зовнішніх справ – Василь Панейко;
- 3) фінансів – тимчасово Кость Левицький;
- 4) військових справ – Дмитро Вітовський;
- 5) юстиції – Сидір Голубович;
- 6) торгівлі і промислу – Ярослав Литвинович;
- 7) земельних справ – Степан Баран;
- 8) шляхів – Іван Мирон;
- 9) пошт і телеграфу – Олександр Пісецький;
- 10) праці і суспільної опіки – Антін Чернецький;
- 11) суспільного здоров'я – Іван Куровець;
- 12) освіти – мав бути Степан Смаль-Стоцький, тимчасово – Олександр Барвінський;
- 13) віросповідання – Олександр Барвінський;
- 14) публічних робіт – Іван Макух.

Створено ще харчовий виділ, прирівняний до секретарства. Очолював його Степан Федак³.

За партійним складом вісім державних секретарів належали до національно-демократичної партії (Л. Цегельський, В. Панейко, С. Голубович та ін.); два – до радикальної (Д. Вітовський, І. Макух); один – до соціал-демократичної (А. Чернецький); один – до християнсько-суспільної (О. Барвінський).

Десятого листопада Державний Секретаріат склав урочисту присягу на вірність українському народові і державі. Тоді ж Українська Національна Рада визначила йому чітку лінію дальшого національно-державного будівництва: вжити всіх необхідних заходів «для з'єднання всіх українських земель в одну державу», тобто не ізольоватися від уже існуючої на сході Української Держави, але шукати шляхів до соборності, до об'єднання всіх українських земель, всього українського народу в одній державі⁴. Однак про негайну злуку мова не йшла з огляду на невизначеність політичного становища в Україні гетьмана П. Скоропадського. З метою з'ясування політичної ситуації і реальних шляхів об'єднання ще 5 листопада УНРада вислала в Київ до гетьмана свою делегацію у складі О. Назарука та В. Шухевича, Делегація мала також просити П. Скоропадського про допомогу, насамперед військову. Гетьман погодився скерувати до Галичини корпус Січових

Стрільців. Одначе самі Січові Стрільці, які під впливом Українського Національного Союзу готувалися в той час до повстання проти гетьмана, відмовились їхати до Галичини, оскільки вважали боротьбу за українську державність на Великій Україні більш важливою⁵.

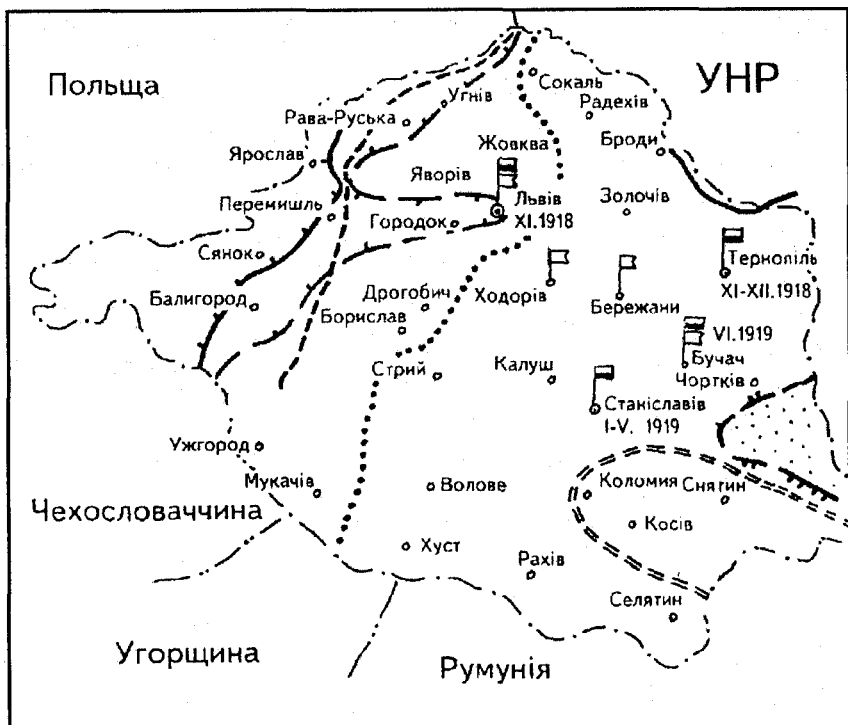
Ще одну делегацію (під проводом державного секретаря зовнішніх справ В. Панейка) вислала УНРада до Парижа, щоб відстоювати інтереси ЗУНР на Паризькій мирній конференції.

Тринадцятого листопада 1918 р. Українська Національна Рада визначила конституційні засади новоствореної Української держави, прийнявши Тимчасовий Основний Закон⁶. В статті 1 Закону закріплювалася назва держави – Західно-Українська Народна Республіка.

В статті 2 визначалася її територія, що включала українські етнографічні землі колишньої Австро-Угорської імперії, тобто Східну Галичину, Північну Буковину та українські округи (комітати) Закарпаття. Ця територія «творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку» (стаття 3).

В статті 4 в державі закріплювалися верховенство і суверенітет народу, який здійснює їх через свої представницькі органи, обрані на підставі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави без різниці нації чи статі. Найвищим органом влади мали стати Установчі збори Західно-Української Народної Республіки, а до їх обрання вся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, виконавчої – Державному Секретаріату. Гербом Західно-Української Народної Республіки був затверджений «Золотий Лев на синьому полі, повернутий в свою праву сторону». Державний прапор – синьожовтий. Затверджено й державну печатку ЗУНР (стаття 5).

«В Народній Республіці, – підкреслювала УНРада в роз'ясненні до Закону, – не може бути суверена і підданих. Всі громадяни без різниці мови, віри, стану, статі є рівні, вільні... Не може бути прав без обов'язків і обов'язків без прав... Не може бути просвічених і темних, привілей науки і просвіти мусить зникнути, вони повинні бути всім доступні... Не може бути багатих і нуждарів, неробів і невільників праці, визискувачів і визискуваних... Народне багатство має бути добром цілого народу, щоб кожен своєю працею міг собі запевнити добробут»⁷.

Умовні позначення

- — Державний кордон ЗУНР (згідно ухвали Нац. Ради від 19.X.1918 р.)
- — — Лінія українсько-польського фронту на 10.XI.1918 р.
- - - Лінія українсько-польського фронту навесні 1919 р.
- - - Лінія українсько-польського фронту на 8.VI.1919 р.
- ..... Лінія українсько-румунського фронту на початку червня 1919 р.
- . - . - Лінія українсько-більшовицького фронту наприкінці травня 1919 р.
- ..... Лінія Бартелемі 28.II.1919 р.
- - - - Лінія Керзона
- ▣ Місце перебування Національної Ради та уряду ЗУНР
- ▣ Ставка НКГА

Карта-схема 1. Західно-Українська Народна Республіка*

*Тут і далі карти-схеми взяті з книги: Микола Литвин. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1918.

Проголошення незалежної ЗУНР на західноукраїнських землях, звільнення з-під багатовікового гніту іноземних поневолювачів викликали серед населення цих земель велику радість, хвилю патріотизму й піднесення, поривання до творчої праці, посвяти в ім'я своєї держави і свого народу. В багатьох місцевостях проходили святкові збори і віча, вдячні молебні, вуличні походи. Насамперед це стосується Коломиї, Калуша, Радехова, Бучача та багатьох інших міст і сіл. Правда, в деяких громадах, а найдужче там, де досить значний вплив мала польська меншина, населення сприйняло ці знаменні події без піднесення. О. Кузьма, учасник цих подій, писав згодом, що в деяких місцевостях селяни, «перевтомлені... та знеохочені світовою війною, ставилися до... власної держави байдуже...»⁸.

Згідно з розпорядженням УНРади від 1 листопада в усіх місцевостях попередні органи влади і управління належало ліквідувати. Замість них слід було утворити шляхом виборів нові, українські.²⁵ Зокрема, в сільських громадах, містах та містечках належало обрати громадських і міських комісарів та їх дорадчі органи – «прибічні ради». У повітах – повітових комісарів та повітові національні ради. Для організації таких виборів у всі повіти були послані «уповноважені Української Національної Ради», забезпечені відповідними інструктивними матеріалами⁹.

Згідно з цим розпорядженням у першій половині листопада такі вибори відбулися в усіх сільських громадах і містах та повітах краю. На багатолюдних зборах і вічах були обрані відповідні комісари та «прибічні ради». Вони брали владу в свої руки, звільняючи колишніх в'їтів, бурмистрів, жандармів тощо¹⁰.

Для охорони громадського порядку створювалась народна міліція, почався запис добровольців до українського війська. Бралися на облік склади зброї й амуніції, продовольство, грошові запаси, медикаменти.

У повітових центрах на зборах і вічах обиралися повітові національні ради.

Комісарами населення обирало, як правило, людей авторитетних, патріотів рідного краю, що мали певний професійний досвід і бажання працювати. Їх обирали з числа колишніх державних службовців, суддів, адвокатів, навіть громадських діячів, учителів, інженерів, священників, простих селян, словом, людей, що їх населення добре знало і поважало.

Так, у Станиславівському повіті повітовим комісаром став відомий адвокат, посол Лев Бачинський; у Самбірському повіті – Андрій Чайковський, відомий письменник, адвокат і громадський діяч; у Дрогобицькому – Семен Вітик, популярний громадський діяч, один із засновників Української соціал-демократичної партії, колишній посол до віденського парламенту; у Стрийському – Остап Нижанківський, відомий український композитор і диригент; у Тернопільському – суддя І. Сальвицький; у Тереховлі – урядник староства П. Заплітний; у Стоянові – селянин І. Заремба; у Щирці – директор школи В. Малицький; у Камінці-Струмиловій – суддя Р. Петрушевич; у Яворові – вчитель М. Білик; у Радехові – інженер О. Рошкович; у Рогатині – д-р М. Дорош; у Коломиї – д-р О. Стрийський і т.д.¹¹

Повітові державні комісари відразу ж допомагали в організації виборів нижньої ланки державного апарату – міських і містечкових комісарів. Ніхто з жителів не позбавлявся права участі у зборах, права голосу – голосували всі, незалежно від національності, статі, переконань, віросповідання. Втім, траплялися випадки, коли громадські чи міські комісари призначалися повітовими (якщо не було змоги провести вибори).

В цілому слід підкреслити, що українське населення дуже активно приступило до будівництва своєї держави. До Турки, наприклад, як тільки туди надійшла вістка про утворення Західно-Української Народної Республіки, зійшлися тисячі селян із навколишніх сіл. Вони розігнали всю австрійську адміністрацію, роззброїли жандармерію й озброїлися самі. На велелюдному вічі обрали повітову національну раду, повітового комісара (ним став Всеволод Ріпецький), харчову управу, поставили українця директором школи та вжили цілу низку інших заходів¹². Подібно розгорталися події і в інших містах і селах краю.

Для охорони громадського порядку в ряді повітів вирішено поки що зберегти колишню жандармерію, але з неї усунено всіх антинародних чи просто скомпрометованих службовців. Інші, якщо присягнули на вірність українському народові й державі, могли й надалі виконувати свої правоохоронні функції¹³. Але так було не всюди. У деяких повітах жандармерію розпустили повністю, а замість неї створили народну міліцію (наприклад, у Бережанському, Долинському повітах)¹⁴. У ще інших – збережено жандармерію, але, крім неї, створено ще й народну міліцію. В Радехівському повіті,

наприклад, діяли народна міліція кількістю 860 осіб і жандармерія – 25 осіб¹⁵.

Щодо персонального складу різних ланок державного апарату на місцях – жандармерії, службовців залізниці, пошти тощо, то поляки, євреї, німці й інші неукраїнці могли залишитися на своїх місцях, якщо тільки присягли на вірність Українській державі й зобов'язувалися не чинити їй ніякої шкоди. Всіх робітників покликано негайно приступити до праці для добробуту своїх сімей і всього народу.

Отже, пізніші звинувачення українців з боку польської преси і різних державних чинників у терорі, насильствах щодо поляків є вигадкою¹⁶. Ось що зафіксовано в архівних документах:

Бережани: «Жандармерію в повіті роззброєно і приступлено до створення народної міліції. Всі установи державні та громадські – зайнято. Прийнято присягу всіх службовців... Польську гімназію перетворено на українську... Панує спокій... Деякі поляки-службовці покинули службу. На 10 с. м. визначено по всіх громадах повіту вибори громадських комісарів на основі загального і рівного голосування».

Золочів: «В місті і повіті встановлена українська влада... Від службовців, які погодились далі виконувати свої обов'язки, прийнято присягу на вірність Українській державі... Синьо-жовтий прапор на бувшій повітовій раді... став знаменом цілковитої перемоги... Число добровольців все збільшується... Покращується продовольче забезпечення... Повітовий комісаріят зібрав з цілого повіту вїттів і делегатів, яким видано інструкції щодо встановлення народної міліції, дальшого управління, продовольчого забезпечення... Як в місті, так і в повіті загальний спокій».

Тернопіль: «Повітовим комісаром обрано гімназіального професора Сидоряка. В місті спокій. Був, правда, неприємний випадок убиття українського міліціонера якимсь поляком, але справа щасливо полагоджена. Твориться армія і маса селян зголошується до війська... По селах Тернопільщини наставлені комісари і всюди спокій».

Рудки: «...Повітовим комісаром є адвокат О. Марітчак... настрої населення піднесені. Всюди кипить гарячкова праця для закріплення влади Української держави».

Станіславів: «... Прийнято владу в українські руки. Утворилась повітова Українська Національна Рада... Міським комісаром є д-р Янович... Утворено харчовий уряд... Жандармерія в наших ру-

ках і справно функціонує... В місті утворено міліцію. Твориться також жидівська міліція... В повіті панує цілковитий спокій і лад... Поляки застрайкували».

Щирець: «... Всі державні власті і уряди знаходяться в українських руках... При комісарові зорганізована прибічна рада... В цілім повіті панує спокій, інтерновано лише одного поляка – судовика... Повітовим комісаром став директор школи Малицький...»¹⁷.

Отже, організація місцевого апарату державної влади й управління в цілому проходила чітко і справно. Після виборів комісарів у деяких повітах почали проводитись їхні наради з метою інформування про найближчі цілі та завдання, про прийняті урядом і УНРадою законодавчі акти тощо. Такі наради відбулися, наприклад, у Камінко-Струмилівському повіті (дві), Радехівському, Станіславівському та інших повітах¹⁸.

Вища законодавча влада продовжувала в той час перебувати в руках Української Національної Ради. Однак уже перші тижні повнокровної державотворчої діяльності Ради показали, що вкрай необхідно розширити її склад делегатами з місць, зробити її більш представницьким органом. З цією метою 15 листопада на засіданні УНРади було прийнято закон «Про доповнення складу Української Національної Ради делегатами від повітів та більших міст краю»¹⁹. Згідно з цим законом, слід було обрати по одному делегату від кожного повіту, а також від міст: Львова – 4, Чернівців – 2, Станіславова – 2, Перемишля – 1, Дрогобича – 1, Коломиї – 1, Тернополя – 1, Стрия – 1, Ярослава – 1, Самбора – 1, Золочева – 1, Бережан – 1, Борислава – 1.

Вибір тих делегатів, сказано у законі, «здійснюють повітові органи за участю просвітніх, культурних, економічних і політичних організацій на спільному засіданні», яке скликає повітовий комісар. Обирається і «провірочна комісія», яка затверджує результати і правильність проведення виборів. Вибори належало провести в часі від 22 до 26 листопада. Це й було зроблено.

Протягом наступних днів було прийнято ще декілька важливих законів, які стосувалися процесу організації державно-політичної системи ЗУНР. Так, 16 листопада на засіданні УНРади прийнято «Закон про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки»²⁰. Він став правовою основою діяльності уряду ЗУНР та місцевих органів управління.

Згідно із § 1, на території ЗУНР залишалося в силі попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті і цілям Української держави. До речі, радянські дослідники з цього приводу всіляко критикували ЗУНР, вбачаючи в такому рішенні «незаперечний» доказ «антинародності», «буржуазності» Західно-Української Народної Республіки. Але цілком правильно і просто пояснюють це рішення сучасники тодішніх подій і об'єктивні пізніші дослідники. Один із них, доктор Матвій Стахів, зокрема, пише: «Ця постанова була конечна, якщо Західно-Українська Народна Республіка бажала бути державою з правлінням права. Видати нові оригінальні закони у короткім часі було неможливо, отже мусіли залишатися старі закони, щоб не було хаосу, які мали підлягати поступовій зміні або заміні»²¹.

Далі в законі вказувалося, що всі службовці і «державна служба бувшої австрійської держави, котрі зложать письмове приречення» чесно служити Українській державі, залишаються на своїх місцях.

Всі адміністративні органи і власті на території Західно-Української Народної Республіки «підлягають Державному Секретаріату», який є найвищим органом виконавчої влади в державі.

У повіті представником і основним органом державної адміністрації є «український державний повітовий комісар». Повітових комісарів призначає і звільняє державний секретар внутрішніх справ (§ 5). Їх основним правом і обов'язком є «берегти інтереси української державности і протидіяти всяким спробам, скерованим проти неї». Повітовим комісарам підлягають повітові військові команданти і команданти жандармерії (§ 9).

Повітові комісари призначали в селах і містечках громадських комісарів, якщо такі ще не були обрані населенням. Де обрані – затверджували ці кандидатури. Вони також мали право оголосити розпущеними місцеві «прибічні громадські ради» і призначити нові вибори до них (§ 10).

Суди, пошта, телеграф, залізниці були вилучені з компетенції повітових комісарів. У разі виявлення недоліків у діяльності цих служб або зловживань «на шкоду українській державности» комісарам належало негайно «донести о тім Українському Державному Секретаріату, а в наглих випадках видати відповідні зарядження».

В усіх повітах слід було шляхом виборів утворити повітові національні ради (що в більшості випадків вже було зроблено раніше), а в громадах та по містах – громадські і міські ради. До них належало

провести вибори на основі загального і рівного виборчого права, щоб населення могло вільно обрати своїх гідних довіри представників і щоб «усунути привілеї польської шляхти, які вона посідала по громадах за Австрії».

Цього ж дня, 16 листопада, на виконання закону і з метою його конкретизації було видано розпорядження Державного Секретаріату «Про державну адміністрацію»²². В ньому вказувалося, що всі державні службовці колишньої Австро-Угорської держави, які складуть письмову обіцянку чесно служити Західно-Українській Народній Республіці, залишаться на своїх місцях. Усі органи виконавчої влади на місцях підлягають Державному Секретаріатові та відповідним галузевим секретарствам. Керівним органом державної адміністрації в повіті є державний повітовий комісар, «якого іменує і усуває Державний секретар внутрішніх справ». Обрані населенням до часу видання цих правових актів повітові комісари повинні бути подані до затвердження Державному секретарству внутрішніх справ (ДСВС). У випадку незатвердження цих осіб ДСВС може призначити інших.

До обов'язків повітових державних комісарів належало: 1) берегти інтереси української державності і протидіяти всіляким спробам спричинити їй шкоду; 2) приймати обіцянки праці і присягу службовців повітових служб і адміністрації; 3) приймати рішення з усіх питань, де дотеперішні австрійські службовці «відмовляють служби»; 4) затверджувати всі розпорядження адміністративних повітових властей, які «мають загальний публічний характер»; 5) дозволяти носіння зброї цивільному населенню; 6) вести нагляд над діловодством усіх державних установ і службових осіб у повіті та ін. У справах публічної безпеки повітовому комісарові підпорядковувалися повітові військові команданти і команданти жандармерії. В усіх інших справах вони повинні тісно співпрацювати (§ 8). В господарських справах повітові комісари повинні були співпрацювати з повітовими харчовими урядами і «наглядати над виконанням заряджень українського харчового уряду» (§ 10).

Двадцять першого листопада українське військо під натиском значно більших сил ворога було змушене залишити Львів. Вся українська адміністрація, всі державні органи й установи переїхали спочатку до Золочева, потім до Тернополя. Тут доповнена на підставі листопадових виборів УНРада продовжила свою роботу. З'ясувалося, що найсильніша партійна фракція належала націонал-демократам

на чолі з А. Горбачевським. Друге місце в результаті довиборів отримали радикали на чолі з Левом Бачинським, третє – соціал-демократи (С. Вітик), четверте – селянсько-радикальна партія на чолі з К. Трильовським. Серед членів УНРади були найвизначніші люди краю – письменники Василь Стефаник, Антін Крушельницький, Омелян Попович, Петро Карманський; професори, науковці Кирило Студинський, Мирон Кордуба, Станіслав Дністрянянський, Олександр Барвінський; митрополит Андрей Шептицький, три єпископи, священники Андрій Бандера, Степан Онишкевич; правники Сидір Голубович, Роман Перфецький та ін. Всього налічувалося 152 депутати УНРади²³. У Тернополі переобрано деякі старі й утворено ряд нових комісій, у т. ч. військову, фінансову, закордонних справ, земельної реформи, шкільну та ін. У грудні 1918 р. подав у відставку голова (президент) Державного Секретаріату Кость Левицький, і на його місце обрано Сидора Голубовича.

Однак значна віддаленість Тернополя від фронту та західних кордонів держави обумовили переїзд 1 січня 1919 р. Української Національної Ради до Станиславова. Чергове її засідання призначили на 3 січня вже в цьому місті. Серед членів УНРади були виключно українці. Національні меншини, незважаючи на заклик українських властей вислати до парламенту й уряду своїх представників, цього не зробили. Поляки – тому що були непримиренними ворогами української державності і вважали всю Галичину невід'ємною частиною Польщі, німці й євреї – тому що не були певні у кінцевому результаті кривавої боротьби і боялися помсти поляків у разі їхньої перемоги²⁴.

У соціальному аспекті члени УНРади представляли всі верстви населення – робітників, селян (їх було найбільше), інтелігенцію й духовенство.

Четвертого січня 1919 р. УНРада прийняла декілька важливих законів. Один із них – «Закон, доповняючий статут Української Національної Ради». Ним утворено постійно діючу Президію УНРади у складі голови (президента) Ради і чотирьох його заступників. Президент скликав Українську Національну Раду і проводив її засідання. В законі було також записано, що Рада обирає двох секретарів і одного заступника секретаря – для «ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства Ради»²⁵.

Президентом Української Національної Ради знову обрали Євгена Петрушевича, його заступниками – Лева Бачинського, Омеляна

Поповича, Семена Вітика і Андрія Шмигельського, секретарями – Степана Витвицького та Осипа Устияновича, заступником секретаря – Степана Сілецького.

На цьому ж засіданні УНРади прийнято «Закон про Виділ Української Національної Ради»²⁶. Він обирався УНРадою і складався з президента (голови Ради) та дев'ятьох членів. Виділ виконував функції колегіального глави держави. До компетенції Виділу входило:

- 1) призначати членів уряду;
- 2) приймати їх відставку і відкликати їх;
- 3) на пропозицію Державного секретарства судівництва оголошувати амністії;
- 4) затверджувати (підписувати) і публікувати закони.

Виділ діяв на час обрання Української Національної Ради і припиняв свою діяльність з моменту обрання нового парламенту. Рішення Виділу приймалися більшістю голосів, а у випадку їх рівності переважав голос президента. Для кворуму потрібна була присутність 6 членів Виділу.

Склад Виділу обрано такий: президент Євген Петрушевич (нац.-дем.), Лев Бачинський (радикал), Семен Вітик (соц.-дем.), Антін Горбачевський (нац.-дем.), Григорій Дувірак (радикал), Михайло Новаківський (безпартійний), Теофіл Окуневський (нац.-дем.), Омелян Попович (нац.-дем.), Андрій Шмигельський (радикал), Степан Юрик (нац.-дем.)²⁷.

Прийнято також «Закон про спосіб оповіщення законів і розпорядків»²⁸. Закони підлягали публікації у «Віснику державних законів і розпорядків» за підписом президента Ради та одного з членів Виділу, а розпорядки – за підписом відповідного секретаря. Набирали чинності ці правові акти на восьмий день із дня видання (дата видання повинна стояти на кожному з актів).

Слід також згадати ще один закон від 4 січня – «Про незайманість членів Української Національної Ради»²⁹. У ньому сказано: «Членів Української Національної Ради не можна без її згоди в'язнити ані потягати судово до відповідальности, хіба що приловиться його на гарячій вчинку». В такому випадку суд повинен негайно повідомити УНРаду про затримання посла, і коли вона не дасть дозволу на затримання, то його слід негайно звільнити. Члени Української Національної Ради, мовилось у законі, «не можуть бути притягнуті до відповідальности за те чи инше голосу-

вання в Раді і виконують свої обов'язки незалежно від яких-небудь інструкцій виборців».

Однак, як зазначає у своїх спогадах сучасник тих подій Микола Чубатий, незважаючи на те, «що Українську Національну Раду відновлено і доповнено свіжими силами з усіх сторін краю, сама вона найкраще почувала, що не є сеймом, вибраним загальним голосуванням, тому, працюючи над установленням конче потрібних законів – старалась, щоби зробити якнайскоріше місце нововибраному сеймові»³⁰.

У березні 1919 р. після довгого обговорення УНРада прийняла «Закон про скликання Сейму Західно-Української Народної Республіки»³¹, а в квітні – виборчий закон. Однопалатний сейм, мовиться в першому законі, скликається Президентом Української Національної Ради. У день зібрання сейму Українська Національна Рада припиняє свою діяльність (§ 1). Сейм складається з послів, вибраних на підставі виборчого закону. Вибори має призначити Виділ Української Національної Ради на неділю або святковий день червня (§ 3).

Виборчий закон був прийнятий 14 квітня 1919 р.³². У його §1 читаємо: «Сейм Зах. Обл. Української Народної Республіки складається з членів, вибраних на основі загального без ріжниць пола, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права». Право голосу надавалося громадянам 30 УНР з 21 року життя. Право бути обраним – з 25 років.

Позбавлялися виборчого права: 1) особи душевнохворі; 2) особи, засуджені судами за вчинення кримінальних злочинів, зокрема за крадіжку, обман, звідництво та ряд інших (у законі перераховуються різні нормативні акти, засудження за якими вело до позбавлення виборчого права); 3) особи, які вже раніше були суджені за злочини та проступки проти виборчої свободи по виборах законодавчих органів 30 УНР; 4) особи, які більше двох разів протягом останніх двох років були засуджені за пияцтво.

Для виборів до Сейму утворювалися виборчі округи, які ділилися на виборчі дільниці, що співпадали з громадами. Великі громади (більше двох тисяч населення) ділилися при потребі на декілька виборчих дільниць. Проведення виборів доручалося виборчим комісіям, склад яких, порядок утворення і діяльність докладно врегульовувались у законі. Партії, які хотіли брати участь у виборах, подавали в окружні виборчі комісії «кандидатські списки», які мали бути власноручно підписані не менш як 100 виборцями (§ 16).

Реєстрували кандидатів у послы Сейму окружні виборчі комісії, перевіряючи, чи кандидати «мають право виборності», тобто право бути обраним (вік, відсутність судимості за уже вказані злочини і т. п.). Рішення окружних комісій можна було оскаржити до Головної виборчої комісії, рішення якої було остаточним (§ 18). Далі в законі детально регламентувалися порядок висунення та реєстрації кандидатів у депутати, порядок складання виборчих списків, порядок проведення самих виборів, підрахунку голосів, оформлення відповідної документації.

При дільничних і окружних виборчих комісіях встановлювався інститут т. зв. «мужів довір'я» – представників громадськості, партій тощо. Вони могли бути присутні на виборчих дільницях під час виборів, при підрахунку голосів, підписували разом із членами виборчих комісій усі документи. До речі, це ще один яскравий доказ демократизму політичної системи ЗУНР.

Новий Сейм мав складатися з 226 послів. За переписом 1910 р., який брався за основу, у Східній Галичині налічувалося 3 986 153 українці, 809 917 поляків, 688 105 євреїв, 160 000 німців³³. Один посол мав обиратися від 25 тис. населення. Отже, згідно з національним складом населення належало обрати 160 українців, 33 поляків, 27 євреїв і 6 німців. З цією метою територію держави поділили на 12 українських виборчих округ, 5 польських і єврейських й 1 німецьку³⁴.

Таким чином у Галичині було ліквідовано гостру міжнаціональну боротьбу під час виборів до парламенту, коли панівна нація зберігала за собою можливість забирати майже всі мандати собі, як це було за попередніх влад (польської, австрійської). Українцям тепер це теж легко було зробити, адже вони стали панівною нацією. Тим більше, що саме так і поводитися з ними раніше, під усілякими приводами позбавляючи їх представництва в австрійському парламенті й галицькому сеймі або урізуючи його. Але українці на це не пішли. Маючи явну перевагу щодо національного складу населення в краї, вони гарантували національним меншинам місця в сеймі пропорційно до їх кількості. В жодній тогочасній державі світу не було такої національної толерантності, поваги не на словах, а на ділі до представників національних меншин, іншого віросповідання.

Вибраний таким чином Сейм мав бути скликаний через два тижні після виборів, у червні 1919 р.³⁵. Проте несприятливий розвиток військових подій унеможливив як його скликання, так і проведення самих виборів.

З бігом часу зазнав змін (як персональних, так і структурних) і вищий виконавчо-розпорядчий орган ЗУНР – Державний Секретаріат. Як зазначалося, спочатку Державний Секретаріат складався з голови (президента) і 14 державних секретарів, які очолювали галузеві секретарства. Однак уже в кінці листопада через ряд обставин (деякі секретарі подали у відставку, інші не приступили до праці взагалі) число секретарств було скорочено. Зокрема, об'єднано секретарства освіти і віросповідання; шляхів, пошт та телеграфу; ліквідовано секретарства суспільної опіки і праці та суспільного здоров'я. Замість цих двох останніх у складі Державного секретарства внутрішніх справ створено відповідні відділи. Вони очолювалися т. зв. «товаришами секретаря». До складу цього ж секретарства був включений як окремий відділ харчовий уряд. Таким чином, у складі уряду залишилося 10 секретарств.

На початку грудня, як зазначалося, подав у відставку голова уряду Кость Левицький, і на цю посаду УНРада обрала націонал-демократа Сидора Голубовича. Йому доручено сформувати новий уряд республіки. Новоутворений Виділ УНРади на початку січня прийняв відставку попереднього уряду і затвердив запропонований головою уряду новий його склад.

Отже, головою (президентом) уряду став Сидір Голубович. Він же займав пост секретаря фінансів, торгівлі та промисловості. Секретарем закордонних справ став Василь Панейко (заступник – Льонгін Цегельський), внутрішніх справ – Іван Макух, військових справ – Дмитро Вітовський, судівництва – Осип Бурачинський, освіти і віросповідання – Агенор Артимович, шляхів, пошти і телеграфу – Іван Мирон, земельних справ – Михайло Мартинець, публічних робіт – Мар'ян Козаневич.

Склад і програма нового уряду були обговорені та схвалені на сесії УНРади 4 лютого³⁶.

Слід відзначити, що ще в кінці листопада 1918 р. УНРада, як свідчать деякі джерела, вирішила утворити у складі уряду нові секретарства: польське, єврейське і німецьке, – щоб, як зазначалося, «зберегти національні права цих націй в українській державі, бо ... український нарід не хоче ущемляти права національних меншостей, тільки хоче мати їх повноправними і добрими громадянами Республіки»³⁷.

Проте ця пропозиція УНРади залишилась нереалізованою: ні поляки, ні євреї, ні німці не побажали творити свої секретарства, виділити до них своїх представників.

У лютому й березні подали у відставку відповідно Д. Вітовський і Л. Цегельський. На місце першого державним секретарем військових справ призначено полковника Віктора Курмановича, його заступником («товаришем») – отамана Петра Бубелу. Замість Л. Цегельського заступником («товаришем») державного секретаря закордонних справ став Михайло Лозинський.

У такому складі Державний Секретаріат діяв аж до кінця свого існування.

Уряд засідав доволі часто. Він вирішував не тільки справи, що стосувалися виконання законів та інших нормативних актів УНРади, а й проблем управління всім краєм, військових справ тощо. Головував на засіданнях уряду його голова (президент), а в разі його відсутності – державний секретар внутрішніх справ.

Продовжувала детальніше регламентуватися компетенція і вдосконалюватися система органів місцевої влади й адміністрації. Вся повнота цивільної влади й управління в повітах далі належала повітовим комісарам. Вони, однак, не мали права втручатись у військові справи, судочинство, справи залізниць, пошт, телеграфу, які були суворо централізовані й підлягали відповідним урядовим органам. У всіх інших питаннях закон УНРади від 16 листопада 1918 р. надавав їм широку, по суті, надзвичайну владу. Саме тому зі старого австрійського апарату повітової влади (старост) повітовими комісарами не був обраний чи затверджений ніхто. Коли державні відносини на території ЗУНР стали більш урегульованими, стабільними, почала зменшуватись і надзвичайна влада повітових комісарів, підзвітність і відповідальність яких перед конкретними державними секретарствами й урядом у цілому все більше зростала; їх стали регулярно викликати в столицю для звітності.

Дорадчим органом при повітових комісарах були повітові національні ради, які вже в перші дні встановлення української влади згідно із вказівкою УНРади почали обиратись населенням повітів (як правило, делегатами від сільських і міських громад, товариств та різних організацій). Вплив цих рад на суспільно-політичне життя спершу не був однаково врегульованим і визначеним. Були повіти, де ці ради мали голос чисто дорадчий, але були й такі, де їхній голос був вирішальним, контрольним, де повітові комісари без їх схвалення не вирішували жодних важливих справ. Таке нечітке становище було ненормальним, і УНРада це розуміла. Щоб у системі місцевих органів влади й управління навести порядок, вирішено взяти за приклад структуру влади в Наддніпрянській Україні. Тому Державний Секретаріат

спільно з відповідними комісіями УНРади на пропозицію соціал-демократичної фракції почав опрацьовувати закон про повітові трудові ради, через які селянству і робітникам забезпечувалася б реальна участь у повітовому управлінні, що створило б і правову основу для контролю за діяльністю повітових комісарів. Ці ради мало б обирати все населення повіту прямим голосуванням³⁸. Та у зв'язку з погіршенням воєнної ситуації цей законопроект, як і багато інших, не був винесений на обговорення УНРади.

По селах і містах представниками влади залишалися громадські й міські комісари та «прибічні» ради, що їх обирало населення.

Для громадських і міських комісарів вищою інстанцією були повітові комісари, а для останніх – Державне секретарство внутрішніх справ. Воно мало свою президію, що складалася з голови – Державного секретаря і голів усіх відділів, які входили до складу секретарства: особового, публічного здоров'я, праці і суспільної опіки, харчового управління, санітарного, інтернованих, публічної безпеки та ін. Декілька слів про ці відділи, зокрема про перший із них.

Особовий відділ займався добором і розстановкою кадрів в управлінському апараті, слідкував, чи не зловживають чиновники й адміністратори своїм службовим становищем, чи не займаються хабарництвом, чи справедливі щодо всіх громадян. З цією метою в різні організації, установи, як у центрі, так і на місцях, висилалися «довірочні урядовці» з відповідними повноваженнями. Вони перевіряли роботу службових осіб, зустрічалися з населенням, вислуховували його скарги на діяльність відповідних органів і службовців. У простіших випадках ці «довірочні урядовці» мали право карати винних на місці, а коли справа була серйозніша – доповідали про неї на засіданні особового відділу, а то й Державного секретарства.

Інші відділи несли державну службу відповідно до своїх назв.

Органи охорони суспільного порядку

Як уже зазначалося, в процесі зламу старого державного апарату в багатьох повітах і населених пунктах була ліквідована колишня австрійська жандармерія – особовий склад її роззброїли, людей здебільшого розпустили. До речі, в основному це були поляки, частково австрійці і лише в незначній кількості – українці.

Зауважимо, що жандармерія в Австрії не була політичною поліцією, як у Росії, а просто цілком необхідною ланкою в системі право-

порядку, тому замість неї місцеві комісари почали тут же, на добровільних засадах, формувати так звану «народну міліцію». Часто вона обиралася на зборах чи вічах. Але це була тільки місцева «самодіяльність», тоді як державі треба було мати чітко організовані й дисципліновані органи охорони публічного порядку. Тому вже 6 листопада УНРада в порозумінні з Начальною командою українських військ прийняла закон «Про утворення Корпусу Української державної жандармерії»³⁹, яким керувала Команда Української державної жандармерії на чолі з Головним командантом. На цю посаду було призначено отамана (майора) Лева Індишевського (у лютому 1919 р. його змінив підполковник Олександр Красіцький). На місцях належало створити окружні й повітові команди та сільські і міські станиці жандармерії. Їх особовий склад і командантів повинні були підібрати повітові комісари спільно з військовими командантами.

До корпусу Української державної жандармерії можна було залучати і колишніх українських жандармів, які не скомпрометували себе за часів австрійського панування. В основному ж набирали нових людей, добровольців, насамперед із числа військовиків.

З метою конкретизації питання щодо єдиної державної поліції на території ЗУНР 10 листопада ця проблема була розглянута Державним Секретаріатом, і після її детального обговорення 13 листопада уряд видав розпорядження щодо створення державної жандармерії, яке негайно розіслав у всі повіти. У ньому ще раз оголошувалося про розпуск австрійської жандармерії та створення замість неї, з використанням її матеріальної бази і спорядження, української жандармерії. Організація цієї справи була покладена на окружних військових командантів і повітових комісарів⁴⁰.

Державна жандармерія підпорядковувалася спочатку Державному секретарству військових справ, але незабаром була відокремлена від військової влади, хоч офіцерські звання жандармам і далі присвоювали у наказах Державного секретарства військових справ⁴¹.

Територія Західно-Української Народної Республіки була поділена на 23 відділи жандармерії (Львів, Перемишль, Ярослав, Сянок, Самбір, Рава-Руська, Городок, Дрогобич, Тернопіль, Тереховля, Чортків, Бучач, Станиславів, Городенка, Коломия і т. д.). В усіх повітах були утворені станиці державної жандармерії. Очолювали їх жандармські повітові команданти, які повністю підпорядковувалися повітовим комісарам, а по службовій лінії – Команді держав-

ної жандармерії. Остання – відділу публічної безпеки Секретарства внутрішніх справ.

Для підготовки відповідних службовців, передовсім офіцерських кадрів, при Команді державної жандармерії у Станиславові була відкрита спеціальна жандармська школа, куди приймали «здібних, інтелігентних та ідейних хлопців з війська, що заявили охоту стало служити при жандармерії»⁴².

П'ятнадцятого лютого 1919 р. був прийнятий ще один закон УНРади, який стосувався жандармерії, – «Про зміну закону з 25 грудня 1894 р. о жандармерії»⁴³. У § 2 цього закону підкреслювалося, що «у справах публічної безпеки ... жандармерія підлягає державним повітовим комісарам, а у справах військових, економічних, адміністративних, контролю служби – своїм командантам. В послідній інстанції підлягає жандармерія у всіх справах Державному секретареві внутрішніх справ». Загальний чисельний стан жандармерії визначав саме він, а чисельний стан у повітах – повітовий командант у погодженні з повітовим комісаром. Всі видатки на організацію й утримання жандармерії взяла на себе держава.

Чисельність Української державної жандармерії навесні 1919 р. становила: 6 булавних старшин, 25 сотників і хорунжих, 1000 жандармів і 4000 пробних жандармів (стажистів)⁴⁴. Зазначимо, що в багатьох містах і містечках були створені і відділи єврейської міліції, яка діяла досить активно (Львів, Станиславів, Тернопіль, Гусятин, Щирець, Чортків та ін.)⁴⁵. Ось цими невеликими силами й утримувався весь лад і порядок у державі.

Що стосується народної міліції, яка утворювалася в багатьох населених пунктах, то вона й надалі продовжувала діяти там, де люди цього хотіли, – як орган самооборони певної громади, орган охорони порядку. Всього на території держави налічувалося близько 3 тис. «народних міліціонерів».

Суд і судочинство

Судово-прокурорські органи були і є важливою ланкою державно-політичної системи будь-якої країни. Вони завжди відігравали і відіграють донині велику роль у правозахисній системі держав, які вважають себе демократичними, правовими. Що ж відбувалося в цьому плані в Західно-Українській Народній Республіці? За основу організації судової системи тут була

взята попередня, австрійська. «Устрій судівчали туювання самого судівництва, – пише один із сучасників у мілітрдій М. Чубатий, – побіч тих перемін, які були безумовнєски місїбні, не улягло у нас майже ніяким змінам, тим більше, що рганізода судейських посад не стрічалася з більшими трудностями. Тому вяду на доволі велике число суддів-українців. На перший цюю укрисунулася потреба змінити старі австрійські закони, які мінської цілі охорону австрійської держави»⁴⁶. кої дер

Двадцять першого листопада 1918 р. УН посадуїняла закон «Про тимчасову організацію судів і власти судегому 1917⁴⁷. У ньому зазначалося: «Всі суди, які знаходяться на теритцях налшого ц.-к. Вищого суду краєвого у Львові, стають судами Захстаницїкраїнської Народної Республіки і є зобов'язані в її імені викоїбрати дальше спорове, неспорове і карне судівництво» (§ 3). Ком я колишнього австрійського міністерства судівництва перехондармеї Секретарства судівництва ЗУНР. Воно мало призначати служкі не ск (допоміжний) апарат судів. Самих суддів мав призначати ДержсновноСекретаріат за пропозицією секретарства судівництва (§ 4). ла війсї

Колишній австрійський повітовий суд, пициної дє законі, «буде називатись «Повітовий суд Західно-Українська була рної Республіки»; колишній окружний суд – «Окружне обговором Західно-Української Народної Республіки». ння дер

Австрійські повітові суди у Львові та Черому ще ліквідувалися, їх компетенція переходила до Окружного суду створ(§ 7).

«Закони і розпорядки, – писалося далі жєння, упїдставі яких в бувшій австрійській державі виконувано судівна на ок оскільки вони не противляться державности українській, є лися поки-що в силі, і на їх підставі мало тимчасово здійснївалася судочинство. Так само всі закони і розпорядження, які мали те неза(охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її арміїкї зваганів... мають відтепер анальогїчно примїнюватися для охо секретрав і інтересів Західно-Української Народної Республіки, її та її органів» (§ 2). З дня оголошення цього закону суди псої Респїули виносити вироки і ухвали тільки від імені ЗУНР⁴⁸. ремишл

Виходячи з цього, усіх попередніх суддів, яч, Терїмпрометували себе антинородною, антиукраїнською діяльнісї Колом обїцяли вірно служити українському народові й державі та скїндармеї це відповідну присягу, власти ЗУНР залишали на своїх місцїністю їсїягу складали й усі інші урядовці та технічний персонал судовоїїнії – Кїв.

Незабаром Державне секретарство судівництва на чолі з О. Бурачинським розгорнуло дуже активну діяльність щодо перебудови судової системи.

Насамперед за розпорядженням Державного секретарства судівництва на території Західно-Української Народної Республіки створено судові округи (12) і судові повіти (130)⁴⁹:

- 1) Бережанська (9 судових повітів);
- 2) Буковинська (9);
- 3) Золочівська (11);
- 4) Коломийська (11);
- 5) Львівська (17);
- 6) Перемишльська (10);
- 7) Самбірська (10);
- 8) Станиславівська (14);
- 9) Стрийська (9);
- 10) Сяноцька (14);
- 11) Тернопільська (8);
- 12) Чортківська (8).

У фондах Львівського ЦДІА зберігся цікавий документ, який подає національний склад населення у цих судових округах. Отже:

Судова округа	Українців, %	Поляків, %	Євреїв, %	Усього, чол.
Бережанська	55	23	10	418,538
Золочівська	63,7	28,5	12,8	472,787
Коломийська	79,2	8,6	12	438,188
Самбірська	70,8	16	13,3	470,775
Стрийська	75,7	13,9	10,8	364,973
Станиславівська	70,8	17	12,7	669,976
Перемишльська	60,5	28	10,7	445,689
Тернопільська	54	34,3	11,7	364,355
Чортківська	65	23,3	11,7	385,950
Львівська	58,6	26,3	15	904,724
Буковинська	68,3	18,1	15,6	411,500
Сянік, Лемківщина	55	30	15	269,697
Усього:	70,14	17,36	12,5	5.745,420 ⁵⁰

Відповідно до цих даних до окружних судів належало обрати суддів (1 мандат від 40 тис. жителів):

Окружний суд	Українців	Поляків	Євреїв	Усього
Бережанський	8	2	1	11
Буковинський	7	1	2	10
Золочівський	9	2	1	12
Коломийський	9	1	1	11
Львівський	13	5	4	22
Перемишльський	7	3	1	11
Самбірський	9	2	1	12
Станиславівський	13	3	2	18
Стрийський	8	1	1	10
Сянцький	5	2	1	8
Тернопільський	6	3	1	10
Чортківський	8	1	1	10
Усього:	102	25	17	144 ⁵¹

Як бачимо, і тут, у справі судівництва, власті ЗУНР неухильно проводили лінію на охорону інтересів і прав національних меншин.

Хоч серед колишніх австрійських суддів у Галичині чимало було українців, брак суддівських кадрів усе ж відчувався. Та й не всіх попередніх суддів-українців можна було використати зараз на цих посадах. Потрібні були нові люди, добрі фахівці, патріоти. Тому на пропозицію Державного секретарства судівництва (далі – ДСС) УНРада 11 лютого прийняла закон «Про скорочення підготовляючої суддівської служби»⁵². Цю службу необхідно було проходити після закінчення правничого факультету. Це було своєрідне стажування на посаді судді. Раніше воно тривало три роки. Названим законом цей термін було скорочено до двох років, «бо се є конечно з приводу запотребовання судових працівників», – мовилося в законі.

На підставі цього закону ДСС видало 11 лютого відповідне розпорядження⁵³. Окрім того, 20 лютого видано розпорядження про проведення т. зв. «судових іспитів»⁵⁴, які повинні були складати кандидати на суддівські посади (крім уже працюючих суддів). Отже,

для прийняття цих іспитів (після проходження кандидатом стажування) створювалися спеціальні комісії на чолі з головами (президентами) окружних судів. Членів цих комісій призначало Державне секретарство судівництва на пропозицію голів комісій. Членами комісій рекомендувалося йменувати професорів правничого (юридичного) факультету з предметів: цивільне право, торговельне і вексельне право, цивільний процес, карне право і карний процес, а також практиків – суддів та адвокатів. Іспитові комісії створювалися при окружних судах. Кожна з них повинна була складатися з п'ятох осіб, із яких щонайменше двоє мали «належати до судейського стану», а один – до «адвокатського стану».

Судові іспити були безкоштовні, членам комісій теж нічого не платили, крім коштів на відрядження. «Судейський іспит» складався з двох частин – усної та письмової. У згаданому розпорядженні детально регламентуються проведення іспитів, критерії оцінок тощо.

У лютому ДСС було розмежовано компетенцію повітових та окружних судів у цивільному судочинстві⁵⁵. Ці суди, очевидно, повинні були розглядати лише цивільні справи. Бо для розгляду кримінальних справ згідно з законом УНРади від 11 лютого 1919 р. мали бути створені в повітах трибунали 1-ї інстанції⁵⁶. Суддів цих трибуналів призначало ДСС, а затверджували УНРада або її Виділ. Ними могли бути лише юристи з титулами «радники суду» і «радники Вищого суду». Трибунали 1-ї інстанції діяли у складі: 1) одноособового судді, якщо покарання за вчинене правопорушення не перевищувало одного року в'язниці або обмежувалося грошовим штрафом – незалежно від розміру; 2) у всіх інших випадках трибунал діяв у складі трьох суддів.

Діяльність суду присяжних з огляду на воєнний стан тимчасово (на строк 1 року) була припинена⁵⁷.

Вищою, другою інстанцією в цивільних і кримінальних справах мав бути, згідно із законом УНРади від 15 лютого 1919 р. «Про тимчасове виконання судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанції в часі надзвичайних відносин, спричинених війною», Вищий суд у Львові, а третьою, найвищою інстанцією – Найвищий державний суд⁵⁸. Але до їх створення, мовилось у законі, «в часі надзвичайних обставин, спричинених війною», функції другої та третьої інстанцій належали спеціально створеним сенатам: Окремому судовому сенату другої інстанції та Окремому судовому сенату тре-

твої інстанції. Вони, згідно із розпорядженням ДСС від 8 березня, були створені при окружному суді в Станиславові⁵⁹.

Членів і голів сенатів призначав державний секретар судівництва, а затверджувала УНРада або її Виділ. Засідання Окремих сенатів проходили один раз на місяць.

Розпорядженнями ДСС від 23 лютого й 1 березня були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судове мито, суми оплат при розгляді цивільних справ, оплата праці покликаних експертів тощо⁶⁰. У компетентних колах обговорювалася пропозиція про створення для розгляду дрібних, зокрема побутових, справ та сусідських конфліктів т. зв. «громадських судів» (за зразком колишніх копних судів). Але реальних обрисів ця справа не набрала.

Функції звинувачення виконувала державна прокуратура ЗУНР. Попередні її кадри, якщо це були люди, гідні довіри, залишено на місцях. Але їх налічувалося всього декілька чоловік, бо прокурорами у Східній Галичині переважно були поляки й австрійці. Отже, прокуратуру довелося створювати заново. Називалась вона «Державна прокуратура», а її найвища інстанція – «Вища Державна прокуратура». Очолити її повинен був Генеральний державний прокурор (його так і не було призначено). Мала бути утворена й прокуратура в судових округах і повітах. Призначати прокурорів за поданням Генерального державного прокурора повинно було Державне секретарство судівництва⁶¹. Але реально цього не було зроблено. Так що створення прокуратури у Західно-Українській Народній Республіці перебувало на початковій стадії.

Не зазнала значних змін організація і діяльність адвокатури. Адвокатам було запропоновано організуватися в Палату адвокатів, встановлено офіційну назву професії – «адвокат». Вони повинні були дати обіцянку, що дотримуватимуться законів країни і служитимуть для її добра⁶².

Окремим розпорядженням ДСС (від 1 березня 1919 р.) створено нотаріальну службу Західно-Української Народної Республіки⁶³. У § 1 цього розпорядження вказувалося, що «закони і розпорядження, на підставі яких у бувшій австрійській державі урядували нотарі, остають аж до їх зміни чи відміни у правовій силі остільки, оскільки не протиричають українській державности». «Нотарі повинні скласти присягу на вірність Українській державі і надалі урядувати тільки від її імені. Кожен нотар повинен добре знати українську мову» (§ 7). Отже, нотаріуси не мусили бути обов'язково українцями. Очолюва-

ла нотаріальну службу Нотаріальна палата, яка організаційно підпорядковувалась ДСС.

Усім правоохоронним органам – судам, прокуратурі, нотаріату, адвокатурі згідно з розпорядженням Державного Секретаріату від 1 березня 1919 р. належало виготовити відповідні вивіски і таблиці українською мовою, з гербом (тризубом) посередині. Якщо на цій території проживали «законно признані національні меншості», то написи слід було зробити ще й їхніми мовами. Належало також негайно виготовити відповідні печатки з гербом (українською мовою)⁶⁴.

Службові оголошення правоохоронних органів слід було вміщати в урядовій газеті «Республіка», яка видавалась у Станиславові.

«Начальною адміністративною владою» над судами, прокуратурою і нотаріатом було Державне секретарство судівництва. Воно ділилося на два основних відділи – особово-управляючий і законодавчий. До першого належало керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначення суддів, прокурорів, нотаріусів та допоміжного (канцелярського) персоналу цих органів тощо. До другого – розробка законодавчих пропозицій для уряду і парламенту, розробка і видання нормативних актів та розпоряджень самого ДСС, нагляд за відповідністю нормативних актів адміністративно-розпорядчих органів законам парламенту. Під контролем цього відділу здійснювалось і видання «Вістника державних законів і розпорядків» – офіційного збірника, де публікувалися всі законодавчі акти парламенту, уряду, окремих секретарств Західно-Української Народної Республіки.

Крім органів цивільної юстиції, зокрема судових і прокурорських, почала утворюватися військова юстиція.

Вже 16 листопада було видане розпорядження Державного Секретаріату про організацію військового судівництва⁶⁵.

Структура військових судів виглядала так:

- 1) Найвищий військовий трибунал;
- 2) військові обласні суди, які діяли на території трьох військових областей, утворених Державним секретарством військових справ 13 листопада. Головами Львівського, Станиславівського і Тернопільського обласних військових судів автоматично ставали військові команданти областей. До складу цих судів входили представники державної жандармерії та команданти кожної з чотирьох військових округ, на які ділилися області;

3) військові окружні суди, головами яких були окружні команданти.

Утворено також інститут військової прокуратури. Очолював її Генеральний військовий прокурор. В областях були військові прокурори, а в округах – судові офіцери.

Військове судочинство належало «поки-що виконувати на основі дотичних австрійських законів»⁶⁶.

Військовим суддям присвоювались старшинські (офіцерські) звання, аналогічні звичайним військовим з додачею слова «суддя» або «судовий». Так, у січні 1919 р. уряд за поданням Державного секретарства військових справ (ДСВС) присвоїв військові звання ряду військових суддів. Отже, звання підполковника-судді було присвоєно отаманові-судді С. Тисовському, отамана-судді – сотникові-судді О. Подляшецькому, сотників-суддів – 15 чол., поручників-суддів – 3 чол., судових четарів – 13 чол., судових хорунжих – 2 чол.⁶⁷.

Для військових суддів був складений спеціальний текст присяги, яку вони приймали, вступаючи на службу: «Присягаю торжественно Всемогучому Богу і прирікаю на мою честь бути вірним Українській Народній Республіці і повиноватися її законам і розпорядкам. Присягаю сповняти припоручені обов'язки після могого найліпшого знання і совісти на кождім мені як військовому судді призначенім службовім місці – під час війни і мира, при тім мати все на увазі найвище добро моєї Вітчизни, виконувати закони, розпорядки, поуки і доручення моїх зверхників і залишати всякого рода надужиття моєї власти. Так, Боже, мені допоможи. Амінь»⁶⁸.

Цей текст присяги був затверджений на засіданні Державного Секретаріату 28 січня. Її повинні були приймати не тільки військові судді, а й усі судові службовці.

Складна внутрішня ситуація, зокрема наявність великого числа ворожих шпигунів і диверсантів, саботаж і відверті терористичні акти з боку цивільного польського населення, збройні його виступи проти української влади змусили її діяти не так лояльно і м'яко щодо супротивників, як спочатку, а більш твердо й рішуче. Тридцятого листопада розпорядженням Державного Секретаріату на території ЗУНР були введені надзвичайні суди⁶⁹. Це розпорядження було конкретизоване ще одним нормативним актом – розпорядженням від 3 грудня 1918 р. за підписами голови Державного Секретаріату К. Левицького і заступника державного секретаря військових справ сотника П. Бубели⁷⁰.

Діяльність військових судів поширювалась на військових і цивільних осіб, якщо вони вчинили злочини проти безпеки, цілісності держави, її обороноздатності, а також на транспорті, лініях зв'язку тощо. Польові суди утворювались при кожній окружній військовій команді. «Коли б в якій окрузі через недостачу сил судейських або через малу кількість карних справ відпадала потреба чи можливість утворення полевого суду», то в таких випадках належало у порозумінні з сусідньою округою утворити спільний суд.

Судьями польових судів могли бути тільки особи з вищою юридичною освітою, які склали суддівський чи адвокатський іспит. Пропозиції щодо персонального складу польових судів, у т. ч. технічного персоналу, окружним командам належало представити на розгляд і затвердження ДСВС. Кожен польовий суд повинен був складатися не менше ніж з трьох чоловік: голови і двох суддів, один з яких виконував функції судді-слідчого, другий – прокурора. При розгляді справ дозволялось керуватися австрійським законом про «військове поступовання карне» (§ 455 і наступні). При винесенні смертних вироків їх належало через ДСВС представляти на затвердження уряду ЗУНР⁷¹.

Крім окружних польових судів, ще одним розпорядженням ДСВС (від 28 січня)⁷² були утворені: Польовий суд Головної команди Українських військ (ГКУВ) і польові суди військових груп «Північ», «Південь» і «Львів».

Польовий суд ГКУВ розглядав усі офіцерські справи, справи про шпигунство та «про допомогу неприятелю на фронті». Голові і членів цих судів призначало ДСВС. Ще таке цікаве положення: адвокати і оборонці в польових судах допускалися до слухання справ, але тільки за окремим дозволом ДСВС⁷³. Про можливість оскарження вироків польових судів у цих нормативних актах не говориться нічого.

Завершуючи короткий огляд системи правоохоронних органів Західно-Української Народної Республіки, слід згадати про ще одну важливу подію, пов'язану з цим питанням. 10 березня Виділ УНРади на пропозицію Державного секретарства судівництва оголосив амністію⁷⁴. Амністії підлягали особи, засуджені перед 1 листопада 1918 р. за зраду, «образу маєстату», порушення публічного спокою, шпигунство, бунт і повстання, образу релігії, дезертирство, участь у таємних товариствах і т. д. – всього за 33 види злочинів та ще за 12 військових видів злочинів. Припинялося слідство у незакінчених кримінальних справах, яке почалося перед 1 листопада. Особи, які не підлягали амністії, могли звертатися зі скаргами і проханнями до трибуналів

1-ї інстанції. Щодо них, а також щодо тих осіб, справи яких провадилися судами чи слідчими органами ЗУНР, можна було застосувати амністію чи помилування у кожному конкретному випадку на пропозицію ДСС.

Двадцятого березня Державне секретарство судівництва опублікувало докладне розпорядження «Про виконання амністії»⁷⁵.

Організація збройних сил

Одним з найважливіших завдань у закріпленні державно-політичної влади ЗУНР, як, зрештою, і кожної новоствореної держави, було завдання організації збройних сил. Для ЗУНР воно набувало особливого значення ще й тому, що вже з перших днів їй довелося воювати з Польщею. Бої за Львів почалися, як зазначалося, уже 1 листопада і набирали все більшого розмаху та гостроти. Активну участь у них брало польське цивільне населення, яке підступно стріляло в українських вояків з дахів, підвалів, вікон будинків. Українська військова команда звернулася до польського населення з пересторогою, що в разі продовження таких дій мешканці будинків, звідки стріляють цивільні особи, теж будуть каратися, але це мало що змінило⁷⁶.

Інтенсифікація боїв пояснювалася тим, що польська сторона, попри неодноразові пропозиції українських властей сісти за стіл переговорів, не бажала цього робити. Вона, правда, сама пропонувала декілька разів короткотермінові перемир'я, але використовувала їх виключно для перегрупування сил та зміцнення своїх позицій⁷⁷. Опанувавши Перемишль і залізничну колію, що вела звідти до Львова, поляки перекидали в столицю все нові й нові підкріплення. Одночасно вони розгорнули бойові дії вздовж українсько-польського кордону, який пролягав, в основному, по ріці Сян. Цього кордону, до речі, польські власті у Варшаві і Кракові не визнавали, претендуючи на всю Галичину і оголошуючи перед усім світом, що це історичні польські землі⁷⁸.

Тому все більшого значення набирала організація збройних сил Української держави.

Першого і другого листопада УНРада видала звернення до вояків-українців колишньої австрійської армії із закликами стати на оборону рідного краю. 3-го листопада аналогічне звернення було видане до офіцерів (старшин)⁷⁹.

Другого листопада українські газети опублікували звернення УНРади «Український народ! До зброї!»⁸⁰. В ньому УНРада закликала все чоловіче населення краю стати добровільно зі зброєю в руках на захист своєї держави.

Військовими справами у цей час продовжувала керувати Головна Команда українських військ, утворена 1 листопада УНРадою замість Військового Комітету. Її очолював Дмитро Вітовський. Військовим командантом Львова був призначений полковник Микола Маринич.

П'ятого листопада у зв'язку з хворобою Д. Вітовського Головну Команду очолив генеральний отаман Григорій Коссак, шефом Генерального Штабу призначено отамана Сеня Горука⁸¹. Того ж дня УНРада видала ще одне звернення «Українські вояки!» і заклик до українського народу «Під оружжя!». В ньому були сказані знаменні слова: «Кожний нарід має бути вільний і рівний, господарем на своїй власній землі! Один нарід не сміє більше панувати над іншим!.. Та перед лицем цілого світа не повстидалися поляки заявити, що український нарід не хоче бути вільним і рівним іншим, що тільки мусить даліше бути вічним наймитом Польщі! Таким способом чужинці заперечують нам право на самовизначення, хоч Українська Національна Рада признала полякам на українській землі повну рівноправність і свободу, а з поляками за Сяном і коло Варшави хоче жити в добрій сусідській згоді... Наш ворог... доти не покине своїх претензій, доки не покажемо йому,.. що у нас єдність, порядок і право. До того мусимо мати передівсім своє військо, національну армію... Кому тільки доля Рідного Краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто натомість бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, хто не хоче жити більше в неволі, темності і убожестві, бути визискуваним і поштуркуваним, той зараз як стій пристане до українського війська»⁸².

Наплив добровольців до лав українського війська був великий. Селянство охоче доставляло воякам хліб, молоко та інші харчі, час-то не вимагаючи за це ніякої оплати⁸³.

Четвертого листопада на допомогу Львову прибули з Чернівців Українські Січові Стрільці. Правда, їх було небагато – близько двох тисяч. Спішили на виручку столиці й загони добровольців із ближчих і дальших повітів. Перші прибули добровольці з Золочева, Рави-Руської, Комарного, Тернополя, Снятина, Коломиї⁸⁴. На жаль, серйозної допомоги у захисті Львова вони надати не могли, оскільки

ки були погано озброєні, не навчені військової справи, не дисципліновані.

Зрештою, не тільки вояки не були підготовлені до вуличних боїв, а й чимало старшин виявилися нездатними керувати бойовими діями у специфічних умовах великого міста. Очевидно, саме тому УНРада 9 листопада знову замінила генерального отамана (командувача) українських військ. Ним став кадровий полковник Гнат Стефанів. Григорій Коссак був посланий командантом Стрийської військової округи⁸⁵.

Проте необхідність створення регулярної армії ставала все очевиднішою. 13 листопада Державне секретарство військових справ (ДСВС) видало важливе розпорядження «Про створення військових областей та округ»⁸⁶. Вся територія держави була поділена на три військові області: А – Львів, Б – Тернопіль, В – Станиславів. Кожна з них ділилася на чотири військові округи.

А. Область Львів:

1. Округа Львів (5 повітів);
2. Округа Перемишль (6 повітів);
3. Округа Рава-Руська (4 повіти);
4. Округа Самбір (4 повіти).

Б. Область Тернопіль:

1. Округа Тернопіль (4 повіти);
2. Округа Золочів (5 повітів);
3. Округа Чортків (5 повітів);
4. Округа Бережани (5 повітів).

В. Область Станиславів:

1. Округа Станиславів (5 повітів);
2. Округа Стрий (5 повітів);
3. Округа Коломия (4 повіти);
4. Округа Чернівці (7 повітів).

Була також оголошена часткова мобілізація, якій підлягали всі здатні до військової служби чоловіки з демобілізованої австро-угорської армії 1883–1900 рр. народження. Інші річніки повинні були стати на військовий облік. Звільнялися від військової служби учні середніх шкіл, службовці державної адміністрації, судівництва, пошт і телеграфу, залізниць, учителі, а також особи за станом здоров'я і сімейним станом. Мобілізація не стосувалася національних меншин⁸⁷.

Оголошену мобілізацію з розумінням зустріло населення. Патріотизм, прагнення захистити рідну землю від ворогів були дуже

великими. Про це свідчать численні повідомлення тогочасної преси, архівні документи, спогади учасників тих подій.

Тринадцятого листопада Державне секретарство військових справ встановило текст присяги для військовиків, яка була затверджена постановою УНРади⁸⁸.

Шістнадцятого листопада ДСВС видало до окружних військових команд наказ негайно скласти списки всіх офіцерів-українців із зазначенням їх звання, загальної і військової освіти, посади і т. ін. та надіслати ці списки до секретарства. Належало також виявити і взяти на облік усі військові споруди, будівлі, казарми, військове майно, холодну і вогнепальну зброю, особливо скоростріли й гармати, запаси набоїв, обмундирування, медикаментів, продовольства⁸⁹.

На підставі цих рішень окружні військові команди спільно з повітовими комісарами приступили до формування збройних сил ЗУНР – Української Галицької Армії (скорочено – УГА). Часу для цього не було, позаяк уже йшли бої. 22 листопада українські частини, які боронили Львів, під натиском сил ворога, що мав тут значну перевагу, були змушені залишити місто. Владу в ньому захопив у свої руки Польський тимчасовий урядовий комітет, який оголосив, що Східна Галичина приєднується до Польщі, бо це корінні історичні польські землі⁹⁰. У зайнятому поляками Львові почались єврейські погроми, репресії щодо єврейського і українського населення, знущання над його національною і людською гідністю⁹¹.

У структурі УГА спершу були такі роди військ і служби:

- 1) піхота;
- 2) кіннота;
- 3) артилерія;
- 4) санітарна служба;
- 5) ветеринарна служба;
- 6) військове судівництво;
- 7) інтендантура;
- 8) канцелярська служба.

Невдовзі, у грудні – січні, організовано повітряні сили («летунський відділ», командантом якого був призначений син Івана Франка поручник УСС Петро Франко; відділ підпорядковувався безпосередньо ДСВС⁹²), саперний кіш та ін. роди військ.

Четвертого лютого 1919 р. ДСВС видало наказ «Про організацію духівництва Українського війська». Згідно з цим наказом при ДСВС утворено «вищий духовний уряд» під назвою Преподобниц-

тво, а при Головній Команді українських військ – Польове Преподобництво. При всіх військових формаціях, лікарнях, лазаретах встановлювалися посади військових духівників, яких призначало Преподобництво. Крім своїх безпосередніх, релігійних обов'язків, вони повинні були вести «метрики смерті» на загиблих у боях чи померлих у лікарнях військовиків, і то не тільки української, а й ворожої армії теж. Кожного місяця духівники повинні були надсилати ці «метрики» у Польове Преподобництво, де вівся облік полеглих воїнів і звідки повідомлялося їхнім рідним про цю трагічну подію і місце поховання. Духівники в разі потреби проводили вінчання вояків, оформляли їх заповіти тощо.

Преподобник ДСВС Микола Їжак видав до військових духівників коротке патріотичне звернення: «До Вас, ВСЧ Панотці, які стоїте від початку боротьби рука в руку з українським стрільцем-козаком, з окремим закликком до сповнення обов'язків звертатись не треба. Якщо у Вас серця горять правдивою любов'ю до України, до сього віками поневоленого українського народу, не Ви, а та любов горяча буде говорити і діяти. Праці же Вашій хай благословення зішле Предвічна Любов і Пречиста Мати»⁹³.

В УГА були встановлені такі військові звання:

стрілець,
старший стрілець,
вістун,
десятник,
старший десятник,
булавний старший десятник,
підхорунжий,
хорунжий (= молодший лейтенант),
четар (= лейтенант),
поручник (= старший лейтенант),
сотник (= капітан),
отаман (= майор),
осавул (згодом – підполковник),
полковник,
генерал-четар,
генерал-поручник,
генерал-сотник.

Ухвалою УНРади від 13 листопада і розпорядженням Державного секретаріату військових справ від 5 грудня 1918 р. всім війсь-

ковикам встановлено державну платню, військову форму і норми відпуску продовольства. Стрілець, наприклад, одержував 50 сотиків денно, вістун – 1 корону, булавний старший десятник – 2 корони 50 сот., хорунжий – 200 корон місячно, поручник – 300, полковник – 560. Старшинам (офіцерам), починаючи з хорунжого, виплачували ще й квартирні доплати. Стрільцям – ні, оскільки жили вони в казармах.

Встановлено ступені класності й оплату праці військовим урядовцям, писарям, зброярам, механікам і т. п.⁹⁴

Була передбачена платня навіть ув'язненим військовикам – 20 сот. денно.

За використання на різних роботах цивільних робітників, гужового транспорту і т.п. армія повинна була платити: за підводу – по 40 корон на день, робітникам – 5 корон і харч. Це були, до речі, чималі гроші! З кваліфікованими робітниками (ремісниками) належало укладати відповідні індивідуальні угоди.

В окремому «Доповненні до платень Українського Війська» передбачалася виплата певних, причому досить значних, сум родинам усіх військовиків і пенсій – сім'ям полеглих вояків⁹⁵.

Для чого ми наводимо всі ці дані? Щоб короткими штрихами показати, як у надзвичайно складних і напружених умовах власті ЗУНР все детально продумували, врегульовували, виявляли турботу про людей – військо і цивільне населення.

У грудні окремим розпорядженням були врегульовані структура і правове положення окружних військових команд (ОВК), на плечі яких ліг відповідальний обов'язок набору і формування військових сил. Ці команди очолювали, як уже зазначалося, військові команданти. Кожен із них призначав собі заступника (з санкції Головної Військової Команди). При ОVK створювалися відділи: мобілізаційний, евіденційний, амуніційно-артилерійський, інтендантський, обозний, санітарний, ветеринарний, а також посада команданта запасного куреня.

До обов'язків ОVK входило:

1) Зберігання ладу і спокою в окрузі.
2) Формування з демобілізованих українських вояків колишньої австрійської армії та добровольців відділів української армії.

3) Виявлення, облік і зберігання військового майна.

4) Дислокація військових частин в окрузі і т. ін.⁹⁶

Окружним командантам належало також негайно організувати санітарну службу, «зробити здатними до служби» санітарні устано-

ви, лікарні, аптеки і т. п. У кожній окрузі належало призначити головного санітарного лікаря⁹⁷.

Особлива увага з боку ДСВС вдіялася підбору старшинських (офіцерських) кадрів. Старшинами в УГА призначались, як правило, старшини-українці колишньої австро-угорської армії – тобто ті особи, які мали відповідну військову освіту і військовий, в т.ч. бойовий, досвід. Старшини повинні були підтвердити це відповідними документами, а в разі їх відсутності (втрати) – свідками, покази яких завірялись окружним командантом. Якщо кандидат на старшинське звання не мав закінченої офіцерської школи, то для присвоєння йому такого звання (в порядку винятку) він повинен був мати щонайменше загальну середню освіту і практичний військовий досвід. Відтак йому належало обов'язково закінчити школу старшин.

Особи, які претендували на офіцерське звання і представили необхідні документи, проходили ще й спеціальну «іспитову комісію» при ОВК. Вона присвоювала їм молодші офіцерські звання – хорунжого і четаря. Вищі офіцерські звання присвоювало ДСВС.

Військові звання присвоювались старшинам у порядку черговості звань, тобто їх наростання. У виняткових випадках – «за спеціальні заслуги і здібності» – допускалося підвищення поза черговістю⁹⁸.

Усі офіцерські номінації остаточно повинен був затверджувати парламент на пропозицію ДСВС. Про це було сказано в §3 розпорядження ДСВС від 26.XI.1918 р.⁹⁹. Проте фактично це робив Державний Секретаріат¹⁰⁰.

Щоб не допустити анархії у військових званнях, самозванства, ДСВС у січні 1919 р. встановило, що регулярно (раз на три місяці) буде публікуватися «Спис іменвань у війську». Перший із них був опублікований за період з 1.XI.1918 по 1.I.1919 р.

У ньому, зокрема, були присвоєні звання полковників підполковникам Кравсу Антонові і Слюсарчуку Костянтиніві, отаманам Вітовському Дмитрові та Коссаку Грицеві, сотникові Стефаніву Гнатові. Звання підполковників – отаманам Паппу де Яноші та Федоровичу Володимирові; отамана – сотникам Ерле Альфонсові, Букшованому Йосипові, Горуку Сеневі й ін. (усього 13 чол.); звання сотника одержав 61 чол., поручника – 111 чол., четарів – 69 чол.¹⁰¹.

Слід вказати, що до УГА приймалися і вступали добровольцями не тільки українці, а й австрійці, угорці, євреї, чехи й ін.

Першого березня Державний Секретаріат на пропозицію ДСВС знову присвоїв офіцерські звання великій групі військовиків, суддів

та жандармів. Серед них звання полковників – підполковникам Вариводі Антонові, Курмановичу Вікторові, Тарнавському Миронові; підполковників – отаманам Бриковичу Станіславові, Вітошинському Амброзієві, Вольфу Адольфові й ін.¹⁰²

Двадцять другого квітня розпорядженням ДСВС була введена єдина форма для українського війська («зеленаво-землистого кольору»), відзнаки для родів військ, старшинські відзнаки тощо¹⁰³.

Варто підкреслити, що вже на початок 1919 р. була утворена чисельна (понад 100-тисячна), дисциплінована й патріотично настроєна армія¹⁰⁴. Велика заслуга в цьому належала Державному секретарству військових справ та Головній Команді українського війська. Державне секретарство військових справ ділилося на відділи (або департаменти) та служби: загальний, мобілізаційний, амуніції, технічний, санітарний, військового судівництва, інтендантський, пресовий, канцелярія, кур'єрська служба зв'язку та ін.

Головна Команда складалася з оперативного та матеріального відділів. До першого належали референти: оперативний, зв'язку, розвідки, амуніційний, летунства, залізничних шляхів і автомобільний. До другого: персональний, інтендантський, санітарний, ветеринарний, військового духовенства, військового судівництва тощо¹⁰⁵.

На чолі УГА був поставлений Начальний вождь зі своїм шефом Генерального Штабу. Оскільки дотеперішні команданти збройних сил, зокрема, під час боїв у Львові – Д. Вітовський, Г. Коссак, Г. Стефанів на цю посаду, на думку УНРади, не надавалися, бо не мали відповідного досвіду, то з України був запрошений досвідчений бойовий генерал Михайло Омелянович-Павленко. Разом із полковником Євгеном Мишковським вони на початку грудня прибули в Галичину, і 9 числа генерал М. Омелянович-Павленко був призначений Начальним вождем УГА¹⁰⁶, а полковник Мишковський – шефом Генерального Штабу (замінивши на цій посаді отамана Сеня Горука – досвідченого бойового старшину, який, однак, не розумівся на штабній роботі)¹⁰⁷.

Під керівництвом ДСВС генерал Омелянович-Павленко і полковник Мишковський енергійно приступили до реорганізації українських збройних сил і створення з них регулярної, дисциплінованої, боєздатної армії. У складі УГА було утворено три корпуси. 1-й корпус очолив полк. В. Курманович (потім – полк. Й. Микитка, далі – полк. А. Шаманек); 2-й корпус – полк. М. Тарнавський (відтак – полк. А. Вольф); 3-й корпус – полк. Г. Коссак (потім – полк. А. Кравс).

1-й корпус займав фронт від Сокаля по Жовкву-Яворів; 2-й – оточував Львів; 3-й – від Львова аж по Карпати. До складу кожного корпусу входило по 4 піхотні бригади. Кожна бригада складалася з 3–5 піхотних куренів, полку артилерії (4–5 батареї легких гармат по 4–6 гармат кожна і однієї батареї важких гармат), кінної сотні, технічної сотні, сотні зв'язку і допоміжних відділів (санітарного, інтендантського та ін).

Навесні 1919 р. в бригадах проведено реорганізацію. Кожна бригада тепер складалась із двох полків піхоти (по три курені кожен) та інших тільки що названих військових підрозділів. Кожна бригада мала свій порядковий номер і назву округи, звідки черпала резерви і поповнення (1-ша Коломийська, 2-га Бережанська і т. д.). Бригада нараховувала в середньому 5 тис. вояків та відповідну кількість старшин. На фронті перебувало близько 60 тис. вояків, а з резервами, тилowymi частинами, військовими школами тощо УГА на весну 1919 р. нараховувала близько 125 тис. чол.¹⁰⁸. Коли зважити, що ще понад 100 тис. українських вояків і старшин колишньої австро-угорської армії перебувало в полоні (в Італії, Сербії, Росії) або просто не встигло вернутися з віддалених фронтів до краю¹⁰⁹, то можна зробити висновок, зіставляючи кількість військ із кількістю українського населення Східної Галичини, що боротьба за визволення рідної землі з-під іноземного гніту, за свою державність набула масового, всенародного характеру, і сама УГА була справді народною армією, яка воювала за рідний край, за свій народ.

Слід відзначити, що в армії вдіялася велика увага ідейно-політичній роботі. Правда, спеціальних політичних працівників (комісарів) не було. Але в УГА служило старшинами, підстаршинами й рядовими стрільцями багато відданих патріотів, особливо з інтелігенції, тобто з політично найбільш свідомої частини народу, які в масовому порядку записувались добровольцями в УГА, – вчителів, лікарів, інженерів, художників, письменників, поетів, студентів та учнів старших класів гімназій. Ось вони, та ще військові духівники, вели цю т.зв. «політичну» роботу в армії. Це вони тоді й потім створили про боротьбу УГА низку чудових патріотичних пісень, що їх нині співає вся Україна, багато високомистецьких прозових і поетичних творів, художніх картин тощо. Для армії видавалася спеціальна газета «Стрілець», виходили окремі корпусні газети, листівки, плакати, публікувалися щоденні оперативні військові зведення. Державне

секретарство військових справ видавало «Вістник ДСВС». Автори цих рядків виявили в архівах 13 чисел цього «Вістника».

Великим недоліком УГА був брак досвідчених офіцерських кадрів. Це було зумовлене колоніальним становищем Східної Галичини за часів австро-угорського панування, тим, що в австрійській армії було непропорційно мало офіцерів-українців. Так, на 1000 офіцерів австрійської армії припадало лише 2 українці й аж 27 поляків¹¹⁰. До того ж, більшість українських офіцерів були молодші від поляків за рангом, а генералів, полковників серед них взагалі були одиниці. Отже, на весну 1919 р., у розпал українсько-польської війни в УГА служило всього 1412 старшин¹¹¹. Це значить, що в середньому один офіцер припадав на 80–90 вояків. А коли врахувати, що певна частина офіцерів служила у військових урядах, штабах тощо, то ці цифри ще більше зміняться. З погляду потреб боєздатної, модерної армії це було неймовірно мало. До того ж, переважна більшість офіцерів були не кадровими військовиками, а офіцерами запасу, резервістами з цивільного населення.

Другим недоліком і бідою УГА був різкий брак озброєння, патронів, військового спорядження, обмундирування, взуття, медикаментів, харчів. Словом, не вистачало всього¹¹².

Оточена з усіх боків ворогами та недоброзичливими сусідами, Українська держава, без жодної допомоги й підтримки, полишена сама на себе, не могла ніде дістати найнеобхідніші для боротьби за виживання матеріальні засоби. І все ж треба підкреслити, що саме ця бідна, голодна, погано озброєна Українська Галицька Армія, увесь народ Східної Галичини, довго, самовіддано, героїчно чинили опір мілітарному натискові значно численнішої, добре озброєної та спорядженої польської армії, яку підтримували західні держави – Франція, Англія, США, Італія й ін.

Підсумовуючи, можна сказати, що в досить стислі строки, чітко й організовано були сформовані основні ланки державного механізму Західно-Української Народної Республіки – центральні та місцеві органи влади й управління, правоохоронні органи, збройні сили. Ось як оцінює цю справу професор історії і політології Йоркського університету в Торонто (Канада), сучасний відомий дослідник історії України Орест Субтельний: «...на відміну від східноукраїнських урядів, ЗУНР швидко і чітко утворила свій державний апарат, в т.ч. місцевий... Галичани не займалися поширеними на сході радикальними експериментами..., а спиралися на старі австрійські моделі... Незва-

жаючи на запеклу війну, яку нав'язали західноукраїнській державі, їй вдалося забезпечувати на своїй території стабільність і порядок. Надзвичайно швидко й ефективно створення адміністративного апарату являло собою досягнення, що його могли повторити рідко які з нових східноєвропейських держав, не кажучи вже про уряди Східної України. Великою мірою воно стало наслідком схильності галичан до суспільної організованості, що дуже розвинулася у довоєнні десятиліття... Чи не найбільш вражаючим організаторським досягненням західноукраїнського уряду стала Галицька армія...»¹¹³.

2. Законодавче забезпечення суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх перетворень та національної політики ЗУНР

Незважаючи на напружену зовнішньополітичну ситуацію, в т. ч. і на все масштабнішу і завзятішу війну з Польщею, УНРада та Державний Секретаріат продовжували діяльність щодо організації державного життя країни, створення її правової основи, вирішення наболілих соціально-економічних, політичних та інших проблем.

У цьому плані слід звернути увагу на два важливі закони. Отже, 15 лютого 1919 р. УНРада ухвалила закон «Про державну мову»¹¹⁴. Встановлювалося, що державною мовою є мова українська. Цієї мови, читаємо в законі, «вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства». А далі, в § 3, чітко зафіксовано ще одне важливе положення: «... національним меншинам полишається свободу уживати, як усно, так і в письмі, їх рідної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інститутами і державними підприємствами». Як бачимо, національним меншинам країни гарантувалося право не тільки мати свої школи, бібліотеки, видавати періодичні видання тощо (все це було записано в «Тимчасовому Основному Законі» й низці інших правових документів, про які вже йшла мова), а й вільно користуватися рідними мовами у повсякденному та державному житті, в офіційних стосунках із владою.

Залишалось чинним і рішення Державного Секретаріату від 10 листопада, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, слід публікувати чотирма мовами – українською, польською, єврейською і німецькою¹¹⁵.

Восьмого квітня 1919 року УНРада ухвалила закон «Про право горожанства (громадянства. – *Автори*) на Західній Области Української Народної Республіки»¹¹⁶. Згідно з цим законом, кожна особа, яка у день його проголошення належала до однієї з громад краю, вважалася громадянином Української Народної Республіки. Якщо хто-небудь з дорослих осіб не хотів набувати громадянства, то повинен був до 20 травня подати про це заяву (від свого імені та від імені неповнолітніх дітей). Однак такої заяви органи влади могли не прийняти, якщо «заявляюча сторона сею заявою хоче лише ухилитися від громадянських обов'язків». Якщо ж заява прийнята, то така особа одержувала правовий статус «чужинця» і могла при бажанні в будь-який час виїхати за межі ЗО УНР. Чужинці, які залишаються в краї, «повністю користають з оборони і опіки права ЗО УНР». Всім іншим особам, які автоматично (за станом належності до громади) не набували прав громадянства, але хотіли його набути, надавалося право звернутися з відповідною заявою «до політичної влади 1-ї інстанції». Також слід було мати згоду якої-небудь громади на їх прийняття до складу громади та подати «заяву вірності Українській Народній Республіці».

Рішення про надання громадянства ЗО УНР приймав Державний Секретаріат. Оскаржити таке рішення можна було до Виділу УНРади (§ 4). В окремому параграфі закону зазначалося, що громадяни УНР є повноправними громадянами ЗО УНР (§ 2).

Десятого квітня Державний Секретаріат видав розпорядження, яким уточнював деякі положення цього закону¹¹⁷. Так, заява чоловіка і батька про надання громадянства автоматично поширювалась на дружину і неповнолітніх дітей. Службовці, які до цього не склали службової присяги, повинні були з одержанням громадянства скласти присягу на вірність ЗО УНР в державному повітовому комісаріаті. Але змусити їх до складання такої присяги ніхто не міг. Повітові комісаріати лише виготовляли списки службовців, які відмовилися від присяги, і надсилали їх до уряду. У розпорядженні також вказувались документи, які слід було підготувати для отримання громадянства.

Не менш гострими і важливими, ніж політичні, були й економічні проблеми в ЗУНР, які нова держава отримала в спадок від старого ладу і австрійської держави. Їх теж належало терміново вирішити, на це чекали мільйони людей у краї.

Одним із найболючіших у Східній Галичині вже декілька століть було земельне питання. Як уже зазначалося, майже половина орних

земель та пасовищ, більша частина лісів, водойм за Австрії в Галичині належали дідичам і церкві. А понад дві третини селянських господарств були малоземельними або безземельними. Тому проблема земельної реформи завжди тут стояла гостро. Безземельне і малоземельне селянство весь час боролось за переділ землі, за ліквідацію поміщицького землеволодіння, особливо ця боротьба посилювалася після початку епохи революцій в Європі 1917–1918 рр. (Росія, Австро-Угорщина, Німеччина).

Керівники ЗУНР добре розуміли актуальність і значимість цієї пекучої проблеми. Як згадують сучасники, «земельна справа займала найбільше праці Української Національної Ради. Над нею працювали усі політичні партії і окрема комісія в УНРаді»¹¹⁸, яку очолив Лев Бачинський. Різними політичними діячами, депутатами, партіями було складено декілька проектів закону про земельну реформу¹¹⁹, які детально обговорювалися в земельній комісії та на засіданнях УНРади. Депутати, в основному обережні, помірковані політики ще старого, «австрійського» виховання, остерігалися діяти в цій справі похапцем.

Ось що писала у своїй передовиці урядова газета «Республіка» на початку квітня 1919 р.: «... земельна реформа заважить на взаємних відносинах до сусідів та дальших держав... Від реформи буде залежати їх ... прихильний чи ворожий настрій до нас. Отже – Ленін чи Вільсон. Коли ми не рішені, то виявимо много більшу політичну зрілість, коли сей проблем відложимо ще на тиждень чи два...»¹²⁰. Позиція газети була виявом гострих дискусій і суперечок, які точилися вже багато тижнів у парламенті й уряді з приводу суті та способу проведення земельної реформи, зокрема, щодо надання селянам землі за викуп чи без нього. Ось що, наприклад, говорив на засіданні УНРади 3 квітня депутат С. Данилович: «Мусимо дати народови землю за викупом. Хто говорить, що маємо вивласнювати без викупу, той хоче, щоби ми робили революцію проти цілого світу, який може нас повалити... Ми повинні збудувати новий лад дорогою еволюції, нав'язуючи до старого ладу»¹²¹. Таких поміркованих, консервативних поглядів притримувалось і багато інших політичних діячів.

Безконечні дискусії, затягування у вирішенні земельної проблеми, довготривала відсутність конкретних кардинальних рішень з інших наболілих соціально-економічних питань, зокрема щодо негайного поліпшення матеріального становища селянської бідноти і робітництва, дуже шкодили загальній справі зміцнення української

державності в Галичині. Недарма колишній державний секретар військових справ Д. Вітовський (12 лютого він подав у відставку з цієї посади) на засіданні УНРади 27 березня був змушений заявити, що «Національна Рада дотепер нічого не дала ані робітникам, ані селянам, тому викликала незадоволення. Вона повинна розв'язатися, проголосивши восьмигодинний робочий день праці для робітників, ... порішивши, що земля великих власників переходить у власність селян...»¹²².

Характерно, що навіть сам Головний Отаман УНР С. Петлюра 25 квітня 1919 р. надіслав до Державного Секретаріату телеграму такого змісту: «Маю цілком певні повідомлення про неспокій у військах і серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного Секретаріату в соціальних питаннях, а особливо земельних. Це може скінчитись катастрофою і розвитком більшовизму. Соціальні реформи, а особливо у земельному питанні, а також припинення процесів за відшкодування поміщицьких збитків... мусять бути розв'язані позитивно в першу чергу..., щоб не було... неминучих конфліктів в житті населення Західної України»¹²³.

Побоювання С. Петлюри були небезпідставними. Знетерпелівлене довгим лихоліттям та очікуванням реформи галицьке селянство збиралося на сходи, які самочинно виносили рішення про розподіл поміщицьких земель, наприклад, у Яворівському, Дрогобицькому, Калуському та інших повітах. У Яворівському повіті селяни на своєму зборі вирішили давати «по 15 моргів землі українцям, які служать у війську, а іншим селянам-українцям – тільки по чотири»¹²⁴.

Селяни деяких сіл громили поміщицькі маєтки, ділили реманент, продовольчі запаси. Часто їм у цьому допомагало військо, яке перебувало у даній місцевості¹²⁵.

Нетерплячість галицького дрібного селянства легко зрозуміти: крім гострого безземелля, воно в той час терпіло (зрештою, як і міська біднота, робітництво) великі злигодні, часто голод. Адже багаторічні воєнні дії, нескінченні реквізиції воюючих армій доценту підірвали економіку, господарство краю. Про це свідчать і численні прохання про матеріальну допомогу, які надходили від різних сільських і міських громад до властей. Так, Бродівська повітова національна рада 25 березня телеграфувала урядові: «...прохаємо вислати свого відпоручника познайомитися із страшними обставинами нашого повіту, який, зданий виключно на власні сили, умирає з голоду. Всякі наші дотеперішні прохання [до] Держсекретаріату не мали або мали дуже

малий успіх. Все кінчиться досі на обіцянках»¹²⁶. Із Тернопільського повіту (1 квітня): «... Ми, всі мешканці громади Дітківці, естесьмо дуже бідні... всі наші господарства в часі австрійської війни знищені..., не маємо куска хліба ані картоплі, не осталось ні одної хати... Діти наші вмирають з голоду і холоду... Дайте нам поміч...»¹²⁷. Аналогічні скарги й прохання надсилались із Зборівського повіту, Дрогобича, Борислава.

Комісар м. Дрогобича А. Рудницький, наприклад, доносив 7 квітня урядові: «...населення міст Дрогобича і Борислава стоїть перед найстрашнішою голодовою катастрофою... Польські легіонери, відступаючи, безпощадно ограбили і знищили у селян все... підпалили військові і харчові магазини... відтак переходила через Дрогобиччину повінь російських військовополонених, повертаючих домів... решту все реквізують військові фронтові відділи... Селяни є зовсім знищені... населення міст голодує... нема ні одного грама муки, поширюється в застрашуючий спосіб тиф голодовий плямистий, а цілі десятки умирають денно з голоду. А голод є лихим дорадником»¹²⁸.

Роки війни в Галичині спричинили не тільки голод, пошесті, епідемії, а й масове знищення селянських господарств. Були дощенту зруйновані десятки міст і містечок, майже повністю спалено 650 сіл, знищено 200 тисяч житлових будинків, 233 тисячі господарських будівель. Десятки тисяч людей жили в землянках і куренях¹²⁹.

Мовби на підтвердження справедливості передбачень Д. Вітовського й С. Петлюри, 30 березня у Станиславові зібрався з'їзд селянсько-робітничих союзів, де гостро було поставлено питання про землю, тривалість робочого дня і т. ін.¹³⁰.

Справді, до цього часу владою не було нічого суттєвого зроблено й в інтересах робітництва. Правда, ще у зверненні «До українського народу» та ін. документах УНРада обіцяла робітникам установити 8-годинний робочий день, піднести матеріальний рівень життя, поліпшити умови праці, проживання тощо. Але конкретних правових актів, які б узаконили ці обіцянки, поки що не було прийнято.

УНРада, очевидно, не наважилася посягнути на підвалини економічного життя всього західного світу – священність і недоторканність приватної власності, боячись звинувачень західних держав, на підтримку яких вона дуже розраховувала, у «нігілізмі», «більшовизмі» і т. п.

А більшовизм, якого боявся весь західний світ, у т. ч. й керівники ЗУНР, завдяки своїм актуальним і всепритягальним гаслам по-троху вкорінювався в усіх близьких до Росії державах. Протиставити ж його популярним демагогічним гаслам «Мир – народам!», «Земля – селянам!», «Фабрики – робітникам!», «Геть визискувачів – поміщиків і капіталістів!» – щось настільки ж ефективно й заманливе ні керівники ЗУНР, ні УНР не спромоглися.

Правда, на західноукраїнських землях такого поширення, як на території УНР, більшовизм ні тоді, ні в майбутньому не набув. Цьому перешкодив цілий ряд факторів. Передовсім – антиукраїнська політика більшовиків у Східній Україні, їхня завзята русифікаторська діяльність. Далі – це віддавна вкорінені у свідомості населення Східної Галичини любов до свого народу, мови, історії, повага до закону, правопорядку, віра в непорушність приватної власності тощо.

Однак і тут більшовицькі ідеї та гасла серед частини (хай і невеликої) населення знаходили уважних слухачів. Поширювали їх як деякі колишні військовополонені, що верталися з Росії й України, так і спеціальні агітатори-більшовики, що їх систематично посилали в Галичину (як і в інші країни Центральної та Південно-Східної Європи) ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. В основному це були розпропаговані більшовиками галичани – полонені колишньої австрійської армії¹³¹. Більшовицькі ідеї знаходили прихильників насамперед серед робітництва, невдоволеного бездіяльністю властей у соціальних питаннях. Вже в листопаді 1918 року у робітничих центрах – Львові, Дрогобичі, Стрию, Станиславові виникли невеликі прокомуністичні гуртки, а в деяких містах (Дрогобич, Стебник) і ради робітничих депутатів, декілька солдатських рад¹³².

У лютому 1919 р. у Станиславові на конференції комуністів і лівих соціал-демократів була утворена Компартія Східної Галичини (КПСГ). В квітні 1919 р. при «ЦК КП(б)У в Києві було утворено спеціальне Галицьке комуністичне бюро, а в травні пленум ЦК КП(б)У розглянув питання про утворення Галицького комуністичного центру і намітив ряд заходів для поширення більшовицьких ідей в Галичині, куди послано нові групи підпільників-пропагандистів»¹³³.

Піддавшись більшовицькій агітації, 14 квітня 1919 р. в Дрогобичі збунтувалася частина робітників, до яких примкнули деякі «народні міліціонери» міста і вояки місцевого гарнізону. Під проводом комуністів В. Коцка, Г. Михаця та І. Кушніра вони

утворили робітничо-солдатську раду, а владу повітової національної ради оголосили поваленою¹³⁴. Властям ЗУНР не вдалося умовити повсталих припинити бунт і мирно врегулювати всі проблеми. Тоді проти них була застосована сила. Вже наступного дня, 15 квітня, заворушення було придушено, винних у його розпалюванні арештовано. Важливо підкреслити, що незважаючи на надзвичайний воєнний стан, ніхто з них страчений не був. Навіть слідство в цій справі – бунт проти існуючої влади, держави – не було закінчено. Деякі заарештовані, яких погано охороняли, втекли, а інші були звільнені з ув'язнення. Здатних до військової служби відправлено на фронт. Тому нічим іншим, як наклепом чи злісною інсинуацією їх учасників-комуністів та пізніших радянських дослідників, котрі писали про «жорстоку», «криваву», «дикунську» розправу над повстанцями, назвати оцінку цих подій не можна¹³⁵.

Інших значних виступів проти влади ЗУНР, коли не брати до уваги селянських заворушень та різних дрібних інцидентів в армії, не було. Більшість населення, розуміючи важливість і складність того історичного здвигу, об'єктивні труднощі свого уряду й парламенту, терпляче зносила злигодні і тягар війни та розрухи. В т. ч. й робітництво та селянство. «Мотиви, якими керувалася більшість УНРади, – писав М. Стахів, – дуже добре розуміла селянська маса. Вона виявила максимум політичного розуму, бо не піддалася розпоясаній демагогії «ліваків», які за всяку ціну хотіли викликати рух селянства за негайний забір великої земельної власності і розподіл її на подобу часів жовтня – грудня у Росії. Село розуміло мотиви УНРади і прийняло їх з повним довір'ям»¹³⁶.

Але економічна ситуація залишалася напруженою. Незабаром забила тривогу й преса, критикуючи неповороткість властей в галузі економіки, боротьби з голодом і розрухою, вимагаючи енергійно взятися до відбудови народного господарства¹³⁷.

Все це змусило уряд і УНРаду, які довгий час не хотіли брати на себе відповідальність, вважаючи себе органами тимчасовими і відкладаючи вирішення глобальних проблем, наприклад, земельної, до закінчення війни або хоч до скликання Сейму – повноважного законодавчого органу, діяти більш рішуче. В сільські громади була розіслана спеціальна анкета з запитом щодо шляхів розв'язання земельного питання¹³⁸.

Активізувалася робота в цьому напрямку й у самій Українській Національній Раді. Врешті, 14 квітня 1919 р. був ухвалений Закон

про земельну реформу¹³⁹. Він налічував 23 параграфи. Ось його основні положення:

§ 1. ЗО УНР бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або посілість яких не вистачає для проживлення їх родини...

З цією метою конфісковувались землі (§ 2):

- 1) поміщицькі;
- 2) «всі посілости мертвої руки, фундаційні, монастирські, єпископські, церковні;
- 3) землі, які дотеперішні власники набули для спекуляції;
- 4) посілости, яких власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хоч би вони не підпадали під припис перший;
- 5) всі посілости, які своїм простором переступають означену границю, оскільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілости».

Усі конфісковані землі «створять Земельний фонд ЗО УНР, яким до часу розділу між селянством управляють Обласна, повітові та громадські земельні комісії»^{139а}.

Далі в законі регламентувався порядок утворення і склад указаних земельних комісій. Громадські комісії, які мали безпосередньо зайнятися розподілом землі, обиралися в складі 6 членів і 3 їхніх заступників усіма мешканцями даної громади загальними, рівними, прямими і таємними виборами. Сьомим членом був (за посадою) комісар (голова) громади. Але не він очолював, як здавалося б, комісію, а той, кого виберуть головою члени комісії.

Із створеного таким чином земельного фонду належало наділити землею тих, «які займалися рільництвом» і бажали її набути, в такій послідовності:

- «1) жовнірів-інвалідів, що втратили своє здоров'я у війнах, ведених Українською Народною Республікою;
- 2) вдів і сиріт по тих, що полягли у цих війнах або внаслідок них;
- 3) жовнірів-інвалідів зі світової війни 1914–1918 рр.; сиріт і вдів, що їх батьки або мужі втратили життя в цій війні або внаслідок її;
- 4) сиріт і вдів невоєнних осіб;
- 5) інших безземельних і дрібноземельних рільників».

Частину земель Обласній земельній комісії належало залишити «на цілі земельно-громадського господарства держави, громад та земельно-корисних економічних, культурних і добродійних заведень для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл» тощо.

Пасовища і полонини, які не були до цього часу власністю селян чи церкви, «переходять у власність громад».

Щодо лісів, то вони не підлягали розподілові, а переходили у «власність і безпосередній заряд ЗО УНР». Лише ті ліси, що «не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки», могли залишатися в руках приватних власників.

Водойми (ставки, озера, болота) теж ставали власністю колективною, громадською, за винятком судноплавних і лісосплавних рік.

У § 20 закону вказувалося, що зазначені у § 2 категорії земель «вже тепер переходять у заряд Держави, яка через свої органи передасть цей заряд громадським земельним комісіям».

Отже, земельну проблему нібито можна було вважати вирішеною. Але при цьому слід вказати на деякі суттєві недоліки закону.

По-перше, згідно з § 18, наділення людей землею не могло розпочатися до закінчення війни і повернення «жовнів і полонених додому». Таким чином, це наділення відкладалося на невизначений час. По-друге, в законі не сказано, як саме конфісковуються землі – з відшкодуванням їхнім попереднім власникам, чи ні. Це питання закон (§ 19) відкладав до вирішення майбутнього парламенту (Сейму). По-третє, в законі не сказано, за платню чи без неї наділялися землею нові власники. Це теж мав вирішити Сейм.

У § 21 закону населення попереджалося, що «за самовільне захоплення, ділення вивласнених на основі цього закону земель та нищення лісів, будинків, інвентаря і земних плодів, оскільки це не становить вчинків, які підлягають карному закону, мають карати адміністративні власті карою арешту до 6 місяців, до якої може бути прилучена грошова кара до 10 000 корон»¹⁴⁰.

Позаяк складається враження, що земельний закон, у цілому, був детально й старанно розроблений, то чим пояснити ті явні його недотягнення, на які ми щойно звернули увагу? Очевидно, знову ж таки, непослідовністю, «дипломатичними міркуваннями» більшості членів УНРади. Як відзначає у своїй праці М. Стахів, це робилося з метою, «щоб ці питання були продискутовані ширше... щоб... Сейм у цій справі був висловом виразної публічної opinio». А головне, напевно, полягало в тому, що «ухвала про просту конфіскацію нетрудової землі і передання її негайно в руки наділених селян безплатно означала б в очах Антанти, що ЗО УНР – це півбільшовицька держава...», а це неминуче «сталось б при допомозі рухливої польської пропаганди. Якщо не було б тих міркувань зовнішньополітичного характеру, –

пише М. Стахів, – то УНРада рішила б, напевно, земельну реформу відразу інакше»¹⁴¹.

Видання земельного закону в такому вигляді викликало невдоволення селян та гостру його критику, особливо в УНР, де згідно з Земельним законом Директорії (січень 1919 р.) земля була конфіскована у поміщиків і церкви без компенсації, а селяни надіялися нею безоплатно.

Що стосується промисловості, то, як уже зазначалося, провід ЗУНР не захотів, враховуючи передовсім зовнішньополітичні обставини, націоналізувати, як це було в Росії і в Україні, промислові підприємства, шахти, нафтові вишки тощо. Щоправда, ця сфера була взята під контроль Державного секретарства публічних робіт. Як пише М. Чубатий, «йому підлягали гірничі уряди по цілій області, управи державних салін, державна рафінерія нафти ... до нього належав також нагляд над приватними гірничими підприємствами, як вугля, копальнями нафти і т.п... він наглядав над правильним їх функціонуванням»¹⁴². На колишні державні підприємства були послані для керівництва і організації їх функціонування українські державні урядовці. Приватні підприємства перебували лише під контролем держави.

Вказане секретарство взяло під своє управління всі колишні державні бази і склади різних матеріалів, машин, сировини. Спираючись на цю невелику матеріальну базу, воно приступило до організації господарської відбудови краю. Були взяті на облік усі державні й приватні запаси будівельних матеріалів, налагоджено виробництво цегли, заготівля лісу, щоб з початком весни приступити до відбудови. Почато ремонт шосейних і залізничних шляхів, мостів тощо.

У повітах були утворені «технічні уряди», які підлягали Державному секретарству публічних робіт і безпосередньо займалися всіма питаннями економічної відбудови. При них діяли так звані «будівельні експозитури»¹⁴³. Секретарство також узяло в своє управління всі державні ліси. Заготівля лісу на будову йшла під чітким контролем, за спеціальними дозволами. За вирубку лісу в приватних власників держава платила їм відшкодування. Ліс під забудову сім'ям військовиків і бідності відпускався безкоштовно¹⁴⁴. У Дрогобичі утворено спеціальний «нафтовий комісаріят», який установив суворий контроль над виробництвом і відпуском нафти.

Дуже гострою і складною в ЗУНР, як уже зазначалося, була харчова проблема. Постійні реквізиції у населення харчів, худоби, фура-

жу воюючими сторонами – австро-угорськими та російськими військами, нищення ними посівів і запасів продовольства (щоб не дісталися ворогові) привели до того, що населення багатьох міст і сіл голодувало. Почастішали випадки голодної смерті. Не вистачало харчів для армії ЗУНР, для лікарень, лазаретів, сиротинців, будинків перестарілих тощо. «В Галичині, – згадують сучасники, – була велика нестача харчів і повний брак промислових виробів»¹⁴⁵.

Всі державні органи республіки були зайняті вирішенням цієї проблеми. Проте безпосередньо відповідальність за неї лягала на Державний харчовий уряд, прирівняний у правах до Державного секретарства. Очолював його Степан Федак. Після реорганізації в січні 1919 р. Харчовий уряд увійшов як окремий відділ до складу Державного секретарства внутрішніх справ. У повітах йому підлягали повітові харчові управи, створені за вказівкою УНРади вже в перші дні після взяття влади. Часу гаяти не можна було. В першу чергу взято на облік усі склади і запаси продовольчих товарів і товарів першої необхідності. Їх оголошено власністю держави. Приватним власникам за них виплачувалась компенсація. Відкрито державні магазини, через які населенню продавалися продовольство і промислові товари. Правда, їх вистачило ненадовго, бо запаси були невеликі. Вже взимку почав відчуватися брак харчів, особливо борошна, картоплі, цукру.

Продовольча ситуація різко ускладнилась тим, що через Галичину проходили великі маси колишніх військовополонених, які у зв'язку з закінченням війни їхали додому з заходу на схід і навпаки. Це був нескінченний потік десятків тисяч людей, що їх, голодних і виснажених, треба було хоч би нагодувати. Крім того, деморалізовані колишні вояки-«поворотці» на території краю часто вдавалися до розбоїв, грабежів, насильств щодо місцевого населення, були розповсюджувачами різних інфекційних захворювань, передовсім тифу¹⁴⁶.

Отже, боротьба не тільки з голодом, а й з пошестями та епідеміями набувала все більшої гостроти і була в полі зору уряду. Певну допомогу в забезпеченні населення Галичини харчами надавала Директорія УНР. Нею був призначений «головноуповноважений українського уряду по харчуванню Галичини і Буковини», який прибув до Станиславова. Він займався організацією і доставкою продовольства з України у ЗУНР, а також посередництвом між кооперативними спілками України і Харчовим урядом та кооперативними спілками ЗУНР.

Крім торговельних зносин (ЗУНР поставляла в Україну нафту, деревину, сіль, а одержувала гроші, продовольство, зброю), уряд УНР надавав Галичині безкоштовну продовольчу допомогу, яка скеровувалась насамперед у голодуючі та найбільш розорені повіти краю. Зокрема, до середини березня з України тільки для Гуцульщини безкоштовно було доставлено 90 вагонів харчів. Всього до початку квітня в Галичину прибуло 223 вагони зерна, 730 вагонів цукру, 127 вагонів інших продовольчих товарів тощо. Для закупівлі картоплі уряд УНР виділив бідному населенню 30 УНР грошову допомогу у розмірі 5 млн. гривень¹⁴⁷. Спираючись на цю допомогу, влада ЗУНР відкривала в містах і містечках спеціальні їдальні та роздавальні пункти, де міській бідноті, людям похилого віку та дітям надавали безкоштовні обіди, видавали продуктові пайки й іншу допомогу¹⁴⁸.

Проте ця допомога виявилась недостатньою. Тому Державне секретарство внутрішніх справ, розпорядившись взяти на облік і під контроль усі запаси продовольства, суворо регламентувало їх витрати. Було введено два безм'ясні дні на тиждень, заборонено петлювати зерно, виготовляти печиво, до хліба належало додавати четверту частину картоплі¹⁴⁹. Заборонено вивіз «предметів поживи» за межі держави. Навіть перевезення більших партій харчів з повіту в повіт здійснювалося тільки за дозволом повітових харчових управ.

Заборонявся вивіз за кордон і промислових товарів, устаткування, сировини, зокрема нафти, бензину, мастильних матеріалів.

Оскільки наближалася весна, а наділення селян конфіскованими поміщицькими й ін. землями мало настати, згідно з законом, по закінченню війни, то Державне секретарство земельних справ 21 лютого видало розпорядження «В справі примусової управи землі на рік 1919»¹⁵⁰. Цим розпорядженням встановлювалося, що «всі ґрунти, придатні для рільництва, мають бути оброблені, і нікому не вільно лишати такого ґрунту облогом». Орні землі, яких власник не міг сам обробити, переходили «під заряд Держави», і вона через рільничі повітові комісії здавала їх в оренду, насамперед безземельним і малоземельним. Так само належало чинити з живим чи мертвим сільськогосподарським інвентарем, якого не використовували власники.

Власники й орендарі, які не могли чи не хотіли обробляти своїх земель і не заявили про це або не здали землі в оренду, підлягали штрафу в розмірі від 200 до 500 корон за кожен гектар землі. Хто ж навмисне залишив свою землю без обробітку (чи запаси насіння та інвентар без використання) або навмисне чи в злісний спосіб

унеможлививлював обробіток і засів землі, ніс кримінальну відповідальність: міг бути засуджений до ув'язнення на строк від 1 до 6 місяців і, на додаток, мав сплатити грошовий штраф від 100 до 50 000 корон¹⁵¹.

З другого боку, в міру своїх можливостей уряд намагався допомагати найбіднішому селянству в проведенні посівної. Так, 5 квітня він постановив виділити «найбіднішому населенню на закупно збіжжя на насіння» суму 10 млн. гривень. Ця сума була розділена серед найбільш знищених війною повітів і роздана селянській бідноті¹⁵².

Всі ці заходи дещо злагіднювали, але не усували продовольчої кризи в державі.

Займалися власті ЗУНР і питаннями охорони здоров'я населення. Ще в грудні всім повітовим комісарам наказано призначити повітових санітарних лікарів, створити санітарні комісії, вжити заходів до відкриття лікарень, поліклінік, аптек, що, в міру можливостей, і було зроблено. Керував організацією і діяльністю медичної служби санітарний відділ Секретарства внутрішніх справ, яке очолював доктор Іван Куровець. Була збільшена оплата праці всіх медичних працівників. Їм видавали продовольчі пайки.

Проте лікарів, санітарів, медсестер дуже не вистачало, як і найнеобхідніших медикаментів. Попри все це, медична служба ЗУНР зробила чимало для надання допомоги населенню та десяткам тисяч військовополонених, які переїздили через Галичину. В основному ліквідовано й грізну пошесть тифу, яка почала ширитись у краї¹⁵³.

Незважаючи на багато інших пекучих проблем, не залишалися поза увагою властей і питання культури та освіти*. Насамперед вимагало демократизації й українізації шкільництво. Це почало робити вже в перші дні української влади стихійно саме населення. Далі справу до своїх рук узяла держава. В кожному населеному пункті були відкриті українські народні (початкові) школи.

Національні меншини – поляки, євреї, німці – могли відкривати або залишати (якщо вони вже діяли перед тим) свої школи. Жодного спеціального дозволу на це не вимагалось, лише слід було таку школу зареєструвати в секретарстві освіти. В неукраїнських школах із третього класу вводилася як обов'язковий предмет українська мова. В усіх школах відмінено обов'язкове викладання німецької мови¹⁵⁴.

* Див. розділ 4.

Серйозних змін зазнала середня шкільна ланка. За австрійської влади у Східній Галичині (на 1918 р.) функціонувало всього 5 українських державних гімназій, декілька приватних, не було жодної української реальної гімназії, вчительської семінарії, ремісничої або господарської школи. Зате всюди діяло багато польських середніх шкіл, гімназій тощо. Тому в повітах, не чекаючи вказівок згори, стали їх перетворювати на українські. Цей стихійний рух узаконив уряд та його секретарство освіти. Однак уряд попередив повітових комісарів, що там, де є національні меншини, належить зберегти щонайменше одну середню школу чи гімназію для них. Де до цього їх не було – належало відкрити, щоб неукраїнське населення могло навчати дітей своєю рідною мовою¹⁵⁵.

До речі, з цього дозволу негайно скористались євреї, яких за австрійської і польської влади не визнавали як націю і які не мали жодної державної школи, та німці. Єврейські гімназії були відкриті в Станиславові, Тернополі, Стрию і Коломиї. Німецька – в Станиславові. Поляки не захотіли скористатися з цієї можливості. Вчителі їхніх шкіл і гімназій відмовилися скласти обіцянку бути лояльними до української влади¹⁵⁶.

Українських середніх шкіл за часів ЗУНР було відкрито близько 30, з них – 20 гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських чоловічих і жіночих семінарій¹⁵⁷. Проте різко відчувався брак досвідчених учительських кадрів, і тому стали приймати на роботу вчителями «навіть людей без повних університетських студій». Водночас, у деяких гімназіях не відкривали старших класів, бо, як писав очевидець, «майже вся молодь записалася добровольцями у військо»¹⁵⁸.

Позаяк до українських середніх шкіл і гімназій записалося чимало єврейських дітей, які погано володіли українською мовою, то з ними частково велися заняття польською, німецькою чи єврейською мовами.

Тринадцятого лютого 1919 р. УНРада прийняла закон «Про удержавлення українських шкіл», а 14 лютого – закон «Про удержавлення українських приватних гімназій і жіночих учительських семінарій»¹⁵⁹, згідно з якими всі школи – громадські, середні, гімназії, реальні, рільничі та інші оголошувались державними, а вчителі – державними службовцями. Мовою викладання і навчання стала українська. За національними меншинами законодавчо закріплено право створити свої школи, де дозволялося вести заняття рідною мовою. В неукраїнських школах вводились як обов'язкові предмети історія та географія України,

українська мова. Всі педагоги державних шкіл повинні були скласти «службове приречення» на вірність державі й народові.

Дозволялося відкривати й приватні школи, але за погодженням з Державним секретарством освіти і за умови, що засновник і вчителі будуть громадянами Української держави та виконуватимуть усі вказівки шкільних властей.

Для полегшення вступу дітей у середні фахові школи, гімназії та відповідної їх до цього підготовки розпорядженням Державного секретарства освіти від 1-го травня в усіх повітових містах відкривалися підготовчі курси для дітей. Уряд виділив для них відповідні кошти і запаси харчів¹⁶⁰.

Як уже було сказано, вчителі народних шкіл українською владою були оголошені державними службовцями і їм видавалася заробітна платня (до цього часу вчителів утримували громади). Розпорядженням Державного секретарства освіти від 16 лютого всім учителям підвищено заробітну платню¹⁶¹. Також встановлено (а хто отримував – то підвищено) пенсії всім учителям-пенсіонерам, удовам і сиротам по вчителях. Розміри заробітної платні і пенсії встановлювалися в залежності від кваліфікації, стажу роботи і кількості членів сім'ї – утриманців¹⁶². Сьомого квітня був виданий ще один закон УНРади «Про підвищення і регулювання платні вчителів»¹⁶³.

У зв'язку зі зростанням цін на товари першої необхідності й продовольство всім державним службовцям, у т. ч. і вчителям, а також пенсіонерам, удовам і сиротам декілька разів виплачувалась так звана «одноразова надзвичайна допомога»¹⁶⁴.

Розпочато підготовчу працю над серйозною реформою шкільної справи, необхідність якої для українських властей була очевидною. При Державному секретарстві освіти створено відповідну компетентну комісію, до якої залучено досвідчених фахівців та представників громадськості. Комісія розробила детальну анкету, яку розіслано в усі повіти, щоб місцеві вчителі і широка громадськість – «від робітника і селянина до адвоката» – могли висловити свої міркування і пропозиції¹⁶⁵.

Почалася робота над розробкою нових шкільних програм і підручників. 7 квітня УНРада видала спеціальний закон «Про утворення Державного видавництва шкільних книжок»¹⁶⁶. Усім школам запропоновано користуватися тільки тими підручниками і книжками, які видало це видавництво.

Розпочато приготування до відкриття давно омріяного українського університету. Оскільки Львів перебував у польських руках, то

тимчасово відкрито університетські філософське і правниче відділення у Станиславові, щоб студенти старших курсів закінчили навчання¹⁶⁷.

Державне секретарство освіти взяло під свою опіку справи культури й мистецтва, виділило субсидії і вживало інших заходів для відкриття театрів, бібліотек, видало розпорядження збирати і зберігати в бібліотеках і архівах зразки всієї друкованої продукції, яка видавалась у ЗУНР¹⁶⁸.

УНРадою, урядом, окремими державними секретарствами прийнято багато різних нормативних актів в усіх галузях життя, здійснено чимало організаційних заходів щодо їх реалізації. Попри всі труднощі, налагоджено залізничний рух на території краю, для чого відбудовано або відремонтовано мости й переїзди, залізничні станції, рухомий склад залізниці. Через брак вугілля паровози часто опалювалися дровами. Через те, що поляки відмовились працювати на Українську державу, не вистачало машиністів, тому довелося звернутись за допомогою до Києва. Міністерство шляхів УНР прислало в Галичину декілька десятків машиністів та інших залізничників¹⁶⁹, а в Коломиї стали до роботи українські залізничники з Буковини, окупованої румунами. Залізничникам була суттєво збільшена заробітна платня, в Станиславові відкрито тримісячні залізнично-технічні курси, що дозволило дещо залагодити кадрову проблему на залізничному транспорті. Створено залізничну дирекцію, в повітах і містах – «начальні уряди залізничних шляхів».

Відновлено, також з великими труднощами, роботу пошти, телеграфу, телефону. На телеграфі введено українську мову й абетку. В Станиславові утворено дирекцію пошт і телеграфу¹⁷⁰.

У березні 1919 р. були прийняті закони «Про заборону продажу, здачі в оренду і заклад великих посілостей (табулярних)» та «Про заборону конфіскації майна під час війни»¹⁷¹; у квітні – розпорядження Державного Секретаріату «Про створення Західно-українського товарообмінного бюро (біржі)». Був розроблений і затверджений статут цього бюро¹⁷².

У березні Державне секретарство внутрішніх справ видало «Розпорядження для урядників в державній адміністративній службі»¹⁷³. До служби в державних органах, мовилося в ньому, можуть бути допущені тільки громадяни Української Народної Республіки «бездоганного поведіння, що володіють українською мовою в слові і письмі і не переступили сорокового року життя». Правда, ця остання вимога не стосувалася тих службовців, які вже працювали.

Не могли бути службовцями державного апарату особи, засуджені за кримінальні злочини та вчинки, що суперечили публічному порядку, моралі або за користолюбство; особи недієздатні; неоплатні боржники, проти яких порушено судову справу; особи, що своєю поведінкою «викликають публічне згіршення». Поміж начальником і підлеглим на державній службі не могло бути «споріднення, ані посвоячення по лінії прямій, а по лінії бічній до другого степеня». Всі прийняті на державну службу особи повинні після однорічного стажування скласти перед відповідною комісією спеціальний іспит – письмовий і усний: щодо знання законодавства, вміння ним користуватися, вміння складати відповідні документи, знання своїх повноважень і обов'язків тощо. Кандидат, який двічі не склав таких іспитів, «має бути зі служби звільнений». Навіть канцелярські працівники повинні були відповідати певним вимогам: «знати признані в державі мови; поправно (грамотно. – Авт.) читати і писати; знати канцелярську маніпуляцію»¹⁷⁴.

Ще однією важливою проблемою державного й економічного життя була справа фінансів. Державне та господарське будівництво, відбудова промисловості, сільського господарства, освіти й культури, а особливо організація й оснащення збройних сил, ведення війни – все це вимагало величезних коштів. Звідки їх було взяти? Своїх власних грошей ЗУНР не мала, не було де й за що їх надрукувати. Отже, перед урядом, надто ж перед Державним секретарством фінансів, стояло дуже складне завдання. А тому в грудні на засіданні уряду вирішено залишити в обігу австрійські гроші – корони. Довго дискутували: штемпелювати їх чи ні. Врешті, постановили, що не треба¹⁷⁵.

Зі встановленням тісних контактів з Україною, а особливо після злуки ЗУНР і УНР, вирішено поруч з коронами ввести в обіг гривні й карбованці УНР. У січні 1919 р. УНРада видала про це відповідний закон – «Про впровадження в ЗО УНР у законний обіг гривень і карбованців УНР»¹⁷⁶. Встановлено такий курс грошей: одна корона дорівнювала одній гривні; один карбованець дорівнював двом гривням або двом коронам. В законі було сказано, що гривні й карбованці є офіційною, поруч з коронами, валютою на території ЗО УНР, і «всі державні органи, установи, інституції і приватні особи зобов'язані їх приймати нарівні з коронами».

Але потреба в грошах була значно більша, ніж їх було в наявності. Не було чим виплачувати заробітної платні службовцям,

військовикам тощо. Правда, вони терпіли, розуміючи складність ситуації. Як згадує М. Чубатий, «загал українських державних службовиків бідував, а працював у надії, що се лиш переходовий стан, – прикрий для держави, прикрий і для них»¹⁷⁷.

Основних джерел державних прибутків було два – нафта і грошова допомога з УНР. Заводи і фабрики майже всі були знищені війною, обладнання їх поламане або вивезене, отже, промислова продукція майже не випускалася й не продавалася. Навіть з таких традиційних, вигідних для держави джерел прибутків, як виробництво тютюну й алкоголю, не можна було скористатися, бо «тютюнові фабрики у Монастириськах і Винниках переняли ми знищені і нечинні, а гуральні стояли з приводу браку картоплі»¹⁷⁸, – пише М. Чубатий. Залишалася нафта, яку продовжували добувати і при можливості вивозили за кордон (в Угорщину, Чехословаччину) та в УНР, вимінювали на військове спорядження, озброєння, харчі, медикаменти. Зрештою, її було небагато, бо більшість нафтових джерел і вишок теж не діяли. «У нас, – згадує М. Чубатий, – по суті не було ніякого фінансового плану, ніякого навіть провізоричного бюджету, а зробити його було неможливо. Дотеперішні видатки робилися з дня на день»¹⁷⁹, в міру появи грошей чи матеріальних засобів.

Фінансова комісія УНРади і Державне секретарство фінансів рятували ситуацію як могли. Розроблено проект створення рахункового департаменту, проект бюджету на 1919 рік і т. ін. З самого початку взято під суворий облік усі грошові запаси в банках і ощадних касах, у повіті скеровано розпорядження про «перекинення готівки з тих кас, де її багато», до державної скарбниці та «до порожніх кас» у сусідніх повітах¹⁸⁰.

Важливим джерелом державних прибутків могли б стати податки з населення. Однак власті ЗУНР розуміли, що із збудованого, знедоленого, пограбованого доценту чужинцями галицького населення було б аморально їх стягувати, і не робили цього. Правда, згідно з рішенням УНРади від 19 листопада 1918 р. вдалися до спроби стягти хоч би частково «залегли податки» та заборгованості¹⁸¹. При цьому виявлено почуття справедливості: стягувати належало їх так, щоб «не переслідувати податковими жаданнями найбідніших верств і знищених війною власників». Зроблено спробу випустити внутрішню державну позику, але цей намір не реалізовано, як і цілий ряд інших, через несприятливі для ЗУНР зовнішньополітичні та воєнні обставини.

Хотілося б нам ще відзначити факт активної участі в державотворчому житті ЗУНР, в усіх соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх перетвореннях священників Української греко-католицької церкви. Біля 20 священників УГКЦ і три єпископи були членами УНРади (у київській Центральній Раді не було жодного священника!). Священик о. С. Юрик входив до складу Виділу УНРади. Член УНРади о. П. Філяс опрацьовував проект Конституції Української держави¹⁸². Багато священників були членами, а іноді й головами повітових національних рад. Кількадесят польових духівників діяли в рядах УГА. Всі вони допомагали людям у біді, підтримували їх морально, виховували у вірі в справедливість їхньої боротьби, вірі в перемогу, допомагали чим могли, в тому числі матеріально, потребуючим та знедоленим. Велика їхня заслуга і в тому, що, як пишуть сучасники, «панував у цих часах повний лад і спокій в Галичині»¹⁸³.

Як бачимо, в західноукраїнській державі кипіла державотворча робота – в усіх галузях життя, в усіх сферах діяльності. Коли зважити, що праця ця тривала всього декілька місяців, у час, коли величезними зусиллями тримався фронт, точилися завзяті бої, – то можна сміло твердити, що результати її були надзвичайно великі. Український народ на західноукраїнських землях наочно довів усьому світові, що незважаючи на багатотисячний гніт і неволю, довготривалу, ще з часів падіння Галицько-Волинського королівства, відсутність своєї державності, він зберіг свою національну гідність, організованість, політичну зрілість, що він по праву може стояти в ряді інших культурних європейських народів.

Звичайно, як у державотворчій, так і в усій іншій діяльності керівників та представницького органу ЗУНР – УНРади не все йшло гладко, були серйозні упущення, помилки. Насамперед це стосується зовнішньої політики, і, зокрема, – безмежної, майже сліпої віри у справедливість та демократизм Антанти. За цим ідуть серйозні прорахунки в соціально-економічній сфері, такі, як катастрофічна у своїх наслідках недооцінка важливості та необхідності проведення вкрай наболілих реформ у земельному, робітничому питаннях, реформ в інтересах міської та сільської бідноти, так званих «низів» суспільства, які становили переважну більшість населення краю. Національний ентузіазм, хвиля патріотичного піднесення були, звичайно, дуже високими. Але їх необхідно було підтримати, зміцнити серйозними соціально-економічними заходами. Цього своєчасно зроблено не було.

1. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, вид-во НТШ. – 1991. – С. 95.
2. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – С. 16–17.
3. Західно-Українська Народна Республіка. Документи і матеріали. У 5-ти томах: Т. 1. – С. 17.
4. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Коломия, 1993. – С. 25.
5. Див.: Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – Київ, 1992. – С. 119–121.
6. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки. – Станиславів, 1918. – С. 3–4.
7. Діло. – 1918. – 15 листоп.
8. Див.: Кузьма О. Листопадкові дні 1918 р. – Львів, 1931. – С. 250, 307.
9. Див.: Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Фонд 257, оп. 1, спр. 72, арк. 24–26.
10. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 26–27.
11. Діло. – 1918. – 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 листоп.
12. Діло. – 1918. – 12 листоп.
13. Діло. – 1918. – 8, 9, 10 листоп.
14. Діло. – 1918. – 11 листоп.
15. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 72, арк. 33.
16. Див.: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ. – 1993. – С. 138.
17. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 72, арк. 6–48.
18. Діло. – 1918. – 14, 15, 16 листоп.
19. Центральний державний історичний архів у місті Львові (далі ЦДІАЛ). Ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 6.
20. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки. – Станиславів, 1918. – С. 5–7.
21. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Скрентон, 1958. – Т. 3. – С. 53.
22. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 8–9.
23. Див.: Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. – Львів. – 1995. – С. 81.
24. Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 62.
25. Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Випуск I. – 31 січ. 1919. – С. 2–3.
26. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 33.
27. Вістник державних законів і розпорядків... – Вип. I. – С. 1-2.
28. Там само. – С. 2–3.
29. Там само. – С. 3.
30. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – С. 14.

31. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 15.
32. Там само. – арк. 16.
33. Український прапор. – 1919. – 20 серп.
34. Чубатий М. Назв. праця. – С. 14–15.
35. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 15.
36. Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 64.
37. Діло. – 1918. – 21 листоп.
38. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 37.
39. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 72, арк. 63.
40. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 6.
41. Див.: «Вістник Державного секретаріату військових справ». – Ч. 5. – 31 січня 1919 р.
42. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 28.
43. «Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки». Випуск 3. – 2 берез. 1919. – С. 11–12.
44. Див.: Стахів М. Назв. праця. – Т. III. – С. 86.
45. Див.: Литвин М. Р., Науменко К. Є. Назв. праця. – С. 90.
46. Чубатий М. Назв. праця. – С. 24.
47. «Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки». – Станиславів, 1918. – С. 4–5.
48. Там само. – С. 5.
49. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 20–21.
50. Там само.
51. Там само.
52. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Випуск 3. – С. 9.
53. Див.: Там само. – С. 9.
54. Там само. – С. 16–18.
55. Див.: Там само. – С. 8.
56. Там само. – С. 8–9.
57. Там само. – С. 28.
58. Там само. – С. 12–13.
59. Там само. – С. 20–21.
60. Див.: Там само. – С. 22–23, 29–30.
61. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 25.
62. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 44.
63. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Випуск 4. – 17 берез. 1919. – С. 27–28.
64. Там само. – С. 28–29.
65. Див.: «Вістник Державного секретаріату військових справ». – Ч. 1. – Тернопіль, 14 груд. 1918. – С. 2–3.
66. Там само. – С. 3.
67. Див.: Там само. – Ч. 5. – 31 січ. 1919
68. Див.: Там само. – Ч. 6. – 15 лют. 1919. – С. 7.
69. «Збірник законів, розпорядків та обіжників ...». – С. 7.

70. Див.: «Вістник Державного секретаріату військових справ». – Ч. 2. – Тернопіль, 21 груд. 1918. – С. 3–4.
71. «Вістник Державного секретаріату військових справ». – Ч. 2. – С. 3–4.
72. Там само. – Ч. 6. – С. 7–8.
73. Там само. – С. 8.
74. «Вістник державних законів і розпорядків ...». – Випуск 5. – 19 берез. 1919. – С. 35–37.
75. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Випуск 7. – 26 берез. 1919. – С. 50–51.
76. Діло. – 1918. – 5 листоп.
77. Див.: «Та кров на Вас упаде!» // «Діло». – 1918. – 5 листоп.
78. Див.: «Gazeta Lwowska». – 1918. – 24 листоп. і ін.
79. Див.: Діло. – 1918. – 2 і 3 листоп.
80. Там само. – 2 листоп.
81. Див.: Литвин М. Р., Науменко К. Є. Назв. праця. – С. 51.
82. Діло. – 1918. – 6 листоп.
83. Див.: Діло. – 1918. – 11 листоп.
84. Див.: Діло. – 1918. – 5 листоп.
85. Там само. – 10 листоп.
86. «Вістник Державного секретаріату військових справ». – Ч. 1. – Тернопіль, 1 груд. 1918. – С. 2–3.
87. Там само. – С. 2–3. Див. ще: «Вісник ДСВС». – Ч. 6. – С. 1.
88. Див.: Діло. – 1918. – 21 листоп.
89. «Вістник ДСВС». – Ч. 2. – Тернопіль, 1918. – С. 1.
90. Див.: «Gazeta Lwowska». – 1918. – 23, 24 листоп.
91. Див.: Діло. – 1918. – 28, 29 листоп. Також: ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 5, арк. 14–16, 24 і ін..
92. Див.: «Вістник ДСВС». – Ч. 2. – Тернопіль, 14 груд. 1918. – С. 2–3.
93. Там само. – Ч. 6. – Станиславів, 15 лют. 1919. – С. 6.
94. Див.: «Вістник ДСВС». – Ч. 2. – Тернопіль, 14 груд. 1918. – С. 5.
95. Там само. – С. 7.
96. Там само. – Ч. 1. – С. 3–4.
97. Там само. – С. 4.
98. Там само. – Ч. 5. – С. 7–8.
99. «Вістник ДСВС». – Ч. 2. – Тернопіль, 14 груд. 1918. – С. 2.
100. Там само. – Ч. 5. – Станиславів, 31 січ. 1918. – С. 1.
101. Там само. – С. 7–8.
102. Там само. – Ч. 8. – Станиславів, 25 берез. 1919. – С. 1–10.
103. Там само. – Ч. 11. – С. 1–7.
104. Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 65.
105. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях в 1918–1923 роках. – Філядельфія, 1956. – С. 140.
106. У червні 1919 р. Начальним вождем УГА був призначений ген. Олександр Греков; 5 липня – ген. Мирон Тарнавський; 7 листопада – ген. Осип Микитка.

107. Ярославин С. Назв. праця. – С. 141–142. З 13 лютого шефом ГШ став полк. Віктор Курманович, потім полк. Альфред Шаманек.
108. Ярославин С. Назв. праця. – С. 139.
109. Стахів М. Західна Україна ... – Т. 3. – Скрентон, 1959. – С. 79.
110. Субтельний О. Україна: Історія. – Київ, «Либідь», 1991. – С. 323.
111. Стахів М. Назв. праця. – Т. 3. – С. 80.
112. Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 56–61. Стахів М. Назв. праця. – Т. 3. – С. 79–80 і ін.
113. Субтельний О. Україна: Історія. – Київ, «Либідь», 1991. – С. 322–323.
114. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Вип.3. – 2 берез. 1919. – С.12.
115. Див.: Діло. – 1918. – 11 листоп.
116. «Вістник державних законів і розпорядків ...». – Вип. 10. – 5 трав. 1919. – С. 69–70.
117. Див.: Там само. – С. 70.
118. Див.: Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії, Заходу (1772–1918). – Т. IV. – С. 75.
119. Див.: ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 26–43.
120. «Република». – 1919. – 2 квіт.
121. «Република». – 1919. – 6 квіт.
122. «Република». – 1919. – 29 берез.
123. ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 17, арк. 2–3.
124. ДАЛО, ф. 274, оп. 1, спр. 30, арк. 280; спр. 29, арк. 15, 24 й ін.
125. Там само.
126. ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1441, арк. 2.
127. Там само, арк. 7.
128. Там само. оп. 1, спр. 47, арк. 4–6.
129. Див.: Литвин М. Р., Науменко К. Є. Назв. праця. – С. 91–92.
130. Там само. – С. 118.
- * 131. Див.: Галушко Е. М. Нариси історії КПЗУ (1919–1928). – Львів, 1965. – С. 25–26.
132. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 248, арк. 84; Ф. 274, оп. 1, спр. 38, арк. 117.
133. Галушко Е. М. Назв. праця. – С. 26–27.
134. Див.: ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1404, арк. 1; Гр. Бараба, Бруно Миронів. Дрогобицьке повстання 14–15 квітня 1919 р. – Львів, 1929.
- * 135. Див.: Г. Михаць. Дрогобицьке повстання // Зб. «За владу Рад». – Львів, 1957. – С. 86 та ін.
136. Див.: Стахів М. Назв. праця. – Т. IV. – С.81.
137. Див.: «Нове життя». – 1919. – 18 квіт.
138. Див.: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 75.
139. Див.: Лозинський М. Назв. праця. – С. 92. Також: ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 42–47.
- 139а. Там само.
140. Див.: Лозинський М. Назв. праця. – С. 92–95.
141. Див.: Стахів М. Назв. праця. – Т. IV. – С. 80–81.

142. Чубатий М. Назв. праця. – С. 39.
143. Там само. – С. 39.
144. Там само.
145. Див.: Ярославин С. Визвольна боротьба... – С. 114.
146. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 47, арк. 4–6.
147. Чубатий М. Назв. праця. – С. 29.
148. Там само. – С. 29.
149. Див.: Ярославин С. Визвольна боротьба... – С.114.
150. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Вип. 3. – 2 берез. 1919. – С. 18–20.
151. Там само. – С. 19.
152. «Републіка». – 1919. – 9 квіт.
153. Див.: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 81.
154. Там само.
155. Ярославин. С. Назв. праця. – С. 117.
156. Там само. – С. 117.
157. Див.: Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Назв. праця. – С. 186.
158. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 34.
159. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Вип. 3. – С. 15–16 та ін.
160. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 35.
161. Див.: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 83.
162. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Вип. 3. – С. 15–16 та ін.
163. Див.: ЦДАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 53.
164. «Вістник державних законів і розпорядків ...». – Вип.3. – С. 31–33, 49, ін.
165. Див.: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 83.
166. ЦДАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 54–55.
167. Див.: Ярославин С. Назв. праця. – С. 117.
168. Див.: Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Назв. праця. – С. 83.
169. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 32.
170. Там само. – С. 33.
171. ЦДАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 21, 49.
172. Див.: ЦДАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 61–64.
173. «Вістник державних законів і розпорядків...». – Вип. 7. – С. 46.
174. Там само. – С. 47.
175. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 3.
176. Див.: ЦДАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 48.
177. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 30.
178. Там само.
179. Див.: Чубатий М. Назв. праця. – С. 31.
180. Див.: Діло. – 1918 р. – 19 листоп.
181. Там само.
182. Див.: Ярославин С. Назв. праця. – С. 33.
183. Там само. – С. 34.

Розділ 4

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ Й НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

Характер, динаміка та особливості суспільно-політичного руху в Західно-Українській Народній Республіці насамперед визначалися фактом здійснення національно-демократичної революції, в результаті якої й постала ЗУНР, а також боротьбою народних мас за побудову суверенної Української держави. Глибокий відбиток на політичні процеси в ЗУНР накладали тодішні соціально-економічні відносини в краї, складні зовнішньополітичні обставини*.

Суспільно-політичне життя в ЗУНР у цілому проходило в організаційно-політичних формах, вироблених ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли була утворена партійно-політична система українського суспільства в Галичині. Її характерною рисою була наявність впливової ліберально-центристської (Українська національно-демократична партія – УНДП), двох лівих (Українська радикальна партія – УРП й Українська соціал-демократична партія – УСДП) та однієї правоконсервативної (Українська християнсько-суспільна партія – УХСП) партій, а також москвофільського руху. Всі українські політичні організації становили партійно-політичну систему ЗУНР, суттєвими ознаками якої були демократія і парламентаризм. Три основні крайові політичні сили в особі націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів виступали за національне визволення українського народу, його політичний суверенітет. Перевага центристських національно-демократичних сил у галицькому суспільно-політичному русі сприяла консолідації народних мас у роки світової війни та національно-визвольних змагань, вносила стабільність і послідовність у суспільне життя, забезпечила громадський мир і злагоду.

Співпраця основних політичних сил дала змогу здійснити національно-демократичну революцію в краї, приступити до будівництва української держави. До складу Української Національної Ради, як і до першого уряду – Державного Секретаріату, увійшли пред-

---

* Розгляд суспільно-політичних процесів у ЗУНР окреслено територією Галичини, оскільки Румунія в листопаді 1918 р. захопила Буковину, а Закарпаття за рішенням Паризької конференції ввійшло до Чехо-Словаччини.

ставники всіх політичних партій. Дві третини членів УНРади становили націонал-демократи. Лише до нового складу Державного Секретаріату на чолі з С. Голубовичем (січень 1919 р.) увійшли націонал-демократи та радикали, в той час як соціал-демократи стали на шлях опозиції до Державного Секретаріату та УНРади.

Поступливість і компроміс були проявлені і під час утворення Виділу УНРади, до якого увійшли чотири націонал-демократи, три радикали, один соціал-демократ та один безпартійний. Така співпраця в цілому створила передумови для дальшого розвитку української революції та розбудови держави.

Стабільність суспільно-політичних відносин у ЗУНР залежала від правильного розв'язання ряду гострих національних, соціальних і політичних проблем. Особливої ваги в умовах Галичини набувало питання міжнаціональних взаємин. Дотримання фактичної рівноправності всіх націй, демократизм, вираженість та поміркованість національної політики властей свідчили про державну зрілість західно-української громадськості. Постановою УНРади від 19 жовтня 1918 р. євреїв було визнано окремою нацією, тобто визнано за ними всі права національних меншин. До того часу австрійські власті вирізняли євреїв лише за віросповіданням. Тією ж постановою УНРада запропонувала євреям і полякам утворити свої національні ради, які б увійшли до Української Національної Ради. Державний Секретаріат запропонував Єврейській Національній Раді створити при уряді окреме міністерство єврейських справ. Все це різко контрастувало з політикою польських властей. Після захоплення Львова польські шовіністи вчинили криваві єврейські погроми. Такий хід подій мав переломне значення для настроїв єврейського населення.

Незважаючи на те, що Польща вела загарбницьку війну проти ЗУНР, Державний Секретаріат, як і вся українська громадськість, ставилися до польської національної меншини коректно, шануючи її людські та громадянські права. Варто зазначити й те, що війна з Польщею не переросла в соціальну революцію українського селянства проти польських поміщиків. У цей складний і трагічний час галицькі українці дали приклад політичної зрілості, національної єдності й розуміння державних інтересів.

ЗУНР не знала громадянської війни, т. зв. «повітових республік», анархізму численних «батьків» і «отаманів». Причиною цього було не тільки тривале демократичне виховання народних мас, природна політична толеранція, а й небувалий національно-визвольний

пафос, навіяний ідеалізмом. На цьому ґрунті зростали патріотизм і самопожертва не лише серед вояків і старшин на фронті, а й серед усіх прошарків суспільства. Будь-які форми прояву соціального чи національного екстремізму не знаходили підтримки в українській громадськості, її політичних організаціях. Відзначаючи цей факт, український історик державницького напрямку, учасник тих подій Василь Кучабський писав: «Західноукраїнське громадянство виявилось досить добрим матеріалом для державного будівництва. Воно не було анархічне, мало нехить до всякого радикалізму, нахил до поміркованости, певної посередньої лінії між екстремами, було готове на жертви во ім'я державного інтересу. Західна Україна була одинокою національною державою, яка могла б в тогочасній Європі повстати виключно з власних творчих зусиль народу. Коли б її існування відповідало інтересам тогочасної загальноєвропейської політики Антанти, то, без сумніву, вона встоялася б так само, як і інші версальські «національні держави»¹.

Не слід скидати з рахунку й те, що на суспільно-політичну атмосферу в ЗУНР значний вплив мали складні соціально-економічні проблеми. Катастрофічним було матеріальне становище народу. Впродовж чотирьох років західноукраїнські землі плюндрували воєнні фронти. Край був зруйнований і винищений. Зупинилась переважна більшість заводів і фабрик, підірвано сільське господарство. Сотні сіл було стерто з лиця землі. Мільйонні армії реквізували та грабували майно і без того убогого беззахисного населення. Українці зазнали найбільших людських втрат серед народів Австро-Угорщини. Всі чоловіки від 18 до 50 років були забрані на фронт, а українські полки австрійське командування кидало в найнебезпечніші місця. Після закінчення світової війни через Галичину рушили на захід сотні тисяч солдатів австро-угорської і німецької армій, які поверталися з України, а на схід прямували полонені російської армії. За свідченням газети «Станиславівський голос», у листопаді 1918 р. через Станиславів щоденно переїжджало 50–60 тисяч солдатів і офіцерів².

У краї не вистачало харчів, взуття, ширились голод і пощесті. Епідемія тифу охопила сотні тисяч людей. Перш за все необхідно було організувати хоча б мінімальне забезпечення фронту. Потребували помочі десятки тисяч калік і безпритульних дітей-сиріт. Уряд УНР надіслав галичанам понад 1 тис. вагонів продовольства, але його катастрофічно не вистачало. В гірських районах панував голод. У цих умовах безперечним досягненням уряду ЗУНР було створення ефективно-

го адміністративного апарату, місцевих органів управління, які, незважаючи на війну і розруху, забезпечували стабільність і порядок.

Посилення гостроти соціально-економічних і політичних проблем спричинилось до того, що в суспільно-політичному житті ЗУНР з початку 1919 року почали наростати кризові явища. Слабкість західноукраїнської державності корінилася в розпорошеності її соціально-політичної основи, недостатньому професійному рівні її політичного проводу, роль якого виконувала інтелігенція. Відсутність в останньої міцної соціально-економічної опори, чіткої та реальної програми дій вела до перманентних політичних хитань, механічного парламентаризму, залежного від мінливих настроїв тих чи інших верств суспільства. Відставання від бурхливих суспільно-політичних та економічних процесів, втрата динамізму в діяльності державних структур, бюрократизм та рутинність чиновників вели до розчарування та політичної апатії в суспільстві. Ширилось таке небезпечне соціальне явище, як хабарництво і корупція. Державний секретар внутрішніх справ Іван Макух згадував: «Деякі люди на державних становищах губили почуття відповідальності, а були й такі, що державним майном розпоряджалися, як своїм власним»³. Набрали розголосу дрогобицька, долинська, бучацька нафтові афери, корупція на цукроварнях. «Коли будівництво української державности показалося не святом, а буденним днем, твердою гіркою працею, – писала газета «Республіка», – показалася вся розбіжність і розтіч наших стремлень і думок, наша легкодушність, безпринципність, моральна розхристаність»⁴.

Важкі соціально-економічні умови існування широких народних мас, зовнішня загроза західноукраїнській державності, прорахунки в роботі новостворених державних структур спричинилися до загострення суспільних взаємин у краї, яке спостерігалось від лютого 1919 р. і становило зміст другого етапу політичного життя ЗУНР.

Під весну 1919 р. особливої ваги набрало питання земельної реформи. У дискусії над проектом аграрних перетворень зіткнулися інтереси різних соціальних груп. Якщо Л. Бачинський (радикал) виступав за трудову норму розподілу великої земельної власності, а С. Данилович (радикал) відстоював принцип соціалізації викупленої поміщицької землі, то В. Темницький (соціал-демократ) наполягав на усупільненні всіх засобів виробництва та спілковому господарюванні. Такі проекти викликали рішучий опір заможного селянства та духовенства (о. Онишкевич, єпископ Г. Хомишин), які виступали

проти конфіскації ґрунтів у багатих селян та трудової норми розподілу поміщицької землі, за вільний продаж ґрунтів⁵.

Якщо ліворадикальні елементи домагалися негайного вирішення земельного питання на зразок аграрного закону УНР (проект М. Шаповала), то їх опоненти переносили вирішення цього питання на розгляд майбутньому сеймові. Гострі дискусії точилися також навколо допустимої межі земельної власності, форми та величини відшкодування колишнім власникам конфіскованої землі.

Не менш гостре протиборство різних політичних груп в УНРаді викликала проблема реформи державних органів влади. Соціал-демократи виступали проти існуючої Національної Ради і Державного Секретаріату, як нелегітимних і консервативних органів, за негайні вибори до сейму і створення єдиного українського уряду з числа представників наддніпрянських та західноукраїнських партій соціалістичного напрямку. Більшість радикалів, побоюючись поширення більшовизму, була за перевибори УНРади, утворення нового коаліційного уряду з участю всіх політичних партій, запровадження на місцях трудових рад, обраних загальним голосуванням. Вони рішуче відкидали організацію влади на засадах т. зв. диктатури пролетаріату, а також були проти державного устрою на зразок наддніпрянського Трудового Конгресу. Радикали виступили прихильниками широкої демократії для всіх соціальних верств, за участь у політичному житті всіх партій, що сповідують принципи демократії, права та парламентаризму. Націонал-демократи, за таких умов, вважали за необхідне приступити до підготовки закону про вибори до однопалатного сейму та повітових трудових рад.

З наближенням до Галичини більшовицької армії особливої гостроти набула проблема зовнішньополітичної орієнтації різних політичних кіл. У західноукраїнському та наддніпрянському політичних таборах викристалізувалися дві орієнтації: одна – на більшовиків; друга – на Антанту. Націонал-демократи та радикали в УНРаді та Державному Секретаріаті виступили проти орієнтації на більшовиків, покладаючи надії на Антанту. Така позиція уряду ЗУНР викликала протидію ліворадикальних галицьких, а надто наддніпрянських діячів. В силу політичних обставин у Галичині тоді перебувала група українських комуністів, які виступали за союз з більшовиками, повалення влади УНРади, здійснення в краї соціалістичної революції. Недовіру до УНРади та Державного Секретаріату, в цілому до галицьких націонал-демократів і радикалів проявляли й ті політичні сили Над-

дніпрянщини, що були у складі Директорії. Вони, за словами тодішнього комуніста-боротьбиста, згодом лідера КПСГ, К. Саврича (Максимовича), «протиставляли себе галицькому урядові як урядові партикуляристичному і з погляду класових інтересів української дрібної буржуазії замало революційному»⁶.

Взаємодія окреслених факторів радикалізувала суспільні настрої, активізувала партійно-політичне життя, започаткувала розмежування політичних сил. Уже в лютому 1919 р. в УНРаді були утворені окремі партійні клуби націонал-демократів і радикалів. У самій УРП виділилась опозиційна до офіційного проводу «Селянсько-радикальна партія» (Покутська група) К. Трильовського, яка звинуватила керівництво УРП в пасивності й намірах розпустити партію. К. Трильовський, І. Дувірак, П. Шекерик утворили в УНРаді, окремо від УРП, «Селянсько-радикальний клуб». Його президія 14 лютого 1919 р. через відновлену в Коломиї газету «Громадський голос» звернулася до членів партії з роз'ясненням своєї позиції. «Послідній головний заряд, – зазначалось у «Зверненні», – вибраний ще в 1913 р., не проявляв уже від кількох літ ніякої діяльності, не скликав навіть своїх засідань... Декотрим провідникам старого заряду залежало прямо на цілі, щоби значіння партії довести до нуля і поволи спричинити її завмирання й вичеркнення з політичних українських організацій. Се показалось особливо 18 серпня 1918 р., коли в Станиславові на з'їзді порішили ліквідацію радикальної партії... Тому ми... зорганізувались в один «Селянсько-радикальний клуб» і на час до найближчої партійної конференції обіймаємо яко головна управа – провід УРП»⁷.

Шістнадцятого лютого 1919 р. група К. Трильовського провела в Коломиї конференцію з участю 321 делегата. У прийнятій резолюції вказувалось, що конференція «приймає за підставу своєї діяльності давню партійну програму, однак припоручає головному зарядові, щоби вибрав комісію, яка до двох місяців має переглянути давню програму і евентуальні зміни предложити на найближчій радикальній з'їзді. Конференція вживає до проведення організації по всіх громадах і повітах 30 УНР»⁸.

Промова Трильовського на конференції, як і його виступ 5 лютого 1919 р. на засіданні УНРади, не містили нічого відмінного від програмових засад УРП. Суть його вимог зводилась до активізації боротьби проти більшовизму, зміцнення державної та військової організації.

У ході обговорення доповіді П. Шекерика про аграрну реформу селянські делегати вимагали, «щоби держава якнайскоріше переняла в свій заряд більшу посілість і то при участі представників сусідніх громад»⁹.

Конференція проголосила себе загальнопартійним форумом і обрала нову управу на чолі з К. Трильовським.

Дії групи К. Трильовського активізували офіційний провід УРП, який з 20 лютого 1919 р. почав видавати у Станиславові газету «Народ». У редакційній статті за 20 лютого 1919 р. зазначалося, що «найважливішим завданням в теперішню хвилю є будівництво нашої держави та розв'язка земельного питання. Без нашої держави нема розв'язки земельного питання по волі найширших селянських мас. На найближчу хвилю домагаємося проведення виборів до Національної Ради... вважаємо, що теперішня Національна Рада не вибрана на демократичних основах і тому не є правдивою відбиткою бажань селянських мас. Рівно ж Трудовий Конгрес не відповідає нашим демократичним поняттям. В розв'язці цих переважних завдань будемо шукати взірців в демократичнім устрою Заходу, а рішучо будемо поборювати більшовицькі взірці Росії, котрі руйнують основи теперішньої держави і демократизму. Це кажемо отверто нашим «спасителям» більшовикам... Наші завдання будемо переводити розважено, кермуючись добром цілої держави».

Головна управа УРП звернулася через газету «Народ» до членів партії з пропозицією провести 15 березня повітові партійні з'їзди, «продискутувати на них наші найближчі завдання» і обрати трьох делегатів на краєвий форум, який, за задумом лідерів організації, мав «розглянути сучасне становище партії... усунути взаїмне недовір'я... довести до скріплення партійної організації і сконсолідування всіх партійних сил»¹⁰.

Крайовий з'їзд УРП відбувся 22–23 березня 1919 р. у Станиславові. На ньому було більше ста делегатів з 22 повітів Галичини¹¹.

На з'їзді виступили відомі діячі радикальної партії – Л. Бачинський, І. Макух, Д. Вітовський, О. Назарук. У політичному рефераті Л. Бачинський заявив, що УНРада є тимчасовим органом, «поки не переведено вибори». Він наголосив, що найбільші заслуги в будівництві Української держави має селянство, однак при цьому зазначив, що «наша держава не може опертися виключно на одній клясі. Більшість населення має правити державою»¹².

Делегати з'їзду рішуче відстоювали демократичний шлях розвитку ЗУНР, вимагали прискорення економічних реформ, гостро поборювали всякі ухили в бік більшовизму, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату, закликали до боротьби за зміцнення Української держави, посилення державної, військової та цивільної дисципліни. Головою партії було обрано Л. Бачинського.

У політичній резолюції з'їзду зазначалося, що «партія старається забезпечити самостійність України та республіканську форму її правління. Супроти того попирає вона скріплення організації української армії та старатиметься о ухвалення конституції України, в котрій основним законом закріплено би отсі принципи: 1) Сувереном УНР має бути цілий народ. Президента Республіки, ані колегії, що сповняли би уряд голови держави, не належить вибирати. 2) Найвищу власть в державі виконує парламента... з одною палатою послів. 3) Парламент вибирає правительство, одвічальне перед ним»¹³.

В економічній частині резолюції з'їзд висловився за ліквідацію великої земельної власності і розподіл її між малоземельним і безземельним селянством, «соціалізацію всіх зрілих до того вже тепер галузей народного господарства, як великого промислу, великої торгівлі, банків... заведення 8-годинного дня праці, широкого законодавства в цілі охорони робітника»¹⁴.

Окремою резолюцією з'їзд констатував, що «льокальна радикальна конференція, скликана до Коломиї Трильовським, не була управнена до вибору Головної Управи партії». За грубе порушення партійної дисципліни його було виключено з партії, заборонено видавати газету «Громадський голос» від імені УРП. Незважаючи на це, група К. Трильовського продовжувала свою діяльність. В окремій заяві вона повідомила, що «партія відтепер називається «Селянською радикальною партією» (СРП). В ряді місцевостей члени СРП створили партійні організації, провели народні віча.

Радикалізація суспільних настроїв позначилась і на діяльності Української національно-демократичної партії, лідери якої стали провідними державними діячами ЗУНР. Вказуючи на потребу активізації партійної діяльності, відомий діяч УНДП С. Витвицький писав у газеті «Републіка»: «З самого початку не було того тісного контакту між суспільністю і правительством, на яким ґрунтується державний устрій західноєвропейської демократії. Се одна недостача, а друга – се повна анергічність публічної опінії і безпрограмовість громадянської

роботи»¹⁵. Особливу стурбованість УНДП викликала активізація ліворадикальних груп.

У зв'язку з цим 28–29 березня 1919 р. у Станиславові було проведено надзвичайний партійний з'їзд УНДП, в якому взяли участь представники 38 східногалицьких повітів. На з'їзді були присутні президент УНРади Є. Петрушевич, члени уряду на чолі з С. Голубовичем.

З політичним рефератом на з'їзді виступив голова Народного Комітету К. Левицький, доповідь про земельну реформу виголосив Р. Перфецький. На пропозицію Є. Петрушевича з'їзд змінив назву партії на Українську народно-трудову партію (УНТП).

Центральною подією на з'їзді стало прийняття нової програми партії, що зумовлювалося прагненням об'єднати «споріднені з трудовою партією Наддніпрянщини в одну панукраїнську партію» центристського характеру, навколо якої згуртувались би всі політичні сили Галичини і Великої України, які виступають за незалежну соборну державу.

Пояснюючи політичну позицію УНТП, К. Левицький зазначав: «Огляд на соборність українських земель і огляд на оборону Галицької Волости перед ворожим наїздом руководили учасниками Народного з'їзду в змінюванні партійної програми. Маючи на меті обнови нашого сторонництва та примінення його діяльності до сучасних державно-правних відносин, хочемо помагати будові нашої української держави на основах демократизму, поступу та соціальної і політичної справедливості для всього народу... Також не думаємо кидати демагогічними кличами на користь одної суспільної верстви... Вдержання трудової партії яко партії рівноваги серед розбурханих політичних і соціальних пристрастей, надання їй панукраїнського характеру – мета, яку ставили собі автори нової програми і учасники з'їзду»¹⁶.

Програма УНТП складалася з восьми розділів. У першому вказувалось, що соборна і незалежна УНР має бути парламентською республікою, в якій окремим регіонам будуть надані права автономних областей. Уряд мав обиратися парламентом і бути підзвітним йому. Програма проголошувала широкі громадянські права, виступала за введення восьмигодинного робочого дня, запровадження соціального забезпечення для хліборобів і робітників на випадок хвороби і в старості, вдів і сиріт, робітниць на час материнства. Школа повинна була утримуватися державою і мати міжконфесійний характер, бути доступною для різних націй без різниці статі і віросповідань.

Особливий інтерес становив розділ третій «Господарські основи УНР», який засвідчив значну соціальну радикалізацію галицької націонал-демократії. Зокрема, тут містилась вимога «власнення земель великої посілості, мертвої руки та земельних спекулянтів в цілі наділення ними безземельних і малоземельних хліборобів»¹⁷. Програма передбачала запровадження мінімуму державного забезпечення («мінімум екзистенції») для кожного громадянина, вимагала також усупільнити придатні до цього галузі промисловості, торгівлі, кредиту. В соціально-економічному плані програма трудовиків у цілому дублювала програмові вимоги радикалів.

У резолюціях надзвичайного з'їзду висловлювалось довір'я УНРаді. Народний Комітет зобов'язувався також випрацювати проєкт партійної організації, відновлення газети для народу «Свобода». Головою партії було обрано А. Горбачевського¹⁸.

Соціал-демократи, порівняно з трудовиками чи радикалами, не мали значних впливів, що зумовлювалось невеликою кількістю українського кадрового пролетаріату. Проте в суспільному житті ЗУНР вони займали активну політичну позицію. В листопаді 1918 р. до складу УНРади УСДП делегувала сімох соціал-демократів. У першому уряді ЗУНР соціал-демократ І. Чернецький очолив секретаріат праці і суспільної опіки, а С. Вітик став членом Віділу УНРади.

У січні 1919 р. соціал-демократи відмовилися взяти участь у другому уряді ЗУНР. УСДП перейшла до урядової опозиції. 16 березня 1919 р. на робітничих зборах у Станиславові соціал-демократи вимагали від уряду зайнятись вирішенням проблеми безробіття, організації громадських робіт, конфіскації поміщицької, церковної і монастирської землі і передання її селянам, негайного проведення демократичних виборів до сейму. У резолюції зборів зазначалося також, що «українське робітництво протестує якнайенергійніше проти того, що московські більшовики, приходячи на Україну під гаслом соціалізму, заперечують українському народові право на самостійне рішення про свою судьбу та ведення своїх народних справ»¹⁹.

28–29 березня 1919 р. з ініціативи станиславівської і дрогобицької повітових організацій у Станиславові була скликана партійна конференція УСДП з участю 127 делегатів. У роботі конференції взяли участь і представники наддніпрянської УСДРП. Вказуючи на мету конференції, її головуючий Р. Яросевич зауважив: «Саме переживає-

мо історичну хвилину, яка рішає про будучину нашого народу і здобутки української революції. Тому наша партія мусить призадуматися, як найкраще використати постулати нашої програми і примінити їх до сучасних правно-державних форм УНР. Наша задача є оснувати Українську державу на широкі демократичних формах влади і соціального ладу – для добра всього українського народу»²⁰.

У політичному рефераті В. Темницький від імені УСДП висловився проти воєнного союзу з Антантою, за припинення війни «проти більшовиків, на основі визнання повної самостійности та суверенности УНР»²¹.

В. Темницький піддав критиці уряд С. Голубовича за його соціальну політику, яка, на його думку, «не йде з духом часу і по лінії інтересів робучих мас, не піклується долею робітницького пролетаріату, ані сільської бідноти, не побороє спекуляції, протекціонізму і хабарництва»²².

У рефераті з питань аграрної реформи О. Безпалко виступив проти викупу селянами конфіскованої у поміщиків землі і поділу її, вимагав запровадження «спількової господарки». «Ми, соціал-демократи, – заявив він, – стремимо до усупільнення всіх средств продукції. Земля має належати до тих, що обробляють її своїми руками, а справу обмеження приватної власности хай рішить будущий сейм ЗО УНР»²³.

На конференції була розглянута також проблема реформування органів державної влади. Р. Скибинський, який з цього приводу виступив на конференції з рефератом, зазначив, що «наші повітові національні ради, як і сама УНРада, не відповідають потребам широким верств нашого громадянства і не є речниками волі трудових мас нашого народу, бо виростили на румовищах старої австрійсько-польської адміністрації та самоволі»²⁴. Він закликав випрацювати і прийняти новий виборчий закон про вибори до сейму, визначити термін і провести вибори на демократичних засадах.

Конференція висловила за активізацію організаційної та пропагандистської роботи партії. Делегат І. Калинович виступив за відновлення видання газети «Воля», а також за об'єднання УСДП з наддніпрянською УСДРП.

Галицькі соціал-демократи перебували в доволі тісних стосунках з УСДРП. У квітні 1919 р. О. Безпалко та В. Темницький стали міністрами в уряді Директорії на чолі з Б. Мартосом. Політичну лінію групи соціал-демократів, які перебували на території ЗУНР (цент-

ральний провід УСДП опинився під польською окупацією) і були членами УНРади, висловив В. Темницький на сесії Української Національної Ради 28 березня 1919 р.: «Наша політика мусить йти наліво, наліво і ще раз наліво»²⁵. Ця політична позиція знаходила своє втілення в гостроопозиційних до уряду виступах соціал-демократів на сесіях УНРади. Вони вимагали створення єдиного в Україні соціалістичного уряду, націоналізації промисловості, передачі великої земельної власності безземельним селянам, негайного проведення виборів до сейму.

З участю галицьких соціал-демократів (Р. Ярошевич, О. Безпалко, В. Устиянович, В. Темницький та ін.), деяких інших лівих позапартійних революційно-демократичних, інтелігентських груп (Д. Дем'янчук, Т. Чернявський, В. Пачовський, М. Федюшка (Євшан) та ін.) у грудні 1918 р. в Станиславові була утворена легальна, опозиційна до уряду організація – Селянсько-робітничий союз (СРС). За короткий час він став активною політичною організацією, навколо якої гуртувалися ліворадикальні елементи різноманітних напрямків.

Організаторами СРС виступили соціал-демократи В. Гадзінський і О. Устиянович. До ініціативного організаційного комітету СРС входили також Д. Дем'янчук, О. Олійник, Т. Чернявський, І. Кабаровський, В. Бриндзей, І. Орищук. З 1 січня 1919 р. почала виходити газета СРС «Республіканець», редактором якої спочатку був В. Гадзінський, а потім Д. Дем'янчук.

За впливи в СРС вели боротьбу й українські комуністи (К. Саврич (Максимович), І. та В. Сірки, В. Гуцайлук, М. Яловий та ін.), які перебували тоді в Станиславові в складі відділу Інформаційного Бюро Директорії УНР, підпільно вели в краї комуністичну пропаганду, видавали в Коломиї газету «Новини». Саме з їх участю 16 лютого 1919 р. була підготовлена програма СРС, прийнята на конференції повітових представників СРС у Станиславові. Є підстави вважати, що саме ця конференція спричинилась до організації КПСГ. За словами відомого комуністичного діяча К. Саврича, «в умовах західноукраїнської дійсності і впливи УКП(б), і впливи КП(б)У зливалися, викликаючи однакове розв'язання як програмових, так і тактичних, практичних питань»²⁶.

У програмі зазначалося, що «Селянсько-Робітничий Союз є політичною організацією, що має перетворити дотеперішній капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та еко-

номічну експлуатацію»²⁷. Уряд в Україні мав бути опертий на «коаліції української трудової демократії, пролетаріату, селянства та робітництва, без всякої участі буржуазних класів». Однак пропонувалося запровадити загальне виборче право. Непослідовною була економічна програма СРС, що містила в собі і більшовицькі, й есерівські, і соціал-демократичні гасла. В програмі проголошувалося, що «промисловість без викупу переходить на власність держави. Земля без викупу конфіскується від великих власників, а земля малих власників залишається обмеженою власністю»²⁸. Газета «Республіканець» писала, що завданням СРС є «твердо обстоювати соціалізацію землі, націоналізацію фабрик, муніципалізацію підприємств і т. д., бо тільки така розв'язка цих питань дасть повне визволення праці і нанесе смерть капіталістичному устроєві...»²⁹.

Суперечливою і плутаною була позиція СРС у національному питанні, ставленні до ЗУНР, подій на Великій Україні.

Протягом лютого – березня 1919 р. ліворадикальні заклики СРС посилювались. 30 березня 1919 р. газета «Республіканець» писала, що «тільки влада селян і робітників спасе революцію і разом з тим спасе Україну». Звинувачуючи Державний Секретаріат і більшість УНРади у проантантівській позиції, керівництво СРС заявило, що «українська буржуазія, замість віддати владу селянству і робітництву, яке побило би Польщу, волить подати руку польській і антантівській буржуазії. Українська політика повинна орієнтуватися не на буржуазну Антанту, а революційний міжнародний пролетаріат, авангардом якого є Советська Росія. Не Антанта охоронить нас перед Польщею, а союз з большевиками, які допоможуть нам розбити Польщу»³⁰.

Пробільшовицьки настроєні елементи в СРС вели протиурядову агітацію в армії, серед робітників і селян, закликали до соціалістичної революції. Великі сподівання покладалися на з'їзд СРС.

З'їзд відбувся 30–31 березня 1919 р. в столиці Станиславові, куди прибуло понад 1200 делегатів від робітників і селян 33 повітів краю. Ініціативу на з'їзді захопили соціал-демократи і комуністи.

Дискусія розгорнулася з трьох основних питань: політичного, аграрного і робітничого. Більшість делегатів гостро критикували політику Державного Секретаріату й УНРади, вимагали їх повалення, створення єдиного соціалістичного уряду, об'єднання Галичини з радянською Україною. Частина делегатів виступила на захист політики уряду, апелювала до виваженості учасників з'їзду з огляду на загрозу

українській державності. Зокрема, представник радикальної партії, член УНРади О. Назарук засудив тактику соціал-демократів і комуністів на з'їзді СРС, звинуватив їх в антидержавній діяльності, заграванні з гаслами революційного перевороту.

У своїй резолюції з'їзд заявив, що він «стає проти капіталу та обшарників (поміщиків – М. К.)... якнайенергійніше протестує проти того, щоб наш трудовий народ став орудієм в руках капіталістичної Антанти... З'їзд бажає встановити тісні зв'язки з українським радянським урядом і висилає для цього 3-х представників у Київ»³¹. З'їзд звернувся також до уряду радянської Росії з закликом припинити війну, «пошанувати самостійність України, увійти в порозуміння з українськими соціалістичними партіями для забезпечення соціалістичного устрою на Україні»³². Така заява свідчила про політичну незрілість делегатів з'їзду, нерозуміння суті російського більшовизму. З'їзд вимагав також кооптації до УНРади 61 делегата від СРС, яких обрано на з'їзді, а також негайного скликання сейму.

Особливий інтерес у делегатів з'їзду викликала доповідь соціал-демократа Я. Остапчука про земельне питання. Його вирішення планувалося здійснити за зразком земельної реформи Директорії, автор якої М. Шаповал перебував тоді у Станиславові й брав активну участь у роботі з'їзду СРС. Пояснюючи принципи, на яких мала ґрунтуватися земельна реформа, М. Шаповал наголошував: «Земля має належати до тих, що обробляють її своїми руками; за землю не платиться ніякого викупу; приватну власність зноситься і заводиться частинна соціалізація, щоби земля не переходила з селянських рук в лабета спекулянтів»³³. На пропозицію головуючого В. Гадзінського делегати проголосували за резолюцію, в якій вимагали «конфіскації усіх тих земель, котрі не оброблює власник своїми руками, конфіскацію усіх лісів на користь держави»³⁴.

У резолюції з робітничого питання делегати з'їзду висловились за націоналізацію промислових підприємств, запровадження 8-годинного дня праці, контролю робітників над адміністрацією фабрик, забезпечення робітників на випадок хвороби і в старості, ліквідацію безробіття, заборону дитячої праці до 16 років.

На завершення з'їзд закликав делегатів приступити до організації селянсько-робітничих союзів, домагатися створення єдиного соціалістичного уряду для всієї України.

Вимоги з'їзду СРС щодо кооптації в УНРаду 61 делегата розглядалися 1 квітня 1919 р. на засіданні законодавчої комісії й сесії

УНРади. Від імені законодавчої комісії В. Темницький запропонував сесії УНРади прийняти рішення про припинення її роботи до того часу, поки вона не буде доповнена делегатами СРС. Однак більшість членів УНРади з числа трудовиків і радикалів піддали гострому осуду вимоги з'їзду СРС.

Пояснюючи позицію УНРади, газета «Республіка» писала: «Хоч Національна Рада якнайшвидше має уступити місце Сеймови, вибраному цілим народом, однак її більшість готова була згодитися, щоб доки Національна Рада ще існує, до неї увійшли також окремі представники малоземельного і безземельного селянства і робітництва – тільки на підставі вибору. Однак організатори і провідники з'їзду на се не згодилися. Вони заявили: або Національна Рада покориться нашій волі й прийме тих 61 делегатів, яких ми назначили, – або війна Національній Раді. На такий абсолютизм організаторів і провідників з'їзду Національна Рада очевидно не могла згодитися... Стверджуємо, що така війна була би не війною проти Національної Ради, тільки війною проти української державности»³⁵. З цього приводу голова радикальної партії Л. Бачинський, виступаючи на сесії УНРади, заявив: «Радикальна партія не буде робити революції проти власної держави, вона робила революцію тільки проти чужих, ворожих народови правительств»³⁶.

У кінцевому підсумку вимоги з'їзду СРС було УНРадою відкинуто. На більш рішучі кроки керівництво СРС не наважилось.

Незадоволення зовнішньополітичними орієнтаціями уряду виявляла і нечисленна група інтелігенції на чолі з поетом В. Пачовським, літературним критиком М. Федюшкою (Євшаном) і колишнім міністром земельних справ УНР М. Шаповалом, які гуртувалися навколо газет «Нове Життя» і «Стрілець». Наступ польської армії проти ЗУНР у квітні 1919 р. посилив у них пробільшовицьку політичну орієнтацію. У своїх газетних статтях В. Пачовський поширював ідеї про те, що з Польщею неможлива будь-яка угода, оскільки вона несе Україні повну національно-політичну і соціально-економічну руїну. Пачовський був переконаний, що радянська Росія несе з собою лише соціальний переворот, не загрожуючи українській національній справі. «Большевицька потопа не вдіє нічого Західній Україні, – писав в одній із своїх статей В. Пачовський, – бо голий розбою не боїться. Нехай дріжить перед цією потопою Польща і ціла Антанта... Нам не залишається нічого іншого, як вступити у цей рух і ним керувати так, щоб він нам найменше шкодив»³⁷. В. Пачовський вважав, що Гали-

чина має заявити про свою більшовицьку орієнтацію, розраховуючи на те, що радянська Росія вступить з нею в союз і допоможе розгромити Польщу. У зв'язку з цим газета «Нове Життя» писала: «Мусимо переорганізуватися внутрішньо й витягнути до них руку, як робочий нарід до свого робочого брата... і з ним разом ударити на ту шляхетсько-консервативну банду, розбити її й аж тоді миритися з польським трудовим народом, якому допоможеться спільними силами висвободитись із ярма»³⁸.

Будучи редактором військового часопису «Стрілець», В. Пачовський у статті «Настрої на фронті» виступив проти політики УНРади, звинуватив її в державній зраді, створенні поліцейської держави. Стосовно останнього, то сам по собі факт появи у воєнний час в газеті, призначеній для війська, такої статті свідчив про цілком інше.

Революційні заклики В. Пачовського, М. Федюшки, М. Шаповала викликали відповідну реакцію з боку влади. 16 квітня за рішенням уряду вони були заарештовані, однак після заяви про те, що не будуть надалі вести підривної роботи, були звільнені.

Тим часом у краї погіршувалась соціально-економічна обстановка. Господарське спустошення, викликане безперервною чотирирічною війною, польська агресія, на відсіч якої йшла основна частина матеріальних засобів і людських ресурсів, спричинилися до того, що в ряді регіонів посилювався голод, ширились інфекційні хвороби. Політичні, просвітні й господарські діячі Дрогобицького повіту, звертаючись з меморіалом до Державного Секретаріату, 7 квітня 1919 р. писали: «Безпосереднє сусідство Дрогобицького повіту з фронтом... спричинило, що всякі військові відділи будь-то на приказ дотичних команд, будь-то на власну руку, реквізували у селян все, що лише вдалося. По чотирьох місяцях такої господарки представляє ціла Дрогобиччина дійсно застрашаючий образ: двори всі без виїмки знищені дотла, зерно, призначене на засів, зареківзоване, живий інвентар до послідної штуки забраний на військові цілі. Селяни внаслідок неврожаю і причин вище наведених є винищені... Внаслідок того, що в Дрогобичі і Бориславі маґазини харчевих управ зовсім порожні і не мають ані одного грама муки, а від півтора місяця між населення не розділюється хліба, поширюється в Дрогобичі і Бориславі в застрашаючий спосіб голодовий і плямистий тиф, а цілі десятки людей умирає денно з голоду... Невиносний стан апровізації нафтової заглибини дає ґрунт до чимраз більше явного невдоволення і ферменту серед робітничих кругів та серед

незаможного міщанства, і треба боятися, що если в найкоротшому часі не усунеться лиха, то в Дрогобичі і Бориславі вибухне голодова революція, яка чейже була б катастрофою для нашої молодії Держави»³⁹.

Важким матеріальним становищем мас не проминули скористатися крайні ліворадикальні елементи, які закликали до повалення існуючої влади і ладу. «Важке положення наших народних мас... самозрозуміле їх невдоволення, – писала газета «Республіка», – використали на те, щоб вказати народнім масам, як на одинокого винувника їх важкого положення, на Національну Раду і Державний Секретаріят»⁴⁰.

На ґрунті важких соціально-економічних умов і комуністичної агітації 14 квітня в Дрогобичі почалися збройні заворушення, учасники яких проголосили встановлення радянської влади⁴¹.

Власті вжили заходів до придушення заколоту, небезпека якого посилювалася з огляду на близькість польсько-українського фронту. Найактивніші учасники виступу були засуджені до тюремного ув'язнення.

Протягом квітня 1919 р. стихійні неорганізовані бунти спалахували в Самборі, Золочеві, Тернополі.

Незважаючи на погіршення соціально-економічного становища народних мас, загострення суспільно-політичних відносин, українське населення виявляло в своїй масі високу державницьку і національно-політичну свідомість, жертвовність і патріотизм. Важливо зазначити й те, що політична система ЗУНР відзначалася демократизмом, толерантністю, правно-політичною виваженістю, переважанням ліберально-центристських, національно-демократичних сил. Все це унеможлиблювало серйозні масові політичні експерименти, забезпечувало громадянський мир, сприяло мобілізації творчих сил суспільства на захист та розбудову держави.

Певній стабілізації суспільних настроїв сприяло прийняття УНРадою 14 квітня 1919 р. закону про земельну реформу. На основі цього закону мали бути конфісковані всі державні, церковні, двірські і фундаційні землі, ґрунти, що належали членам цісарської династії, а також ті, що перевищували встановлені розміри власності. На відміну від земельної реформи УНР, у Галичині зберігалася приватна власність на землю. Проте питання допустимої межі власності передавалося на вирішення майбутньому сейму. Залишалась невирішеною також проблема відшкодування колишнім власникам конфіско-

ваної землі. Розподіл землі мав початися відразу ж по закінченні війни, а до того часу земля мала бути в розпорядженні земельних комітетів. Поміркованість аграрної політики УНРади мотивувалася міжнародними обставинами, польською пропагандою про більшовицький характер ЗУНР, а також торгами над справою Галичини на конференції в Парижі⁴².

Не менш важливим для консолідації суспільства був демократичний закон від 15 квітня 1919 р. про вибори до однопалатного сейму ЗО УНР⁴³.

У квітні були також прийняті закони про 8-годинний робочий день, про поборювання хабарництва та ін. Компроміс та поступливість, проявлені під час прийняття всіх цих важливих законів, започаткували третій і останній етап у суспільно-політичному житті ЗУНР, який охопив квітень – липень 1919 р. Його характерною ознакою була консолідація сил навколо справи захисту держави. На цьому етапі була помітна активізація правоцентристських сил. У квітні – травні 1919 р. в Станиславові відбулися з'їзди греко-католицького духовенства, інженерів, учителів, жіночих організацій, які виступили на підтримку політики уряду ЗУНР.

У резолюції з'їзду вчителів середніх шкіл висловлювалася підтримка молодій Українській державі. Одночасно вчителі вимагали активізувати проведення шкільної реформи, виступили за створення шкільних громад, батьківських комітетів та вчительських рад⁴⁴.

Помітним явищем у суспільному житті краю був вічевий рух, який засвідчив небувалу громадсько-політичну активність українського народу. Сотні народних віч, зборів і маніфестацій проводилися з нагоди злуки ЗУНР і УНР. У містах і селах Галичини на велелюдних вічах порушувалися найважливіші проблеми політичного, національного і господарського життя – земельної реформи, виборчого закону, зовнішньополітичного становища. Все це формувало активного суб'єкта важливих загальнонаціональних подій.

Вивчення суспільно-політичних процесів у ЗУНР на різних етапах її історичного розвитку свідчить про те, що, незважаючи на певні суперечності суспільних відносин, основним їх змістом було здійснення та розвиток національно-демократичної революції, боротьба за побудову суверенної демократичної Української держави. Вищість цих ідеалів над вузькополітичними інтересами окремих соціальних груп у критичний час виявили всі політичні партії. Переважальна сила негативного зовнішнього фактора та відсутність політичної єдності

у всеукраїнському масштабі спричинилися до падіння ЗУНР і УНР. Проте боротьба не була марною. Вона потрясла глибинні основи народного життя, сприяла колосальному піднесенню національної свідомості, оновила і збагатила українську державотворчу традицію.

* * *

Українська революція 1917–1920 рр. сприяла активізації національно-визвольного руху і національно-культурних процесів на західноукраїнських землях. Вона повинна була покласти край тій парадоксальній ситуації, в якій перебувало в цей час населення краю: будучи автохтонним у Галичині, Північній Буковині, на Закарпатті, Холмщині, Підляшші та Західній Волині, воно фактично перебувало на становищі національної меншини. Це зумовлювалось, насамперед, тим, що головний вектор офіційної політики австро-угорських властей у сфері міжнаціональних відносин визначав здавна відомий і неодноразово в Австрії випробуваний давньоримський імперський принцип «divide et impera» («розподіляй і владарюй»). У відповідності з ним у Галичині узаконювалось політичне домінування польського елемента, на Буковині – румунського, а на Закарпатті – угорського.

Творці Української держави на західноукраїнських землях, пам'ятаючи весь трагізм становища бездержавної нації, в якому перебувала до 19 жовтня 1918 р. етнічна більшість краю, з перших днів її існування проголосили загальнодемократичний курс на міжнаціональну злагоду та співпрацю. Вже в першій постанові УНРади від 19 жовтня 1918 р. «Про проголошення на українських областях Австро-Угорщини Української Держави» містився заклик до всіх національних меншин, щоб вони уконституювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради «в скількох-ти, відповідаючій їх числу населення», а також гарантувалося прийняття нової конституції, розробленої «на основі: загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування з пропорціональним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей»⁴⁵. Така лінія керівництва новопроголошеної держави в національно-культурній політиці, як свідчить наступний розвиток подій, була прийнятною для більшості населення західноукраїнських земель, створювала необхідні передумови для її підтримки.

Історичні джерела дають підстави стверджувати ще один дуже важливий факт – у процесі утвердження влади Української держави

на західноукраїнських землях активну участь брали і представники національних меншин: поляки, австрійці, євреї, як це було в Бережанах, Золочеві, Рудках, Щирці, в Заліщицькому, Стрийському повітах і м. Станиславові⁴⁶. Вони формували правоохоронні органи у вигляді національної міліції, створювали повітові ради за національною ознакою, які часто делегували своїх представників до місцевих органів управління Української держави. Так, з повідомлення представника УНРади Миколи Стрільчика про становище у Станиславівському повіті від 15 листопада 1918 р. довідуємося, що командантом залізничного вокзалу в місті є «поручник німецької народности»⁴⁷. Зі звіту представника УНРади о. І. Чернодола про становище у Заліщицькому повіті від 15 листопада 1918 р. з'ясовується, що «уряд харчевий в Заліщиках уконституювався у той спосіб, що до філіяльного відділу «Сільського господаря» вибрано ще членами: представників меншости відповідно до проценту населення»⁴⁸ і т. ін.

Така позиція національних меншин була обумовлена, на наш погляд, насамперед характером революції, закономірним результатом якої стало проголошення 13 листопада 1918 р. суверенної демократичної Західно-Української Народної Республіки.

Обіймаючи територію площею 70 тис. км² та виходячи з різноманітного складу населення (українці становили 71%, поляки – 14%, євреї – 13%, інші національності – 2%)⁴⁹, ЗУНР спрямовувала свою національно-культурну політику в двох основних напрямках. По-перше – на утвердження державного статусу української нації; по-друге – на широку співпрацю з національними меншинами, на їх залучення до процесу державотворення на західноукраїнських землях й утвердження самої держави та їх національно-культурний розвиток.

Що стосується першого напрямку, то він, в основному, здійснювався в руслі «українізації» суспільно-політичного, національно-культурного та освітнього життя. Найбільш яскраво цей процес проявився саме в освітній галузі. Так, на основі ухваленого УНРадою 16 лютого 1919 р. закону «Про мови»⁵⁰, за яким українська отримувала статус державної, Державним секретаріатом просвіти і віросповідань 24 лютого цього ж року було видано розпорядок про запровадження викладання нею у всіх державних середніх школах⁵¹. Статус останніх, відповідно до закону УНРади від 14 лютого 1919 р. «Про уповноваження Державному секретаріату просвіти і віроісповідань удержавнити українські приватні гімназії та учительські жіночі семінарії»⁵² та відповідного зарядження цього міністерства від 24 люто-

го⁵³, отримували ті навчальні заклади, які функціонували в Галичині за Австро-Угорщини. Всього ж протягом першого етапу існування ЗУНР було відкрито 20 українських гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських семінарій⁵⁴. Активізувалась і підготовка до відкриття українського університету, місцем осідку якого мав стати Львів. На час його окупації польськими військами у м. Станиславові було відкрито спеціальні університетські філософські та правові курси з метою надання можливості студентам старших курсів Львівського університету завершити навчання⁵⁵.

Поряд із цим владними структурами ЗУНР було вжито низку конкретних заходів, спрямованих на розвиток освітніх закладів національних меншин. Уже згаданий закон УНРади «Про мови» проголошував: «Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання, як устно, так і в письмі, мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публичними інституціями і державними підприємствами⁵⁶. А на основі іншого закону від 13 лютого 1919 р. «Про основи шкільництва» за ними визнавалося право на відкриття власних національних шкіл⁵⁷. Цим правом скористалися, насамперед, євреї, які заснували свої гімназії в Коломиї, Стрию, Тернополі та Станиславові. В останньому функціонувала ще й німецька гімназія. Єдиною необхідною передумовою відкриття таких закладів освіти, яка висувалася з боку владних структур ЗУНР, було складання службового приречення їх працівниками на вірність державі та їх достатній фаховий рівень.

Важливою складовою національно-культурної політики ЗУНР було певне пожвавлення культурно-просвітньої діяльності. Як свідчить повідомлення газети «Републіка» від 4 квітня 1919 р., «за моральною і матеріальною допомогою правительства» в тогочасній столиці держави було започатковано організацію постійного українського театру під керівництвом О. Стадника⁵⁸. З гастролями на території ЗО УНР перебували театр М. Садовського, Республіканська капела О. Кошиця, ряд ін. колективів з Наддніпрянщини. За ініціативою ряду державних та громадських діячів було засновано Державний військово-історичний музей на чолі з О. Благодіром⁵⁹. Широкого розповсюдження набуло видавництво нових газет та часописів, як українських, так і польських, єврейських та німецьких⁶⁰.

Однак, висвітлюючи питання національно-культурної політики ЗУНР, слід зазначити, що характер її проведення в різні періоди існування держави мав різні акценти. Вони були пов'язані, насамперед,

зі стратегічними завданнями західноукраїнської держави на кожному з відповідних етапів. Так, з листопада 1918 р. аж до липня 1919 р. основні заходи органів влади та державного управління були спрямовані на утвердження Української держави, зміцнення її позицій, чим зумовлювався й характер національно-культурної політики, розрахований ще й на те, щоб здобути підтримку національних меншин. Протягом наступного періоду (липень 1919 р. – березень 1923 р.), коли територію ЗУНР було окуповано польськими військами і постало завдання домогтися дипломатичними засобами міжнародного визнання та відновлення суверенітету держави, акцент у національно-культурній політиці було зміщено в напрямку захисту українського населення, що потерпало від іноземного національного, соціально-економічного та політичного гніту. Крім того, корегування вищими владними органами ЗУНР офіційного курсу її національно-культурної політики відбувалося також в залежності від ставлення і трансформації громадсько-політичної позиції щодо Української держави з боку національних меншин.

Уже з перших днів Листопадової революції УНРада від імені новопосталої держави зверталася до численних представників національних меншин краю, сподіваючись на їх підтримку та співпрацю. У відозві «Український Народе!» від 1 листопада 1918 р. вона не лише декларувала гарантії того, що «всім горожанам Української держави без різниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність», а й вимогливо пропонувала: «національні меншости Української держави – Поляки, Жиди, Німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради»⁶¹.

З таких же позицій виступила УНРада і 5 листопада 1918 р. у II програмовій відозві: «Український Народе! В сотвореній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатих та економічно сильніших над бідними та економічно слабшими»⁶².

У середині листопада 1918 р., в зв'язку з формуванням та структуризацією першого уряду ЗУНР – Тимчасового Державного Секретаріату, – знову постало питання про участь представників національних меншин у державотворчих процесах ЗУНР. Голова уряду д-р К. Левицький 18 листопада на засіданні УНРади, порушивши питання про виділення місць в уряді для «представників національних меншостей: Поляків, Жидів, Німців задля береження їх прав»⁶³, нага-

дав, що треба «покликати до життя три державні секретаріати для польських, жидівських та німецьких справ, які з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувани»⁶⁴. Але, як свідчить інформаційне повідомлення газети «Діло» від 19 листопада 1919 р. про це засідання УНРади, позитивно питання не було вирішено. Представники вищого органу законодавчої влади погодилися з міркуваннями В. Охримовича та М. Лозинського про те, «що передумовою представництва в уряді є представництво в Раді», а тому «національні меншості мусять перше всього потворити відповідні національні організації, котрі висловлювали би їх волю, після чого УНРада не відмовиться увійти з ними в порозуміння щодо відповідного заступництва в Раді і Державному Секретаріаті»⁶⁵.

Однак заклики вищих владних інституцій ЗУНР до політичних представницьких сил національних меншин в цілому не знайшли серед них бажаного розуміння. Жодна з неукраїнських політичних партій чи громадських організацій не виявила бажання взяти на себе відповідальність за формування і становлення ЗУНР, вироблення внутрішнього та зовнішньополітичного курсу держави, відмовлячись увійти до її владних структур.

Треба відзначити, що мотиви, які вплинули на таке ставлення політичних сил національних меншин до молодого західноукраїнської держави, були різні: від органічного неприйняття і протиборства – до конструктивного нейтралітету й персонального співробітництва. Перше, зокрема, чітко проявилось в діяльності польських політичних сил, які своїм основним завданням вважали цілком протилежне – відновлення на цих теренах власної незалежної національної держави. Західноукраїнські землі – Галичину, Волинь, Підляшшя, Холмщину – вони трактували як невід'ємну складову частину Польщі і тому намагалися за будь-яку ціну інкорпорувати їх. З цією метою вже 1 листопада 1918 р., оговтавшись від несподіваного шоку, представники різноманітних військових і напіввійськових польських організацій у м. Львові, досягнувши порозуміння, об'єдналися під керівництвом капітана Ч. Мончинського і розпочали військову боротьбу за оволодіння містом і краєм⁶⁶. Розгортаючись, ця боротьба переросла в широкомасштабну українсько-польську війну⁶⁷.

Польсько-українське протистояння проявилось не лише у відвертому збройному конфлікті, а й у саботажі колишніх урядових чиновників та адміністративних службовців польської національності.

Правда, з початком Листопадової революції відбулися й перші політичні контакти між українцями і поляками у м. Львові. Їх результатом стало створення спільного Українсько-польського комітету, що мав на меті відвернення військового протистояння, «вдержання супокою, порядку і безпечности публічної, а також запевнення апровізації*»^{67а}. Але через загострення збройної боротьби Комітет залишився лише формальною організацією, не здатною впливати на хід подій⁶⁸.

Не викликає сумніву і той факт, що чимало поляків з особистої ініціативи вступали на службу в місцеві органи управління ЗУНР. Це не було чимсь надзвичайним у Бережанському, Бучацькому, Станіславівському, Стрийському, Яворівському та ін. повітах⁶⁹. Особи польської національності служили також і в корпусі Української державної жандармерії⁷⁰.

До більш ліберального ставлення поляків до ЗУНР закликала і польська газета «Głos prawdy», що почала виходити в лютому 1919 р. у Станіславові. Уже в першому числі її видавці чітко визначили свою політичну позицію, до підтримки якої закликали все польське населення краю: «Ми національна меншість і повинні з тим рахуватись. Тому вважаємо святим обов'язком не дратувати розпаленого антагонізму народів, не будувати доріг, що нас ділять, а шукати тих, які би нас об'єднували»⁷¹.

Чи не єдиною польською політичною партією, яка, об'єктивно не бажаючи того, стала на захист ЗУНР, була Комуністична робітничка партія Польщі. Притримуючись поширеної в той час ідеї розгортання світової пролетарської революції, польські комуністи виступали «проти війни в Східній Галичині і на Україні», яку розв'язали «правительства Пілсудського і Морачевського», називаючи її війною «проти українського селянства і робітництва в обороні польських магнатів і їх земельних посіlostей»⁷².

В цілому українсько-польські взаємини в ЗУНР характеризувалися міжнаціональною напруженістю, яка переросла у збройне протистояння. Причиною такого розвитку подій стало відверте небажання польських політичних сил визнати факт існування західно-української держави, а польське населення краю – представником національної меншості в ній.

* Апровізація – забезпечення населення продуктами харчування.

Щодо розуміння ставлення єврейського населення до ЗУНР та її політики, то його, на нашу думку, необхідно розглядати через призму діяльності організаційно оформлених політичних сил цієї національної меншини в державі, враховуючи й ставлення її представників на персональному рівні.

Джерела свідчать, що єврейські політичні та громадські організації в краї в цілому займали позицію конструктивного нейтралітету до ЗУНР. Представляючи майже весь спектр тогочасних політичних течій у суспільному русі, вони, об'єднані навколо Східногалицької єврейської національної ради, намагалися захистити насамперед власні національні інтереси, уникаючи прямого втручання у протиборство між українцями та поляками, які стали на шлях відродження власних національних держав на землях, які вважали своїми. Така позиція мала підкреслити лояльність євреїв до цього процесу і об'єктивно була вичікувальною.

Поглиблення збройної боротьби між українцями та поляками у Східній Галичині практично призвело до того, що третя за чисельністю нація в ЗУНР опинилася «між молотом і ковадлом». Ні поляки, ні українці не сприйняли повною мірою такої політичної лінії, а тому трактували її на власний розсуд: перші – переважно як ворожу, другі – як незрозумілу, хитку, недостатньо продуману. А звідси – відповідна реакція поляків: єврейські погроми у Львові одразу після відступу з нього українських військ у листопаді 1918 р.⁷³, а українців – намагання урядових структур ЗУНР шляхом вироблення і впровадження нормативно-правової бази для врегулювання єврейського питання в державі заручитися підтримкою самих євреїв. Саме така виважена національно-культурна політика західноукраїнської держави сприяла в подальшому зміні вектора тактичної лінії національних єврейських політичних сил у напрямку до активізації співпраці з нею. Одним з вагомих результатів такої співпраці стало формування окремого військового єврейського підрозділу під командуванням С. Ляйнберга у складі УГА⁷⁴.

Що стосується безпосереднього ставлення єврейського населення до західноукраїнської держави на персональному рівні, як, до речі, і представників інших національностей – чехів, австрійців тощо, то проявлялося воно переважно у формі співпраці з місцевими органами управління та окремими державними структурами ЗУНР і навіть участі в них. Так, наприклад, у момент розгортання Листопадової революції в Станиславові було створено єврейську муніципальну

міліцію⁷⁵, яка не лише допомагала встановити українську владу в місті, а й підтримувала та зміцнювала цю владу. Матеріали української галицької преси містять численні повідомлення про тісну співпрацю на рівноправних засадах українців та євреїв у ЗУНР⁷⁶. Так, з інформаційного повідомлення газети «Новини» від 19 березня 1919 р. з Городенки про суспільно-політичне життя в цьому давньому покутському місті довідуємося, що «поляки відносяться до всього, що лиш українське, – ворожо, зате жиди – прихильніше. Жидівська Національна Рада працює в порозумінню з українськими властями й совісно виконує всі обов'язки, які лиш на неї вкладають»⁷⁷.

Принципово важливим, на нашу думку, є той факт, що саме єврейське населення почувало себе цілком повноправним. Одним з багатьох підтверджень цьому є хоча б лист пересічного читача коломийської газети «Покутський вісник», єврея за національністю: «жиди в Українській державі є її правдивими громадянами, а тому держава не мусить допустити в нас жидівських розрух, які мається на великій Україні»⁷⁸.

Намагаючись активніше залучати представників національних меншин до державотворчого процесу, а також запобігти можливому зловживанню місцевих українських властей у їх ставленні до урядовців-неукраїнців, Державний секретаріат внутрішніх справ ще в листопаді 1918 р. видав з цього приводу спеціальний циркуляр до державних повітових комісарів, у якому, зокрема, читаємо: «урядників всіх дотеперішніх державних урядів, як староство, суд, уряд податковий, почта, уряд зем. (де такий є) і п., полишити на їх становиських, як зложать приречення на вірність Українській державі»⁷⁹. Отже, представники національних меншин отримали право й можливість працювати в державних органах управління.

Черговою спробою державних інституцій ЗУНР розширити межі правно-політичного становища національних меншин у державі стало прийняття УНРадою 8 квітня 1919 р. закону «Про право громадянства». Побудований на демократичному принципі особистого волевиявлення, закон давав право особам, «які в часі оповіщення сього закону мають право своїни в одній з громад ЗО УНР», бути її громадянами, або ж не стати такими, якщо «до дня 20 мая 1919 р. зложать заяву, що почуваяються до горожанства іншої держави». Разом з тим, у законі зазначалося, що «такої заяви може політична власть і інстанції не приймати, коли заявляюча сторона сею заявою хоче лише ухилитися від горожанських обов'язків»⁸⁰.

Яскравим прикладом вирішення питання міжнаціональних взаємин у ЗУНР стала її політика стосовно єврейського населення. В першій же постанові УНРади від 19 жовтня 1919 р., як уже зазначалося, євреїв було визнано за окрему націю, їх представників активно залучали місцеві органи управління до різних сфер громадського життя. Лояльне, хоч, у цілому, доволі обережне ставлення останніх до західноукраїнської держави, змушувало державні інституції ЗУНР вживати ефективних заходів, щоб змінити цю позицію на більш активну. Тому 26 березня 1919 р. Державним секретаріатом просвіти і віроісповідань видано зарядження про вивчення єврейської мови та історії в середніх школах «в міру потреби... як предмету зглядно обов'язкового або надобов'язкового»⁸¹.

Апогеєм українсько-єврейських взаємин у ЗУНР стала, на нашу думку, спроба реального втілення в життя принципу національно-культурної автономії для єврейського населення. Для цього Державним секретаріатом внутрішніх справ було прийнято розпорядок «Про врегулювання єврейської автономії», що був опублікований у газеті «Республіка» за 1 квітня 1919 р. В документі вказувалося, що цей секретаріат «задумує в недовгій часі внести законопроект про урегулювання жидівських автономічних справ в УНР». А до цього державним повітовим комісарам наказувалось «стремління жидів до політичної організації не ставити ніяких перешкод» та визнати за представників інтересів єврейського населення на місцях «Жидівські Національні Ради». Важливим правно-політичним кроком владних структур ЗУНР стало визнання в цьому розпорядку за Східно-Галицькою єврейською національною радою статусу «найвищої автономічної влади в краю» для євреїв⁸².

Таким чином, розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ «Про врегулювання єврейської автономії» став черговим реальним кроком на шляху до визнання політико-правового статусу єврейського населення в ЗУНР не лише як самостійної складової частини її громадян, а й рівноправного партнера та надійного внутрішнього союзника українців у зміцненні своєї держави.

Ще одним виявом демократичності політичного режиму в ЗУНР, важливими складовими частинами якої були міжнаціональна злагода і співпраця, стало прийняття УНРадою 15 квітня 1919 р. двох законів – «Про скликання Сойму (парламенту – В. В.) ЗО УНР» та «Про вибори до Сойму ЗО УНР»⁸³. Вони запроваджували такий механізм виборів до парламенту «на основі загального, рівного, без

ріжниці пола, тайного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права», який дозволив би сформувати вищий законодавчий орган держави в складі 226 послів за партійно-політичною та національною ознаками. Із загального числа парламентарів 160 мандатів мало належати українцям, 33 – полякам, 27 – євреям та 6 – німцям.

Такий принцип національного представництва ґрунтувався, як стверджував один із розробників обох цих законів д-р К. Левицький, на чітких розрахунках кількості населення Східної Галичини (інші західноукраїнські землі на той момент вже були окуповані) за переписом 1910 р. відповідно до його національного складу у відсотковому відношенні⁸⁴.

Обидва закони стали не лише «важним причинком на області українського законодавства»⁸⁵, а з їх прийняттям було «усунено між-національну боротьбу та можливість державної нації загарбати мандати національної меншости»⁸⁶.

Однак ні ці закони, ні багато інших нормативно-правових та підзаконних актів не були втілені на практиці, оскільки на початку липня 1919 р. територія ЗУНР була окупована польською армією, а разом із нею – втрачена можливість реального вирішення питань національно-культурного характеру. З цього моменту західноукраїнське населення знов опинилося в бездержавному становищі, перетворилося на національну меншину в складі інонаціональних держав на своїй етнографічній території.

Таким чином, протягом основного періоду існування ЗУНР – з жовтня 1918 по липень 1919 рр. – її державними інституціями було здійснено ряд реальних заходів з метою проведення такої національної політики, яка ґрунтувалася на міжнаціональному мирі, злагоді і партнерстві. Вона передбачала надання національним меншинам і їх громадсько-політичним представництвам політико-правового статусу повноправного чинника державотворення, учасника суспільно-політичного, соціально-економічного та освітньо-культурного процесів. Така політика молодій західноукраїнській державі свідчила про високий рівень демократичності політичного режиму. Це дає підстави вважати, що ЗУНР займала гідне місце серед тогочасних передових європейських країн, а її творець – український народ – серед найбільш розвинених народів сучасної цивілізації.

1. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-го року // Дзвони. – 1932. – Ч. 2. – С. 203–204.
2. Станиславівський Голос. – 1918. – 29 листоп.
3. Макух І. На народній службі. – Детройт. – 1958. – С. 241.
4. Національна карність // Республіка. – 1919. – 11 квіт.
5. ДАІФО, ф. 2, оп.1, спр. 700, арк. 3–4.
6. Максимович К. «Історія» КПЗУ в націоналістичному освітленні М. Левицького // Наша Правда. – 1928. – ч. 1–2. – С. 71.
7. Громадський голос. – 1919. – 15 лют.
8. Там само. – 1919. – 19 лют.
9. Там само.
10. Народ. – 1919. – 16 берез.
11. Республіка. – 1919. – 25 берез.
12. Там само.
13. Республіка. – 1919. – 27 берез.
14. Там само.
15. Витвицький С. На видний шлях // Республіка. – 1919. – 25 берез.
16. Перед двома роками // Український Вістник. – 1921. – 31 берез.
17. Надзвичайний Народний З'їзд. Програма УНТП // Республіка. – 1919. – 3 квіт.
18. Республіка. – 1919. – 1, 2 квіт.
19. Резолюції робітничих зборів в Станиславові // Народ. – 1919. – 23 берез.
20. Звіт з Партійної Конференції УСДП ЗО УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станиславові. – Дрогобич, 1919. – С. 6–7.
21. Там само. – С. 7.
22. Там само. – С. 8.
23. Там само. – С. 10.
24. Там само. – С. 11.
25. Українська Національна Рада // Республіка. – 1919. – 29 берез.
26. Максимович К. «Історія» КПЗУ в націоналістичному освітленні М. Левицького // Наша Правда. – 1928. – Ч. 1–2. – С. 73.
27. Програма СРС. – Станиславів. – 1919. – С. 1.
28. Там само. – С. 2.
29. Республіканець. – 1919. – 30 берез.
30. Там само. – 1 квіт.
31. Республіканець. – 1919. – 1 квіт.
32. Там само.
33. Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд // Республіка. – 1919. – 3 квіт.
34. Там само.
35. З приводу Селянсько-Робітничого З'їзду // Республіка. – 1919. – 5 квіт.
36. Українська Національна Рада // Республіка. – 1919. – 5 квіт.
37. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. – Т. IV. – Скрантон. – 1960. – С. 107–108.

38. Кудою? // Нове Життя. – 1919. – 18 квіт.
39. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр.1, арк. 356–357.
40. З приводу Селянсько-Робітничого З'їзду // Републіка. – 1919. – 5 квіт.
41. Дрогобицьке повстання 14–15 квітня 1919 р. – Львів, 1929; Миронів Б. Дрогобицьке повстання. – Харків, 1930; Бирчак В. Дрогобицька епопея // Літературно-науковий вісник. – 1931. – Т. 58.
42. Витанович І. Аграрна політика українських урядів 1917–1920 // Український історик. – 1967. – № 3–4. – С.55–56.
43. Вістник державних законів і розпорядників ЗО УНР. – Випуск 10. – 5 травня 1919. – С. 4.
44. З'їзд учителів середніх шкіл ЗО УНР // Новини. – 1919. – 27 берез.
45. Діло. – 1918. – 20 жовт.; Українське слово. – 1918. – 22 жовт.
46. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257, оп. 1, спр. 72, арк. 6–48; Archiwum Aktów Nowych w Warszawie. Polska i Ukraina. Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów (далі ААН, Polska i Ukraina), спр. 55, арк. 92–93, 95–99, 111–113.
47. ААН, Polska i Ukraina, спр. 55, арк. 92.
48. Там само. – Арк. 112.
49. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. В 8-х томах. – К., 1995. – Т. 2. – С. 529.
50. Вістник державних законів і розпорядків ЗО УНР. – Вип. 3. – Станіславів. – 2 берез. 1919. – С. 12.
51. Там само. – С. 25.
52. Там само. – С. 11.
53. Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. – Ч. I. – Станіславів. – 1 берез. 1919. – С. 10–11.
54. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). – Коломия, 1993. – С. 81–82.
55. Там само. – С. 83; Литвин М. Р., Науменко К. Е. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 99; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках. – Філядельфія, 1956. – С. 117.
56. Вістник державних законів і розпорядків... – Вип. 3. – Станіславів. – 2 берез. 1919. – С. 12.
57. Там само. – С. 10–11.
58. Републіка. – 1919. – 4 квіт.
59. Там само. – 6 квіт.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Львів, 1921. – Ч. IV. – С. 3–39.
60. За нашими підрахунками, здійсненими на основі архівних даних та опублікованих праць: розвідок Є. Місила «Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919). Уклав Євген Місило. В-во Канадського інституту українських студій. Альбертський університет». – Едмонтон. – Альберта, 1991; Ж. Ковби «Преса Західної України як джерело вивчення єврейсько-українських міжетнічних взаємин (на матеріалах періоду 1918–1920 рр.) // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. Київ. 22–23 листопада 1993. – К., 1994. – С. 62–67, загальна кількість друкованих видань ЗУНР протягом жовтня 1918 – березня 1923 рр. дорівнювала 110.

61. Діло. – 1918. – 2 листоп.
62. Там само. – 6 листоп.
63. Там само. – 19 листоп.
64. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – С. 8.
65. Діло. – 1918. – 19 листоп.
66. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 1044, арк. 2–18; *Maczyński Cz. Boje Lwowskie.* – Т. 1. – Warszawa, 1921.
67. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 р. – Львів, 1998.
- 67а. Діло. – 1918. – 5 листоп.
68. Карпенко О. Ю. Перші політичні контакти між українцями й поляками в часі Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 14–18.
69. ААН, Polska i Ukraina, спр. 55, арк. 9, 13, 18, 20, 24, 67.
70. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия: Вік, 1993. – С. 24–61.
71. *Głos Prawdy.* – 1919. – 23 lut.
72. Під прапором Жовтня... – Львів, 1957. – Т. I. – С. 148.
73. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 5, арк. 14–16; Деламед В. Етнополітичні аспекти єврейсько-українських взаємин у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. – К., 1996. – С. 92.
74. Д. М. Жидівський курінь УГА // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – С. 257–258.
75. Арсенич П. Станиславів – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 16.
76. Ковба Ж. Преса Західної України як джерело вивчення єврейсько-українських міжетнічних взаємин (на матеріалах періоду 1918–1920 рр.) // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. Київ 22–23 листопада 1993 р. – К., 1994. – С. 66.
77. Новини. – 1919. – 19 берез.
78. Покутський вісник. – 1919. – 16 берез.
79. ААН, Polska i Ukraina, спр. 55, арк. 60.
80. Вістник державних законів і розпорядків... – Вип. 10. – Станиславів. – 5 трав. 1919. – С. 69–70.
81. Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. – Ч. 2. – Станиславів. – 19 квіт. 1919. – С. 23.
82. Республіка. – 1919. – 1 квіт.
83. Там само. – 15 квіт.
84. Левицький К. Два закони про вибори до Союму Західної Области Української Народної Республіки // Український прапор. – 1919. – 20 серп.
85. Там само.
86. Чубатий М. Державний лад... – С. 15.

ІНОЗЕМНА ВОЄННА ІНТЕРВЕНЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА

1. Польсько-українська війна і формування збройних сил ЗУНР

Відразу після встановлення влади УНРади у Львові та краю мо-лода українська держава опинилась у стані військового конфлікту. З локального він швидко переріс у масштабну польсько-українську війну, хід, характер і наслідки якої були зумовлені внутрішнім потенціалом обох сторін та суперечливою динамікою зовнішньополітичних відносин. З'ясовуючи геополітичний аспект проблеми, відомий вчений, дослідник ЗУНР О. Карпенко справедливо підкреслював, що Східна Галичина приваблювала міжнародний імперіалізм своїми природними багатствами, дешевою робочою силою, а також розглядалась як можливий стратегічний плацдарм наступу на радянську Росію і бар'єр проти проникнення більшовицьких ідей на Захід¹.

В історичній літературі достатньо з'ясована генеза формування української мілітарної сили від перших січових товариств до Листопадового зриву². Крім славетної формації Українських Січових Стрільців, навколо якої загострювалася боротьба щодо місця їх дислокації, розгортався процес творення таємних військових організацій. У відповідь на спроби УСС самоліквідуватися на знак протесту проти пропольської політики віденського уряду створена 31 травня 1917 р. у Відні Українська військова організація висунула думку про можливість зміни статусу Східної Галичини збройним шляхом. Цю лінію продовжив, на противагу політикам, що сподівалися на мирне вирішення українського питання, створений у першій половині вересня 1918 р. у Львові Центральний Військовий Комітет, до якого належали українські офіцери австрійської армії. Напередодні виступу він змінив назву на Українську Генеральну Військову Команду (УГВК). Таким чином, закладалися підвалини формування збройних сил ЗУНР.

На тлі загострення польсько-українського протиборства у Східній Галичині 28 жовтня 1918 р. делегація УНРади у Львові прийняла історичну ухвалу про визнання легіону Українських Січових Стрільців за основу майбутньої Галицької армії³. Проте не було часу вжити заходів для її реалізації, зокрема, для переведення українського во-

яцтва, яке перебувало на Наддніпрянщині, італійському й сербському фронтах, до краю.

УГВК зуміла незначними силами захопити владу, але не мала чітких планів, як діяти далі. В українській історіографії переважає думка про «повну несподіванку» цього акту для польської сторони, прихильники ж останньої стверджують, що польська Начальна Команда вже в ніч на 1 листопада «знала про весь український рух в місті», тому відразу наказала мобілізувати членів польських військових організацій⁴. Дійсно, того ж дня поряд з хаотичним рухом «підозрілих елементів» проти українських вояків почалося цілеспрямоване опанування вузлових пунктів західної частини Львова⁵, яка стала головним тереном польського опору⁶.

Принципово відкидаючи польську легенду, буцімто місто відстояли жінки та 12–14-річні діти, які хоробро роззброювали українських жовнірів, відбираючи в них автомобілі, зброю, продовольство⁶, слід визнати велику, а в перші дні боротьби вирішальну роль польських військових формувань та польського цивільного населення – «елементу переважно інтелігентського, політично свідомого, дуже вміло розагітованого»⁷ – в організації виступу проти української влади. Вони створили низку комітетів і організацій, які вже з першого дня ширили численні заклики до польського населення виконати свій національний обов'язок і виступити проти українців зі зброєю в руках. Панувало рішуче переконання в необхідності придушити «нову хмельниччину та гайдамаччину»: «спір наш може вирішити лише залізо та кров»⁸.

Головною організаційною силою польського спротиву у Львові виступили військовики. До діючих раніше та новостворених військово-політичних організацій («Польська організація військова», «Польські кадри військові», «Вольносьць») стали активно вливатися студенти та члени молодіжних організацій «Сокол», «Гвезда» та ін. Попри колишні партійно-політичні суперечності, вдалося створити Польський народовий (національний) комітет на чолі з Чеславом Мончинським, який закликав усе боездатне населення взятися за зброю. Кинутий клич «кийком здобудемо карабін, а карабіном – гармати»⁹ реалізовувався у найпідступніший спосіб. Стали створюватися найбільш придатні для вуличних боїв дрібні групи, до яких належало чимало кримінальних елементів.

Видані УГВК 3 листопада «Оповістка» про запровадження у Львові «стану облоги», здачу зброї, зберігання «цілковитого спо-

кою»¹⁰ та 4 листопада «Пересторога» з погрозою «здесятковувати» мешканців чоловічого стану тих будинків, звідки лунатимуть постріли¹¹, не спинили активних виступів поляків.

Українська сторона практично віддала ініціативу в руки противника. В Генеральній Команді, за одностайними свідченнями мемуаристів, панував повний хаос. Керівник УГВК Д. Вітовський через свою нерішучість і вразливість виявився нездатним опанувати ситуацію та визначити головну військову стратегію і, остаточно зломлений невдачами¹², уже ввечері 2 листопада подав рапорт про відставку. Наспів сформоване українське військо, більшість якого становили літні чоловіки з варткових та робітничих сотень (молоді вояки, вихідці з села, які знали тільки окопну тактику, зовсім розгубилися у великому місті), виявилось нездатним чинити опір полякам. Більша його частина просто розбіглася, так що 3 листопада у Львові при зброї залишилось усього 650 чоловік¹³. Польські мемуаристи визначають як «щось нечуване», коли розклеєні в місті польські листівки «окупанти (українські вояки. – Авт.) не мали відваги здерти»¹⁴.

Два перші дні поляки чинили опір у південно-західній частині міста, спрямовуючи головний удар на головний двірець (залізничний вокзал), де зберігалися значні запаси зброї та амуніції. Проте, незважаючи на нечисельну українську залoгу, відразу захопити його не вдалося. Другого листопада поляки вперше попросили перемир'я й надалі вдало використовували цю тактику, що дозволяла збити натиск українських військ, виграти час, перегрупувати сили. Цього разу, проте, перемир'я було вигідним і українській стороні, адже взяття влади здійснювалося саме з розрахунком на допомогу УСС, які перебували на Буковині. Зважаючи на це, перші невдачі на тлі загального піднесення не видавалися такими небезпечними, бо всі сподівалися, що УСС відразу наведуть у Львові порядок.

Використовуючи великий хаос, пожежі та пограбування цивільним населенням складів, уранці 3 листопада поляки сильним штурмом оволоділи вокзалом. Щойно прибулий український загін під впливом польської пропаганди відмовився допомагати його мужнім захисникам¹⁵.

Спроба відбити вокзал закінчилася невдачею. Кинутий у наступ загін із 600 стрільців опинився без належного командування, тому не зміг виконати завдання¹⁶. Ця втрата болісно позначилася на подальших боях у Львові.

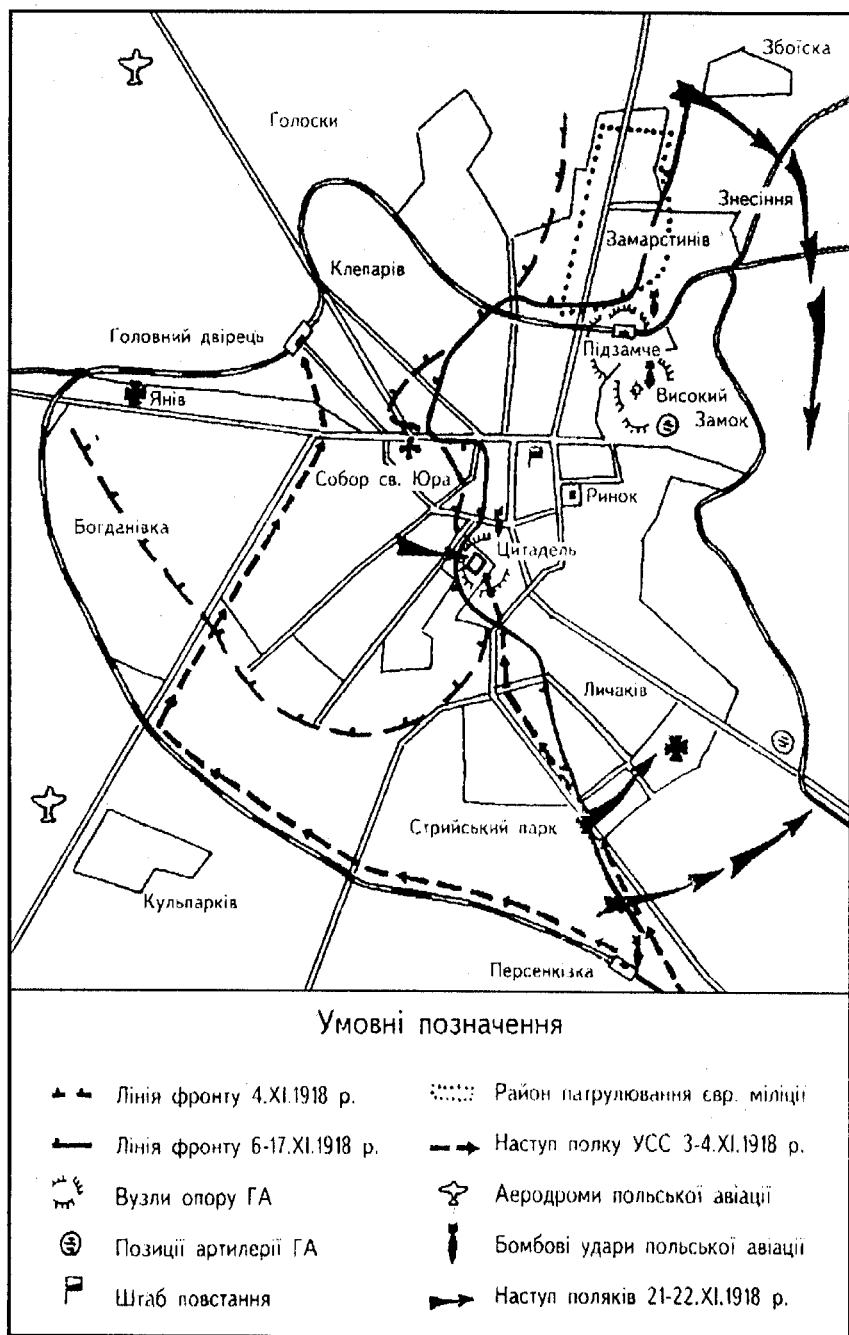
З причини саботажу польських залізничників, а головне – через «розполітизованість», «амбітність» командування УСС, його зосередженість на вирішенні дрібних питань щодо перевезення амуніції та приватного майна¹⁷, перший ешелон УСС (800 стрільців) прибув на передміську станцію Сихів лише пополудні 3 листопада, а решта – вночі на Персенківку. Дорогоцінний час утрачено, але становище не було безвихідне. Проте отаман УСС Гриць Коссак, що обійняв оперативне командування, не володів ситуацією. Він розділив УСС, спрямувавши три сотні з мінометами на здобуття Цитаделі, а дві – на вокзал. У критичний момент поляки знову попросили перемир'я, а коли їм надійшла допомога, вислану для переговорів українську стрілецьку делегацію взяли в полон¹⁸. Наступ 4 листопада значних сил – 600 стрільців – зазнав невдачі через відсутність єдиного командування та незнання тактики вуличних боїв. Тоді УСС завдано перших втрат: 10 убитих, 40 поранених, чимало полонених¹⁹.

Того ж і наступного дня точилися гострі бої за пошту, казарми Фердинанда та інші важливі пункти. Збройні сутички розгорілися на передмістях, особливо на Замарстинівському та Жовківському, де відважно билась польська «батярня»²⁰.

П'ятого листопада польсько-український фронт стабілізувався. Запропоноване тоді поляками перемир'я, нібито з уваги на важке становище цивільного населення, незважаючи на домовленість, що обидві сторони залишаються на своїх старих позиціях²¹, ворог використав для зайняття вільного стратегічного простору та посилення головних опорних пунктів. Призначений тоді офіційно головним командантом українських військ у Львові Г. Коссак звернувся із палким закликом до вояків та населення міста мужньо стати на захист Української держави²². До міста почали прибувати окремі військові загони з провінції. Але через хиби у плануванні та розпорошеність сил війська не були використані ефективно.

У чотири наступні дні точилися жорстокі бої за Єзуїтський город (нині – парк ім. І. Франка. – *Авт.*) та інші важливі стратегічні пункти середмістя, а також на південних і західних околицях. Ціною великих зусиль українцям кілька разів вдавалося прорвати польський фронт, але противник вдало маневрував, підтягував резерви і ліквідував проломи²³.

У центрі Львова успішно діяла українська артилерія, завдяки якій захлинувся не один наступ противника. Особливу хоробрість тут виявили УСС, відбиваючи комбіновані лобові атаки польських легі-

Карта-схема 2. Битва за Львів

онерів, що підтримувалися нападами польських боївок з тилу²⁴. Через приблизну рівновагу сил ворогуючі сторони не могли переломити хід подій на свою користь.

Призначений 9 листопада головним командантом полковник Гнат Стефанів упорядкував діяльність штабу та військових частин. Було відновлено єдине командування УСС на чолі з сотником Осипом Букшованим. Але у прагненнях досягти успіху в активних діях Стефаніву бракувало досвіду та фахових знань.

З цих причин невдачею закінчилися лобові наступи 11, 15, 17 листопада на кадетську школу²⁵. Поляки, до речі, ще раніше зрозуміли недоцільність лобових атак на укріплені bastiони Цитаделі, сейму та казарм Фердинанда, тому відмовилися від них. Бої в центрі міста, як впливає з аналізу донесень Начальної Команди українських військ²⁶, набирали все більш хаотичного характеру. Все жорстокішими ставали бойові дії на околицях. Проте всі спроби поляків змінити лінію фронту на свою користь були безрезультатними.

Досягнення українських військ мали локальне значення, проте вони викликали паніку в таборі противника. Покликаючись на становище цивільного населення, що страждає від холоду та голоду, необхідність відправити поранених та хворих до шпиталів, увечері 17 листопада польська делегація знов попросила перемир'я. На подібних із попередніми умовах воно спочатку було укладено на два дні²⁷, а після наступних переговорів його термін продовжили до ранку 21 листопада. В той час сторони обмінювалися листами про подальше припинення бойових дій²⁸. Це була поступка військового командування українському політичному проводові, який усе більше сподівався на підтримку міжнародної дипломатії.

Польська сторона йшла на компроміси в очікуванні підкріплення. Але щодо розширення конфлікту у Східній Галичині не було одностайної думки. Багато урядовців перебувало під впливом гасел Антанти щодо самовизначення народів. Зокрема, військовий міністр Польщі генерал Ридз-Смігли стримував польські частини австрійської армії, що спрямовувалися на Львів²⁹. Проти надіслання військової допомоги полякам у Львові виступав командант Кракова полковник Роя. «Антанта нас за це по голові не погладить», – писав він Юзефу Пілсудському, коли отримав від нього відповідний наказ³⁰. Але з часом все більше переважали протилежні позиції.

Сили поляків у Львові спочатку поповнювались завдяки внутрішній мобілізації та проникненню в місто невеликих груп по 100–

150 легіонерів, що пробіралися сюди під виглядом колишніх полонених. Співвідношення сил кардинально змінилося, коли 20 листопада з Перемишля прибув загін «Одсеч» (1228 вояків, 140 офіцерів, вісім гармат) на чолі з підполковником Токаржевським, а наступного дня – краківський відділ генерала Роя. Тепер, за дещо суперечливими польськими джерелами, сили поляків налічували 6686 вояків, з яких 1630 виконували допоміжні функції. Крім того, 290 жінок несли розвідувальну та іншу службу³¹.

З другого боку, провінція фактично зігнорувала постійні накази та заклики українського політичного і військового керівництва надіслати допомогу. Серед найбільш численних підкріплень, що надійшли за три тижні, можна назвати хіба що загін четаря Блавацького з Коломиї числом у 300 крісів та 150 добровольців із Жовкви³². Інші дрібні, особливо селянські, загони мали незначну бойову вартість. Наслідком тривалих переговорів з урядом УНР стало прибуття лише 45 козаків під проводом отамана Долуда, що, проте, породило безліч чуток про неймовірно велику допомогу з Наддніпрянщини. Долю Львова могла вирішити формація Січових Стрільців у Білій Церкві. Але її керівний орган – Стрілецька Рада заявила, що доля Української держави вирішується в столиці – Києві, а тому «не вільно відпускати зі стрілецтва ані одного багнета»³³.

Таким чином, у вирішальний час бойовий стан українського війська у Львові налічував 120 старшин і 3185 вояків, а разом із допоміжними частинами – 4678 чоловік³⁴. Особливо воно поступалося якісними показниками. Співвідношення старшин і рядовиків в українців було 1:28, тоді як у поляків 1:8.

Українці програвали і в тактичному плані, хоча слід визнати, що обидві сторони вдавалися до гострих засобів боротьби одна супроти одної. У перші дні українська сторона зазнала головних втрат через обстріли та несподівані напади на вояків просто з юрби, будинків та підворотень, що було «загальним явищем для усього міста»³⁵. У відповідь застосовувалися адекватні заходи: по напівзброєному натовпу відкривався вогонь або здійснювались розправи над «невинними цивілями»³⁶. Наприклад, переслідуючи напасників, які підступно вбили українського жовніра, його товариші увірвалися до кав'ярні та в метушні поранили кількох поляків³⁷. Останні вдавалися до брутальних методів боротьби. Українське військове командування просило польську сторону «розібратись» із фактами, коли бойовики використовували елементи одностроїв та відзнаки

УСС для нападів, а також «провести слідство» з приводу використання розривних куль³⁸.

Загальний перебіг подій та зміна в співвідношенні сил зумовили відповідну розв'язку. 21 листопада польські війська перейшли в загальний наступ, намагаючись фланговими ударами оточити українські підрозділи. На північному напрямі, завдавши великих втрат, їх зупинили УСС. Недалеко просунувся противник і на південному відтинку. Проте, не знаючи реальної ситуації, українське командування зневірилось у можливості подальшої боротьби, полковник Стефанів спочатку запропонував перемир'я, а потім, після нерішучих заходів організувати оборону, розіслав у війська фатальний наказ про «неможливість подальшої боротьби» в місті та відступ із нього³⁹. Протягом ночі, попри обурення багатьох старшин, наказ був виконаний.

Цей акт став першим кроком до поразки у польсько-українській війні. Дослідники та мемуаристи дають йому різні оцінки. Сотник УСС Мирон Луцький, що кількаразово аналізував ситуацію, стверджував, що вона була «жалюгідною» і «майже панічною» лише в Начальній Команді, а на головних ділянках фронту можна було організувати успішну оборону. Отже, «нагле рішення покинути Львів було з військово-оперативного погляду неоправдане, а щонайменше передчасне»⁴⁰. З другого боку, схожі оцінки дають польські дослідники-мемуаристи в праці «Obrona Lwowa» (1932 р.). Вони підкреслюють велику жертвовність та відсутність у масі українського війська намірів про відступ (полк. Боруца-Спехович), а його здійснення називають «дивом», викликаним страхом та непоінформованістю (полк. Бачиньскі), тим більше що поляки самі обговорювали плани про відступ аж за Сян для підготовки нової операції (А. Якубскі). З другого боку, історик М. Литвин, оцінюючи воєнно-політичне співвідношення сил, їх кількість і якість, слушно зауважує, що реальної альтернативи у Г. Стефаніва не було. 22–23 листопада поляки все-таки завершили б оточення Львова, й тоді відступ українського війська мав би ще важчі наслідки⁴¹.

За таких умов безперервних військових дій здійснювалась організація збройних сил ЗУНР, яка, за виразом військового історика Антона Крезуба, була «великою імпровізацією від початку до кінця»⁴². Концепція їх будівництва відразу не була визначена, оскільки творці Листопадового зриву не передбачали тривалої війни. Під час львівських боїв українське командування не змогло реалізувати стратегічні

та організаційні плани. Воно марно переконувало уряд виїхати за межі столиці, щоб зайнятися військовим будівництвом та організацією ефективної допомоги Львову. З другого боку, не було проведено мобілізації бойових ресурсів; зокрема, не створено навіть відповідного мобілізаційного відділу⁴³.

Видаючи перші відозви до населення, УНРада сподівалася, що на хвилі патріотичного піднесення українське громадянство добровільно масово стане в лави національного війська. Звернення до українського народу, населення Львова, вояків і офіцерів (1, 2, 5 листопада), а також ухвалений спільно з Українською Генеральною Командою заклик «Під оружжя!»⁴⁴ мали не юридичний, а лише морально імперативний характер: щоб народ був «вільний і рівний, господарем на своїй землі», «мусимо мати передовсім власне військо», до якого кожен має «зараз як стій пристати!». На них, головним чином, відгукнулася патріотично налаштована молодь. Маса громадянства з пацифістською ментальністю, несформованими поглядами на державницьку ідею зайняла очікувальну позицію. Селянство дивилося на військову службу як на дошкульне лихо. Важливою причиною обмеження мобілізаційних можливостей були господарська руїна й демографічні зміни, що сталися внаслідок битв Першої світової війни, а також депортації значної частини українського населення (до 600-800 тис.) австрійськими та російськими властями⁴⁵. Виснажене українське вояцтво, що поверталось з фронтів світової війни, поспішало додому. Та все ж наплив добровольців був великий.

Щодо армії, то у ЗУНР була одна істотна перевага перед Наддніпряниною: в період перебування її армії на галицькому терені вона не стала об'єктом партійно-політичної боротьби, а розглядалася лише під кутом загальнонаціональних завдань. З другого боку, порівняно з іншими народами габсбургської імперії, українці мали чи не найменший військово-фаховий потенціал, зокрема, в австрійській армії було тільки чотири генерали української національності⁴⁶. Це примушувало використовувати офіцерів-іноземців, що породжувало додаткові проблеми.

Сформована першою в організаційній структурі Галицької армії УГВК з 8 листопада стала називатися «Начальна Команда». Цей вищий командний орган військових сил ЗУНР 1918-1920 рр. здійснював керівництво всіма воєнними операціями, визначав лінії фронтів тощо. На чолі армії стояв командувач (генеральний отаман) зі своїм помічником – начальником Генерального Штабу (Шеф Булави).

Начальна Команда складалася з «референтів: оперативного, артилерійного, муніційного, самохідного, розвідки, харчування, санітарного, польової жандармерії, преси та ін»⁴⁷.

Дев'ятого листопада було створено військове міністерство – Державне секретаріатство військових справ (ДСВС), першим секретарем якого став полковник Дмитро Вітовський, а його заступником – Петро Бубела. Комплексну діяльність у розбудові армії мали забезпечувати відділи ДСВС: мобілізаційний, зброї, амуніції й артилерії, технічний, санітарний, ветеринарний, інтендантський, військового судочинства та пресовий.

Організація армії почалася з переформування тих австрійських підрозділів, де служили українські вояки. Її основою стала формація Українських Січових Стрільців. Перший досвід та негативний приклад формування на добровільно-вербувальних засадах збройних сил Центральної Ради переконували в потребі перейти від організації напівпартизанських частин до регулярного високоездатного війська.

Днем фактичного народження Галицької армії можна вважати 13 листопада, коли УНРада і ДСВС прийняли низку відповідних ухвал. Згідно з окремою постановою «частковій мобілізації» підлягали всі «стажисти» (запасники) колишньої австрійської армії до 50 років та чоловіки 1883–1900 рр. народження⁴⁸. Був затверджений текст військової присяги⁴⁹.

Відповідно до військово-організаційної схеми формування та розташування українських військ уся територія ЗУНР ділилася на три області та 12 округ: А. Львівська (Львів, Перемишль, Самбір, Рава-Руська); Б. Тернопільська (Тернопіль, Золочів, Чортків, Бережани); В. Станіславівська (Станіславів, Стрий, Коломия). Кожна округа охоплювала чотири-сім повітів. Створювались відповідні окружні та повітові військові команди (ОВК і ПВК)⁵⁰. Хоча цей поділ в цілому відповідав тодішнім обставинам і потребам часу, він не охоплював Закарпаття і Буковину, що не могло не позначитися на розвитку подій у цих регіонах.

Наступні кроки спрямовувалися на вирішення конкретних завдань щодо створення дієвої армії. 13–17 листопада ДСВС видало низку наказів і розпоряджень, у яких йшлося про складання списків військовозобов'язаних, розпуск військових формувань Австро-Угорської монархії, що перебували на території ЗУНР, взяття на облік старшин колишньої австрійської армії, а також військового

майна та об'єктів; створення належних санітарних умов; забезпечення населення та військових частин Львова продовольством тощо⁵¹. Важливе значення мало оголошення набору добровольців-спеціалістів до технічних відділів українського війська⁵², а також мобілізація артилеристів австрійської армії та цивільних лікарів-українців⁵³.

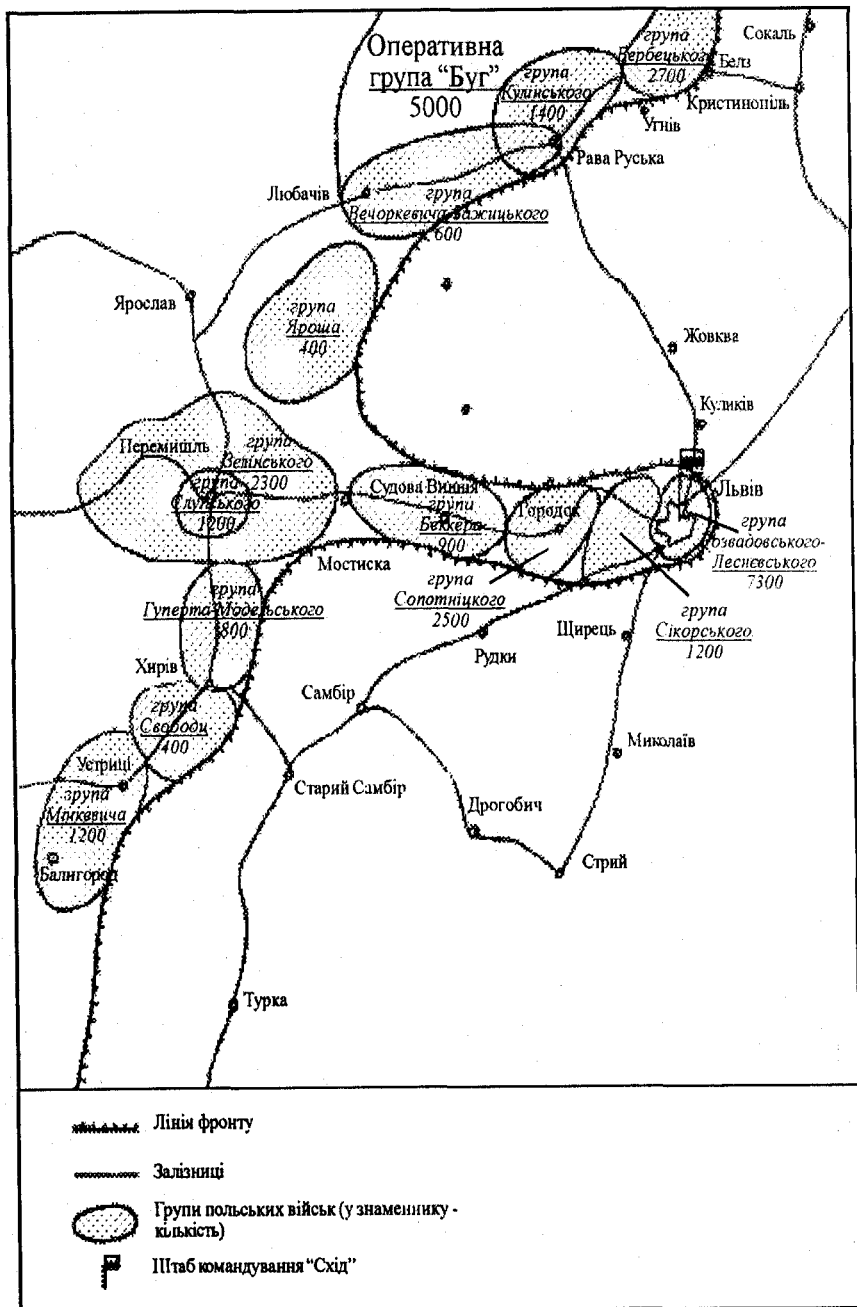
У цей складний період армія набула, так би мовити, «регулярно-партизанського» характеру. Чисельність і боєздатність сотень та куренів була різною. Вони не мали систематичного зв'язку з головним командуванням, діяли без належної координації, командири іноді призначались, а здебільшого самі очолювали організовані ними частини. Не було чіткого реєстру підрозділів, які, як правило, означувалися порядковими числами або носили назви історичних осіб чи місцевостей, де виникли.

Організаційна структура Галицької армії постійно вдосконалювалася та розвивалася в залежності від змін військово-стратегічної ситуації.

Тим часом, історики справедливо стверджують, що військове будівництво в Польщі проходило значно енергійніше і цілеспрямованіше, ніж у ЗУНР. Ряд жовтневих 1918 р. законодавчих актів спрямовував на формування регулярної армії Польщі, проголошував обов'язкову військову повинність громадян відродженої держави. Територія Польщі включно з Галичиною була поділена на 15 військових округ. На 10 листопада регулярні польські військові частини налічували понад 10 тис. вояків⁵⁴.

Важко погодитися з думкою, що бої у Львові були лише «місцевим конфліктом» і тільки з їх закінченням розпочалася власне польсько-українська війна⁵⁵. Польща фактично опинилась у стані війни з ЗУНР уже з 1 листопада 1918 р. Крім львівських боїв, що через залучення міжнародних та внутрішніх польських і українських чинників самі по собі виходили за межі локального конфлікту, гострі військові сутички відбувалися і в інших місцях.

Таким чином, з виведенням українських військ зі Львова розпочинається якісно новий період польсько-української війни. Якщо взяти до уваги, що Буковина майже не виявила організованого військового опору, то реальне співвідношення потенціалу супротивних сторін було 1:5 на користь польської. З розростанням фронтової лінії на терени Східної Галичини іде пошук нових воєнно-стратегічних концепцій, посилюється міжнародний вплив на конфлікт.

Карта-схема 3. Бойові групи польських військ на галицькому фронті у грудні 1918 – січні 1919 рр.

Підготовчим етапом до масштабних бойових акцій став період між 22 листопада і 10 грудня 1918 р., коли йшло активне накопичення збройного потенціалу, УСС виступили проти розпорядження Начальної Команди відійти на сході і півдні на лінію Красне – Куровичі – Давидів, а після невдалих спроб поляків захопити Старе Село та Борщовичі розпочалося створення підльвівського фронту.

В цей час організація армії та військові дії розгорталися без належної системи. Сформовані з УСС та львівської залоги найбоєздатніші групи «Схід» під командуванням полк. Мирона Тарнавського та «Старе Село» під командуванням от. Осипа Микитки на початку грудня стали самостійно тиснути ворога на львівському напрямі. На західному крилі оперували групи «Щирець» (от. А. Бізанц), «Рудки» (сот. К. Гофман) та «Глибока» (спочатку полк. А. Кравс, потім сот. А. Федик), які посилювалися свіжими частинами.

Активні дії розгорнулися на перемишльському напрямі. А. Кравс спільно з групою «Самбір» от. Г. Коссака, до якої 29 листопада приєднався прибулий з Наддніпрянщини 1-й Правобережний республіканський полк (800 багнетів і 50 шабель) під командою полк. М. Кравчука, 5 грудня вдарили на Хирів та відбили Добромиль і Нове Місто. Новостворена група «Хирів» от. Шльоссера майже одночасно з підрозділами польського ген. Зелінського (1200 багнетів, 12 кулеметів і 8 гармат) підступили до Перемишля. У вирішальну хвилину наддніпрянці відмовилися воювати, їх роззброїли й відіслали за Збруч, а Кравс мав на цьому відтинку вдвічі менші сили, тому в ніч із 12 на 13 грудня без бою почав відходити через Мостиська в напрямі на Замостя⁵⁶.

Після переговорів між українськими урядами 10 грудня 1918 р. командувачем Галицької армії було призначено досвідченого ген. колишньої російської армії Михайла Омеляновича-Павленка (старшого), а начальником генштабу – вихованця тієї ж армії полк. Євгена Мишковського. Через панування в Галицькій армії австрійських порядків та офіцерів вони зустріли інше розуміння проблем оперативного та військово-організаційного характеру. Фронтіві частини в той час жили «самопасом» і «самотужки», прагнучи через самостійне забезпечення новобранцями, амуніцією, продовольством і т. ін. «встати на власні ноги». Вони налічували до 30 тис. особового складу, з якого половина була бойовою, мали 40 гармат, технічних засобів не було зовсім⁵⁷. За таких умов важливе значення мала допомога УНР, від якої в грудні 1918 р. Галицька

армія отримала 20 тис. гвинтівок, 80 млн. набоїв, 80 гармат, а невдовзі ще й 20 літаків⁵⁸.

Реорганізація армії гальмувалася, політичне керівництво вимагало переходу до загального наступу. Після численних нарад та дискусій його пріоритетним напрямом визначено Львів. Лінія фронту довкола нього, яка проходила через Брюховичі – Збоїська – Кривчиці – Майорівку – Скнилів, не мала навіть окопів, а визначалася селами, де розташовувалися підрозділи противника⁵⁹.

Поляки були докладно поінформовані про плани українського командування, тому вдалися до превентивної акції. Висланий з Любліна загін майора Вечоревича захопив Раву-Руську, де утворилася база для постійної загрози правому крилу українського фронту. Ударна група полк. Сопотницького (2400 піхотинців, 24 кулемети, 10 гармат) здобула Любін Великий, Оброшино, Рудно та 28 грудня увійшла до Львова. На цьому відтинку їй могла протистояти щойно прибула з-за Збруча окрема піхотна Козятинська бригада, але вона відмовилася «воювати за чужу землю». Під час її роззброєння галичанами було 140 убитих та поранених⁶⁰.

Наступ українських військ розпочався 27 грудня. Він не був достатньою мірою підготовлений, проте існувало переконання, що поляки його не витримають. Ударна група полк. І. Омеляновича-Павленка (молодшого) замість 7–9 тис. обіцяних крісів отримала удвічі менше, тому не змогла опанувати південно-західну частину Львова. Відтягуючи великі сили противника, на східних околицях міста триденні бої в цей час вели УСС та група О.Микитки. Головним здобутком акції стало перенесення фронту на лінію Сихів – Міські Пасіки – Бондарівка – Парсенківка.

На початок 1919 р. обидві супротивні сторони увійшли в «стадію правдивої полевой війни»⁶¹. Польські війська володіли 10 із 49 повітів Східної Галичини, де була проголошена ЗУНР. Вже на стадії творення Галицька армія стала відчувати гострий брак боеприпасів, амуніції та продовольства. За морально-бойовими якостями українське вояцтво перевищувало противника, але поступалося фаховим рівнем командного складу.

Під тиском політичного керівництва українське командування було змушене призначити на 11 січня нову наступальну операцію. Варшавський уряд ужив заходів до посилення східногалицького фронту, зокрема, перекинув сюди групу «Буг» ген. Ромера, яка збільшила сили оборонців Львова до 15 тис.

Несподіваним ударом українські війська захопили львівські передмістя Лопатівку, Скнилів, Сигнівку, Пасіку. Ситуацію змінив сильний контрудар групи «Буг» (5600 легіонерів), яка зім'яла та відкинула українські частини із зайнятих позицій. До кінця січня активні бойові дії велися на північному відтинку фронту. Угнів двічі переходив з польських до українських рук. Проте всі спроби повернути собі важливий стратегічний пункт Белз закінчувалися невдачею. Ці бої історик А. Крезуб відносить до найбільш запеклих та кровопролитних в усій польсько-українській кампанії⁶².

Складним для детального з'ясування є питання кількох походів галицьких підрозділів у Карпатську Україну, на яку висували претензії Чехо-Словаччина, Угорщина та Румунія. Узагальнення численних, іноді суперечливих джерел⁶³ дозволяє, все-таки, з'ясувати його загальну картину. Під впливом революційних подій в краї та переговорів у другій половині грудня 1918 – першій половині січня 1919 р. уряду ЗУНР із делегаціями Ясинянської Народної Ради та Гуцульської Республіки туди стали надсилатися, поряд із продовольством, військове спорядження та військові інструктори. Сформована в Коломиї з чотирьох сотень гуцульських стрільців ударна група (близько 1000 вояків) під командою Д. Маєра-Михальського за наказом Д. Вітовського перетяла колишній галицько-угорський кордон і 13–15 січня, фактично без опору, зайняла Ясиню, Рахів, Сигіт. Та вже через два дні значно більші чисельно румунські сили відбили Сигіт. Українська сторона зазнала великих втрат: 200 вбитих і поранених, 400 полонених. Решта групи повернулася до Ясині. Потім вона була передислокована на українсько-румунський кордон в район Черногора – Яблуницький перевал. Наприкінці травня її було розформовано в Станиславові.

Майже в той самий час стрийська стрілецька група під командуванням Я. Небилова 18 січня 1919 р. прибула до Лавочного, а 20 січня увійшла до Мукачева. В ніч на 21 січня їх роззброїла мадярська міліція, й галичани повернулися до Стрия. Крім того, спрямований 18 січня з Самбора на Ужгород підрозділ сотника І. Молящого (70 крісів) наступного дня був затриманий біля Волосянки чеськими військами, які вже до цього захопили західну частину Закарпаття.

Підсумовуючи ці спроби армії ЗУНР до визволення Закарпаття з іноземної неволі, потрібно відзначити, що, незважаючи на їх невдачу, це був важливий захід з метою звільнення краю і забезпечення

його перебування у складі соборної України, до чого прагнуло українське населення Закарпаття.

На польсько-українському фронті до середини лютого 1919 р. панувало затишшя. Уряд та Начальна Команда нарешті вдалися до глибокого реформування армії. За організаційною схемою Є. Мишковського вона перетворювалась на регулярну, пристосовану до характеру визвольних змагань. Основу армії становили три корпуси, кожен із яких складався з чотирьох бригад, а ті мали по три – п'ять піхотних куренів, полк артилерії, сотні кінноти, зв'язку, технічні, а також допоміжні служби – санітарну, інтендантську й т. ін. Бригади, крім порядкових чисел, носили назву місцевості, де вони були сформовані або звідки діставали поповнення. Лише в одну бригаду УСС за традицією вступали добровольці з цілого краю.

Побудована на європейський кшталт і за новітніми зразками, Галицька армія мала всі роди військ*. Основу армії становила піхота. У квітні 1919 р. на протипольському фронті перебувало 50 бойових куренів чисельністю близько 30 тис. багнетів, 400 кулеметів та 30 гранатометів. Разом з тим, 23 тис. стрільців перебувало у допоміжних формаціях, що становило 66,3% від загальної чисельності⁶⁴. Через постійний брак набоїв норма укомплектування (213 патронів на рушницю та 18 тис. на кулемет) ніколи не виконувалася.

Найбоєздатнішою і найефективнішою силою в Галицькій армії була артилерія. У 12 полках було по чотири-п'ять батарей, що мали по чотири-шість гармат. Їх охороняли спеціальні допоміжні формації. Велику роль у піднесенні боєздатності артилерії відіграли фахівці з Наддніпряни.

Незважаючи на свої широкі можливості в умовах ведення тодішньої війни, кіннота була найслабшим родом військ ЗУНР. Не було організовано жодної окремої кінної бригади. Сотні з двома-трьома четами (до 50 шабель) відігравали незначну роль. Після переходу за Збруч у I й II корпусах вони були зведені до неповних полку та бригади.

Авіація перебувала в зародковому стані. У грудні 1918 р. за допомогою наддніпрянців у Красному була створена ескадра з 40 літаків

---

* Детальну характеристику родів військ Галицької армії див.: Українська Галицька Армія. – Т. 1. – С. 145–150; Історія Українського війська. – Частина III. – Видання Івана Тиктора. – Львів, 1936. – С. 521–535; Литвин М. Українсько-польська війна. – С. 160–191.

і авіаційні майстерні. Вона переважно виконувала розвідувальні завдання та відбивала польські нальоти.

На такому ж рівні були технічні та механізовані частини. На протипольському фронті оперувало лише два бронепотяги та дивізіон з восьми автомашин. У бригадах були саперські відділи, при корпусах – будівельні та ремонтні частини. Між окремими підрозділами існувала належна система телефонного і телеграфного зв'язку.

Допоміжні формації були організовані за австрійським зразком. Санітарна служба (по одній-дві польові лікарні та санпоїзди при корпусах) була здатна забезпечити потреби під час бойових дій, але виявилася безпорадною протистояти пошесті тифу. На висоті завдань щодо забезпечення внутрішнього порядку була польова жандармерія (відділи на 30-50 бійців при бригадах). Розвідувальний апарат (відділи при Начальній Команді та корпусах) на всіх етапах війни значно поступався ворожому через брак фахових кадрів. Система постачання через відповідні інтендантури в підрозділах діяла справно. Багато змін зазнавали обозні формації, між фронтовими і тилловими частинами яких існували постійні протиріччя.

Однострою австрійського зразка (визначений наказом ДСВС від 30 квітня 1919 р.) надавалося національних ознак застосуванням жовтої та блакитної фарб і тризуба. Просування по службі забезпечувалося наданням чергових звань, але тут, проте, не обходилося без зловживань.

Вишкіл так само проводився за австрійською системою. Спочатку він здійснювався по округах, хоча й деякі бригади мали свої відліли – т. зв. «кадри». З червня 1919 р. запроваджувалась єдина система підготовки військових резервів.

Здобуття Львова залишалось головним політичним завданням, бо до цього дедалі активніше спонукала міжнародна ситуація. Командувач ген. М. Омелянович-Павленко добився зміни деяких військово-стратегічних пріоритетів. 17 лютого на нараді в Хирові був затверджений план третьої наступальної операції, що в історичній літературі відома під назвою «Вовчухівська офензива». Вона була гнучкіша в оперативному плані. Спочатку передбачалося перетяти сполучення між Львовом та Перемишлем, звідки полякам постійно надходила допомога, а потім фланговими ударами оволодіти галицькою столицею⁶⁵.

Аналіз військових операцій на основі щоденних звітів українського та польського командування⁶⁶ засвідчує перевагу Галицької

армії, що у важких боях утримувала стратегічну ініціативу в чотирикутнику Вовчухи – Бар – Довгомостиськ – Попелі. Героїзмом тут відзначився т. зв. Стрілецький курінь смерті (1000 багнетів, 25 кулеметів, 6 гармат), що протягом кількох днів, стримуючи значно сильнішого противника, переривав рух поїздів на лінії Городок – Судова Вишня⁶⁷.

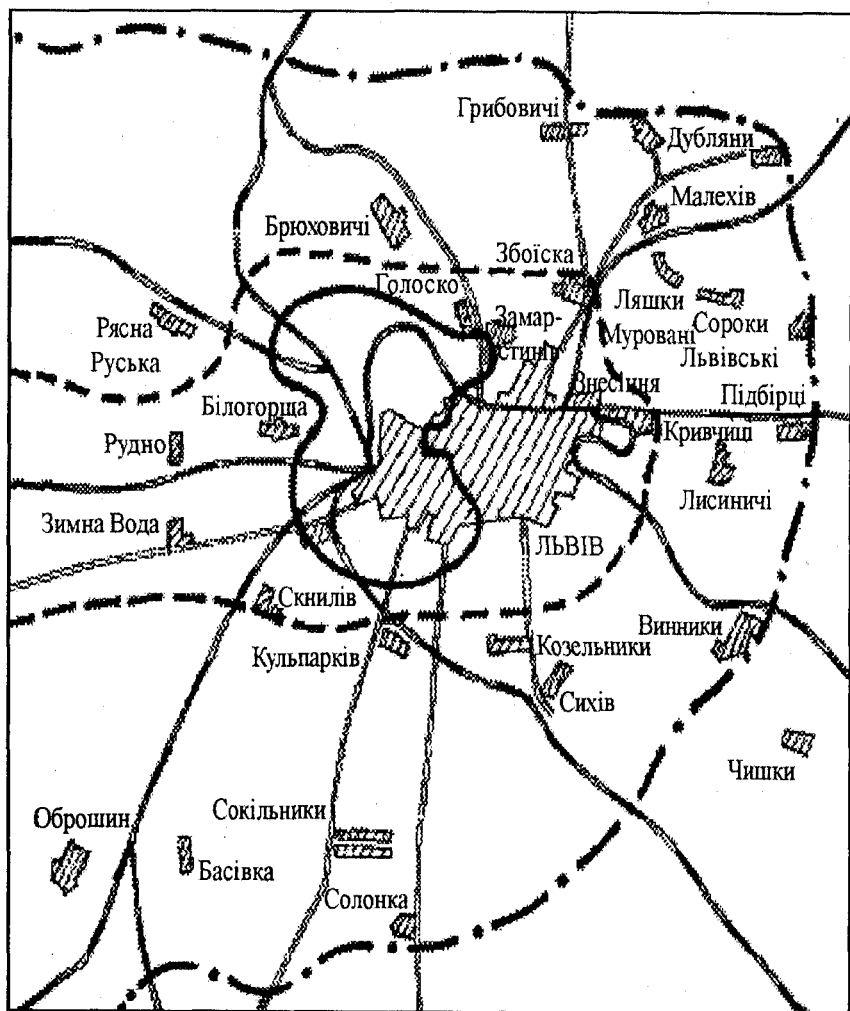
Але успішному розвитку операції перешкодила антантська місія ген. Бартелемі*, яка насправді була далеко не місією «добрих послуг», бо відразу протегувала польські інтереси. Під час переговорів її члени поводитися, як господарі⁶⁸. Укладене за наполяганням цієї місії перемир'я з 25 лютого по 1 березня всупереч домовленостям, за якими припинялись усі воєнні акції та заборонялось переміщення військ⁶⁹, поляки використали для зміцнення Львова. По його закінченні Начальна Команда видала безкомпромісний наказ до наступу: «Нехай нас розсудить кров і залізо»⁷⁰, а також здійснила нове розмежування між фронтом і тилом, що мало сприяти зміцненню зв'язків між ними⁷¹.

Наступні п'ять днів точилися опозиційні бої. Українські війська 7–8 березня відкинули спробу групи Бекера захопити Долиняни і Стоділки, що загрожувало проривом фронту, а в наступні дні зайняли стратегічно важливі пункти Вовчухи та Братковичі. Тут було розгромлено ворожу артилерію, захоплено багато трофеїв. Перший етап операції був успішно завершений⁷².

Польська сторона відразу вжила відповідних заходів. На східний фронт були перекинуті групи ген. Александровича (3000 багнетів) та Конаржевського (4300 вояків, 14 гармат, 78 кулеметів). 12 березня розпочався нестримний польський контрнаступ. Розтята навпіл під Милятином і Баром Вовчухівська група перестала існувати, було відновлено залізничне сполучення Перемишль – Львів. У таких умовах українська сторона виявила готовність прийняти пропозиції Антанти від 19 березня про припинення бойових дій до вирішення територіального спору Паризькою конференцією, а польська до укладення можливого перемир'я стала готувати наступальну операцію. Переговори між військовими місіями супротивних сторін 27–29 березня в Хирові були безрезультатними.

Під впливом політичного керівництва, перекonanого в справедливому вирішенні Радою Чотирьох польсько-українського конфлікту, Галицька армія фактично припинила бойові дії. Тим часом поль-

* Див. розділ VII.

*Карта-схема 4. Підльвівський фронт Галицької армії
(листопад 1918 – травень 1919 рр.)*

ським військам на кінець квітня вдалося розірвати кільце навколо Львова, і місто стало недосяжним для української артилерії.

Висунуті Начальною Командою 1 і 9 травня 1919 р. пропозиції щодо перемир'я залишилися без відповіді. 13 травня українська сторона погодилася на запропоновану місією ген. Боти демаркаційну лінію, але розпочався новий загальний наступ поляків. Проти ЗУНР була спрямована (фактично з санкції Антанті) і армія ген. Галлера – найсильніше польське військове формування (80 тис. вояків, понад 200 гармат, 900 кулеметів), що було сформоване у Франції з польських полонених та озброєне кращими зразками військової техніки.

Хоча в актах Паризької конференції зафіксовано зобов'язання її командування в жодному випадку не виступати на протиукраїнському фронті⁷³, в польських дослідженнях визнається, що саме п'ять галлерівських дивізій у 1919 р. вирішили збройний конфлікт у Східній Галичині та на Волині на користь польської сторони⁷⁴. Відомо, що Ю. Пілсудський постійно закликав країни Антанті надати Польщі невідкладну допомогу. І вона надходила, лише Американська організація допомоги до серпня 1919 р. надіслала до Польщі товарів та амуніції на загальну суму 135 млн. доларів⁷⁵.

У цей критичний час в Галицькій армії було в тилу 55 тис. вояків та 2 тис. офіцерів, а на фронті відповідно 65 і 4 тис.*, з чого бойові формації налічували не більше 39 тис. чоловік. Вона мала на озброєнні близько 200 гармат, 20 літаків, 550 кулеметів, чотири панцерні поїзди та 39 автомашин⁷⁶. Утримувати такими силами майже 300-кілометровий фронт за відсутності засобів пересування, низького рівня зв'язку, спротиву польських залізничників було неможливо. На тлі поразок у масі вояцтва ширилось невдоволення командуванням, занепадав морально-бойовий дух. Мемуарист констатував панування в цей час «моральної депресії» і т. зв. «психічної дебілізації»⁷⁷. З другого боку, низький моральний дух панував і в польській армії. Польові командири доносили: «Про патріотизм у солдатів немає й мови, більшість служить [в армії], щоб не вмерти з голоду». Вони «не хотіли йти в атаку, навіть коли ворожі (українські. – *Авт.*) війська залишали позиції»⁷⁸.

Сили поляків на східногалицькому фронті разом з галлерівською армадою зросли до 100 тис. Це давало підстави розрахову-

* Ці дані з акта т. зв. Харчового уряду ДСВС включають новобранців, а також різні допоміжні формації, що не мали бойової вартості.

вати на швидкий розгром української армії. Ударна група ген. Івашкевича (42 тис. чол.) 15 травня проломила оборонну лінію Самбір – Дрогобич, де їй протистояли частини III корпусу (15 тис.) Галицької армії. Під загрозою оточення відступили флангові Хирівська та Крукенівська групи. Відступаючи з Дрогобича та Борислава, галичани за наказом уряду залишили неушкоженим нафтовий басейн. Українське командування шукало перемир'я з поляками, погоджувчись на умови «лінії Бартелемі».

Деморалізовані невдачами, втрачаючи дисциплінованість, українські військові частини без опору здавали ворогу позиції⁷⁹. Зокрема, Хирівська група та Гірська бригада, не намагаючись пробитися до основних сил, перейшли до Чехословаччини, де були роззброєні та відправлені до табору інтернованих у Німецькому Яблонному⁸⁰. Внаслідок цих подій фронт III корпусу повністю розпався.

Частини I корпусу мужньо боронилися в районі Белза, Жовкви, Рави-Руської, завдаючи противнику дошкульних контрударів. Коли 15 травня війська Галлера прорвали фронт Дієвої армії УНР та захопили частину Волині, під загрозою оточення частини I корпусу стали відступати, залишивши противникові Сокаль, Камінку-Струмилову, Радехів, Стоянів. Позбавлений захисту з флангів, II корпус теж почав відходити з боями в напрямі Бібрки, Перемишлян і Рогатина.

Використовуючи складне становище ЗУНР, 23 травня румунський уряд висунув ультиматум щодо звільнення залізниць на Покутті під надуманим приводом боротьби з мадярськими революціонерами. Щоб уникнути відкриття ще одного фронту, за наказом Державного Секретаріату ультиматум був виконаний. Румунські війська окупували південно-східні повіти ЗУНР. Українські частини відступили з Покуття поспіхом, віддавши в руки румунів чималі запаси зброї та амуніції⁸¹. Відзначимо, що мешканці Печеніжина змогли власними силами налагодити оборону міста, відбили атаки поляків і протягом усієї румунської окупації утримували його у своїх руках⁸².

Перед Галицькою армією гостро стала проблема напряму та подальших планів відступу. Пізніше військові мемуаристи позитивно оцінили розроблений полк. В. Курмановичем та його помічником Льорнетом проект передислокації Галицької армії на правий берег Дністра та в Карпати, хоча й він не був позбавлений багатьох хиб⁸³. Проте на нараді військового керівництва та уряду 2 червня в Бучачі було вирішено вжити всіх заходів для оборони західно-

української держави, а в крайньому випадку – перевести армію за Збруч, щоб зберегти її для подальшої боротьби⁸⁴.

Через два дні виснажені війська ЗУНР опинились у трикутнику, що окреслювався з півдня та сходу Дністром і Збручем, а з північного заходу лінією Гусятин – Ягольниця – Устечко. Галицька армія опинилася під загрозою оточення та повного знищення поляками, але спромоглася на наступ, аналогів якому мало знайдемо не лише в українській, а й у світовій військовій історії. Він відомий під назвою «Чортківська офензива».

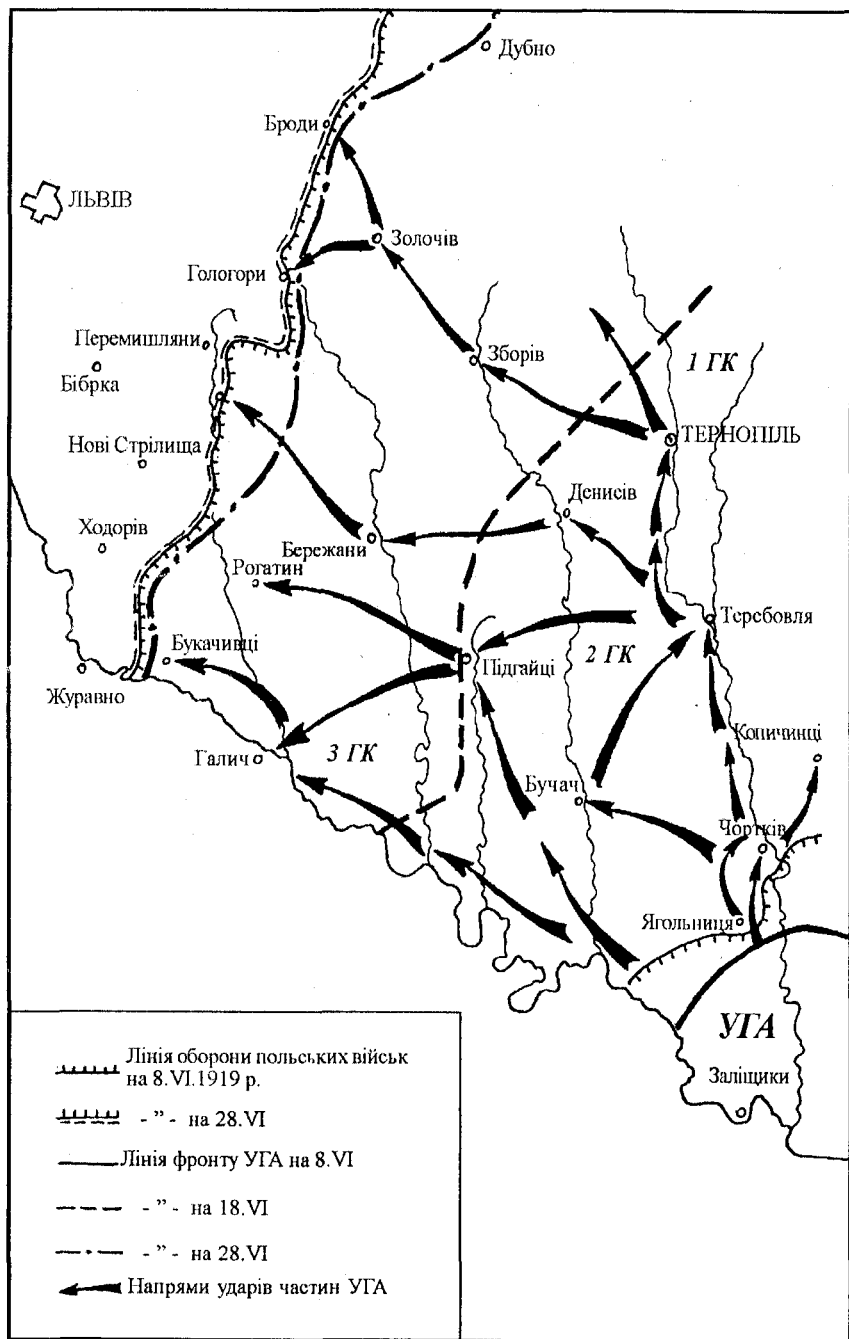
Перед цим здійснено зміни у керівництві. На місце ген. Омеляновича-Павленка, у провину якому закидали поразки на фронті, командувачем став генерал-поручник Олександр Греков, колишній військовий міністр Директорії УНР. Відчутною втратою була заміна на посаді начальника штабу талановитого команданта полк. В. Курмановича (був знесилений ревматизмом) австрійським полк. Карлом Штіпшиц-Терновим, який навіть не знав української мови. Серед штабістів-німців (австрійців) було багато відданих та здібних стратегів, як, наприклад, начальник опервідділу В. Лобковіц. Створена замість ДСВС Військова канцелярія при диктаторі не відіграла вагомій ролі у військових справах, що об'єктивно підвищувало значення Начальної Команди та самого диктатора Є. Петрушевича у керівництві армією.

Серед дослідників та мемуаристів українського зарубіжжя точилася широка дискусія щодо ініціаторів та організаторів Чортківської офензиви. З огляду на масштабність наступу важко погодитися з думкою, що ця заслуга належить «виключно» фронтовим командирам, які, до того ж, мало не самочинно, як це інколи подається, розпочали наступ⁸⁵. Разом з тим, факт початку операції без урахування людських та матеріальних ресурсів підтверджує значний тиск і з їхнього боку.

Більше світла проливають свідчення представників вищого командування. Відповідаючи на статті начальника пресової квартири Г. Микетея⁸⁶, В. Курманович стверджував, що він не брав участі в опрацюванні плану операції, а всі накази виходили за ініціативою М. Омеляновича-Павленка⁸⁷. Останній визнає за собою авторство лише першого наказу від 7 червня про наступ на Чортків, а пропозицію Грекова розвинути його на Львів називає «стратегічним абсурдом»⁸⁸.

Ця позиція підтверджується в його та В. Курмановича листі від 20 квітня про відставку. В ньому відображено дійсний стан армії:

Карта-схема 5. Чортківська наступальна операція 8 – 28 червня 1919 р.

відсутність резервів (з середини березня прийшло поповнення 1484, а хворих та поранених відправлено 3 тис. чол.); «катастрофічний» матеріальний стан; деморалізація командування через «свідомість власної немочи супроти переважаючого ворога»⁸⁹. «Вічне вижидання на чужі підмоги», мовиться в документі, поставило її на «поріг пропасти». Отже, головним фактором, що зумовив наступ, стали настрої, які на той час панували в армії. Лейтмотивом наради військового командування 5 червня в Товстій стала констатація, що вояцтво змучене «не боями, а тільки безбоевим відступом», що «не ворог, а зневіра і розпука знищать» армію⁹⁰. Цього разу прагнення політичного керівництва та маси вояцтва збігалися, але не було реальних підстав для їх реалізації.

Загальний наступ 8 червня став повного несподіванкою для ворога. Українські війська швидко просувалися вперед, траплялося, що артилерія переганяла бойову лінію піхоти⁹¹. Того ж дня був відбитий Чортків, де взято велику кількість полонених та багато трофеїв (52 кулемети, шість гармат, 60 тис. набоїв)⁹². Це був перший вагомий здобуток операції для армії, яка майже не мала боєприпасів. Великою помилкою з погляду військової стратегії стала зупинка, зумовлена політичними мотивами (проголошення диктатури). Новопризначений головнокомандувач М. Греков 9 червня видав свій знаменитий «Наказ військам», який наголошував: «від сьогодні ми будемо знати тільки слово «вперед» і боєм та хоробрістю добудемо назад нашу землю»⁹³.

Поляки не могли зупинити натиску українських військ. Не зустрічаючи значного опору, I корпус захопив Копичинці й рушив на Тереховлю. Вдалим обхідним маневром 11 червня взято сильно укріплений Бучач, де ворог залишив багато зброї та спорядження⁹⁴. Того ж дня великі обози дісталися III корпусові й у Язлівцю.

Польське командування почало стягувати сили до Тереховлі для проведення потужного контрудару, що загрожувало б правому флангу I корпусу Галицької армії. Ситуацію врятував блискучий маневр начальника штабу II корпусу полк. А. Шаманека, який вислав на допомогу значне підкріплення⁹⁵. Бої за Тереховлю 11–12 червня стали найважчими в ході наступальної операції. Лише ударом 6-ї бригади на головний пункт Іванівку ціною великих втрат (160 убитих та 200 поранених, тобто чверть особового складу бригади) ворог був вибитий із міста⁹⁶. Ці перемоги, як відзначалося в наказі Начальної Команди, давали змогу «почати рішучі операції для відібрання нашої землі»⁹⁷.

Після захоплення у впертих боях 14–16 червня важливого стратегічного пункту Нижнева Галицька армія отримала широкий оперативний простір для розгортання наступу. Враховуючи попередній досвід, Начальна Команда прагнула зберегти наступальну ініціативу в своїх руках. Запобігаючи черговій спробі противника сконцентрувати сили в Тернополі, новоутворена з частин І і II корпусів армійська група полк. Тарнавського тристороннім комбінованим ударом проломила укріплену оборону міста.

Велику хоробрість та військову майстерність у ході операції проявили три курені УСС (1300 крісів, 120 шабель, 40 кулеметів), які в запеклих боях протягом 14–15 червня зірвали намагання дивізії ген. Сікорського окружним маневром через Денисів – Копичинці розчленувати Галицьку армію⁹⁸. Так завершилася друга фаза блискучої наступальної операції, що входила у свою найвищу стадію.

У звітах польського командування за 9–13 червня ще не згадувалося про український фронт. Чотирнадцятого червня воно повідомило, що армія ген. Павленка зрадила своїм зобов'язанням і підступно вдарила на розташування польських військ біля Золотої Липи⁹⁹. Стиль повідомлення – на совісті польського командування. Але, щоб спинити просування українських військ на Львів, негайно знято польські частини з протибільшовицького фронту, які стали стягуватися в район Бережани – Зборів – Золочів. Зауважимо, що негативне військово-політичне значення мав укладений С. Петлюрою 16 червня, якраз під час розгортання Чортківської офензиви Галицької армії, договір з Польщею про обопільне припинення ворожих дій. За його умовами, ЗУНР втрачала основну частину своєї території. Але диктатор Є. Петрушевич цього договору не визнав, що цілком відповідало як настроям населення Східної Галичини, так і вояків його армії.

Одна з найбільших битв українсько-польської війни розгорнулася 17–21 червня за Бережани. Вона розпочалася завзятими боями за довколишні села. Успіх операції забезпечила батарея з 15 гармат сот. Я. Воевідки, що придушила опір противника на панівній висоті в Гиновичах¹⁰⁰. Місто здобули штурмом дванадцяти сотень УСС, але головним силам ворога з великими обозами вдалося вислизнути з оточення, тому завдання не було до кінця виконане.

Ця перемога дала новий імпульс для активізації дій. Частини III корпусу в запеклих боях 21–24 червня на західному крилі фронту здобули Бурштин, Рогатин та інші важливі укріплені пункти і, таким чином, сягнувши лінії річки Свірж, найближче підійшли до Львова.

На східному крилі в північному напрямі широким фронтом на Золочів і Броди просувався I корпус, який досяг лінії Белзець – Ожидів – Красне. Ціною великих зусиль та втрат на центральному напрямі війська II корпусу дійшли до Помор'я і Дунаєва.

У Галицькій армії панувало небувале піднесення бойового духу. Дезертирство зникло, навпаки – зростала т. зв. редизеція з тилу на фронт. Частими були випадки, коли війська йшли вперед без наказів, що іноді ускладнювало планування операцій. Прикметно, що було схвалено цілий комплекс заходів щодо підвищення військового потенціалу Галицької армії. Розроблялися плани щодо організації ще двох корпусів¹⁰¹. Підстави для цього давав масовий наплив добровольців, але приймали, здебільшого, тих, хто мав власну зброю, тобто з 80–90 тис. охочих – усього 15–17 тис. Начальна Команда констатувала, що «оружжя і амуніції є досить», але до його збирання слід залучити населення. Вона закликала до здачі зброї – по 20 гривень за кріс, а її приховування оголошено злочином¹⁰². Але це не дало бажаних наслідків. Запровадження т. зв. рухомих вишкіль, коли новобранці становили 15% особового складу фронтових підрозділів¹⁰³, сприяло забезпеченню резервами та підвищенню рівня їх підготовки.

На тлі загального збільшення допомоги з боку населення почастишали аморальні вчинки супроти нього, коли під виглядом пошуків зброї конфіскувалося приватне майно¹⁰⁴. У зв'язку з тим 16 червня видано наказ про заборону реквізицій під загрозою передачі справи польовим судам¹⁰⁵.

Диктатор видав розпорядження про звільнення з армії неукраїнців, мотивуючи це зростанням пограбунків та зловживань з їхнього боку¹⁰⁶. Водночас була організована окрема жидівська (єврейська) бригада на чолі з Соломоном Ляйнбергом, що хоробро билася протягом усієї українсько-польської кампанії¹⁰⁷.

Важливим стало чітке визначення сфер діяльності та розмежування обов'язків між фронтом (ведення бойових операцій, вишкіл) і тилом, що став самостійною організаційною структурою. У смузі між ними, в т. зв. етапній області мав відбуватися вишкіл новобранців¹⁰⁸.

Щоб ці заходи принесли результати, головно щодо зростання чисельності армії, потрібен був час, якого доля українцям Галичини не виділила. Польська сторона в цих умовах вдалася до рішучих заходів. На галицький фронт були перекинуті свіжі війська, серед яких

*Мирон Тарнавський.
Командувач Української Галицької Армії*

проводилася пропаганда, що їм доведеться боротися за Польщу перед наступом не українців, а більшовиків¹⁰⁹.

Головний контрудар поляків був спрямований на західне крило українського фронту, де 26–27 червня одночасно у двох місцях було форсовано р. Свірж. На східному крилі частини I корпусу відбили сильний удар на Золочів і навіть зайняли ще кілька населених пунктів, вагони з боеприпасами, панцерний потяг¹¹⁰. Але це був останній вагомий успіх української зброї на галицькій землі. Другий корпус у той час ще планував наступальну операцію на Янчин, але його потенціал уже також вичерпався.

Зранку 28 червня під особистим керівництвом маршала Пілсудського, що розмістився зі своїм штабом біля Перемишлян, започатковано наступ польських військ по всій лінії фронту. Українські війська не мали набоїв і почали організований відступ. До сутичок доходило, головним чином, між їх ар'єргардом та передовими польськими підрозділами. Від спроб активного спротиву довелося відмовитись.

У цій ситуації знову відбулася зміна військового командування. Цим політичний провід ЗУНР демонстративно перекладав на нього вину за поразки, хоча сам ні міжнародною, ні внутрішньою діяльністю не доклав належних зусиль для поліпшення військово-політичної ситуації. Необґрунтованою, як відразу з'ясувалося, підставою для звільнення ген. Грекова стало звинувачення, що він звернувся до французької місії з проханням видати йому документи для виїзду. Сам диктатор заявив, що його ім'я «нічим не скомпрометоване». Призначаючи командувачем Мирона Тарнавського, якому присвоєно звання генерала, Є. Петрушевич сказав пророчі слова: «Передаю в Ваші руки ... Галицьку армію. Що Ви з нею зробите, куди поведете її, це вповні від Вас залежить»¹¹¹. Шефом штабу став здібний оперативник полк. Альфред Шаманек.

М. Тарнавський вже не мав альтернативи щодо виведення армії за Збруч. Він відразу показав себе гнучким стратегом, що, проте, не завжди відповідало принциповій лінії. Так, наприклад, йому не раз закидали ініціативу приватних переговорів сот. І. Цьокана з більшовицьким командуванням поблизу Бродів.

Напрями відходу українських частин в цілому збігалися зі шляхом наступу в Чортківській офензиві. Війська III корпусу стримували противника, забезпечуючи відступ двох інших корпусів, що перебували далі від Збруча. Завдання ускладнювалося тим, що на

протиукраїнському фронті діяли найбоєздатніші польські частини, як, зокрема, дивізія ген. Желіховського (3386 легіонерів, 643 офіцери)¹¹². Між ними дійшло до запеклих боїв над Стрипою та Серетом. У небезпечному становищі перебував I корпус, стиснений на вузькій ділянці між польськими та більшовицькими військами.

Після невдалої спроби укласти перемир'я з поляками на нараді військового та політичного керівництва ЗУНР і Директорії схвалено остаточне рішення про перехід на лівий берег Збруча. 16–17 липня 1919 р. стотисячна маса галицьких вояків і цивільних громадян переправилася через річку в районі Гусятин і Скали.

Так закінчилася польсько-українська війна у Східній Галичині, що тривала вісім з половиною місяців. Її наслідки були зумовлені рядом внутрішніх та зовнішніх чинників. І тут, очевидно, частково треба погодитися з твердженням, що вона захопила галицьку спільноту (точніше – її загал) невідповідно¹¹³, хоча чотирирічний період воєнної колотнечі доводив, що в боротьбі за державність слід спиратися на власні сили, а не плекати надії на допомогу сторонніх чинників.

Починаючи від боїв у Львові та в ході трьох наступальних операцій з метою оволодіння столицею, Галицька армія програвала польській стороні у військово-стратегічному плані. Великою хобою був і диктат політичного керівництва у плануванні операцій. Через це командування або йшло на невиправдані компроміси там, де потрібні були рішучі дії, або починало виступ без належної підготовки.

Але створення боєздатної регулярної Галицької армії стало великим досягненням, хоча в її будівництві не обійшлося без деяких прорахунків. Через брак зброї не було використано і всіх можливостей щодо набору добровольців. Зрештою, потенціал втягнутих у війну сторін був надто нерівний. Це не могло компенсуватися волею та жертвовністю українського вояцтва.

2. Похід об'єднаних українських армій на Київ

Перейшовши за Збруч, Галицька армія та уряд ЗУНР прагнули разом з Дієвою армією УНР та Директорією спільним фронтом продовжити боротьбу за українську державність. Обидві армії сконцентрувалися на вузькій смугі розміром 35 на 55 км біля Кам'янця-Подільського. На заході та півдні її межа проходила по Збручу та Дністру, на півночі – по лінії Гусятин–Бар, а на сході – залізничною

колією Жмеринка – Вапнярка. Ця нова, за висловом Ісаака Мазепи, «одна з найтрагічніших в історії наших визвольних змагань доба»¹¹⁴ показала незламне прагнення українського народу до волі та незалежності, але для їх досягнення потрібні були ще зрілість і мудрість політичного та військового керівництва.

Уперше за багато століть на арену історії мала виступити єдина українська армія. Треба відзначити й унікальне у військовій історії явище, коли вигнане з рідної землі військо відразу вступило у боротьбу з іншим, ще могутнішим ворогом, щоб таким чином визволити свою Батьківщину.

Становище було складне: зі сходу та півночі загрожувала Червона армія, що зайняла частину Правобережжя, з північного заходу – поляки, з півдня – Добровольча армія А. Денікіна. Це висувало нову складну проблему ворогів і союзників. З другого боку, постійно доводилося долати суперечності в самому українському таборі, де цей «психологічно-політичний Збруч» полягав у вузькопартійних розіграх»¹¹⁵. Давалися взнаки різні зовнішньополітичні орієнтації, відмінності лідерів тощо.

Усе це впливало на стан Галицької армії, який почав був невпинно погіршуватися. В ній почалась агітація за перехід до армії С. Петлюри¹¹⁶. Разом з тим, між Галицькою та Дієвою армією УНР існували значні відмінності, зумовлені різними – австрійською та російською – державними системами, на уламках яких вони зароджувалися.

Історики та мемуаристи вділили достатньо уваги з'ясуванню цієї важливої проблеми¹¹⁷. Галицька армія складалася з «одноманітного, національно вихованого елементу», що не сприймав легко руйнівного духу революційного хаосу і розхристаності. В організаційно-бойовому аспекті їй були притаманні «нахил до муштри і карність..., упертість і витривалість в боях». Наддніпрянська армія складалася з «войовничого і національно освіченого елементу», який, проте, потребував постійного нагляду, без якого «швидко розперізувався та втрачав військовий вигляд», а частина його була зіпсована «славетними свободами без обов'язків». На полі бою вояки Дієвої армії УНР проявляли «упертість, витривалість, презирство до смерті». В першій армії більшість офіцерського корпусу становили німці – «елемент знаючий, працьовитий, енергійний», з високим рівнем освіти, але з невеликим досвідом, в другій – переважали національно свідомі, ініціативні люди, хоча були й авантюристи. Галичани просувалися

по службі через присвоєння звань, а наддніпрянцям надавалися ранги відповідно до посад. Ці риси позначалися на проведенні спільних бойових акцій.

Одним із джерел загострення суперечностей було й існування різних адміністративно-господарських систем: галицька будувалася на засадах самозабезпечення, в наддніпрянській усе купувалося за гроші.

За таких обставин стало небезпечним зволікання зі створенням спеціального органу для оперативного керівництва арміями та уніфікації їх організаційної структури. Начальна Команда зверталася до диктатора та Дієвої армії з пропозиціями щодо необхідності врегулювання цих питань¹¹⁸. Проте штаб Армії УНР і Головний Отаман С. Петлюра намагалися залишити у своїх руках військово-стратегічні важелі керівництва. Внутрішнього реформування армій не відбулося, тому й не дійшло до їх фактичного об'єднання.

Перейшовши Збруч, Галицька армія опинилася у важкому становищі. Вона залишилась без грошей і продовольства, що породжувало безладдя. Зростало дезертирство, якому намагалися запобігти, але заходи проти нього (встановлення сторож на кордонній смузі між Дністром і Збручем)¹¹⁹ не давали наслідків. Командування намагалось піднести бойовий дух вояцтва. В наказі ген. Тарнавського від 29 червня стверджувалось, що «час для визволення землі ще не прийшов», тому слід прагнути до поліпшення вишколу та боєздатності¹²⁰. Саме в цей важкий час вийшло розпорядження про підготовку історії армії, зокрема, при кожній частині призначений офіцер мав складати її літопис, що повинно було «сприяти скріпленню свідомости» вояцтва, яким пишатимуться «дальші покоління»¹²¹. Воно не було до кінця виконане, проте сам факт такої спроби є рідкісним у військової історії.

Позитивно змінювалися взаємини з населенням – від «недовірливого... ворожого, як до небажаних австрійків»¹²² (були випадки побиття та вбивства селянами вояків)¹²³ до прихильності, поваги та взаємодопомоги. Для їх урегулювання було вжито низку заходів. Наказом Головного Отамана від 30 липня осіб, що виступали проти українських галицьких чи наддніпрянських вояків, належало «розстрілювати на місці», а все «здатне до оружжя» населення «ворожих сіл» підлягало виселенню¹²⁴. Начальна Команда Галицької армії робила ухил на роз'яснювальну роботу. Щоб протистояти ворожій пропаганді, при ній було створено бюро пропаганди з відповідними відділами

у військових підрозділах. Ставилося завдання переконувати, що галичани є громадяни тієї ж держави, які «прийшли помагати проганяти грабіжників-комуністів з Української Землі»¹²⁵. Листівки такого змісту розкидалися з літаків. В них особливо наголошувалось на братерських відносинах галичан з наддніпрянцями, яких закликали вступати до Галицької армії¹²⁶.

Гострота даної проблеми посилювалась у зв'язку з фактами єврейських погромів у місцевостях, де розташовувались українські війська. В наказі Головного Отамана стверджувалось, що це «наслідок ганебної провокації ворожих елементів», що це більшовицькі провокатори, переодягнені в козацьку форму, знущалися з єврейського населення, грабували його крамниці. Тому командирам належало з «особливою відповідальністю» стежити за тим, щоб у «місцях розташування не проводилось жодних погромницьких акцій», не допускалося провокацій¹²⁷. У зв'язку з цим строго заборонялися насильницькі реквізиції, посилювалась боротьба з ворожою агітацією¹²⁸.

У різних дослідженнях та джерелах бойовий потенціал обох армій подається з великими розбіжностями. Зокрема, якщо йдеться про особовий склад, називаються цифри від 30 до 110 тис. чол. На наш погляд, ближчі до реальних дані з німецькою педантичністю зафіксував майор генштабу Льобковіц. На підставі донесень з підрозділів він твердить, що вони мали до 50 тис. піхоти, понад 2 тис. кавалерії, близько 350 гармат і понад 1,1 тис. кулеметів. З цього Галицькій армії належало 35 тис. крісів, 500 шабель, 190 гармат і 580 кулеметів¹²⁹. Втім, якщо взяти до уваги таку непевну силу, як численні повстанські загони, що нібито підпорядковувалися штабу Армії УНР, то українські війська дійсно налічували понад 100 тис.

Велике значення для ходу національно-визвольних змагань мало визначення головного напрямку військових дій. Більшість дослідників та мемуаристів приваблює в цілому штучна конструкція щодо трьох його варіантів, яка, проте, не цілком відповідає тодішнім реаліям.

Проекти відновлення бойових дій проти Польщі (В. Курманович та частина галицьких старшин) з примарними розрахунками на приєднання 20 тис. полонених з Італії навіть офіційно не обговорювалися. Сама ж Галицька армія не мала для цього матеріального забезпечення.

Натомість відразу ж після переходу за Збруч командування Дієвою армії почало використовувати галицькі частини для реалізації плану

*Симон Петлюра.
Головний Отаман Українських республіканських військ,
Голова Директорії УНР*

розгрому більшовицьких частин і наступу на Київ. Хоча вони й не взяли активної участі в липневих боях на жмеринському та вапнярському напрямках, сам факт їх присутності морально підтримав наддніпрянців та сковував ініціативу противника¹³⁰. Першою масштабною операцією двох армій став наступ на Проскурів, що розпочався 26 липня. Спільно з Січовими Стрільцями та Запорозькою дивізією виступив II галицький корпус. Він пристосовувався до нової тактики війни на протибільшовицькому фронті, тому просувався повільно та обережно¹³¹. Давалася взнаки й перевтома. Поряд із військовою, ця операція мала більше моральне та політичне значення: українські війська виступили спільним соборним фронтом.

Важко погодитися з популярною думкою, що план С. Петлюри щодо наступу на Київ був вигідним лише з внутрішньо- та зовнішньополітичного погляду, а у військово-стратегічному плані був «ідеалістичним», «фантастичним», «заздалегідь нездійсненним»¹³². Адже тоді на Правобережжі українським військам протистояли XII та XIV більшовицькі армії, що спочатку налічували всього біля 35 тис. багнетів, а потім їх чисельність зросла до 40–60 тис. солдатів¹³³. При цьому головні сили Червоної армії спрямовувалися на боротьбу з білогвардійськими військами, що в той час розгортали концентричні наступи на центр Росії.

Для реалізації головного плану наступальної операції серед галицького вояцтва зродилося гасло: «Через Київ – на Львів!». У своєму наказі командувач армії М. Тарнавський наголошував: «Вирвати матір українських городів – столицю Київ, а звідти рушити переможно на галицьку столицю – Львів». Рішення про спільний похід армій УНР і ЗУНР на Київ зумисне було ухвалено перед присутніми на урядовій нараді 30 липня в Кам'янці-Подільському французькою, англійською та американською місіями¹³⁴. Але механізм його реалізації залишався не розробленим. Одночасно став реалізовуватись і план наступу на Одесу, що було великим стратегічним прорахунком, оскільки це розפורшувало військові сили.

План наступу на Київ відзначався виваженістю, динамічністю і мав бути реалізований упродовж 2 – 22-24 серпня 1919 р. Передбачалися обхідні маневри важливих транспортних вузлів та економічних центрів для оточення і захоплення ворожого майна, а також збереження значних резервів¹³⁵.

Начальна Команда відмовилася виконувати директиву штабу Дієвої армії УНР, ультимативно заявивши, що Галицька армія не

братиме участі в загальному наступі доти, доки не буде створено спільного вищого командного органу. Менш обґрунтованою була незгода із визначеним для галичан маршрутом просування військ, який нібито пролягав далеко від залізниць, лише ґрунтовими дорогами¹³⁶.

Узгодження цих непорозумінь забирало дорогоцінний час. Внаслідок інтенсивних переговорів 5 серпня компромісу було досягнуто. Лише 11 серпня був створений Штаб Головного Отамана як вищий орган керівництва українськими арміями. На чолі штабу став ген. Микола Юнаків, відомий знавець військової науки, а його заступником – піднесений до звання генерала В. Курманович. Галичани становили половину особового складу штабистів. Проте функції цього органу обмежувались лише керівництвом оперативних дій і не поширювались на внутрішньоорганізаційні справи.

Для здійснення наступальної операції створено три ударні групи: найсильніша Центральна (I і III галицькі корпуси та Запорізька дивізія) під командуванням ген. А. Кравса спрямовувалась на захоплення столиці. На її лівому крилі мала просуватися Північна група (II галицький корпус і корпус Січових Стрільців) під керівництвом полк. А. Вольфа, а на правому – Східна (групи Тютюнника та Удовиченка, згодом посилені УСС та II галицькою бригадою) на чолі з ген. Юрієм Тютюнником. Отже, провідна роль у проведенні операції належала Галицькій армії.

З уже згаданих причин 2–5 серпня штаб Дієвої армії був змушений проводити військові операції обмеженими силами. Через внутрішній розбрат (розформування групи «Запорізька Січ») вони не досягли поставлених цілей. 8–9 серпня обхідними маневрами галицьких частин з півночі та групи Тютюнника з півдня здобуто Жмеринку. Проте значно слабшим силам противника вдалося вирватися з оточення. Через велику здобич – 700 вагонів з майном, 123 паровози і т. ін., що залишилися на станції, виникла гостра сутичка між галичанами й наддніпрянцями, яка мало не закінчилася кровопролиттям¹³⁷. Цей епізод засвідчив, що на спільному протибільшовицькому фронті дві українські армії все ж почувалися окремими формаціями.

Десятого серпня Запорізька група безуспішно атакувала Вінницю. Місто було взято завдяки сильному удару, що його несподівано завдала противникові 10-та галицька бригада з південного напрямку. Цей успіх унеможливив флангові удари противника і відкрив простір для планування нових операцій. Населення, що

дуже постраждало від більшовицького терору¹³⁸, радо вітало наддніпрянські та наддністрянські підрозділи, що пройшли парадом по вулицях міста.

Оскільки Начальна Команда спочатку не погоджувалась на виступ II корпусу, його бригади самочинно підтримали наступ Січових Стрільців на шепетівському напрямі. Четвертого серпня вони взяли Старокостянтинів і впевнено просувалися вперед. Проте, діставши допомогу, I радянська дивізія 10 серпня завдала сильного контрудару по 4-й галицькій бригаді. Від несподіванки вона, а за нею й усі українські війська, що діяли на цьому відтинку, відступили, залишивши здобуті позиції¹³⁹. Наслідки цієї втрати були незначними.

Воєнні дії першої декади серпня мали важливе морально-політичне та військово-стратегічне значення. Хоча бази противника не були повністю знищені, шлях на Київ був відкритий. Галицька армія набирала досвіду в нових умовах боротьби. Зміцнювалося військово-братерство між обома українськими арміями.

В наказі Штабу Головного Отамана від 12 серпня наголошувалось на необхідності «звільнити Правобережжя від більшовиків раніше, ніж наспіють нові ворожі сили». Загальний наступ об'єднаних українських армій розпочався 14 серпня, хоча передислокація військ продовжувалась до 17 серпня¹⁴⁰.

Початок наступу був успішний. Центральна група захопила залізничні лінії Козятин – Бердичів та Шепетівка – Умань. 14–16 серпня її війська вибили ворога з таких важливих пунктів, як Янів, Хмельник, Калинівка та ін., де він намагався організувати тривку оборону. Далі вона повернула на схід. Вдало діяла Запорізька бригада, яка 17 серпня під Липовцями полонила 500 червоноармійців. Наступного дня чотири галицькі бригади, просуваючись уздовж залізничних ліній, зі сходу та заходу комбінованим штурмом оволоділи Козятином, де було роззброєно тисячу мадярських вояків та захоплено три бронепотяги. Дев'ятнадцятого серпня головні сили I і II корпусів узяли Бердичів. У цих двох містах було здобуто близько тисячі вагонів¹⁴¹.

Виконавши завдання зосередитися в районі Полонне – Миропіль, група полк. Кравса спільно із Січовими Стрільцями 21 серпня увійшла до Житомира, який був залишений невеликою більшовицькою залогою. На півночі і сході – в Чернихові та на київському шосе – були утворені два виступи для розгортання подальших наступальних операцій.

Східна армійська група виступила з району Крижопіль – Тиврів і за тиждень успішного походу через Брацлав і Гайсин досягла лінії Христинівка–Умань. Тут активні дії вели численні повстанські загони.

За підтримкою II галицької бригади 3-й дивізії полк. Удовиченка 19 серпня після запеклих боїв вдалося повернути втрачені Бірзулу, Рудки та Крижопіль¹⁴², що мали важливе стратегічне значення.

Отже, 20–21 серпня успішно закінчився перший етап наступальної операції. Українські війська вийшли на лінію Житомир – Бердичів – Козятин, захопили велику кількість полонених та спорядження. Їх морально-бойовий дух підносився.

У цілому сприятливо для українців складалася загальна воєнополітична ситуація, але водночас вона висувала нові проблеми. Українська армія звільнила від більшовиків частину Правобережжя, а на Лівобережжі більшовицькі війська відходили під ударами Добровольчої армії генерала А. Денікіна. 21 серпня під Христинівкою вона вперше зустрілася з українською групою Ю. Тютюнника.

Можна стверджувати, що невизначеність та прорахунки у взаєминах із денікінською армією мали фатальні наслідки не лише для походу на Київ, а й для всіх національно-визвольних змагань. Начальна Команда зверталася до Штабу Головного Отамана за інструкціями щодо дій при зіткненнях з білогвардійськими підрозділами. Вони переадресовувалися С. Петлюрі, який відповіді не давав¹⁴³. Дослідники небезпідставно стверджують, що в цьому питанні він спирався на запевнення ген. Дельвіга: «Денікін з вами битися не буде»¹⁴⁴.

З другого боку, ця проблема сфокусувала весь комплекс внутрішніх міждержавних та політичних протиріч. Прагнення Є. Петрушевича до союзу з Денікіним впливали не з «денікофільства», яке йому безпідставно закидали¹⁴⁵, а з віри в сприяння Антанти, яка змусить Денікіна «кооперувати з українською армією»¹⁴⁶. Орієнтація С. Петлюри на Польщу, виходячи з його інтересів, була більш виправдана, бо Ю. Пілсудський на підставі зібраних інформацій дійшов висновку, що Денікін у разі перемоги над більшовиками не визнає незалежності Польщі, тому їй доведеться боротися з російською армією¹⁴⁷.

Під впливом Ісаака Мазепи та дещо хибного переконання, що денікінський фронт «тріщить під натиском повстанських мас», 22 серпня Головний Отаман видав фатальний за наслідками наказ,

яким військам заборонялося «вдаватись в ворожу акцію з Денікіним, коли б прийшло до зустрічі з його боевими відділами». Натомість треба було «пропонувати, щоб денікінці не займали тих місцевостей, які є в руках українських військ», та встановлювати між ними демаркаційну лінію¹⁴⁸.

Затишшя 22–23 серпня переросло в опозиційні бої на проти-більшовицькому фронті. Наступного дня частини III галицького корпусу без великого опору захопили Фастів, де противник залишив значне майно¹⁴⁹, та разом із Запорізькою дивізією взяли Білу Церкву. Найбільш кровопролитною була сутичка 2-ї галицької бригади за Романівку, де до неї приєдналося 500 повстанців.

Внаслідок проведеної 26 серпня реорганізації Центральне та Північне угруповання, що просувалися широким фронтом, були перетворені на мобільні армійські групи. Керівництво завершальною фазою наступальної операції на Київ було доручено ген. А. Кравсу.

Одним із найбільших прорахунків цієї операції став наказ Штабу Головного Отамана про припинення наступу 27–28 серпня. Столиця була оточена трьома фронтами, а головні українські сили замість негайного штурму стояли бездіяльно, очікуючи на підкріплення частин I галицького корпусу, які, втягнені у важкі бої після захоплення Бердичева, перебували на відстані 100 км.

Зате швидким темпом просувалися до Києва добровольчі частини. 28 серпня перший контакт із ними мала вже Галицька армія. Внаслідок переговорів між ними була визначена демаркаційна лінія, що проходила через Білу Церкву – Трипілля. Штаб Головного Отамана спішно затвердив її, але знову не дав розпоряджень щодо подальших взаємин¹⁵⁰. Цей епізод ще більше утвердив переконання С. Петлюри в можливості домовитися з А. Денікіним.

Детально розроблений план взяття Києва можна вважати неабияким досягненням військового мистецтва об'єднаних українських армій. З прибуттям очікуваних частин їхні сили майже удвічі перевищували сили більшовицьких військ (приблизно 40 і 20 тис.)¹⁵¹. Реалізації цього потенціалу мало не перешкодив несподіваний контр-удар 28 серпня, яким ворог вибив Запорізьку групу з Василькова. Лише великими зусиллями наступного дня місто вдалося повернути. Певною компенсацією став ефективний маневр I галицького корпусу, який несподівано для противника вийшов з лісів, що тяглися уздовж козятинської та житомирської залізниць, чим ліквідував загрозу прориву лівого крила українського фронту¹⁵².

Штурм Києва розпочався вдосвіта 30 серпня. Панувало небачене морально-психологічне піднесення. Учасники цих подій в один голос констатують: «перли наосліп, п'яні побідою»; «небезпека війни і всі можливі перепони перестали... існувати»¹⁵³. Війська охопили столицю півмісяцем, розгорілися жорстокі бої на передмістях. Для оборони противник активно використовував панцерники, але не міг стримати натиску. Надвечір до міста увійшли передові частини ген. А. Кравса.

Ця найвища віха національно-визвольної боротьби зафіксована у великій масі різноманітних джерел, які, проте, повні суперечностей. Передусім не відповідає дійсності твердження, ніби війська денікінського ген. Бредова та галицькі корпуси одночасно вступили до Києва¹⁵⁴, бо останні увійшли до міста на півдоби раніше. У з'ясуванні подальших подій визначилися дві версії – «наддніпрянська», прийнята на «підставі урядових донесень» як «офіційна» на нараді в Кам'янці-Подільському¹⁵⁵, та «галицька», що складається на підставі свідчень учасників, тому й сама не позбавлена протиріч¹⁵⁶. З їх аналізу випливає трагічна картина ще однієї історичної драми українського народу.

Після зайняття Києва українське командування було настільки «приголомшене успіхами», що почало стягувати сюди всі штаби та тилові частини. Надісланий у війська о 21 год. 30 хв. перший наказ ген. Кравса стосувався підготовки до парадного в'їзду в столицю Головного Отамана. Наступне розпорядження, що стосувалося зайняття головних об'єктів, зокрема мостів, не було повністю виконане, і їх охорона здійснювалась незначними силами.

У найкритичніший момент, коли вранці 31 серпня денікінці стали переправлятися човнами через Дніпро, а головними силами підходити до мостів, зі Штабу Головного Отамана надійшов наказ, що мав фатальні наслідки. Згідно з цим наказом українські частини мали «обсадити» місто, але «не стріляти!» по новому ворогу, що наближався¹⁵⁷. Спроби польових командирів уточнити його не дали наслідків.

На основі наявних джерел важко дати відповідь на питання, навколо якого точилися численні дискусії: як добровольчі війська увійшли до Києва. Проте можна виправити деякі хиби у висвітленні подій. Твердження більшості дослідників, що денікінці вступили до міста по Ланцюговому мосту (для означення чотирьох мостів вживається понад десять різних назв, а головне – «хто пропустив?») – мотивує-

ся також по-різному. – *Авт.*), не відповідає дійсності, бо четар І. Подюк, що організував його оборону, ще не отримав був згаданого тут наказу, тому виявився чи не єдиним, хто намагався дати реальну відсіч денікінцям¹⁵⁸. Виконуючи розпорядження командування, українські вояки могли пропустити їх будь-яким іншим шляхом.

Великий вплив на розвиток подій у Києві мало цивільне населення. Одна хвиля демонстрантів вийшла під гаслами: «Слава Україні!», «Слава воякам-галичанам!», «Хай живе Отаман Петлюра!» і т. ін., а друга під спів «Боже, царя храни» скандувала: «Київ – русській город!», «Русь великая і неделімая!» тощо. Тому на спроби зупинити знахабнілих добровольців, не порушуючи наказу, часто чулася відповідь: «Ми не їдьом, нас народ несьот!».

Перші переговори між галицьким сот. Вернішем та денікінським полк. Штесселем закінчилися встановленням демаркаційної лінії та домовленістю, що остаточний вихід з ситуації має знайти вище командування. На зустрічі генералів Кравса і Штакельберга, що відбулася о 16 годині, було домовлено припинити всі пересування по місту, а для «успокоєння русского населенія» вивісити на будинку Думи поруч з українським російський прапор. Це був один із тих епізодів, що змінюють поступ історії.

Після того, як сот. Станімір виконав наказ про вивішення прапорів (за його ж свідченнями, саме він, а не денікінський офіцер, вивісив російський прапор, що підтверджують зафіксовані в інших джерелах вигуки з натовпу: «Галичани – зрадники!»), козак кінного загону запорожців полк. Сальського, що саме з'явився на площі, зірвав і кинув російський триколірний прапор на землю. Зчинилася паніка, посилалися постріли, впали поранені та вбиті.

Три денікінські полки витіснили значно більші чисельністю три українські корпуси (співвідношення сил джерела подають з великими розбіжностями, але приблизно як 3:5) та оволоділи містом. Надвечір були роззброєні штаб II галицького корпусу та одинадцять сотень. Спроби вояків відкрити вогонь обривали сумлінні старшини. Це ще одне парадоксальне у світовій історії воєн явище: захоплена в кривавих боях столиця відразу без бою була віддана іншому ворогові.

Хід подій міг переломити ген. Кравс, якби віддав наказ до збройного опору, проте він і сам сподівався на порозуміння з Денікіним. У ніч з 31 серпня на 1 вересня ген. Кравс підписав тимчасову угоду з командуванням Добармії «чисто військового характеру». Згідно

з цією угодою Українська Галицька армія (УГА)* визнавалася «екстериторіальною» і такою, що воює з більшовиками. Вона відходила на лінію Васильківка – Кожухівка – Дамилівка – Забор'є – р. Ірпінь. Конфіскована зброя галицьких корпусів поверталася. Для продовження переговорів до білогвардійського штабу мали прибути українські офіцери¹⁵⁹.

Важко з'ясувати, чи цей акт був укладений у порозумінні зі Штабом Головного Отамана (про отримання якихось директив згадує лише О. Станімір, який, швидше за все, мав на увазі попередні розпорядження звідти), чи це був вимушений крок фактично полоненого генерала (Кравса з групою офіцерів запросили до штабу полтавської групи Добрармії, де її командував ген. Бредов заявив, що вони не покинуть приміщення, доки не приймуть запропонованих умов). Цілком імовірною є друга версія. Отже, якщо угода підписувалася під тиском, то за міжнародно-правовими нормами вона була нечинною.

Угода стосувалася лише УГА, але слід підкреслити, що й командування Дієвої армії УНР також прагнуло до порозуміння з Денікіним. Проте ген. Бредов, назвавши Армію УНР «бандою», категорично відмовився вести з нею будь-які переговори та ультимативно вимагав скласти зброю і визнати «єдиную і недемію Росію»¹⁶⁰.

Ці події поглибили протиріччя не лише між українськими урядами, а й між арміями. Галичан стали звинувачувати у «зраді». Проте акт ген. Кравса став лише логічним завершенням політики та орієнтацій не тільки Є. Петрушевича, а й С. Петлюри. Твердження, що накази Штабу Головного Отамана «не вдаватись у ворожу акцію» з Денікіним не означали віддати ворогові столицю без бою¹⁶¹, суперечать самі собі, бо ж воювати, не вдаючись до зброї, неможливо. А переговори з денікінцями (місії от. Бубели) щодо спільного володіння Києвом не дали жодних наслідків.

З розмаїтої гами почуттів та оцінок, що їх викликали ці події, наведемо найхарактерніші: розпочинаючи наступ, «не знали, з ким прийдеться в Києві битись», «Так славно почався й безславно скінчився похід об'єднаних українських армій на Київ» (І. Мазепа)¹⁶², «Ми здобули Київ для... Денікіна» (О. Станімір).

---

* Тут фактично вперше ця назва була вжита для означення національного характеру Галицької армії й залишилася у вжитку надалі.

Після втрати Києва розпочинається новий етап національно-визвольних змагань. Найболючішим її наслідком став занепад морально-бойового духу Галицької армії. Велична ідея: «через Київ – на Львів», з якою вояцтво йшло на смерть, зазнала фіаско. УГА опинилася між більшовицьким і денікінським фронтами, тому командування основну увагу стало звертати на збереження організаційної цілісності армії як головного фактора продовження боротьби. Уникаючи можливого зіткнення з Добрармією, галицькі частини 4 вересня буди відведені аж на лінію Козятин–Бердичів¹⁶³.

Розгубленість охопила й командування. У наказі від 6 вересня ген. Тарнавський цей стан «невизначености» обґрунтовував тим, що «провід мав спокійно все обдумати», а військам «не слід піддаватись настроєві», а готуватися до нового просування вперед¹⁶⁴. Як бачимо, командування перебувало під впливом політичного проводу, який сподівався на утворення українсько-денікінського антибільшовицького блоку за посередництвом Антанти.

В оперативно-стратегічному плані УГА стала діяти фактично окремо від Дієвої армії. У зв'язку з цим посилилися внутрішньореганізаційні процеси. Створено нове з'єднання з частин Східної та Центральної груп для утримання лінії фронту Бердичів – Козятин. Розділена на дві частини група ген. Кравса прикривала можливі напади ворога з південного та північного напрямів. Армія, попри всі невдачі, зберігала високий рівень боєздатності. Загальні втрати після переходу за Збруч і під час походу на Київ становили близько 2 тис. убитих та поранених¹⁶⁵. Та й то за рахунок мобілізації особовий склад був повністю відновлений.

3. Боротьба з Добровольчою армією та союз із нею

Особливість воєнно-політичної ситуації, яка склалась у вересні 1919 р. на Правобережжі, полягала в тому, що всі три ворожі армії – українська, денікінська та більшовицька, воюючи на цій території, намагалися уникнути лобового удару одна проти одної, сподіваючись на зіткнення та взаємознекровлення двох інших противників.

З цього найбільш вдало скористалося південне угруповання більшовицьких військ (45, 47, 48 дивізії), яке, рятуючись від оточення, під проводом Й. Якіра здійснило майже 400-кілометровий рейд із великою масою майна і вийшло на з'єднання з XII та XVI арміями. Незважаючи на всі маневри, у найбільш складній ситуації опинилася

УГА. Між нею та добровольчими частинами 13–14 вересня втиснулося, пробиваючись з півдня на північ, червоноармійське з'єднання. Заощаджуючи сили, денікінці відступили на лінію Фастів – Біла Церква. А три галицькі корпуси були втягнуті в жорстокі п'ятиденні бої з більшовицькими військами, де витратили великий запас амуніції. Сімнадцятого вересня галичани втратили Житомир, а всі спроби відбити його закінчилися невдачею. Проте й противник зазнавав великих втрат, особливо в районах Котельні й Тудіна, а також Іляшів – Луки, де був розбитий ударний загін із 3 тис. матросів. Через концентрацію ворожих сил під Коростенем Начальна Команда відмовилася від упертої боротьби за нього. Великими зусиллями II корпус утримав Бердичів. На цьому відтинку українського фронту настало затишшя.

З одного боку, невдачі були зумовлені внутрішніми причинами. Так, не проведено перегрупування сил УГА. Провалився план створення ударної групи для відбиття Житомира, бо призначений її командантом полк. Микитка відмовився співпрацювати з полк. Вольфом. Доки з'ясовувалася ситуація, були підтягнуті ворожі резерви і проведення операції стало неможливим.

З другого боку, відбувається зміна воєнно-стратегічного пріоритету. Хиткий нейтралітет між українськими та денікінською арміями переростає спершу в локальні зіткнення, а потім у масштабні бойові дії. «Непримириме становище добровольців спонукає нас кинути всі згляди супроти них, – констатував зміну настроїв літописець тих подій, – а Денікін зі своєю армією виростає поволі... на нового поважного ворога України, якому на примирення ми можемо простягнути тільки меч»¹⁶⁶. Зіткнення було зумовлене зникненням гальмівного чинника, роль якого мимоволі відіграла більшовицька армія. Коли вона перебувала у сфері бойових дій, українські та денікінські частини при зустрічі, як правило, встановлювали демаркаційну лінію. Тепер вони стали бойовим фронтом віч-на-віч.

Начальна Команда за згодою Штабу Головного Отамана вирішила спрямувати тепер головні сили проти денікінців. Це знову зблизило дві українські армії. Після чергового перегрупування Січові Стрільці мали забезпечувати ліве крило фронту в районі Полонне – Шепетівка, а II галицький корпус, що стояв у Бердичеві, прикривав від можливого наступу більшовиків. Для координації дій та утворення спільного суцільного фронту I корпус переведено до Козятина, а III – на лінію Погребище – Липовець.

На нарадах урядів ЗУНР і Директорії 15 вересня узгоджено думку про «неминучість» боротьби з Денікіним та підготовку наступу на Одесу, а 22 вересня вирішено розпочати проти нього воєнні дії та прийнято спільну «Декларацію до українського населення». В ній відзначалося, що «широкі простори нашої рідної землі забрав царський генерал Денікін», який несе «нове поневолення», тому «всі ... кому дорога Єдина Соборна Українська Республіка, вставай до посліднього рішучого бою з нашим ворогом»¹⁶⁷. Це відкривало нові перспективи боротьби соборницьким фронтом.

На українському фронті денікінські війська наступали на Балту і Жмеринку. Вони склалися з корніловців (царських офіцерів), добровольців, дончаків, кубанців – усе відважного войовничого елемента чисельністю близько 40 тис.¹⁶⁸. Червона армія головні сили зосередила в районі Житомир – Коростень (18 тис. бійців і величезний людський та матеріальний потенціал). Її флангам загрозували добровольчі частини з Києва й поляки, що дислокувалися під Рівним.

Українські армії, сили яких уже підточував тиф, мали утримувати майже чотиристакілометровий фронт. Лінія між УГА і Дієвою армією проходила в районі Браїлів – Липовець. Наказом Штабу Головного Отамана з 28 вересня ліквідовано поділ на армійські групи, загальний стан яких, особливо в Українській Галицькій Армії, ставав дедалі критичнішим. Загрозливих розмірів набирало дезертирство, а оголошена мобілізація майже не дала результатів. Поряд із браком боєприпасів за умов наближення осені головну небезпеку таїла в собі нестача одягу та медикаментів. У бойових частинах налічувалося до 40 тис. вояків. Галицька армія становила окрему формацію зі своїм вищим командуванням, отже, повного злиття так і не відбулося. За справедливим визначенням історика-мемуариста, з політичного чи стратегічного боку ця війна не давала надій на перемогу, але «честь молодій Українській Армії диктувала: або вмерти, або перемогти»¹⁶⁹.

Спроби Добрармії переломити хід подій на свою користь теж не дали наслідків. Просуваючись північними теренами України, вона зустріла гострий опір Червоної армії. Враховуючи попередній досвід, Штаб Головного Отамана 27 вересня наказав під час зіткнень між денікінцями і більшовиками займати очікувальну позицію, щоб обидва противники якомога більше себе знекровили¹⁷⁰.

Спочатку головний тягар наступу добровольчих сил з перемінним успіхом стримували наддніпрянці та частини УСС, що оперували в районі Христинівки. 25 вересня ворог зайняв Балту.

Другого жовтня його вигнали з Монастирища. Щоб відтягнути частину денікінських військ, УГА перебрала на себе відтинок фронту до Брацлава. У першій декаді жовтня вона добилася успіху в кількох локальних операціях. Але перехопити стратегічну ініціативу не вдалося. Армія УНР спільно з III галицьким корпусом 12 жовтня розпочала загальний наступ. Частини ген. Кравса вибили ворога з повторно втраченого Монастирища. УСС зайняли Мишків. Спроби наддніпрянських дивізій просунути в напрямі Чечельника та Бершаді скінчилися невдачею. Повстанський загін Несмянова захопив Житомир.

Наступного дня денікінські війська завдали потужного контрудару з метою розчленувати українські армії. Пристосованій до європейської військової стратегії УГА було важко протистояти повстансько-степовій тактиці козаків з армії Денікіна. Знесилений III галицький корпус, що стримував головний удар, був відведений у район Іллінців. Контрманевром 17 жовтня він ліквідував небезпеку прориву ворога на Брацлав. I корпус вів позиційні бої.

Начальній Команді нарешті вдалося переконати Штаб Головного Отамана припинити бойові дії на протибільшовицькому фронті. Але через дезорганізацію на залізницях (пропозиції галицького командування щодо їх підпорядкування військовим органам уряд УНР не підтримав) передислокація II галицького корпусу та Січових Стрільців затяглася.

Двадцятого жовтня українські війська були кинуті в контрнаступ, яким С. Петлюра намагався запобігти відірванню УГА від Армії УНР та зберегти залишки останньої. Боротьба точилася з останніх сил. Частини полк. Вольфа взяли Немирів. Створена окрема група під командою підполк. Бізанца відчайдушно утримувала переправи на Бузі. Широкий резонанс мав бій під хутором Романів, що тричі переходив із рук до рук. Ворог втратив тут 216 офіцерів та вояків, а галичани – 114 стрільців¹⁷¹. Останніми успіхами української зброї на протиденікінському фронті було захоплення 28 і 29 жовтня групою от. Шльоссера Брацлава та села Кулеметів. Таким чином, Галицька армія продемонструвала свою вартісність і здатність боротися з набагато сильнішим ворогом.

Але це не могло змінити загальної воєнно-стратегічної ситуації. Ще 26 жовтня денікінці вибили частини Дієвої армії з Вапнярки, внаслідок чого вона втратила терен зв'язку з Галицькою армією, яка через бойові дії опинилась у критичному становищі.

З часу переходу за Збруч матеріальний стан Галицької армії постійно погіршувався. Вона ніколи не отримувала призначеної урядом УНР на її місячне утримання суми в розмірі 300 млн. гривень. Так, у серпні було виділено 120 млн., а у вересні – 80 млн., не кажучи вже про інфляцію¹⁷². Мемуаристи детально висвітлили, як галицьке командування випрошувало милостиню в урядових структурах, щоб забезпечити найелементарніші потреби армії¹⁷³. У той же час астрономічні кошти розкрадалися, розбазарювались, танули в кишенях отаманів. Головними джерелами постачання УГА стали зібрані з поміщицьких земель 700 тис. пудів збіжжя, військова здобич (головно цукор та сіль, що обмінювались на одяг та продукти харчування в населення), а також налагоджене функціонування різних майстерень тощо. За таких обставин вояцтво часто голодувало.

Але головною причиною втрати боездатності УГА стала небувала пошесть тифу. 1919 р. нею було охоплено десятки тисяч населення Правобережжя, а в знесиленій армії епідемія поширювалась особливо швидко. Спинити її в тих умовах було неможливо. Галицьке вояцтво перебувало в поганих гігієнічних умовах. Ним опікувалося лише 28 осіб медичного персоналу. Спроби придбати медикаменти із закордону не приносили значних наслідків не так через «зовнішню блокаду», як через безпорадність урядових структур, які навіть не спромоглися належним чином використати внутрішні ресурси (за багатьма свідченнями, ліків було достатньо на «чорному ринку»).

Найбільший слід «тифозного поступу» залишив ІІ галицький корпус, що вже на кінець жовтня 1919 р. втратив чверть особового складу. В Проскурові з тифом лежало 1600 його вояків, у Деражні – 500, Дунаївцях – 200, Жванчику – 100, Кушадівці-Глушці – 200, Новій Ушиці – 100, Глібові – 150, Могилеві – 400, Лучинцях – 300, Ялтушкові – 200, Манківцях – 150, в Летичеві та Жмеринці – по 500, у Барі – 2500 і т. д.¹⁷⁴.

У переповнених (часто у 20–40 разів) лічницях водночас перебувало близько 10 тис. хворих вояків. Тут панували жахливі умови. В найбільшій з лічниць – вінницькій – 2–3 тис. вояків у подертому одязі лежали на підлозі. «Здалека видно воші, що облазять хворих... воздух зимний, як надворі. З усіх сторін простягаються руки...», що благають на допомогу. Тут же лежали померлі¹⁷⁵. У панічному страху люди тікали з лічниць. Тільки у вокзальному підвалі в Жмеринці було знайдено 600 трупів, що замерзли¹⁷⁶.

Складним є питання щодо визначення втрат УГА від тифу. З найавторитетніших студій випливає, що на початок листопада «померло» 10 – 11 тис. (22%) особового складу, отже, в обох арміях залишилося 25 тис. чол.¹⁷⁷. Чіткої системи фіксації фактів смерті не існувало, трупів померлих по кілька днів не забирали, а потім їх десятками скидали в ями. Багато хворих, особливо тих, що залишались у селянських хатах, видужували. Великих розмірів набрало дезертирство, але тікали не від ворога – рятувалися від епідемії, на яку ці втрати і списувалися.

Як би там не було, а це фатально позначилося на дієспроможності українських армій. Розроблений Начальною Командою план передислокації у вільний від пошесті район Бару не вдалося здійснити через хаос на залізницях, а спроба вивезти велику масу хворих неминуче привела б до їх загибелі. Штаб Головного Отамана та уряди не могли запропонувати реального виходу зі становища.

За таких обставин новий етап боротьби за державність історик Петро Мірчук визначив як «змора орієнтацій»¹⁷⁸. Одним із перших її проявів став союз УГА з Добровольчою армією. Цей так званий вимушений союз зовсім не означав зміни національних поглядів та ідейних переконань вояцтва, а був зумовлений прагненням за будь-яку ціну зберегти військову організацію для боротьби за звільнення Східної Галичини від польського панування. Навіть неприхильні до УГА політики визнавали, що якби проти неї стояли поляки, ніякі страхіння тифу та інші несприятливі умови боротьби не змусили б піти на таку угоду з ними. Це був прояв окремої психології: «Хоч із чортом, тільки не з поляком!».

Можна погодитись із твердженнями, що думка про сепаратний договір із Денікіним зародилася в Начальній Команді ще в другій половині жовтня¹⁷⁹, тим більше, що ще раніше за згодою Штабу Головного Отамана була припинена антиденікінська агітація в Галицькій армії, яка активно велася серед наддніпрянського вояцтва.

Надсилаючи до канцелярії диктатора звіти про катастрофічний стан армії, ген. Тарнавський домагався переговорів з Добрармією. На таку пропозицію від 20 жовтня Є. Петрушевич відповів, що для цього «немає причин», а на другу, ще більш наполегливу, додав: «всілякі переговори рішуче забороняються»¹⁸⁰.

Політичний провід не міг знайти реального виходу з критичної ситуації, що засвідчила серія урядових нарад. 28 жовтня у Вінниці

представники Начальної Команди, вказавши на безнадійне становище армії, стали вимагати зміни уряду. С. Петлюра, висловивши подив із приводу останнього, запевняв, що становище не безнадійне, надходять транспорти з великою допомогою¹⁸¹. Четвертого листопада в Жмеринці за необхідність порозуміння з денікінцями висловилося командування армії УНР, а її командувач Сальський заявив: «Роль стратегії скінчена. Ми переможені ворогами, а вороги ті: тиф, голод, незабезпечення армії матеріялами... Тепер політики мусять забезпечити армію від фізичного винищення». Різким дисонансом у загальній атмосфері пролунав виступ начальника Військової канцелярії диктатора К. Долежала, який пропонував перегрупувати сили та боронитися до кінця. Навіть С. Петлюра вже був «особисто не проти порозуміння з Денікіним», але продовжував переконувати, що «пізніше він сам прийде до нас», і тоді це буде розмова «рівного з рівним». Ці ілюзії розвіяв ад'ютант ген. Тарнавського Д. Паліїв, який констатував, що трагедія настане відразу з ворожим наступом, а «коли відворот переміниться на панічну утечу, це є питанням годин»¹⁸². Як у першому, так і в другому випадках ніяких конкретних рішень не було прийнято, хоч у примарну допомогу Антанти ніхто вже не вірив.

Складність і навіть парадоксальність ситуації полягала в тому, що якби українські армії могли протриматися ще хоча б кілька тижнів і дочекатися розвалу денікінського фронту під ударами більшовицьких військ, то потреба в такому союзі сама собою відпала б. Не було сумнівів, що Денікін уже «живий труп», а тому, за висловом мемуариста-дослідника Луки Мишуги, «трагедія була лише в тому, що той труп мав ще стільки сили, що міг своєю смертю нас задавити»¹⁸³.

В один і той же час обидві українські сторони проводили сепаратні переговори з різними противниками: галичани – з денікінцями, а наддніпрянці – з поляками. Твердження про «сувору таємність» зносин галицького командування з Добрамією є перебільшенням. С. Петлюра та його оточення знали про них, зрештою, про такі настрої та намагання інформував його Є. Петрушевич¹⁸⁴. Сам диктатор вагався. Начальній Команді, напевно, вдалося переконати його в необхідності вислати місію для переговорів, оскільки в секретній депеші від 24 жовтня вже йшлося про технічні деталі та ключ для зв'язку. Але в останній момент диктатор без коментарів знову заявив, що ця акція «є зайвою»¹⁸⁵.

Командування УГА опинилося перед альтернативою: продовжувати відступ і погубити армію або власною волею, всупереч політичному проводові, йти шляхом перемир'я. Командувач ген. Тарнавський обрав друге і тим узяв на себе велику історичну відповідальність. 25 жовтня він вислав делегацію в складі от. О. Лисняка, сот. О. Левицького та сот. Г. Куріци для переговорів з денікінським командуванням, які через труднощі, пов'язані з переходом фронту, відбулися 1 листопада на станції Зятківці. Після виконання формального доручення щодо обміну полонених розпочалась головна «неофіційна» частина¹⁸⁶. Пропозиція щодо укладення перемир'я відразу з двома українськими арміями ген. Слащовим була категорично відкинута. Тоді була передана платформа Тарнавського для подальших переговорів.

Наступного дня в Начальну Команду надійшла телеграма Денікіна, в якій «щирим серцем» схвалювалась «рідна по крові» Галицька армія в її бажанні «перейти на бік Добровольчої Армії» та запевнялося про виконання умов союзу між ними. Одержаний разом із нею проект договору став основою для наступних угод і домовленостей. В ньому зазначалося, що УГА зі своїми частинами та установами переходить на бік Добрармії та підпорядковується її командуванню; для відпочинку й переформування вона переводиться в район Гайсин – Балта – Умань; цілісність, організація та мова УГА зберігаються за умови деяких змін у командному складі та призначення російських контрольних органів; вона не воюватиме проти військ С. Петлюри; галицький уряд тимчасово переїздить до Одеси під охорону збройних сил Південної Росії¹⁸⁷.

Сподіваючись на позитивні рішення жмеринської наради, Начальна Команда повідомила, що «назагал згідна» із запропонованими умовами, але через «необхідність порозуміння з власним урядом» дасть відповідь 5 листопада. Є. Петрушевич, за власним визнанням, був «наче в'язнений»¹⁸⁸ у Кам'янці-Подільському, його сумління не дозволяло вести сепаратні переговори. Тарнавський заявив йому, що діятиме самостійно¹⁸⁹, хоч і розумів нетривалість цього союзу.

Підписаний 5 листопада на основі запропонованих умов договір фактично відразу втрачав правову силу, бо кількома годинами раніше диктатор усунув ген. Тарнавського та полк. Шаманека з їхніх посад і призначив новим командувачем Осипа Микитку, а шефом штабу – Густава Ціріца, що підносились до звань генералів. Цей крок не змінив фактичної позиції командування, а лише був покаранням

за свавільні дії. До того ж він був продиктований ще й дипломатичними міркуваннями.

Справа договору загострила внутрішню напруженість в армії. Без порозуміння з політичним проводом військове командування не змогло виробити його чіткої платформи. Через келійність і таємність укладення договору вояцький загаль, навіть командирів бригад, не поінформовано про умови нового союзу. З'явилося чимало «покривджених опозиціонерів», що розуміли його необхідність, але назовні виявляли свою незгоду. Відверті опозиціонери заявляли, що краще кинути хворих та майно і битися до загибелі, ніж дійти до порозуміння з ворогом. Деяка частина виступала за порозуміння з більшовиками.

Звістка про укладення союзу викликала спалах гніву та гострої критики у наддніпрянському таборі. Розпочалася кампанія проти «чорної зради галичан». На вимогу С. Петлюри диктатор був змушений дати наказ про арешт «всіх заговорників» та передачу їх під військовий суд з обвинуваченням у злочині «головної (державної. – Б. С.) зради»¹⁹⁰. Він відбувся 13–14 листопада у Вінниці. Обвинувачені ген.-чет. М. Гарнавський, полк. А. Шаманек, сот. О. Лисняк були звільнені від покарання. Слід погодитись, що це був формальний процес з наперед визначеними наслідками¹⁹¹, бо їхні дії юридично можна було кваліфікувати зовсім по-іншому. Як впливає зі стенограми суду та інших матеріалів, адвокати на підставі свідчень свідків довели тезу про небоєздатність армії, тому кваліфікували акт укладення договору як дію «на користь держави»¹⁹².

Новопризначене командування УГА заявило про невизнання зятківського договору, але висловилося за продовження переговорів. Виникла суперечлива ситуація, що мало не призвело до відновлення бойових дій. Добровольчі частини згідно з підписаними домовленостями стали займати відповідні місцевості, а українські війська не допускали цього через їх анулювання. Непорозуміння було ліквідоване шляхом укладення перемир'я на 48 годин¹⁹³.

Після узгодження всіх позицій 11 листопада в Одесу прибула делегація УГА на чолі з от. генштабу Ціммерманом, яка, проте, знову стала наполягати на веденні переговорів «від імени Соборної Української Армії». Після категоричної відмови денікінського ген. Шеллінга вони, здавалося, зайшли в глухий кут. Розв'язка наступила 12 листопада, коли надійшло повідомлення про підписання трьома днями раніше договору С. Петлюри з Польщею¹⁹⁴. В цій си-

туації на запит С. Петлюри про готовність битися соборним фронтом Начальна Команда, спираючись на факти, відповіла, що оскільки від наддніпрянської армії залишилися «здеморалізовані гуртки мародерів», одеська делегація надалі вестиме переговори тільки від імені Галицької армії¹⁹⁵. Увечері того ж 14 листопада вже готовий до від'їзду Є. Петрушевич, який все ще вагався, нарешті погодився з названими вимогами, підкреслюючи, що головна мета «в найближчій майбутності... відібрати Східну Галичину від Ляхів силою». УГА мала зберегти організаційну та адміністративну автономію, а Добрармія – стати стримуючим фактором проти поляків¹⁹⁶.

Остаточою угодою був підписаний 17 листопада з деякими змінами у формулюванні зятківських умов. Ось його текст:

«1. Галицька Армія переходить в повнім складі враз з тилловими установами, складами і движимими залізничними матеріалами на сторону Російської Добровольчеської Армії і входить в повне розпорядження Головнокомандуючого збройними силами Південної Росії...

2. Галицька Армія задержує свою організацію, командуючий збір, мову, установи і ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 75 % своїх штатних складів по штатах Галицької Армії, які обов'язують по 17 падолиста. Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російське Добровольче Командування допоможе Галицькій Армії в доповненні її рядів уродженцями Галичини, які знаходяться як в чужих державах, так і на території Росії.

4. При висших штабах, як також всіх установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії, будуть приділені російські старшини, лікарі і урядовці після вибору Добровольчеського Командування для зв'язку і порішення на місці питань, які б виявлялись.

5. Політичних питань відносно взаємних відношень Галицького Правительства до Правительства Добровольчеської Армії, як також відносно майбутньої судьби Галичини не розбирається, а лишається до рішення політичним переговорам. Аж до порішення тих питань в постю генерала Денікіна забезпечує Диктатор Галичини право керування і контроль внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати з Армією Петлюри, яка бореться на фронті.

7. Галицька Армія розташується не пізніше 17/30 падолиста в районі Козятин – Винниця – Ілинці – Оратово – Погребище.

8. Для забезпечення сеї концентрації негайно Галицька Армія займає та держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 17/30 падолиста с. р. до Умані.

10. Всі тилові військові установи, етап, склади і ин. пересуваються поступенно і розташовуються на лінії Христинівка – Ольгополь – Вознесенськ – Миколаїв. Санітарні установи, в котрих знаходяться хворі і ранені, остаються на місці.

11. Хворі і ранені Галицької Армії, які не найдуть місця в галицьких шпиталях, будуть прийняті в шпиталі Збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а по видужанню повертаються в Галицьку Армію.

12. Для зв'язку зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилається зі Штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Сей договір входить в життя в хвилі ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14. Ворожі кроки між Добровольчеською і Галицькою Армією устають з хвилею підписання сего протоколу через представників обох сторін, не вічікуючи ратифікації його, як се сказано в параграфі тринадцятому»¹⁹⁷.

Це не було перемир'я, як часто трактується в історичній та мемуарній літературі. Галицька армія переходила «на сторону» Добрармії та в її «повне розпорядження», хоча й зберігала «свою організацію». Важко погодитися і з твердженнями про його «суто військовий характер». Положення, що диктатор забезпечує «кермування і контроль внутрішнього життя Галицької армії», суперечило наведеним вище пунктам і в майбутньому через нечіткість формулювань могло викликати глибокий конфлікт. Зрештою, сам факт перепідпорядкування армії мав сильний вплив на зовнішньо- та внутрішньополітичну ситуацію. Зазначимо, що за день перед цим через хворобу ген. Микитки обов'язки командувача знов став виконувати ген. Гарнавський (український Гарібальді, як його стали називати), а полк. Шаманек був призначений командантом I корпусу.

Укладення союзу з Денікіним поставило в критичне становище наддніпрянську армію та викликало потужну антигалицьку кампанію. В органі штабу Армії УНР газеті «Україна» з'явилася серія статей під назвами: «Як готувалась зрада?», «Зрадницький акт», «Державна зрада» та ін.¹⁹⁸. В них генеза «галицької зради» виводила-

ся від київських подій, а на УГА списувались усі військово-тактичні прорахунки. Вона звинувачувалась у «спустошенні нашої військової скарбниці», з неї намагалися витворити образ нового ворога: «на шляху до Києва стоїть у нас тільки одна перешкода – багнети галицької армії»¹⁹⁹. Потім тон трохи пом'якшав й уся вина стала звалюватись лише на командування²⁰⁰.

Між тим загальне становище УГА продовжувало погіршуватись. Плани її передислокації в чисті від тифу райони (спочатку Бердичів – Козятин, потім Балта – Миколаїв – Херсон – Одеса) не були реалізовані через швидкий наступ Червоної армії та транспортні перешкоди. Створювалось небезпечне становище, коли розкиданих на великій території поранених військовиків та майно зібрати в один район було важко. Через обмеженість ресурсів Добрармії вона не могла надати очікуваної допомоги в ліках, обмундируванні та продовольстві.

За таких умов епідемія тифу й далі зростала. Наприкінці листопада у штаб Добрармії доповідали, що 50% особового складу УГА охоплено тифом. Крім того, стали ширитися захворювання на чорну віспу та дизентерію²⁰¹.

Структурна реорганізація та переозброєння УГА не були доведені до кінця. В середині січня 1920 р. галицькі корпуси почали реорганізовуватись у дивізії, а бригади – в полки із збереженням своїх попередніх чисел. Поставка нової зброї та боєприпасів була мізерною. Зате Начальна Команда та командування частин УГА були поставлені під фактичний контроль денікінських офіцерів. Попри деякі твердження, що вони нібито «знали зміст душі Галицької армії» та виказували «охоту до помочі»²⁰², відбувалося послідовне утискування та применшення прав галицького командування згори аж до низу.

Воєнно-стратегічне становище УГА ускладнювалося. Після укладення договору між С. Петлюрою та Польщею на західному відтинку фронту знов активізувалися польські війська, які 16 листопада зайняли Кам'янець-Подільський, де було заарештовано більше сотні галицьких офіцерів та стрільців. Командування Добрармії видало наказ, щоб у разі зіткнення з поляками Галицька армія заявляла, що вона є «частиною збройних сил Півдня Росії», а тому, як «союзник» у загальній боротьбі з більшовиками, «не входила з ними в бої»²⁰³.

Стосунки з повстанцями з нейтрально-миролюбних знов стали конфронтаційними. Почастішали сутички з населенням. Галицька

армія не виступала в ролі карального чинника, але була змушена приборкувати сваволлю місцевих «отаманчиків» та розбурхану анархію. В кінці листопада 1919 р. от. Шепель почав грабувати бази УГА в Хмільнику, і порядок там був відновлений полком кавалерії лише в січні 1920 р.²⁰⁴. За допомогою панцерника галичани розганяли «війська» Шепеля в Літинському повіті. Ці та інші сутички, як правило, закінчувались без кровопролиття.

З відступом Добрармії змінювалось її ставлення до повстанських загонів, яким навіть пропонувалася військова допомога, і навпаки. Гостро каралися села, що виступали проти УГА. Наприклад, у Біликівці та Майдані Головчинському за вбивство трьох стрільців було зруйновано три хати та «вистріляно до 120 набоїв»²⁰⁵.

Всупереч домовленостям, замість обіцяного відпочинку командування Добрармії кинуло І галицький корпус на протибільшовицький фронт. Через те, що полк. Шаманек усунувся від командування, його очолив денікінський полк. Зеленецький. Виконуючи наказ про захоплення Бердичева, 4–6 грудня галичанам удалось закріпитися на залізничній станції, після чого через втрати в боях та дезертирство з 660 вояків у корпусі залишилось удвічі менше²⁰⁶. Стан інших частин був настільки небоєздатний, що про використання їх у боях не могло бути й мови.

Двадцять третього грудня розпочався загальний відступ Добровольчої армії в Україні. Він мав трагічні наслідки для УГА, коли в дорозі загинуло до 50% хворих стрільців. На цьому тлі посилювалася ворожа пропаганда. Численні відозви командування Добрармії запевняли, що лише в ній кожен може «свобідно жити як вільна людина» або «отримати можливість виїхати до Галичини»²⁰⁷. Звернення Головного Отамана та інших військових і політичних чинників УНР до вояцтва, навпаки, наголошували, що сором воювати під знаменами «єдиної і неделимої», та закликали приєднуватися до армії Омеляновича-Павленка й повстанських загонів. Свій вплив на УГА мала й демагогічна більшовицька агітація, яка не гребувала й відвертою фальсифікацією. Так, 26 листопада московське радіо повідомляло, що 2 тис. галичан перейшли на бік Червоної армії. Ширилися численні декларації, що більшовицькі війська йдуть «не поневолювати», а визволяти «незалежну вільну радянську Україну»²⁰⁸.

Досягла апогею хвиля дезертирства, що набирала вже колективного характеру і супроводжувалась матеріальними втратами. Типовим був факт утечі перед наступом І корпусу 19 підстаршин та

72 стрільців, що захопили з собою кулемети, коней та багато майна²⁰⁹. Моральний дух та бойовий потенціал УГА продовжував занепадати.

Історики по-різному оцінюють акт договору УГА з Денікіним, вважаючи його навіть «поворотною подією нової української історії» (І. Нагаєвський). У визначенні його ролі та значення не обійтись без гіпотетичного погляду на можливий розвиток подій. Командування УГА пішло на цей крок, бо прагнуло за будь-яку ціну зберегти армію для подальшої боротьби з польською окупацією Східної Галичини, хоча й не плекало великих надій на союз із Денікіним. Добровольча армія відступала через знекровлений український фронт, який не міг протриматися ще кілька тижнів, бо обов'язково був би розчавлений нею. Якби не цей крок, то Галицька армія припинила б своє існування вже у листопаді – грудні 1919 р. або ж була б інтегрована з Червоною армією, що могло мати на той час ще гірші наслідки, ніж пізніший союз із нею. Фактом стало розбиття українського соборницького фронту, якого вже не вдалося відновити. Не підлягає сумніву, що однакова вина за це лежить і на військово-політичних чинниках УНР, які теж проводили сепаратну політику й не змогли зберегти власної армії, а Галицькій не надали належної допомоги, чим прискорили її занепад.

4. Перехід до Червоної армії

Наближення Червоної армії до району дислокації УГА неминуче висувало на порядок денний пошук шляхів її порятунку. Ситуація, що склалася в Галицькій армії, нагадує ту, що була в травні – червні 1919 р., коли ці військові формування стояли поруч. Саме тоді, 7 травня, уряд УСРР надіслав ноту урядові ЗУНР, у якій заявляв: «Вітаючи робітників і селян Східної Галичини, звільненню яких від усякої буржуазної влади ми гаряче співчуваємо, вважаємо потрібним заявити від імені робітничо-селянського уряду України, що питання внутрішнього управління Галичини вважаємо справою галицьких робітників і селян. Робітничо-селянський уряд України відмовляється від всяких військових дій на території Східної Галицької республіки при умові, що галицький уряд припинить всякі ворожі дії проти Радянської України». Тоді ж пропонувалося надіслати делегатів для визначення демаркаційної лінії.

Дев'ятого травня ЦВК УСРР опублікував звернення до трудящих Галичини і робітників усього світу, в якому заявляв, що Чер-

вона армія підійшла до кордонів Галичини «не як ворог галицьких селян і робітників, а як їх друг і помічник», і вона не вступить на її територію «без запрошення робітників і селян Галичини». І тут же закликали повалити владу поміщиків і капіталістів та утворити «загальну робітничо-селянську Українську Республіку». ЦВК закликав до об'єднання з Українською радянською республікою, щоб таким чином утворити з нею союз і виступити єдиним фронтом.

Настрої до національної єдності були і в галицькому середовищі. 24 травня на засіданні Державного Секретаріату висунуто вимогу «знести з Совіцькою республікою в Києві», яку, однак, рішуче заперечив Є. Петрушевич. Він заявив, що «більшовизм помирає». Позитивного рішення не було прийнято²¹¹.

Третього червня на Раді робітничо-селянської оборони України все-таки поставлено питання «про переговори з Галичиною». З доповіддю виступив член Реввійськради республіки С. Аралов. У постанові відзначалося, що «переговори велися правильно»²¹².

Двадцять четвертого – двадцять п'ятого червня в Підкамені й Дубні велися переговори між представниками I-го корпусу УГА і командуванням Червоної армії. 1 липня НК УГА розпочала в Дубні й продовжила в Бердичеві переговори з командуванням Червоної армії, в яких брав участь нарком військових справ УСРР Микола Подвойський. Проте успіху вони не мали. Сторони виявили занадто різні підходи до порушених проблем.

На початку липня питання про долю УГА стояло на нараді військових керівників армії під головуванням Є. Петрушевича, але й тоді не прийнято конкретного рішення.

На початок 1920 р. УГА знов опинилася на межі прірви, що було зумовлено розривом з Добрармією і її подальшою збройною боротьбою з Червоною армією, яка вже 24 жовтня 1919 р. захопила Воронеж, 11 грудня – Харків, а 16 грудня – Київ. Прагнення будь-що зберегти армію, поширення в ній прорадянських настроїв, кризовий внутрішній стан штовхали УГА до союзу з більшовицькою армією.

Прояви прорадянських настроїв у Галицькій армії спостерігалися вже й раніше. Так, ще в січні 1919 р. проти радянської республіки відмовилась воювати 5-та кінна сотня, в лютому – сотня III корпусу, в березні – 20-та сотня, 2-й козацький полк, інженерний курінь та ін. Траплялося, що вояцтво піднімало й повстання проти влади ЗУНР,

які гостро придушувались. Зокрема, 5 березня 1919 р. виступили частини Золочівського гарнізону, які захопили залізничну станцію, визволили політв'язнів. За це 148 чоловік було віддано до польового суду, з яких 28 засуджено до смертної кари (з них 17 повішено). Масовим явищем був перехід галицького вояцтва до більшовиків, так що в березні 1919 р. командування Південно-Західного фронту Червоної армії прийняло постанову про формування галицьких військових частин у складі радянських військ. В окремих частинах Галицької армії у Станиславівському, Коломийському, Стрийському та інших гарнізонах у січні – лютому 1919 р. за більшовицьким зразком стали виникати солдатські ради²¹³.

У вересні 1919 р. за посередництвом швейцарського комуніста Ф. Платтена, що був збитий під час перельоту й опинився в Кам'яниці-Подільському, велися переговори з більшовицьким політичним керівництвом щодо спільної антиденікінської угоди та збройної допомоги. Тоді цей варіант не був реалізований, але позначився на настроях та орієнтаціях політичного і військового керівництва.

Однією з причин цього стало нездоланне прагнення до відновлення боротьби соборницьким фронтом. Внаслідок постійних контактів та переговорів між галицьким і наддніпрянським військовим командуванням 24 грудня у Вінниці був підписаний договір про злуку українських армій, згідно з яким їх представники мали увійти до уряду УНР та створити спільний керівний військовий орган. Проте його не вдалося реалізувати. Начальна Команда вже готувала прорив денікінського фронту²¹⁴, але наддніпрянська армія не вирушила в район дислокації УГА, що була обтяжена масою хворих і зовсім втратила здатність маневрувати. Спроби спільних українських делегацій провести 1 і 27 грудня переговори з більшовиками також закінчилися безуспішно.

Недосягнення згоди з Армією УНР зумовлювалося ще й виникненням сильної опозиції з боку офіцерів пробільшовицької орієнтації. Т. зв. колегія, до якої належали С. Шухевич, О. Лисняк, Д. Паліїв, П. Бубела, Ю. Шепарович та інші, стала претендувати на роль державно-політичного проводу УГА і мала конспіративно керувати її долею. Представники колегії відновили зв'язки з головою підпільного Подільського губпарткому КП(б)У у Вінниці А. Хвилею. Платформа для досягнення домовленостей полягала в тому, що УГА як екстериторіальна армія не повинна була впливати на розвиток політичних подій у Наддніпрянській Україні, але після

відновлення своєї боєздатності вона мала стати надійним союзником Червоної армії у визволенні Східної Галичини²¹⁵. На тлі такої невизначеності Галицька армія стала предметом гострої партійно-політичної боротьби між різними угрупованнями – боротьбістами, більшовиками (РКП(б) – КП(б)У), навіть анархістами тощо.

Ці плани втратили ґрунт, коли 24 грудня Начальна Команда виїхала з Вінниці. В лавах Добрармії, що відступала, на південь подалась і таємна колегія. В місті залишилось близько 15 тис. галичан, а серед них 6,7 тис. хворих стрільців. Залишені старшини відразу утворили Революційний комітет Української Галицької Армії (відомий в історії як Вінницький ревком), який очолили Г. Давид (голова), Н. Гірняк (його заступник), С. Шухевич, А. Музичка, В. Чайківський, М. Угрин-Безгрішний та ін. Він відразу підпорядкував собі частини й бази, розташовані в районі Вінниця – Жмеринка – Немирів.

У новорічну ніч 1920 р. ревком уклав з місцевими партійними організаціями наступний договір:

«1) Українська Галицька Армія припиняє свій відступ на південь, зриває союз з військом білого генерала Денікіна, проголошує себе Червоною Українською Галицькою Армією й приєднується до революційної Армії РСФСР;

2) ЧУГА задержує своє військово майно й дотеперішню форму організації;

3) По вилікуванні хворих і реорганізації ЧУГА буде включена в Червону Армію як автономна військова формація і буде боротися на протипольському фронті за визволення Галичини від польських займанців;

4) ЧУГА не може бути вжита проти військ УНР ні проти українських повстанчих загонів;

5) В цілі відпочинку й реорганізації ЧУГА зосереджується в районі Вінниці;

6) Командування Червоної Армії РСФСР забезпечує ЧУГА харчами, ліками й санітарним персоналом, а по реорганізації – воєнним матеріалом;

7) Не бажаючи бути предметом спору між поодинокими революційними угрупованнями України, ЧУГА організує свою власну комуністичну партію і її членами обсаджує всі політичні становища в ній;

8) Цей договір підписують представники ревкому і всіх політичних угруповань України;

9) Цей договір стає правосильним з хвилиною його ратифікації урядом України та центральними комітетами всіх революційних угруповань України»²¹⁶.

На конференції, що відбулася тоді ж у штабі XII радармії, член її реввійськради та ЦК КП(б)У В. Затонський заявив, що об'єднання Галицької армії в «одне оперативне тіло» з Червоною армією відбудеться тільки тоді, коли вона «перевариться в революційному кітлі», «пройде політичний перевишкіл»²¹⁷.

Важко передати настрої маси галицького стрілецтва, яке келійно, без його згоди, знов було втягнуто в союз із вчорашнім ворогом. Більшість мемуаристів, зокрема Н. Гірняк, з висоти часу прагне довести, що «ми ні на хвилину не допускали думки про компроміс з чужою та ворожою... більшовицькою ідеологією», бо ніби, як і раніше, вели «дуже небезпечну ризиковану гру», прагнучи зберегти армію. Ревкомівців буцімто гнітила думка щодо витривалості «моральних сил» стрілецтва «під впливом отруйної більшовицької пропаганди». Проте своєю діяльністю вони посилювали ці випробування. У першій відозві «До галицьких стрільців і старшин» повідомлялося:

«Надійшла хвиля відповіді Денікінові за київську зраду, шляхті – за десятки тисяч інтернованих Галицьких Українців і пляни супроти Українського Народу та державам Антанти – за торг нашою кров'ю, почуваннями та землею. У Винниці повстав Ревком Укр. Галицької Армії, який поставив своїм завданням довести до безпρόвольного порозуміння з тими українськими кругами, які стоять на платформі Української Радянської Соціалістичної Республіки і, піддержуючи Українське Радянське Правительство, стати основною частиною Української Червоної Армії.

Українська Червона Армія понесе разом із синьо-жовтим прапором – червоний прапор революції...

Українська Галицька Армія має стати Червоною в цілості дорогою порядку і заховати повну дисципліну.

Нашим стремлінням є, щоби це довершити разом з Придніпрянською армією і всіми другими групами Українських військ.

Теперішня збірна станиця Ревкому Укр. Галицької Армії, в якій мають голоситися всі Галицькі Стрільці і Старшини, що виходять зі шпиталів або знаходяться на території, зайнятій радянськими військами, дбає про забезпечення зголошуючихся Галицьких Українців»²¹⁸.

У програмних статтях, вміщених у перших числах органу ревкому «Червоний Стрелець», стверджувалось, що, як це не дивно, «вели-

кий вогонь соціалістичної революції» «творив Укр. Гал. Армію», що «тодішні провідники знехтували національним питанням, а такі велети революції, як тов. Ленін і Троцький, признали справедливим домагання укр. трудових мас... свобідно обирати собі форму державного устрою та життя». Підкреслювалося, що лише «через ряд прикрих непорозумінь» УГА виступила проти Червоної армії, а тепер вони з'єдналися, щоб «спільно виступити проти польської буржуазії»²¹⁹.

Головні сили УГА під проводом Начальної Команди продовжували відступати на південь. Дезертирство майже припинилося, але зростав перехід вояків на бік більшовиків. Наприклад, після того, як із першого кінного полку втекло 30 стрільців, у ньому залишилося 20 старшин та обози²²⁰. На кінець січня в трьох корпусах залишилося 1372 старшини та 14 тис. стрільців, з яких у бойовому стані було менше 10%. Зіткнення галичан з Червоною армією, що наступала, траплялися рідко, більше дошкуляли повстанці. Необхідно було й стримувати безчинства озлоблених своєю агонією денікінців. Галичани відіграли помітну роль в утриманні порядку в Одесі.

Взаємини між керівними центрами УГА розвивались у конфронтаційній площині. В середині січня 1920 р. вінницький ревком став розсилати накази Начальній Команді та корпусам з вимогами негайного припинення відступу, створення спільного ревкому та погрозами революційним трибуналом. У відповідь командував ген. Микитка 15 січня видав два гострих розпорядження щодо необхідності збереження за будь-яку ціну теперішнього особового складу армії та «безумовного послуху», а також відновлення боєздатності УГА²²¹.

Щоб запобігти остаточному розкладу армії за порозумінням з Денікіним та підтримкою Антанти було вирішено перевести її до Румунії, а в Україні мали залишитися лише хворі та частини для їх опіки. Офіційно цей акт мотивувався тим, що оскільки Добрармія залишає Одесу, договір з нею втрачає силу, а створення нової матеріальної бази можливе тільки на румунській території, де УГА буде прийнята як союзниця.

Але ці плани не знайшли підтримки серед більшості галицького вояцтва, яке вважало за ліпше приєднатися до Червоної армії для боротьби з Польщею, побоюючись, що Румунія, як союзниця Польщі, може віддати його в її руки. Фактичний розрив більшості частин УГА

з Начальною Командою відбувся на початку лютого. До НК УГА перестали надходити щоденні звіти з підрозділів. І і II корпуси вступили в переговори з 45-ю радянською дивізією, яка наступала на Балту, де внаслідок досягнутого порозуміння 7 лютого було проголошено створення «Начального Ревкому Червоної Галицької Армії», який очолив полк. Шаманек²²². Тут же налагоджено зв'язки з Вінницьким ревкомом та більшовицьким керівництвом. Через внутрішню незгоду в Галицькій Армії відбувся розкол.

Начальний ревком, що проголосив себе «вищою військовою політичною владою», наказами від 7, 8 і 10 січня²²³ усі частини, розташовані на схід від Дністра, перетворив на ЧУГА і вживав заходів, щоб жоден український вояк не потрапив на територію Румунії, а для доведення «щирості переходу» стрільці на вимогу червоних військ мали здавати зброю. Повідомлення від румунського уряду про заборону переходу кордону вже принципово нічого не вирішувало, а лише заспокоювало власне сумління.

Найвищим виявом трагізму та руїни стало рішення обох ревкомів про арешт командантів*, для чого не було навіть формальних підстав, бо УГА вважалася союзницею Червоної армії. Під час арешту ген. Ціріц сказав: «Це сором для цілої армії, що видає своїх генералів»²²⁴. М. Тарнавський був арештований самочинно офіцером-кар'єристом, але його відпустили під «слово честі» і він перебував під домашнім арештом.

Статус УГА залишався невизначеним. Для його з'ясування 6 лютого до Києва виїхала представницька делегація партійних та військових діячів. І тут з'ясувалося, що доля армії вирішуватиметься в Москві. Лідери РКП(б) – КП(б)У бачили в ній «гніздо націоналістичної контрреволюції та пристанище для недобитків петлюрівщини», тому вона має бути «роззброєна, старшини заарештовані»²²⁵. На московській конференції не було прийнято ніякої ухвали, а лише констатувалося, що договір від 1 січня не має жодних правових підстав.

---

* С. Шухевич свідчить, що під час розгляду даного питання голоси вінницьких ревкомівців розділилися, тому його «за» відіграло вирішальну роль. Водночас він стверджує, що цей акт не може впасти плямою на цілу УГА, а лише на кількох людей (Див.: Шухевич С. Споми. – С. 105–110). Виправдовування, що балтський ревком прагнув лише «усунення (командування. – Авт.) від впливів», а «не те, щоб притягати до судової відповідальності» (Гірняк Н. Назв. праця. – С. 133) є фарисейством, бо справжні наслідки передбачити було неважко.

Після напружених переговорів галицької делегації (М. Опока, М. Курах, М. Угрин-Безгрішний, Є. Коханенко, В. Бойко, Й. Гірняк, Ф. Кондрацький, О. Калиниченко) з радянським командуванням (В. Затонський, В. Порайко, М. Михайлик) на основі надісланих із Москви директив 12 грудня був підписаний такий договір:

«1. Галицькі частини утворюють три окремі бригади по три стрілецьких, артилерійських і кінних полки згідно зі штатами Червоної Армії.

2. Сформовані бригади передаються 44, 45 і 58-й стрілецьким дивізіям.

3. Політвідділу армії спільно з парткомом ЧУГА переглянути командний склад, підібрати командирів і комісарів, які повинні знати мову і побут галичан.

4. При політвідділі XII армії утворити галицьку секцію.

5. Командування і діловодство в бригадах проводити українською мовою.

6. Всі галичани зі шпиталів України та інших республік будуть направлятись виключно в ЧУГА.

7. На військовій службі залишити стрільців віком 18–35 років, інших демобілізувати.

8. За хворими і пораненими встановлюється опіка XII армії.

9. Галицькі бригади будуть використані на польському фронті, а також проти інших ворогів, які можуть діяти на західному напрямі.

10. З 12 лютого ЧУГА зараховується на всі види постачання XII армії»²²⁶.

У січні – лютому відносини між УГА та Червоною армією склалися по-різному. Галицькі підрозділи опинилися в районі розташування Таращанської бригади і не були роззброєні. В місцях їх розташування червоноармійці безоглядно грабували склади, обози й навіть шпиталі. На всю виробничу діяльність були накладені «ордери», так що без дозволу нової влади армійські підприємства не могли функціонувати. Свавільна конфіскація майна та зброї була звичайним явищем. Усе це зумовлювало часті конфлікти, так що 4-та бригада хотіла перейти до Румунії, а її кінна сотня таки перейшла до повстанців.

За браком документів визначити тодішню чисельність особового складу Галицької армії важко (Н. Гірняк наводить фантастичні дані про реєстрацію якихось 16 785 хворих, 38 197 тих, що видужували, 18 243 боездатних, коли за оперативними даними III галицький

корпус налічував усього 3 314 вояків, з них лише 660 могли воювати²²⁷. До речі, саме йому довелося доводити свою вірність новому союзнику. 12–22 лютого разом з 45-ю радянською дивізією частини корпусу здійснили ряд вдалих операцій. З групи ген. Бредова, яка відступала лівим берегом Дністра, багато добровольців було взято в полон.

Згідно з директивами реорганізація мала завершитися до 10 березня в місцях розташування, а потім підрозділи ЧУГА вливалися в Червону армію. Розпочиналась вона під керівництвом власних командирів, а проводилась більшовицькими діями.

Начальний ревком став називати себе Начальною Командою. 21 лютого до Балти переїхав Вінницький ревком, і тут відбулося злиття двох ревкомів в один. Днем «похорон УГА та народження ЧУГА» стали називати приїзд сюди 27 лютого В. Затонського. Спроба галицьких військовиків протиставитися такій концепції реорганізації армії закінчилась розпуском ревкому. Його політичні функції тепер передавалися Комуністичній партії (більшовиків) Східної Галичини і Буковини, а військово-оперативні – Польовому штабу, який очолив колишній царський полковник В. Іванов. У Польовому штабі було багато старих військовиків. Начальником опервідділу став полк. Шаманек, якому часто приписується й головне авторство плану реорганізації. Політвідділ при штабі, крім виховних, здійснював фіскальні функції («оком чрезвычайки» називали його стрільці). Замість військових судів створювались революційні трибунали, що активно працювали за вказівками «особових відділів». Замість «тимчасового» начальника вождя підполк. А. Вітошинського (призначений ревкомом 4 лютого) цю посаду зайняв 30-річний В. Порайко, виходець із Прикарпаття. Призначення на керівні посади збільшовичених галичан та чужих компартійних кадрів засвідчило, що в планованих змінах головна увага вділялася політичним, а не військовим аспектам.

Після цього реформування набрало прискорених темпів. Другий корпус, що тоді перебував у Бершаді, був перетворений на I бригаду Червоних Українських Січових Стрільців (ЧУСС), яка увійшла до складу 44-ї дивізії І. Дубового. Перший корпус (Чечельник) – на 2-гу бригаду, яка підпорядковувалася 45-й дивізії Й. Якіра, III корпус – на 3-тню бригаду, що відходила до 58-ї дивізії. Кожна з них складалася з трьох полків піхоти по три курені, одного кінного полку, легкого і важкого гарматних дивізіонів та допоміжних формацій. Три залізничні сотні об'єднувалися в одну. З Одеси до Києва переводилась галицька летунська сотня.

Більшість цих підрозділів формально очолювали галичани. Проте ілюзій, що армія залишалась у їхніх руках, не було. Вони змушені були підпорядкуватися червоним командирам. Запроваджені політвідділи не лише пильно стежили за ними, а й намагалися розширювати армію, налаштувати масу вояцтва проти офіцерів. Багато політкомісарів своєю провокаційною діяльністю викликали загальне обурення.

З гострим боєм сприймалася заміна національної символіки та інших атрибутів УГА на більшовицькі (п'ятикутна зірка, червоний прапор, «Інтернаціонал» і т. ін.). Незважаючи на скасування старшинських ступенів та відзнак, вояки, здебільшого, продовжували звертатися до своїх командирів на звичаєній колишній кшталт.

У найбільшій небезпеці опинилися офіцери та духівники. Перших «селекціонували», їхню долю, здебільшого, вирішували політоргани. Зате «ідейно зрілих» рядовиків посилали до шкіл червоних командирів. Душпастирів, яких залишилось усього 60, за наполяганням вояцького загалу було залишено як «учителів».

На тлі структурної реорганізації посилювалась пропагандистська кампанія. Відповідно змінювались характер і термінологія відозв і наказів галицьких ревкомів. Попередній етап боротьби Галицької армії тепер називали «ганебним» та «реакційним», Петрушевич і Петлюра ставали «приспівниками Антанти» та «зрадниками свого народу». Стверджувалось, що галицьке стрілецьтво лише тепер починає «прозрівати» та боротися за «справжню ціль»²²⁸.

Вплив більшовицької пропаганди таки давався взнаки. Навіть неупереджений статист у кінці «Денника» почав писати про Відень як «збігницю усіх українських дезертирів-старшин» та «всіх... злодіїв українського державного майна». Проте з бігом часу вона починала викликати й зворотню реакцію. Надії на швидке звільнення галицької землі згасали, а натомість посилювалась тамована в душах галичан ворожість, відразу до ідей, що їм нав'язувалися. Морально і психологічно вояцтво готувалось до нового виступу.

Аналіз різних і дещо суперечливих даних дає підстави стверджувати, що ЧУГА нараховувала близько 1,5 тис. офіцерів та 15 тис. вояків, з яких хворі становили біля 1,2%, а ті, що одужували – 1,6%. За нашими узагальненнями, за дев'ять місяців перебування на Наддніпрянщині чисельність УГА зменшилась на 68 тис. вояків, більшість з яких (до 60%) розбіглась²²⁹.

У першій половині березня почалася передислокація галицьких частин на фронт. Перша бригада ЧУСС (7,4 тис.) і друга (4,8 тис.), які входили до складу XII радармії, зайняли позиції в районах Чуднова та Лігіна, а третя (3,7 тис.), що була в складі XIV армії, розташувалась у середині квітня південніше Бару. Польовий штаб було переведено до Києва. Таким чином, після 17-місячного існування Галицька армія втратила організаційну цілісність, причиною чого стала підступність нового союзника.

Напруженість у галицьких частинах зростала від часу вимушеного входження в альянс з більшовиками, виступ проти яких був неминучим. Існувало, однак, переконання, що успішним міг бути лише загальний виступ, а локальні приречені на поразку. Протилежне довів от. Едмунд Шепарович, який напередодні відправлення свого 1-го кінного полку (1000 вояків, з чого бойовий склад становив 90 старшин, 480 шабель, 150 багнетів) 6 квітня підняв повстання в Тирасполі. Його успіху сприяла відсутність великих червоних частин у Південній Україні. Маневруючи Херсонщиною, 25 квітня він з'єднався з Дієвою армією в районі Бершаді²³⁰. Командування 1-ї кінної бригади, до якої він належав, правильно оцінивши ситуацію, не підтримало виступу, бо таким чином наражало на небезпеку інші фронтові та тиллові частини.

Підготовку загального виступу почав у кінці березня таємний комітет в Берзулі. Налагодивши сталий зв'язок з галицькими частинами, наддніпрянською армією та повстанськими загонами, а також політичним проводом, він даремно очікував наказів від Є. Петрушевича та С. Петлюри. Передчасний вибух зумовило підписання останнім 22 квітня 1920 р. договору у Варшаві, згідно з яким до Польщі відходила територія Східної Галичини та Західної Волині по р. Прип'ять. Виходячи з того, що на 25 квітня був призначений спільний польсько-український наступ на Київ, ген. М. Омелянович-Павленко запропонував галицьким бригадам 23 квітня підняти антибільшовицьке повстання.

Перспектива союзницьких взаємин з Польщею, особливо після підписання згаданого договору, галичан не захоплювала. Але терези вагань переважила скликана на 23 квітня конференція політпрацівників ЧУГА, де, за переконанням вояцтва, мало вирішуватися питання про встановлення більшовицького режиму в Галичині.

Брак архівних документів та суперечливість численних свідчень ускладнюють послідовне відновлення подій, що передували виступу.

Його головним ініціатором став командант 2-ї бригади сот. Юліан Головінський. Отримавши згадану пропозицію про виступ, він розіслав кур'єрів з повідомленням про його план і час – 23 квітня. В наказі Ю. Головінського передавався драматизм ситуації та перспективи нової боротьби: союз з більшовиками «веде стрілецтво до нової неволі»; «жоден щирий українець... не сміє нам закинути, що ми зрадили свого народу», бо немає в історії іншої армії, яка б винесла «стільки горя, злиднів, надруг»; «наш клич один: скинути ярмо опікунів, опертися на власних силах і бити всіх ворогів»²³¹.

Поряд із нечіткістю загальних планів, фатальним прорахунком було те, що виступ галицьких частин випереджував загальний польсько-український наступ. 23 квітня пополудні 2-га і 3-тя галицькі бригади несподівано атакували частини XII радармії під Вінницею і згодом разом із повстанцями Шепеля захопили місто. Бригада ЧУСС не підтримала виступу, що мало катастрофічні наслідки. З північного крила, яке вона мала прикривати, вдарила бригада Котовського й зім'яла галицькі підрозділи, що в паніці відступили.

Двадцять п'ятого квітня польські війська спільно з частинами С. Петлюри легко прорвали відкритий фронт. Галицькі відділи опинилися між молотом і ковадлом. Їх почали роззброювати та відсилати до таборів як поляки, так і більшовики. Частині вдалося вирватись і приєднатися до війська ген. М. Омеляновича-Павленка.

Бригада ЧУСС, як випливає з великої кількості матеріалів²³², не була роззброєна, а продовжила боротьбу з поляками. Її командантам М. Барану (відомий сотник УСС, згодом відданий комуніст), А. Бізанцу та З. Носковському вдалося переконати В. Затонського та І. Дубового, що стрільців доцільно виставити проти поляків. Вони запекло оборонялися, стримуючи значно більші сили дивізії ген. Ромера. Через відступ тарашанців, які прикривали фланги, галицька бригада (понад 2 тис. багнетів, 56 гармат, обози) потрапила в оточення під Махнівкою. З критичної ситуації оточених врятував удар з тилу кінноти Шухевича, і головні їхні сили прорвалися в напрямку Києва.

Лінія польсько-більшовицького фронту встановилася вздовж залізниці Козятин – Христинівка. 2–3 травня в районі Хмелівки та Цибулева зійшлися залишки розпорочених галицьких частин, в основному 1, 3 та 7 бригад, близько 2,5 тис. вояків. Тут відбулася остання реорганізація з надією, що група, яку очолив полк. А. Бізанц, стане основою для відновлення УГА. Але невдовзі її оточили польські

війська в районі Гайсина. Дрібним загонам вдалося прорватися до червоних або до Дієвої армії УНР. Основні ж сили капітулювали 10 травня під містечком Райгородок. Так Українська Галицька Армія припинила своє існування.

В українській емігрантській історіографії її союз із більшовиками визначається як «останній акт трагедії». Внаслідок його укладення Галицька армія спочатку втратила свою структурну цілісність, а після невдалого виступу проти більшовиків припинила своє існування як окрема українська військова формація. Це стало результатом усієї західноукраїнської військово-політичної стратегії. Єдиною альтернативою перед сумнівними союзницькими конфігураціями було ведення боротьби за українську державність соборницьким фронтом. Проте командування та маси вояцтва так і не змогли здолати «галицького» егоцентризму, а за будь-яку ціну прагнули зберегти військову організацію для продовження боротьби з найбільшим, на їх переконання, ворогом галичан – поляками.

5. Доля вояків УГА

Після півторарічного тернистого шляху борні загал галицького вояцтва очікувала складна доля. Воно було кинуте на поталу своїм ворогам, його прагнули використати в інших арміях, воно, зрештою, створило унікальну субкультуру в таборах полонених.

Виступ фронтових бригад ЧУГА проти більшовиків спричинив репресії проти тилових та резервних галицьких частин. Вони посилювалися через те, що радянське командування намагалось на «зраду галичан» списати свої поразки на польському фронті.

Одеса була чи не єдиним осередком, де поруч з червоним майорів жовто-блакитний прапор на т. зв. збірній станиці, куди прибували вояки після тифу. Але й тут було кинуте до в'язниць близько 1,5 тис. галичан. Внаслідок обстрілу 23 квітня транспорту, що відправлявся на Київ, було вбито та поранено 60 чоловік. У Бірзулі – другому осередку концентрації галичан, переважно офіцерів, що залишилися без посад, було знищено близько 200 чоловік²³³. Після «фільтрації» військовиків та цивільних, здебільшого, відсиляли до Києва та Харкова, дорогою червоноармійці над ними знущалися, грабували їх.

За різними даними, від 700 до 1500 галицьких вояків у момент залишення більшовиками Києва переховувались у приватних помеш-

каннях, лічницях, монастирях. Коли 7 травня польсько-українські війська увійшли до столиці, був створений комітет для реєстрації галичан. За згодою Петлюри та Пілсудського він трансформувався у т. зв. ліквідаційну комісію, яку очолили В. Бемко, С. Шухевич, О. Козакевич. Вона була покликана допомагати інвалідам та сприяти цивільним, а неофіційно – і військовикам, у поверненні додому²³⁴. До саморозпуску в середині липня у Бучачі її заходами було врятовано багато галичан.

Врятувати галичан від інтернування поляками міг і С. Петлюра. Історики твердять, ніби їх «умовляли переходити» на службу до Дієвої армії УНР, проте з 2,5 тис. вояків лише 330 погодилися брати участь у поході на Польщу²³⁵. Але фактом залишається й телеграма військового міністра УНР ген. Сальського від 27 квітня до Варшави, що «Головний Отаман не бажає мати у своїй армії галицьких старшин, а то з огляду на пануючого серед них більшовицького духа», тому «просить забрати їх до табору полонених»²³⁶.

Всупереч цій позиції ген. Омелянович-Павленко приймав до своєї армії всіх галицьких вояків. Вони, здебільшого, вливалися до кінної бригади от. Шепаровича, яка зросла до 90 старшин та 620 вояків²³⁷. Тут опинилися такі відомі командири, як ген. Кравс, полк. Вольф, полк. Шаманек, от. Лорнер та ін.

Галичани відзначились на завершальному етапі першого Зимового походу, коли бригада Шепаровича разом з Київською дивізією на початку травня 1920 р. захопили Вапнярку. Пробиваючись на південь до Дністра, вона прикривала фланги Дієвої армії від переслідування 45-ї радянської дивізії й захопила біля тисячі возів противника²³⁸.

Похід закінчився 6 травня в районі Ямполья. Кінна бригада опинилась у скрутному становищі. В донесенні до ген. Омеляновича-Павленка від 13 травня йшлося про зростання в ній «деморалізаторських» настроїв та про неможливість її подальшого самостійного існування, бо галичани «кинуться знов в якусь авантюру, або розбредуться»²³⁹. Тоді вона була реорганізована в 5-ту Херсонську дивізію, що складалася зі стрілецької бригади, кінного полку, гарматної батареї та резервного підрозділу. Її командантом став полк. А. Долуд.

У кінці липня, коли Дієва армія почала відступати на захід, становище Херсонської дивізії стало критичним. Над нею постійно висіла небезпека розброєння «союзниками»-поляками. Загострювались і взаємини з наддніпрянцями, які називали галичан «зрадниками».

Розрив прискорило призначення колишнього денікінця на одну з командних посад, що сприймалося як повна недовіра. Виник таємний комітет старшин на чолі з ген. Кравсом, який 25 серпня видав наказ галичанам «опустити ряди» Дієвої армії УНР та вступати в УГА, що знов «починає самостійне життя»²⁴⁰. Наступного дня він був виконаний. 27 серпня група Кравса (217 старшин, 711 стрільців) стала прориватися через Карпати до Чехо-Словаччини. Поляків було вибито з Косова, але пройти через Ворохту групі не вдалося, бо були знищені всі мости і шлях через перевал виявився заблокованим. Не залишалось нічого іншого, як здійснити перехід через Чорногору. 31 серпня в закарпатському селі Луги вояки склали зброю²⁴¹.

Найбільшою трагедією галицького українського вояцтва стало те, що воно фактично опинилося в різних ворожих таборах – більшовицькому та польському.

Державна слідча комісія Раднаркому УСРР невдовзі «реабілітувала» ЧУГА. В її висновках констатовалось, що ЧУГА «являла собою чудовий матеріал для обробки», а рядовики «показували безумовне тяжіння до Червоної армії». Головними ж причинами «зради» стали погана реорганізація – за два місяці ніякої технічної та політичної роботи, а також залишення на місцях старого командного складу, що був «націоналістично настроєний» та не відчував твердої руки командування. Отже, головна вина покладалась на політпрацівників та партійні органи, які проводили «безсистемну, безпринципну» роботу²⁴². Насправді ж, як виглядає, терор проти галичан був припинений, головним чином, через те, що їх збиралися використати у наступних військово-політичних акціях.

Із полонених галичан у червні 1920 р. в Казані став формуватися т. зв. запасний батальйон галицьких частин, що налічував близько 2 тис. вояків і призначався для важкої праці. В батальйоні було погане харчування та санітарні умови²⁴³. Отже, це була штрафна частина, в якій проводилась «слабка» політична робота. Парторганізація була нечисленна. Проте вояцтво проявило себе дисциплінованим, дезертирства майже не було²⁴⁴. У серпні батальйон послали на фронт, і він «розтанув» у Червоній армії.

Коли в середині серпня 1920 р. вона зайняла більше третини території Східної Галичини, Галревком знову запропонував розпочати організацію Червоної галицької армії (ЧГА), яка після «політичної обробки» мала бути відправлена на фронт²⁴⁵. Окремим декретом було створено військовий відділ та «політично-вербункові» комісії²⁴⁶. Про-

те з галицьких новобранців, яких приймали лише одного з п'ятьох, окремих галицьких частин не створювали, хоч був наказ московського керівництва від 7 вересня про їх формування на основі військовополонених²⁴⁷. Обмежились створеним ще раніше в таборі праці біля Ярослава куренем, що налічував три сотні вояків з колишніх УСС. Його командантом став поручник УГА Ковальчук, а політкомісаром хор. Бочан. Він віддано бився на боці більшовиків.

За деякими підрахунками, усього в Червоній армії перебувало тоді близько 3–3,5 тис. колишніх вояків УГА. Багато галичан було в складі 44, 45, 60-ї радянських дивізій, де навіть окремі полки називалися «галицькими»²⁴⁸, але це, здебільшого, були вже галревкомівські новобранці. Визначити за тих умов, скільки стрільців перейшло до повстанців, ще важче. Проте інформація диктатору від 15 травня 1920 р., що їх, «можливо», було 16 тис., є перебільшенням. На цю цифру списали багато дезертирів.

По-різному склалася доля галицького вояцтва, яке опинилося в таборах та на еміграції. До підмосковного табору Кожухова запроторено 315 відомих галицьких офіцерів. 16 липня 1920 р. половину з них вивезли на Соловки, але в дорозі баржа з полоненими затонула, і звідти ніхто не повернувся. Більшість другої частини кожухівських в'язнів, а також понад тисячу галичан із Києва, Одеси й Харкова відіслали до Казані, де вони потрапили в уже згаданий батальйон²⁴⁹. У зв'язку з подіями на польському фронті в кінці серпня понад сотню галичан було повернено з ярославських тюрем, і вони влились у бойові червоні частини.

Десятки старшин безслідно пропали в лабетах Всеросійської надзвичайної комісії (рос. – ВЧК), серед них були й командувачі УГА. Так, передачі генералів Микитки й Ціріца до рук ревтрибуналу перешкодила їх хвороба²⁵⁰. Вони принципово відмовилися від втечі й опинилися в московських Бутирках. Перевезеному до Кожухова Микитці пропонували командні посади в Червоній армії, але він заявив, що радянської влади не визнає. У серпні 1920 р. його розстріляли в підземеллях Луб'янки²⁵¹.

Маємо докладну мартирологію жертв та дані про антилюдські умови існування колишніх вояків Галицької армії в польських таборах і тюрмах²⁵², про що постійно інформувала і демократична польська преса. В них перебували ті, що були полонені під час польсько-української війни; у Кам'янці-Подільському в листопаді 1919 р.; під час відомих подій у квітні-травні 1920 р., а також галичани, що після пораз-

ки армії Петлюри повернулися до Галичини, як і дезертири, що постійно прибували до краю. В багатьох таборах і в'язницях вони перебували разом з цивільними.

В Бересті-Литовському («гидь та ганьба польської держави») опинилося до 6 тис. полонених (стрільці та близько 100 офіцерів). Це був «табір трупів», щодня з нього виносили 50-100 померлих. У таборах полонених та інтернованих в Домб'ю, Вадовіцах, Перемішлі, Пікуличах, Стшалкові перебувало від 360 до 1,2 тис. колишніх галицьких вояків. Понад 2 тис. їх було в Тухлі. Жахливі умови перебування, напівотруйна їжа, гостра система покарань та знущань, інфекційні хвороби і т. ін. швидко перетворювали людей на калік та божевільних. Вони тисячами вмирали. Табірна система була ліквідована протягом 1921–1923 рр.

Складною була доля вояків, що опинилися в таборах інших європейських країн та на еміграції.

Головним осередком їх скупчення стала Чехо-Словаччина, де на кінець 1920 р. опинилося біля 8 тис. колишніх галицьких вояків, серед них тисяча старшин та півтори тисячі підстаршин²⁵³. Першими, як зазначалося, сюди потрапили частини III корпусу (група «Старий Самбір» і Гірська бригада). В червні 1919 р. їх було кинуте на мадярський фронт під Нове Місто, де було вбито та поранено 350 галичан²⁵⁴. Решту потім інтернували до табору в Німецькому Яблонному, куди долучалися й інші дрібні групи.

У Німецькому Яблонному не було ні сторожі, ні огорожі, зберігався лише «касарняний порядок», а українські військовики діставали платню нарівні з чехами. На пропозицію групи старшин організувати з них сильну бойову одиницю, яку б можна було використати на випадок війни з Польщею, була сформована Українська бригада (4 тис. вояків, з них 400 офіцерів)²⁵⁵, її командувачами були полк. Варивода, потім ген. Курманович, а політичним сюзереном – уряд ЗУНР у Відні. Через зміну військово-політичної ситуації в Україні відправку галичан на фронт спершу було затримано, а відтак від неї відмовилися взагалі. Бригаду перетворили на т. зв. робітничі сотні, що несли сторожову службу у 70 станицях.

Другим великим табором був Ліберець на півночі Чехії, куди у вересні 1920 р. була доставлена група ген. Кравса. Потім до них долучилися транспорти галичан з Відня, утікачі з польського полону, головним чином з Тухлі, а на початку 1921 р. ще й інтерновані з ліквідованого табору в Липнику. Всього там перебувало 450 офі-

церів та 563 стрільці²⁵⁶. У квітні того ж року всі українці з Ліберця та Німецького Яблонного були переведені до табору в Йозефові й таким чином там опинилося до двох тисяч колишніх галицьких вояків.

У дослідженні С. Наріжного «Українська еміграція» детально висвітлена широка та розмаїта культурно-освітня праця в українських таборах інтернованих і вже згаданих робітничих сотнях у Чехії. Тут існували численні громадські об'єднання, навчальні заклади, видавалися часописи тощо. Великим здобутком став орган частин УГА в ЧСР «Український скиталець», що виходив з 1 листопада 1920 р. в Ліберці, потім у Йозефові, а ще пізніше (до 1923 р.) у Відні. Це своєрідна хроніка табірнього життя і цінне джерело з історії національно-визвольних змагань. Таборити вдавалися до голосних акцій протесту, як це було, наприклад, у березні 1923 р. в Йозефові²⁵⁷, що набували широкого міжнародного резонансу.

Значна кількість (від 3 до 5 тис.) колишніх галицьких вояків опинилася на становищі інтернованих та емігрантів в Австрії, Болгарії, Німеччині, Румунії, Угорщині та інших європейських країнах, куди вони потрапили різними шляхами. Більшість з них повернулася до Галичини, інші залишилися на чужині.

У складній ситуації опинилися українські скитальці після березневого 1923 р. рішення Ради Послів щодо статусу Східної Галичини. Виникла загроза, що польський уряд може вимагати їх видачі. На запит представника ЗУНР у Празі Євгена Левицького до команданта українських військових частин в Чехо-Словаччині Арнольда Вольфа щодо інтернованих у травні надійшла відповідь, що їм не загрожує ніяка небезпека і їхня доля вирішуватиметься спільно²⁵⁸. Після ліквідації таборів та українських військових частин в Чехо-Словаччині та інших країнах біля 3 тис. колишніх вояків УГА залишилось на еміграції, решта повернулася до краю.

Під впливом деякого зближення українських емігрантських кіл з радянським урядом з таборів галичани стали виїздити й до УСРР. Так, у листопаді 1924 та першій половині 1925 р. кілька груп по 100–150 старшин та вояків прибули до Харкова на чолі з Мирославом Ірчаном, Г. Коссаком та ін.²⁵⁹ Чимало їх було й серед 80 тис. переселенців з Польщі у 1921–1922 р. Вони сподівалися, що тут знайдуть кращу долю, будуть у більшій безпеці, ніж у Галичині. Гірко помилилися, бо мало не всі колишні офіцери та стрільці УСС, УГА і ЧУГА були знищені під час сталінських репресій у 30-х роках.

В Україні та за її межами залишилися тисячі могил українських воєнків Галицької армії, відомих і невідомих, підписаних і непідписаних. Вони стали вічними монументами глибокої трагедії не лише армії, а й всього українського народу, джерелом наснаги для майбутніх поколінь.

Збройні сили ЗУНР виступили головною силою, здатною захистити новостворену державу від зовнішньої інтервенції. Вони формувались у складних умовах безперервних військових дій і все ж набули характеру регулярної, боєздатної армії, спроможної успішно протистояти ворогові. Польсько-українська війна була програна через брак здібного командування, диктат політичних чинників і, зрештою, різний потенціал сторін. За Збруч Галицька армія відійшла загалом організовано, зберігаючи в умовах хаосу, що панував там, свою дисциплінованість і високу боєздатність. Це засвідчив спільний з Армією УНР похід на Київ. Спроби відновлення соборного фронту після залишення Києва у серпні 1919 р. не мали успіху. Через складне внутрішнє становище, страшну пошесть тифу Галицька армія змушена була вдаватися до військово-політичних союзів зі своїми ворогами. Але це не зберегло її організаційної єдності та міцності для досягнення головної мети, про яку вона ніколи не забувала. В різний час ця мета декларувалася в різних гаслах, але суть її полягала в одному: будь-що повернутися до Галичини, щоб визволити її від польських окупантів.

Головною причиною поразки у національно-визвольних змаганнях стала орієнтація не на внутрішні сили, а на зовнішньо-політичну допомогу. Галицька армія виявила готовність до мужньої, самовідданої боротьби, проте, деморалізована партійно-політичним протиборством та сумнівними угодами, вона була здештована тифом, а відтак і дезертирством. Решта воєцтва була змушена воювати за чужі інтереси. Таким виявився трагічний фінал тернистої боротьби за західноукраїнську державність. Важко переоцінити її історичний досвід та уроки. Вони яскраво засвідчують виняткову роль боєздатної та високоїдейної національної армії у захисті державності. Традиції й подвиг воєнків УГА стали невичерпним джерелом наснаги в національно-визвольних змаганнях наступних поколінь і розбудові Збройних Сил незалежної України.

1. Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. – Видавництво Львівського університету, 1964. – С. 143.
2. Див.: Історія українського війська. – Видання Івана Тиктора. – Львів, 1936; Репринтне видання. – К.: Пам'ятки України. – Ч. II. – С. 293–356; 462–468; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919. Друге видання. – Нью-Йорк, 1966. – С. 1–35; Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк, 1956. – С. 1–203; Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. Зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців Листопадового чину. – Нью-Йорк, 1973. – С. 24–56; Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. – Дзвін. – 1991. – Ч. 9. – С. 98–102; Великочій В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919). Документальний нарис. – Коломия, 1997. – С. 10–31.
3. Діло. – 1918. – 1 листоп.
4. Mączyński С. Woje lwowskie. Т. 1. – Warszawa, 1921. – S. 36–38.
5. Кузьма О. Листопадіві дні 1918 р. – Львів, 1931. – С. 78–89.
6. Початок польської пропагандистської легенди поклали перші мемуаристи, див., напр.: Chołodecki S. Lwów w listopadzie roku 1918. – Lwów, 1919. – S. 36–38.
7. Кузьма О. Назв. праця – С. 80–81.
8. Chołodecki S. Назв. праця – S. 17
9. Ibid. – S. 18.
10. Діло. – 1918. – 3 листоп.
11. Там само. – 5 листоп.
12. Див.: Думін О. Полк. Дмитро Вітовський в спогадах (Кілька заміток і побажань) // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. II. – С. 2–4; Левицький К. Великий зрив. – Львів, 1931. – С. 145–146; Цегельський Л. Від легенди до правди. Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1960. – С. 60–61.
13. Заклинський М. Бої у Львові в листопаді 1918 року. – В кн.: Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії. – Вінніпер, 1958. – С. 371.
14. Gell I. Ruski miesiąc. Pustrowany opis walk listopadowych we Lwowe. – Lwów, 1919. – S. 45.
15. Hausner A. Listopad 1918 r. W dieśiątą rocznicę. – Lwów, 1928. – S. 24.
16. Див.: Гуцуляк М. Назв. праця. – С. 121–128.
17. Див.: Пеленський Д. Осінь 1918 року // Календар Червоної Калини на 1934 рік. – Львів, 1933. – С. 3–7; Цегельський Л. Назв. праця. – С. 64–65.
18. Заклинський М. Назв. праця. – С. 374.
19. Гуцуляк М. Назв. праця. – С. 125–127.
20. Mączyński С. Назв. праця. Т. 1. – S. 155–156.
21. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 257, оп. 1, спр. 489, арк. 9; спр. 1152, арк. 2–3.
22. Діло. – 1918. – 7 листоп.
23. Див.: Там само. – 6, 9, 10 листоп.
24. Mączyński С. Назв. праця. Т. 1. – S. 234–236.
25. Див.: Діло. – 1918. – 12, 13, 14, 15, 17 лист.; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919. – Друге видання. – Нью-Йорк, 1966. – С. 45–46.

26. Там само.
27. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 487, арк. 57–59.
28. Там само, арк. 37; Діло. – 1918. – 20, 21 листоп.
29. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 рр. – Філядельфія, 1956. – С. 130.
30. Там само.
31. Maćzyński С. Назв. праця. Т. II. – С. 15, 115, 252; Gell J. Назв. праця. – С. 143; Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe. – Lwów, 1928. – С. 158.
32. Заклинський М. Назв. праця. – С. 380–382.
33. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – Чикаго, 1968. – С. 129, 147–149.
34. Кузьма О. Назв. праця. – С. 393–394.
35. Gell J. Назв. праця. – С. 45.
36. Кузьма О. Назв. праця – С. 78.
37. Див.: Cholodecki S. Назв. праця – С. 35–37.
38. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 487, арк. 29.
39. Українська Галицька Армія. С. 388.
40. Цит. за: Там само. С. 389–390.
41. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 99.
42. Крезуб А. Назв. праця – С. 69.
43. Литвин М. Назв. праця. – С. 74.
44. Див.: Діло. – 1918. – 2, 3, 6 листоп.
45. Литвин М. Назв. праця. – С. 108–109.
46. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. У 2-х томах. – Т. 1. – Львів, 1998. – С. 452.
47. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). – Коломия, 1993. – С. 51–52.
48. Вістник державного секретаріату військових справ (далі – Вістник ДСВС). – 1918. – Ч. 1. – С. 2–4.
49. Див.: Діло. – 1918. – 21 листоп.
50. Вістник ДСВС. – 1918. – Ч. 1. – С. 2–3.
51. Див.: Там само. – С. 1–3; Діло. – 1918. – 15, 17 листоп.
52. Там само.
53. Діло. – 1918. – 19 листоп.
54. Литвин М. Назв. праця. – С. 201.
55. Історія українського війська. Написали Іван Крип'якевич, Богдан Гнаевич. – Видання Івана Тиктора. – Львів, 1936. – Частина III. – С. 486.
56. Калина В. Українсько-польська війна. – В кн.: Українська Галицька Армія. – С. 395–396.
57. Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. – Прага, 1929. – С. 14–15.
58. Литвин М. Назв. праця. – С. 306.

59. Волицький В. На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918–1920. – Торонто, 1963. – С. 39.
60. Омелянович-Павленко М. Назв. праця. – С. 18–19.
61. Там само. – С. 20–21.
62. Крезуб А. Назв. праця. – С. 102.
63. Див.: Нове життя. – 1919. – 17 січ.; Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч. 7-8. – С. 7–8; Бемко В. Виправа на Закарпаття. – В кн.: Українська Галицька Армія. – С. 427; Жибачинський С. Мармарош-Сигітська кампанія. – Кам'янець-Подільський, 1919. – С. 12.
64. Шанковський Л. Піхота Української Галицької Армії. – В кн.: Українська Галицька Армія. – С. 145–147.
65. Див.: Омелянович-Павленко М. Назв. праця. – С. 36–39.
66. Див.: Там само. – С. 40–43.
67. Українська Галицька Армія. – С. 406–407.
68. Цит. за: Карпенко О. Ю. Назв. праця. – С. 157.
69. Республіка. – 1919. – 26 лют.
70. Нове життя. – 1919. – 4 берез.
71. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 2188, оп. 1, спр. 29, арк. 105.
72. Крезуб А. Назв. праця. – С. 107.
73. Див.: Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К, 1993. – С. 207.
74. Див.: *Włękita wielkanoc* // *Dziennik Polski*. – 1962. – 20, 21 kwiec.
75. Карпенко О. Ю. Назв. праця. – С. 151.
76. Підраховано та узагальнено: Центральний державний архів вищих органів та управління України ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 29, арк. 196; Українська Галицька Армія. – С. 410–411.
77. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. – Торонто, 1966. – С. 61.
78. Цит. за: Карпенко О. Ю. Назв. праця. – С. 150.
79. Ці події яскраво змальовані в історико-документальній повісті А. Чайковського «Чорні рядки» (Львів, 1928).
80. Див.: Залеський О. Гірська Бригада УГА в ЧСР. – В кн.: Українська Галицька Армія. – Т. 5. – С. 69–79; Терлецький М. Табір інтернованих в Німецькiм Яблоннім в Чехо-Словаччині. – В кн.: Українська Галицька Армія. – С. 582–584.
81. Бемко В. Напад румунів на Покуття 24 травня 1919 // Там само. – С. 429–432.
82. Верига В. Назв. праця. – С. 475–476.
83. Див.: Курманович В. Відворот УГА за Збруч // Діло. – 1934. – Ч. 117.
84. Там само.
85. Див., зокрема: Ліщинський М. Справа Чортківської офензивы вияснена // Новий час. – 1936. – Ч. 69; Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Дніпрова хвиля. – Мюнхен, 1953. – С. 118–122; Чортківська офензива. – Вид. Братства кол. вояків 1-ї Української Дивізії УНА. – Мюнхен, 1953. – С. 8–10.

86. Див.: Микитей Г. Правда правда про Чортківську офензиву // Діло. – 1936. – 9 лют.
87. Українська Галицька Армія. /Матеріали до історії/. Т. 4. – Вінніпер, 1968. – С. 12–13.
88. Омелянович-Павленко М. Назв. праця. – С.69–70.
89. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1405, арк. 1–2.
90. Марітчак Т. От. Волощук про Чортківську офензиву // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 3. – С. 3.
91. Див.: Мигович П. При 7-ій Бригаді УГА // Там само. – 1937. – Ч. 10. – С. 18.
92. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії (далі – Денник НК УГА). – Нью-Йорк, 1974. – С. 5–6.
93. Українська Галицька Армія. – С. 418.
94. Макарушка Л. Фрагменти з Чортківської офензиви // Календар Червоної Калини на 1935 рік. – С. 71–74; Денник НК УГА. – С. 6.
95. Кох Г. В другі роковини смерті полк. Ген. Булави Альфреда Шаманека // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 14. – С. 2.
96. Колтунюк Р. З кліщів смерті // Там само. – 1922–1923. – Ч. 23–24. – С. 3–4; Українська Галицька Армія. – Т. 4. – С. 21.
97. Там само. – С. 22.
98. Див.: Калина В. Курінь смерті УСС. – «Українська Бібліотека», Ч. 37. – Львів, 1936. – С. 78–82.
99. Цит. за: Крезуб А. Назв. праця. – С. 147.
100. Українська Галицька Армія (Матеріали до історії). – Т. 2. – Вінніпер, 1967. – С. 351.
101. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 1, арк. 22.
102. Там само, арк. 174, 280.
103. Там само, спр. 2, арк. 43.
104. Там само, спр. 1, арк. 150–151.
105. Там само, арк. 139.
106. Там само, спр. 221.
107. Див.: Д. М. Жидівський курінь УГА / Українська Галицька Армія. – С. 257–258.
108. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, арк. 12, 205.
109. Див.: Українська Галицька Армія. – Т. 4. – С. 34.
110. Денник НК УГА. – С. 7.
111. Українська Галицька Армія. – Т. 4. – С. 424.
112. Див. Вагіньскі Н. Wojsko polskie na Wschodzie 1914–1920. – Warszawa, 1921. – S. 528–530.
113. Історія українського війська. – Третя частина. – С. 515.
114. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Частина II. – Мюнхен, 1951. – С. 5.
115. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філядельфія, 1967. – С. 339.
116. Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – НТШ. Бібліотека українознавства. – Ч. 8. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – С. 193.

117. Див., зокрема: Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919.– Частина I і II. – С. 17–18; Назарук О. Рік на Великій Україні. – Відень, 1920. – С. 211–216; Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. – К., «Україна», 1995. – С. 100–102.
118. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 4, арк. 82.
119. Там само, арк. 94.
120. Там само, арк. 10.
121. Там само, спр. 1. арк. 216.
122. Станімір О. Назв. праця. – С. 85; Волицький В. Назв. праця. – С. 18–19.
123. Див.: Денник НК УГА. – С. 18–19.
124. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 4, арк. 224.
125. Там само, арк. 188.
126. Там само, арк. 186–187.
127. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 2, спр. 1, арк. 214.
128. Там само.
129. Цит. за: Українська Галицька Армія. – С. 458.
130. Капустянський М. Назв. праця. – С. 46.
131. Там само. – С. 50–51.
132. Найбільш аргументовано ця позиція викладена: Дяків Я. Стратегічне положення УГА по переході через Збруч літом 1919 // Український скиталець. – 1923. – Ч. 6.– С. 6–7; Шанковський Л. Назв. праця. – С. 145–146.
133. Історія українського війська. – Частина III.– С. 550; Шанковський Л. Назв. праця. – С. 143.
134. Дольницький М. Українська Галицька Армія в боях з большевиками // Українська Галицька Армія. – С. 454.
135. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 5, арк. 151; Капустянський М. Назв. праця. – С. 68–71.
136. Там само. – С. 75.
137. Там само.
138. Кравс А. Назв. праця. – С. 18.
139. Див.: Денник НК УГА. – С. 26–30.
140. Там само.
141. Там само. – С. 30–32.
142. Удовиченко О. І. Назв. праця. – С. 113.
143. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Розвідки і матеріяли. – Книга п'ята, 1922. – С. 184.
144. Див.: Нагаєвський І. Назв. праця. – С. 304.
145. Мазепа І. Назв. праця. – С. 34–35.
146. Див.: Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – С. 197.
147. Pobog-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945. – Т. II. – London, 1956. – S. 217–219.
148. Цит. за: Мазепа І. Україна в огні. – С. 64–65.
149. Денник НК УГА. – С. 34.
150. Дольницький М. Українська Галицька Армія в боях з більшовиками. – В кн.: Українська Галицька Армія. – С. 462.

151. Кравс А. Назв. праця. – С. 28.
152. Дольницький М. Назв. праця. – С. 463–464.
153. Див.: Станімір О. Назв. праця. – С. 101–102; Волицький В. Назв. праця. – С. 193.
154. Див.: Деникин Л. Очерки русской смуты. – Т. 5. – Берлін. – С. 254.
155. Див.: Мазепа І. Назв. праця. – С. 67–79; Удовиченко О. І. Назв. праця. – С. 124–128.
156. Див.: Кравс А. Назв. праця. – С. 29–39; Мишуга Л. Похід українських військ на Київ. – «Український пралор». – Відень, 1920. – С. 3–9; Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні: спомин з часу від липня до грудня 1919 р. Відень, 1921. – С. 51–52, 100–110; Його ж: Українська Галицька Армія в боях з армією ген. Денікіна. – В кн.: Українська Галицька Армія. – Т. 1. – С. 469–483; Власовський В. Генерал Тарнавський. – Львів, 1935. – С. 146–158; Денник НК УГА. – С. 41–43; Подюк І. На цьому мості стояли ми... – В кн.: Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 96–102 та ін.
157. Українська Галицька Армія. – Т. 1. – С. 470–471.
158. Див. також: Подюк І. Як денікінці дісталися до Києва // Свобода. – 1960. – 25 жовт.; Вадійський А. Похід з'єднаних українських армій на Київ в світлі історичної правди. – В кн.: Українська Галицька Армія. – Т. 3. – С. 209–211.
159. Джерела подають текст договору з незначними відхиленнями, див.: Денник НК УГА. – С. 3–44; Українська Галицька Армія. – Т. 1. – С. 475.
160. Лозинський М. Назв. праця. – С. 186; Удовиченко О. І. Назв. праця. – С. 128.
161. Мазепа І. Назв. праця. – С. 71, 73.
162. Мишуга Л. Похід українських військ на Київ. – «Український пралор». – Відень, 1920. – С. 8.
163. Денник НК УГА. – С. 44–49.
164. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 2, спр. 4, арк. 154.
165. Українська Галицька Армія. – Т. 1. – С. 464.
166. Денник НК УГА. – С. 228.
167. Мазепа І. Назв. праця. – С. 87–88.
168. The ukrainian documents 1919–1921. Taras Hunchak. – New York, 1984. – Volume II. – S. 33.
169. Удовиченко О. І. Назв. праця. – С. 132.
170. Денник НК УГА. – С. 69.
171. Там само. – С. 87–92.
172. Левицький О. Назв. праця. – С. 12–13.
173. Див.: Там само. – С. 13–23; Назарук О. Назв. праця. – С. 216–217.
174. Денник НК УГА. – С. 101–102.
175. Левицький О. Назв. праця. – С. 34–35.
176. Там само. – С. 38–39.
177. Див.: Там само. – С. 40–54; Шухевич С. Назв. праця. – Ч. III. – С. 57; Лозинський М. Назв. праця. – С. 188–189; Удовиченко О. І. Назв. праця. – С. 133–136; Нагаєвський І. Назв. праця. – С. 312–313.

178. Мірчук П. Назв. праця. – С. 351.
179. Левицький О. Назв. праця. – С. 95.
180. Лозинський М. Назв. праця. – С. 189.
181. Доценко О. Літопис української революції. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 266–268.
182. На підставі стенограм та власних записів її перебіг повно передають: Мазепа І. Назв. праця. – С. 132–135; Доценко О. Назв. праця. – Т. 2. – кн. 4. – С. 271–274; Шухевич С. Назв. праця. – Ч. III. – С. 83–84.
183. Мишуга Л. Назв. праця. – С. 9–10.
184. Див.: Денник НК УГА. – С. 98.
185. Кох Г. Назв. праця. – С. 16.
186. Перебіг наради докладно з'ясовується в щоденниках: Кох Г. Назв. праця. – С. 21–25; Левицький О. Назв. праця. – С. 108–133.
187. Там само.
188. Визнання, зроблене Коху Г. Назв. праця. – С. 51.
189. Доценко О. Назв. праця. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 283.
190. Українська Галицька Армія. – С. 507.
191. Див.: Кравс А. Назв. праця. – С. 67.
192. Див.: Суд над ген.Тарнавським. Вінниця. – 13–14 лют. 1919 // Денник НК УГА. – С. 245–308; Кох Г. Назв. праця. – С. 47–49.
193. Денник НК УГА. – С. 107–108.
194. Там само. – С. 112–13.
195. Там само. – С. 114.
196. Там само. – С. 114–115.
197. ЦДІА, ф. 581, оп. 1, спр. 148, арк. 1–4.
198. Україна. – 1919. – 10, 13 листоп.
199. Там само.
200. Історичний момент // Там само. – 14 листоп.
201. Див.: Денник НК УГА. – С. 129–150.
202. Левицький О. Назв. праця. – С. 168, 173.
203. Денник НК УГА. – С. 123.
204. Там само. – С. 124, 126, 132.
205. Там само.
206. Там само. – С. 137.
207. Денник НК УГА. – С. 131.
208. Там само. – С. 130.
209. Там само. – С. 136, 146.
210. Під прапором Жовтня: 1917–1920 рр. Збірник документів та матеріалів. – Львів, 1957. – С. 108, 111, 115, 128, 130.
211. Литвин М., Науменко К. Назв. праця. – С. 204.
212. ДАЛО, ф. 219, оп. 1, спр. 16, арк. 15.
213. Карпенко О. Ю. З історії революційної боротьби західноукраїнських трудящих за владу Рад, за воз'єднання з Радянською Україною // Вісник Львівського державного університету. Серія історична. – 1965. – С. 68–71.

214. ЦДА України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 32, арк. 1; Мазепа І. Назв. праця. – С. 172–173.
215. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1958. – С. 7, 13–19.
216. Там само. – С. 23–34.
217. Там само. – С. 27.
218. Текст відозви вміщений: Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919–20 рр. – Нью-Йорк, 1966. – С. 47.
219. Червоний стрілець. – 1920. – 6 січ.
220. Денник НК УГА. – С. 164.
221. Узагальнено: Там само. – С. 177, 183–184.
222. Там само. – С. 169-170; Шевчук С. Назв. праця. – С. 110.
223. Див.: Там само. – С. 198–199, 202–203.
224. Цит. за: Шухевич С. Назв. праця. – С. 111–112.
225. Див.: Гірняк Н. Назв. праця. – С. 68–116.
226. Див.: Литвин М. Р., Науменко К. Є. Назв. праця. – С. 285–288.
227. Гірняк Н. Назв. праця. – С. 120; Денник НК УГА. – С. 209, 213.
228. Там само. – С. 204–206, 221–223.
229. Див.: Там само. – С. 223–224; Шухевич С. Назв. праця. – Ч. IV. – С. 154; Українська Галицька Армія. – С. 563; Шевчук С. Назв. праця. – С. 114–115.
230. Шанковський Л. Назв. праця. – С. 195.
231. Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 5. – С. 23.
232. Див.: Годинський П. Останні дні ЧУГА // Календар Червоної Калини на 1931 рік. Львів, 1930. – С. 4–7; Алиськевич М. Півроку під большевиками // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 9. – С. 20–24; Ч. 10. – С. 10–11; Пекарчук І. Правда про 10 і 11 листопада 1920 р. // Там само. – Ч. 4. – С. 8–9.
233. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 1, спр. 645, арк. 11.
234. Бемко В. Ліквідаційна комісія УГА // Українська Галицька Армія – С. 556–557.
235. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 305–306.
236. Українська Галицька Армія. – С. 559.
237. Українсько-московська війна 1920 р. / Оперативні документи Штабу Армії УНР. – Варшава, 1933. – С. 6.
238. Там само. – С. 7–8; Шанковський Л. Назв. праця. – С. 210–211.
239. Цит. за: Шанковський Л. Назв. праця. – С. 218–219.
240. ЦДАВОУ, ф. 4451, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
241. Там само, арк. 4–9; Д. М. Назв. праця. – С. 592–594.
242. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДГОУ), ф. 233, оп. 1, спр. 6, арк. 22–23, 34–37.
243. Див.: Верига В. Галицька Соціалістична Советська республіка (1920 р.) (Перша більшовицька окупація Галичини). – Записки ІІТШ. – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Мельбурн, 1932. – С. 119.

244. Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. – «Наукова думка». – Т. 3. – К., 1967. – С. 417.
245. ЦДГОУ, ф. 233, оп. 1, спр. 207, арк. 13–14.
246. Гражданская война на Украине. – Т. 3. – С. 467.
247. Верига В. Назв. праця. – С. 122.
248. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Назв. праця. – С. 314–316.
249. Там само. – С. 310–312; Максимчук І. Кожухів–Львів, 1930.– С. 49–53.
250. Див.: Шухевич С. Назв. праця. – С. 105–106.
251. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – С. 193.
252. Див.: Трагедія Галицької України. Зладив і упорядкував Осип Мегас. – Вінніпег, 1921. – С. 96–126.
253. ЦДІА України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 115, арк. 8.
254. Терлецький М. Табір інтернованих в Німецькiм Яблоннiм в Чехо-Словаччинi // Українська Галицька Армія. – С. 583.
255. Терлецький М. Назв. праця. – С. 583.
256. Наріжний С. Українська еміграція. – Ч. 1. – Прага, 1942. – С. 62.
257. Див.: Український скиталець. – 1923. – Ч. 8. – С. 13–22.
258. ЦДАВОУ, ф. 4440, оп. 1, спр. 25, арк. 4–6.
259. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Назв. праця. – С. 317.

Розділ 6

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЙОГО БОРОТЬБА ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

З вимушеним відступом Галицької Армії за Збруч західні землі України (Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) опинилися під польською окупацією.

Ігноруючи міжнародні зобов'язання¹, польські правлячі кола відмовляли українському населенню в праві на вільний національний розвиток, проголошували необхідність утворення однопольської держави шляхом примусового ополячення поневоленого народу. У зв'язку з цим окупаційний режим відразу ж спрямував свої зусилля на знищення будь-яких ознак національної суверенності галицьких українців, придушення їх національно-визвольного руху, ліквідацію громадських та культурних інституцій, перетворення захоплених земель на інтегральну частину польської держави.

В Західній Україні було введено надзвичайний стан, запроваджено військово-поліцейський терор. Уже в листопаді 1918 р. проведено масові арешти і вивезення зі Львова заручників – відомих українських діячів Ю. Романчука, К. Студинського, В. Охрімовича, В. Старосольського, І. Кивелюка, В. Бачинського та ін.

Тисячі звинувачених у непослуху й опорі владі, запідозрених у саботажі, полонених Української Галицької Армії було кинуте в концентраційні табори. Згідно зі звітом Міжнародного Червоного Хреста, восени 1919 р. число українців, заарештованих і засланих до таборів, перевищило 100 тис., серед них більше тисячі греко-католицьких священників. Від голоду, тифу, тортур у концтаборах Домб'я, Вадовиць, Пикулич, Ланцута, Стшалкова, Ялівця, у казематах Модліна, Берестя (Бреста), Варшави загинули тисячі українських патріотів. Лише у так званих «бугшопах» біля Берестя від тифу померло 27 тис. чоловік². Військово-польові суди розстрілювали без суду і слідства. Насамперед знищували національно свідомих представників української інтелігенції, зокрема греко-католицького духовенства, вчителів, студентів, як потенційних носіїв українства, патріотично настроєних селян. Так, було розстріляно десятків

українських священників, серед них Лопатинського, Заторського, Галібея, Сухаревського³. Відомий діяч радикальної партії Іван Макух, згадуючи тогочасні обставини, писав: «Польське військо вистрілювало українців, селян та інтелігентів без ніякої причини в цілім ряді громад аж по Збруч. Так загинули тисячі. Палили хати. Грабували майно. Між іншим, без ніякого суду польське військо розстріляло композитора о. Остапа Нижанківського, о. Захарія Підляшецького і його сотрудника в Монастириськах, державного секретаря земельних справ ЗО УНР Михайла Мартинця з цілою урядовою місією. Винищити українську інтелігенцію – це було перше завдання польської адміністрації та поліції, майже всю українську інтелігенцію і свідоме селянство запроторено в концентраційні табори»⁴.

Закріплюючи «польський стан посідання» на українських землях, окупаційні власті проводили політику злиття Галичини з етнічною Польщею. 10 листопада 1919 р. у Варшаві розпочав роботу сейм з участю лише польських представників Галичини, колишніх послів до галицького сейму та австрійського парламенту. 30 січня 1920 р. уряд скасував Галицький Краєвий Сейм і Краєвий Виділ. Головою державної адміністрації в Галичині було призначено генерального делегата, який підпорядковувався лише варшавському урядові. Таким чином, автономію Галичини, яку вона мала за Австрії, було ліквідовано.

Скасовувались повітові виділи, а їх права й обов'язки передавалися старостам. У містах і селах усувалися громадські ради, вийти та бурмістри і насаджувалися урядові комісари. Адміністрація формувалася з поляків. Усією повнотою прав користувалося лише польське населення краю, українців трактували вороже, як жителів завойованої території⁵.

У березні 1920 р. було заборонено офіційно вживати назви «Галичина», «Україна», «українець». Замість них запроваджувалися: «Малопольська Виходня», «русін», «руські», «русінські»⁶. Українська мова усувалася з урядових установ. Діяльність українських політичних партій та організацій припинялась, українські газети закривалися.

Польська репресивна колонізаторська політика входила в суперечність з демократичними традиціями українського населення краю, його природною етнополітичною толеранцією, високим рівнем національної свідомості.

Збройне повалення Української держави, національна зневага, жорстокий політичний та економічний гніт викликали рішучий і впертий опір українського народу польським окупантам. Множилися підпали поміщицьких фільварків, напади на поліцейські дільниці, диверсії на залізницях і телеграфних лініях. Край потрясли народні заворушення. 16 квітня 1920 р. збройне повстання вибухнуло на Гуцульщині. Біля 600 повстанців розгромили поліцейський загін в с. Зелена, гарнізон жандармерії в Жаб'ї. Власті запровадили на Покутті надзвичайні суди, а проти повстанців кинули численні військові підрозділи. Учасник повстання М. Горбовий згадував, що каральні загони 49-го полку «стріляли у кожную хату, били до крові, все грабували і знищували»⁷.

Після київської катастрофи Директорія та її війська опинилися в «трикутнику смерті» – між арміями Польщі, радянської Росії та Денікіна. Безнадійність становища посилювали внутрішні протиріччя та розмежування між обома українськими урядами – УНР і ЗУНР (на початку 1920 р. уряд ЗО УНР повернувся до попередньої назви – ЗУНР). Кожен з них, шляхом зовнішньополітичних комбінацій, намагався знайти свій вихід з катастрофи. Якщо уряд диктатора, задля порятунку ЗУНР, бачив своє головне завдання в боротьбі з Польщею і радянською Росією, при цьому шукаючи підтримки Антанти, то уряд УНР вважав за необхідне і єдино можливе в тих умовах іти на союз із Польщею, навіть поступившись останній Галичиною.

Шостого листопада 1919 р. командувач УГА генерал М. Тарнавський підписав з Денікіним договір, за яким Галицька Армія переходила в розпорядження головного командувача збройних сил Півдня Росії. Є. Петрушевич виїхав до Відня, де приступив до реорганізації уряду і активної зовнішньополітичної діяльності. Після від'їзду Ф. Швеця і О. Макаренка за кордон Директорія розпалася. Всі її права перейшли до С. Петлюри, з відома якого голова дипломатичної місії УНР А. Ливицький підписав з польським урядом Варшавський договір, за яким УНР визнавалася незалежною державою, але в той же час Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя і Західне Полісся, заселені автохтонним українським населенням, відходили до Польщі.

Варшавський договір викликав велике незадоволення в Галичині, поглибив розкол українського політичного табору, наблизив

загальну катастрофу. Замість політики всеукраїнського соборництва знов наставала доба самостійного ведення західноукраїнської державної політики.

Радянсько-польська війна викликала в галичан певні сподівання на зміну політичної ситуації. Тим часом вона ще більше її ускладнила. Початковий успіх польсько-українських військ у боях з Червоною армією у квітні-травні 1920 р. дуже скоро обернувся поразкою.

Захопивши 12 червня Київ, більшовицька армія протягом липня – серпня продовжувала наступ на захід. Майже всі українські землі, в т. ч. 16 галицьких повітів з 52, були зайняті більшовиками.

Місцеве населення в цілому прихильно зустріло радянські війська, сподіваючись на остаточне звільнення від ненависного польського окупаційного режиму. Досвід польської політики впродовж 1919–1920 рр. щодо українців альтернативи галичанам просто не залишав.

Радянська історіографія по-своєму трактувала прихильне ставлення галичан до Червоної армії, висвітлюючи його як вияв, насамперед, їх соціальних домагань та бажання запровадити в себе радянську політичну та економічну системи. Вона значно перебільшувала ступінь соціальної революційності широких верств галицького селянства, вихованого австрійською владою в дусі пошани до закону та приватної власності. Відомий більшовик В. Затонський згадував, що галицькі селяни з повагою ставилися до власності на землю і не поспішали ділити чуже майно. У своїх спогадах він писав: «Навіть не те, щоб селяни боялися повороту поляків, а просто вважали за неможливе порушити «святе» право власности, бодай панської. Вперше від більшовиків почули галицькі хлопи, що в порушенні права приватної власности нема гріха. Довелось видати спеціальний наказ, щоб селяни жали колишній панський хліб. Лише перевіривши, що підпис і печатки правильні, селяни сунули на панські лани»⁸. Спогади Затонського засвідчують високу правову свідомість галицького селянства.

Попри це, більшовики вели значну організаційно-політичну та агітаційно-пропагандистську роботу в масах. У складі 14-ї армії, що дислокувалась на терені Галичини, служили сотні галицьких і наддніпрянських комуністів, спеціально присланих із Росії й України. Ще в лютому 1920 р. в Україні була утворена Комуністична партія більшовиків Галичини і Буковини як обласна організація Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У). У квітні

1920 р. в Києві на партійній конференції було обрано Галицький організаційний комітет КП(б)У (Галорком) на чолі з Ф. Коном, який мав своїм завданням вести агітаційну роботу серед населення краю.

Восьмого липня 1920 р. на спільному засіданні політбюро ЦК КП(б)У і Галоркому було утворено Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. Затонським. За задумом комуністів, Галревком створювався як тимчасовий революційний уряд Галичини. Його поява була зумовлена не легітимним волевиявленням народних мас, а військово-політичною ситуацією, витвореною в ході радянсько-польської війни.

Ленін схвалив утворення Галревкому і, за свідченням В. Затонського, «наказав не панькатись з буржуазією та куркульнею і якомога розбивати єдиний національний фронт, кожне національне угруповання, виховувати натомість інтернаціональну солідарність трудящих»⁹.

П'ятнадцятого липня Галревком, осідком якого був Тернопіль, проголосив створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, яка мала вступити в організаційні зв'язки з радянською Росією і радянською Україною. 18 липня Галревком у відозві «До селян та робітників Галичини» заявив, що «вся влада в Галичині належить тільки галицьким селянам і робітникам! Вони диктують всім свою волю, вони рішатимуть про дальшу долю краю»¹⁰. У розвиток цього 1 серпня 1920 р. Галревком видав декрет № 1 про встановлення в Галичині радянської влади. За цим декретом до скликання з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів уся влада переходила до Галревкому та місцевих органів – ревкомів.

За декретом від 15 серпня «всі землі панів, бувші цісарські, монастирські і церковні лани, пасовища і луки з живим і мертвим інвентарем» мали перейти «до рук трудящих мас через революційні комітети»¹¹.

В основі політичного режиму була більшовицька організація. На початку серпня політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад ЦК Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) на чолі з В. Затонським, яка об'єднала всі галицькі комуністичні групи в Росії й Україні. Одночасно на території, де діяв Галревком, було створено політбюро Комуністичної партії Галичини (КПГ), до якого увійшли В. Затонський, М. Баран, А. Бараль та ін. КПГ і Галревком вели активну політично-пропагандистську роботу серед різних

прошарків галицького суспільства – селян, робітників, у тилу польської армії.

Проте заклики комуністів до збройного повстання під більшовицькими гаслами не знайшли в краї всенародної підтримки. Свідоме несприйняття й ігнорування ними національно-державних настроїв місцевого населення викликали недовіру і стримували його від активних дій. Лише в окремих регіонах краю, де ще були міцні московфільські традиції, використовуючи важке соціальне становище населення, його антиокупаційні настрої, комуністичним агітаторам вдалося викликати заворушення. Зокрема, в серпні 1920 р. виступили селяни кількох сіл Сколівського повіту на чолі з Ф. Бекешем і була проголошена Бойківська республіка^{11а}. Спроби організаторів виступу надати йому радянсько-більшовицького характеру, всупереч сподіванням, спричинилися до локалізації та придушення повстання польською владою. Існування радянської влади в Галичині не мало відповідного ґрунту і було нетривалим.

Наприкінці серпня 1920 р. польському військові вдалося завдати поразки більшовицькій армії. Західну Україну знову захопила Польща.

Українське населення не примирилося з ворожою окупацією. У широких народних масах утверджувалось переконання, що край залишається окремою українською територією, яка тимчасово опинилася під окупацією Польщі. На всі спроби останньої виконувати в Галичині державну владу населення відповідало пасивним опором, який періодично переростав в активну оборону. Українці не вірили у тривалість Польщі як держави, демонстративно виявляли неґацію, політичне невизнання повноважень окупаційного режиму, дотримувалися думки про творення держави в державі¹².

Утвердженню таких настроїв сприяла політика уряду ЗУНР на чолі з диктатором Є. Петрушевичем. З відновленням західноукраїнського державного центру у Відні змінилися завдання і характер його діяльності. В нових умовах, коли уряд не мав реального державного суверенітету над краєм, основну свою увагу він зосередив на зовнішньополітичній діяльності, зберігаючи також за собою верховне керівництво національно-визвольною боротьбою на терені Галичини.

Усі повноваження державного центру були в диктатора. Тридцятого серпня 1920 р. спеціальним розпорядженням утворювалась Колегія уповноважених, яка була лише дорадчим органом при дик-

Уряд Західно-Української Народної Республіки у Відні 1920 р.

таторі. Предметом нарад Колегії уповноважених були лише ті питання, які виносив на порядок денний сам диктатор. Вона не мала також права ухвалювати зобов'язуючих постанов. Уповноважені диктатора були лише найвищими урядовцями державного центру, межі компетенції яких визначав диктатор. Реорганізація уряду давала змогу Є. Петрушевичу зосередитися в основному на справах закордонної політики¹³.

Відповідно до цього здійснювався розподіл повноважень між державним центром за кордоном і крайовим проводом, який здійснював безпосереднє політичне керівництво різними сферами суспільного життя галицьких українців. При цьому всі дії крайових політичних чинників узалежнювались від політики уряду, який заявив, що не бере на себе відповідальність за те, яке буде міжнародне вирішення долі Галичини, якщо в краї не виконуватимуть його розпоряджень.

Однак найвищим політичним органом у краї стала не Українська Національна Рада, від імені якої виступав диктатор, а нова інституція – Міжпартійна Рада, до якої перейшла крайова політика¹⁴. Незавершеність розподілу повноважень між державним центром у Відні і крайовим проводом стануть у майбутньому джерелом взаємного побороювання¹⁵.

Одним із центральних завдань еміграційного уряду і крайового проводу було вироблення власної державно-політичної концепції,

важливим аспектом якої мало стати визначення місця і ролі Галичини у здійсненні ідеалу соборної української держави. Після Варшавського договору перед урядом ЗУНР стояла альтернатива: або визнати рішення голови Директорії як представника влади соборної української держави і змиритися з польською окупацією, що на практиці означало відмову від ідеї соборності, або ж, враховуючи слабкість українського державного центру, власними силами вести дальшу боротьбу за визволення з-під Польщі, щоби в слушний час здійснити ідею соборності. Для цього Галичина мала відповідні внутрішні правові передумови, які полягали в тому, що ЗУНР і після проголошення злуки з УНР зберігала за собою характер окремої держави, мала свої уряд, адміністрацію, військо і т.п.¹⁶

Саме ці обставини спонукали уряд ЗУНР висунути на перших порах державну концепцію, суть якої полягала у відбудові соборної української держави з усамостійненого галицького плацдарму. З цією метою галицькі політики спільно з наддніпрянськими та буковинськими діячами, що були в опозиції до уряду С. Петлюри, 4 січня 1921 р. утворили у Відні «ідейний національно-громадський центр» – Всеукраїнську Національну Раду (ВНР), яка мала на меті сконсолідувати всі державотворчі соборницькі сили в їх боротьбі за українську державу. До складу ВНР входило 95 делегатів від політичних партій та громадських організацій Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Кубані, зокрема від українських партій соціалістів-федералістів, соціалістів-самостійників, соціалістів-революціонерів, народної, народно-республіканської, народно-трудової партії, радикальної, селянсько-радикальної, Української народно-демократичної партії Буковини, Ліги віднови України, Українського жіночого союзу. До ВНР не вступили правоконсервативні та ліворадикальні партії. Головою президії ВНР було обрано С. Шелухіна, а його заступниками – Р. Перфецького, О. Грекова та представника Кубані¹⁷.

Політичною платформою діяльності ВНР стали постанови першої сесії загальних зборів Ради 12 лютого 1921 р. У десяти резолюціях сесії ВНР розкривалося правно-державне становище всіх українських земель, вказувалось на хибну східноєвропейську політику Антанти, ігнорування нею права націй на самовизначення, засуджувались спроби реставрації імперської Росії та заохочення агресії Польщі щодо України. ВНР ствердила антидемократичний характер більшовицького режиму в Україні, відкинула умови Варшавського договору як такого, що суперечить національним інтере-

сам України. Стосовно українських державних центрів ВНР зазначала: «Зважаючи на те, що в процесі боротьби українського народу за свою волю та державність на українських землях утворились три державні центри: УНР, Галичини і Кубані, що міжнародне становище їх зовсім неоднакове, а відносини з сусідами у них дуже складні, – ВНР визнає доцільним, щоби... не втручатись один в компетенцію другого»¹⁸. Така політична платформа мала стати основою для подальшого зближення різноманітних українських політичних сил, їх державно-організаційного оформлення, що сприяло б активізації боротьби за корінні інтереси українського народу.

Однак уже в лютому 1921 р. в самій ВНР намітились протиріччя, які особливо загострилися після того, коли стало відомо, що ряд членів президії та виконавчого комітету Ради (О. Греков, О. Макарєнко, О. Андрієвський) без відома останньої від імені ними ж зреформованого і самопроголошеного уряду УНР вступили в переговори з урядами Польщі і Франції, на вимогу яких підтвердили умови Варшавського договору щодо Галичини, погодились на федеративний союз України з майбутньою небільшовицькою Росією¹⁹.

Наслідком цього був вихід 19 квітня галицьких та буковинських делегатів із ВНР, у результаті чого вона перестала існувати²⁰. З ліквідацією ВНР було упущено останню можливість об'єднати всі українські сили навколо ідеї відбудови соборної держави.

У цих умовах західноукраїнська державна концепція трансформувалася в ідею незалежної Галицької Республіки, утворення якої мали гарантувати держави Антанти. Ця концепція знайшла своє втілення в підготовленому урядом ЗУНР проекті «Основ державного устрою Галицької Республіки», який 30 квітня 1921 р. був запропонований Найвищій Раді держав Антанти в Парижі та Лізі Націй у Женеві. Проект передбачав утворення Галицької Республіки як незалежної і суверенної держави з республіканською формою правління. Планувалась парламентсько-президентська структура верховної влади, законодавча вітка якої мала належати Державній Раді, обраній на загальних всенародних виборах. За таким же принципом мав обиратися глава держави – Президент Галицької Республіки.

Для утворення незалежної Галицької Республіки уряд ЗУНР пропонував державам Антанти утворити Міжкоаліційну комісію для Галицької Держави, яка мала передати крайовій Адміністраційній раді, утвореній з числа членів Української Національної Ради, всю

політичну та мілітарну владу на території Галичини. У свою чергу Адміністраційна рада зобов'язувалась до трьох місяців провести вибори до Державної Ради²¹.

Розрахунки уряду Є. Петрушевича на утворення суверенної Галицької Республіки ґрунтувалися на певних міжнародно-правових передумовах. З цього приводу «Український Прапор» писав: «Справа ЗУНР як одної з т. н. сукцесійних держав Австро-Угорщини була для великих держав світа цілком ясна й легка до розв'язання, бо утворення самостійної Галицької Держави не стояло на перешкоді ні «об'єдинительно» настроєній французькій політиці, ні коректній та все задалегідь передбачаючій Англії»²². Остаточне вирішення долі Галичини, як австрійської спадщини, Антанта залишала за собою.

Намагаючись усунути галицьку проблему з міжнародних форумів, поляки прагнули втягнути українців у переговори про автономію Галичини, не маючи найменшого наміру втілювати її в життя. У серпні 1921 р. польський уряд звернувся до о. Т. Войнаровського бути посередником у польсько-українському діалозі. Польський міністр Скірмунт заявив Войнаровському, що Польща готова вести з українцями переговори з усіх питань, у т. ч. про «широку автономію» краю, за винятком проблеми суверенітету Галичини. Уряд ЗУНР відкинув пропозиції поляків, посилаючись на 91 статтю Сен-Жерменського договору. Спроби Войнаровського переконати членів УНРади у Львові піти на переговори зустріли рішучий осуд²³. Галицькі політики розуміли, що справа західноукраїнських земель є міжнародною проблемою, а питання автономії є вже внутрішньою справою Польщі, яка може про це скільки завгодно дискутувати, але ніколи не реалізує її. Ініціатива польсько-українських переговорів була потрібна Польщі для міжнародного вжитку, вона мала продемонструвати світові, що українці змирилися з існуванням польської держави на своїх землях, ведуть з нею переговори про свої національно-культурні права, що само собою вже не є предметом міжнародної політики.

Справжні наміри Польщі щодо Галичини та її українського населення демонструвала внутрішня політика. Користуючись невирішеністю галицької справи на міжнародній арені, Польща тим часом проводила в краї політику «доконаних фактів».

Інкорпоративна концепція ендеків «Польща для поляків» стала основою державної політики в українському питанні. Вона розвивала ідею пріоритету національного інтересу над суспільним, визнава-

ла неминучість національних конфліктів. Згідно з цією концепцією українське населення уряд розглядав як потенційний об'єкт асиміляції шляхом зміни національної структури Галичини і Західної Волині, а також відповідним чином спрямованої господарської, мовної та освітньої політики²⁴.

Конкретним проявом такої політики була аграрна реформа, розпочата в Польщі 1919 р. і поширена в формі парцеляції²⁵ та осадництва²⁶ на Західну Україну. Організатори реформи всіляко дбали, аби парцельована земля потрапила в польські руки, зміцнюючи тим самим «польський стан посідання» в Галичині. Голова Польської людської партії, тодішній прем'єр-міністр В. Вітос у своєму виступі в сеймі 7 червня 1919 р. заявив: «Наша партія виходить з засади: скільки землі – стільки вітчизни. Земельну реформу ми розуміємо не тільки як соціально-економічне питання, але як велику державну і національну проблему, завданням якої є розширити кордони нашої вітчизни, скріпити певність нашого національного стану посідання»²⁷.

Незважаючи на суцільне знищення краю війнами, хронічне безземелля українського селянства та аграрне перенаселення, закон від 17 грудня 1920 р. про військове осадництво на східних кресах передбачав виділення кращих земель для демобілізованих жовнірів і офіцерів польської армії, які мали стати опорою окупаційного режиму в краї. Осадникам гарантувалася фінансова та господарська підтримка (будівельними матеріалами, паливом) влади²⁸. Протягом перших двох років земельної колонізації в Галичині між військовими осадниками було розпарцельовано 160 тис. га землі. За цей же час у краї осіло десятки тисяч етнічних поляків²⁹.

Інкорпоративна політика ендеків проводилась у всіх сферах суспільного життя. У травні 1921р. Галицький крайовий банк було об'єднано з Польським державним банком. З 1 січня 1921 р. за новим законом про заробіткові і господарські спілки нагляд над українською кооперацією переходив до новоствореної Державної кооперативної ради. Всі українські службовці державних установ були зобов'язані скласти присягу на вірність польській державі. Через відмову скласти таку присягу майже шість тисяч урядовців було звільнено з роботи³⁰.

В освіті зусилля властей спрямовувалися на витіснення української мови, обмеження приватного шкільництва. Навчатись у Львівському університеті було дозволено лише польським громадянам і тим, хто відслужив у польському війську. Так і не було реалі-

зовано постанови про заснування українського університету, натомість усі кафедри з українською мовою викладання у Львівському університеті скасовано.

Тотальний наступ польського шовінізму викликав спротив українського населення. Всенародну визвольну боротьбу очолили національно-демократичні партії краю, об'єднані у Міжпартійну Раду³¹. Християнські суспільники, трудовики, радикали, а до червня 1921 р. і соціал-демократи дотримувалися думки про необхідність злиття всіх українських політичних партій в єдиний національний фронт, який би очолив боротьбу народних мас проти окупації, за відновлення державності західноукраїнських земель. За задумом уряду ЗУНР і Міжпартійної Ради, ця боротьба, в поєднанні з дипломатичними заходами, мала вплинути на Польщу і світову громадськість таким чином, щоб уряди Антанти визнали державну незалежність Галицької Республіки. «Для підтримки тої акції на міжнародній арені, – згадував І. Макух, – політичний провід у Східній Галичині наказував рішучу негативну поставу українців до будь-яких суверенних актів польської держави на цій території, щоб не давати польській дипломатії козира в руки, що українське населення вже визнає «польську суверенність»³².

Свою діяльність Міжпартійна Рада ґрунтувала на ідейно-політичній платформі уряду ЗУНР, основними засадами якої було невизнання суверенності польської держави на українській території, бойкот урядових розпоряджень, боротьба за ліквідацію окупаційного режиму в Галичині, відновлення західноукраїнської державності. Проблеми тактики і стратегії визвольного руху, захисту та усамостійнення українства в умовах польської окупації знаходили своє вирішення на міжпартійних з'їздах, де всі сфери суспільного життя – політична, соціально-економічна, культурно-освітня – розглядалися як предмет боротьби за національні інтереси. Свідченням цього були рішення Першого міжпартійного з'їзду, який відбувся 3–4 червня 1921 р. у Львові. Крім трудовиків, радикалів і християнських суспільників, у роботі з'їзду брали участь колишні послы до австрійського парламенту та галицького сейму, представники господарських, культурно-освітніх інституцій, студентства. З'їзд мав на меті виробити програму діяльності для всього національно-державницького табору, погодити «погляди і програми політичних партій в усіх ділянках суспільного життя, зокрема в питаннях зовнішньої політики, справи Галичини, ставлення до поляків та польської держави»³³.

Одним з найважливіших документів з'їзду була його «Політико-орієнтаційна резолюція», яка відкидала «всякі спроби відновлення нашого народного життя при допомозі Польщі чи Москви, кождо т. зв. «польську» чи «московську» орієнтацію як не ведучу до цілі і шкідливу»³⁴. Натомість з'їзд вказував на необхідність «пошуків опори в галузі державної будови серед широких мас свого власного народу»³⁵. Виявивши одностайну підтримку політиці уряду Петрушевича, окремі делегати (Л. Бачинський, Я. Чиж), разом з тим, робили йому закиди у «плеканні пасивного оптимізму», занедбанні зв'язків з краєм і необхідності їх організаційного впорядкування, виступили за відновлення повноважень УНРади³⁶.

У резолюції, що стосувалась Волині й Холмщини, з'їзд висловив протест проти Ризького договору, стверджуючи, що «мир той, укладений без участі населення Холмщини і Волині, не може роз'єднувати їх державної приналежності і жадає для Волині і Холмщини права самоозначення під міжнародною контролею». З'їзд запротестував також проти політики польського режиму на Волині й Холмщині, яка проявилася в «урядовій масовій колонізації, усуненню українців від всяких громадських служб, нищенню українського шкільництва і преси, релігійнім фанатизмі, переміні православних церков на римо-католицькі костьоли, нищенню політичних організацій і т.п.». У зв'язку з цим з'їзд звернувся до Ліги Націй, щоби та виступила в обороні прав українського народу. Крім того, вирішено «ввійти в порозуміння з українськими політичними організаціями Холмщини і Волині з ціллю встановлення спільної тактики в справах, які дотичні всіх земель, що знаходяться під польською владою»³⁷.

Розглянувши комплекс соціально-економічних проблем краю, з'їзд констатував факт безпощадної соціальної та економічної експлуатації краю польською державою, закликав українське населення повести боротьбу проти неї всіма доступними засобами, які мали на меті створення кооперативів, торгових, фінансових та промислових підприємств.

Відповідні заходи передбачалися і для протидії колонізації українського шкільництва, для створення нових українських початкових та середніх приватних шкіл, а також Українського університету у Львові. Окремою резолюцією з'їзд звертався до української еміграції з закликом «негайного повороту до праці в краю».

На з'їзді було також акцентовано увагу на необхідності зміцнення блоку українських політичних партій Галичини, Волині, Холмщи-

ни. Для активізації їх діяльності в масах з'їзд закликав «приступити до віднови партійних організацій, щоб через них взяти участь у широкій громадській роботі»³⁸. З'їзд піддав «критичному розглядові становище т. зв. пролетарської партії (УСДП* – М. К.) за розбиття одноцільного національного фронту»³⁹.

Розробка тактики Міжпартійної Ради знайшла своє продовження в роботі Другого міжпартійного з'їзду 3 вересня 1921 р., на якому широка дискусія розгорнулася навколо університетської справи. На пропозицію відомого вченого Василя Щурата було прийнято остаточне рішення про утворення українського університету, затверджено його структуру. Першим ректором було обрано В. Щурата⁴⁰.

Створення українського університету у Львові мало продемонструвати світу волю українського народу до боротьби за свої національні інтереси, підкреслити окремішність його суспільного життя, невизнання легітимності польського режиму в Галичині.

Предметом обговорення на з'їзді були також проблеми початкового і середнього шкільництва, а також проект загальнонаціонального оподаткування.

В цілому діяльність Міжпартійної Ради демонструвала згуртованість і рішучість галицьких українців у відстоюванні національних інтересів, боротьбі за визволення та побудову Української держави.

Визначальну роль у Міжпартійній Раді, як і в уряді диктатора, відігравала Українська народно-трудова партія (УНТП), яка відображає інтереси широких верств галицького суспільства, зокрема духовної та світської інтелігенції, селянства і міщан. Ліберально-центристська платформа партії забезпечувала їй переважний вплив у народних масах. Політика трудовиків, спрямована на консолідацію сил навколо ідеї боротьби проти польської окупації, за відновлення західноукраїнської держави, сприяла об'єднанню всіх демократичних сил у єдиний національно-державницький табір.

Розробка загального політичного курсу трудовиків зосереджувалась у руках закордонної групи УНТП, з числа якої був сформований уряд Петрушевича⁴¹. Еміграційний державний центр у Відні одночасно був проводом УНТП, оскільки до нього входили члени Президії та Центрального Комітету партії. Перехід провідних діячів

---

*УСДП відмовилася брати участь у роботі міжпартійного з'їзду. – М. К.

трудої партії до державного апарату ЗУНР позначився на діяльності УНТП в краї. До того ж, долучилися репресії польської влади. У тих умовах діяльність партії зводилась до роботи Народного Комітету (НК) УНТП та випуску газети⁴².

Значний вплив на активізацію діяльності трудовиків у краї мав перший у післявоєнні роки з'їзд мужів довір'я УНТП, який відбувся у Львові 3 червня 1921 р. З'їзд висловив підтримку діяльності уряду Петрушевича, підтвердив курс на об'єднання національно-демократичних сил в «один національний фронт», закликав до розбудови організаційної структури УНТП на місцях, поширення партійної преси, відновлення громадських організацій. Рішення з'їзду мужів довір'я УНТП лягли в основу роботи Першого міжпартійного з'їзду, який відбувся того ж дня⁴³.

Важливу роль у діяльності Міжпартійної Ради відіграла Українська радикальна партія. За роки війни та окупації вона втратила організаційну структуру та основні кадри. Відновлення організації на місцях, як і видання газети «Громадський Голос», почалося лише з другої половини 1922 р.

Нові політичні обставини вимагали перегляду партійної програми 1904 р., розробки ідеології та політики УРП. У липні 1922 р. редакційною колегією Головної управи партії, до складу якої увійшла молодша генерація радикалів: Ю. Навроцький, М. Матчак, О. Коберський, О. Павлів та ін., було підготовлено проект нової програми, який уперше чітко проголошував своєю основною метою боротьбу за державну самостійність.

Радикали різко виступали проти польського окупаційного режиму, не допускаючи будь-яких угодовських концепцій. У ставленні до радянської України УРП підтримувала ідею протирадянського соборництва, розцінюючи більшовицький режим як форму московської окупації. УРП закликала до боротьби проти всіх окупантів українських земель під проводом єдиного соборного політичного центру.

Підтримуючи політику єдиного національного фронту, лідери УРП, зокрема Л. Бачинський та І. Макух, на засіданнях Міжпартійної Ради виступали проти надмірного оптимізму Петрушевича щодо перспектив вирішення проблеми Галичини на міжнародній арені, закликали до «парламентаризації» уряду уповноважених диктатора, відновлення в краї повноважень УНРади.

Членом Міжпартійної Ради була й Християнсько-суспільна партія, яку очолював О. Барвінський. ХСП не мала політичного впливу

в масах, об'єднавши навколо себе нечисленну групу духовенства та світської інтелігенції, що сповідувала консервативні погляди. Християнські суспільники не випрацювали власної чітко окресленої ідейно-політичної платформи. Суть їхньої політики у Міжпартійній Раді зводилась до активної і безумовної підтримки дій уряду Петрушевича в краї і за кордоном.

Крім національно-державницького табору, помітне місце в суспільно-політичному житті краю відігравали ліво-радикальні сили, які виступали з позицій радянського соборництва. Передусім це була нелегальна Комуністична партія Східної Галичини, яка відновила свою діяльність у 1920 р. З числа українських, польських та єврейських робітників КПСГ намагалась утворити єдиний пролетарський фронт боротьби проти польської окупації, за соціалізм і возз'єднання з УСРР. Проте сама КПСГ переживала перманентну внутрішню кризу. Відсутність чіткої програми і єдності думок з національного й організаційного питань спричинилась до того, що в січні 1921 р. дійшло до розколу в ЦК КПСГ і ускладнення стосунків з Комуністичною робітничою партією Польщі (КРПП). Частина комуністів на чолі з Й. Крліком (Васильківим) виступила за організаційно-політичну самостійність КПСГ (васильківці), інша ж частина партійного активу, очолювана Ч. Гросеровою, відстоювала ідею про злиття партії з КРПП (каерпепівці)⁴⁴. За квітневою угодою, підписаною представниками КРПП, КП(б)У та КПСГ, керівництво комуністичним рухом у Польщі переходило до ЦК КРПП, а КПСГ ставала її територіальною організацією. Суперечності з національного питання полагоджувались у той спосіб, що КПСГ приймала гасло: «Хай живе Радянська Польща у братнім союзі з Радянською Україною і Радянською Росією»⁴⁵. Остаточне вирішення спірних питань мало відбутися на з'їзді КПСГ 30 жовтня 1921 р. Однак ці надії не здійснились, оскільки в день відкриття з'їзду всі його учасники були заарештовані й ув'язнені⁴⁶. Суперечності в партії вибухнули з новою силою, спричинившись до нового організаційного розколу. На той час КПСГ налічувала 1560 членів, значну частину яких становили євреї й поляки⁴⁷.

Попри внутрішню кризу в КПСГ комуністи вели посилену роботу серед соціал-демократичних партій. Під їх впливом посилилось полівіння у Польській партії соціалістичній, єврейських партіях Бунд та Поалей-Сіон. Проте найбільшого впливу комуністи добились в Українській соціал-демократичній партії. Започаткований під їх впливом ще 1920 р. відхід УСДП від українського національно-дер-

жавницького табору та її еволюція в бік єдиного пролетарського фронту завершилися виходом з Міжпартійної Ради у червні 1921 р. В основі ідейно-політичної трансформації партії було ставлення до тодішньої радянської України. Починаючи з 1921 р. орган УСДП газета «Вперед» у своїх статтях визнавала радянську владу як єдино можливу форму державного ладу в Україні. Все це мало своїм наслідком висунення молодшою генерацією соціал-демократів про-радянської державно-соборницької концепції. «Члени нашої партії вірили, – згадував згодом відомий діяч соціал-демократичної лівиці А. Чернецький, – що нам, соціялістам, можна буде домовитися з московськими більшовиками, коли не пощастило домовитися з польськими соціялістами... що наша рішуча постава за советською Україною маніфестує перед світом наше змагання до соборности і нашої національної єдності, являється протестом проти віддання західних українських земель Польщі і Румунії»⁴⁸.

На січневій конференції 1922 р. УСДП заявила, що «одиною реальною формою української державности під сучасний момент являється УСРР, яка може сповнити всі національні і соціяльні постуляти українських трудових мас»⁴⁹. На конференції було також відкрито засуджено «концепції українських міщанських партій», проголошено гасло боротьби за возз'єднання Західної України з радянською Україною.⁵⁰

Зміна політичного курсу УСДП викликала внутрішньопартійний конфлікт. Соціал-демократичній лівиці на чолі з А. Чернецьким і М. Парфановичем вдалось усунути від керівництва УСДП, в т. ч. з редакції газети «Земля і воля», діячів правого поміркованого крила партії. З різних причин Головну управу УСДП покинули відомі і заслужені в минулому соціал-демократи – М. Ганкевич, І. Квасниця, П. Буняк, а також голова партії Л. Ганкевич⁵¹. З цього часу УСДП швидко перетворилася на легальну організацію КПСГ. За різними джерелами, УСДП на той час налічувала 3,5 тис. членів⁵².

Різке ідейно-політичне розмежування в українському політичному таборі не обминуло і решток галицького москвофільства. Ще в грудні 1918 р. у Львові москвофіли утворили Русский исполнительный комитет (РИК), який через газету «Прикарпатская Русь», що почала виходити 25 грудня 1918 р. російською мовою, виступив проти польської окупації краю, виявляв лояльне ставлення до ЗУНР, підтримував політику єдиного національного фронту. Все це РИК поєднував з пропагандою національної єдності галицьких українців

і росіян, об'єднання всіх «руських земель»⁵³. Москвофільські консерватори ще тішили себе надіями на відродження в Росії монархії.

Нові політичні реалії у Східній Європі, утвердження радянської влади в Росії і в Україні посилили ідейно-політичну і організаційну кризу традиційного галицького москвофільства. Пропаганда старих москвофільських ідей, що велася організованою 1919 р. В. Куриловичем, М. Третьяком та В. Марковим Галицько-руською організацією (ГРО), не знайшла підтримки в краї. Самими обставинами життя значна частина москвофілів переконувалася в утопічності сповідуваних ними ідей і переходила до національно-демократичного табору.

Виявом внутрішньої кризи ГРО була поява на початку 1921 р. соціалістичної опозиції на чолі з К. Вальницьким. Молоді москвофіли, що почали орієнтуватись ідейно і політично на нову Росію, згуртувалися навколо газети «Воля народа», яка поступово почала переходити з етимологічного на фонетичний правопис. Українізація соціалістичної групи москвофілів поєднувалася з їх одночасною суспільно-політичною радикалізацією.

Важливим питанням москвофільської політики було ставлення до національно-державницького табору. На з'їзді мужів довір'я ГРО 26 травня 1921 р. більшість делегатів висловилося за підтримку «спільного фронту з українцями», а також домагалася «скорого і остаточного вирішення справи приналежності нашої країни»⁵⁴.

Підтримані селянськими делегатами представники соціалістичної групи москвофілів М. Заяць, К. Вальницький, К. Пелехатий звинуватили старше покоління в консерватизмі та недооцінці соціально-класових проблем. На з'їзді було також прийнято Організаційний статут, за яким ГРО проголошувалась «загальнонародним міжпартійним об'єднанням сторонників національно-культурної єдності руських племен»⁵⁵.

Одночасно з соціалістичною лівницею в ГРО сформувалась малочисельна угодовська група на чолі з І. Лісковацьким, яка шукала опори в польських урядових колах. За вірну службу угодовці одержали від властей у своє розпорядження Ставропігійський інститут та Народний дім. 29 червня 1922 р. група І. Лісковацького почала видавати у Львові російською мовою тижневик «Рускій голос», який всіляко паплюжив «мазепинців» та український народ, критикував РИК за підтримку національно-демократичних сил, підтримував польську владу, вимагав запровадження в школах етимологічного

правопису. Навколо «Русского голоса» гуртувалися також російські емігранти, що проживали в Польщі⁵⁶.

Аналіз розстановки суспільних сил свідчить про наявність в українському політичному спектрі двох таборів – національно-державницького та ліво-радикального, які сповідували різко контрверсійні ідейно-політичні платформи. Протиборство двох концепцій визвольного руху – національного і пролетарського «фронтів» – негативно позначилось на розгортанні антиокупаційної боротьби, оскільки кожен з цих таборів мав свою мету і підпорядковані їй тактику і стратегію. Разом з тим, характер, форми і методи боротьби народних мас на початку 20-х років засвідчують, що визвольний рух, незважаючи на його стихійність, в цілому йшов у національно-державницькому руслі, підпорядковуючись настановам еміграційного державного центру та крайової Міжпартійної Ради.

Політика єдиного національного фронту ґрунтувалася не тільки на підтримці національно-демократичних партій. Навколо ідеї визволення від польської окупації об'єдналися широкі верстви західноукраїнського суспільства. Польські власті намагалися ширити думку, що боротьбу веде невелика група націоналістично налаштованої інтелігенції, яку необхідно ізолювати від загалом лояльного населення. Численні архівні документи, тогочасна преса, в т. ч. й польська, спростовують це твердження. Усі без винятку прошарки суспільства повели активну боротьбу проти окупаційного режиму. Українські селяни й робітники масово стали на захист своїх прав, корінних життєвих інтересів. Вони бойкотували урядові розпорядження, не визнавали окупаційної влади, здійснювали підпали поміщицьких фільварків, збіжжя, господарських та житлових приміщень польських осадників, організували страйки і маніфестації, вчиняли диверсійні акти, збройні напади на представників влади. Саме селяни й робітники були в основі активно відроджуваного політичного, громадського, культурного та господарського життя краю, реалізуючи на ділі ідею творення «держави в державі».

Особлива роль в організації визвольної боротьби, налагодженні всіх сторін громадського життя належала інтелігенції, яка була тісно зв'язана з народом, виступала виразником його суспільних настроїв. Відзначаючи цю обставину, станіславівський воевода у вересні 1921 р. інформував Варшаву: «Українська інтелігенція веде жваву роботу. Адвокати, всі ксьондзи, вчителі, судді, урядники є вороже

настроєні. Вони є сильно організовані і стоять у тіснім контакті з центральними організаціями. Не визнаючи польської державності, ведуть агітацію за рішучий виступ. Здійснюють освідомлюючу і сепаратистську працю серед мас через аматорські вистави, забави, концерти, відродження нечинних до того «Просвіт» по селах, культурних товариств, господарських інституцій, кооператив і т. п. Агітація дає свої результати. Селяни кажуть: «То так довго не буде, скоро буде Україна»⁵⁷.

Величезну роботу в масах вело греко-католицьке духовенство, яке в переважній своїй більшості було носієм українства. В тих умовах церква виступала як загальносуспільна консолідуюча та антиполонізаційна сила, складова частина українського національного руху.

На початку 20-х рр. греко-католицьке духовенство в основній своїй масі сповідувало національно-демократичні переконання, групуючись в Українській народно-трудої партії. Займаючи ключові позиції в УНТП, воно мало вагомий вплив на діяльність різноманітних культурно-освітніх та господарських організацій краю.

Однак нові обставини повоєнного політичного і громадського життя, ширення атеїзму, комунізму, негачія моральних засад спонукали духовенство до тіснішої станової та суспільної самоорганізації. Узв'язку з цим було поновлено діяльність ряду церковних товариств, зокрема Товариства ім. Святого апостола Павла, Марійського товариства та ін. На загальних зборах Товариства ім. Святого апостола Павла 29 березня 1921 р. було вирішено приступити «до поступового запровадження у наш обряд української мови як богослужбової»⁵⁸.

Проте вузькокорпоративний характер таких товариств гальмував їхню діяльність. Група церковників висунула ідею створення новітньої християнсько-суспільної організації з широкою соціальною базою, яка мала б своїм завданням боротьбу проти безбожництва, комунізму, екстремізму, морального спустошення, виступала б за національну консолідацію, посилення ролі Церкви в громадському та культурному житті. Виразником таких настроїв став журнал «Нива».

Тогочасне греко-католицьке духовенство подавало приклад самовідданого служіння національній справі. Свідченням цьому була діяльність самого митрополита Андрея Шептицького. У 1921 р. з власної ініціативи він виїхав на Захід, щоб особисто вивчити міжнародні перспективи галицької проблеми. З цією метою митрополит побував у Франції, Італії, Бельгії, Голландії, США, Бразилії, Арген-

тині, шукаючи всюди підтримки українському визвольному рухові, домагаючись відокремлення Галичини від Польщі. Для цього він відвідав 21 листопада 1921 р. тодішнього президента США Гардінга та державного секретаря Х'юза і вручив їм відповідний меморандум⁵⁹. За свої переконання і діяльність А. Шептицький часто терпів переслідування, образи і наклепи польської влади⁶⁰.

За антидержавну діяльність сотні священників були переслідувані властями, їх кидали до в'язниць, позбавляли священничого сану. У Рогатинському повіті з 36 священників у 1921 р. залишилось чотири⁶¹. Про священника з села Колоколина староста цього повіту повідомляв воєводу: «Петрицького заарештовано за опір перепису. Він заявив, що по-польськи не розуміє, чим дав приклад іншим. Він відомий ще з австрійських часів як український діяч. Своєю поставою до польської влади хоче викликати враження у населення, що влада не є сильна. Це веде до опору селян при сплаті податків. Випускати Петрицького не слід, бо наслідки не прогнозовані»⁶². Петрицького було конфіновано, він помер у львівській в'язниці.

Активну роль у громадсько-політичному житті краю відіграло українське студентство, переважна більшість якого брала участь у недавніх визвольних змаганнях. В основній своїй масі студентство рішуче виступало з позицій всеукраїнського соборництва, закликало до продовження визвольної боротьби в її найгостріших формах. Значний ідейно-політичний вплив на тодішнє студентство мала діяльність віденської «Молодої Галичини», створеної влітку 1921 р. До її складу входили Д. Левицький, Є. Коновалець, А. Мельник, Р. Дашкевич, Р. Сушко, В. Кучабський, І. Чмола, П. Лисяк, М. Рудницька, І. Кедрин та інші. Вони рішуче відстоювали соборницьку державну концепцію, відкидали будь-який крайовий партикуляризм, у т. ч. й галицький, виступали з антирадянських позицій⁶³.

У руслі цих ідей розвивався краєвий студентський рух. Саме студенти виступили організаторами перших таємних воєнно-революційних організацій. У березні 1920 р. Я. Чиж, Д. Паліїв, В. Кучабський, О. Коберський, М. Матчак, С. Федак та ін. утворили з числа студентів та старшин військову організацію «Воля», яка стала зав'язком Української Військової Організації (УВО) в краї⁶⁴. На чолі «Волі» стояла Начальна колегія (Начколь) у складі Я. Чижа, В. Кучабського, Д. Паліїва, О. Коберського, М. Матчака, Б. Гнатевича⁶⁵.

До «Волі» належали представники різних політичних партій. Вона розглядалась як основа майбутньої української армії. В умо-

вах польської окупації завдання таємної військової організації полягало в активній організаційній та політичній діяльності в ма-сах з метою підготовки збройного повстання. Члени «Волі» рішуче відстоювали ідеал соборної української держави, відкидаючи при цьому будь-які зовнішньополітичні орієнтації та сподівання на між-народні інституції⁶⁶.

Діяльність «Волі» виходила за межі чисто студентських інтересів. На місцях вона мала розгалужену мережу своїх організацій, які буду-валися за системою «п'ятірок». «Воля» мала тісні контакти з крайо-вими політичними чинниками, інтернованими частинами УГА у Че-хо-Словаччині, еміграційним урядом у Відні. Органом «Волі» був нелегальний місячник «Наш шлях»⁶⁷.

Засновники «Волі» були одночасно організаторами легального студентського життя. 1–2 листопада 1921 р. вони скликали у Львові з'їзд з участю 250 студентів, який виробив обширну політичну про-граму. Насамперед з'їзд відзначив, що «ціллю, до якої повинна стре-міти українська суспільність, є Самостійна Соборна Українська Дер-жава, а тому уважає питання Східної Галичини тільки частиною питання про самостійну соборну державу»⁶⁸. З'їзд звернувся до полі-тичних партій з закликком створити в краї тимчасовий Галицько-укра-їнський уряд, а також Галицько-українську національну раду з пов-новаженнями «національного парламента». Галицько-українському уряду мав підлягати закордонний центр у формі «тільки закордон-ного представництва». Делегати з'їзду заявили рішучий протест «про-ти лучення справи незалежності Східної Галичини з неутральністю тої країни, тому що та неутралізація довела би до фактичного розді-лу Східної Галичини від Великої України»⁶⁹. З'їзд особливо наголо-сив на необхідності «організації масових рухів і пропаганди та оста-точного приготування до збройної розправи на користь української держави і той обов'язок кладе в рівній мірі на українських студентів в краї і за кордоном»⁷⁰.

Рішення з'їзду зобов'язували студентів приступити до організації бойкоту польської вищої школи, підготовки власної адміністрації, творення кооперативів, читалень та інших культурно-освітніх і гос-подарських інституцій, що створювало б основу незалежного націо-нального існування в умовах польської окупації. Для реалізації своїх ухвал з'їздом було утворено Комітет української молоді (КУМ), до якого увійшли Д. Паліїв (голова Студентської ради), В. Кучабський, О. Коберський, М. Матчак, Я. Чиж, О. Штик⁷¹. У відозві КУМ до

студентської молоді від 19 листопада 1921 р. зазначалося: «Студентські організації повинні зайнятись пропагандою ідеї «держави в державі», виказуючи у балачках, рефератах, святочних промовах потреби повної сепарації українського народного життя від поляків і подаючи якнайширшим колам суспільства до відома загальний план такої акції, зокрема створення власного адміністраційно-шкільного і скарбового апарату, які на ділі перевели б усамотійнення українського життя від окупанта»⁷².

У контексті сказаного особливої ваги набувало питання національної освіти, зокрема створення у Львові при НТШ Українського університету. Ця проблема була предметом нарад політичних партій, з'їздів Міжпартійної Ради, еміграційного уряду та широкої громадськості. Однак найбільше зусиль до її вирішення доклали студенти.

З 15 жовтня 1921 р. таємний Український університет у складі 3 факультетів (правничий, філософський, медичний), 54 кафедр і 1260 студентів розпочав свою роботу. З самого початку польська влада всіляко переслідувала студентів і професорів цього унікального університету. Було заборонено діяльність «Українського Студентського Союзу», «Академічної Громади», арештовано студентів і професорів, в т. ч. й ректора В. Щурата. Однак діяльність університету не припинялась⁷³.

Значну організаційну та пропагандистсько-роз'яснювальну роботу серед різних прошарків суспільства студенти поєднували з актами саботажу і терору щодо представників польської влади. На знак протесту проти окупації західноукраїнських земель за рішенням Начальної колегії таємної військової організації «Воля» 25 вересня 1927 р. Степан Федак вчинив у Львові замах на начальника польської держави маршала Ю. Пілсудського та львівського воеводу О. Грабовського. Політичний процес над виконавцями атентату відбувся голосним відгомонам не тільки в Польщі, а й за її межами⁷⁴.

У ніч на 26 вересня 1921 р. у Львові було проведено таємну нараду наддніпрянських і галицьких політичних та військових діячів щодо підготовки на Наддніпрянщині та в Галичині збройного повстання. Присутній на зборах голова Начальної Команди УВО Є. Коновалець виступив за ретельну підготовку повстання⁷⁵. Особлива роль у зв'язку з цим відводилася гірським районам краю, населення яких мало налагоджені стосунки з інтернованими військовиками УГА у Чехо-Словаччині. У краї ширилась пропаганда збройного виступу, чутки про можливе втручання галицьких частин з-за кордону.

Польська влада виявляла велику стурбованість непевністю свого становища в Галичині. У зв'язку з цим станиславівський воєвода інформував Міністерство військових справ: «Виступ українців може відбутися 15 жовтня 1921 р. Особливу небезпеку становлять гірські райони, особливо Снятинський, Печеніжинський і Косівський повіти, де сільське населення становить надзвичайно запальний матеріал і готове до виступу. Небезпека є тим більша, якщо зважити, що тамтешня людність має сховану зброю і амуніцію в значній кількості. Становище в тих повітах є таке напружене, що вистачить появитись кільком агітаторам з табору Петрушевича або генерала Кравса, до яких тамтешнє населення проявляє найбільше послуху, аби спровокувати виступ. Сюди необхідно направити війська, зміцнити гарнізони, закрити чехо-словацький та румунський кордони. Інтерес держави вимагає також якнайскорішої ліквідації військових формацій уряду ЗУНР в Чехо-Словаччині»⁷⁶. На вимогу воєводи було приведено в бойову готовність 11-ту дивізію піхоти, 6-й полк уланів, зміцнено гарнізони у Стрию, Станиславові, Коломиї та ін. містах краю⁷⁷. Загроза збройного виступу тримала в постійній напрузі представників окупаційного режиму.

Тим часом світська і духовна інтелігенція проводила значну роботу, спрямовану на відродження легального громадського життя, створення господарських, культурно-освітніх, молодіжних організацій та «горожанських комітетів», у яких концентрувалося б національне і суспільно-політичне життя краю. Особливістю національно-політичного руху в Галичині взагалі і на даному історичному етапі зокрема було те, що цей рух проявлявся не так у діяльності політичних партій, які в той час тільки приступали до відновлення своїх організацій, як, в основному, зосереджувався в легальних громадських товариствах, що охоплювали своєю діяльністю всі сфери суспільного життя. Робота різноманітних легальних і, на перший погляд, далеких від політики громадських організацій і товариств, сповнених національного духу, створювала на практиці організаційні основи усамостійненого життя народу, його здатності протистояти полонізаційному натиску окупаційного режиму.

Особливу роль громадських організацій у політичному житті краю відзначали самі представники польської влади. Снятинський староста повідомляв воєводу: «Український політичний рух набирає сили під прикриттям культурно-освітньої і господарської діяльності. Українська інтелігенція веде антидержавну агітацію через товариства,

читальні, комітети, аматорські гуртки, збори, вистави, забави... церковні хори, свята, чим зацікавлює щораз більше селянство»⁷⁸. Подібні донесення йшли з різних кінців краю. Тернопільський воєвода у своєму звіті за жовтень 1921 р. зазначав: «Організація товариств, які з вибухом війни перестали існувати, йде швидко вперед. Українська інтелігенція старається згуртувати навколо себе селян, і тому організовує відчити, вистави, забави і т.п., на яких агітує проти польської влади. Тому більшість селян вважає польський уряд тимчасовим і окупаційним, живе в очікуванні політичного перевороту. Гмінну владу і її розпорядження сприймають з неохотою і не бажають виконувати»⁷⁹. Аналогічне становище в грудні 1921 р. описував і львівський воєвода: «В усіх повітах йде активна діяльність над відродженням українських освітніх і господарських організацій, зокрема «Просвіти», «Сільського Господаря», кооперативів, «Пласту», які лекціями і концертами підбурюють народ. Священики та студенти збирають гроші на українське шкільництво і таємний український університет, ведуть антидержавну агітацію»⁸⁰. Донесення високопоставлених польських урядовців, крім усього іншого, розкривають загальну суспільну атмосферу та настрої українського населення, його ставлення до окупаційної влади.

Всупереч цьому власті намагались продемонструвати суверенність польської держави над українським народом, засвідчити інтегральну єдність окупованих територій. Таке завдання мав виконати перепис населення, організований владою наприкінці вересня – на початку жовтня 1921 р. Фальсифікованими його наслідками уряд сподівався обґрунтувати польський характер Галичини, самим фактом участі населення в переписі продемонструвати світу визнання українським народом окупаційного режиму.

Уряд ЗУНР і крайова Міжпартійна Рада виступили з протестом проти незаконних дій польських властей і надіслали його до Ліги Націй. Народний Комітет УНТП на чолі з В. Бачинським у зв'язку з цим утворив Антиконскрипційний комітет, який повів у краї широку агітацію за бойкот перепису, збір підписів проти нього⁸¹. У всіх повітових і воєводських поліцейських звітах за жовтень – листопад 1921 р. вказувалось на активний і пасивний опір населення проти перепису. Як правило, поява в селі урядового комісара з перепису була сигналом до того, що селяни зачиняли хати і втікали до лісу або нападали на нього і проганяли з села. Стрийський староста зазначав: «Зростаюча з кожним днем агітація проти польської держави

знайшла свій вираз у сильній протидії перепису населення. У більшості гмін українське населення всякими способами ухилялось від перепису. Селяни у гмінах Підгірці і Татарське напали на вїтїв і відібрали від них гмінні печатки за підтримку списових комісарів. У гміні Комарно селяни напали на вартового й побили його. Духовенство, вчителі і студенти підбурили селян, щоб ті не давали відомостей про маєтковий стан»⁸². У селі Верхній Калуського повіту селяни вбили урядового комісара, в Долині було спалено документи перепису. До активного опору перепису з боку селян дійшло в Рогатинському повіті. Староста повідомляв, що «населення більше 30 гмін повіту під впливом ворожої агітації і греко-католицького духовенства чинить активний опір. Для втихомирення прибув ескадрон уланів, але це лише частково приносить результати. Виявилось, що духовенство вже провело перепис українців, поляків і жидів, прикриваючись потребами шематизму, зате активно веде збір підписів під протестом, за що арештовано священика Соловія. Селяни відмовляються подавати відомості, прикриваючись станом фактичної окупації, а списовим комісарам заявляють: «Нема цісаря, не знаємо, кому маємо сі писати»⁸³. Насильницький характер польського перепису в Галичині привернув до нього увагу світової громадськості, політичних діячів. Англійський прем'єр-міністр Ллойд Джордж через віце-консула у Львові звернувся до Станіславівського воєводи за поясненнями щодо насильств у ході перепису⁸⁴.

Незважаючи на репресії, українці бойкотували урядовий перепис, який перетворився на антиокупаційний плебісцит. Другий міжпартійний з'їзд у вересні 1921 р. виступив з різким протестом проти насильства властей під час перепису населення.

Не менш рішучий опір чинило українське населення при сплаті податків та державної данини, яку уряд запровадив у грудні 1921 р. з метою санації фінансової системи. Крайова група УНРади на своєму засіданні 8 грудня 1921 р. заявила, що «з погляду на невирішеність до цього часу питання державної приналежності Східної Галичини, обов'язуючі закони про данину не повинні поширюватись на ту частину, а тим самим той закон не повинен стосуватись українського населення»⁸⁵. Аналогічне рішення було прийняте Міжпартійною Радою.

На знак протесту проти незаконного стягування данини 1293 греко-католицькі священики звернулися до Ізби скарбової у Львові з вимогою звільнити населення від данини, посилаючись на те, що

«правнодержавна приналежність Східної Галичини до Польщі не є тепер усталена жодним міжнародним актом, ані конституцією самої ж Польщі»⁸⁶. Роз'яснювальна робота духовенства, вчителів, студентів серед селян спричинилась до відмови платити данину. Тернопільський воєвода інформував Варшаву: «Українські селяни не платять данини, сподіваючись, що або українське військо скоро вторгнеться з Чехо-Словаччини, або ж Женевська конференція їх увільнить від данини. Незадоволення виявляє і польське населення. Є цілі гміни, які заявили, що данини не заплатять. У той же час українці створили спеціальні тайні комітети з метою збору національного податку серед населення»⁸⁷. Стягнення податків і данини в цілому ряді місць супроводжувалось насильством з боку поліції та війська.

Рішучий спротив населення, всіх організованих політичних сил, за винятком дрібних угодовських груп, викликало рішення польського уряду провести в Західній Україні вибори до сейму і сенату 5 і 12 листопада 1922 р. За задумом польського уряду, вибори мали стати одним із найважливіших заходів анексіоністської політики, крім того, вони мали продемонструвати світові польську суверенність над цією територією. 15 серпня 1922 р. Є. Петрушевич, як Президент ЗУНР, звернувся з протестом проти виборів у Галичині до урядів Антанти. «Українське населення, – заявив він, – не візьме участі в ніяких виборах під терором польської окупації у Східній Галичині. Великі держави Антанти зволють правом суверена заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму»⁸⁸.

З 25 по 28 серпня 1922 р. управи всіх українських партій і Міжпартійна Рада ухвалили резолюції на підтримку уряду Петрушевича та бойкоту польських виборів у Галичині. Проти участі у виборах висловились також москвофіли. В КПСГ не було єдиної думки. Опозиційна частина партії (васильківці) вирішила застосувати тактику бойкоту виборів, у той же час решта комуністів (каерпепівці), відповідно до настанов ЦК КРПП, оголосила про намір взяти участь у виборах. Створена каерпепівцями легальна організація – Союз пролетаріату міст і сіл – не знайшла широкої підтримки в українського населення. До виборчої кампанії в Галичині приступила також малочисельна угодовська організація – Українська селянська партія (хліборобів), яка користувалась матеріальною і організаційною підтримкою польських властей. Що стосується Холмщини, Підляшшя, Волині й Полісся, то українське населення цих земель, зважаючи на їх специфічне правно-політичне

становище, приступило до виборів як складова частина блоку національних меншин.

Тим часом польський сейм 26 вересня 1922 р. видав закон про воєводське самоуправління, який мав своїм головним завданням заспокоїти міжнародні чинники, створити враження про задоволення Польщею вимог українського населення і успішне розв'язання владою польсько-українських протиріч. Закон передбачав створення у Львівському, Станиславівському і Тернопільському воєводствах сеймиків як найвищих органів воєводської автономії. Вони мали складатися з української та польської курій. Євреї і німці не враховувалися. Воєводі надавалося право припиняти дію кожного рішення сеймика. Закон обіцяв запровадити в школах українську мову, створити український університет⁸⁹.

Насправді влада не збиралася впроваджувати закон у життя. Поляки, особливо галицькі, не допускали й думки про його запровадження. Галичина ще в грудні 1920 р. була поділена на 3 воєводства: Львівське (28 повітів), Станиславівське (16 повітів) і Тернопільське (17 повітів). Нова польська конституція, прийнята сеймом 17 березня 1921 р., ґрунтувалася на унітарності польської держави з єдиною законодавчою і виконавчою владою, без забезпечення національним меншинам будь-яких автономних прав. Не виконала Польща також узятих на себе зобов'язань щодо відкриття українського університету.

Уряд Західно-Української Народної Республіки, Міжпартійна Рада відкинули закон про воєводське самоуправління. У зв'язку з цим газета «Діло» писала: «Мусимо звернути увагу нашого громадянства на спробу обдурити проектом воєводської автономії не нас, але заграницю»⁹⁰.

З наближенням виборів національно-визвольний рух у краї наростав. У ряді місцевостей боротьба набрала форм партизанського руху, переростаючи в повстання проти окупантів. Восени партизанські загони діяли в 19 повітах Галичини. Лише у вересні було спалено 77 панських фільварків. За літо і осінь 1922 р. в краї здійснено біля 2300 підпалів фільварків, скірт збіжжя та господарських будинків, що були власністю польських дідичів і колоністів⁹¹. Воєводське управління в Тернополі повідомляло Варшаву: «Польська людність перестрашена, хочуть творити самооборону. Власники дібр і державці поз'їжджались до Бережан і чекають на заспокоєння, твердять, що в своїх маєтках не є безпечні. Колоністи просять

допомоги, бо українці їм погрожують. Поліція боїться заступати на службу і відмовляється йти на постерунок, це викликає перестрах поляків»⁹².

На Тернопільщині діяв партизанський загін під керівництвом колишніх четарів УГА Степана Мельничука та Петра Шеремети. Опис дій цього загону знаходимо в тодішній емігрантській газеті «Український Скиталець»: «Дня 15 жовтня появилася у Зборівському повіті повстанська група, зложена з 50 людей. Вона, руйнуючи і палячи по дорозі фільварки польських дідичів та оселі польських колоністів, вбиваючи та проганяючи польську поліцію і жандармерію, перейшла досі повіти Зборів, Бережани, Підгайці, Бучач, Перемишляни, Борщів і Чортків. Рівночасно появилася така група в Сокальщині і перейшла до Тернопільщини, третя група вирунула в Брідщині та Збаражчині. Дідичі і польські жандарми втікають до міст. Відділи польської піхоти, кінноти й змобілізовані жандарми рушили проти повстанців»⁹³.

Спіймані С. Мельничук, П. Шеремета та інші були розстріляні за вироком військово-польового суду.

Повідомлення з місць свідчили про те, що в окремих випадках власті втрачали контроль над ситуацією, були безсилими перед стихією масових виступів. 22 жовтня 1922 р. уряд прийняв рішення про «розширення компетенції військово-польових судів», а 29 жовтня генерал Ю. Галлер віддав наказ про розквартирування військових частин у повітах і підпорядкування їх старостам. Масові антиокупаційні виступи супроводжувались терористичними актами проти представників влади і т. зв. «хрунів» (угодовців), які йшли на службу до окупаційних властей або ж агітували за участь у виборах. Від куль бойовиків УВО загинуло багато війтів, а 15 жовтня 1922 р. вони вбили поета Сидора Твердохліба, який виступив за польсько-українське примирення, вів агітацію за вибори⁹⁴.

П'ятого і 12 листопада 1922 р. в Галичині власті провели масові превентивні арешти, вжили суворих запобіжних заходів. Незважаючи на всі зусилля польського уряду, українське населення Галичини бойкотувало вибори. Спираючись на незначну групу «хліборобів», властям вдалося провести лише п'ятох угодовських кандидатів на чолі з о. М. Ільківим. Понад 60% населення краю (тобто всі галицькі українці) участі у виборах не брали⁹⁵.

Бойкот виборів засвідчив провал польської політики в Галичині, продемонстрував рішучість населення краю боротися проти окупації.

Високу політичну свідомість проявило під час виборів і населення Волині, Холмщини і Полісся. На Волині не був обраний жоден польський кандидат. Більшість українських послів було обрано на Холмщині і Поліссі. Українське представництво у польському сеймі і сенаті нараховувало 20 послів і 6 сенаторів, які об'єдналися 22 листопада 1922 р. в Українську парламентарну репрезентацію (УПР).

На цей час припадає друга з 1919 р. спроба польсько-українського порозуміння між першим головою УПР А. Васиньчуком і прем'єр-міністром Польщі генералом В. Сікорським. У зв'язку з цим на засіданні новообраного сейму посол С. Підгірський 23 січня 1923 р. поставив вимогу територіальної автономії західноукраїнських земель у складі Польщі. У ній зазначалось, що «ціллю Українського Народу є відродження Самостійної Української Держави, однак, рахуючись з дійсним станом речей, заявляємо нашу готовність до співпраці з польським народом і з всіма народами, які входять в склад Річпосполити Польської, під слідуючими умовами: Річпосполита Польська, як держава національно не суцільна, має бути перебудована так, щоби кожний народ, який входить в її склад, особливо такий, що займає окреслену територію, мав повну можливість реалізувати своє право на самовизначення, отож мав забезпечений повний і свобідний розвиток всіх галузей життя»⁹⁶. УПР підтримала також уряд під час голосування державного бюджету. Однак уряд умов порозуміння не дотримав і своєї політики не змінив, що спричинилося до часткового розколу УПР.

У кінці 1922 – на початку 1923 рр. напружені стосунки склалися між закордонним державним центром і Міжпартійною Радою. Вихідним пунктом конфлікту були розбіжності в політичних концепціях, які ще на початку 1922 р. сформувались у крайових і закордонних українських керівних колах. Якщо розчарування політикою Антанти після Генуезької конференції підштовхнуло Є. Петрушевича до переорієнтації на радянську Україну, то крайовий провід в особі голови Міжпартійної Ради і Народного Комітету В. Бачинського та редактора газети «Громадський вістник» Ф. Федорціва схилився до автономістської концепції. Зовнішнім виявом боротьби між крайовим і закордонним проводами була справа «парламентаризації» держави. В. Бачинський та його прихильники вимагали демократизації державного устрою ЗУНР, відновлення повноважень УНРади в краї, перегляду повноважень закордонного центру. З цією метою при уряді ЗУНР було створено Кодифікаційну комісію на чолі з Р. Перфецьким, яка

підготувала проект реорганізації державного устрою під назвою «Постанови про діяльність УНРади і про виконавчу владу на час окупації території ЗУНР»⁹⁷.

Проект передбачав утворення УНРадою крайової Політичної комісії як виконавчого органу ЗУНР. Президенту відводились зовнішньополітичні та військові повноваження, а також право формувати уряд. Однак крайовий провід не спромігся скликати засідання УНРади, яка, в свою чергу, мала б реорганізувати державний устрій⁹⁸.

Протиріччя між крайовим проводом і закордонним центром ще більше загострилися після того, як всередині Народного Комітету УНТП склалася група послідовних прихильників Є. Петрушевича, які виступили проти політичного курсу В. Бачинського. У своїй газеті «Слово» вони різко засудили як автономістську концепцію В. Бачинського, так і його діяльність у Міжпартійній Раді та Народнім Комітеті. Для розслідування справи була створена спеціальна комісія на чолі з А. Горбачевським, яка в цілому відхилила закиди опозиції до В. Бачинського. У січні 1923 р. гострота конфлікту досягла своїх крайніх меж. Є. Петрушевич заявив про розрив стосунків з Міжпартійною Радою, доки її очолюватиме В. Бачинський. На знак солідарності з цією заявою УХСП вийшла зі складу Міжпартійної Ради⁹⁹. Політика єдиного національного фронту опинилася під загрозою. Все це не могло не позначитись на динаміці визвольної боротьби в краї та дипломатичній діяльності.

Чотирнадцятого березня 1923 р. Рада Послів Франції, Італії, Англії і Японії, розтоптавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі з умовою надання їй територіальної автономії¹⁰⁰.

Польський сейм з ентузіазмом ратифікував рішення Ради Послів, хоч ніколи не збирався виконувати вимогу щодо автономії. Італійський прем'єр-міністр Ф.Нітті, негативно оцінюючи факт анексії Галичини, писав: «Ціла система Версальського договору була побудована на помилці щодо Польщі. Польщу створено не як шляхетну маніфестацію прав національності, не створено етнічної Польщі, але велику державу, яка такою, як є, не може довго жити, бо в ній є не просто великі чужі меншини, але ціла маса населення, яке не може співіснувати»¹⁰¹. Розвиваючи цю думку, всесвітньовідомий історик А. Тойнбі зазначав: «Силою польської зброї були прилучені до міжвоєнної Польщі уніяцькі католики-українці Східної

Галичини і православні християни Волині, прилучені, як підданці і пригноблені меншості. Ті трагічні насильства в критичні 1928–1931 рр. ганебно підкопали майбутнє і Східної Європи, і західної цивілізації і породили смертельні озлоблення. Злий дух лінгвістичного націоналізму найперше промостив дорогу до нового поділу світу з історичної польсько-литовської спадщини 1939 року між Третім Райхом і Московщиною, що взяла маску Союзу Совецьких Республік»¹⁰².

Рішення Ради Послів було великим ударом для народних мас, українських політичних партій, які вірили запевненням уряду Є. Петрушевича, що справа самостійності Галицької Республіки незабаром буде вирішена на користь українців. Анексія Галичини викликала обурення народу. З різким протестом проти цього ганебного акту виступили Президент УНРади, Українська парламентська репрезентація, Міжпартійна Рада, всі політичні партії. У своєму протесті до Ради Послів у Парижі крайова група УНРади заявила, що «український нарід на сі безправства ніколи не погодиться і в обороні своєї державности на прадідній землі, за яку в рр. 1918–1919 лягло понад 70.000 стрільців УГА, за яку під окупацією Польщі переносить досі український нарід найстрашнішу мартирольогію по тюрмах і таборах – в обороні своєї державности не понехає безоглядної боротьби. За сю боротьбу паде відповідальність на держави Антанти»¹⁰³.

На знак протесту проти анексії українських земель 18 березня 1923 р. у Львові відбулася демонстрація. Десятки тисяч українців під проводом 82-річного Юліана Романчука на площі св. Юра склали присягу: «Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на пануваннє Польщі над нами й кожную нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, соборній державі»¹⁰⁴.

Підсумовуючи, слід зазначити, що основним змістом суспільно-політичного життя галицьких українців у 1919–1923 рр. була боротьба проти польського окупаційного режиму, за відновлення української державности в краї. В цьому руслі розгорталась діяльність закордонного і крайового політичного проводів. Якщо еміграційний державний центр узалежнював позитивне вирішення долі Галичини від міжнародних чинників, то крайові політичні структури в особі Міжпартійної Ради, політичних партій та організацій зосередили основ-

ну увагу на організації боротьби проти окупаційної влади, створенні основ усамостійненого національного існування. Розмах антиокупаційного руху засвідчив його всенародний характер. Попри внутрішні протиріччя, спричинені різністю орієнтацій та державницьких концепцій, в цілому галицько-українське суспільство, його державні та політичні структури назовні демонстрували сконсолідованість навколо ідеї боротьби за відновлення української державності. Однак це не входило в плани великих держав Європи, які, присвоївши собі право суверена, після тривалого зволікання віддали Галичину під владу Польщі.

1. 28 червня 1919 р. Польща підписала у Версалі з країнами Антанти договір про охорону національних меншин, за яким зобов'язувалась забезпечити їм вільний національно-культурний розвиток, повноту громадянських та політичних прав. Виконання взятих Польщею зобов'язань мало здійснюватись під наглядом спеціального трибуналу Союзу Народів (Ліги Націй) // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. – Warszawa, 1920. – № 110. – S.728.

2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 301, арк. 50.

3. Там само, спр. 180, арк. 21.

4. Макух І. На народній службі. – Детройт, 1958. – С. 268–269.

5. Кривава книга. Частина 1. Матеріяли до польської інвазії на українських землях Східної Галичини 1918–1919 року. – Відень, 1919. – С.71.

6. Власті поширили на етнічну українську Галичину термін «Малопольща», який був історичною назвою польської Західної Галичини.

7. Жовтень. – 1956. – № 12. – С. 37.

8. Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. – Харків, 1930. – С.86.

9. Там само. – С. 89.

10. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 874, арк. 35.

11. Там само, спр. 632, арк. 32.

11а. Під прапором Жовтня (1917–1920). Документи і матеріали. – Львів, 1957. – С. 292–295, 299–300.

12. Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich // *Biuletyn polsko-ukraiński*. – 1936. – 21 czerwca. – S. 258.

13. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 2192, оп. 2, спр. 7, арк. 2–3.

14. Міжпартійна Рада заснована 1919 р. у Львові з метою координації й активізації боротьби галицьких українців проти польської окупації, за побудову Української держави. До складу Міжпартійної Ради входили всі галицькі партії – трудова, радикальна, соціал-демократична і християнсько-суспільна.

15. П-ий Р. До санації наших внутрішніх відносин на Західній Україні // Об'єднання (Український скиталець). – 1924. – Листопад. – С. 37.

16. Лозинський М. З новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель. – Женева, 1924. – С. 14.
17. Всеукраїнська Національна Рада // Український Вістник. – 1921. – 5 лют.
18. Постанови Всеукраїнської Національної Ради // Український Вістник. – 1921. – 1 квіт.
19. Деклярація // Український Вістник. – 1921. – 27 квіт.
20. Заява західно-української територіяльної групи в справі виступу галичан і буковинців зі Всеукраїнської Національної Ради // Український Прапор. – 1921. – 23 квіт.
21. Лозинський М. За державну незалежність Галичини: Чому українська Галичина не може прийти під Польщу. – Відень, 1921. – С.3–10.
22. С. Р. Галичина та Соборна Україна // Український Прапор. – 1921. – 13 серп.
23. Войнаровський Т. Новий жмут світла на спробу польсько-українського замирення в 1921р. // Нова Зоря. – 1932. – 28 трав.
24. Chojnowski A. Konserpcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. – S. 23.
25. Парцеляція – поділ землі на невеликі ділянки (парцелі) і продаж їх селянам.
26. Осадники – власники «осад», тобто садиб, якими уряд наділяв насамперед офіцерів і жовнірів польської армії.
27. Кривава книга. Частина 2. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр.1919–1920. – Відень, 1921. – С.88–89.
28. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. – Kraków, 1979. – S.30.
29. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 75, арк. 121.
30. ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 378, арк. 13–15.
31. На той час повноваження УНРади не були визначені. Вся повнота влади концентрувалася в руках уряду диктатора ЗУНР. Крайова група УНРади утворилася 3 вересня 1921 р.
32. Макух І. На народній службі. – Детройт, 1958. – С. 277.
33. ДАІФО, ф. 8, оп. 1, спр. 25, арк. 2.
34. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4.
35. Там само.
36. Міжпартійний з'їзд // Український Вістник. – 1921. – 9 черв.
37. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4–5.
38. Резолюції I Міжпартійного з'їзду // Український вістник. – 1921. – 7 черв.
39. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4.
40. Там само, спр. 41, арк. 7–8.
41. До уряду «уповноважених диктатора» входили такі представники УНТП, як Є. Петрушевич, К. Левицький, В. Сінгалевич, С. Витвицький, Я. Сілезінка, а також член радикальної партії О. Назарук.
42. УНТП видавала в краї газети «Громадська Думка» (1920), «Український Вістник» (1921), «Громадський Вістник» (1922), які періодично закривала поліція. З вересня 1922 р. виходили газети «Діло», «Свобода».

43. ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 786, арк. 4–6.
44. Панчук М. І. «Білі плями» героїчного літопису. З історії КПЗУ. – Київ, 1989. – С. 12.
45. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 12, арк. 15–16.
46. Proces komunistów we Lwowie. – Lwów, 1923. – S. 7.
47. Панчук М. І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. – Київ, 1982. – С. 19.
48. Чернецький А. Спомини з мого життя. – Лондон, 1964. – С. 62.
49. Партійна нарада // Вперед. – 1922. – 19 січ.
50. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 38, арк. 1–2.
51. Там само, спр. 40, арк. 71–73.
52. Яцьків П. Боротьба КПСГ за єдність дій політичних організацій робітничого класу в 1921–1923 рр. В кн.: У боротьбі за маси. – Київ, 1966. – С. 61.
53. Русському народу Прикарпаття // Прикарпатская Русь. – 1918. – 25 декабря.
54. Радаи «Русского Исполнительного Комитета» у Львові // Український Вістник. – 1921. – 29 трав.
55. З'їзд «єдиногодільників» // Український Вістник. – 1921. – 3 черв.
56. На злобу дня // Рускій голос. – 1922. – 29 юнія.
57. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 15, арк. 16.
58. Загальні збори Товариства Св. апостола Павла // Нива. – 1921. – Ч. 4. – С. 126.
59. Митрополит Шептицький у президента Гардінга // Український Прапор. – 1921. – 17 груд.
60. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 136, арк. 2.
61. Там само, спр. 181, арк. 44.
62. Там само, арк. 63–64.
63. Кедрин І. Життя – Події – Люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С. 74.
64. Вітчизняна історіографія в Україні та діаспорі нічого не згадує про військову організацію «Воля» як попередницю УВО.
65. «Воля» // Діло. – 1922. – 3 листоп.
66. Перший бій // Наш шлях. – 1921. – 24 жовт.
67. Криза минула // Наш шлях. – 1921. – 5 серп.
68. КУМ // Діло. – 1922. – 3 листоп.
69. Проголошення таких гасел входило у виразну суперечність з політикою еміграційного уряду. З критикою студентського з'їзду і колишніх старшин Січових Стрільців, що стояли за ним, виступив член уряду О. Назарук у статті «Вічучі діти» в «Українському Прапорі» за 23 липня 1921 р.
70. КУМ // Діло. – 1922. – 3 листоп.
71. Комунікат КУМу // Наш шлях. – 1921. – 5 серп.
72. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 41, арк. 80.
73. ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 35, арк. 69.
74. Суд над Федаком // Діло. – 1922. – 25, 26 жовт.
75. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 41, арк. 9–10.
76. Там само, спр. 28, арк. 3.

77. Там само, арк. 34–40.
78. Там само, спр. 70, арк. 208.
79. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 231, оп. 1, спр. 2758, арк. 4.
80. ЦДІА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 635, арк. 7.
81. ДАЛО, ф. 271, оп.1, спр. 384, арк. 100, 119.
82. ДАІФО, ф. 2, оп.1, спр. 70, арк. 61.
83. Там само, спр. 15, арк. 13–14.
84. Там само, спр. 101, арк. 12.
85. Там само, спр. 49, арк. 45.
86. Там само, арк. 85–86.
87. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1271, арк. 6.
88. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т.2. – 1983. – С. 28–29.
89. Головні постанови закону з 26 вересня 1922 р.// Нова Зоря. – 1928. – 25 берез.
90. Про воєводську автономію // Діло. – 1922. – 8 верес.
91. ЦДАВОУ, ф. 4440, оп.1, спр. 4, арк. 7–12; ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 139, арк. 4–6.
92. ДАТО, ф. 231, оп.1, спр. 1768, арк. 23.
93. Український Скиталець. – 1922. – 11 листоп.
94. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 105, арк. 6.
95. Макух І. На народній службі. – Детройт, 1958. – С.291.
96. Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925. – S. 533.
97. ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 35, арк. 33–34; ф. 2, оп. 1, спр. 143, арк. 8–9.
98. Там само, ф. 68, оп. 2, спр. 35, арк. 34–35.
99. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 139, арк.12–13.
100. Муссоліні – ініціатор підчинення Східної Галичини Польщі // Діло. – 1925. – 25 серп.; Панейко В. Фатальна грамота // Діло. – 1928. – 17 берез.
101. Ріпещкий С. Українсько-польський процес 1918–1923. Перед світовим трибуналом. – Чикаго, 1963. – С.28.
102. Там само. – С. 20.
103. Протест Української Національної Ради до Ради Амбасадорів в Парижі // Український Прапор. – 1923. – 31 берез.
104. Відповідь краю на рішення Антанти // Український Прапор. – 1923. – 24 берез.

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА І ЗАРУБІЖНИЙ СВІТ *

Появу Західно-Української Народної Республіки, ще однієї української держави, розташованої в центрі Європи **, між Румунією, Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею і Україною, на перехресті міжнародних інтересів і шляхів, країни, якої не існувало на карті Європи з середини XIV ст., країни, в якій до цього реальна влада перебувала в руках представників панівних сусідніх націй – поляків у Східній Галичині, угорців на Закарпатті і румунів у Північній Буковині, країни, корінне населення якої було позбавлене землі і засобів виробництва, терпіло злидні, голод і політичне безправ'я, попри те, що саме воно було автохтоном на цій землі, мало великі традиції державності, високої національної культури, активних міжнародних зв'язків, – появу такої країни тодішня міжнародна спільнота зустріла не тільки насторожено, а й вороже. Представники вже згаданих сусідніх націй зовсім не збиралися втрачати цю землю з її багатими природними ресурсами, лісами, непоганою землею і кліматом, працьовитим, терплячим народом.

Свої інтереси тут мали і зарубіжні монополії, що вклали свої капітали в надра і різні галузі виробництва та боялися їх втратити, бо ж їхня доля в новій державі не була відома.

Геополітичне становище молодої української держави поставило її в центр світової політики.

---

* Ця проблема давно стала предметом наукової уваги автора. У 1958 р. видавництво Академії Наук України прийняло до друку його монографію «Міжнародний імперіалізм – організатор окупації західноукраїнських земель» (20 друк. арк.). Але названа праця не побачила світу через підтриману в ній раніше висунуту концепцію про те, що утворення ЗУНР було результатом Листопадової національно-демократичної революції (О. Ю. Карпенко. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. Вип. 1, К., 1957. – С. 59–90), а її автор був підданий гонінню (остракізму) з боку тодішньої партійно-тоталітарної системи. Згодом матеріали цієї праці частково були використані в монографії «Імперіалістична інтервенція на Україні: 1918–1920 рр.» (Львів, 1964, 256 с.).

** Географічний центр Європи лежить поблизу м. Рахова, тобто на території проголошеної ЗУНР.

Отже, ЗУНР народилася на перехресті багатопланових чужих інтересів, і вже це провіщало неминучість важких її родів і особливо важкого післяродового періоду. Українська Народна Республіка, з якою об'єдналася ЗУНР в одну державу, не мала змоги надати відчутної підтримки Західній Україні в боротьбі з ворогами, бо й сама перебувала в стані становлення і збройної боротьби відразу з кількома агресивно налаштованими сильними противниками.

1. Початки дипломатії. Злука ЗУНР і УНР

Політичний провід ЗУНР, маючи багаторічний досвід міжпартійної боротьби, роботи у віденському парламенті, галицькому і буковинському сеймах, не міг не бачити складнощів і труднощів перспективи для своєї країни. Було цілком зрозуміло, що сама ЗУНР, зі своїми військовими й економічними можливостями, відстояти державність не зможе. Отже, на порядку денному перед УНРадою та її урядом постало питання про союзників. Орієнтуватися на Австро-Угорщину і Німеччину вони не могли, оскільки їх реакційні режими самі доживали останні дні. Тим часом на світовій арені з'явилася нова могутня сила – США, які щойно вступили у війну на боці Антанти, а президент США Вудро Вілсон, як усім тоді бачилось, виступав у ролі борця за справедливий мир і право народів на самовизначення. Тож не випадково галицька українська еліта й побачила в ньому і в країні, яку він репрезентував, опору для існування української державності, тим більше, що на той час усі були переконані, що саме про такі гарантії йшлося і в його відомих 14 пунктах світового державотворення (послання президента конгресу США від 8 січня 1918 р.).

Зауважимо, що такого там не було, бо насправді пункт 10 передбачав збереження Австро-Угорщини і лише якусь автономію для поневолених народів у її складі. У цьому ж щорічному посланні було чітко записано: «Ми зовсім не бажаємо опорочувати або змінити Австро-Угорську імперію». І далі: «Ми повинні сказати самі собі, що не хочемо яким-небудь шляхом завдати шкоди Австро-Угорщині або робити в ній яке-небудь перегрупування».

Аналогічну позицію займав і ще один лідер Антанти, англійський прем'єр Ллойд Джордж: «Розпад Австро-Угорщини не входить в число наших воєнних цілей»¹. У своїх спогадах він підкреслював: «Ми не мали на увазі повного розпаду Австрійської монархії»².

Навіть на останньому етапі війни, коли імперії Габсбургів фактично вже не існувало, лідери Антанти були стурбовані, щоб наступ її військ не призвів до розпаду цієї держави³. Отже, вони готові були миритися з існуванням Австро-Угорщини, коли ж вона розвалилася, то переорієнтувалися на нові держави, насамперед на Польщу як свого союзника у боротьбі проти Німеччини і більшовицької Росії.

Цілком можливо, що не все з цього було відоме лідерам УНР-ади, а коли й відоме, то вони не бачили іншого виходу, як шукати порятунку саме в лідера Антанти Вудро Вілсона. Тому вже 26 жовтня 1918 р. УНРада надіслала йому першу ноту, що була взагалі першим її дипломатичним документом. Позаяк він мало кому відомий, наведемо найважливіші його положення.

Нота розпочиналася нотифікуванням Української держави, що була проголошена 19 жовтня 1918 р. на українських землях Австро-Угорської імперії. Далі йшлося про те, що 18 жовтня державний секретар США звернувся з нотою до МЗС Австро-Угорщини (фактично вже неіснуючої держави) і повідомляв, що урядові Австро-Угорщини відмовлено в участі в мирних переговорах, натомість запрошуються чехо-словаки і південні слов'яни, які перебувають у стані війни, і що «тільки ті народи мають право рішати про свою долю»⁴.

УНРада звертала увагу президента на те, що Держдепартамент США випустив з уваги «український нарід, котрий в межах бувшої Австро-Угорської монархії числив понад 4 і пів мільйона душ», що ця різниця між народами імперії «немило нас вразила», оскільки це суперечить ідеї президента США про право на самоозначення всіх культурних націй, як і щодо створення союзу вільних народів і тривалого миру в Європі на підставі національної і демократичної свободи, проголошеної у 14 пунктах президента США. На цій підставі УНРада заявляла, що «український нарід має тому певну підставу думати, що може примінити до себе проголошені Паном Президентом права самоозначення». Виділ УНРади взяв, певною мірою, вину й на себе за те, що «не поінформували як слід широкого політичного світа про своє існування і свої цілі», і тому він тепер хоче звернути увагу світу на деякі моменти, що стосуються історії українського народу.

Далі в ноті висвітлювалися найважливіші віхи з історії державності української нації від Київської Русі IX–XIII ст., що займала територію від Сяну по Дон, а на півдні – по Чорне море, аж до відродження української державності у формі Української Народної Республіки зі столицею в Києві, яка в інтересі загального світового миру

має зайняти гідне місце в союзі вільних народів. І все ж 4,5 млн. українців, – відзначалося в ноті, – незважаючи «на ідеал з'єдинення всіх українських земель в одну незалежну Українську Державу, залишилися все ще поза межами державної України і їх будуччина все ще непевна, їх тяжко й немилосердно гноблять його національні вороги – поляки і мадяри».

Далі в ноті було окреслено етнографічні межі українських земель Австро-Угорщини і наголошувалось на тому, що «ця зовсім одноціла область творить спадщину цілої великої української нації, і всі природні й історичні прояви промовляють за тим, щоб ця українська область населення була віддана знов цілковите та вповні суверенній українській нації». Потім знову наводяться найважливіші віхи в історії Галичини та Володимирії під гнітом поляків. «П'ятдесят літ накиненого співжиття з поляками під Австрією, – читаємо в ноті, – творять період безперервної боротьби українського народу проти польських гнобителів, що з допомогою центрального правительства загарбали собі всю адміністрацію краю та назверх витиснули печатку польськості на урядах і містах. Поруч з тим йшло соціальне використання української народної маси з боку підпираних усіма засобами великих землевласників, так званої польської шляхти». І все ж, незважаючи на жадливий національний гніт, політичне безправ'я, соціальну експлуатацію, українці Австро-Угорщини скористалися її внутрішнім розпадом: 19 жовтня 1918 р. «УНРа цілу українську область дотеперішньої австро-угорської монархії проголосила самостійною українською державою зі Львовом як столицею», хоч, як відомо, повна самостійність була проголошена дещо пізніше.

УНРа повідомляла, що територія цієї держави складається з українських земель Східної Галичини, Північної Буковини і українських комітатів північно-східної Угорщини. Країну населяють 7 млн. чол., серед них українці становлять понад 70% загального населення. І все ж, як і можна було очікувати, мовиться у заяві, «національні вороги українського народу, що завдяки насильству так добре почувалися на українській землі, підносять все ще претенсії на поодинокі частини нашої української держави», хоч світова війна похоронила всякий імперіалізм і анексіонізм, хоч президентом США проголошено ідеї національної волі, демократії й національного братання народів, хоч і настала нова ера.

У ноті викладено чітку позицію Української Держави в царині міжнародної політики – жити в приязних взаєминах з усіма сусідніми

народами, в т. ч. й польським. Спроба агресії та загарбання бодай частки української землі спричинила б нову війну на сході Європи. Тільки розмежування за етнографічним принципом, створення окремих суверенних держав для кожного народу може забезпечити тривалий мир.

Наприкінці ноти УНРади стояло: «Прохаємо Вас, Пане Президенте, прийняти воскресіння нашої держави до ласкавого відома і взяти демократичний народ України, що перейшов стільки тяжких іспитів, під свою могутню опіку».

Складається враження, що коли б державні мужі Заходу прочитали цей документ від початку до кінця і при цьому дотримувалися елементарних демократичних норм державотворення і виголошених ними ж принципів післявоєнної побудови світу, щаслива доля українського народу була б забезпечена. Сталося ж навпаки – доля 40-мільйонного українського народу була проігнорована, кинута в жертву агресивним зазіханням сусідів – союзників Антанти у перекроюванні карти Європи.

Крім того, уже в цій ноті УНРади застерігалось право західних земель на об'єднання з Україною в єдиній Українській державі, «що в кожному разі відповідало би здійсненню бажання цілого народу національне з'єдинитися», а також зарезервовувалось право «мати своїх власних заступників на загальній мировій конференції, щоб бути в силі вповні в цілості виконати право самоозначення українського народу».

І хоч ці прохання та претензії були цілком закономірні, вони не були враховані новими миротворцями, які стосовно до українського народу керувалися принципами, далекими від демократизму, гуманізму, міжнародного права і права націй на самовизначення, що виголошувалися перед початком Мирної конференції у Парижі, а з документів самої конференції часом складалося враження, що її лідери мали досить відносно уявлення про цю землю та її народ. Офіційна реакція президента США невідома, жодної відповіді отримано не було, а виголошених прохань не враховано.

Першого листопада 1918 р. була надіслана телеграма в столицю України м. Київ: «Команда головного двірця Львів голосить: доношу, що сьогодні о годині пів до п'ятої ранку наші українські війська, вийшовши з касарень, зайняли Львів і Перемишль. Вся влада перейшла в українські руки. Галицька osvobodжена Україна зі своєю столицею Львовом пересилає привіт Великій Українській Державі і пре-

стольному городові Києвові». Цю телеграму одержали вже о 9-й ранку в австро-угорському консульстві і передали працівникові цього консульства Григорієві Микетею, якому 12 листопада УНРада доручила «тимчасове заступництво нашої держави в Києві»⁶. Одночасно посол князь Е. Фюрстенберг поінформував його і про інші радіодепеші: «Революція у Відні, Празі, Будапешті, Загребі... Ляммаш не є прем'єром, а ліквідатором Австрії, Тіса вбитий і т. д.»⁷. Невдовзі було відкрито 15 представництв в іноземних столицях.

Вістка про взяття українцями влади у Львові цього ж дня рознеслася по Києву, і це зробив відомий український актор М. Садовський, який перед початком вистави «Гандзя» повідомив зі сцени: «Галицька Україна освободилася – здобула свою волю». Після цього – гучна овація «Слава!» і гімн «Ще не вмерла Україна». Отже, перемогу у Львові одночасно урочисто відзначила і столиця України Київ⁸. У ці неповторні хвилини Г. Микетей зустрів у Києві і відомих галицьких політиків В. Панейка і Творидла.

Відтоді ноти й телеграми в зарубіжний світ уряд ЗУНР відсилав постійно, їх ставало все більше. Головний зміст – захист інтересів українського народу та його суверенних держав – ЗУНР і УНР, викриття загарбницьких планів і злочинів агресорів.

Першим відчутним завоюванням зовнішньої політики ЗУНР був Акт злуки з Українською Народною Республікою. Як уже відзначалося, 10 листопада 1918 р. УНРада доручила урядові «поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу», а 13 листопада, в день проголошення ЗУНР суверенною державою, вважалося, що «в сім змаганню вся Україна з'єдиниться в одну незалежну, самостійну, вільну Українську Народну Республіку»⁹. Отож, не випадково вже в ноті президенту США УНРада застерігала за собою право на возз'єднання в єдиній державі¹⁰.

Одночасно певні зустрічні кроки в плані возз'єднання вживалися і демократичними силами України, про що теж уже згадувалось. Восьмого листопада у «Новій Раді» було опубліковане звернення президії Головної ради Українського національного союзу за підписами В. Винниченка і М. Шаповала із закликом допомогти Галичині у визволенні – «Рятуйте наш П'ємонт від руїн».

У відповідності з дорученням УНРади до Києва для переговорів виїхали делегат УНРади О. Назарук і В. Шухевич. 6 листопада вони мали зустріч з гетьманом Павлом Скоропадським і вели з ним переговори про допомогу. Як повідомляв О. Назарук, гетьман її обіцяв,

маючи намір надіслати до Львова курінь Січових Стрільців (1300 чол.). Однак після переговорів з лідерами УНСоюзу (В. Винниченком та ін.) було вирішено курінь Січових Стрільців до Львова не надсилати, бо він потрібен був УНС як основна збройна сила для перемоги над гетьманом. Натомість обіцяно вислати невеликий загін добровольців.

Ось за таких скомплікованих обставин відбулася зустріч між членами Директорії і делегацією Державного Секретаріату ЗУНР у складі д-ра Льонгіна Цегельського і д-ра Дмитра Левицького, а 1 грудня 1918 р. підписано «Передвступний договір, заключений у м. Фастові між Українською Народною Республікою і Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю»¹¹. Це був т. зв. прелімінарний договір – перший офіційний документ щодо Злуки. В ньому сказано, що Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим про «непохитний намір злитися у найкоротшій часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою», а далі зазначалося, що це значить, що ЗУНР «заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народну Республіку».

Друга стаття договору стосувалася зобов'язань Української Народної Республіки, яка теж заявляла про «свій непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну державу з Західно-Українською Народною Республікою».

Далі йшло зобов'язання урядів обох республік цю «державну злуку можливо в найкоротшій часі перевести в діло».

Четверта стаття надавала певні гарантії автономії для ЗУНР. «З огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними і соціальними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населення, – читаємо в договорі, – як будучій частині неподільної Української Народної Республіки, дістає територіяльну автономію, котрої межі означить у хвилині реалізації злуки обох республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодатними й правительственными державними органами обох республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав». Ця важлива в аспекті державотворення стаття не була розкрита в договорі.

Остання стаття передбачала, що договір може бути опублікований за згодою обох урядів. Саме через це лише 4 січня 1919 р. він

і був опублікований у станіславівській газеті «Нове життя». Однак він існував, і уряди готувалися до юридичного оформлення Злуки.

ЗУНР першою зробила крок у цьому напрямі. На першій же сесії УНРади в м. Станіславові, який з 1 січня 1919 р. став тимчасовою столицею держави, одним з найважливіших питань порядку денного було питання злуки ЗУНР і УНР. Напередодні сесії станіславівська газета «Нове життя» в передовій статті «Витайте» писала: «Наш парламент, Українська Національна Рада, має сказати своє важне слово про важку і актуальну справу – злуку обох українських держав в одну Народну Республіку. Весь український народ звернув сьогодні очі в сей бік і з нетерпеливістю чекає рішення. Одна певність твердо засіла у всіх на серці: що Українська Національна Рада мусить дати нашому народові своє авторитетне запевнення, свою згідну заяву, що соборна Україна творитиме одну Народну Республіку»¹².

Першою сесією УНРади керував голова Ради Євген Петрушевич спільно з членами президії Семеном Вітиком, Миколою Лагодинським, Тимком Старухом та Омеляном Поповичем.

У вступній промові Євген Петрушевич «висказав вдячність за поміч Київської України. (*Оплески*). Кров най буде тим першим звеном, що лучить нас в соборну Україну. (*Невгаваючі оплески*). Нас ждуть важні завдання, найперше злука з Наддніпрянською Україною»¹³. Про це ж говорив і новий голова Державного Секретаріату Сидір Голубович, теж один з провідних діячів УНДП. Він поінформував послів про підписання передвступного договору з Директорією і, підкресливши, що «ціле правительство стоїть на становищі злуки», тут же наголосив, що й «угорські українці бажають злуки з Україною»¹⁴.

Голова уряду повідомив сесію про першу зустріч з делегацією Антанти, яка «винесла добре враження». Делегації вручено ноту протесту проти агресії поляків і румунів. Він також говорив про вислання делегацій до Ясс, Парижа і Праги.

Першим питанням сесії стало питання злуки з УНР. Слово взяв відомий прихильник злуки, лідер УСДП Семен Вітик. Він закликав «не відволікати акту проголошення», створити «переходову комісію», а ціле правління передати «в руки української влади у Києві». Далі він відзначив, що «по злуці наш край буде найбагатший. Злука конечно й з економічного боку. Мусимо проголосити її з огляду на Мирову конференцію вже сьогодні. Як народи хочуть, так і Антанта мусить поступити. Не можна казати «завтра», бо це повинно бути

вчора. Душа народна рветься до Києва. (*Оплески*)»¹⁵. На такій високій ноті закінчив свій виступ С. Вітик.

Державний секретар військових справ полковник Дмитро Вітовський підкреслив, що «злуки обох українських земель вимагає міжнародне положення», але, поряд з цим, вказав, що «ЗУНР задержить свою автономію доти, як в Києві зберуться Національні Збори (Конституанта)»¹⁶.

Посол Тимко Старух порушив питання про надання ЗУНР двох місць у Директорії УНР, а замість створення нового уряду ЗУНР, як планувалося, пропонував створити ліквідаційну комісію.

Посол Петро Шекерик-Доників, селянин з Чорногори, ніби у відповідь попередньому ораторові, заявив: «Народ, що тільки жертв поносить, жадає злуки без застережень... Всі справи мають бути рішені в Києві».

На сесії виступив і державний секретар закордонних справ д-р Льонгин Цегельський, який ознайомив членів УНРади зі змістом попереднього договору між ЗУНР і УНР від 1 грудня 1918 р.

В урядовій заяві до громадян держави, виголошеній на сесії, Державний Секретаріат інформував, що він «приготовляє проєкт остаточного устрою держави на платформі злуки з Придніпрянською Україною і свої внесення в тім напрямі пропонує Всенародним Установчим Зборам»¹⁷.

Третього січня 1919 р. УНРада схвалила «Закон про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку»¹⁸. Отже, те, про що мріяли покоління, було нарешті викарбуване в Законі.

УНРада затвердила передвступний (попередній) договір про злуку від 1 грудня 1918 р. і доручила урядові «негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізування договору про злуку».

Далі в Законі йшли застереження про те, що до скликання Установчих Зборів об'єднаної Республіки «законодавчу владу на території ЗУНР виконує УНРада, а цивільну і військову адміністрацію – Державний Секретаріат, як її виконавчий орган». Ця стаття, як виявилось пізніше, мала принципове значення у справі врегулювання взаємовідносин між органами влади ЗУНР і УНР, позаяк уже тоді було відомо, наскільки проблематичним було скликання Установчих Зборів єдиної УНР.

Вістка про прийняття Закону про злуку ЗУНР і УНР блискавкою облетіла міста і села країни. І всюди український народ вітав цей історичний акт¹⁹. Державний секретар військових справ Д. Вітовський з цього приводу видав 4 січня 1919 р. спеціальний універсал до Галицької армії, в якому сповіщав велику радість: «вчора упав кордон між українськими землями, і від вчора ми всі вже громадяни великої Народної республіки... Ще хвиля кривавого зусилля – і слово станеться ділом! З крові і пожежі та руїн встане Велика Україна, що принесе нам землю і волю». І далі: «тепер або ніколи – приналежати нашим землям до Великої України, де буде усьому народові робочо-му земля, і правда, і воля. Або рай на Україні, або пекло в Польщі. Що буде з нами – рішиться кров'ю і залізом»²⁰.

Українська Національна Рада утворила спеціальну посольську делегацію в складі 36 чол., яка мала вручити Директорії грамоту-звернення УНРади і Ради Державних Секретарів від 16 січня 1919 р., де викладався зміст Закону про злуку. Йшлося також про виділення з цієї делегації і спеціальної комісії для узгодження заходів для реалізації злуки²¹. Грамоту підписали: за Президію УНРади – д-р Лев Бачинський і д-р Степан Витвицький і за Раду Державних Секретарів – д-р Сидір Голубович і д-р Льонгин Цегельський, державний секретар закордонних справ. Цього ж дня делегація виїхала до Києва.

Під час попередніх зустрічей було домовлено, що проголошення Акта злуки має відбутися 22 січня на Софіївській площі біля собору Святої Софії. На трибуні були члени Директорії і делегації ЗУНР. Д-р Л. Цегельський першим оголосив грамоту про злуку і передав її голові Директорії Володимирі Винниченку. У відповідь член Директорії Федір Швець зачитав іменем УНР Універсал Директорії. В Універсалі Директорія визнавала УНРаду як «виразника волі всіх українців бувшої австрійської імперії», від імені яких і проголошувалася злука ЗУНР і УНР. Директорія вітала цей акт і ухвалила здійснити його «на умовах, які зазначені в постанові ЗУНР від 3 січня 1919 р». Далі йшли знаменні слова: «Віднині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини Єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Україна) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка»²².

У цьому ж документі мовилось: «Віднині Народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружними зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо і щастя її трудового люду»²³. Універсал був підписаний головою і членами Директорії В. Винниченком, С. Петлюрою, П. Андрієвським, А. Макаренком і Ф. Швецем.

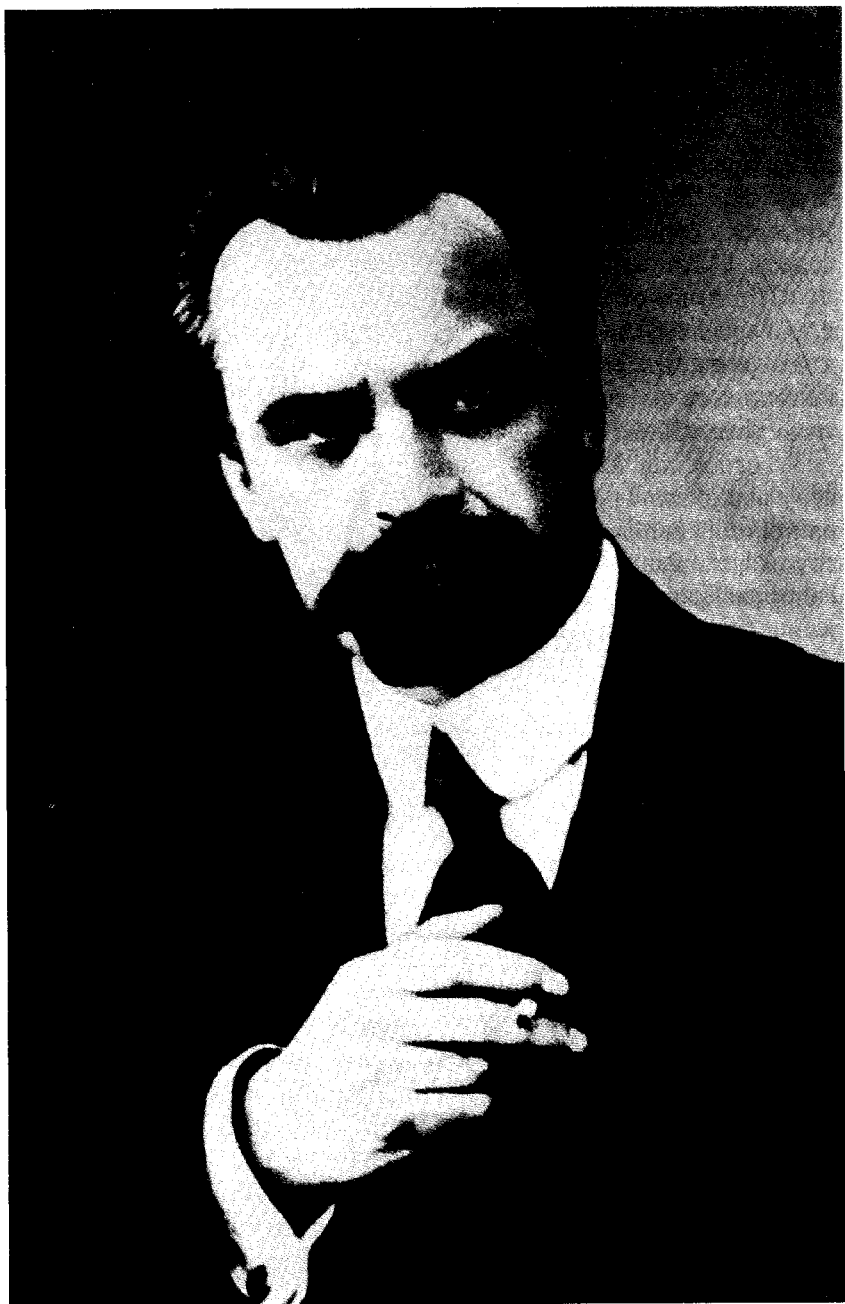
Під гучні оплески тисяч присутніх відбувся обмін Грамотою й Універсалом, а потім урочиста відправа вищих архієреїв православної церкви: архієпископа катеринославського Агапіта, єпископів вінницького Амвросія, черкаського Назарія, канівського Василя, уманського Дмитрія.

Того ж дня, 22 січня 1919 р., у Києві в приміщенні Міського театру відкрився Трудовий Конгрес України, головою якого був обраний один із лідерів УСДП Семен Вітик. Він же був і першим оратором з питання про злуку. Після промови д-ра Лева Бачинського і короткої дискусії з цього приводу було проведено голосування вставанням із місць. Акт злуки, тобто Універсал Директорії, був одностайно схвалений.

Український народ широко й урочисто відзначав цю історичну подію. Мрія покоління збулася!²⁴

Трудовий Конгрес прийняв ще один важливий державний акт – універсал «До українського народу», в якому сповіщав народ про систему управління в УНР: вища влада в Україні під час перерв у роботі Конгресу належатиме Директорії, котра «доповнюється представником Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першому засіданні Конгресу»^{24а}. Виконавчу владу в УНР має виконувати Рада Народних Міністрів, підзвітна Трудовому Конгресові, а на час перерви в його роботі – Директорії, а владу на місцях мають здійснювати Трудові ради в складі представників селянства і робітництва. Трудовий Конгрес закликав український народ рішуче стати на захист самостійної Української Республіки.

Одночасно була опублікована й Декларація «До народів усього світу», в якій Конгрес заявив, що на підставі схваленого всіма народами світу права на самовизначення історично розділений між Росією й Австрією український народ нині, об'єднавшись і утворивши самостійну, єдину і неподільну Українську Народну Республіку, «кличе всі народи в ім'я кращих ідеалів людськості, протестуючи перед урядами тих народів, війська яких ведуть наступ на землі історичної оселі

*Володимир Винниченко
Голова Директорії Української Народної Республіки*

Українського Народу»²⁵. Тут же йшлося про агресорів: наступ військ Польщі на Галичину, окупація української частини Буковини і Бессарабії Румунією, а також наступ «військ Російської Соціалістичної Республіки» на півночі й Антанти – на півдні України, в Одесі. Отже, чітко було визначено, до захисту від якої інтервенції закликав Трудовий Конгрес.

Однак ні заяви УНР, ні її декларації, зрозуміло, не могли зупинити агресорів. Польська армія, маючи перевагу в силах, після захоплення 22 листопада 1918 р. столиці ЗУНР м. Львова розгортала свій наступ далі в усіх напрямках і загрожувала самому існуванню Української держави на західних землях.

Слід відзначити, що у такій складній військово-політичній ситуації УНР надавала ЗУНР посильну фінансову і військовою допомогу²⁶.

16 січня 1919 р. виділено 5 млн. гривень на перешивання вузькоколіїних рейкових шляхів Галичини.

18 січня – 100 тис. крб. для організації свята Злуки.

14 лютого. Відкрито кредит на 40 млн. грн. для продовольчих операцій в Галичині, Буковині та Холмщині.

28 лютого. Асигновано 17 млн. грн. Державному секретаріатові шляхів на експлуатацію залізниці.

15 березня. Виділено 500 млн. грн. на відбудову зруйнованих помешкань; 80 млн. грн. на одноразові компенсаційні виплати у зв'язку з подорожчанням; товариству «Сільський господар» – 2 млн. грн.; одноразова допомога родинам стрільців УГА – 120 млн. грн., а з квітня – щомісячно по 30 млн. грн.

4 липня утворено у складі уряду УНР Міністерство справ Західної області УНР на чолі з С. Вітиком.

18 липня. Виділено 1 млн. грн. на допомогу біженцям з Галичини.

19 липня. Перераховано на військові потреби УГА 70 млн. грн.

25 липня. Виділено аванс 10 млн. грн. для допомоги біженцям з Галичини.

1 вересня. Виділено 240 млн. грн. для місячного утримання армії **ЗО УНР** (нова назва ЗУНР), 2,7 млн. грн. одноразової допомоги галичанам-залізничникам (по 2 тис. кожному) та галичанам-біженцям – по 5 тис. грн.

13 вересня. Затверджено постанову про виділення 800 тис. грн. на освітні справи Покуття.

29 вересня 1919 р. Ухвалено закон про скасування Міністерства у справах Західної Облaсті Республіки (Галичини) та про утворення Комітету в справах допомоги біженцям-галичанам.

Крім того, було надіслано 730 вагонів цукру, 213 вагонів бо-рошна, 223 вагони збіжжя, 127 вагонів інших продуктів для населення Галичини²⁷, 1,6 млн. крб. перераховано для галицьких дітей.

Уже в грудні 1918 р., після підписання попереднього договору, надійшла й помітна військова допомога: 20 тис. гвинтівок, 80 млн. патронів, 300 кулеметів, 80 гармат, а невдовзі ще й 20 літаків²⁸. Отже, злука ЗУНР і УНР мала негайні відчутні наслідки як з огляду на фінансово-економічну допомогу для ЗУНР, так і військову, хоч, зрозуміло, розорена війнами УНР великих можливостей для цього не мала, тим більше, що вона сама вела збройну боротьбу проти агресії радянської Росії.

Воєнні події в Україні перешкоджали нормальному розвитку співпраці УНР і ЗУНР.

В результаті наступу військ радянської Росії Директорія, очолена Головним Отаманом Симоном Петлюрою (В. Винниченко в лютому 1919 р. пішов у відставку), змушена була відступити з Києва до Вінниці, потім – Жмеринки, Проскурова, Кам'янець-Подільського, а її армія була притиснута до р. Збруча.

Опинившись у надзвичайно скрутній ситуації, С. Петлюра йде на зближення з Начальником Польської Держави, теж соціалістом, Юзефом Пілсудським, і вже 24 травня 1919 р. його посланець полковник Борис Курдиновський підписує з польським прем'єром Ігнацієм Падеревським угоду, за якою уряд УНР зобов'язувався підписати з польським урядом договір на наступних основних принципах: «уряд УНР, не почувавши себе правомочним вирішувати долю Східної Галичини, заявляє, що він відмовляється від усіх своїх прав на цю область», а також погоджується на включення Західної Волині (кордон по р. Стир) як «невід'ємної частини в межі політичних кордонів Польської держави», а польський уряд зобов'язувався визнати право України на незалежність за умови «утворення українського уряду, який буде визнаний польським урядом»²⁹. Далі йшли статті, в яких мовилося про можливу військову допомогу Польщі для УНР у боротьбі з більшовиками і антиурядовими елементами. Український уряд зобов'язався також не вживати будь-яких дипломатичних кроків без консультацій з польським урядом.

Цей договір був першим відчутним ударом по Акту злуки, оскільки уряд С. Петлюри відмовився від «усіх своїх прав на ... область», яка, відповідно до Універсалу Директорії від 22 січня 1919 р., була складовою частиною УНР.

Угода від 24 травня, як і подібні угоди, підписані пізніше³⁰, серйозно вплинула на взаємини між урядами ЗУНР і УНР, але ніде в урядових документах ЗУНР ми не знаходимо заяви про те, що «уряд ЗУНР в односторонньому порядку розриває Акт про злуку», як це пишуть окремі автори лише на підставі заяви членів об'єднаної Української дипломатичної місії від ЗУНР у Варшаві. Зрозуміло, що дипломатична місія, призначена урядом ЗУНР для ведення переговорів з польським урядом у складі делегації УНР, не могла не реагувати на угоду Курдиновського, але вона не могла відмінити ні Закону про злуку, схваленого УНРадою 3 січня 1919 р., ні самого Акта злуки, схваленого Трудовим Конгресом УНР, без офіційної заяви з цього приводу. Такої заяви, можливо, взагалі ніколи не було, бо й у документах 1920-х років постійно йдеться про непорушну єдність українського народу, його держав: ЗУНР і УНР, навіть за умов, коли вони були вже окуповані іноземними державами.

Ось перед нами офіційний «Комунікат» від 6 січня 1920 р. про нараду членів УНРади, що проходила у Відні 9–17 грудня 1919 р., отже, після договору від 24 травня і декларації від 2 грудня 1919 р. На нараді були заслухані доповіді Євгена Петрушевича і державного секретаря закордонних справ ЗУНР д-ра Василя Панейка. «На підставі отсих звітів переведено дебату про наше теперішнє становище, та в цій дебаті усі бесідники згідно ствердили, що однодушним змаганням українського народу, без різниці партій і області, є: сполучення всіх українських земель та прилучення їх частин до інших держав вважають шкідливим для українського державного права, як також взагалі для будучности українського народу, – та що українці західної області хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом сполучитися в цілій державній формації, яку вибере український народ в отсій світовій війні»³¹. Отже, державна концепція щодо злуки українських земель висловлена цілком чітко.

Далі в «Комунікаті» з'ясовується і ставлення до останніх дій членів уряду Директорії: «Супроти послідніх дій постановлено заложити рішучий протест проти декларації п.п. Андрія Лівичького і тов. у Варшаві в справі зречення Східної Галичини в користь Польщі»³².

Таким чином, незважаючи на певні непорозуміння щодо дії Акта злуки ЗУНР і УНР у зв'язку з відходом від нього окремих діячів УНР наприкінці 1919 – на початку 1920 рр., серед політичної еліти ЗУНР ідея соборності українських земель залишалася домінуючою.

2. Польський замах

Зовнішньополітична діяльність ЗУНР (Української Держави) уже з перших днів її існування проявилися у взаєминах з польською стороною³³. У зв'язку з тим, що Польська ліквідаційна комісія, створена у Кракові 28 жовтня 1918 р., зажадала від органів влади у Східній Галичині виконувати тільки її розпорядження і «здійснювати владу в імені польської держави»³⁴, УНРада 30 жовтня зробила заяву, що Польська ліквідаційна комісія «вдерлася в суверенні права Української Держави, утвореної українським народом», і УНРада, законно, вимагає від усіх своїх органів влади виконувати лише її закони і розпорядження, а на випадок потреби ставити опір тим, хто намагатиметься діяти на території Української Держави від імені Держави Польської³⁵.

Уже 1 листопада газета «Діло» публікує редакційну статтю «Польський замах», у якій, аналізуючи сутність моменту, який переживала держава, чітко заявляє, що «поляки, покликаючись на своє панування над українськими землями у польській державі і в Австрії, рішили, що з титулу того панування українські землі й надалі мають оставати під польським пануванням», що «поляки з великих подій, які переживаємо, не винесли ніякої науки», бо ж імперії, що трималися на поневоленні інших народів, зазнали краху, і за цих обставин на заклик УНРади «український народ стане однодушно на захист своєї держави і польський замах потерпить крах».

При цьому потрібно відзначити, що відверті і далекосяжні агресивні наміри польської політичної верхівки щодо українських земель проявлялися ще до відродження незалежної Польщі. Уже в березні 1917 р. голова Польського національного комітету в Парижі Р. Дмовський у листі до міністра закордонних справ Великої Британії Артура Бальфура домагався включення Східної Галичини, Волині та частини Білорусі до складу Польщі. Своє анексіоністські посягання він силкувався виправдати нібито низькою культурою російського, українського й білоруського народів і тим, що, мовляв, у таких умовах тільки «польський елемент» може відігравати керівну роль, місію державно-організаційну³⁶. Аналогічну концепцію він висував і пізніше³⁷.

Починаючи з лютого 1918 р. питання про Східну Галичину і східні кордони Польщі не сходило з порядку денного Національного комітету. Члени комітету Бартошевич і Любельський дійшли до того, що стали наполягати на включенні до складу Польщі майже

всіх білоруських і українських земель. Східний кордон Польщі мав проходити, за їхніми рекомендаціями, на схід від Вітебська, Жлобіна, Орші, Гомеля, Двіни і Дніпра. Серед «аргументів» анексіоністи відверто висували потребу створення для Польщі можливостей експлуатації природних багатств і населення окупованих земель, одержання величезних прибутків від цієї експлуатації³⁸. Член цього ж комітету Суйковський, відстоюючи кордони поза Двіною і Дніпром, додавав ще один аргумент – «створити стратегічну Польщу, яка охороняла б Європу, як тепер кажуть, від більшовиків»³⁹. Дмовський заявляв, що «ані українці, ані литовці не є в стані утворити власну державу», і наполягав на включенні до складу Польщі всієї Західної України, а також Кам'янець-Подільського, Проскурівського і частини Ушицького повітів⁴⁰. Один з лідерів ендеків, С. Грабський, прямо вимагав: «Наша зовнішня програма повинна стверджувати, що ми стоїмо на принципі кордонів 1772 р. як на програмі історичної справедливості»⁴¹.

При цьому потрібно підкреслити, що Польський національний комітет був репрезентацією польської шовіністичної буржуазії і поміщиків, реакційних анексіоністів. Крім того, Національний комітет був цілком під впливом буржуазних урядів Заходу, насамперед французького, який щомісячно витрачав на його утримання 350 тис. франків⁴². За надану підтримку Комітет обіцяв перетворити польські землі на антибільшовицький плацдарм і використати польську армію під командуванням французьких генералів в інтересах Антанти⁴³.

Восени 1918 р., коли Австро-Угорщина доживала останні дні, польські правлячі кола, підтримані Антантою, розпочали особливо активну діяльність. На початку жовтня 1918 р. Дмовський виїхав у Вашингтон, щоб домогтися підтримки США у здійсненні польських агресивних планів. 8 жовтня він передав президентові США Вільсону меморандум Польського національного комітету, в якому містилася вимога приєднати до Польщі майже всю Білорусь, разом з містами Мінськ, Слуцьк, Пінськ, а також Волинь (по р.Горинь), всю Галичину, Проскурівський і Кам'янець-Подільський повіти України⁴⁴. Польське панування, вказувалось далі в меморандумі, – «єдиний вихід для нормального розвитку і прогресу цієї землі... Так довго, як довго українська нація буде залишатися в ембріональному (!?) стані, як довго рівень інтелектуального розвитку буде низьким, щоб створити сучасний прогресивний уряд на чолі з русинами, так довго Східна Галичина повинна залишатися невід'ємною частиною польської дер-

жави». Таким чином, польські шовіністичні політики дійшли до того, що анексію почали виправдовувати нібито інтересами прогресу самої західноукраїнської землі.

Польський національний комітет подбав і про те, щоб наукові «авторитети» підготували для Мирної конференції, що розпочала свої засідання в Парижі 18 січня 1919 р., тенденційні реферати про Східну Галичину й Україну. Це було доручено зробити професорові Варшавського університету О. Галецькому та професорові вищої комерційної школи у Варшаві Г. Танненбауму, які постаралися виконати доручену справу в бажаному для польських властей дусі. О. Галецький, наприклад, усупереч істині «доводив», що українські землі нібито взагалі «ніколи не прагнули створити... політичний організм, відокремлений від спільної їм держави, тобто від Польщі». Він пропонував Мирній конференції доручити Польщі окупувати всю Україну⁴⁵. О. Галецький у розділі «Історичні права Польщі на Литву і Україну» відкидав історичне й етнографічне поняття «Україна», а у військовому і географічному розумінні зводив його до території «степів по обидва боки нижньої течії Дніпра». Звідси витікав «науковий висновок», що не тільки західноукраїнські землі повинні бути в складі польської держави, а й майже вся Україна. О. Галецький при цьому основним аргументом вважає те, що «український народ перебуває у даний час в стані такого бурхливого соціального бродіння, що більшовизм знаходить серед нього найсприятливіший ґрунт». Отже, вказує далі Галецький, позаяк серед українців «важко знайти елементи, які могли б зупинити більшовицьке нашествя і організувати країну, цивілізація й організація знаходить там головну опору в польському елементі». Звідси рекомендація – Україну включити до складу Польщі.

Г. Танненбаум теж зайнявся виправдовуванням анексії західноукраїнських земель. Свою концепцію він намагався обґрунтувати економічними потребами Польщі в промисловій сировині і продовольстві⁴⁶. Тобто й тут бралися до уваги лише інтереси Польщі.

У жовтні 1918 р. Національний комітет перейшов до рішучіших дій. 12 жовтня 1918 р. голова військової комісії Комітету Й. В. Словенський надіслав Верховній раді Антанти і урядам країн цього блоку ноту, в якій вимагав офіційного дозволу на окупацію Східної Галичини, а також територій поза нею (Кам'янець-Подільський, Проскурів, Берестя і Каунас). «Така окупація, – зазначалось у ноті, – ...в майбутньому могла б служити базою дальших воєнних дій союз-

ників у Росії»⁴⁷. Тобто відверто ставилося питання про перетворення окупованих земель на плацдарм для агресії проти Росії.

Четвертого листопада Національний комітет надіслав нову ноту Антанті, в якій вимагав негайного перекидання армії Галлера в Польщу, нібито для боротьби з німецькими військами і Червоною армією, а фактично на перших порах – для окупації Східної Галичини, щоб не допустити її воз'єднання з Україною⁴⁸. Цю вимогу повторив Р. Дмовський 13 листопада на Верховній раді Антанти⁴⁹.

Анексіоністську політику проводили і військові представники Варшави: у Вашингтоні – З. Брінк, Парижі – Т. Розвадовський і Б. Роя, Лондоні – В. Ключковський, Римі – Е. Катковський, Бухаресті – Р. Лямезан та ін.

Загарбницькі вимоги надходять весь час до Парижа, Лондона і Вашингтона з самої Польщі. 17 листопада 1918 р. Начальник Польської держави Ю. Пілсудський надсилає телеграму В. Вілсону, в якій домагається від нього перекинення армії Галлера в Польщу⁵⁰. Ліквідаційна комісія в Кракові в листопаді веде переговори з представниками Антанти щодо «швидшого перекинення американо-польських і франко-польських загонів для окупації ними всієї Галичини»⁵¹. В унісон політикам «Gazeta Lwowska», посилаючись на пункти Вілсона, вимагала встановлення східних польських кордонів на схід від Кам'янець-Подільського⁵².

У січні 1919 р., виступаючи на Раді десяти, Р. Дмовський домагався, щоб у вирішенні питання про східні кордони Польщі Рада виходила з кордонів, які існували до 1772 р.⁵³. Він заявляв, що «ще рано думати про Литву і Україну як про незалежні держави», що українці нібито не дозріли бути нацією, а українська держава є не що інше, як «організована анархія»⁵⁴.

Загарбницькі плани поляків були схвально зустрінуті й підтримані Антантою, особливо Францією. 2 листопада 1918 р. на Верховній раді Антанти виступив маршал Фош із пропозицією зобов'язати Німеччину звільнити територію, яка до 1772 р. належала Польщі, з тим щоб її включити до складу нової польської держави⁵⁵. Міністр закордонних справ Франції Пішон на початку листопада обіцяв Польському національному комітетові зробити все, що в його силах, для включення західноукраїнських земель до складу Польщі⁵⁶. Французькі власті всіляко підігривали анексіоністські прагнення поляків⁵⁷. При цьому вони керувалися не лише прагненням перетворити Польщу на антибільшовицький плацдарм, а й бажанням мати надійного со-

юзника проти Німеччини, яка вже не раз розв'язувала війну проти Франції. Ллойд Джордж з цього приводу писав: «Створення великої Польщі було одним з основних націлень французької військової стратегії. Кілька мільйонів чоловік – українців, литовців і білорусів, – включених до складу Польщі, означало відповідне посилення східних кордонів Франції»⁵⁸. Ось чому французька програма для мирної конференції «Організація Центральної Європи» навіть не згадувала західноукраїнські землі. Їх включення до складу інших держав було, на думку французького уряду, доконаним фактом⁵⁹. Дещо поміркованішу позицію щодо Східної Галичини зайняв британський уряд. 8 листопада він надіслав Польському національному комітетові ноту, в якій виявив незадоволення військовими діями поляків під Львовом, мета яких – вирішення долі краю за допомогою зброї до врегулювання рішення Мирною конференцією. Та і в меморандумі МЗС Великої Британії для Мирної конференції йшлося про право галицьких українців на самостійність або об'єднання з Україною.

Значну підтримку загарбницьким планам польського панства подавав уряд США. Відомо, що за дорученням держдепартаменту США комісія в складі Лорда, Зверховського і Арцтовського під керівництвом полковника Хауза підготувала мапу Польщі, на якій уся Східна Галичина була включена до складу Польщі. Правда, в доповідній записці зазначалося, що це буде здійснено за умови, коли не буде міцної української держави⁶⁰. Але, зрозуміло, це були тільки слова, позаяк Антанта ніколи не передбачала в своїх планах створення суверенної української держави. Так, у каблогамі держдепартаменту США від 29 жовтня 1918 р. зазначалося, що українцям не буде дано права на самовизначення⁶¹. Отже, держдепартамент США, який схвалив рекомендації комісії Хауза, вже тоді цілком ясно визначив долю Східної Галичини, включивши її до складу Польщі. Ще в грудні 1917 р. під час неофіційних переговорів представника англійського уряду Сметса з графом Менсдорфом, представником Габсбургів у Швейцарії, Сметс заявив, що Галичину планується передати Польщі⁶².

Таким чином, усі розмови, які проводилися пізніше на Мирній конференції, були лиш обманом громадської думки, бо фактично вже наприкінці 1918 р. Антанта вирішила передати Східну Галичину Польщі.

Політика урядів Антанти велася з урахуванням планів монополій, які були зацікавлені у Східній Галичині, звідки вони одержу-

вали великі прибутки⁶³. Комітет сприяння інтересам нафтових монополій у Галичині, створений восени 1918 р. і очолений американським монополістом Чарлзом Піркінсоном, 26 листопада 1918 р. надіслав урядам США, Англії і Франції меморандум, у якому прямо ставив питання про передачу всієї Галичини Польщі: «Маючи на увазі свої чисто економічні інтереси, міжнародний комітет бажає, щоб нафтоносні поля були під адміністрацією стабільної держави. Знаючи місцеві умови, комітет без будь-яких вагань вимагає, щоб Східна Галичина разом з Західною Галичиною належали новій Польській державі»⁶⁴. У меморандумі вказувалося, що в галицьку нафту вкладено значні іноземні капітали, в т. ч. англійський – 10 125 000 фунтів стерлінгів, французький – 44 800 000 франків, бельгійський – 20 000 000 франків тощо.

Американська, французька й англійська буржуазна преса розпочала активну пропаганду політики правлячих кіл Польщі. Французька газета «Le Temps», наприклад, у ті дні писала: «Для того, щоб Львів залишався польським містом, потрібно, щоб Київ, Вітебськ і Мінськ стали знову (!!) польськими містами... Русини і литовці протягом п'яти століть жили під спільним польським урядом, і немає жодних труднощів у тім, щоб тримати їх в унії»⁶⁵.

Маючи підтримку найбільших країн світу – США, Англії і Франції, Польща в листопаді 1918 р. розпочала загарбницьку війну з метою окупації західноукраїнських земель. Агресори, однак, не мали достатньо сил, щоб відразу окупувати Східну Галичину, і тоді вони вдалися до переговорів з командуванням армії ЗУНР, що давало їм змогу готувати війська для широкого наступу на Східну Галичину. Четвертого листопада так звана Регентська рада у Варшаві оголосила загальну мобілізацію⁶⁶.

Уряд ЗУНР і командування Галицької армії пішли на ці переговори⁶⁷. Ба більше – на початку листопада вони дозволили проїзд через Східну Галичину 90-го польського піхотного полку в повному озброєнні, що їхав з Одеси через Румунію. Потім цей полк брав активну участь у наступі на Львів⁶⁸. Уже 22 листопада польська армія, підсилена частинами, що прибули з Кракова і Варшави, окупувала старовинне українське місто Львів і намагалася розгорнути наступ на інші райони Східної Галичини^{68а}.

Слід, однак, зазначити, що не всі поляки підтримували загарбницьку політику уряду. «Про патріотизм у солдатів немає й мови, більшість служить [в армії], щоб не вмерти з голоду»⁶⁹, – відзнача-

лось, наприклад, у повідомленні командування польської армії. В іншому рапорті читаємо: «зголошень в армію більше немає; солдати, які повертаються в село, не хочуть і слухати про яку-небудь війну»⁷⁰. Командир Львівської бригади в оперативному наказі також зазначав, що солдати не хочуть іти в атаку, навіть коли ворожі війська під артилерійським вогнем залишили свої позиції⁷¹. Для піднесення «духу» солдатів на Галицький фронт змушений був приїхати сам Ю. Пілсудський⁷², який, за визнанням Ллойда Джорджа, «всі сили свого розуму і волі віддав політиці територіальної експансії за допомогою зброї і не звертав ніякої уваги на всі протести населення»⁷³.

Польські власті добре розуміли, що їхніх сил недостатньо, аби поневолити західноукраїнські землі. Тому вони знову й знову вдаються до написання нот і звернень до Антанти з проханням негайно надати допомогу. 12 січня 1919 р. голова польського уряду І. Падеревський у листі до Хауза, який, як відомо, був дуже близьким до В.Вілсона, повідомляв: «У нас немає продовольства, немає обмундирування, немає зброї, немає боєприпасів. Ми маємо тільки солдатів і то не менше 500 000»⁷⁴. Він просив якомога швидше прислати артилерію і боєприпаси. При цьому польські власті не скупилися на різного роду обіцянки. Вони особливо намагалися виставити себе в ролі захисників Європи від більшовизму. І. Падеревський, наприклад, в одній із заяв говорив: «Якщо бажано, щоб війна закінчилась на користь людства, необхідно знищити більшовизм. Ця місія випала на долю поляків, які її виконають, якщо союзники подадуть їм у цьому достатню допомогу»⁷⁵.

Полковник Хауз, одержавши листа від Падеревського і агентурні повідомлення з Польщі, негайно надіслав Вілсону доповідну записку, в якій писав: «Я вважаю його вимоги поміркованими і думаю, що ми повинні схилити союзні уряди до виконання його прохання»⁷⁶, а вже 17 січня Пілсудський надіслав листа голові надзвичайної дипломатичної місії Польщі в США і країнах Антанти Длуському, в якому не приховував, що «військові дії проти русинів примусили направити на той терен значні сили... Людських резервів уже нема. Дальший ріст військ залежить від одержання зброї, амуніції, артилерійських матеріалів та інших технічних засобів»⁷⁷.

Двадцять першого січня на Раді десяти Паризької мирної конференції В.Вілсон оголосив адресований йому лист І. Падеревського, в якому останній жадав від Антанти тиску на Директорію, щоб українські війська відступили з Галичини і передали її під владу

польських властей. Він домагався, щоб до Варшави була надіслана місія Антанти «для ознайомлення із становищем і щоб польський уряд був забезпечений артилерією і німецькими боєприпасами»⁷⁸.

Як і слід було чекати, Антанта негайно відгукнулася на прохання польських властей. Уже 29 січня 1919 р. в телеграмі до І. Паде-ревського американський уряд запевняв польський уряд, що останньому буде «подана така допомога, яка буде можлива на даний час»⁷⁹. І в польські порти безперервним потоком пішло американське озброєння, амуніція, обмундирування і т. ін.⁸⁰.

Американські мільярдери, що накопичили великі запаси продовольства, яке вже псувалося, одягу, що вже гнив, озброєння, що вже було застарілим, скориставшись зі скрутного становища багатьох європейських країн після війни, збували ці товари, наживаючи величезні кошти⁸¹. Тоді замість одягу часто «приходило лахміття», а продовольство було зіпсоване⁸². Командувач оперативної групи військ генерал Івашкевич видав навіть спеціальний наказ, яким зобов'язував інтендантів, «щоб уникнути прикрих випадків, пов'язаних зі споживанням зіпсованого м'яса», стежити за тим, щоб одержане від АРА (Американська організація допомоги) м'ясо «добре виварювалось»⁸³. Мабуть, усе це дещо перебільшено, але подібне таки траплялося.

Уряди Англії і особливо Франції також активно підтримували панівні кола Польщі в інтервенції, бо й самі проявляли неабияку зацікавленість західноукраїнськими землями. Відомо, що під час Першої світової війни Антанта посилено засилала туди своїх агентів. У таємному рапорті міністра внутрішніх справ Австро-Угорщини урядові вказувалося, що влітку 1918 р. у Східній Галичині значно активізували свою діяльність американо-англійські агенти. Тут був створений навіть «таємний комітет», який мав зв'язки з урядовими колами Антанти. Члени цього комітету, як писав міністр, забезпечені фальшивими документами, в т. ч. французькими, англійськими і швейцарськими паспортами⁸⁴. У листопаді 1918 р. держдепартаментом США було створено спеціальне бюро в Європі на чолі з керівником американської місії у Відні Арчибальдом Куліджем, яке займалося організацією агентурної роботи в усіх європейських країнах, в т. ч. й у Східній Галичині⁸⁵. Тоді ж на території Східної Галичини було відкрито низку агентурних центрів Антанти⁸⁶. А незабаром сюди проникали вже цілі групи її посланців, таємно і з дипломатичними паспортами та повноваженнями.

У листопаді 1918 р. у Львові побував член французької місії в Яссах Віллем у супроводі польського агента Сокольницького. Він поведився тут як господар⁸⁷. 13 грудня 1918 р. до Тернополя з Ясс прибула англійська місія в складі капітана Джонсона і поручника Бідермана. Як видно з повідомлень преси й архівних джерел, вона мала завдання прискорити окупацію Східної Галичини Польщею, вивчити «відносини та настрої в нашій державі (йдеться про ЗУНР – О. К.) і дослідити справу розвитку більшовизму»⁸⁸. 15 грудня місія прибула до Львова. Вона запропонувала Тимчасовому урядовому комітетові просити Антанту про негайну інтервенцію її військ у Східну Галичину⁸⁹. Цю ж ідею мусувала тоді й англійська преса⁹⁰. А щоб прискорити дії урядів Антанти, газети ширили різноманітні плітки про становище в Східній Галичині. Так, у грудні 1918 р. – січні 1919 р. майже щоденно на своїх сторінках вони сповіщали про перебування більшовицьких військ під Львовом, навіть про наступ на Львів загонів червоної гвардії⁹¹. Дійшло до того, що маршал Фош 12 січня 1919 р. запропонував Верховній раді надіслати в Польщу антантівські війська під командуванням американських генералів⁹². Голова спеціальної місії США у Варшаві В. Келлог у телеграмі від 9 січня також наполягав на негайній відправці в Польщу союзних військ⁹³. Келлог особисто виїхав до Східної Галичини і 14 січня в супроводі трьох офіцерів уже вів переговори з представниками польських властей у Львові⁹⁴.

Таким чином, уже в грудні 1918 р. – на початку січня 1919 р., саме тоді, коли антантівські війська хазяйнували на півдні України, Антанта планувала окупувати своїми військами і Східну Галичину, зокрема її найбагатший район – Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн.

Щоб заохотити Антанту до походу в Східну Галичину, польські політики неодноразово вдавалися до фальсифікації історичних подій, не шкодуючи при цьому ні слів, ні фарб, ні вигадок. Наприклад, спершу, коли Львів взяли українці, проголосивши Українську державу, вони галасували, що це «справа німецьких рук», а тому, мовляв, слід негайно надіслати в Східну Галичину антантівські війська і окупувати цю територію, як таку, де панують німці – вороги Антанти у світовій війні⁹⁵. Коли ж міф про німців розвіявся, в усі кінці понесли телеграми, ніби у Східній Галичині при владі «більшовики», що загрожує «безпеці» всієї Європи, а тому, отже, негайно надсилайте допомогу Польщі для того, щоб розправитися з «більшовиками»⁹⁶. І. Падеревський в листі до полковника Хауза в січні 1919 р. писав:

«Приголомшені несподіваним нападом української більшовицької (!) армії, жінки і діти Львова озброїлись і захистили місто... Польща не може сама захищатися...»⁹⁷. Він удався й до шантажу, бо свій лист закінчував словами: «У разі відкладення запропонованих дій уся цивілізація може загинути». Цей лист негайно був прочитаний В.Вілсоном на Раді десяти, і вже тоді, 21 січня, лідери Антанти дійшли до згоди про відправку армії Галлера в Польщу для боротьби з... більшовицькими військами під Львовом⁹⁸.

Фальшивка про «більшовиків під Львовом» була підхоплена реакційною пресою. Французькі, англійські, американські газети під сенсаційними заголовками почали друкувати повідомлення про «більшовицьку» діяльність у Східній Галичині. Газета «Le Matin», наприклад, повідомляла: «Цими днями українські більшовики бомбардували Львів»⁹⁹. Подібні «інформації» появлялися і в англійській пресі. В новорічному числі «The Times» повідомляла, що під Львовом «стоїть більшовицька армія», що там діють «загони червоної гвардії»¹⁰⁰ і т. п. нісенітниці. «Небезпека більшовизму, – читаємо в «The Times», – хмарою насувається на всю Польщу... Польща – це коридор, через який більшовизм може проникнути в самий центр Європи»¹⁰¹.

Щоб активізувати допомогу для Польщі, Ю. Пілсудський виступив з новою фальсифікацією. У заяві кореспондентові «Le Matin» він стверджував, ніби «русини (уряд ЗУНР – О. К.) і більшовики, які до цього часу воювали між собою, тепер порозумілися, щоб атакувати нас»¹⁰². Звідси випливало, що Польщі потрібна допомога для оборони проти «більшовиків» і «русинів», які нібито перебувають у союзі.

Ці чутки ширилися з метою введення в оману світової громадськості. Самі ж організатори інтервенції добре знали, що ЗУНР не має нічого спільного з більшовизмом. Американський генерал-майор Ф. Кенан після ознайомлення зі становищем у Східній Галичині писав В. Вілсону, що керівники ЗУНР «ніякі не більшовики», що дивовижною дезінформацією є чутки, ніби вони більшовики¹⁰³. Аналогічні відомості мали й інші західні уряди.

3. Паризька мирна конференція і ЗУНР

Питання про становище у Східній Галичині виноситься на Раду десяти Паризької мирної конференції, яка взяла на себе роль миротворця після закінчення Світової війни. При цьому потрібно відзначи-

ти, що ні Українська Народна Республіка, ні Західно-Українська Народна Республіка не були представлені серед 27 країн – учасниць конференції. Правда, діяло представництво УНР під головуванням Григорія Сидоренка у складі відомих політичних діячів: Д. Ісаєвича, О. Шульгіна, С. Шелухіна, А. Марголіна, а також галичан: С. Томашівського, М. Рудницького, А. Петрушевича, а з 21 березня і В. Панейка, державного секретаря закордонних справ ЗУНР. Це спільне українське представництво і обстоювало інтереси ЗУНР і УНР. Польща ж брала участь у роботі Мирної конференції. Двадцять дев'ятого січня на Раді виступили Р. Дмовський і Е.Пільц. Вони знову витягли стару, але завжди актуальну аргументацію про більшовицьку загрозу для Європи, якщо Польща не матиме підтримки Антанти в окупації Східної Галичини¹⁰⁴. Р. Дмовський у своїй п'ятигодинній промові не пропустив нагоди зайвий раз заявити, що ні український, ні литовський, ні білоруський народи не здатні до самоврядування, що вони, як і російський народ, бездіяльні та пасивні, що «ними можна керувати, але самі вони керувати не здатні»¹⁰⁵. Отже, лише поляки повинні одержати право на керівництво цими «відсталими» народами. Р. Дмовський пророкував швидке повалення влади рад у Росії і відновлення царизму.

Агресивні заяви польських властей були підтримані і схвалені керівниками Антанти. На початку січня англійський представник у Польщі М. Гроу доповідав Лондону, що англійською адміністративною місією у Варшаві вжито заходів до забезпечення польської армії деякими необхідними матеріалами, які надходять в Польщу через Австрію і Чехо-Словаччину¹⁰⁶. Саме тоді ж обмірковувалося питання в Раді десяти і про перекинення військ Антанти до Польщі¹⁰⁷. Для організації допомоги Польщі до Варшави в січні 1919 р. була надіслана велика американська місія на чолі з Вероном Келлогомом. У січні була підписана угода, за якою США обіцяли надати урядові Польщі значну економічну підтримку (20 тис. вагонів борошна, 15 тис. вагонів жирів і т. д.)¹⁰⁸. Маршал Фош одержав доручення забезпечити безперервне надходження цих товарів до Польщі через Гданськ. 24 січня до Варшави прибула англійська місія під керівництвом англійського військового аташе в Копенгагені полковника Г. Вейда, віце-консула у Варшаві Кіменса і Кеней (вони їхали до Польщі разом з Падеревським), а також італійська місія на чолі з підполковником Баджіня¹⁰⁹ та ін.

П'ятнадцятого січня, перед від'їздом з Варшави до Львова, полковник Вейд і американський представник Фостер були прийняті

Ю. Пілсудським. Останній у листі К. Длуському від 17 січня сам писав, що «ліквідувати нашу війну з русинами хотів би полковник Вейд шляхом окупації Східної Галичини військами Антанти, а зокрема – окупації Львова і Борислава»¹¹⁰. Отже, як бачимо, знов постає ідея окупації найважливіших районів Східної Галичини військами Антанти.

Панівні кола Англії сподівалися, що таким шляхом вони здобудуть значно більший вплив у цьому районі, ніж коли б він перебував у руках Польщі, яка мала тісні зв'язки з французьким капіталом. Сам Ю. Пілсудський відзначав у листі, що відчувається «конкуренція між Англією і Францією, і підтвердженням цього є факт, що як тільки полковникові Вейду став відомий намір французького генерала Бартемі виїхати з Будапешта до Львова (завтра він має бути у Кракові зі своїми 50 офіцерами), він зразу ж виявив бажання також поїхати до Львова»¹¹¹.

Одержавши від польських керівних кіл характеристику становища у Східній Галичині, іноземні місії виїхали до Львова. Проводжаючи англійську делегацію, Ю. Пілсудський на прийомі, влаштованому на її честь, заявив, що Львів – це одвічне польське місто, і він не допустить, щоб воно було в руках українців, що за всяких умов Львів і Дрогобич мають належати Польщі¹¹². Генерал Розвадовський у розмові з делегацією підкреслював свою ненависть до українського народу. А капітанові Джонсону він прямо заявив, що українців «потрібно знищувати»¹¹³.

Дев'ятнадцятого січня 1919 р. голова англійської місії Вейд під час переговорів між представниками ЗУНР і Польщі виступив, як посередник, з заявою, в якій навпростець заявив: «Антанта вимагає, щоб військова демаркаційна лінія була прийнята по р. Буг, через Куровичі, Ходорів, Стрий, а нафтові райони передаються англо-американській комісії»¹¹⁴.

Ця заява красномовно викриває справжнє обличчя і цілі місії «добрих послуг» у Східній Галичині. Встановлення демаркаційної лінії було розраховане не на припинення воєнних дій чи примирення, а на те, щоб польський і український народи мали загострені взаємини, оскільки ця лінія розділяла західноукраїнську землю на дві частини.

Отже, іноземні місії не тільки не мирили втягнуті у війну сторони, а навпаки, нацьковували одну на одну. Вони «одночасно українцям доручали взяти Львів (який був у руках поляків), а полякам –

взяти Дрогобич (який був у руках українців)»¹¹⁵ – так оцінював їхні дії один з отаманів УГА. Зрозуміло, що за таких рекомендацій важко було чекати перемир'я. Державний секретаріат ЗУНР, не бажаючи втрачати багаті нафтові райони, які були значним джерелом прибутків, відмовився від беззастережної згоди на запропоновану демаркаційну лінію¹¹⁶.

Двадцять четвертого січня 1919 р. до Львова прибула нова численна місія Антанти від Мирної конференції на чолі з французьким генералом Юзефом Бартелемі з офіційним дорученням домогтися примирення між Польщею і ЗУНР¹¹⁷. До складу місії входили майор де Летойле, майор Вікер, капітан Ламарк – від Франції, професор Лорд, поручник Фостер і капітан Басс – від США, генерал Картон де Віарт, полковник Сміт, капітан Моуль – від Англії, майор Стабіле і поручник Порголессі – від Італії, а також 67 офіцерів і солдатів. Делегацію супроводжували польський міністр Валькович, професор Домбровський та ін. представники польських властей¹¹⁸. Згодом до Львова прибуло ще кілька місій, зокрема американська на чолі з генералом Геккером (члени – капітан Новак і поручник Беккер) та італійська на чолі з генералом Гаджіні (поручник Гуерріні-Маралді й капітан Моннелі)¹¹⁹.

Численний склад антантівської місії Бартелемі не був випадковим. Поруч з офіційними завданнями члени місії мали важливі доручення і щодо дальшого проникнення і зміцнення тут позицій Антанти¹²⁰. Крім того, місії мали розробити заходи для боротьби з революційним рухом та соціалістичними ідеями, як про це відверто повідомляла віденська газета «Der Abend»¹²¹. Польські газети писали, що генерал Бартелемі має очолити армію Антанти, яка готується і буде надіслана в Польщу для боротьби проти «більшовиків», «щоб звільнити Польщу від небезпеки більшовизму»¹²². Про це неофіційне, але далеко не другорядне доручення місії Бартелемі інколи говорили самі члени місії. Як, наприклад, повідомляла «Gazeta Lwowska», один з її членів заявив кореспондентові, що «хоч місія і не мала спеціального завдання займатися справами торгівлі і постачання, все ж вона не відмовиться від використання своїх спостережень у вигідному для нас напрямку»¹²³. Тож зовсім не випадково, прибувши до Східної Галичини, місія зайнялася вивченням Дрогобицько-Бориславського басейну¹²⁴.

Місія Антанти всіляко підтримувала шовіністичні намагання польських властей щодо захоплення українських і білоруських земель

під виглядом об'єднання корінних польських територій. Про це яскраво заявив у своїй відповіді на привітання в Освенцімі сам голова місії Бартелемі. «Англія і Франція, – говорив він, – готові надати їй (Польщі – *О. К.*) всіляку допомогу, щоб розділені її частини (малися на увазі території в межах кордонів т. зв. «історичної» Польщі – *О. К.*) зрослися знову в єдину цілість»¹²⁵. Бартелемі не один раз підкреслював свою прихильність до Польщі. Дотримуючись політики французького уряду, він заявляв про необхідність перекинення в Польщу армії Галлера, яка має «створити основу міцної армії для дальшої боротьби з більшовизмом»¹²⁶, і запевняв польські власті, що Антанта усіма своїми засобами допоможе їм «в розгромі сильного ворога в особі більшовизму», що «відповідні накази вже дані»¹²⁷.

Про настрої місії «добрих послуг» цілком чіткі висновки зробив Ян Гупка, який 21 січня мав зустріч з нею. Він писав, що «ситуація складається сприятливо», що «на сході Польща одержить все те, що зуміє здобути в боротьбі з більшовиками», і що «Антанта готова надати Польщі достатньо спорядження, озброєння і грошей»¹²⁸. Уже в одному потязі з місією Бартелемі в Польщу було привезено: 14 тис. крісів, 100 кулеметів, 18 літаків та інші воєнні матеріали^{128а}.

Під впливом заяв Антанти, яка обіцяла всіляку допомогу, польські власті активізували шовіністичну пропаганду за окупацію Східної Галичини. Така пропаганда велася всюди. Прем'єр-міністр І. Паде-ревський, виступаючи в ті дні в польському сеймі, дійшов до того, що заявляв, ніби земля на схід від Львова, тобто земля споконвіків українська, «є твердиною польського духу, вогнищем польської думки»¹²⁹.

Польська преса була переповнена заявами про права Польщі на західноукраїнські землі¹³⁰. А місія Бартелемі у Львові запевняла поляків у підтримці¹³¹. На підтвердження із собою в потязі до Львова вона провезла кріси та кілька вагонів із набоями. Протягом місяця вона роз'їжджала по містах і селах Східної Галичини і нарешті 22 лютого 1919 р. запропонувала проект перемир'я, і 24 лютого воно було вже підписане. Угодою передбачалося припинення з 25 лютого воєнних дій по всьому фронту¹³². Війська мали залишатися на своїх місцях, розвідка заборонялась, як також заборонялось і перегрупування військ на фронті і поблизу нього¹³³. Хоч перемир'я було оголошене спочатку на одну добу, воно тривало до 2 березня¹³⁴. На всі ділянки фронту були надіслані спостерігачі в супроводі польських офіцерів: в район Красного – майор Фостер (США), Бібрки – капітан Моуль (Англія), Миколаєва – майор Перголані (Італія)¹³⁵.

Слід зазначити, що перемир'я було запропоновано саме в той момент, коли становище польської армії під Львовом було досить критичним. Сам Ю.Пілсудський у листі до Длуського визнавав, що «людських резервів уже немає», що «всі наявні запаси, здобуті після окупантів, уже вичерпані і деякі частини полків не екіповані або тільки частково екіповані»¹³⁶. Генерал Шептицький, начальник генштабу польської армії, заявляв, що армія має боєприпасів тільки на 4 дні¹³⁷. 11 січня було опубліковано звернення всіх польських буржуазних партій «До польського народу!» з закликом вступати до армії¹³⁸. Ось у такому стані перебувала в січні 1919 р. польська армія під Львовом. Вона потребувала негайного перепочинку. Цього й домоглася місія Бартелемі.

Той факт, що перемир'я було проголошене в момент, коли польська армія перебувала в скрутному становищі, коли війська ЗУНР вели підготовку до взяття Львова і успіх цієї операції був реальним, є яскравим свідченням того, на чьому боці перебувала ця місія «добрих послуг». «Республіканець» з цього приводу писав: «Саме в найкращу для нас пору, а найкритичнішу для ляхів... саме в таку хвилю приїхала до нас місія Антанти з бажанням здобути мир між ляхами і нами, перед неминучим близьким здобуттям нами Львова почалися переговори»¹³⁹.

Двадцять шостого лютого, в присутності місії Бартелемі, відбулося спільне засідання делегацій урядів ЗУНР і Польщі. Основним питанням, навколо якого велася дискусія, було питання про демаркаційну лінію.¹⁴⁰ У відповідності з бажанням поляків, підтриманих Антантою, польська делегація, очолювана графом Скарбеком, наполягала на демаркаційній лінії по р. Збруч. Делегати ЗУНР ждали визнання демаркаційної лінії по р. Сян, тобто по лінії етнографічного кордону між українцями і поляками. Пізніше точилася дискусія навколо визначення лінії гора Попадя – Калуш – Рогатин – Берестечко. Але й на цій основі до згоди не дійшли.

Українська преса відзначала, що місія Антанти «під час переговорів між нами і поляками наказує нам добровільно віддати полякам великий кусок Галичини, передати у її руки усі залізниці України і її армію кинути для боротьби з більшовиками... На Україні не можна проводити таку земельну реформу, на яку Антанта не дає своєї згоди»¹⁴¹.

Слід зауважити, що місія Антанти поведилася під час переговорів як справжній господар. Під час засідань комісії члени місії

«дозволяли собі кричати, стукати кулаками по столу і, відходячи з засідання, грюкати дверима»¹⁴².

І все ж необхідно зазначити, що місія не була зацікавлена в повному розгромі військ ЗУНР. І це зрозуміло: Антанта хотіла використати воєнні сили обох сторін для досягнення своєї основної мети – розгрому більшовизму, радянських республік. Голова загальної американської місії у Східній Європі Кулідж писав, що після припинення воєнних дій між Польщею і ЗУНР «обидві ці сили можуть бути використані проти більшовиків»¹⁴³. Щоправда, до вирішення цього завдання представники різних країн, в силу наявних між ними протиріч, підходили по-різному. Французька делегація, наприклад, домогалася максимального посилення Польщі¹⁴⁴. Делегація ж Англії боялася значного зміцнення Польщі, бо це посилювало б її конкурента – Францію, а тому всіляко наполягала на встановленні безпосереднього контролю Антанти у Східній Галичині. Американська делегація була схильна до французького плану, бо це забезпечувало американським монополіям максимальні прибутки, оскільки Польща опинилася б у повній економічній залежності від США.

Дбаючи про свої основні цілі, місія Антанти вирішила встановити контакт з керівниками ЗУНР і УНР. З цією метою вона 18 лютого надіслала листа до Начальної Команди УГА, в якому вимагала припинити бойові дії і забезпечити зустріч у Ходорові з Головним Отаманом Симоном Петлюрою¹⁴⁵. До Ходорова С. Петлюра прибув разом з головою уряду ЗУНР С. Голубовичем і вищим військовим командуванням¹⁴⁶. Петлюра усвідомлював, що УНР не може здобути перемогу без допомоги Заходу. Ось чому на засіданні Державного Секретаріату ЗУНР 25 лютого 1919 р., коли обговорювалося питання про поїздку для переговорів з місією Бартелемі, С.Петлюра цілком ясно поставив питання про доцільність продажу багатств України іноземним компаніям, щоб таким шляхом «дістатися до впливових капіталістичних сфер»¹⁴⁷. Про це тоді ж велися переговори і з французькими генералами під Одесою. На згаданому засіданні Державного Секретаріату за участю Директорії прийнято рішення про тісніше об'єднання своїх сил у боротьбі з більшовизмом і про зміцнення зв'язків з Антантою.

Двадцять другого лютого до Ходорова прибула місія Бартелемі і розпочалися переговори з представниками ЗУНР. З 25 лютого оголошено перемир'я на фронті. 27 лютого у Ходорів прибув С. Петлюра. Виставляючи свої заслуги у боротьбі з більшовицькою армією,

С. Петлюра домагався від місії Антанти визнання самостійності УНР та фінансової і військової допомоги для продовження війни проти червоних військ в Україні. Як писав М.Лозинський, уже тоді С.Петлюра «готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за неї одержати мир з Польщею і визнання Антанти»¹⁴⁸.

Переговори з місією Бартелемі закінчилися без угоди. Місія Антанти вимагала від Петлюри тільки поступок, не даючи ніяких конкретних обіцянок про допомогу, бо ж тоді Антанта надавала перевагу могутнішим силам – Польщі та російським білогвардійцям.

Наступного дня делегації ЗУНР і Польщі одержали від місії Бартелемі проект договору про перемир'я. Вручаючи цей проект, генерал Бартелемі попередив делегацію ЗУНР, що хоч становище на фронті в даний момент склалося на користь ЗУНР, Польща може незабаром розпочати великий наступ, маючи «допомогу відважної і добре зорганізованої армії Галлера в складі 6 дивізій»¹⁴⁹. Бартелемі пропонував негайно погодитися на запропоновані умови перемир'я. Змальовуючи в рожевих фарбах перспективи України, він не скупився на обіцянки, запевняючи: «З нашою допомогою ви зможете вигнати більшовиків, станете господарями на своїй території і перед Мирною конференцією не постанете з голими руками»¹⁵⁰. Бартелемі навіть згадав народне прислів'я: «Помагай собі сам, тоді й небо тобі поможе». «Сьогодні небо – це Антанта. Ваше рішення відкриває в історії нову еру. Ніколи не будете мати такої нагоди»¹⁵¹.

Потрібно відзначити, що і проурядова українська преса вітала місію Антанти. «Народ» в редакційній статті писав: «Америка, Англія, Франція, Італія прислали до нашого краю своїх людей, щоб примирити нас з поляками. Вони хотіли, щоби тут був мир. Тоді ми і також поляки могли б виступити спільно проти більшовиків. Ми мали б таку користь, що могли б побити більшовиків»¹⁵².

Водночас генерал Бартелемі запевняв польську делегацію, що Антанта не має наміру «порушувати» історичні та політичні права Польщі на Східну Галичину, в т. ч. й на нафтовий басейн, і що визнання тимчасової демаркаційної лінії не позбавляє Польщу прав на захоплення всієї Східної Галичини¹⁵³.

Які ж були умови, що їх запропонувала місія Бартелемі? Проект договору про перемир'я складався з 12 статей і короткої преамбули. Він передбачав встановлення демаркаційної лінії, припинення воєнних дій на всьому фронті до вирішення східногалицького питання Мирною конференцією¹⁵⁴.

Такою постановкою місія Антанти намагалася обманути громадську думку, ніби питання про Східну Галичину ще не вирішене лідерами Антанти і ніби Мирна конференція «по-справедливому» має його вирішити, хоч для всіх було цілком очевидним, що це питання фактично давно вже вирішене на користь Польщі.

Демаркаційна лінія, яка пропонувалася, так само, як і та, що рекомендувалася місією Вейда, зовсім не відповідала етнічним межах між українським і польським населенням у Галичині. Вона мала проходити вздовж течії ріки Буг від кордону Галичини до впадіння притоки біля Ясениці Польської, далі притокою, через залізничний міст дороги Холоїв – Камінка, потім по залізничній лінії, що мала належати ЗУНР, до моста на р. Буг, звідти по залізниці до межі між Жовківським і Камінко-Струмилівським повітами, далі цією межею, а потім межею між Львівським і Перемишлянським повітами до залізничної лінії Львів–Перемишляни, звідти межею повітів Бібрка і Перемишляни до Солової, яка належатиме ЗУНР, а м. Миколаїв – Польщі, далі вздовж притоки Білої до Соколівки, тоді по залізниці до Гути Щирецької, яка належатиме ЗУНР, далі вздовж південної межі Львівського повіту і східними межами Дрогобицького і Турківського повітів¹⁵⁵. Отже, на захід від демаркаційної лінії залишалися старовинне українське місто Львів з околицями, а також найбагатший район ЗУНР — бориславські нафтові промисли. Цей кордон нав'язувався місією Антанти всупереч волі народу Східної Галичини.

Крім основного договору, делегаціям був також надісланий проєкт спеціального договору щодо продажу Польщею нафти для ЗУНР.

Американська місія Куліджа в меморандумі Мирній конференції підтримувала демаркаційну лінію між Польщею і ЗУНР, запропоновану Бартелемі¹⁵⁶.

Як і слід було чекати, переговори між супротивними сторонами не мали успіху. Вони й не могли закінчитися успішно, бо умови, запропоновані місією, як писав англійський історик Темперлі, не відповідали ні етнографічному принципу, ні становищу сторін на фронтах¹⁵⁷. 3 березня місія Бартелемі покинула Львів¹⁵⁸. С. Петлюра був незадоволений діями галицького політичного і військового керівництва. «Коли б Галицька армія була кинута на Велику Україну, знищено більшовиків і закріплено там владу, тоді по Києву була би прийшла черга на Львів. Тоді ж могли би зайняти Східну Галичину»^{158a}, – скаржився він отаманові С. Шухевичу.

Генерал Ю. Бартелемі, повернувшись до Парижа, як і обіцяв, вжив негайних заходів до посилки озброєння для польської армії. Уже на початку квітня до Кракова було надіслано: 1400 крісів, 5 млн. набоїв, 163 кулемети.

Керівники ЗУНР, відкинувши запропонований місією Бартелемі проект перемир'я, розпочали наступ на фронті, щоб продемонструвати перед Антантою свою силу і схилити її на свій бік. В результаті наступальних операцій протягом першої половини березня Львів був оточений УГА з усіх боків. Деякі успіхи спостерігалися й на інших фронтах¹⁵⁹.

Наступ УГА викликав переполох у колах Антанти. Тривога посилювалася не тільки тому, що зривався план Антанти щодо окупації Східної Галичини, а й у зв'язку з тим, що до кордонів Східної Галичини наближалася Червона армія і створювалися реальні можливості її вступу до Східної Галичини. Мабуть, цим пояснюється той факт, що в лютому – березні 1919 р. значно активізували свою діяльність різні місії Мирної конференції, які займалися вивченням «польського питання». Миротворці в Парижі вже відмовилися від фальшивих заяв, які раніше виголошувалися для світової громадськості про нібито безсторонність Антанти у вирішенні конфлікту у Східній Галичині. Тепер відверто заявлялося, що Антанта на боці Польщі. «Польська комісія» Мирної конференції 20 лютого постановила рекомендувати Верховній Раді негайно надіслати до Польщі армію Галлера^{159а}. Французький генерал Ле Ронд у зв'язку з цим запропонував окупувати Гданськ, що був під контролем німецьких військ, а також залізницю Гданськ – Торун і Гданськ – Млава для перекидання армії Галлера¹⁶⁰. Британський міністр закордонних справ Артур Д. Бальфур, виступаючи 22 лютого на засіданні Ради десяти, теж з тривогою говорив про події у Східній Галичині і необхідність перекинути армію Галлера до Польщі¹⁶¹. Було вирішено доручити «польській комісії» на наступному засіданні подати свої рекомендації. 24 і 25 лютого східногалицьке питання активно обговорювалось на Раді десяти. 24 лютого французький міністр закордонних справ Пішон виступив з короткою інформацією про становище у Східній Галичині. Він також повідомив, що генерал Ле Ронд підтримує ідею про негайну відправку до Польщі армії Галлера¹⁶². Жюль Камбон підтримав Ле Ронда, вважаючи за доцільне спільно з армією Галлера послати ще й війська Антанти¹⁶³. Маршал Фош наполягав на негайному перекиненні лише армії Галлера

в Польщу, оскільки вважав, що цього буде досить, аби окупувати Східну Галичину.

Двадцять п'ятого лютого на Верховній Раді знову з великою промовою виступав маршал Фош. Крім своїх рекомендацій щодо вирішення питання про негайне відправлення армії Галлера, Фош висунув розгорнутий план інтервенції сил Антанти проти більшовиків спільно з силами російських білогвардійців. Фош пропонував усіх їх об'єднати і підпорядкувати спільному командуванню. «Коли б це було зроблено, – говорив він, – 1919 рік був би свідком кінця більшовизму, як 1918 рік був свідком кінця прусацтва»¹⁶⁴.

П'ятого, восьмого й одинадцятого березня були одержані тривожні телеграми від місії Нуланса, яка згідно з рішенням Верховної Ради від 24 січня 1919 р. перебувала у Варшаві. Нуланс повідомляв, що становище у Східній Галичині критичне, особливо в районі м. Львова¹⁶⁵. 12 березня генерал Бартелемі з тривогою доповідав «польській комісії», що коли найближчим часом Польщі не буде надано істотної допомоги, Львів буде взятий українцями. А «втрата Львова, – писав Бартелемі, – викличе в Польщі надзвичайний ефект і буде сприйнята як поразка Антанти». Щоб викликати ще більшу зацікавленість Антанти подіями у Східній Галичині, Бартелемі запевняв комісію, що здача Львова одночасно «посилює позиції більшовиків і німецьких агентів, які підпільно діють у Східній Галичині»¹⁶⁶.

Отже, на перший план знов висувався жупел більшовизму і німецької небезпеки. Бартелемі вимагав негайно відправити армію Галлера в Східну Галичину.

Доповідь Бартелемі і повідомлення антантівської місії Нуланса, що діяла в Польщі, сповнені різними вигадками і фальшивками, викликали тривогу в Парижі. 12 березня голова «польської комісії» француз Жуль Камбон, за рекомендацією американського представника¹⁶⁷, надіслав ноту Верховній Раді, в якій вимагав негайно перекинути до Польщі армію Галлера, а також рекомендував використати й союзні війська під Львовом¹⁶⁸.

Польський національний комітет у Парижі, відчуючи потурання, продовжував домагатися від Мирної конференції анексії чужих земель. На засіданні Комітету 2 березня Барташевич і Любенський висувають вимогу про встановлення східного кордону Польщі поза Вітебськом, Жлобіню, Оршею, Гомелем, поза Двіною і Дніпром¹⁶⁹. Аналогічної думки був і Суйковський. Дмовський теж відстоював ці позиції. Однак, усвідомлюючи небезпеку і безперспективність

таких вимог, він зазначав, що їх важко буде аргументувати, а крім того, важко буде й володіти загарбаними землями. «Було б добре все мати, – говорив він, – але не можна»¹⁷⁰. В одній із своїх нових нот Комітет вимагав включення до складу Польщі Литви, майже всієї Білорусі, Галичини, Волині з тим, щоб кордон з Україною проходив по східних межах Ізяславського і Старокостянтинівського повітів, залучаючи до складу Польщі значну частину Поділля, міста Проскурів і Кам'янець-Подільський¹⁷¹.

Чотирнадцятого березня «польська комісія» після того, як був заслуханий звіт американського лейтенанта Фостера, який тільки-но прибув з Польщі, надіслала ноту Верховній Раді, сповнену тривоги про становище у Східній Галичині, зокрема в районі Львова, знов вимагаючи негайної відправки армії Галлера до Польщі. Сам Фостер пропонував «польській комісії» і Верховній Раді домогтися від уряду ЗУНР припинення наступу на Львів¹⁷².

Виступаючи за день до цього на засіданні американської делегації із звітом про перебування у Східній Галичині, Фостер рекомендував надіслати туди війська Антанти і доручити їм функції жандармських частин. Він переконував своїх колег, що це справить належний вплив на український та інші народи, які «не вірять в силу союзних урядів»¹⁷³.

Криза політики Антанти в Польщі була в центрі уваги як Мирної конференції, так і світової преси. Французька «Le Figaro» в тон французькій дипломатії в ці дні істерично кричала: «Українці за підтримкою німців обложили Львів»¹⁷⁴. «Echo de Paris» лякала уряд, що втрата Львова призведе до падіння авторитету Антанти¹⁷⁵. Лондонська «The Times» продовжувала писати, що під Львовом зосереджені «більшовицькі дивізії»¹⁷⁶.

Донесення від місій Антанти із Польщі, ноти «польської комісії» стали предметом активної дискусії Верховної Ради 17 березня за участю Вілсона, Ллойда Джорджа, Клемансо, Орlando, Санокі, Лансінга, Бальфура, Пішона, Соніно, маршала Фоша, генералів Блісса, Вілсона, Вейгана, Ле Ронда, Лорда, Камбона, Макіно й ін. З розгорнутою доповіддю про становище в Польщі виступив маршал Фош. Спираючись на дані комісії Нуланса, він залякував учасників засідання, що, мовляв, «існування польської нації взагалі опинилося під загрозою»¹⁷⁷. І далі: «Найбільша і найближча небезпека стосується м. Львова, переповненого українцями, падіння якого потягнуло б за собою падіння польського уряду»¹⁷⁸. І Фош пропонує для врятування становища

надати польському урядові негайну допомогу, перекинувши до Львова частину польських військ, які були на той час разом з військами Антанти в Одесі, а також армію Галлера з Франції. Фош пропонував здійснити це перекидання через територію Австрії. Ба більше, він пропонував використати для окупації Східної Галичини 10–12 румунських дивізій «у доброму фізичному і моральному стані». Як повідомляв Фош, уже була одержана на це згода румунського уряду. «Допомога румунської армії повинна бути прийнята без затримки і вагань»¹⁷⁹, – наполягав маршал. Одночасно він домагався, щоб румунській армії була надана необхідна допомога.

Ідея про використання румунської армії для окупації Східної Галичини не була новою. Ще в січні 1919 р. її висунув Польський національний комітет¹⁸⁰.

Об'єднання збройних сил Польщі і Румунії пропонувалося Антантою не лише з метою прискорення окупації Східної Галичини. Маршал Фош підкреслював, що цим об'єднанням буде створено «міцний, солідний бар'єр проти більшовизму, який у противному разі восторжествував би»¹⁸¹.

Саме в березні за вказівкою Антанти була підписана й угода між Польщею та Угорщиною, за якою Угорщина надавала значну військову допомогу Польщі¹⁸².

Ллойд Джордж, боячись, що запал Фоша може мати негативні наслідки для Антанти, в разі, якщо б військовий конфлікт польської і румунської армій з Червоною армією закінчився їх поразкою, що було б і поразкою Антанти, не відразу підтримав ідею Фоша. Крім того, він застерігав, що перекинення військ з Одеси може послабити позиції Антанти на півдні України. З другого боку, посилення наступу проти українських військ «було б підтримкою для більшовиків», оскільки Петлюра веде боротьбу з більшовиками¹⁸³. Третій аргумент, який висував англійський прем'єр: немає остаточного рішення Мирної конференції, кому має належати Львів. Ллойд Джордж запропонував врегулювати військовий конфлікт у Східній Галичині мирними засобами.

Заява Ллойда Джорджа викликала бурхливе заперечення Фоша. Маршал знову висунув ідею про небезпеку для Польщі з боку німців, більшовиків і українців, наголошуючи на тому, що з падінням Львова загине й Польща і т.п. Він знову нагадав, що комісія Нуланса вимагала негайної підтримки поляків у Львові, і це єдиний шлях порятунку, в т.ч. й від більшовизму¹⁸⁴.

Пішон теж виявив схильність до забезпечення перемир'я дипломатичним шляхом, що, як відомо, в тих конкретних умовах все одно було вигідно для Польщі¹⁸⁵.

Голова «польської комісії» Камбон, на підставі пропозицій Бартелемі, Картон де Віарта і Фостера, теж виступив за перемир'я¹⁸⁶. Водночас він, з одного боку, пропонував негайно перекинути армію Галлера до Східної Галичини й таким чином підтримати Польщу, забезпечити подальший наступ її армії, а з другого – рекомендував залишити нафтовий басейн під контролем ЗУНР¹⁸⁷.

Клемансо приєднався до дискусії уже не з метою з'ясування доцільності перекидання армії Галлера – він прямо поставив питання, як саме її перекидати, яким шляхом і якими засобами.

В. Вілсон діяв у тому ж руслі. Він вніс пропозицію дізнатись про думку Союзної ради морського транспорту в Лондоні і визначити участь у цій операції кожної з країн, що й було прийнято¹⁸⁸. Вирішивши, таким чином, питання про засоби для перекидання армії Галлера, Верховна Рада на пропозицію Клемансо прийняла постанову запропонувати урядові ЗУНР те, що пропонувала «польська комісія», – припинити наступ на Львів і погодитися на перемир'я¹⁸⁹. Було також вирішено доручити маршалу Фошу вивчити можливості для перекидання армії Галлера¹⁹⁰. Отже, виглядає, ніби тільки тепер вирішено питання про передислокацію армії Галлера. Насправді ж уже задовго до цього питання фактично було вирішено. Так, ще 22 лютого Верховна Рада доручила «польській комісії» подати рекомендації щодо використання армії Галлера¹⁹¹. 24 лютого це питання знову стояло на Раді у зв'язку з нотами Нуланса від 8 і 9 лютого. Тоді Ле Ронд пропонував окупувати Гданськ і спільно з армією Галлера надіслати до Польщі війська Антанти¹⁹². 25 лютого на пропозицію Хауза Рада десяти доручила Фошу вивчити питання практичного перекинення галлерівців до Польщі¹⁹³. 5 березня Нуланс за дорученням Фоша повідомив німецького представника в Бидгощі барона Рехенборга про намір комісії Антанти виїхати до Гданська для підготовки місця висадки армії Галлера. Барон, правда, рішуче протестував проти такого плану. 7 березня німецький генерал Гаммерштайн також надіслав послання в Париж, у якому протестував проти висадки польських військ у Гданську під тим приводом, що це може вплинути на стан німецьких військ, які стоять на фронті проти Червоної армії. Наступного дня він надіслав нову ноту і, посилаючись на ст. 16 договору про перемир'я, ще раз заявив протест проти планів

Антанти¹⁹⁴. Імперський міністр Ерцберг у телеграмі на ім'я Фоша їй собі повідомляв, що «військові транспорти, відправлені з Франції до Польщі, викличуть в усій Німеччині... надзвичайне збудження і тривогу»¹⁹⁵.

«Польська комісія» 18 березня знову зустрілася з членом місії Нуланса професором Лордом. Останній переконував комісію, що союзна місія Нуланса неспроможна забезпечити перемир'я, що цю справу повинна взяти в свої руки Верховна Рада, щоб, таким чином, забезпечити контроль Антанти над становищем у Східній Галичині.

І ось тут, зрозумівши, що план дальшого розгортання воєнних дій, чого домагалася місія, не знаходить підтримки, Лорд запропонував свій варіант розв'язання конфлікту: до Верховної Ради запросити представників від делегацій ЗУНР і Польщі, що перебували в Парижі, і запропонувати їм негайно погодитися на припинення воєнних дій і підписати договір про перемир'я на принципі збереження status quo за умови, що м. Львів і залізниця Львів – Перемишль залишаться в руках поляків. В разі згоди на перемир'я ці делегації будуть запрошені на Мирну конференцію для погодження остаточного тексту договору¹⁹⁶. Попередньою умовою до здійснення цих заходів повинно бути: негайне припинення воєнних дій, особливо з уваги на катастрофічне становище польських військ у Львові.

Спираючись на це, Лорд рекомендував Верховній Раді надіслати втягнутим у війну сторонам пропозицію про припинення воєнних дій. При цьому й він не забув застерегти, що повільність у надісланні такої пропозиції може привести до падіння Львова ще до підписання перемир'я. Отже, треба діяти негайно і то від імені Мирної конференції. В основу перемир'я Лорд пропонував покласти умови перемир'я, підписаного між сторонами 24 лютого. Потім уповноважені Конференції мають поїхати до Львова і завершити підписання договору про перемир'я з тим, що найбільш принципові питання будуть вирішуватися в Парижі на Мирній конференції за участю делегацій обох сторін. Лорд при цьому підкреслив, що ціною запрошення делегації ЗУНР до Парижа можна буде забезпечити припинення наступу на Львів¹⁹⁷.

Цікаво відзначити, що Лорд зовсім не зважав на інтереси обох країн, що воювали. Він пропонував, щоб умови перемир'я були складені Верховною Радою, нею затверджені і вручені делегаціям Польщі й ЗУНР.

Наприкінці своєї довгої промови американський представник Лорд розкрив свої карти остаточно. Він заявив, що під час цих переговорів армію Галлера буде перекинуто до Польщі, отже, становище зміниться на користь поляків. Він сказав також, що до підписання перемир'я потрібно зажадати від уряду ЗУНР відвести свої війська від Львова і звільнити залізницю Львів – Перемишль¹⁹⁸.

Маршал Фош зустрів план Лорда без особливого захоплення. Він застеріг, що план перемир'я може бути зірваний, внаслідок чого «конференція була б зганьблена»¹⁹⁹. Фош і далі вип'ячував перед членами Ради фальшивку про «союз українців з більшовиками».

І ось, чи не першим серед своїх колег, Ллойд Джордж починає більш-менш об'єктивно викладати справжнє правове становище населення Східної Галичини. «Згідно з мапами, які я маю, – говорив він, – більшість населення Східної Галичини – українська, і, згідно з принципами союзних і асоційованих держав, країна повинна належати українцям. Поки що немає достатньо переконливих доказів для протилежного рішення. Можливо, що українські війська, які напали на Львів, – це війська з місцевого населення, яке піднялося на боротьбу за встановлення своєї незалежності. Якщо ми підтримуємо українців на півдні (війська С.Петлюри – *О. К.*), то чому маємо боротися проти них на півночі?»²⁰⁰. Його підтримав Р.Лансінг, заявивши тут же, що «Львів – польський острів, оточений українськими районами»²⁰¹. З цим погодився і Лорд²⁰².

Нові симптоми, які виявилися на Раді, спонукали її провідників взятися за вивчення південних і східних кордонів Польщі. Це було доручено «польській комісії». Наприкінці засідання Вілсон запропонував членам Верховної Ради підтримати пропозицію Лорда і надіслати втягнутим у війну сторонам відповідні телеграми про припинення воєнних дій²⁰³.

Барон Соніно, передчуваючи неминучу реакцію українського населення і можливе посилення наступу на Львів, виступив проти оголошення думки Ради щодо кордонів Польщі. «Обіцяти заслухати українців, якщо вони припинять вогонь, – це, можливо, єдиний спосіб врятувати Львів»²⁰⁴.

Ж.Клемансо також приєднався до пропозицій Вілсона і Соніно, тож вирішено надіслати телеграму головнокомандувачам польської і української армій за підписами глав делегацій чотирьох великих країн²⁰⁵. Ось текст телеграми: «Генералові Павленку, командувачеві українських військ під Львовом. На своєму засіданні від 19 березня

Верховна Рада Мирної конференції вирішила запропонувати обом сторонам, що воюють біля Львова, негайно припинити військові дії після одержання даної телеграми. Отже, глави союзних і асоційованих урядів звертаються до генерала Павленка, щоб повідомити йому пропозицію Верховної Ради Мирної конференції припинити військові дії, наскільки це стосується до нього, на Львівському фронті. Ця пропозиція одночасно передається і генералові Розвадовському, командувачеві Львівського гарнізону. На час припинення військових дій війська залишаються на своїх позиціях, однак сполучення на залізниці між Львовом і Перемишлем повинно залишатися відкритим, оскільки це необхідно для щоденного постачання міста. Верховна Рада додає, що вона готова вислухати територіальні претензії обох сторін і зробити пропозиції українській і польській делегаціям у Парижі, або будь-яким іншим представництвам, обраними сторонами, але це залежить від припинення військових дій»²⁰⁶. Копія телеграми була надіслана генеральним секретарем конференції Дутасту і українській делегації, що перебувала в Парижі²⁰⁷.

Нема ніякого сумніву, що Верховна Рада, приймаючи цю постанову, виходила насамперед з інтересів Польщі, яка потребувала перемир'я для зосередження своїх збройних сил на Львівському фронті для нового наступу. Втім, це добре видно навіть з телеграми, надісланої того ж дня до Варшави місії Нуланса: «Верховна Рада вирішила, що з метою врятування Львова від падіння необхідно негайно вжити нових зусиль, щоб довести до припинення військових дій між поляками і українцями»²⁰⁸. Отже, зрозуміло, що дії Верховної Ради були продиктовані саме турботою за успіхи польської армії. Далі в телеграмі містилася інструкція: надіслати до Львова комісію з перемир'я, яка повинна добитися припинення військових дій. Комісія повинна вести переговори «з урахуванням нинішнього становища на фронті, яке склалося, безсумнівно, на користь українців. Полякам потрібно дати зрозуміти, що для цієї мети (перемир'я) вони повинні, в усякому разі, відмовитися від своїх претензій на ту частину нафтового басейну, яка в руках українців, з другого боку, українці повинні погодитися на безперешкодне використання поляками залізниці Перемишль – Львів для постачання Львова з моменту припинення ворожих дій». Верховна Рада доручила, щоб комісія діяла від її імені, що, як гадали в Парижі, матиме значний вплив на обидві сторони.

Крім того, надіслано додаткову телеграму на ім'я генерала Омельяновича-Павленка, в якій знову застерігалось, що в разі відмови від

запропонованого перемир'я «українська влада буде вважатися союзними і асоційованими урядами порушником європейського миру»²⁰⁹.

Вілсон, у відповідь на телеграму уряду ЗУНР від 13 березня²¹⁰, 17 березня надіслав В. Панейкові – державному секретареві ЗУНР, що перебував у Парижі, свою телеграму, в якій теж наполягав на припиненні наступу УГА на Львів і підписанні договору про перемир'я. Він лицемірно заявляв про бажання Антанти знайти «справедливе» вирішення східногалицького питання²¹¹.

Одержавши телеграму Верховної Ради, Державний секретаріат ЗУНР 22 березня погодився на припинення воєнних дій, розраховуючи на справедливість з боку Антанти²¹². Військове командування польської армії, маючи в цей час уже певні успіхи на фронті і не потребуючи перемир'я, зволікало з відповіддю на телеграму Верховній Раді. Та й сама телеграма, надіслана з Парижа генералові Розвадовському, була прихована від нього (С. Грабським)²¹³.

«Польська комісія» за дорученням Верховної Ради зайнялася вивченням питання про східні кордони Польщі. 20 березня комісія створила для цього спеціальну підкомісію на чолі з французьким генералом Ле Рондом²¹⁴.

У Парижі чекали на телеграму з Варшави про перемир'я. 23 березня в окупованому поляками Хирові відбулися позачергові переговори між делегаціями ЗУНР (генерал Генбачев, підполковник Фідлер, майор Долежалъ, М. Лозинський) і Польщі (граф Скарбек, полк. Кулінський, майор Мар'янський та ін.) за участю члена комісії Ж. Камбона американського генерала Ф. Кернана. І тут йшлося про умови перемир'я на фронті. Поляки пропонували визнати лінію, запропоновану місією Бартелемі, галичани – справу перемир'я передати Мирній конференції. Намагання Ф. Кернана дійти згоди не мали успіху. Переговори закінчилися безрезультатно. 24 березня в Парижі одержано телеграму від Нуланса, який сповіщав, що становище в районі Львова змінилося на користь польської армії, сполучення між Львовом і Перемишлем відновлене. Нуланс, незважаючи на постанови Ради, наполягав на наданні права для польської армії надсилати боєприпаси, військове спорядження і підкріплення в район Львова й на інші ділянки фронту²¹⁵. Аналогічного змісту листа надіслав і Фостер²¹⁶.

Верховна Рада продовжувала вивчати шляхи перекидання армії Галлера до Польщі. 21 березня з цього приводу відбулася довга дискусія. В її ході Ллойд Джордж зробив вигляд, що він не розуміє, чому

так поспішно вирішується саме це питання. «У нього є відомості, – читаємо в протоколі, – що армія Галлера необхідна для підтримання порядку в Польщі і для попередження поширення більшовизму. Якщо ці війська не потрібні для збереження порядку, він, Ллойд Джордж, не розуміє, для чого їх взагалі посилати»²¹⁷. Наступного дня Верховна Рада знову вивчас шляхи перевезення армії Галлера. Вирішено вивчити шлях через Лібаву, Мемель, Кенігсберг²¹⁸. 24 березня вирішено в порядку ультиматуму зажадати від німецького уряду пропуску через Гданськ армії Галлера, погрожуючи в разі незгоди застосуванням військових санкцій²¹⁹. І маршал Фош домігся потрібної згоди німецького уряду²²⁰. 4 квітня 1919 р. Ерицберг підписав відповідну про це угоду²²¹. Чимало зусиль для успішного завершення переговорів у справі армії Галлера доклали маршал Фош, полковник Хауз і американська делегація на мирній конференції²²².

Відомо, що саме в березні 1919 р. в Угорщині перемогла пролетарська революція, яка викликала переполох на Заході, що теж впливало на позитивне вирішення цього питання.

Ллойд Джордж, виступаючи на Верховній Раді, заявив: «У даний час загроза більшовизму досить велика. Більшовизм поширюється. Він уже охопив прибалтійські провінції й Польщу, а буквально сьогодні вранці надійшли дуже тривожні вісті про поширення більшовизму в Будапешті і Відні. Ця небезпека загрожує також Італії. Там небезпека, мабуть, серйозніша, ніж у Франції. Якщо більшовизм, захопивши Німеччину, перекинеться потім на Австрію й Угорщину і досягне, таким чином, Італії, Європа опиниться перед дуже серйозною небезпекою. Тому щось потрібно вжити проти більшовизму»²²³. Таким чином, під приводом боротьби з більшовизмом вирішення справи про перекинення армії Галлера у Східну Галичину прискорюється.

Сьомого квітня, на підставі інформації Фоша про згоду Німеччини на пропуск армії Галлера²²⁴, Верховна Рада приймає рішення негайно перекинути її в Польщу. Армія Галлера нараховувала до 80 тис. чол. Її активне формування розпочалося ще в травні 1917 р. у Франції. На початку 1918 р. вона вже нараховувала 12 тис. чол. і на підставі умови з французьким урядом від 20 березня 1918 р. була підпорядкована Польському національному комітетові в Парижі. Уже 1 травня була сформована перша дивізія в складі 22 тис. офіцерів і солдатів²²⁵. Активну участь у її формуванні взяв уряд США. 6 жовтня 1917 р. військовий департамент США вітав початок активного на-

бору до неї рекрутів у США і висловлював упевненість, що ця кампанія буде успішною. У США були створені спеціальні комітети для вербування американських поляків. З цією метою у США було відкрито 41 вербувальний пункт. Як офіційно повідомлялося, тільки до січня 1918 р. у США завербовано 10 200 чол., які навчалися воєнній справі американськими офіцерами і за американські гроші²²⁶. Усього було завербовано в США до польської армії 20 000 чол. На початку 1919 р. частини армії Галлера почали прибувати із США до Франції. Їх перевезенням керував віце-міністр морського флоту Ф. Д. Рузвельт. Активну участь брав воєнний міністр США Беккер. Армія була забезпечена французькою, американською і англійською зброєю²²⁷. У квітні вона вже була в Польщі²²⁸. 30 квітня генерал Галлер виступав у Львові з промовою, в якій відверто викладав свої агресивні наміри: «Як орли, ми прилетіли здалеку в це місто, щоб тут звити гніздо, яке дозволить нам летіти далі на схід, щоб встановити кордони нашої батьківщини, які повинні будуть визнати і поважати»²²⁹. У своїх хвацьких промовах Галлер дійшов до того, що зажадав не чого іншого, як створення Польщі «від моря до моря». Він говорив: «Я не припиню боротьби, поки кордони Польщі не простягнуться від Балтійського до Чорного моря»²³⁰. І все ж лідери Антанти всіляко приховували від світової громадськості справжні цілі перевезення армії Галлера до Польщі. Тим часом документи Мирної конференції досить красномовно свідчать про дійсні намагання натхненників і організаторів окупації Східної Галичини. Ллойд Джордж визнавав, що «армія Галлера, яка була готова до військових дій, була негайно відправлена в Галичину ніби для того, щоб вигнати звідти більшовиків, а насправді вона повинна була завоювати цю країну і приєднати її до Польщі»²³¹.

Чикагська газета «Dziennik Związkowy» ще в лютому 1919 р. писала, що в США формуються польські військові частини «для вигнання з Польщі німців і українців, а також співпраці в установленні порядку в країні»²³².

Всіляко підтримані Антантою війська Галлера, прибувши до Східної Галичини, спільно з польською армією розгортали наступ проти Галицької армії. Виникла загроза повної окупації західно-українських земель, а власті ЗУНР все ще продовжували йти на поступки Заходу. Станиславівська газета «Нове життя» зазначала, що чим далі, тим більше відчувається «форсування угоди з Антантою, що реально значить – угоди з Польщею»²³³.

Знов у Східній Галичині розгорнули активну діяльність американський полковник Сміт, підполковник Каз'яро, капітани Купер, Бас, Бохман, Рерслер, англійський майор Кінг і капітан Моле, французький агент Коттавоз, італійський підполковник Гаджіні²³⁴. Сюди безперервно прибували все нові й нові місії: 23 березня – італійська, 5 квітня – американська, 16 квітня – сербська, 21 квітня – французька і швейцарська²³⁵. «Прийняли тут півдесятка місій, – відзначала станіславівська газета «Республіканець», опозиційна урядові, – вітали їх, вклонялись їм, стоячи на задніх лапках, на їх честь влаштовували патріотичні концерти і т.п. – і все це, аби запевнити уповноважених держав капіталістично-буржуазної Антанти, що у нас тут спокій і благоденство. Що у нас немає того революційного руху пролетаріату, якого, як чорт ладану, боїться буржуазна Антанта»²³⁶. Газета наголошувала: «Теперішні наші політичні верховоди зробили з нас сліпе оруддя в руках буржуазної Антанти, роздуваючи у нас національні пристрасті, які осліпили нас у сфері соціальної. Наші політики вчинили непростимий гріх національний і стали зрадниками соціальних інтересів трудових мас. Вони торгували нашими душами, вони запродували нас буржуазії і Антанті... Вони мріють збудувати Україну для буржуазії, а не для трудових мас. І це пояснює, чому наші політики танцюють біля Антанти. Вони торгуються з Антантою не в ім'я інтересів трудових мас, але в ім'я свого панування над трудовими масами... Проти нас йде грабіжницькою війною буржуазія Антанти і до нас йдуть більшовики в ім'я СОЦІАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ... Виходом є передача влади трудовому народові, який знайде собі союзників»²³⁷. «Український народ, – писала газета «Нове життя», – протестує проти того, щоб Антанта робила з нього собі оруддя проти Сходу... Від Антанти сподіватись нам нічого...»²³⁸. «Нам треба порозумітися з другим боком і з ним разом ударити на ту шляхетсько-консервативну банду, розбити її і аж тоді миритися з польським трудовим народом, якому допоможеється спільними силами висвободитися з ярма, котре його і нас гніте... Політика нашого Державного Секретаріату і Національної Ради приводить наш народ і нашу славу, велику країну до катастрофи», – читаємо в передовій від 18 квітня 1919 р. Це був голос урядової опозиції.

Але й на нараді командування УГА 13 лютого 1919 р. один з отаманів заявив, що Антанта направляє проти ЗУНР своїх друзів, що ні на яку допомогу з її боку розраховувати нема підстав, «ми воюємо з Антантою»²³⁹. Один з близьких друзів Петрушевича писав

йому в травні 1919 р., застерігаючи: «Не можна числити на жодну поміч, та Антанта, до якої ми звертаємо благанно руки, це кепсько замаскований ворог, який рішився захищати нас при помочі поляків. Облудні держави Антанти, котрих керівники плели нам харамана про свою безсторонність, попирають поляків проти нас усім чим можуть... Чи треба пригадувати безсоромний ультиматум Антанти, щоби дати доказ її злої волі по відношенню до нас...»²⁴⁰.

Польський уряд, підтриманий урядами Антанти, виступав проти перемир'я на фронті і всіляко форсував окупацію Східної Галичини, Західної Волині й інших західноукраїнських земель. Свою позицію він, як і раніше, обґрунтовував ніби «небезпекою більшовизму». У ноті від 5 квітня польський уряд зазначав: «Радянський уряд у Києві спільно з урядом у Москві уклав союз з більшовиками в Будапешті для спільних дій проти Польщі й Антанти. Українські війська, які тримають у своїх руках частину Галичини, Волині і Поділля, будуть розпропаговані більшовиками. Після угорської революції всяке перемир'я означає для більшовизму безпосереднє об'єднання з Угорщиною»²⁴¹. Звідси робився висновок: необхідно здійснити окупацію Східної Галичини, а для цього прийнятні всі засоби й методи.

Третього – четвертого квітня у польському сеймі відбулася дискусія з приводу зовнішньої політики уряду. Промови ораторів були сповнені агресивних заяв і наскрізь фальшивих аргументів. 3 квітня виступив голова комісії сейму у закордонних питаннях С. Грабський. Ось його основні тези: «діяльність Польщі на східних кресах не є загарбницькою. Наші військові дії, як у Білорусі, так і в Галичині, не є боротьбою, спрямованою проти місцевого населення, а вони спрямовані проти більшовиків Великоросії і України... за володіння територією, яка всім своїм історичним минулим і цивілізацією, як також і за етнографічним складом, належить до національно-польської території. Нашим обов'язком є добиватися того, щоб ті землі, де місцеве польське населення зробило свій слід, повернути польській державі»²⁴².

Четвертого квітня 1919 р. польський сейм схвалив анексіоністську політику уряду і зажадав від нього більш активних дій у її проведенні. Сейм зажадав, щоб уряд вжив усіх сил для збереження цілості Галичини і приєднання її до складу Польщі²⁴³. Однак і тут польські послы свою явно агресивну політику намагалися прикривати заявами про захист інтересів польського населення від «іноземних нападів»²⁴⁴.

Тим часом у Парижі в різних комісіях і підкомісіях Мирної конференції готувалися проекти розв'язання східногалицького питання. Особливу активність далі проявляє так звана «польська комісія». У відповідності з дорученням Верховної Ради вона займалася визначенням східного кордону Польщі. 26 квітня Жуль Камбон подав на розгляд Ради міністрів конференції пропозиції комісії в справі кордонів Польщі у Східній Галичині. Хоч у них не містилося остаточних і конкретних рекомендацій, усе ж комісія визнала, що «коли дотримуватися, головним чином, етнографічних принципів, кордон Польщі рішуче проходить на захід від Львова, незважаючи на значну польську меншість у Східній Галичині, якщо не включати до складу Польщі територію з русинською (українською) більшістю»²⁴⁵. Передбачаючи гнівну реакцію, яку могла викликати така рекомендація, комісія далі вказує, що можливі кілька варіантів у вирішенні цього питання: або створення незалежної держави, або автономної держави під контролем Ліги націй, або, нарешті, розділення Східної Галичини між Польщею і Україною. Але після такого вирішення комісія рекомендує Раді врахувати важливі, на її погляд, політичні переваги від встановлення спільного кордону між Польщею і Румунією, тобто фактично йшлося усе ж про включення Східної Галичини до складу Польщі з відповідними гарантіями на шляху до місцевої автономії²⁴⁶. Ось так виглядала «об'єктивна» рекомендація «польської комісії». Так виглядав розрекламований Антантою т. зв. етнографічний принцип визначення кордонів на практиці.

Такий характер рекомендацій цілком влаштував міністрів – членів Ради, і держсекретар США Р. Лансінг негайно запропонував «польській комісії» врахувати всі фактори при вирішенні цього питання і особливо політичні, на які вказувала сама комісія: з одного боку – небезпека тяжіння місцевого населення до Росії, з другого – бажаність спільного кордону Польщі і Румунії. Рекомендація Лансінга була схвалена Радою міністрів. Її підтримали Камбон, Гардінг, Макіно²⁴⁷.

За дорученням Ради міністрів польсько-українським питанням зайнялася спеціальна комісія в складі І. Баумана (потім Лорда) і полковника С. Д. Ембіна – від США, генерала Л. Боти і підполковника Ф. Х. Кіша – від Англії, генерала Ле Ронда і Деграя – від Франції, Брамбілля і Перголані – від Італії на чолі з генералом Луїсом Ботою²⁴⁸. 26 квітня відбулося перше її засідання, на якому обговорено загальні питання проблеми. Було вирішено запросити на комісію

делегатії Польщі і ЗУНР, які перебували в Парижі²⁴⁹. Наступне засідання відбулося 29 квітня. На комісії виступили з промовама члени польської делегації І. Падеревський і Р. Дмовський. Падеревський заявив, що у відповідності з повноваженнями сейму він не має права на підписання перемир'я, якщо ж воно буде укладено і не йтиме назустріч бажанням Польщі, «країна буде віддана в руки більшовизму»²⁵⁰, після чого Бота зразу ж звернув увагу своїх колег на «загрозу більшовизму»²⁵¹. Р. Дмовський подав комісії свої пропозиції: окупація Східної Галичини польською армією і встановлення її безпосередніх контактів з румунською армією та встановлення військового контролю польської армії над територією Східної Галичини, а також контроль антантівських військових властей над українськими військами. І знову ж риторика про «вигнання з Галичини більшовицьких і німецьких агентів» та недопущення об'єднання радянської Угорщини з радянською Росією²⁵².

Тридцятого квітня на засіданні комісії Боти виступили представники України Г. Сидоренко і О. Шульгін, які висвітлювали зусилля уряду Директорії у боротьбі з більшовицькою Росією, домагаючись при цьому допомоги проти більшовиків і «припинення польського наступу на Україну». Вони запевняли, що після припинення наступу польської армії всі свої сили кинуть проти головного ворога Антанти – більшовиків. У зв'язку з цим було запропоновано союз України і Польщі²⁵³.

На засіданні комісії Боти 6 травня польська делегація висунула свої вимоги: «1. Наступ польських військ у Східній Галичині має тривати аж до встановлення контакту з румунською армією. 2. Встановити контроль Антанти над українськими військами, усунути більшовицькі і австро-німецькі елементи з української армії. 3. Передати нафтоносні поля під контроль польського війська»²⁵⁴. Щоб надати цим анексіоністським вимогам більшої вагомості, польський генерал Розвадовський додав, що основна мета воєнних дій – створити міцний фронт «проти більшовиків». При цьому Дмовський заявив, ніби у Східній Галичині «встановлено радянський уряд», ніби уряд ЗУНР дозволив перекинути через Східну Галичину в Угорщину радянські війська: «18.000 угорських більшовиків разом з кулеметами (2.500) і гарматами (30)»²⁵⁵. Звичайно, все це були фальшивки, аналогічні тій, яку 26 березня надіслав з Варшави в Париж Нуланс, що нібито уряд ЗУНР підписав угоду з урядом радянської Угорщини «про вільний проїзд в Угорщину російських більшовиць-

ких військ, розташованих біля галицького кордону»²⁵⁶. Насправді все було навпаки²⁵⁷.

Нарешті комісія Боти 8 травня виділила підкомісію в складі підполковника Ф. Кіша (Англія), полковника Ембіка (США), майора Перголані (Італія), генерала Ле Ронда (Франція) для підготування проекту договору про перемир'я між Польщею і ЗУНР²⁵⁸. Ле Ронд запропонував в основу проекту покласти пропозиції місії Бартелемі. Підполковник Кіш, дотримуючись позиції британського уряду, вніс деякі зміни: Львів має залишатися під польською окупацією, а Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн – під владою ЗУНР, у Східну Галичину для нагляду за перемир'ям треба прислати 2 батальйони антантівських військ. Кіш не забув врахувати у своїх пропозиціях й інтереси західних монополій. В § 11 проекту передбачалося послати в Борислав для вивчення всіх питань, пов'язаних з нафтою, комісію Антанти. Половина бориславської нафти мала йти за відповідну оплату для Польщі²⁵⁹.

Дванадцятого травня комісія передала представникам супротивних сторін погоджений між її членами проект договору про перемир'я, в основу якого були покладені рекомендації англійського представника Кіша²⁶⁰. Львів і значна територія, заселена українським населенням (майже 18 тис. км², 2 млн. чоловік), знову мала залишатися під владою поляків. Хоч нафтовий басейн тепер був би на схід від демаркаційної лінії, проте власті ЗУНР зобов'язувалися продавати Польщі половину всього видобутку нафти за цінами, встановленими Антантою. Автори проекту не забули й відомого пункту з проекту Бартелемі про охорону приватної власності на території Східної Галичини²⁶¹.

Перенесення демаркаційної лінії на захід від нафтових промислів зовсім не означало, що Антанта турбується долею західноукраїнського населення. Генерал Бота і підполковник Кіш розуміли, що перебування нафтоносних районів у польських руках робить перспективи англійського капіталу в експлуатації нафтових районів значно меншими, ніж коли б вони перебували в межах ЗУНР, бо англійські представники інколи вдавалися до гри в «захисників» українців, тоді як польські власті підтримували тісний контакт з французькою буржуазією. Згода французьких посланців на демаркаційну лінію на захід від нафтового басейну значною мірою пояснювалася тим, що 8 квітня 1919 р. була підписана угода між представником французького уряду сенатором Анрі Беранже і уповноваженим англійського уряду пер-

шим лордом адміралтейства Волтером Лонго, за якою Франції гарантувалися 50% усіх нафтових родовищ, якими Франція й Англія могли б завладіти в Галичині, Румунії і Росії»²⁶².

Делегація ЗУНР (М. Лозинський, голова Д. Вітовський, В. Кульчицький, І. Петрушевич) 13 травня, зважаючи на важке становище фронту, заявила про свою згоду на перемир'я, прийнявши запропоновані умови²⁶³.

Іншу позицію зайняли поляки. Виходячи з успішного наступу польських військ у Східній Галичині і маючи на увазі беззастережну підтримку французької дипломатії та генералів, делегація Польщі у складі Дмовського і Розвадовського відхилила запропонований проект договору. У своїй ноті від 13 травня Дмовський, аргументуючи відмову, вдався до нових вигадок про існування між радянською Росією та Німеччиною військового союзу для нападу на Польщу. В разі такого нападу Східна Галичина «опинилася б у руках більшовиків». Отже, вони опинилися б у центрі Європи. Враховуючи ці обставини, він вимагав права на окупацію всієї Східної Галичини силами Польщі й Румунії²⁶⁴. Вимога Дмовського, як і слід було чекати, знайшла повну підтримку з боку генерала Ле Ронда. Однак, враховуючи можливість після припинення воєнних дій перекинути 15 тис. вояків УГА на «більшовицький фронт», комісія Боти схвалила проект Кіша і 15 травня надіслала його Верховній Раді²⁶⁵.

Відверта анексіоністська політика Польщі викликала критику навіть у поміркованих колах на Заході. Так, «The Times» з іронією писала: «Керівні варшавські політичні діячі намагаються примусити свою країну бігати раніше, ніж вона навчиться ходити; для них поширення польських кордонів аж до Румунії головніше, ніж відновлення економічного фундаменту країни»²⁶⁶. На сторінках «The Times» можна було помітити нотки критики політики польського уряду й у питанні про перемир'я: «Коли у них відчувалася нестача озброєння, а дивізії Галлера були ще у Франції, вони говорили про злу волю українців, які не хочуть припинити війну і становлять єдину перешкоду на шляху підписання перемир'я у Східній Галичині. Тепер же, коли генерал Галлер і його солдати в Польщі, а снарядів і патронів значно більше, ніж раніше, вони відкидають навіть думку про перемир'я і кричать: «На Схід!», «Далі!». «The Times» висміювала й фальшивки про встановлення радянської влади у Східній Галичині, хоч трохи раніше й сама поширювала чутки про «більшовиків під Львовом»²⁶⁷.

Французька буржуазна преса в тон своєму урядові активно підтримувала анексіоністські зазіхання Польщі. «Le Victore» писала: «Відмовити Польщі у Східній Галичині було б великою помилкою. Позбавити Польщу й Румунію спільного кордону через Східну Галичину теж було б великою помилкою. Інтереси Франції й Італії вимагають, щоб Польща й Румунія мали спільний кордон»²⁶⁸. Так стояло питання про Східну Галичину на Мирній конференції.

У дні, коли польські війська активізували свій наступ у Східній Галичині, коли Антанта надіслала фактично проти українського народу армію Галлера, коли преса країн Антанти була переповнена закликами до окупації Східної Галичини, постало питання про взаємовідносини ЗУНР з УСРР. Зініційоване це питання, як виглядає, радянською стороною. Уже III з'їзд КП(б)У 1–6 березня 1919 р. в резолюції «Основні завдання партії», беручи до уваги зростання революційного руху в Галичині і зміцнення там позицій Директорії, ставив перед партією завдання «приступити до поширення свого впливу і на Галичину». 5 травня 1919 р. на засіданні ЦВК Рад УСРР у доповіді зазначалося: «Радянські війська підійшли до Галичини, де розвивається революційний рух, який іде нам назустріч... Влада там знаходиться в руках дрібнобуржуазного уряду Голубовича, а тому, хоч Українська радянська республіка і є визволительською всіх робітників і селян і готова подати їм братерську допомогу, до наступу на Галичину потрібно відноситись обережно, бо до в'яснення волі галицького населення наступ радянських військ може бути сприйнятий, як загарбницька дія»²⁶⁹. Враховуючи ці настанови, ЦВК Рад УСРР доручив Раді Народних Комісарів звернутися до уряду ЗУНР з пропозицією про взаємодію у боротьбі проти зовнішніх ворогів²⁷⁰. 7 травня 1919 р. Рада Народних Комісарів України надіслала урядові ЗУНР ноту, в якій заявляла про свою готовність підписати перемир'я і встановити демаркаційну лінію²⁷¹.

З огляду на ідеологічне протистояння та недовіру до більшовицького уряду України, у якого слова часто розходилися з дійсними намірами, уряд ЗУНР сприйняв радянську ноту з підозрінням щодо істинних цілей. А тим часом 7 травня командувач Українського фронту В. Антонов-Овсієнко телеграфував Раднаркому України, що він доручає вислати «двох парламентаріїв у штаб петлюрівських військ до Тернополя з пропозицією – у зв'язку з рішенням радянського уряду не вступати в Галичину, щоб вільно виявилась воля її селян і робітників і щоб не було перешкод в їх боротьбі з польським шляхет-

ством – встановити демаркаційну лінію. Прийнятною для нас лінією є: від Прип'яті по р. Стохід до м. Кисельно, далі умовна лінія на Затурці, Свинюхи, Горохів і Дружкопіль до колишнього державного кордону з Галичиною і далі по ньому до кордону з Румунією... Про хід переговорів регулярно інформувати Реввійськраду. Переговори вести енергійно, поспішати»²⁷². У відповідь було одержано доручення уряду вести переговори з командуванням УГА.

Крім того, Рада оборони України доручила В. Антонову-Овсієнкові, В. Затонському і О. Шумському «домовитися з галичанами про сприяння їм з нашого боку озброєнням на умовах: 1) повного розриву з Петлюрою – сприяння його ліквідації; 2) реорганізації галицької армії з вигнанням контрреволюційного офіцераства; 3) передачі нам вантажів, евакуйованих петлюрівцями в Галичину; 4) пропуск наших військ проти румунів»²⁷³.

Дев'ятого травня 1919 р. радіограма (нота) радянського уряду України була зачитана на засіданні Державного Секретаріату ЗУНР. Однак вона була розцінена як свідчення слабкості радянської влади. «Коли більшовики просять про перемир'я, – говорив на засіданні полковник Курманович, – це доказ того, що з ними зле»²⁷⁴. С. Голубович теж виступив проти перемир'я: «Перемир'я з більшовиками рішуче не підписувати»²⁷⁵. Правда, лунали окремі голоси й за перемир'я: «солдати УГА за Збруч йти не хочуть», «треба розпочати переговори з більшовиками», «Антанта нічого не хоче нам дати»²⁷⁶.

Звичайно, інтереси порятунку країни диктували необхідність використати й цю нагоду, хоч вона була не зовсім надійна, але, принаймні, переговори можна було розпочати і домагатися домовленостей на своїх умовах. Натомість нарада відхилила пропозиції уряду УСРР. Сподіваючись на Антанту, уряд ЗУНР і далі надсилав у комісії і підкомісії Мирної конференції, до Вілсона і Ллойда Джорджа, Клемансо і Орландо численні ноти й телеграми з наполегливим проханням допомоги.

Двадцять першого травня спільна українська делегація (Г. Сидоренко, В. Панейко, М. Лозинський, Д. Вітовський) була прийнята Верховною Радою. Голова делегації Г. Сидоренко знову запевняв Антанту, що вони «розглядають більшовиків як своїх лютих ворогів і роблять усе, що є в їх силах, щоб встановити мир і порядок»²⁷⁷. Щоб викликати більше довір'я, В. Панейко запевняв Верховну Раду, що жодних соціальних перетворень на користь народу в ЗУНР не проводиться і що вона змушена йти лише на «помірквані реформи,

зокрема в сільському господарстві». Панейко підкреслював, що українська армія воює з більшовиками, і її вивільнення з польського фронту дозволило б «більш успішно боротися проти більшовиків»²⁷⁸.

Вислухавши заяву української делегації, В. Вілсон заявив: «Становище в Галичині тяжке, і ми хотіли б усе влаштувати»²⁷⁹. Далі він продовжував говорити про «біль», який він переживав в зв'язку з подіями у Східній Галичині, хоч усім було відомо, що саме Верховна Рада, в т. ч. і Вілсон, як один з її головних провідників, винні в окупації західноукраїнської землі, в муках і стражданнях українського народу.

Весь хід засідання Верховної ради доводить, що Антанту цікавило насамперед те, як використати Галицьку армію у війні проти більшовиків, на що погоджувалась українська делегація. Заступник голови делегації В. Панейко, державний секретар закордонних справ, повторив, що уряд ЗУНР хотів би припинити війну з Польщею, щоб «усі наші сили були повернуті проти більшовиків»²⁸⁰.

Двадцять п'ятого і 27 травня Державний Секретаріат ЗУНР надіслав до Парижа нові ноти Мирній конференції з проханням про перемир'я і припинення наступу польської армії, знову підкресливши, що це може мати вплив на загальні справи Антанти у боротьбі з більшовиками²⁸¹.

В результаті на Верховній Раді усе ж поставлено питання про застосування санкцій до польського уряду за невиконання ним рекомендацій Антанти щодо припинення воєнних дій у Східній Галичині, але до «санкцій» справа так і не дійшла, бо ж насправді Антанта всіляко сприяла окупації Східної Галичини польськими військами²⁸². Дискусія на Верховній Раді затягувалася. Луїс Бота робив вигляд, що загарбання чужих народів не в інтересах Антанти. «Він проти того, – читаємо в протоколі засідання, – щоб малі народи були окуповані їх сусідами під виглядом боротьби з більшовиками. Своїм існуванням поляки зобов'язані Антанті, а тому вони повинні слухатися її рекомендацій». І тут же розкриває свої справжні наміри – перемир'я звільнить 60 тис. солдатів УГА*, які можна буде перекинути проти більшовиків²⁸³. Далі він закликав до спільних дій польської й української армій проти Червоної армії.

---

*УГА налічувала тоді близько 40 тис. осіб, у неї було 512 кулеметів, 135 гармат, 10 літаків, 56 автомашин, 2 броньовики. – ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 32, арк. 141.

Звичайно, ця ідея була приваблива для Антанти. І В. Вілсон спочатку дотримувався, принаймні на словах, думки про вжиття рішучих дій щодо польського уряду за невиконання рекомендації про припинення воєнних дій, але вже незабаром змінив свою думку і заявив, що «рішучі заходи можуть спричинитися до падіння Падеревського, а це приведе до того, що поляки стануть більшовиками, як це трапилося в інших країнах»²⁸⁴. Адже відомо, що саме в березні 1919 р. перемогла революція в Угорщині і до влади прийшов уряд комуніста Бела Куна, а на початку квітня була проголошена Баварська радянська республіка. Командувач Українського фронту В. Антонов-Овсієнко одержав наказ радянського головнокомандувача Й. Вацетіса розгорнути наступ свого фронту (до 90 тис. чол.) в напрямку на Будапешт і забезпечити з'єднання з радянською Угорщиною. Похід на Будапешт був схвалений і головою РНК В. Леніним, який вимагав просування в Галичину і Буковину для зв'язку з радянською Угорщиною «швидко і потужно»^{284а}. Складні внутрішні і зовнішні обставини не дозволили здійснити ці плани.

Активізувалися в ці дні і пробільшовицькі сили в ЗУНР. 14–15 квітня перемогло збройне повстання в Дрогобичі, де була проголошена радянська влада (керував повстанням ревком на чолі з комуністами В. Коцком, Г. Михацем, І. Кушніром). Уряд ЗУНР, мобілізувавши війська, придушив повстання. Лад в краї відновлено.

Тим часом на Верховній Раді продовжувалася дискусія щодо подальшої долі Східної Галичини і її армії, як і відносно санкцій до польського уряду. Ллойд Джордж визнав, що «поляки користуються більшовизмом як приводом у здійсненні своїх імперіалістичних цілей». Він, як і Бота та Вілсон, теж стоїть за використання української армії проти більшовиків, що матиме більший успіх, ніж використання польської армії. Ллойд Джордж запропонував надіслати телеграму Галлеру і зажадати від нього виконання обіцянки не наступати у Східній Галичині²⁸⁵.

Французький генерал Ле Ронд рішуче виступив проти застосування санкцій до польського уряду. Відстоюючи ідею створення суцільного антибільшовицького фронту від Балтійського моря до Чорного, він рекомендував «ліквідувати пролом якраз на українському фронті», де, за його словами, «існував зв'язок між Леніним і Белою Куном». Ле Ронд наполягав на швидкій окупації Східної Галичини військами Польщі й Румунії, тим більше, що українська армія не має сил, аби «протидіяти наступу Червоної армії»²⁸⁶, тому він радить ліде-

рам Антанти поступитися авторитетом Верховної Ради і не погрожувати уряду Польщі застосуванням якихось санкцій.

Бота, маючи на увазі інтереси англійського уряду в економіці ЗУНР і використання її армії проти більшовиків, наполягав на укладенні негайного перемир'я.

Вілсон, виступаючи вдруге, на цей раз під приводом загрози поширення більшовизму в Польщі, уже не наполягав на рішучих санкціях. «Якщо впаде Падеревський, – запитував він, – чи не стане Польща більшовицькою? А Польща ж – бар'єр проти більшовиків»²⁸⁷. захищаючи свою позицію, Вілсон обґрунтував її листом самого Падеревського, який погрожував революцією в Польщі, якщо Антанта не зробить поступок щодо використання армії Галлера на розсуд польського уряду²⁸⁸. Втім, він тут же визнав, що «розмови про боротьбу польської армії проти більшовиків є лише приводом, щоб добитися нафти»²⁸⁹.

Після довгих дебатів було вирішено доручити Вілсону підготувати телеграму Пілсудському, в якій було б зазначено, що проект перемир'я, запропонований комісією Боти, схвалений Верховною Радою, а тому потрібно з ним рахуватися²⁹⁰.

Такий проект Вілсон склав. У ньому відзначалося, що Верховна Рада союзних і асоційованих держав вважає своїм обов'язком звернути увагу уряду Польщі на факти, які можуть мати небажані для неї наслідки, що українські представники вже прийняли умови перемир'я, в той час як польські висувають свої умови, рівнозначні відхиленню перемир'я. «Це не може не викликати у членів Ради враження, що польські власті фактично заперечують і відкидають авторитет Мирної конференції. Рада вважає своїм обов'язком, у зв'язку з цим, у самому дружньому тоні, але з усією переконливістю вказати польським властям, що коли вони не бажають визнати з цих питань керівництва і вказівок Мирної конференції, уряди, представлені в Раді, не бачитимуть доцільності в постачанні Польщі продовольства і наданні їй усякої іншої допомоги...»²⁹¹. Отже, як бачимо, тон телеграми був досить поміркований, але й він не всіх влаштував.

На вимогу французької делегації він був змінений на ще м'якший і надісланий за підписом Клемансо. «У Раду союзних і асоційованих держав, – читаємо в телеграмі, – дійшли з різних джерел чутки (!) про те, що війська армії генерала Галлера останнім часом беруть участь у воєнних діях проти українських сил у Східній Галичині в районі Белзу або в іншому місці. Рада була б вдячна (!) одержати

термінову інформацію від польського уряду щодо цих повідомлень, яким Рада з неохотою довіряє, бо ж генерал Галлер взяв на себе відповідні зобов'язання не брати участі в діях проти українців»²⁹². Отже, тут уже й натяку немає про санкції, а є лиш прохання (з подякою) про «інформацію», ніби вони її ще не мали.

Та з відправкою і такої телеграми ніхто не поспішав, бо з Варшави надходили телеграма за телеграмою з повідомленнями про успішний наступ польської армії у Східній Галичині і проханнями не зупиняти його. Такого змісту телеграми йшли від Падеревського, Нуланса, Гібсона, Пралона й ін.²⁹³. Тож тільки 26 травня згадана телеграма Верховної Ради була вручена Пілсудському²⁹⁴. У відповідь одержано телеграму від начальника штабу польської армії французького генерала Анріса про те, що армія Галлера готується до передислокації на німецький фронт. Причому генерал відкидав будь-які обіцянки, нібито дані Галлером щодо використання армії в Польщі²⁹⁵. Те саме повідомляв і Пралон у телеграмі від 27 травня на ім'я Клемансо²⁹⁶.

Дивним виглядало й обговорення на Верховній Раді питання про використання армії Галлера у Східній Галичині. Воно було викликане не стільки турботами про долю Східної Галичини, як намаганням виправдатися перед світовою громадськістю за те, що паризькі миротворці сприяли іноземній окупації вільних народів за допомогою підготовленої Антантою армії. Бо чим же іншим, як не скрутним становищем польської армії під Львовом, була викликана занадто поспішна відправка «галлерчиків» у Польщу, коли вже в квітні з преси стало відомо, що армія Галлера вступила в бій під Львовом. 21 квітня Вілсон, виступаючи на Раді чотирьох, заявив, що він має повідомлення від американського генерала Блісса, згідно з яким польські власті збираються використати армію Галлера для окупації Східної Галичини, зокрема для утримання Львова²⁹⁷. 23 квітня «The Daily Express» сповіщала про заяву Галлера, що він не припинить воювати доти, поки Польща не буде від моря до моря, і Східна Галичина – в її складі. 26 квітня комісії Боти стало відомо, що армія Галлера воює під Львовом²⁹⁸. Журнал «L'Europa Orientale» в ті ж дні писав: «Армія генерала Галлера, організована на американські кошти в Америці, забезпечена артилерією, офіцерами та інструкторами країн Антанти, під приводом боротьби проти більшовиків розпочала наступ проти українців у Східній Галичині»²⁹⁹. Про це ж повідомляв 2 травня 1919 р. комісію Боти маршал Фош, який писав, що, згідно

з інформаціями начальника французької військової місії в Берліні генерала Дюпона, армія Галлера перекинута під Львів. При цьому маршал підкреслював, що ці дії примусили уряд ЗУНР зняти деякі частини із фронту проти Червоної армії і перекинути їх під Львів, а це, своєю чергою, послаблювало сили Антанти в боротьбі проти більшовиків³⁰⁰. Ця телеграма тоді ж була передана Верховній Раді. Про дії армії Галлера було відомо і «польській комісії», і Верховній Раді з ноти української делегації від 2 травня³⁰¹. 7 травня сам Вілсон доповідав на Раді чотирьох, що армія Галлера вже воює під Львовом³⁰². 17 травня на Раді чотирьох Ллойд Джордж зачитав телеграму від генерала Картона, в якій останній сповіщав, що армія Галлера розгортає успішний наступ у Східній Галичині. 14 травня американський посланник Гібсон доповідав президентові США з Варшави, що 12 травня Падеревського було заслухано на комісії закордонних справ, де тоді ж було констатовано, що зупинити наступ армії Галлера у Східній Галичині неможливо, а сам Падеревський обіцяв домогтися від Антанти права на її використання у військових операціях на всіх ділянках фронту. Від себе Гібсон погрожував, що незадоволення цієї вимоги – використання армії на всіх фронтах – може призвести до відставки Падеревського, а він не знаходить кандидатури, яка могла б його замінити³⁰³. Ця телеграма була зачитана на Раді чотирьох 19 травня³⁰⁴. Це ж зазначалось і в доповіді комісії Боти від 26 травня³⁰⁵. 7 травня навіть більшовицька «Правда» повідомляла: «Війська генерала Галлера, всупереч узятим на себе зобов'язанням, з'явилися під Львовом і вступили в боротьбу з українськими національними військами»³⁰⁶.

Яка «свята простота» – наприкінці травня ставити питання про те, де використовується армія Галлера і чому вона використовується саме у Східній Галичині!

Тепер, коли майже вся Східна Галичина була окупована, коли приєднання Східної Галичини до Польщі, здійснене вогнем і мечем, стало фактом, польські власті 26 травня зняли першу дивізію Галлера з Галицького фронту і перекинули в Сілезію, чим була створена видимість, ніби всю армію було знято з Галицького фронту³⁰⁷.

Двадцять сьомого і 28 травня Верховна Рада знов розглядала становище у Східній Галичині. З інформацією виступив Клемансо. Проаналізувавши зміст останніх телеграм з Польщі, він цинічно заявив: «Якщо Польща одержить Галичину, це буде грандіозний скандал, бо це було зроблено за допомогою англійських і французьких

бойових припасів»³⁰⁸. Кому-кому, а Клемансо було добре відомо, що все саме так і робилося, що саме так ставила питання Верховна Рада Мирної конференції, і, зокрема, Франція, її військові начальники, які були біля керма польської армії.

Коли вже майже вся Східна Галичина була окупована, 27 травня надіслано Пілсудському нову телеграму, в якій сповіщалося, що Мирна конференція вивчає питання про східний кордон Польщі й польському урядові потрібно припинити наступ у Східній Галичині та чекати рішення Мирної конференції³⁰⁹. На це відразу ж надійшла відповідь від Пралона, який сповіщав, що Пілсудський заперечує будь-які обмеження щодо використання армії Галлера, що він про них і не чув та що це підтвердив і Падеревський, і сам Галлер³¹⁰. Пілсудський намагався виправдати наступ армії Галлера у Східній Галичині тим, що його наказ про припинення наступу «було важко виконати». Пізніше стало відомо, що сам Пралон доводив до відома польського уряду, що Франція зацікавлена в подальшому наступі армії Галлера у Східній Галичині³¹¹.

Тридцять першого травня Пішон одержав нову телеграму з Варшави від Пралона, в якій була інформація про згоду Пілсудського на перемир'я і про його наказ припинити наступ. Але Пралон тут же писав, що це не відповідає дійсності, бо саме того дня в газетах було опубліковано наказ Галлера про продовження наступу на схід³¹². Лицемерство заяви Пілсудського видно хоч би з його слів у розмові з Пралоном: «Моя єдина мрія домогтися зв'язку з Румунією»³¹³. А цього можна було досягти, лише окупувавши Східну Галичину. Однак, фактичний стан справ ігнорували в Парижі. Верховна Рада «з задоволенням» сприйняла офіційну заяву Пілсудського про припинення наступу³¹⁴, хоч усі добре знали, що наступ тривав. Польські війська захопили Самбір, Дрогобич, Стрий³¹⁵.

У ці важкі дні над Східною Галичиною нависла загроза нової агресії, на цей раз з південного сходу, з боку Румунії. На підставі вказівок Антанти румунський уряд, що вже раніше окупував Буковину, почав зосереджувати свої війська для наступу на ЗУНР³¹⁶.

Цілком зрозуміло, що концентрація військ на кордоні викликала занепокоєння в урядових колах республіки. У березні 1919 р. надіслано офіційну ноту до Бухареста із запитом про наміри зосередження військ на кордоні Східної Галичини. У відповідь румунський генерал Задік повідомив, що румунський уряд «жодних агресивних намірів не має», а війська концентруються для «підтримання поряд-

ку на Буковині»³¹⁷. Тоді до Бухареста надіслано спеціальну делегацію на чолі з державним секретарем ЗУНР С. Витвицьким для ведення переговорів про союз.

Щоб мати уявлення про цілі й характер переговорів у Бухаресті, досить навести слова самого С. Витвицького, який заявив: «потрібні спільні дії проти більшовизму, що об'єднує Румунію і Україну»³¹⁸. Ця ідея сподобалася румунським властям. Голова Ради міністрів Румунії Ферікілі заявив на переговорах, що він стоїть за створення блоку Польща–ЗУНР–Румунія, який був би надійним бар'єром проти більшовизму³¹⁹. Це підтримував і голова місії Антанти в Румунії Бартело. «Я бачу і знаю, – казав він С. Витвицькому, – що бар'єром проти більшовиків є союз вас (ЗУНР – *О. К.*), поляків і румунів...»³²⁰. У цей же час Петрушевич у розмові з французькою місією теж намагався переконати її, що «без участі української армії... неможлива успішна війна на сході з більшовиками»³²¹.

Таким чином, у березні 1919 р. в Бухаресті ще велися розмови про союз Румунії, ЗУНР і Польщі³²².

Пригадаймо, що тоді ж у Парижі також велися переговори про створення антибільшовицького бар'єру шляхом об'єднання Румунії й Польщі. Ці плани відрізнялися тільки тим, що коли в переговорах у Бухаресті про ЗУНР мовилося як про союзника, то в Парижі йшлося про негайну окупацію Східної Галичини і створення все того ж суцільного антибільшовицького бар'єру. 17 березня Фош повідомив Верховну Раду про згоду румунського уряду взяти участь в окупації Східної Галичини³²³. Польські власті радо вітали спільну акцію, спрямовану на загарбання західноукраїнської землі³²⁴.

Отже, розмови, що велися в Бухаресті з делегацією ЗУНР про союз, були розраховані лише на те, щоб швидше покінчити з ЗУНР. Це стало відомо і делегації ЗУНР. Французький журналіст Дідоше повідомив С. Витвицького про існування між Румунією і Польщею таємного договору щодо окупації частини Східної Галичини румунськими військами³²⁵. Знаючи про це, делегація ЗУНР 14 травня все ж звернулася до румунського уряду з проханням, щоб він закликав Антанту захистити ЗУНР від нападу польської армії, мотивуючи це бажанням перекинути всю армію на боротьбу з більшовиками³²⁶. Але вже 20 травня 1919 р., за розпорядженнями з Парижа, французький генерал Франше д'Еспере віддав наказ румунській армії перейти північний кордон Буковини і рушити назустріч польській армії³²⁷. 21 травня румунський уряд повідомив Варшаву про готовність

10-тисячної армії до наступу в напрямку на Станиславів. 24 травня румунський уряд поставив перед урядом ЗУНР ультимативну вимогу – звільнити південно-східну частину Східної Галичини аж до Коломиї, яку вони мали доручення окупувати³²⁸. Державний Секретаріат ЗУНР змушений був залишити Станиславів і виїхати до Бучача.

Двадцять п'ятого травня румунська армія розпочала наступ, а через день вона вже оволоділа Коломиєю. Румунські війська без опору окупували 6 повітів: Коломийський, Снятинський, Косівський, Городенківський, Печеніжинський і Делятинський³²⁹. Це був новий акт агресії проти українського народу. До речі, румунські солдати не хотіли брати участі в цій ганебній справі, але змушені були йти в Східну Галичину «лише на виконання наказу Антанті»³³⁰ – як про це говорив навіть офіцер румунської армії.

Так на практиці було здійснено план створення суцільного антибільшовицького фронту. Здійснився план «санітарного кордону», що його висував ще в березні Фош³³¹. Це ж Фош на Раді чотирьох заявляв: «Для затримки поширення більшовизму необхідно створити бар'єр з Польщі та Румунії і ним закрити львівський пролом, оздоровивши у цей спосіб такі вогнища позаду фронту, як Угорщина, і забезпечивши транспортування через Відень»³³².

Двадцять сьомого березня з цього приводу розгорнулася була активна дискусія. На підтримку Фоша виступив Клемансо, який теж був за створення бар'єру навколо більшовицької Росії, для чого Польща і Румунія повинні мати спільний кордон³³³. Цей план підтримав і Юз (Австралія). Він намагався довести, що «більшовизм засуджений на загибель, якщо він буде обмежений Росією»³³⁴.

Французький варіант плану припинення ширення більшовизму за допомогою зброї викликав критику навіть з боку американської делегації, яка, зрозуміло, теж ратувала за розгром більшовизму. Американський генерал Блісс заявив, що «санітарний кордон може затримати більшовиків, але не більшовизм. Щоб створити справжній бар'єр, потрібно було б використати величезні сили від Балтики до Чорного моря»³³⁵. Вілсон теж висміяв згаданий план: «Мені здається, – казав він, – пробувати затримати революційний рух, використовуючи армію, все одно що за допомогою мітли намагатися затримати морський приплив»³³⁶. Що більше, попереджав президент, армії, скеровані проти більшовиків, самі переймуться більшовицькими ідеями. Ллойд Джордж назвав ідею «санітарного» кордону безглуздям³³⁷.

Коли в Парижі стало відомо про наказ Франше д'Еспере, Вілсон відразу ж нагадав, що наступ румунської армії і буде фактично втіленням у життя плану «санітарного кордону»³³⁸.

Цікаво зауважити, що слова критиків ідеї «санітарного кордону» перегукуються в якійсь мірі зі словами вождя більшовиків В. Леніна: «Якщо панам англо-французького імперіалізму, які володіють найдосконалішою в світі технікою, – казав він, – якщо їм удасться збудувати таку китайську стіну навколо республіки, то бацिला більшовизму пройде через стіни і заразить робітників усіх країн»³³⁹.

4. Завершення окупації Східної Галичини та її «правове» оформлення

Тепер, коли Східна Галичина була майже повністю окупована, перед Верховною Радою постало питання юридично оформити цю окупацію. П'ятого червня Верховна Рада зібралася для розгляду східногалицького питання. З великою промовою на Раді виступив І. Падеревський. Він намагався обґрунтувати закономірність окупації Східної Галичини і включення її до складу Польщі. Але, пробуючи виправдати польський уряд за його відмову від перемир'я і несанкціоноване використання армії Галлера у Східній Галичині, І. Падеревський намагався винувати за це звалити не на Антанту і польський уряд, а на польський народ. Він заявив, що наказ про припинення наступу нібито було віддано 11 травня, але, мовляв, «припинення наступу могло викликати революцію», «відбулися сотні мітингів проти припинення наступу», і тому наказ не був виконаний³⁴⁰. Щоб не накликати на себе гнів з боку провідників Антанти, Падеревський нагадав, що, виконуючи волю Антанти, «Польща протягом останніх кількох місяців була оплотом миру й порядку на сході і що в Польщі не було ні сліду революції, ні сліду більшовизму»³⁴¹.

Щодо інтервенції у Східній Галичині, то І. Падеревський її представив так, ніби то була оборонна війна. «Якщо ми воюємо у Східній Галичині, то тільки тому, що ми повинні захищати себе»³⁴². «Ми нікого не атакували»³⁴³, – заявляв Падеревський і йшов ще далі: «Ми не імперіалісти і не бажаємо приєднання до себе ніякої іншої країни, ніякого народу»³⁴⁴. І тут же заявляв: «Ми вимагаємо всієї Галичини», бо це, мовляв, польська земля і про її долю потрібно питати не українське населення, а 33 млн. поляків³⁴⁵. Падеревський дійшов до того, що заявив: «Народ Галичини претендує на те, щоб їх вважали україн-

цями через подібність мови й історії з українським народом. Цей народ не є українці. Вони під впливом Німеччини»³⁴⁶. Ось як далеко заходили «теоретичі» аргументи окупації. Зрозуміло, потреби доводити абсурдність усіх цих положень немає. Вона цілком очевидна.

Дванадцятого червня Верховна Рада продовжувала обговорювати питання. Падеревський і тут виступає з дивовижною заявою про те, що українці, мовляв, самі хочуть стати під владу поляків. «Галичина – це не Україна», і вона повинна належати Польщі³⁴⁷. Верховна Рада доручила Раді міністрів закордонних справ вивчити питання про дальшу долю Східної Галичини і подати свої пропозиції, а та в свою чергу зажадала їх від «польської комісії»³⁴⁸.

Сімнадцятого червня «польська комісія» надіслала Раді міністрів свою цілком таємну доповідь № 3 про результати вивчення східногалицького питання і рекомендації щодо його вирішення. Це досить розлогий документ, який претендував на «об'єктивність» у розгляді різних аспектів східногалицького питання.

Свою доповідь комісія розпочала викладом характеру питання, розділивши його на дві частини: визначення майбутнього статусу Східної Галичини і встановлення кордонів. У вступі доповідної записки було зазначено, що західна частина Галичини – етнографічно польська територія і повинна належати Польщі, а дискусійною територією є територія Східної Галичини, де проживало, за статистичними даними 1910 р., 4574 тис. чол., із них 2 924 тис. українців, 1046 тис. поляків, 504 тис. – інших³⁴⁹.

«Польська комісія» запропонувала проект статуту Східної Галичини, вказавши чотири можливі варіанти розв'язання східногалицького питання: а) незалежність Східної Галичини; б) тимчасова автономія або у формі введення адміністрації воєнного комісара, призначеного Лігою Націй, або під управлінням однієї з великих держав на підставі мандату від Ліги Націй, або під протекторатом однієї з сусідніх держав теж за мандатом Ліги Націй; в) приєднання Східної Галичини до Польщі у вигляді або автономії за мандатом Ліги Націй, або широкої місцевої автономії чи федерації з Польщею, або включення її до складу Польщі; г) виявлення волі населення шляхом плебісциту, який провести найближчим часом³⁵⁰. Ось так виглядали рекомендації комісії. Отже, жодна з них не відображала віковічних прагнень західних українців до возз'єднання з усім українським народом в єдиній державі. Мало того, у вступній частині доповіді зазначалося, що «рішення про приєднання до України не було враховане у зв'яз-

ку з тим, що не існує справжня українська держава»³⁵¹. Антанту не влаштувала існуюча Україна.

І ось після такого вступу «польська комісія» аналізує кожен із своїх варіантів, виявляючи при цьому нібито свою «безсторонність», хоч ця «безсторонність» виглядає далеко не такою невинною, як здається на перший погляд. Щодо незалежності Східної Галичини, то «комісія одноголосно вважає, що шкода від такого вирішення не компенсується одержаною користю»³⁵². Далі комісія визнавала, що таке рішення могло б бути прийняте більшістю населення, але шкода від такого вирішення полягала б у тому, що така маленька територія не зможе себе забезпечити економічно, а не маючи виходу до моря і будучи в оточенні великих держав, вона не забезпечила б свою незалежність. Політична стабільність такої держави постійно була б під загрозою конфліктів між польською меншістю, яка більш культурна і більш впливова, і русинською більшістю. Далі в доповіді відзначалося, що національний рух русинів відносно новий, малорозвинений і, до того ж, роз'єднаний: одні – за незалежність, другі – за возз'єднання з Україною або з Росією. Така слабка, роз'єднана держава, з огляду на амбіції сусідніх країн, становила б постійну загрозу для миру³⁵³. Як бачимо, по-перше, аргументи далеко не безсторонні, а по-друге – не витримують найменшої критики.

Далі йшла аргументація щодо надання тимчасової автономії для Східної Галичини на обмежений період, після якого Ліга Націй могла б вирішити її остаточний статус. Головна користь такого підходу, на думку комісії, в тому, що він найбільш справедливий в очах зацікавлених сторін. Шкода – великі труднощі при застосуванні такого вирішення на практиці. Тимчасова автономія, зазначала комісія, могла б здійснюватись під наглядом високого комісара Ліги Націй, призначеного нею на 2 роки, не відбираючи йому права на підготовку місцевої адміністрації та проведення виборів до сейму. І тут же комісія додавала, що таке вирішення не усуває можливості для Росії просунутися, врешті, аж до хребта Карпат³⁵⁴. Як і чому так могло статися, в доповіді не сказано, тільки підкреслено, що цей чинник дуже важливий і може мати вплив на майбутнє країн Центральної Європи, які перебувають або в стадії формування, або в стадії переміни. Отже, потрібно остерігатися надавати Східній Галичині право на автономію навіть на короткий період. Щодо позитивних результатів від адміністрації високого комісара, то вони полягали, на дум-

ку комісії, в заспокоєнні місцевого населення і більш справедливому вирішенні його долі в майбутньому, причому не відкидалась можливість приєднання Східної Галичини до Польщі за власним бажанням населення. Негативним можливим наслідком такого рішення комісія вважала ще й непевність становища, яке може призвести до загострення політичної боротьби та економічного і соціального застою. Крім того, для утримання влади комісара необхідні війська, і ще невідомо, чи країни Антанти готові їх виділити, і, по-третє, «Східна Галичина опиниться під безпосередньою загрозою більшовиків, позаяк вона розташована на найкоротшому шляху зв'язку з радянським угорським урядом»³⁵⁵. Взявши на себе адміністрацію краю, Ліга Націй тим самим узяла б на себе і відповідальність за його захист від більшовизму, котрий сам по собі не припинить свого існування, підсумовувала комісія.

Щодо управління Східною Галичиною однією з великих держав за мандатом Ліги Націй, то основна мета такого рішення – встановити тимчасовий режим до того часу, поки не буде виявлено думки населення про його майбутнє. Позитиви й негативи тут були ті ж, що і в попередньому випадку, з тією різницею, що правити краєм мала не Ліга Націй, а якась одна країна.

Щодо мандатного управління територією Східної Галичини однією з сусідніх країн, то кандидатами на мандатора вважалися Румунія, Чехо-Словаччина або Польща. Таке управління, на думку комісії, мало б тимчасовий характер і повинно б забезпечити вільне волевиявлення населення. Щодо Румунії, то комісія сама пише, що місцеве населення ставиться до цієї країни недружелюбно, що не дозволяє передати мандат Румунії. Та й сама Румунія навряд чи погодилася б на одержання такого мандату. Крім того, це могло б посварити між собою Румунію й Польщу. Виграш полягав би тільки в тому, що між Польщею і Румунією встановлювався б спільний кордон. Стосовно Чехо-Словаччини, то незручності полягали в тому, що русини по обидва боки Карпат опинилися б під одним правовим режимом, і це створило б політичну ситуацію не на користь Антанти. Що ж до Польщі, то комісія вважала, що наслідки від її мандату були б такі ж, як і від мандату інших держав. Після короткого періоду підмандатної території мала бути заслухана воля її населення щодо своєї подальшої долі.

Отже, всі ці види управління Східною Галичиною як підмандатною територією не забезпечували ні суверенності, ні можливості

вільного волевиявлення, оскільки мандатор здійснював би свою владу, безумовно, в інтересах своєї держави, а не місцевого населення.

Далі комісія аналізує свою рекомендацію щодо тимчасової автономії Східної Галичини під владою Польщі за мандатом Ліги Націй на певний період часу. Комісія активно вихваляє саме цю форму мандату, вважаючи її такою, що забезпечує задоволення потреб місцевого населення. Тим більше, що забезпечується спільний кордон з Румунією і була б збережена неподілена Галичина. Проте комісія змушена була визнати, що передача Східної Галичини під мандат Польщі була б акцією проти волі місцевого населення, яке вороже ставиться до такої ідеї, тим паче, що Польща веде наступальні операції у Східній Галичині. З другого боку, «ексцеси і жахи більшовизму, які нині спостерігаються (в Росії. – *О. К.*) могли викликати у багатьох русинів бажання зблизитися з поляками»³⁵⁶, а поряд з цим, заходи для здійснення аграрної реформи, яка планується в Польщі, могли б теж зблизити між собою українців і поляків, які «кілька століть жили мирно одні з одними».

Щодо федеративної або широкої місцевої автономії, то комісія вважала, що це найкращий засіб забезпечити українцям усі необхідні гарантії самоврядування з тим, щоб потім провести плебісцит під наглядом Ліги Націй. Однак комісія зазначає, що це пов'язано з великими труднощами практичного здійснення, зокрема, щодо евакуації польських військ, які вже окупували значні райони Східної Галичини. Але головна небезпека проведення плебісциту, за визначенням комісії, полягала в тому, що «галичани, наприклад, можуть висловитися на користь приєднання до України, а вона врешті-решт буде об'єднана з Росією, і вони стали б підданими Росії»³⁵⁷. Ось так, нарешті, комісія відверто визнала найбільшу для себе небезпеку – возз'єднання українського народу в єдиній Українській державі. Так багато різних варіантів тому й висувалося, що жоден з них не дозволяв населенню здійснити свою мрію про возз'єднання, бо це суперечило планам Антанти.

«Польська комісія» в підсумку висловила свої аргументи щодо західних кордонів Східної Галичини. Комісія виходила з того, що кордон потрібно визначати не абстрактно, а враховуючи політичний статус Східної Галичини. Отже, відкидався етнографічний принцип, який мав би лягти в основу самовизначення, як до цього стверджувала Антанта.

У членів комісії не було єдиної думки щодо кордонів, хоч усі зійшлися в поглядах, що в разі включення Східної Галичини до скла-

ду Польщі він має проходити по її західних межах часів Австро-Угорщини. Ця лінія умовно була названа лінія А, і вона фактично була досить близькою до етнографічної межі між українським і польським населенням у Галичині (від Східної Галичини відходило б 8 150 кв. км). На схід від цієї лінії проживало (згідно із статистикою 1910 р.) 63% українців, 22% поляків, 12% євреїв і 3% німців та ін.³⁵⁸

Лінія Б, що рекомендувалася частиною членів комісії як західний кордон Східної Галичини, проходила на схід від Львова і таким чином включала до складу Польщі значну частину української землі, в т. ч. старовинне українське місто Львів, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн та ін. західні повіти, всього 21 100 кв. км. Американська і французька делегації відстоювали кордон по лінії Б, італійська делегація теж була за лінію Б на випадок, коли б Східна Галичина одержала незалежність, англійська – за лінію А³⁵⁹.

У протоколі наведені аргументи, якими керувалися делегації при визначенні своїх позицій. Особливо дивовижна аргументація щодо лінії Б. Її прихильники заявляли, що позаяк Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн мають велике економічне і політичне значення для Польщі, а українці «не зможуть (!) забезпечити розвиток економіки цих районів», вони повинні увійти до складу Польщі³⁶⁰.

Отже, цілком нехтувався етнографічний принцип, який, до речі, не один раз виставлявся на Мирній конференції як найважливіший критерій при визначенні кордонів держав, зокрема тих, що виникали після війни.

Вісімнадцятого червня згадану доповідь «польської комісії» розглядала Рада міністрів закордонних справ. Особливу активність у вирішенні долі західноукраїнських земель тут виявила американська делегація, зокрема державний секретар США Р. Лансінг. Виступаючи на боці поляків, він намагався аргументувати правочинність загарбання Східної Галичини за допомогою старого, запозиченого в шовіністичних буржуазних польських діячів аргументу про нібито низький рівень освіти місцевого українського населення, через що воно, мовляв, є «нездатне для самовизначення». «Необхідно мати певний рівень виховання, – говорив Лансінг, – щоб воно стало зрілим для автономії»³⁶¹.

До речі, вигадки про «непідготовленість» і «нездатність» колишніх поневолених народів до самостійного державного життя не нові в міжнародному праві. Коли політикам потрібно обґрунтувати

загарбання чужих земель або зберегти їх колоніальну залежність, вони завжди вдавалися до теорійки про «непідготовленість» того чи іншого народу до самостійності. Це навіть знайшло вже певне «теоретичне» узагальнення у творах з міжнародного права Опенгайма, Гайда, Гельборна й ін.³⁶²

Захищаючи свою позицію, Р. Лансінг навіть стверджував, що хоч «природні, кровні зв'язки у нього (населення Східної Галичини. – *О. К.*) з українцями, але вони, з огляду на відносно більшу стабільність уряду Польщі в порівнянні з Україною, здається, привернуті більше до поляків»³⁶³. Після такої аргументації держсекретар США запропонував Верховній Раді доручити урядові Польщі окупувати Східну Галичину аж до р.Збруч³⁶⁴. Для аргументації своєї пропозиції Лансінг використав і фальшивку Фостера, який в листі до нього з Тернополя писав, ніби «величезна більшість населення (Східної Галичини – *О. К.*) була рада з приводу прибуття польських військ»³⁶⁵. Що це була звичайна фальшивка, видно хоч би з того факту, що цей же Фостер тільки за вісім днів до цього у шифрованій телеграмі Вілсону повідомляв, що українські селяни виступають проти окупантів³⁶⁶. На цьому ж засіданні Бальфур теж заявив, що «в Західній Галичині більшість населення польська, або за Польщею, а в Східній Галичині – якраз навпаки», що «русини (українці. – *О. К.*) не бажають, щоб ними управляла польська меншість»³⁶⁷.

Лансінга всіляко підтримував міністр закордонних справ Італії барон Сонніно, який на Раді міністрів заявив: «Якщо населення таке темне, як думає Лансінг, потрібно багато часу, щоб воно змогло провести розумний плебісцит»³⁶⁸. Він виступив проти тимчасового статусу Східної Галичини в складі Польщі і запропонував назавжди приєднати ці землі до її складу, забезпечивши певні автономні права для українського населення (мова, школи). «Він запропонував, – читаємо в протоколі, – зразу забезпечити русинам автономію і передати суверенітет Польщі. Це звільняє від високого комісара і від плебісциту. В додаток, питання про кордон також вирішується»³⁶⁹. Слідом за ними виступив з меморандумом міністр закордонних справ Англії А. Бальфур, який повторив заяву Лансінга про те, що «русинська більшість відстала, неграмотна і зовсім нездатна нині бути самостійною», і лише колись, з часом їй можна буде дати право висловити свою волю³⁷⁰. У своєму меморандумі, розданому членам Ради, А. Бальфур у вирішенні східногалицького питання виходив з таких двох засад: «забезпечити безпосередню військову необхідність про-

тистояти більшовицькому нападові на Галичину і уникнути ризику стосовно до майбутніх інтересів русинської більшості, яка тепер на-селяє Східну Галичину»³⁷¹. Саме виходячи з цих засад, які, як бачи-мо, не мали нічого спільного з інтересами українського народу Схід-ної Галичини, Бальфур запропонував доручити польському урядові завершити окупацію Східної Галичини аж до р. Збруч, встановити військовий окупаційний режим, призначити для Східної Галичини високого комісара Ліги Націй, який доти, «доки існуватиме більшо-вицька небезпека, повинен мати вказівку діяти в узгодженні з поля-ками і полегшувати використання польських військ, наскільки цьо-го вимагатимуть обставини». Але окупація повинна мати тимчасо-вий характер і тривати «так довго, як це буде потрібно для завдань сильного захисту проти наступу більшовизму»³⁷². Пізніше, на думку Бальфура, має бути проведено плебісцит як засіб волевиявлення на-селення, але термін його проведення не був визначений у меморан-думі. Було лише сказано: «як тільки буде відновлено спокій і будуть шанси на справедливе голосування». Ці позиції відстоював Бальфур і на засіданні Ради міністрів.

Французький генерал Жуль Камбон, що був головою «польської комісії», звичайно, радо підтримав і пропозицію Р. Лансінга, і мемо-рандум А. Бальфура, які майже нічим не відрізнялись і цілком відпо-відали політиці французького уряду. Він підкреслив: «Ясно, що Га-личину не можна віддавати українцям» (в розумінні возз'єднання з Україною. – *О. К.*) і рекомендував її передати Польщі³⁷³. Камбон, виступаючи третій раз, уточнив свою позицію, підтримавши реко-мendaцію Сонніно про включення Східної Галичини до складу Поль-щі. «Він думав, – читаємо у протоколі, – що остаточна воля Мирної конференції справила б свій вплив на нерішуче населення цих тери-торій і поклала б край заворушенням і безпорядкам»³⁷⁴.

Рада міністрів доручила С. Пішонови довести до відома польсько-го уряду, що йому дозволено окупувати всю Східну Галичину до р. Збруч, а також неофіційно повідомити про це українську делега-цію в Парижі³⁷⁵.

Таким чином, Рада міністрів прийшла до повної згоди щодо окупації Східної Галичини військами Польщі і передачі західно-українських земель під її владу.

Двадцятого червня «польська комісія» надіслала Раді міністрів остаточну редакцію своєї ухвали. Визнаючи, що «ворожі почуття проти поляків, безперечно, існують у більшій частини русинського

населення», комісія рекомендувала негайно окупувати Східну Галичину польськими військами. Щодо плебісциту, то комісія вважала можливим його проведення лише після тривалого періоду окупації³⁷⁶. Комісія, очевидно, явно розраховувала, що окупантам вдасться за цей час зламати волю галичан до боротьби за возз'єднання з Україною і домогтися бажаних наслідків плебісциту. Це ганебне рішення підписали Жюль Камбон, Р. Х. Лорд, Ейр Кроу, Делля Торрета і К. Отчян. «Польська комісія» запропонувала Раді міністрів закордонних справ і проект статуту Східної Галичини, в основу якого був покладений статут Закарпаття, зафіксований в проекті договору з Чехо-Словаччиною. Проектом передбачалося, що Польща погоджується визнати Східну Галичину в кордонах, встановлених Антантою, як автономну одиницю всередині польської держави³⁷⁷.

Двадцять п'ятого червня 1919 р. Рада міністрів розглянула рекомендації «польської комісії»³⁷⁸. Дискусія знову виявила однакостайність поглядів щодо окупації Східної Галичини Польщею. Були деякі розбіжності щодо подальшої її долі, але врешті-решт і ці розбіжності згладилися.

Дискусія в Раді міністрів розпочалася заявою Жуля Камбона щодо рекомендацій «польської комісії». Камбон, на підставі ухвали комісії, запропонував два проекти статуту Східної Галичини. Обидва вони передбачали тимчасовий характер окупації польськими військами і вирішення в майбутньому долі Східної Галичини за результатами плебісциту. Різниця в тому, хто має здійснювати адміністративну владу до плебісциту: верховний комісар Ліги Націй чи польський уряд³⁷⁹.

Особливу активність в обговоренні східногалицького питання проявив на цей раз маркіз Імперіалі (Італія), що, як видно з його виступу, відбулося не без впливу Ватикану. Маркіз Імперіалі намагався виправдати, ба навіть довести необхідність окупації західноукраїнської землі польськими військами релігійними мотивами, а в кінці свого виступу заявив, що загалом «найбільша частина населення байдужа» до своєї долі і що «всі хвилювання, безперечно, викликані зовнішніми причинами»³⁸⁰. Він навіть виступив проти проведення плебісциту, щоб, таким чином, взагалі не допустити звільнення Східної Галичини з-під гніту Польщі та возз'єднання її з Україною.

Виступ Імперіалі висунув на перший план дискусії питання про плебісцит, проведення якого рекомендувала «польська комісія». І тут Р. Лансінг запропонував проект постанови, який передбачав надан-

ня польському урядові юридичного права на окупацію західноукраїнських земель аж до р. Збруч з використанням для цієї мети всіх засобів, у т. ч. й армії Галлера, з наданням йому права на введення цивільного управління за мандатом головних союзних держав Антанти, який забезпечував би, «наскільки це можливо», автономію території, захист політичних, релігійних і особистих свобод населення. Щодо остаточної долі Східної Галичини, то вона нібито мала бути вирішена самим населенням. Однак про термін цього вирішення не було сказано нічого, він мав бути визначений головними союзними державами або органом, якому вони передадуть свої повноваження³⁸¹.

Маркіз Імперіалі хоч і підтримав проект Лансінга, але виступив проти пункту, який передбачав право населення Східної Галичини на самовизначення, оскільки це право могло викликати «всякого роду інтриги, а це мало б серйозні політичні наслідки». Коли ж С. Пішон запитав його, чи він проти проекту Лансінга, Імперіалі заявив, що ні, що, «на його думку, пропозиції пана Лансінга чудові. Він тільки думав, що ці пропозиції варто поліпшити зняттям з них параграфу, який передбачає проведення плебісциту»³⁸². У цьому яскраво виявилася як залежність італійського делегата від голосу США, так і його бажання всіяко йти назустріч домаганням польського уряду.

Потім на пропозицію британського представника сера Ейра Кроу проект Лансінга почали обговорювати постатейно. Перші дві статті прийнято без особливої дискусії. Щодо рекомендації про адміністрацію у Східній Галичині, то Ейр Кроу, посилаючись на заяву А. Бальфура про вороже ставлення місцевого населення до окупантів, а також на твердження «польської комісії», що «почуття ворожнечі проти Польщі безсумнівно існує у більшій частини русинського населення», зазначав, що передача влади до рук польського уряду «була б зловживанням мандатним плебісцитом», і тому Кроу рекомендував визнання для Східної Галичини влади верховного комісара Ліги Націй³⁸³. Жуль Камбон виступив за призначення польського комісара, підпорядкованого не головним країнам Антанти, а таки польському урядові³⁸⁴.

А. Бальфур, який прийшов на засідання пізніше, захищав, як і Кроу, призначення високого комісара Ліги Націй. На його думку, призначити польського високого комісара означало б ствердити, що Східна Галичина назавжди приєднується до Польщі»³⁸⁵.

Далі А. Бальфур заявив, що особисто він бажав би приєднання до Польщі, але не хотів би нових для неї ускладнень, що виникнуть

у зв'язку з прилученням до її складу країни, заселеної переважно українцями, які не бажають бути приєднаними до неї. До речі, і в самій Польщі окремі представники владних кіл теж усвідомлювали небезпеку від такого приєднання. Кореспондент газети «Journal de Geneve» після зустрічі з польськими політичними діячами писав: «Я з приємністю констатував у Варшаві, що найкращі польські політики погоджуються з тим, що ірредента, яка постала б у Польщі з причини приєднання до неї територій з непольським населенням, була б для Польщі надзвичайно шкідливою»³⁸⁶.

Проти таких планів знову виступають Імперіалі і Пішон. А. Бальфур під тиском колег відмовився від своїх пропозицій на захист «справедливості», врешті заявивши про свою солідарність з іншими членами Ради міністрів.

Рада міністрів, таким чином, прийняла горезвісну рекомендацію американського державного секретаря Р. Лансінга, тобто юридично узаконила окупацію західноукраїнської землі³⁸⁷.

Проект постанови в редакції Р. Лансінга без будь-яких змін того ж дня був прийнятий Радою чотирьох на чолі з В. Вілсоном.

В постанові Верховної Ради читаємо: 1. Польський уряд уповноважений окупувати військовими силами Східну Галичину до р. Збруч. 2. Польський уряд уповноважений використати будь-які свої військові сили, в т. ч. й армію Галлера, для цієї окупації. 3. Польський уряд уповноважений встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом головних союзних і асоційованих держав, які повинні будуть забезпечити, оскільки це можливо, автономію цієї території, політичні, релігійні й особисті свободи громадян. 4. Цей мандат буде діяти аж до наступного самовизначення жителів Східної Галичини щодо їх політичної приналежності³⁸⁸.

Рішення Верховної Ради негайно було доведено до відома польського уряду, а пізніше й уряду ЗУНР³⁸⁹.

Так керівники Антанти, всупереч волі українського народу, надали юридичні права Польщі на окупацію одвічної української землі і, отже, сприяли встановленню на ній колоніального режиму.

Це рішення показало, що Антанта лише в деклараціях і заявах говорила про права націй на самовизначення і суверенітет, а насправді вона цих принципів не дотримувалась. Інколи вона сама визнавала право західноукраїнських земель на суверенітет, але грубо його ігнорувала на угоду певним панівним колам. Відомо, що це право часто визнавали різні спеціальні урядові комісії. Так, наприклад, на за-

сіданні французького наукового комітету, керівником якого був відомий професор Лавіс, професор Оман 4 лютого 1919 р. зачитав свою працю «Українська проблема», в якій більш-менш правильно були визначені етнографічні межі українського народу, куди входили і вся Східна Галичина та Західна Волинь³⁹⁰. Професор Откор у «Працях наукового комітету в Парижі» писав: «Не можна не визнати ні існування значної польської меншості у Східній Галичині, ні бажання українців об'єднатися з Україною... Усяке розділення країни було б штучним»³⁹¹. Навіть завзятий захисник інтересів французького уряду Ж. Камбон заявив, що «коли дотримуватися, головним чином, етнографічних міркувань, кордон Польщі треба провести на захід від Львова»³⁹². Міністерство закордонних справ Великої Британії в меморандумі урядові (грудень 1918 р.) визнавало, що «українців Східної Галичини і Північної Угорщини (Закарпаття. – О. К.) потрібно визнати або самостійною національною цілістю, або ідентифікувати їх з київським урядом незалежно від того, чи буде цей уряд визнаний незалежною державою, чи тільки частиною Росії, що входить до її складу на засадах федерації або на основі якого-небудь принципу»³⁹³. Державний секретаріат США в каблограмі від 29 жовтня 1918 р. теж визнавав, що «Східна Галичина переважно українська (або русинська) і згідно з правом не належить Польщі».³⁹⁴ У розділі XIII проекту меморандуму «Американська програма і міжнародне право», підготовленого 31 липня 1918 р. комісією на чолі з Лансінгом, зазначалося, що «Польща на сході не повинна одержати територій, на яких литовці або українці становлять більшість»³⁹⁵. Американська наукова комісія, роботу якої очолював полковник Хауз, 21 січня 1919 р. схвалила рекомендацію про те, що коли «Україна подасть безперечні докази життєвості, Східна Галичина повинна увійти до складу України, бо в цій державі українців (хоч вони культурно дуже відстали) у два рази більше, ніж поляків»³⁹⁶. Член делегації США на мирній конференції професор Лорд стверджував, що за етнографічними принципами лише західна частина Галичини належить до Польщі³⁹⁷. Американський сенатор Кере, виступаючи на мітингу у Вінніпегу, заявив: «Ми знаємо, що Східна Галичина – це українська земля від незапам'ятних часів»³⁹⁸.

І ось після цих визнань провідників США та Антанти і відомих науковців усе ж ухвалено передати Східну Галичину під владу Польщі. Основною причиною такого рішення було те, що Антанта не хотіла бачити її возз'єднаною з Україною, де точилися бої з більшо-

виками. По-друге, окупацією Східної Галичини Захід намагався створити «санітарний кордон» від тих же більшовиків. По-третє, надавши Польщі право на окупацію Східної Галичини, Антанта поставила Польщу в ще більшу залежність від Заходу з метою перетворити її на плацдарм для війни проти більшовиків.

Недарма І. Падеревський заявив, що «Польща своїм відродженням... зобов'язана допомозі переможних і вільних держав Антанти»³⁹⁹. Не хто інший, як сам Клемансо, говорив: «Наша політика повинна полягати в зміцненні Польщі, щоб тримати Росію постійно під шахом»⁴⁰⁰, тобто під постійною загрозою нападу. Зрозуміло, що передавши Східну Галичину Польщі, іноземні монополії були більш упевнені за долю своїх капіталів, вкладених у цьому регіоні.

Український народ з гнівом зустрів рішення Антанти про поневолення західноукраїнської землі Польщею. Воно викликало рішучий протест і серед української еміграції. Масові мітинги протесту відбулися у Вінніпегу, Торонто, Нью-Йорку, Детройті й інших містах. Федерація українців у США і Канаді надіслала сенатові США протест проти рішення Верховної Ради від 25 червня 1919 р.⁴⁰¹. На адресу Мирної конференції з багатьох країн світу надходили телеграми протесту. Як повідомляла преса, лише від української еміграції було одержано близько 400 телеграм, схвалених на мітингах, у яких взяли участь понад 400 тис. чол.⁴⁰².

Різно засуджувала це рішення ліворадикальна преса. «Республіканець» у ті дні писав: «Нам нічого доброго сподіватися від капіталістичної Антанти, нашим союзником є тільки пролетаріят. Ми, опираючись на широкі трудові маси українського селянства та робітництва, мусимо з пролетаріяттом цілого світу створити одноцілий пролетарський фронт проти антантівського капіталістичного фронту»⁴⁰³. «Канадійський українець» заявляв: «Трудно винайти огидніший взірєць дипломатичної гіпократії»⁴⁰⁴.

Загострюється боротьба українського народу проти інтервентів у самій Східній Галичині⁴⁰⁵.

У надзвичайно скрутному становищі опинилася в цей час УНР. Уряд її залишив столицю Київ і перебував у крайньому західному куточку своєї землі – Проскурів, Кам'янець-Подільський, Рівне, а уряд ЗУНР теж 25 травня 1919 р. залишив свою столицю – м. Станиславів.

За таких обставин командування УГА в листі до польського командування від 19 червня повідомляло, що «ми завжди готові покінчити з війною з Польщею, підкоритися справедливому третейсь-

кому судові Антанти і виступити зі всіма нашими силами проти спільного ворога – більшовиків. Однак підписувати тимчасове перемир'я ми не погоджуємося»⁴⁰⁶. Це був час, коли з 8 червня успішно розвивалася славновісна Чортківська офензива (наступальна операція), в ході якої визволено Чортків, Бучач, Золочів, Тернопіль, Збараж, Бережани, Галич. Війська УГА підходили до Ходорова, Перемишлян і Бродів. Здавалося, незабаром будуть визволені Львів і Станиславів. Ось чому командування УГА відкидало ідею перемир'я і, маючи успіхи на фронті, розраховувало на справедливі умови Антанти.

Тим часом, 25 червня 1919 р. Верховна Рада Мирної конференції прийняла вже згадану постанову, якою дозволила Польщі використовувати всі військові сили, в т. ч. й армію Галлера, щоб окупувати Східну Галичину по р. Збруч.

Саме цього дня, 25 червня, польська армія, зосередивши значні сили, перейшла в наступ на всьому фронті. Українська Галицька Армія, перевтомлена боями, не маючи достатнього озброєння та амуніції, змушена була відступати й у середині липня відійшла за Збруч.*

У ці тривожні часи відбувалися важливі зміни і в структурі управління ЗУНР. Враховуючи, що більшість членів УНРади перебувала поза осідком уряду, а дотеперішня державно-адміністративна система вже не відповідала обставинам, які склалися, 9 червня 1919 р. в Бучачі Виділом УНРади і Державним Секретаріатом прийнято спільну постанову про зосередження влади в одних руках: «З огляду на вагу хвилі і на небезпеку, грозячу Вітчизні, для зміцнення і єдності державної влади Президія Виділу УНРади і Державний Секретаріат постановили надати право виконувати всю військову і цивільну владу, яку виконували досі на основі Конституції Виділ УНРади і Державний Секретаріат, уповноваженому диктаторові»⁴⁰⁷. Отже, вся влада в країні зосереджувалася в руках диктатора д-ра Євгена Петрушевича. Адміністративно-господарське керівництво він здійснював через Раду уповноважених, призначених диктатором, а військове – через НКГА і Військову канцелярію, що теж призначалася ним.

Постанова про запровадження диктатури набрала сили 8 липня, коли органи влади ЗУНР перебували в Заліщиках. Проте й на-

* Детальніше див. Розділ 5.

далі на документах зовнішньополітичного характеру, як правило, стояв підпис Є. Петрушевича як Президента УНРади, а внутрішнього – Диктатора ЗУНР. Так було до останніх днів існування уряду ЗУНР в екзилі.

З проголошенням Диктатури не погоджувались як окремі діячі ЗУНР (С. Вітик, В. Темницький, О. Безпалко, І. Сіяк та ін.), так і Голова Директорії, Головний Отаман Симон Петлюра. Довідавшись про цей акт, 27 червня він надіслав Є. Петрушевичу телеграму, в якій зажадав від нього з'явитися 3 липня на засідання Директорії «з приводу повідомлення Вашого від 15 червня ч. 42 /през. про оголошення диктатури в Галичині і в зв'язку з тим необхідності встановлення взаємовідносин між Галичиною і Україною»⁴⁰⁸. У телеграмі було зазначено, що з цього приводу була прийнята 16 червня спільна постанова Директорії і Ради Міністрів, і що Є. Петрушевич, як член Директорії, має прибути на засідання Директорії – «для подачі Вами необхідних пояснень». Є. Петрушевич на засідання не поїхав і фактично вибув зі складу Директорії. Директорія не втрачала інтересу до ЗУНР. Погіршувало взаємини між урядами ЗУНР і УНР і те, що Директорія без відома уряду ЗУНР утворила Міністерство у справах Галичини на чолі з відомим соціал-демократом Семеном Вітиком, а міністрами в уряді Директорії були також Володимир Темницький, Осип Безпалко, заступником міністра – Володимир Старосольський. Усі вони відомі діячі УСДП, що перебували в опозиції до уряду ЗУНР.

Тим часом у Парижі перебувала об'єднана українська делегація. 30 червня члени цієї делегації А.Марголін і В.Панейко мали зустріч із делегацією США і ставили питання про визнання УНР, але безуспішно⁴⁰⁹.

Другого липня на ім'я голови Паризької мирної конференції була надіслана нота протесту проти її ухвали від 25 червня за підписами Г. Сидоренка як голови делегації УНР, а також представників ЗУНР – М. Лозинського і полк. Д. Вітовського, в якій аргументовано доводилась неправочинність прийнятої постанови⁴¹⁰. В ноті відображено антиукраїнську спрямованість політики Антанти вже з часів місії Бартелемі, а розмови про «більшовицькі банди» у Східній Галичині, зазначалося в ноті, були лише прикриттям для використання армії генерала Галлера в окупації української землі й ліквідації української державності. В ім'я справедливості делегація вимагала відміни постанови від 25 червня і захисту державного суверенітету України.

П'ятнадцятого липня Євген Петрушевич теж надсилає Мирній конференції ноту протесту проти ухвали від 25 червня. Він писав, що це рішення одержав лише 11 липня і то через польських представників, хоча телеграма була адресована йому. До речі, текст істотно відрізнявся від офіційно прийнятої постанови, де, зокрема, говорилося: «Щоб забезпечити особисте безпеченство і майно мирного населення Східної Галичини перед звірствами більшовицьких банд, рішила Найвища Рада Антанти і її союзників уповноважити керманців польської республіки розширити їх операції аж по Збруч. Це уповноваження в жаден спосіб не передрішає постанов, які Найвища Рада має намір ухвалити в справі політичного становища Галичини»⁴¹¹. Отже, в постанові йшлося про захист мирного населення від «більшовицьких банд», але, як читаємо в ноті Є. Петрушевича, «передусім стверджуємо з найбільшою рішучістю, що у Східній Галичині до сеї пори не було і немає більшовицьких банд, а противно, є тут здисциплінована українська армія, яка боронить спокійне населення Східної Галичини на двох фронтах: якраз перед большевиками і перед поляками, які своїми звірствами, доконуваними над спокійним українським і жидівським населенням, значно переважають більшовицькі банди». У цьому могли б переконатися і представники Антанти, читаємо в ноті, коли б у Львові заглянули «до підземних льохів і пивниць (підвалів – *О. К.*), де поляки тортурують голодом і тяжкими побоями тисячі українських священиків, учителів, селян і жінок без ріжниць віку і без всякої вини в очевиднім замірі винищити українське населення». Далі йшлося про єврейські погроми, арешти відомих представників української інтелігенції, пограбування культурних цінностей, погром товариств, бібліотек, архівів, монастирів, накладання контрибуцій. «Українську мову виключено зі всіх шкіл і урядів. Назва українець є фактично заборонена»⁴¹². В ноті наводяться факти жажливого терору окупантів у містах і селах Східної Галичини: «Не вагаються живих людей обливати бензиною і живцем спалювати на смерть... Поляки систематично винищують все, що українське. Палять або вивозять всякі українські пам'ятки, дорогоцінні старинні документи і бібліотеки». І знову приклади конкретних зловживань.

В ноті зроблено висновок, що Антанта доручила одній із сторін, які ведуть між собою війну, «паціфікування краю, рівнозначне з його винищенням». І після цього Є. Петрушевич зазначає: «На всякий випадок маю честь заявити, що весь український нарід і його армія

боронити буде перед польським наїздом свою Державу до останнього жовніра всіма способами».

І все ж нота закінчувалася запобігливими словами: «числячись з Найвищою Радою держав Антанти як виразником сил, які мають упорядкувати Європу, наказую Українській армії частинно перейти за Збруч на Велику Україну проти більшовиків», що буде доказом, що «ми мали і маємо протибільшовицьку орієнтацію». Отже, знову (вкотре!) диктатор марно підкреслює антибільшовизм ЗУНР, щоб, таким чином, здобути ласку могутніх миротворців. Є. Петрушевич просить допомоги для армії, яку буде використано «для забезпечення ладу і порядку на Великій Україні». Ця нота, як видно з рукописної примітки під нею, була передана в Ставці УГА 15 липня сотникові Індишевському, щоб той доставив її літаком до Відня, а потім у Париж.

Того ж дня була надіслана нота Верховній Раді Мирної конференції і від урядів УНР та ЗУНР за підписами Володимира Темницького, міністра закордонних справ УНР, і Осипа Бурачинського, уповноваженого УНРади і державного секретаря ЗУНР. У ній теж показано цілковиту безпідставність ухвали Верховної Ради від 25 червня, яка суперечить принципам вільного самовизначення народів і демократії, виголошених у 14 пунктах президента Вілсона і прийнятих країнами Антанти як програма миру, вкотре доводилась історична закономірність проголошення та існування ЗУНР, яка добровільно об'єдналася з УНР в одну державу.

В ноті містився заклик до Верховної Ради зупинити дію прийнятої ухвали і «сейчас закінчити це безплідне нищення українського народу в Східній Галичині, щоб заперестати пролив невинної крові, тортур ув'язнених, вивіз українських невинних громадян, палення сіл, грабежі добра і нищення культури»⁴¹³. Автори ноти наголошували, що ніякі гарантії прав і свобод, про які йдеться в документах Антанти, не будуть дотримані польською стороною.

П'ятнадцятого липня була надіслана Верховній Раді і нота протесту української делегації УНР на конференції за підписом Г. Сидоренка, в якій аргументовано законність існування ЗУНР, возз'єднаній з УНР, і протиправність постанови Верховної Ради від 25 червня⁴¹⁴.

Диктатор ЗУНР 23 липня виголосив відозву «До всіх культурних народів і їх урядів». На її тексті є приписка рукою Є. Петрушевича: «повисша відозва є зверненням до світової громадськості із закликом підтримати український народ у боротьбі за його свободу

і незалежність проти окупації Польщею і згоди на це Верховної Ради Антанти...»⁴¹⁵. На оригіналі документа ще одна примітка Є. Петрушевича: «Повисшу відозву переслано в цілі поширення її по радіо».

У «Відозві» знову йдеться про жадливий режим окупантів. Ось кілька прикладів: «Майже всю українську інтелігенцію вивезли або вистріляли, а то в тій цілі, щоби в разі зарядження плебісциту народ остав без провідників. Те саме зробили з свідомими селянами і міщанами української національності». Затверджено безправне рекрутування української молоді до польської армії. У селах «остали тільки голодуючі жінки, діти та старці... В цілім краї шириться голодовий тиф», а в околицях Мельниці «польське військо запрягає українців і жидів до підвод до воження сіна». «Відозва» переповнена фактами брутального терору й насильства над мирним українським населенням. «В ім'я культури і цивілізації, – читаємо в документі, – в ім'я засад і кличів, під якими Антанта проводила і виграла сю війну, в ім'я звичайних моральних почувань, просимо правительства культурних держав світа освободити Східну Галичину від давно небувалих тортур, яких там допускаються поляки».

Лідери ЗУНР однак не втрачали надії на Антанту. На нараді зі старшинами УГА Є. Петрушевич переконував, що «Америка і Антанта стоять цілком на нашій стороні»⁴¹⁶. Робилися навіть кроки, щоб за допомогою Антанти створити з колишніх українських військовополонених, що були в таборах Європи, військові підрозділи для ЗУНР⁴¹⁷.

Становище на українсько-польському фронті ставало тривожним. І ось на одному з засідань Державного Секретаріату ще 24 травня прозвучала ідея «звестися із совітською республікою в Києві». Проти цього рішуче виступив Є. Петрушевич, переконуючи, що «більшовизм помирає»⁴²¹. Справа до переговорів не дійшла, але з поля зору не випадала. Навіть офіціоз ЗУНР «Український прапор» визнавав, що «серед національного табору Галичини, навіть серед урядових сфер ЗУНР були такі, котрі во ім'я ідеї національної єдності готові були піти на союз з більшовиками, аби тільки відбити Галичину і західноукраїнські землі від Польщі й інших окупантів»⁴²². За такі переговори був тоді і С.Голубович, голова уряду ЗУНР⁴²³.

Подібні пропозиції обговорювались і на початку липня в Заліщиках на нараді за участю Є. Петрушевича, генералів і вищих старшин УГА⁴²⁴. До згоди і тут не дійшли, хоч, коли врахувати становище УГА, силу агресора, відсутність будь-яких союзників, можливо, як одну з альтернатив виходу із скрутного становища, можна було б

якось скористатися з офіційного запрошення більшовиків щодо спільної боротьби з інтервентами. Втім, на щирість подібних заяв важко було покладатися, бо ж уже було добре відомо, що дуже часто на практиці дії більшовиків розходилися з обіцянками.

Правда, такі переговори все ж відбувалися на фронті. 24–25 червня велися переговори в Підкамені й Дубно між представниками I корпусу УГА і командуванням XII Червоної армії.

Першого липня за дорученням командувача УГА генерала О. Грекова сотники В. Гадзінський, Г. Давид і С. Магальяс вели переговори під Дубном, потім Бердичевом з представниками командування Червоної армії і навіть з наркомом у військових справах УСРР Миколою Подвойським. Переговори не мали успіху, бо червоний нарком зажадав не більш не менш як видачі головного отамана С. Петлюри, розв'язання корпусу Січових Стрільців полковника Є. Коновальця та висунув інші вимоги, неприйнятні для УГА, і лише після цього обіцяв підтримку⁴²⁵. Чутки про ці переговори дійшли й до уряду С. Петлюри. Голова Ради Міністрів УНР Борис Мартос звернувся до Є. Петрушевича зі спеціальним запитом щодо переговорів із більшовиками. Восьмого липня диктатор, відповідаючи на запит щодо «мирних переговорів Західної Области УНР з большевиками», писав, що в останніх днях червня, «коли наша армія знаходилася в найкритичнішому положенню і коли не мала вже майже ніяких набоїв, з'явилися в Бродях в команді тамошного відтинка два делегати большевицьких військ та заявили охоту дати нам амуніцію проти поляків». Тоді за дорученням штабу корпусу і виїздив поручник д-р Давид до Бродів з дорученням «закупити у них амуніцію». Д-р Давид привіз з собою більшовицьких делегатів до Чорткова, але ніхто їх не прийняв, і вони повернулися назад. Д-р Давид поїхав знову на фронт і розпочав переговори про купівлю амуніції. Але «большевики зажадали, щоб ми утворили з ними спільний фронт, а навіть почали боротьбу з військами Головного Отамана Петлюри». Відповідь була негативна, ба більше, за дорученням Головного Отамана «вислали ми проти большевиків дві бригади, одна відійшла вже в напрямі Підволочиська, а друга відходить в напрямі на Гусятин»⁴²⁶.

Перебуваючи в критичному становищі, власті ЗУНР зондували ґрунт для можливих переговорів і з поляками, позаяк стало відомо, що 16 червня військова делегація С. Петлюри вже підписала угоду про припинення з ними бойових дій⁴²⁷. До Львова у липні виїхала військово-політична делегація на чолі з сотником д-ром Й. Магалья-

сом і полковником Липком, яка мала домовитися про припинення воєнних дій і про умови, за яких УНР мала б змогу продовжувати спільну боротьбу проти більшовиків⁴²⁸. Однак до угоди не дійшли.

Перебуваючи в Кам'янці-Подільському, Є. Петрушевич неодноразово зустрічався з різними місіями Антанти, даремно сподіваючись на їх підтримку⁴²⁹. Одночасно він вживав заходів для встановлення контактів з білою армією генерала Денікіна, що, маючи підтримку Антанти, наступала на Україну з півдня. Як він писав у листі В. Сінгалевичу від 28 серпня, «практичною основою для порозуміння (з армією Денікіна. – О. К.) повинна бути кооперація Галицької армії з російськими арміями проти більшовиків»⁴³⁰. Отже й тут – антибільшовицька спрямованість і тільки.

Перейшовши річку Збруч, УГА у відповідності з директивами диктатора Є. Петрушевича і Головного Отамана С. Петлюри вже наступного дня вступила в збройну боротьбу з Червоною армією за визволення України, а ще до цього, на початку липня, на вимогу С. Петлюри військам УНР було виділено 2 галицькі бригади для боротьби з більшовиками⁴³¹. На початку серпня УГА розпочала спільно з Дієвою армією УНР наступ на Київ, яким оволоділи 30 серпня. В той же час до Києва підходила денікінська армія, яка наступного ж дня захопила місто. УГА змушена була відступити. Поразка в Києві гнітюче вплинула на загальний стан Галицької армії.

Усе це було відомо і в Парижі, де Верховна Рада вирішувала долю Східної Галичини і готувався для неї статут. 20 червня «польська комісія» надіслала Раді Міністрів проект Статуту Східної Галичини як автономії в складі Польщі⁴³². Статут передбачав, що Польща одержує від Антанти право на Східну Галичину як автономну одиницю, «що користуватиметься усіма свободами, сумісними з єдністю польської держави»⁴³³. Вказувалося на права і обов'язки губернатора, сейму, участь представників Східної Галичини у польському сеймі. Передбачався міністр без портфеля в складі польського уряду, який мав займатися справами краю і призначався главою держави. Чиновники мали призначатися губернатором з місцевого населення, а на відповідальні посади – урядом. У міністерствах мали бути утворені відділи, що займалися б Східною Галичиною. Отже, практично – жодної автономії. Навіть Р. Лансінг відзначив, що проект «містить дуже мало автономії», що й надалі все буде підпорядковане польському законодавству⁴³⁴. 25 червня Рада міністрів доручила «польській комісії» працювати далі над Статутом, консультуючись з представ-

никами Польщі, УНР і ЗУНР⁴³⁵. Для його остаточної підготовки була утворена спеціальна підкомісія в складі 5 чол. під головуванням французького генерала Ле Ронда⁴³⁶. 20 серпня доопрацьований проект Статуту було передано «польській комісії».

Двадцять третього серпня на засіданні комісії виступив представник ЗУНР, державний секретар Василь Панейко, який заявив про «незадоволення» рішенням Верховної Ради від 25 червня і висловив деякі свої міркування щодо Статуту⁴³⁷. Після короткої дискусії комісія все ж схвалила текст Статуту. У ноті Верховній Раді вона вказала, що Статут повинен забезпечити силу і стабільність польської держави, як та кож гарантії культурного розвитку галичан і передбачену автономію⁴³⁸.

Під час обговорення Статуту панувало переконання, що окупація Східної Галичини має бути тимчасовою. Це викликало протест польської делегації. До Львова була надіслана телеграма: «Вкрай необхідний стихійний рух у країні: мітинги, демонстрації, голоси преси, відправка делегацій до іноземних послів, телеграми в Париж і т. д.»⁴³⁹. Тоді до Парижа прибула делегація в складі радника м. Львова Д. Левенгерда і керівника Стронництва Людового Я. Дембського, які перед від'їздом безпосередньо від Ю. Пілсудського та І. Паде-ревського одержали доручення домагатися навічного прилучення Східної Галичини до складу Польщі⁴⁴⁰. В Париж, Лондон, Вашингтон, Рим неслися з Польщі телеграми й петиції з аналогічними вимогами⁴⁴¹. Отже, вказівка виконувалася старанно.

Польські делегати на конференції, опираючись на такі «документи», заявляли, що «тимчасове приєднання Східної Галичини до Польщі було б катастрофою для населення, а тому недопустиме»⁴⁴². До цієї кампанії долучилися й антантівські бізнесові структури. 22 серпня англійська делегація одержала телеграму від Міжнародного комітету з охорони нафтових інтересів Британії, Франції, Бельгії й ін. країн у Східній Галичині: «Встановлення тимчасового режиму для Східної Галичини, – писав Чарлз Перкінс, його голова, – створює неможливі для нас умови виконати наші проекти і вкладати наші капітали для того, щоб компенсувати втрати британських компаній під час війни і щоб розвивати наші нафтові потужності. Наш комітет не може погодитись ні з яким тимчасовим режимом, тому що він завдасть шкоди загальним економічним і особливо нашим нафтовим інтересам... Усякі спроби обмежити польський суверенітет у Східній Галичині піддають небезпеці інтереси 75 тис. британських акціонерів»⁴⁴³.

Отже, Рада міністрів уже мала не лише офіційні ноти польського уряду, а й організований потік телеграм з Польщі і навіть вимогу нафтових монополій, а отже мала «підстави» без особливих дискусій схвалити Статут Східної Галичини і надіслати його Верховній Раді на затвердження⁴⁴⁴. Разом з проектом Статуту були надіслані й «Основні принципи Статуту Східної Галичини», де відзначалося, що влада, яку здійснюватиме польський уряд за тимчасового режиму, повинна бути досить сильною, щоб мати змогу підтримувати «порядок і спокій» у цій розділеній і неспокійній країні, а також протидіяти можливим виступам місцевих автономних організацій, обраних населенням. Рада рекомендувала надати губернатору Східної Галичини право вето на законодавчі пропозиції галицького сейму. У цих «Принципах» йшлося і про гарантії прав для громадян Східної Галичини, автономію і т.д. Поряд з цим відзначалося, що всі найважливіші справи Східної Галичини повинні вирішуватися польським урядом і польським сеймом⁴⁴⁵. Тобто, фактично розмови про автономні права не мали нічого спільного з реальністю, з ними можна не рахуватися.

Дев'ятнадцятого вересня проект Статуту став предметом обговорення Верховної Ради – Ради голів делегацій⁴⁴⁶. Воно розпочалося з обговорення згаданих основних принципів Статуту, які було схвалено одностайно. 37 статей Статуту теж прийнято одностайно^{446а}. Дискусія розгорнулася, як і в «польській комісії», над трьома статтями. Англійський представник Ейр Кроу пропонував, щоб у ст. 12 було зафіксовано, що аграрне законодавство входить до компетенції галицького сейму, а не польського, що аграрні закони можуть набирати чинності у Східній Галичині лише за згодою галицького сейму. Представники США, Франції й Італії заперечували проти цього на тій підставі, що важко буде домогтися спільного схвалення, а це, мовляв, гальмуватиме вирішення аграрного питання⁴⁴⁷.

Ейр Кроу наполягав також на зміні ст. 16, де йшлося про участь делегатів від Східної Галичини у польському сеймі, позаяк така участь засвідчила б остаточну анексію Східної Галичини. Він рекомендував відкласти вирішення цього питання на 6 місяців і передати його на розгляд галицького сейму. Інші представники вважали, що Східна Галичина повинна бути представлена в польському сеймі⁴⁴⁸.

Дискусія провадилась і навколо ст. 38. Ейр Кроу доводив, що оскільки населення Східної Галичини збройно протестувало проти прилучення країни до складу Польщі, воно не повинно служити

у польській армії. На території Східної Галичини мають бути створені лише добровольчі загони. Більшість членів Ради була за службу галичан у польській армії на загальних засадах, мотивуючи це боязною перед ширенням більшовизму, якому Східна Галичина без армії не буде в стані чинити опір⁴⁴⁹.

Щоб зробити своїх колег поступливішими, Ейр Кроу нагадав Раді, що «в Східній Галичині є народ, у якого є відверті симпатії до деяких сусідів, особливо до Росії», і що ця територія повинна мати право на приєднання до Нової Росії або до України⁴⁵⁰. Зробивши таку заяву, Кроу зазначав, що він не наполягає на цьому праві, але й це потрібно мати на увазі.

Представник США Полк в обговоренні статті про аграрне законодавство погодився з тим, що коли б галицький сейм міг відкидати закон польського сейму, він мав би право на самостійне прийняття відповідного закону⁴⁵¹. Проти такої редакції рішуче заперечив Жюль Камбон. Він був навіть проти внесення у Статут будь-якого випадку, коли б галицький сейм міг не погодитись із загальнодержавним законом. Під тиском Камбона Полк почав відступати і заявив, що галицький сейм повинен мати право лише протягом певного часу висловлювати свої заперечення проти закону польського сейму, коли ж це не буде враховано, то закон вступає в силу⁴⁵². Він запропонував, щоб на випадок колізії між двома сеймами питання переносилося в Лігу Націй, де, як передбачав Пішон, воно буде вирішене так, як бажатиме Франція, а це значить – на користь Польщі.

Щоб зблизити розбіжності, постановили в ст. 12 внести право галицького сейму на вирішення аграрного питання і задовольнити Кроу, а щоб це не мало ніякого значення на практиці, погодились наступною статтею надати губернатору право вето на рішення галицького сейму з аграрного питання, чим були задоволені інші делегації, знаючи, що губернатор призначається польським урядом. Коли вето протримається рік і справа з місця не зрушить, питання мало передаватися на розгляд Ліги Націй⁴⁵³.

Двадцять третього вересня Рада голів делегацій знову розглядала проект Статуту⁴⁵⁴. На Раді виступив І. Падеревський, який заявив протест проти проекту Статуту Східної Галичини, який нібито «відбирає від неї (Польщі. – *О. К.*) провінцію, що була в її складі з XIV ст.»⁴⁵⁵. Він виступав проти тимчасового режиму окупації. Тимчасова окупація, заявляв Падеревський, сприятиме постійним заворушенням, а крім того, Польща не зможе використати багатства

Східної Галичини, зокрема нафтові родовища, захоплені іноземним капіталом. Одним з аргументів необхідності приєднання Східної Галичини до Польщі Падеревський висунув також і те, що на Галичину, мовляв, не претендують ні Колчак (!), ні Петлюра. Падеревський лицемірно заявив, що Польща управлятиме Східною Галичиною в інтересах людства і справедливості, і що не буде ніяких скарг⁴⁵⁶. Він виступав проти внесення в Статут статті, за якою аграрні проблеми мали вирішуватися галицьким сеймом, наполягав на праві рекрутування галичан до польської армії і на участі їх представників у польському сеймі⁴⁵⁷. Ще напередодні засідання польська делегація надіслала Раді голів делегацій ноту, в якій вимагала передачі Східної Галичини Польщі без будь-яких застережень. На цей раз на додаток до раніше висунутих «аргументів» додано новий – нібито українська мова «недостатньо розвинена і не може забезпечити потреби освіченої людини»⁴⁵⁸.

У Парижі розпочалися розмови і щодо терміну окупації. 24 вересня відбулося засідання американської комісії, на якому заступник державного секретаря США Полк уже прямо заявив: «Я вважаю, що він (Падеревський. – *О. К.*) мав рацію, коли вимагав остаточного приєднання Східної Галичини»⁴⁵⁹. 25 вересня, виступаючи на Раді голів делегацій, Полк від імені делегації американської рішуче виступив проти тимчасової окупації Східної Галичини, обстоюючи входження її до складу Польщі назавжди⁴⁶⁰. Тоді ж американська делегація передала Раді голів делегацій спеціальний меморандум, у якому вимагала вилучити зі статуту саме навіть слово «тимчасовий», а також усе те, що стосувалося терміну окупації Східної Галичини. Американська делегація ратувала за право польської влади змушувати служити галицьку українську молодь у польській армії і за участь галичан у польському сеймі⁴⁶¹. Меморандум яскраво свідчив, що правлячі кола США займали вкрай негативну позицію у вирішенні долі західноукраїнських земель. Фактично заодно з ними виступали й уповноважені від інших країн Антанти, хоч не завжди так відверто і так наполегливо.

Двадцять п'ятого вересня ухвалено приєднати до складу Польщі й усю Холмщину, яка згідно з Берестейським миром, підписаним 9 лютого 1918 р., входила до складу УНР і була насильно окупована польськими військами влітку 1919 р.⁴⁶² Одночасно була окупована й Західна Волинь, що до цього теж перебувала в складі УНР.

Двадцять дев'ятого вересня Статут Східної Галичини був схвалений Радою голів делегацій⁴⁶³.

Саме в ці дні до міністерства закордонних справ Англії прибув із високими повноваженнями від Падеревського граф Городиський. Серед невідкладних вимог польського уряду Городиський ставив питання про Східну Галичину. І знову той же прийом – коли Східна Галичина не буде віддана Польщі назавжди, це призведе до падіння уряду Падеревського, а значить і до падіння впливу Заходу в Польщі⁴⁶⁴. Крім того, Городиський просив англійський уряд продати Польщі в кредит 4.000 вагонів, 4 паровози та різне військове обладнання, яке залишилося у Франції після закінчення війни. Він просив також інформувати його про східну політику Антанти, зокрема щодо доцільності підтримки Польщею Денікіна⁴⁶⁵. Поєднання галицького питання з Денікіним цілком зрозуміле. Польські власті, добре знаючи про участь Англії в організації походу Денікіна і зважаючи на деяку опозиційність її представників в органах Мирної конференції, намагалися нагадуванням про Денікіна домогтися поступок для Польщі щодо Галичини, бо це, мовляв, матиме позитивні наслідки в її боротьбі з більшовиками на боці Денікіна. В ці дні у Варшаві англійського посланця Румбольда відвідав І. Падеревський, який також розпочав розмову про «загрозу більшовизму» для Польщі. Прем'єр-міністр попереджав посланця, що Червона армія успішно наступає на південь, а це може деморалізувати польську армію. За цих обставин, казав він, вирішення питання про Східну Галичину в плані надання тимчасового мандату для Польщі може призвести до тяжких наслідків. «Польща переживає важку економічну кризу, і зима буде критична... Не в інтересах Антанти діяти так, щоб це вело до труднощів і послаблення польської армії»⁴⁶⁶. Падеревський уперто наполягав на закріпленні передачі Східної Галичини Польщі навічно.

Певну цінність для розуміння позиції британського уряду щодо східногалицького питання має листування між Ейром Кроу і міністром лордом Керзоном. Після того, як Рада голів делегацій провела дискусію про Статут Східної Галичини, Кроу відразу ж вирішив з'ясувати позицію британського уряду з цього питання. 25 вересня він надсилав телеграму своєму міністрові, в якій передав зміст заяви Падеревського і зміст декларації Полка щодо суперечливих питань Статуту, зазначаючи, що представник США зажадав від членів Ради погодити проект Статуту з вимогами Падеревського⁴⁶⁷. Після затвердження Статуту Радою Кроу 1 жовтня надсилав нову телеграму Керзону, в якій знову вказує на характер дискусії в Раді і від себе

додає: «На мене тиснуть, щоб я визначив наше ставлення. Здогадується, що у зв'язку з одноголосним голосуванням інших делегацій ви не будете наполягати, щоб я дотримувався своїх пропозицій». Хоч телеграми були термінові, Керзон не квапився з відповіддю. Тільки 13 жовтня із Лондона була надіслана відповідь. Її зміст засвідчує, що англійський уряд не поспішав іти на поступки США і Франції. Керзон інформував Кроу: «Це питання глибоко вивчене мною і прем'єром, і ми не можемо погодитися на запропоновані зміни. Ми вважаємо, що ні за яких обставин Східна Галичина не може бути приєднана до Польщі. Її населення на 2/3 русинське, і питання її взаємин з Україною неминуче стане гострим у майбутньому. Було б фатально, коли б Ліга Націй змушена була рахуватися з довічним приєднанням цієї території до складу Польщі і постійним відокремленням її населення від її кровних братів, усупереч їх волі і незважаючи на гарантії місцевої автономії. Ліга Націй повинна мати повну свободу дій у цьому питанні»⁴⁶⁸. Так вважали у Лондоні.

Характер телеграми дозволяє думати, що англійський уряд ждав від своїх партнерів поступок, хоч у ширість його заяв про возз'єднання українського народу важко вірити. Наведені вже виступи Лдойда Джорджа у Верховній Раді свідчать, що англійський уряд був заодно зі своїми союзниками. Це ж Бальфур ще не так давно, 10 вересня, казав на Верховній Раді: «русинське населення цієї країни не може залишатись самостійним. Неможливо уникнути, щоб русини не були поставлені під керівництво нерусинської держави»⁴⁶⁹. Та й сам Керзон у згаданій телеграмі писав: «У той же час ми згодні, що доти, доки Польща відповідає за управління Східною Галичиною, її влада повинна бути ефективною і не потрібно створювати можливостей для фракційної агітації». Керзон рекомендував висунути пропозицію про обмеження мандату терміном 10 років, після якого Ліга Націй вирішить подальшу долю Східної Галичини. Але в можливих перспективах долі Східної Галичини не було жодного слова про її об'єднання з Україною. «Ви будете відстоювати вже згадану нашу позицію»⁴⁷⁰, – писав Керзон.

Не одержавши своєчасно телеграми від Керзона (незрозуміло чому саме – *О. К.*), 15 жовтня Кроу надсилає до Лондона нову телеграму. Він виступає проти визначення мандату терміном на 10 років на тій підставі, що це може зробити Ліга Націй, яка на певному етапі, якщо буде доцільно, може позбавити Польщу мандату. «Я глибоко переконаний, що з цього питання (про термін мандату – *О. К.*) ми

наразимося на сильну опозицію не тільки з боку поляків, а й усіх представників союзників, і особливо США»⁴⁷¹.

Двадцять четвертого жовтня Керзон телеграфував Кроу, що 16 жовтня питання про Статут Східної Галичини стояло на засіданні Військового кабінету Великої Британії і що «кабінет не бачить причин для зміни політичної лінії, надісланої вам телеграмою № 1228 (телеграма Керзона від 13 жовтня. – *О. К.*). Прем'єр вважає, що звичайний мандат практично веде до анексії. Він вважає, що коли Мирна конференція вирішить (це питання) проти інструкції, даної вам у телеграмі № 1228, це буде вирішено проти думки британського уряду»⁴⁷².

Четвертого листопада Керзон, не дочекавшись відповіді, надсилав нову телеграму Кроу, в якій вимагає повідомити рішення Ради голів делегацій у справі Статуту Східної Галичини, що потрібно було йому для відповіді на парламентський запит⁴⁷³. Наступного дня Кроу телеграфував, що питання про Східну Галичину не стояло на Раді та що «Верховна Рада не може вирішувати його проти волі британських представників»⁴⁷⁴. Він додав, що «коли інші представники будуть проти проекту, який я запропоную, це означатиме, що рішення не було прийняте». Отже, англійська делегація, коли б насправді бажала здійснення своїх пропозицій, могла б відвернути приєднання західноукраїнської землі до складу польської держави.

За таких обставин 7 листопада питання про Статут Східної Галичини знову виникло на Раді голів делегацій⁴⁷⁵. «Польська комісія» далі відстоювала принцип надання мандату Польщі на управління Східною Галичиною. Американська делегація внесла пропозицію, що термін мандату діятиме 25 років або ж стільки, скільки буде потрібно для одержання задовільних результатів, з тим, що Рада Ліги Націй матиме право на свій розсуд змінити його тривалість. Англійський делегат Ейр Кроу заявив, що «британський уряд заперечував проти всякого рішення, яке вело б до приєднання Східної Галичини до Польщі»⁴⁷⁶. «Британський уряд, казав він далі, вважає, що їм (українцям. – *О. К.*) не потрібно зачиняти двері до здійснення цілей Східної Галичини, які дозволять її населенню приєднатися до інших національностей». Кроу запропонував обмежити мандат Польщі на Східну Галичину до 15 років (отже, відійшов від рекомендацій Керзона), після чого Ліга Націй повинна вирішити, що робити далі. Отож, якщо раніше (у серпні–вересні) мова йшла про всенародний плебісцит населення, то тепер питання про самовизначення Східної Галичини вже залежало від рішення Ліги Націй без врахування волі населення. Але й проти цього виступив

представник американської делегації Полк. Він заявив: «Було б важко збагнути, де подіти Східну Галичину, крім як передати її Польщі»⁴⁷⁷. І питання знов повернули у «польську комісію».

Ейр Кроу тут же надіслав детальну інформацію до Лондона. Але не цілком правдиву. Так, у стенограмі записано, що він запропонував Раді термін мандату 15 років, а телеграфував, що 10–15 років. На Раді він пропонував, щоб Ліга Націй вирішувала питання подальшої долі Східної Галичини, а Керзону пише, ніби він пропонував, щоб після цього терміну населення само вирішувало свою долю лише під наглядом Ліги Націй⁴⁷⁸. 10 листопада він інформував Керзона про засідання «польської комісії», на якому всі чотири делегати виступили проти десятирічного терміну мандату, і комісія схвалила рішення про 25-річний період, після якого Рада Ліги Націй матиме право або залишити в силі мандат, або змінити Статут. До речі, американська делегація й тут виступила проти визначення терміну дії мандату⁴⁷⁹.

Яку ж позицію зайняв британський представник? Здавалося б, він мусив рішуче заперечувати. Але цього не трапилося. Він зарезервував за собою право висловитися пізніше, а в телеграмі Керзону пише: «За таких обставин я пропоную вам, щоб уникнути тупика, погодитися на 25-річний термін мандату»⁴⁸⁰.

Десятого листопада «польська комісія» схвалила усі статті Статуту Східної Галичини одноголосно, рекомендувавши 25-річний термін мандату і визнавши право польського уряду на рекрутування місцевого українського населення до польської армії з використанням його на території Східної Галичини, а в оборонній війні – і на території всієї Польщі⁴⁸¹. Довідавшись про цю ухвалу, Керзон телеграфував Кроу: «Ми погоджуємося з компромісним вирішенням»⁴⁸².

Цим, попри всі свої лицемірні заяви, і обмежились британські політики. Вони поступилися своїми інтересами перед могутнішими силами – США і Франції, які в цьому питанні виступили спільно.

Одинадцятого листопада на засіданні Ради голів делегацій розглянуто проект Статуту, запропонований «польською комісією». Рада вирішила його затвердити, зазначивши, що це рішення не остаточне і має таємний характер⁴⁸³.

Дев'ятнадцятого листопада відбулося нове обговорення Статуту на Раді голів делегацій. Дискусія велася навколо аграрного питання. Проти пропозиції Кроу про передачу цього питання на розгляд галицького сейму виступив Жуль Камбон. Він наполягав на тому, щоб аграрне питання у Східній Галичині розв'язував варшавський

сейм за участю галичан. Італієць Шалоя підтримав англійського представника в аграрному питанні⁴⁸⁴. Остаточної ухвали після дискусії не прийнято.

Уповноважені урядів Антанти вирішили проконсультуватися з польським урядом щодо його погляду на змінений проєкт Статуту. Для цього 20 листопада на Раду голів делегацій була запрошена польська делегація на чолі з міністром закордонних справ С. Патеком. Незважаючи на секретність Статуту, члени польської делегації, не без участі французьких урядових кіл, були дуже добре поінформовані не тільки про зміст Статуту, а й про хід його обговорення. Промова Патека мала яскраво виражений анексіоністський характер. Східну Галичину він розглядав як одвічну вотчину польських шляхтичів, вимагаючи узаконити цю вотчину й надалі за Польщею. «Польща не може бути без Східної Галичини»⁴⁸⁵, – твердив Патека. Тут згадали і про спільний кордон з Румунією, і про зв'язки Польщі з Чорним морем, і про те, що в Польщі голод і їй потрібне продовольство, і про сусідство з більшовиками та «німецькою революцією», і про інші заслуги Польщі перед Європою й світом. І все це мало служити аргументацією для «законного» поглинення Польщею Східної Галичини, «бо ж Східна Галичина є частиною Польщі».

Патека наважився навіть погрожувати відставкою уряду Падеревського в разі прийняття Статуту з визначенням терміну окупації, бо це, мовляв, призведе до послаблення фронту проти більшовиків, що буде небезпечно і для самої Антанти. Член польської делегації В. Грабський також доводив неможливість існування Польщі без Східної Галичини і твердив, ніби «Галичина може існувати тільки за допомогою другої частини Польщі»⁴⁸⁶.

У цей час Падеревський, виступаючи 12 листопада в сеймі, теж заявляє: «Немає Польщі без Львова. Не може бути польська держава без Східної Галичини сильною і здатною для здійснення історичної (!!)

місії на Сході»⁴⁸⁷.

Агресивні заяви представників Польщі на Раді негайно були підтримані американською делегацією. США, які вже й до цього мали значні впливи в економіці Польщі й тому домагалися будь-що навечно закабалити Східну Галичину в польських лабетах. Вони боялися навіть того, що сама згадка в Статуті про право українського народу через 25 років брати участь у вирішенні питання про самовизначення Східної Галичини спонукатиме його до боротьби за визволення з окупації. Американська делегація знову наполягала на тому,

щоб вилучити зі Статуту всі статті, «які стверджують тимчасовий характер рішень і залишають русинам право і принцип можливості перегляду рішення про Східну Галичину...»⁴⁸⁸. І все це виставлялося «в інтересах миру і спокою».

Італійський представник де Мартіно, захищаючи насильне приєднання Східної Галичини до складу Польщі, знову наголосив на необхідності спільного кордону між Польщею і Румунією як бар'єру проти більшовизму⁴⁸⁹.

Англійський майор Періс, член британської місії в Польщі, наполягав на відмові від права проведення плебісциту у Східній Галичині і теж був за приєднання її до складу Польщі навечно⁴⁹⁰.

Проти тимчасової окупації Східної Галичини виступили й іноземні монополії, які мали там свої великі капітали. Вже згаданий Чарлз Перкінс надіслав Мирній конференції нову телеграму, в якій вихваляв ставлення польського уряду до економічних інтересів Антанти у Східній Галичині і підкреслював загрозу цим інтересам у разі винесення ухвали про тимчасовий характер мандату⁴⁹¹.

Двадцять першого листопада 1919 р. Рада голів делегацій знову зібралася для розгляду Статуту. Американська делегація ще раз спробувала вилучити з нього статтю про термін мандату. Членам Ради було навіть роздано з цього приводу спеціальний меморандум. «Американська делегація робить висновок, – читаємо в меморандумі, – що було б в інтересах миру і спокою вилучити (зі Статуту) деякі постанови, які визначають тимчасовий характер ухвали, залишаючи за русинами право і принцип можливого перегляду рішення про Східну Галичину, якщо в цьому буде необхідність», а також що питання про перегляд Статуту вирішуватиме Рада Ліги Націй⁴⁹².

Рада голів делегацій схвалила остаточний текст Статуту Східної Галичини зі змінами та доповненнями. Було зазначено, що в Раді Ліги Націй всі ухвали щодо Східної Галичини вирішуватимуться звичайною більшістю голосів⁴⁹³.

Чим же насправді був Статут Східної Галичини, або, як він ще називався, «Договір між Союзними державами і Польщею про Східну Галичину»? Це був несправедливий, необґрунтований юридичний акт, яким Антанта передала Польщі право на приєднання української Східної Галичини до складу Польщі. Він складався з преамбули, 8 розділів і 40 статей⁴⁹⁴. В преамбулі містилася лицемірна заява Союзних урядів про їхнє бажання припинити кровопролиття, а також

встановити у Східній Галичині таке правління, яке забезпечувало б особисті, політичні і релігійні свободи населення. В першому розділі Статуту відзначалося, що Польща одержує від Союзних держав мандат на Східну Галичину на 25 років. Кордон Східної Галичини з Польщею проходив лінією старого (з часів Австро-Угорщини) західного кордону Східної Галичини з тією різницею, що чотири повіти – Чесанівський, Ярославський, Перемишльський і Ліський – вилучалися з території Східної Галичини. Через 25 років Ліга Націй мала право або ліквідувати цей договір, або залишити його в силі. Розділ другий договору встановлював, що у Східній Галичині буде свій сейм, який матиме повноваження щодо окремих питань внутрішнього життя краю, які йому делегує загальнодержавний сейм. Затверджувати закони сейм міг би тільки після схвалення їх губернатором, що мав значно більші права, ніж сейм, в т. ч. право скликати і розпустити сейм, накладати на всі його ухвали вето і т. д. Третій розділ передбачав представництво від населення Східної Галичини в сеймі Польщі. Наступні чотири розділи (IV, V, VI, VII) стосувалися організації адміністративного життя Східної Галичини. Останній, восьмий розділ мав усього дві статті (39 і 40), які регламентували внутрішнє життя краю до виборів сейму.

Але й цей Статут не цілком задовольняв польський уряд. Четвертого грудня міністерство закордонних справ Польщі надіслало телеграму своїй делегації в Парижі, вимагаючи, щоб вона знову домогалася приєднання Східної Галичини до Польщі навечно⁴⁹⁵. Ця вимога знов обґрунтовувалася необхідністю мобілізації сил для боротьби проти більшовиків.

Виконуючи вказівки з Варшави, 30 грудня 1919 р. польська делегація надіслала ноту на ім'я Клемансо з вимогою передачі Східної Галичини Польщі навечно. В ноті зазначалося, що це нібито «найбільше відповідає й інтересам українського населення»⁴⁹⁶. Як згодом виявилось, Ж. Клемансо сам же й був ініціатором цієї ноти і наперед обіцяв підтримку⁴⁹⁷.

Двадцять другого грудня Рада голів делегацій, на вимогу французької делегації, зібралася на своє засідання. З промовою на підтримку анексіоністських домагань Польщі виступив Ж. Клемансо. Він залякував тяжкими наслідками для Польщі і Заходу в цілому, коли питання про термін мандату не буде переглянуто. Клемансо повідомив Раду, що на зміну терміну мандату він одержав згоду Ллойда Джорджа і вже від себе та від англійського прем'єра вніс такий про-

ект постанови: «Ухвала, прийнята недавно в Парижі про те, що Польща одержує мандат на Східну Галичину на 25 років, повинна бути відкладена і має стати предметом нового розгляду, який буде проведено пізніше⁴⁹⁸. Таке рішення Клемансо намагався обґрунтувати бажанням піднести дух у країні і запобігти «поширенню більшовизму в польській армії»⁴⁹⁹.

Напередодні засідання Кроу одержав від Керзона чітку вказівку: «Під час останньої зустрічі Клемансо натискав на прем'єра, щоб знов переглянути недавнє паризьке рішення про 25-річний мандат. Ми погодилися на це з великою неохотою прем'єр-міністра. Дійте згідно з даною інструкцією»⁵⁰⁰. Пропозиція Клемансо здобула підтримку італійського представника де Мартіно, японського – Матсуї й уже згаданого Кроу. Рада прийняла пропозицію Клемансо одноголосно. Це було свідченням перемоги урядових кіл Франції, які намагалися посилити Польщу як свого союзника в боротьбі з більшовиками, як про це заявив Клемансо у французькому парламенті в грудні 1919 р.⁵⁰¹.

Так уряди Франції, США, Англії, Італії та Японії всупереч волі населення Східної Галичини, всього українського народу віддали західноукраїнську землю на поталу Польщі. Отже, наведені документальні матеріали з достатньою повнотою викривають уряди цих країн як натхненників і організаторів імперіалістичної агресії проти українського народу з метою загарбання його західних земель.

5. Загострення воєнно-політичного становища навесні й улітку 1920 р.

Питання Східної Галичини на міжнародних конференціях

Весна й літо 1920 р. принесли ускладнення становища в Україні. Польські панівні кола, польська вояччина й урядова еліта, маючи певні успіхи в загарбанні західноукраїнських земель і підтримку Антанти, все наполегливіше ставили питання про відродження Польщі «від моря до моря», відновлення кордонів 1772 р., тобто анексії всієї Правобережної України. Ще в серпні 1919 р. Начальник польської держави Юзеф Пілсудський в заяві кореспондентові американської газети «New York Herald» зазначав, що «Польща в ролі великої держави з великим інтересом розглядає всю українську проблему, як свою власну». У березні 1920 р. він писав, що визначення кордонів Польщі на захід від Дніпра – це справа Польщі, а столиця України Київ по-

винен стати вільним містом. Отже, йшлося про практичне втілення в життя анексіоністських планів Польського національного комітету в Парижі під проводом Р. Дмовського⁵⁰², який вимагав: «Ми стоїмо на принципі кордонів 1772 р. як на програмі історичної справедливості»⁵⁰³. Ця ж ідея проводилася й у меморандумі Польського національного комітету президентові США Вудро Вілсону, особисто переданому йому Р. Дмовським⁵⁰⁴. Серед аргументів необхідності окупації українських земель Польщею вказано і на «ембріональний стан» нації, «низький рівень її інтелектуального розвитку». Для цього були використані, за дорученням Польського національного комітету, вже згадані раніше праці професора Варшавського університету О. Галецького, який «доводив», що українські землі ніколи не прагнули створити свою державність поза Польщею, відкидав поняття «Україна», а у військовому і географічному розумінні обмежував її територію до степів по обидва боки нижньої течії Дніпра⁵⁰⁵. Раніше згадувалося, що й голова військової місії національного комітету Веловейський у ноті Верховній Раді Антанти від 12 жовтня 1918 р. теж рекомендував передати Польщі українські землі, в т. ч. Кам'янець-Подільський, Проскурів і Берестя з тим, що «така окупація... в майбутньому могла б служити базою дальших воєнних дій союзників у Росії»⁵⁰⁶. Отже, і цей аспект було притягнуто для виправдання загарбницьких планів Польщі щодо України.

У січні 1919 р. Р. Дмовський, виступаючи на Раді десяти, закликав Верховну Раду у вирішенні питання про східні кордони Польщі виходити з кордонів, які існували до 1772 р., підкреслюючи, що про Україну «ще рано думати» як про незалежну державу, та й самі українці ще нібито не дозріли бути нацією, а українська держава є не що інше, як «організована анархія»⁵⁰⁷.

Ці агресивні плани схвально зустріли керівні кола Антанти. Уже 2 листопада 1918 р. головнокомандувач армії Антанти французький маршал Ф. Фош виступив на Верховній Раді з пропозицією зобов'язати Німеччину звільнити територію, яка до 1772 р. належала Польщі, з тим, щоб цю територію ввести до складу Польщі. Потрібно чітко відзначити, що панівні кола Франції всіляко підігрували анексіоністські прагнення верховодів Польщі⁵⁰⁸. Ж. Клемансо 15 вересня 1919 р., виступаючи на Верховній Раді, заявив: «Рада не проти того, щоб поляки рушили на Москву»⁵⁰⁹. Отже, вже тоді йшлося про пряму агресію, яка не оминула б і України. Міністр закордонних справ Франції С. Пішон наполягав на негайному забезпеченні Польщі всім необ-

хідним, маючи на увазі використання її в ролі основної сили в інтервенції проти більшовицької Москви⁵¹⁰.

Держдепартамент США в каблограмі від 29 жовтня 1918 р. недвозначно вказував, що українці не отримають права на самовизначення. Представник США Полк, виступаючи на Раді голів делегацій 15 вересня 1919 р., рішуче наполягав на негайному забезпеченні польської армії всіма необхідними військовими матеріалами для здійснення поставлених завдань, а Жорж Клемансо, як ми вже відзначали, прямо заявив: «Рада не проти того, щоб поляки рушили на Москву»⁵¹¹.

Дещо стриманішу позицію зайняла Велика Британія, що було пов'язано з протиріччями між нею та Францією щодо впливу в Польщі й, зокрема, щодо володіння галицькою нафтою. І все ж британський міністр закордонних справ Дж. Керзон та військовий міністр Уїнстон Черчілль теж рекомендували перетворити Польщу на надійний антибільшовицький плацдарм, обіцяючи безпосередню допомогу в разі переходу військами противника польського кордону⁵¹³. Отже, вже наприкінці 1919 р. Антанта виявила готовність підтримати Польщу у війні проти радянської Росії.

Польська сторона теж постійно заявляла про свою згоду на таку військову інтервенцію. Ігнацій Падеревський у вересні 1919 р. заявив, що «коли союзні й асоційовані країни бажають, щоб поляки йшли на Москву, він готовий це зробити»⁵¹⁴. У листопаді Ю. Пілсудський заявив британському посланцеві у Варшаві Румболду про свою готовність до війни⁵¹⁵. Це ж він підтвердив і в січні 1920 р.

Уряди радянських республік вживали заходів до відвернення інтервенції і збереження передишки⁵¹⁷.

Знаючи про агресивні плани польського уряду, французький прем'єр Мільєран, виступаючи на Верховній Раді, не рекомендував Польщі йти на мирні переговори з Росією й обіцяв захист для відбиття наступу на Польщу⁵¹⁸, що на той час було рівнозначно заохоченню до війни.

Скептично ставився до успіху поляків у війні проти більшовиків Ллойд Джордж. Він попереджав, що за нинішніх умов важко передбачити позитивні наслідки війни, яка вимагає величезних витрат, та й Польща не та сила, що може розгромити Росію і її союзників. Він нагадав, що Пілсудський мріє оволодіти Московією, але «він ніколи не мав справи з більшовицькими силами»⁵¹⁹. Прем'єра турбувало й те, щоб антантівська зброя не потрапила до рук більшовиків. Британський король, як видно з донесення польського посланника

в Лондоні князя Євстаха Сапеги, негативно ставився до підписання миру і виявив своє переконання, що «ніякого миру підписувати з ним (радянським урядом – *О. К.*) не можна», та висловив своє співчуття у зв'язку з тим, що підписання миру нібито стало необхідністю⁵²⁰.

Японський представник Чинда підтримав Мільсрана щодо інтервенції поляків і заявив про готовність Японії «розпочати спільно з союзниками дії на схід від озера Байкал»⁵²¹.

Щодо позиції США, то відомо, що ще до засідання Верховної Ради посланник США у Варшаві Гібсон, на прохання польського уряду, звернувся до Вашингтона за відповідними поясненнями для уряду у зв'язку з пропозиціями про мирні переговори з боку радянської Росії⁵²². Він писав, що Пілсудський неодноразово йому заявляв, що «було б безумством з його боку підписувати будь-який договір з більшовицьким радянським урядом»⁵²³. Правда, в наступному донесенні Гібсон уже зазначав, що начальник держави «був песимістично настроєний щодо можливостей польської армії продовжувати боротьбу проти більшовиків». Посланник також повідомляв, що він схилив Пілсудського до рішучих дій і обіцяв допомогу союзників. До речі, і британський посланник Румболд теж наполягав перед Лондоном на «негайній і ефективній допомозі польській армії»⁵²⁴.

Міністр закордонних справ Польщі Станіслав Патек виїжджав до Парижа й Лондона, де вів безпосередні переговори з урядами. Основна ідея поїздки – переконати Париж і Лондон у необхідності всілякої і ефективної підтримки Польщі як «єдиної фортеці в світі анархії на сході... тільки вона одна є захисником від більшовизму»⁵²⁵. Як видно з його інформації, це йому вдавалося⁵²⁶.

Двадцять восьмого січня 1920 р. відбулася зустріч С. Патека з послом США у Лондоні Девісом. «Поляки хочуть діяти і особливо хочуть знати, чи не будуть ображені почуття американців, якщо вони (поляки – *О. К.*) погодяться з необхідністю підписати мир на можливо вигідних умовах»⁵²⁷, – запитував Патек.

Все це робилося в той час, коли вищі органи влади РСФРР зверталися з пропозиціями мирного розв'язання протиріч, що виникли. 28 січня 1920 р. були опубліковані основи радянської політики щодо Польщі. Вони розпочиналися заявою, що «крайні імперіалісти Згоди, прихильники й агенти Черчілля – Клемансо, докладають в даний момент усіх зусиль до того, щоб штовхнути Польшу на безпричинну, безглузду і злочинну війну з Радянською Росією»⁵²⁸. Далі уряд викладав основи своєї політики щодо Польщі: непорушність прин-

ципу національного самовизначення, визнання незалежності й суверенітету Польщі. Ще далі йшли обіцянки, що радянські війська не будуть просуватися, в т. ч. на Українському фронті (за погодженням з урядом УСРР) далі лінії, що проходила поблизу міст Чуднова, Пиляви, Деражні й Бару, і що між сусідніми державами не існує таких питань, яких не можна було б розв'язати мирно.

Дев'ятнадцятого лютого 1920 р. уряд УСРР опублікував звернення до всіх народів і урядів світу, в якому теж підкреслював «необхідність укладення мирного договору з Польщею» і заявляв, що «не має ніякого наміру проводити яку б то не було агресивну політику щодо своїх сусідів»⁵²⁹. 22 лютого було передано польському урядові спеціальну ноту з пропозицією почати мирні переговори⁵³⁰. Цю ж пропозицію було повторено в ноті від 3 березня, хоч з боку Польщі були вже розпочаті наступальні операції на українській території⁵³¹. Про це було заявлено і в спільній ноті урядів радянської Росії й радянської України від 7 березня урядам Англії, Франції, США і Японії⁵³².

У ці дні Лондонська конференція країн Антанти (12 лютого – 10 березня 1920 р.) в резолюції від 23 лютого все ж не радила Польщі й іншим сусіднім державам розпочинати війну проти більшовиків з огляду на невідомі їй наслідки, але наголошувала, що у випадку нападу радянської Росії «союзнаки нададуть їм усю можливу підтримку»⁵³³.

Однак, агресивна політика керівних кіл Заходу стосовно більшовиків, як і анексіоністські наміри польських поміщиків, вояччини і політичних провідників, не дозволили відвернути війну. 8 березня 1920 р. голова польського уряду Скульський на таємному засіданні Ради Міністрів заявляв про наміри домогтися кордонів 1772 р., включаючи й гирло Прип'яті, отже, включно до Дніпра. «Польща не буде втручатися в українські справи поза кордонами 1772 р.»^{533а}. Тоді ж було вирішено підписати договір з Директорією, з якою підтримувалися дружні контакти. Цей договір мав забезпечити і бажані кордони, й економічні вигоди.

Двадцять першого квітня 1920 р. була підписана політична, а 24 квітня – військова конвенція про союз і взаємодію з Директорією^{533б}, після чого Польща, зосередивши на фронті могутню армію, 25 квітня розпочала широкомасштабну наступальну операцію проти радянських республік. Спільно з армією Пілсудського наступали і залишки армії Головного Отамана Симона Петлюри. Більшовицька армія відступала. 7 травня вона залишила Київ. Швидкому насту-

пові на Південно-Західному фронті, крім інших факторів, сприяв і перехід на бік Петлюри двох бригад ЧУГА, що стояли на передовій лінії фронту в районі Летичева, Бару і Вінниці⁵³⁴.

Успіх польських військ був, однак, короткотривалим, і вже в середині липня 1920 р. Червона армія, переслідуючи ворога, перейшла ріку Збруч, розгортаючи наступ у напрямку на Львів і Рівне.

Щоб якось виправдати перехід кордону і наступні революційні заходи на західноукраїнській землі, 8 липня у Харкові на спільному засіданні Політбюро ЦК КП(б)У і Галоргкому КП(б)У сформовано Галицький революційний комітет – тимчасовий революційний уряд Галичини у складі комуністів, у тому числі й комуністів Східної Галичини, на чолі з Володимиром Затонським. П'ятнадцятого липня Галревком проголосив самостійну Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР)⁵³⁵. Без відома і згоди українського народу Галичини в декларації Галревкому було проголошено, що саме він є «одиноким представником вищої виконавчої влади і тимчасовим урядом Східної Галичини до з'їзду Рад робітничих і селянських депутатів. Всі інші уряди Східної Галичини, де б вони не знаходилися, а зокрема, уряд бувшого диктатора Петрушевича і уряд Директорії УНР, являються неправомочними і об'являються поза революційним законом»⁵³⁶. Цей же Галревком звернувся з проханням до радянських урядів Росії і України, командування Червоної армії надати допомогу у визволенні західноукраїнської землі від польських окупантів. Було опубліковано ряд звернень і до населення Західної України із закликом підтримувати Червону армію і революційні перетворення Галревкому, тут же містилися й гарантії невтручання у внутрішні справи формально суверенної ГСРР.

Протягом короткого часу більшовицька армія зайняла територію 16-ти повітів Галичини цілком і 4-х частково (33% всієї території Східної Галичини, на якій проживало 35% її населення)⁵³⁷. 1 серпня 1920 р. в Тернополі було оголошено декрет №1 Галревкому «Про встановлення соціалістичної радянської влади в Галичині», яким ліквідовувалися всі попередні органи влади, відмінялися видані ними закони, декрети, розпорядження, встановлювалася диктатура пролетаріату у формі рад, запроваджувалися законодавчі акти, порядки і методи, що існували в радянських республіках.

Польсько-радянська війна і наступ Червоної армії на Варшаву і Львів викликали неабияке занепокоєння в урядових колах Заходу. Військовий комітет Антанти, визнаючи, що становище в Польщі кри-

тичне, 3 липня прийняв рекомендацію негайно подати моральну, матеріальну і військову допомогу польському уряду⁵³⁸.

У Спа, де проходила міжнародна конференція, скликана країнами Антанти (5–16 липня), поспішили польський прем'єр Владислав Грабський і міністр закордонних справ Станіслав Патек, які наполягали на негайній військовій інтервенції союзників на захист Польщі.

У зв'язку з обговоренням польського питання на порядку денному конференції постало й питання про Східну Галичину. 6 липня Патек інформував уряд, що Ллойд Джордж «двічі повертався до питання про Східну Галичину, стверджуючи, що наше ставлення до населення носить імперіалістичний характер»⁵³⁹. На заяву Патека, що, мовляв, «українці весь цей час проявляють до нас доброзичливість і симпатію», Ллойд Джордж поставив питання про можливість вирішення долі Східної Галичини шляхом плебісциту або арбітражного суду. Зрозуміло, що такий підхід до питання був неприйнятний для Польщі, оскільки С. Патек добре знав справжню ситуацію щодо ставлення українців до польського окупаційного режиму.

Сьомого липня Рада оборони Польщі офіційно звернулася до конференції у Спа за допомогою, погоджуючись у цей час «на будь-які заходи, які Верховна Рада вважатиме необхідними»⁵⁴⁰.

Ллойд Джордж на засіданні конференції 9 липня теж заявив, що «політика Польщі стосовно Східної Галичини була ще однією помилкою», що він завжди висловлювався проти прилучення 3,5 млн. чол. іншого віросповідання і національності до складу Польщі⁵⁴¹.

Відповідаючи британському прем'єру, Владислав Грабський уже не згадував про «симпатії» українців до польської влади, а просив не наполягати хоча б на плебісциті, бо ж наперед знав негативні його наслідки для Польщі.

Десятого липня на таємному засіданні Верховної Ради Антанти Ллойд Джордж запропонував запросити на конференцію представників Східної Галичини, щоб заслухати їхню позицію щодо долі власного краю⁵⁴². Він же повідомив, що напередодні на нараді керівників делегацій Великої Британії, Франції та Італії було вирішено запропонувати Польщі погодитися на лінію, визначену Верховною Радою в Парижі 8 грудня 1919 р., з тим, що більшовицька армія в своєму наступі мала б зупинитися за 20 км на схід від цієї лінії. На випадок згоди з цією пропозицією урядів Польщі і Росії у Лондоні могла б бути скликана спеціальна конференція для підписання миру між Ро-

сією і зацікавленими сторонами (Польща, Литва, Фінляндія, Латвія і Східна Галичина)⁵⁴³. Коли б Росія не погодилася на цю лінію і її війська перетнуть її, – тоді «союзні країни нададуть Польщі всю можливу допомогу... щоб дати змогу польському народові захистити свою незалежність і національне існування».

Після дискусії було вирішено, що лінія перемир'я у Східній Галичині проходитиме по лінії позицій, що їх «займатимуть війська в момент підписання перемир'я»⁵⁴⁴. Польська делегація, в основному, погодилася з прийнятими рекомендаціями, тим паче, що в цій ситуації вона наперед погоджувалася з усіма рішеннями Верховної Ради Антанти про майбутнє Східної Галичини⁵⁴⁵.

У відповідності з ухвалами конференції у Спа 11 липня міністр закордонних справ Великої Британії Джордж Керзон надіслав радянському уряду Росії ноту, в якій була чітко визначена лінія, на захід від якої Польща мала право запроваджувати свою адміністрацію: Гродно – Валовка – Немирів – Берестя-Литовське – Дорогуськ – Устилуг, східніше Грубешова через Крилів, західніше Рави-Руської, східніше Перемишля і далі до Карпат. За умовами перемир'я російські війська мали зупинитися за 50 км на схід від цієї лінії. Далі в ноті було чітко зафіксовано: «У Східній Галичині обидві сторони зупиняться на лінії, зайнятій ними на день підписання перемир'я»⁵⁴⁶. В разі переходу радянськими військами вказаної лінії Антанта допомагатиме Польщі «всіма засобами, які є в її розпорядженні»⁵⁴⁷. Отже, лідери Антанти зобов'язалися рятувати Польщу від остаточного краху, про що були зроблені відповідні заяви як з трибуни національних зборів Франції, так і в британському парламенті та у США⁵⁴⁸. І це не були порожні слова, великомасштабна допомога справді надходила в Польщу⁵⁴⁹.

У цій же ноті йшлося й про те, що найближчим часом у Лондоні буде скликано міжнародну конференцію для встановлення остаточного миру між Росією та її сусідами і що «представники Східної Галичини так само повинні бути запрошені в Лондон для захисту своїх інтересів»^{549а}, що відповідало вимогам Ллойда Джорджа на Верховній Раді від 10 липня.

Тринадцятого липня на таємному засіданні Ради оборони Польщі прем'єр-міністр Владислав Грабський зробив звіт про переговори на конференції у Спа. Щодо Східної Галичини, то він заявив, що Польща не може погодитися на запропоновані умови. «Польща не може відмовитися ні від Львова, ні від Вільна... не може бути й мови

про відхід поляків у Східній Галичині на якусь наперед визначену лінію, щонайбільше – польські війська залишаться на тій лінії, на якій вони опиняться в день перемир'я... Представники населення Східної Галичини не можуть брати участі в мирних переговорах на рівних правах з державами, а щонайбільше їх може заслухати Антанта для того, щоб мати підстави для винесення ухвали про долю Східної Галичини». Ця позиція здобула підтримку Ради оборони Польщі.

П'ятнадцятого липня Станіслав Сапега надіслав таємну інформацію Начальній команді польської армії про обговорення питання про Східну Галичину на конференції у Спа і, зокрема, про можливу участь її представників у роботі конференції⁵⁵⁰.

Певні кроки в плані забезпечення прав населення Східної Галичини зробив у ці дні перед польським урядом і Симон Петлюра. 28 липня на Раді міністрів Польщі віце-голова уряду І. Дашинський доповідав про лист С. Петлюри на ім'я Ю. Пілсудського з проханням розпочати переговори з представниками Східної Галичини. І тоді було вирішено такі переговори розпочати⁵⁵¹.

Підсумовуючи розгляд питання про Східну Галичину на конференції в Спа, пресова агенція ЗУНР видала офіційне комюніке, в якому спростувала версію польських агентств, ніби Польща одержала право на запровадження своєї адміністрації у Східній Галичині, бо ж у ноті Керзона була підтверджена лінія Верховної Ради від 8 грудня 1919 р., яка проходила на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля і до Карпат. Отже, Східна Галичина залишалася на схід від цієї лінії, «яку Найвища рада признала як тимчасову східну границю Польщі»⁵⁵². Проблеми ж, порушені у Спа, далі були актуальні.

Радянський уряд не рахувався з попередженнями Антанти і намагався зайняти якнайбільше нових земель. В. Ленін вимагав шаленого прискорення наступу на Польщу⁵⁵³. Антанта намагалася не допустити просування Червоної армії далеко на захід, але червоні дивізії вже підходили до Львова і Варшави. 10 серпня Ллойд Джордж зробив нове попередження більшовикам і зажадав перемир'я на 10 днів на всьому фронті, сподіваючись, що за цей час дещо поліпшиться стан польської армії. Одночасно посилювалася й військова допомога⁵⁵⁴.

Наступ більшовицької армії був предметом обговорення і в урядових колах ЗУНР. З цього приводу видано спеціальне розпорядження диктатора Євгена Петрушевича, в якому він застерігав підрозділи УГА від збройних сутичок з частинами Червоної армії⁵⁵⁵.

Сьомого серпня Президент Української Національної Ради Є. Петрушевич надіслав ноту голові Верховної Ради Паризької мирної конференції Арістиду Мільерану, в якій виклав «домагання і право українського народу Східної Галичини на державну незалежність»⁵⁵⁶. Отже, йшлося вже не про ЗУНР, а про «державну незалежність» Східної Галичини. Коротко з'ясувавши процес уконституювання української державності, в ноті зазначалося, що після 9-місячної боротьби «проти наїзду десятикратно більшої сили польської, наслідком недовстачі воєнних засобів і румунської офензиви з півдня» Галицька армія і уряд змушені були залишити край, «оставляючи його в тяжкім ярмі польської окупації». Президент із задоволенням сприйняв вістку про те, що представники Східної Галичини матимуть змогу вияснити свою справу перед міжнародною конференцією і ще раз піднести і вмотивувати своє домагання повної державної самостійності «для тої країни». Вона будуватиметься на принципах західноєвропейської демократії, продовжуючи традиції свого державного будівництва. Щоб не було підозріння в можливіму проведенні революційних реформ, на що дуже боляче реагувала Антанта, в ноті було підкреслено намір дотримуватися «дотеперішнього економічного устрою» і провести аграрну реформу «не інакше, як дорогою відшкодування теперішніх великих земельних власників».

Уряд запевняв Антанту про бажання «мирного вирішення сучасного воєнного конфлікту та визнання її (Східної Галичини – *О. К.*) державної незалежності... Тільки негайний справедливий мир, який забезпечить право українського народу на повне свободне життя у своїй державі, може стати основою ладу і відбудови Східної Галичини»⁵⁵⁷.

Отже, ще раз були викладені основні принципи існування української державності. Під нотою стоїть підпис Є. Петрушевича – «Президента Української Національної Ради Східної Галичини». Отже, титул президента УНРади ЗУНР непомітно, без якихось особливих законодавчих актів, обмежився до території Східної Галичини, цікаво, що ці два слова – «Східної Галичини» були дописані в друкованому тексті чорнилом.

Відповіді на цю ноту, як і на інші, не виявлено. Натомість є донесення польського посланника в Парижі Мавриція Замойського міністрові закордонних справ Польщі Станіславу Сапезі, яке, мабуть, і є реакцією на згадану ноту. М. Замойський наголошує: «нашим невідкладним і конечним завданням є безумовне закріплення за собою

Східної Галичини, належність якої до Польщі поставлена на міжнародній арені під сумнів»⁵⁵⁸. Далі посланник пише про необхідність переглянути «нашу українську політику». Тут же він зауважує, що Польща може «розраховувати на підтримку Франції щодо беззастережного визнання за нами Східної Галичини... авторитетні правлячі кола Франції готові укласти з Польщею широкі нафтові конвенції». Як бачимо, і тут чітко проглядаються нафтові інтереси Франції.

Питання про східний кордон Польщі на українській землі у ці дні не один раз розглядалося на Раді оборони Польщі і щоразу він схвалювався по ріках Горинь і Збруч, з приєднанням до складу Польщі Східної Галичини, Західної Волині та інших західноукраїнських земель на захід від цієї лінії⁵⁵⁹.

Східногалицьке питання знову постало на міжнародній арені у зв'язку із закінченням радянсько-польської війни і підготовкою мирного договору між Польщею і радянськими республіками.

Двадцять третього вересня 1920 р. ВЦВК РСФРР схвалив заяву про основи мирної угоди з Польщею, виголошену наступного дня на *Ризькій мирній конференції*. У заяві було зафіксовано, що в основу миру повинно бути покладено «негайне урочисте підтвердження як Польщею, так і Росією незалежності України, Литви, Білорусі і визнання незалежності Східної Галичини»⁵⁶⁰. Отже, позиція щодо визнання незалежності Східної Галичини була чітко зафіксована в цьому урядовому документі. Далі в заяві йшло уточнення: «зі свого боку, РСФРР, беручи до уваги, що радянський лад ще не встановлений у Східній Галичині (на той час вона вже знову була окупована польськими військами. – *О. К.*), готова погодитися на плебісцит у даній області не за принципом радянським, тобто голосуванням трудящих, а за звичайним буржуазно-демократичним принципом»⁵⁶¹. Незабаром до цієї заяви приєднався і ЦВК рад України⁵⁶².

Двадцять восьмого вересня російсько-українська радянська делегація на Мирній конференції запропонувала і проект прелімінарного мирного договору з Польщею, в якому, зокрема, були й статті щодо долі Східної Галичини. Стаття 2 передбачала: «У зв'язку з тим, що національне самовизначення у Східній Галичині ще не вилилось в закінчені державні форми, обидві Договірні Сторони, визнаючи в принципі незалежність Східної Галичини, погоджуються на те, що остаточне вирішення її долі повинно бути встановлене шляхом опитування всього місцевого населення на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування»⁵⁶³. Отже, і в проекті прелімінарного

мирного договору йшлося про визнання договірними сторонами незалежності Східної Галичини з тим, що її остаточною долею мала вирішуватися самим населенням шляхом плебісциту. Стаття 3 передбачала, що договірні сторони визнають той лад у Східній Галичині, який буде встановлений волею «народів, що її населяють», і не будуть втручатися у її внутрішні справи. Отже, Євген Петрушевич мав рацію, коли сподівався на позитивний підхід до питання з російсько-го боку.

Польська сторона з самого початку відкидала будь-який розгляд східногалицького питання на Мирній конференції. Радянська сторона наполягала на такому розгляді і, як видно з наведених документів, пропонувала застосувати при цьому демократичні принципи. Ба більше, 10 серпня 1920 р. Реввійськрада Південно-Західного фронту надіслала Голові Раднаркому В. Леніну лист із пропозицією участі в конференції представників ГСРР⁵⁶⁴. Зрозуміло, це був превентивний крок, щоб інтереси Східної Галичини представляли якраз радянські органи, а не демократична влада ЗУНР. Нарком Г. Чичерін прихильно поставився до цієї ідеї і 30 серпня надіслав урядові УСРР телеграму, в якій просив передати Галревкому пропозицію про доцільність участі його делегації в роботі конференції⁵⁶⁵. За рішенням Галревкому представником на конференцію був призначений заступник його голови Михайло Баран⁵⁶⁶, а зовсім не Степан або ж Володимир Баран, як пишуть про це деякі дослідники. В інструкції делегатові Галревкому доручалося «добиватися визнання незалежності від панської Польщі Галицької Радянської Соціалістичної Республіки... добиватися, щоб вороже військо польської шляхти звільнило всю територію Східної Галичини»⁵⁶⁷.

Рекомендації радянських республік щодо долі Східної Галичини викликали рішучий опір з боку Польщі. Російська делегація 1 вересня інформувала голову Раднаркому В. Леніна, що без дотримання політики «desinteressement* у Східній Галичині» «ніякий міцний мир з сучасною Польщею зовсім немислимий»⁵⁶⁸. Отже, наполягання на незалежності Східної Галичини може привести до зриву переговорів про мир. І все ж більшовицький уряд вважав за можливе наполягати далі на справедливому вирішенні питання про Східну Галичину. 16 вересня В. Ленін телеграфував радянській делегації:

---

* Незацікавленість

«Пришліть 19 вночі ваш висновок про настрої поляків, чи можливий мир, чи скоро і на яких умовах, зокрема, стоять питання про Литву, Білорусію і Східну Галичину»⁵⁶⁹.

Може постати питання, чому В. Ленін, вождь світового пролетаріату, так зацікавився Східною Галичиною? Цілком можливо, що причиною були стратегічні інтереси, пов'язані з ідеєю розвитку світової соціалістичної революції. Адже Східна Галичина – центр Європи, тут уже діяла нелегальна комуністична партія КПСГ–КПГ, що була зв'язана з Комінтерном, РКП(б), КП(б)У, а також компартіями Німеччини й Польщі, тут були свої резиденти, залишені після відступу Червоної армії. По-друге, це була ще одна нагода з метою пропаганди виставити себе в ролі захисників малих народів, що перебували в іноземному поневоленні. Виступаючи на IX конференції РКП(б) у вересні 1920 р., В. Ленін говорив: «Отримуючи Східну Галичину, ми дістали базу проти усіх сучасних держав. За таких умов ми ставали сусідами прикарпатської Русі, яка кипить більше ніж Німеччина, і є прямим коридором в Угорщину, де вистачить невеликого поштовху, щоб запалала революція... Ми чудово розуміємо, що ставка зроблена велика, що ми сильні, що ми, беручи Галичину... розвиваємо дорогу революції. За це варто воювати»^{569a}.

Радянська делегація разом із проектом прелімінарного миру запропонувала і «Тимчасові умови в справі Східної Галичини на час прелімінарного миру включно до вирішення її державно-правових відносин» – важливий документ, за яким уряд Польщі через місяць після підписання прелімінарного миру зобов'язувався: відновити всі права, які мали громадяни Східної Галичини до її окупації польською армією без різниці національності і релігії, виконувати взяті на себе зобов'язання за статтею 92 Сен-Жерменського договору; звільнити з тюрем усіх політичних в'язнів і припинити репресії; оголосити амністію для всіх заарештованих за політичними мотивами, за злочини проти польської влади в період окупації і радянсько-польської війни, прийняти назад на службу в цивільних установах усіх осіб, що працювали там станом на 1 січня 1918 р. або в період існування ЗУНР, і виплатити їм зарплатню за час вимушеного безробіття; виплатити пенсії вдовам і сиротам; відкрити всі українські і єврейські школи та інші навчальні заклади, які існували до встановлення у Східній Галичині польської влади; відкрити український університет і не обмежувати прийому до вищих навчальних закладів, з огляду на національні мотиви, релігію або попередню військову службу вступника;

відкрити усі культосвітні, економічні й політичні установи й товариства, що існували до встановлення польської влади; дозволити діяльність колишніх або новостворених українських, польських і єврейських видавництв; визнати українську мову рівноправною з польською у всіх державних, громадських і автономних установах; звільнити призначених начальників гмін; видати розпорядження про рівноправний прийом на службу нових чиновників без різниці національності, релігії і без залежності від служби в арміях; видати розпорядження про вільне повернення емігрантів на батьківщину⁵⁷⁰. Отже, в «Тимчасових умовах» детально виписано питання про права громадян на період дії прелімінарного миру. Як бачимо, вони забезпечували б демократичність у всіх сферах адміністративного, суспільно-політичного і національно-культурного життя.

Негативна реакція польської сторони на радянські пропозиції була негайною. Уже на другому засіданні Головної комісії Мирної конференції 4 жовтня керівник польської делегації Ян Домбський взагалі рішуче заперечив проти розгляду питання про Східну Галичину, оскільки «Східна Галичина не входила до складу Росії»⁵⁷¹. Необґрунтованість такої позиції була доведена у виступі голови радянської делегації Адольфа Йоффе: «Небажання польської делегації внести до порядку денного Мирної конференції питання про Східну Галичину, – підкреслював він, – береться до відома, але те, що це робиться тому, що Галичина не належала до Російської імперії, підтверджує імперіалістичний хід думок польської делегації»⁵⁷². А далі наголошувалось: «Російсько-українська делегація не може не звернути уваги польської делегації на те, що питання про незалежність Східної Галичини не є бажанням Червоних радянських армій, безсумнівно (це) – воля всього галицького населення»⁵⁷³. Але й після цього Домбський знову виступив проти розгляду питання про Східну Галичину на Мирній конференції⁵⁷⁴. Радянська делегація, маючи чітке доручення домогтися перемир'я і миру, погодилась на початок переговорів і за таких умов.

Органи державної влади ЗУНР вживали енергійних заходів щодо участі в обговоренні і вирішенні східногалицького питання на Ризьких мирних переговорах. Уже 8 вересня диктатор телеграфував із Парижа до Відня уповноваженому для закордонних справ Степанові Витвицькому про утворення делегації на Мирну конференцію в складі: Кость Левицький – голова і члени – Осип Назарук та Лука Мишуга⁵⁷⁵. Того ж дня він надіслав офіційного листа Костеві Левицькому,

в якому просив його очолити делегацію і «вийхати негайно у Ригу в характері делегації західноукраїнського правительства в цілі береження прав Галичини на її політичну незалежність і територіальну цілість шляхом переговорів з компетентними чинниками мирової конференції та в разі потреби – прилюдних заяв»⁵⁷⁶. Далі було сказано: «Долучена інструкція вказує форму і способи, якими делегація має послуговуватися для сповнення сеї цілі»⁵⁷⁷. Зверху зліва поставлено штамп: «Президент Нац. Ради ЗУНРеспубліки», внизу був власноручний підпис Є. Петрушевича і печатка. Отже, Є. Петрушевич на цей раз виступав від імені ЗУНР, хоч доручення давалося про «береження прав Галичини на її політичну незалежність і територіальну цілість». Не маючи чітких координат місця перебування К. Левицького, повноваження для членів делегації були надіслані на дві адреси: Відень – С. Витвицькому і Берлін – Є. Левицькому.

Що ж доручалося делегації у згаданій інструкції? В оригіналі інструкції під грифом «Секретно», власноручно підписаному Є. Петрушевичем, читаємо: «1. Обов'язком делегації є не допустити до того, щоб Галичина (т.зв. Східна) не була силою мирового трактату між Польщею і Росією-Україною признана в цілості або в часті Польщі»⁵⁷⁸. У пункті 2 зафіксовано: «делегація має стояти на становищі політичної самостійності Галичини в її етнографічних межах (евентуально по лінії Сяну з кінцевою поправкою) та відмовляти мировій конференції в Ризі вирішати інакше».

Інструкція забороняла делегації «зголошуватися до участі в польсько-російських (українських) переговорах, ані приймати евентуальних запитань до того». Отже, делегація повинна була домагатися самостійності Східної Галичини до лінії ріки Сян, хоч і можливі були «поправки» щодо цієї лінії, і, як відзначалося в пункті 5 інструкції, мала протидіяти «евентуальним планам поділу Східної Галичини по лінії Бугу – Стрия чи іншій подібній». При цьому делегація не могла брати безпосередньої участі в мирних переговорах.

Були також заборонені «всякі контакти» з польською делегацією і, поряд з цим, доручалося увійти в контакти з російсько-українською делегацією та приєднати її до ідеї «повного визволення Галичини від польського панування». Доручалося також увійти в контакти з зарубіжною пресою, щоб за її допомогою популяризувати ідеї делегації ЗУНР.

Інструкція передбачала й таку ситуацію, коли польська сторона займе «неуступчиву» лінію, а Росія-Україна уступчиву «в нашу ко-

ристь», в такому разі треба було наполягати на тому, що в розгляді «полагодження галицької справи одиноко компетентна західноєвропейська мирова конференція при участі галицького уряду»⁵⁷⁹. І далі вказувалося, що «на випадок некорисного для нас вирішення мирової конференції, делегація оголосить протест проти порушення права самоозначення галицького народу і постарается про якширше розповсюдження його». Отже, делегація мала чітку вказівку, як діяти після того, як її заходи зазнають невдачі.

І, нарешті, останній, 8-й пункт інструкції – постійно тримати контакт з президентом через уряд у Відні і «повідомляти мене точно про свою діяльність».

Делегація на Мирну конференцію, перебуваючи в дорозі до Риги, в Берліні, в розмові з представником уряду Є. Левицьким виявила «невдоволення з надісланих їй інструкцій»⁵⁸⁰, які обмежували її роль «тільки до закулісної пропаганди серед більшовиків», нарікала, що її місія «не відповідає достоїнству заступництва народу, не кажучи вже про те, що так односторонно ділаючи, делегацію вважано б, зовсім слушно, (за) спеціально вислану до большевиків, що для самої справи не було корисно».

Як стало відомо з листа Є. Левицького, делегація уже з Берліна зажадала від Є. Петрушевича «нової, поширеної інструкції». На це була відповідь, що таку інструкцію делегація одержить у Ризі. До речі, С. Витвицький в листі до Є. Петрушевича від 1 жовтня теж рекомендував поширити повноваження делегації, зокрема щодо її участі в роботі конференції⁵⁸¹.

По дорозі до Риги зі Штеттіна делегація ЗУНР 1 вересня надіслала телеграму на адресу Мирної конференції, в якій застерігала її учасників від вирішення долі Східної Галичини без її участі і проти волі народу^{581а}. Зміст телеграми зусиллями Є. Левицького через нейтральну Швейцарію було розповсюджено у світовій пресі.

Додатково була видана 11 вересня, теж з грифом «Секретно», інструкція № 2, що містила лише додатковий пункт 9: «З огляду на мішаний характер делегації пан голова подбає, щоб усі виступи, як відкриті, так і довірочні, мали характер колегіальний, зглядно, щоб усі члени не ділали інакше, як на основі рішення цілої делегації». Отже, делегація мала домагатися єдності в діях, а коли б «пан голова був іншої думки, як більшість делегації, належить звернутись по вказівки до уряду»⁵⁸². На що сподівався Є. Петрушевич, посилаючи делегацію до Риги? В листі з Лондона від 24 вересня він писав С. Витвицькому:

«Одне вже нині можемо сказати на підставі всього, що чув в Парижі й Лондоні, що вся наша надія на кращу будучину покладатися можна лиш на большевицьку Росію і Лондон. Тому я вислав делегацію до Риги. В інструкції заборонив їй брати офіційний уділ в конференції... Я переконаний, що поляки не допустять до вирішення нашої справи у Ризі в нашу користь, тоді остаточне вирішення її верне знову до Антанти, а ся послідня, не виймаючи Англії, не забула би нам нашого уділу в Ризькій конференції і що вийшло би лише в користь поляків». Отже, повноваження делегації мають бути дуже обмеженими.

У новому листі тому ж С. Витвицькому (4 жовтня) Є. Петрушевич надалі відстоював обмеженість повноважень делегації. Він писав: «Я був і є проти поширення тих повноважень в напрямі делегацією бажаним. Делегація і Ви виходите з założення, що сам факт уділу в конференції як рівнорядний чинник, мусів би принести нам важливі політичні користи. Но чи нас запрошено до конференції? Де гарантії, що нас би хотіли до неї прийняти?.. Польща, зміряючи до інкорпорації нашого краю, не згодилася б ніяк допустити неї до конференції... і Росія, що відносно нас станула на становищі плебіситу, правдоподібно також на се би не згодилась». Є. Петрушевич був стурбований і тим, що участь в цій конференції і в її рішеннях могла би привести до втрати права на участь ЗУНР у Мирній конференції, яку обіцяла скликати Антанта. «Ризик тим більший, – писав Є. Петрушевич, – що вдовольняючий нас результат сеї конференції згори виключений».

Тим часом С. Витвицький, який тоді був уповноваженим у закордонних справах, у листі львівській делегації УНРади сподівався перед цими переговорами, що «ми можемо небавом досягти свої цілі»^{582a}.

Представник ЗУНР у Празі С. Смаль-Стоцький інформував уряд, що під час зустрічі 13 вересня з Е. Бенешем останній висловив думку, що «з Лондонської конференції нічого не буде, що долю Галичини рішатиме конференція в Ризі, що дуже важне мати большевиків на своїм боці, що він безпосередньо не може там вплинути на долю Галичини, хиба посередньо»⁵⁸³. С. Смаль-Стоцький переконував Е. Бенеша в доцільності існування самостійної Галичини як члена «малої Антанти». Е. Бенеш, за даними С. Смаль-Стоцького, «не вірить, щоб мирові переговори в Ризі скінчилися миром, і перед його очима стає вже нова конференція всіх народів сходу Європи або влад, які повстали в революції». Можливо, під впливом С. Смаль-Стоцького і С. Витвицький, шеф закордонної політики ЗУНР, сумнівався в успі-

хові Ризької мирної конференції, як і в можливості скликання Лондонської конференції, про що він писав 22 вересня львівській делегації УНРади⁵⁸⁴. У цьому листі він висловив і своє бачення позиції Англії та Франції щодо східногалицької справи. С. Витвицький вважав, що «Англія бажає самостійної Східної Галичини», але далі уточнює, що «із огляду на Францію вона не буде нас попірати усією силою свого впливу»⁵⁸⁵. А далі робив оригінальне припущення: «Якби край займили большевики, тоді Англія переперла би своє домагання відносно нас легко. А так справа знов протягається». І знов: «Коли б Галичину займили большевики, наша державність була би далеко скорше визнана і зреалізована. Треба, розуміється, прождати». Правда, шеф закордонної політики радив не чекати пасивно чіїхось дій на користь Галичини, а «за всяку ціну, усіма своїми силами працювати над сим, щоб вдержатися серед виїмково важких умов тої дійсності і, до того ж, ще й збільшити нашу силу».

Дещо по-іншому завдання делегації в Ризі подавав у прес-бюлетені представництва ЗУНР у Парижі від 1 жовтня Антін Петрушевич: «Її ціллю є: 1) перепинити польсько-російський договір, який постановляв би прилучення Східної Галичини до Польщі; 2) боронити прав самостійности Західної України. Така формуляція не може образити ні большевиків, ні Антанту». До речі, цей лист до Євгена Петрушевича від 3 жовтня був написаний на бланку французькою мовою «Делегація Західної України (Галичини)»⁵⁸⁶. Отже, зустрічаємося зі ще однією назвою представництва держави – «Західна Україна (Галичина)». В іншій справі цього ж фонду під тією ж датою 3 жовтня зустрічаємо ще один документ – лист С. Витвицького, в. о. голови «делегатії ЗУНР» (!), Степанові Томашівському. Отже, як бачимо, формально тут, у Парижі, існує «делегатія ЗУНР», і так до неї звертається шеф дипломатичного відомства⁵⁸⁷. Отже, і в жовтні 1920 р. в офіційних документах не було чіткості щодо назви держави, її установ, державних органів влади. Про це свідчить і підпис на згаданій Декларації Ризькій мирній Конференції від 27 вересня, і такий же підпис на протесті делегації ЗУНР Мирній конференції від 7 жовтня, і вже цитований лист уповноваженого для закордонних справ, в.о. голови делегації ЗУНР у Парижі від 3 жовтня та й низка інших документів.

Одночасно з від'їздом делегації К. Левицького в Ригу туди ж мала виїхати делегація від єврейської громади Східної Галичини на чолі з д-ром Гельбером. Вона мала доручення, як повідомляв С. Витвиць-

кий Є. Петрушевичу, «не допустити, щоби Східна Галичина остала-ся при Польщі, – і даліше поза тим нічого більше»⁵⁸⁸. Він інформував також, що ця делегація їде як самостійна, але коли на місці виникне необхідність вступу її до складу галицької делегації, «вона се зробить».

Одночасно С. Витвицький повідомляв, що до Риги виїде делегація радянської України (вона була вже там – *О. К.*) і, «крім неї, як самостійна – делегація радянської Галичини, таким чином в Ризі зустрінуться із собою чотири українські делегації»⁵⁸⁹. За пропозицією делегації ГСРР було вирішено утворити на конференції єдине Галицьке представництво⁵⁹⁰, хоч, правда, фактів спільної діяльності делегації ЗУНР і Галревкому не знаходимо.

Зате відомо, що, крім названих трьох делегацій, четвертою була делегація УНР, яка репрезентувала Симона Петлюру, союзника Юзефа Пілсудського. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка С. Витвицького, висловлена в листі до Є. Петрушевича: «За Петлюрою не стоїть нині вже ніяка політична група, і його уряд репрезентує сьогодні його самого, і ті люде, що сидять в міністерським кабінеті, й ті вагаються»⁵⁹¹.

У листі до представника в Берліні Євгена Левицького від 16 вересня 1920 р. С. Витвицький теж повідомляв про виїзд делегації до Риги й одночасно наголошував, що військова група УГА генерала Кравса (1000 чол., з артилерією, кулеметами, 700 кіньми) у ці дні покинула Галичину, бо генерал Кравс «не міг погодитися з режимом Петлюри... аби ще раз задокументувати, що галичани не годяться на петлюрівський союз із поляками, які Східну Галичину вважають своєю провінцією»⁵⁹².

Двадцять п'ятого вересня делегація на чолі з К. Левицьким прибула до Риги, і 26 вересня Євген Левицький повідомляв Є. Петрушевичу про труднощі поїздки через Штеттін, а також про наради з делегацією в Берліні. Він знову звертав увагу на її незадоволення своїм статусом, що витікав з інструкції. Вона, зокрема, ставила питання про право домагатися формальної участі в роботі Мирної конференції як рівноправної сторони, що така участь не виключає участі у майбутній міжнародній конференції, заявляючи, що не має впевненості, що на цій конференції галицька справа буде вирішена «на нашу користь». Делегація просила телеграфічно внести відповідні зміни в інструкцію⁵⁹³.

Двадцять сьомого вересня Президія Ризької мирної конференції була надіслана «Декларація делегації ЗУНР до Президії мирної кон-

ференції в Ризі», в якій були викладені її державно-правові застереження⁵⁹⁴. У Декларації коротко викладалася історія виникнення суверенної державності у Східній Галичині, починаючи від її проголошення 19 жовтня 1918 р. Відзначалося, що: «дев'ятимісячною однушною обороною виявив наш нарід рішучу волю жити самостійним державним життям», і що «всякі утвердження, мовби населення Східної Галичини хотіло злуки з Польщею, незгідні з дійсністю. Противно, так українське населення (70%), як майже все жидівське (13%) і навіть значна часть польського населення, жадає самостійної східногалицької держави, яка дає повно культурні, суспільні, економічні і політичні свободи всім народам, що замешкують її територію. З цих причин всяке інше вирішування державної долі Східної Галичини проти виявленої вже волі населення було б ярким потоптанням загальнопризнаного права самоозначення народів». Далі йшов підпис: «Уповноважена Делегація Національної Ради Східної Галичини і її Правительства: др. Кость Левицький, президент делегації, Ернест Брайтер, посол міста Львова, др. Осип Назарук, др. Лука Мишуга – члени делегації».

Отже, основна ідея Декларації: Східна Галичина є самостійна українська держава, цього домагається її населення, що підтверджується дев'ятимісячною однушною обороною. І все ж у документі допущено нечіткість у формулюванні її заголовка: записано, що це є «Деклярація Делегації ЗУНР», а в тексті про таке утворення взагалі не згадується і підписаний він «Уповноваженою Делегацією Національної Ради Східної Галичини і її Правительства». Можна думати, що це було пов'язано з протистоянням, яке виникло між диктатором Є. Петрушевичем і С. Петлюрою у зв'язку з підписанням Варшавського договору і відмовою Директорії від Східної Галичини. Не випадково О. Назарук у своєму першому звіті С. Витвицькому від 28 вересня писав, що під час зустрічей у Ризі галичани «про ідею самостійности Галичини... не знали нічого, але відразу по розмові поставилися до неї можливо»⁵⁹⁵. Він також інформував, що «вже на засіданні конференції з 24 с. м. підніс Йоффе справу визнання демократичної (небільшовицької) Галичини і заявився за таким визнанням». Натомість Домбський відповів на те, «що галицька справа належить до домашніх справ Польщі», а в інформації для МЗС Польщі він писав: «Наш протест в справі Галичини прийнято мовчки. Ми зігнорували вручений нам протест, підписаний К. Левицьким, Брайтером й ін., що вимагав незалежної східногалицької держави»⁵⁹⁶.

А. О. Назарук писав у звіті: «Большевики домагаються плебісциту для Галичини по заключенню миру. Мав вражіннє, що вони уважають Галичину ціною мира для себе». Отже, уряд уже володів необхідною інформацією про стан справ у Ризі. Він також повідомив, що депеша, надіслана Президії конференції із Штеттіна від 21 вересня, була перехоплена польською делегацією і прихована від Президії конференції, тому і депеша, і нота були повторені та передані Д. Мануїльському, членові російсько-української делегації. Дехто помилково його називав наркомом закордонних справ УСРР. Це не відповідає правді. Таким він став у 1944 р. Цікаво відзначити, що О. Назарук був проти участі галицької делегації в роботі конференції, як це передбачено інструкцією, бо в іншому разі така участь могла бути розцінена як згода з відповідними рішеннями.

На конференції була присутня делегація УНР, але, як писав О. Назарук, «роля петлюрівської місії була рівна 0».

Делегація Галревкому, очолена М. Бараном, «враховуючи воєнне становище на фронті і необхідність миру, змушена була, – писав М. Баран, – відмовитися від дальшої боротьби за плебісцит в Галичині, вказавши в заяві, що претензії Польщі на Східну Галичину відбивають її імперіалістичні й анексіоністські тенденції»^{596а}.

Уряд ЗУНР вживав заходів до залучення на свій бік інших країн. 24 жовтня було надіслано звернення до міністра закордонних справ Чехо-Словаччини Е. Бенеша з проханням порушити клопотання перед країнами Антанти про відновлення суверенної ЗУНР. При цьому підкреслювалося, що Антанта може «покористуватися українським національним рухом як державотворчим фактором, на який може опертися будівництво української держави за Збручем»⁵⁹⁷. Тут же мовилося і про можливість використання Галицької армії, йшлося про відновлення в Україні демократичної влади. У цьому ж плані мав розмову з Е. Бенешем і представник ЗУНР у Празі С. Смаль-Стоцький. Зокрема, він наголосив, що завдяки відновленню ЗУНР «мала Антанта матиме базу, ключ і міст до сходу, коли Галичина стане самостійною і її позискається як члена «малої Антанти»⁵⁹⁸. У зв'язку з цим тоді ж порушувалось і питання про «слов'янський союз», зрозуміло, – без «поляків і москалів», які все ще імперіалісти і поки що до союзу з наскрізь демократичними державами не годяться. У цьому ж плані велася робота і в інших столицях Європи.

Враховуючи рішучий опір польської делегації і необхідність завоювання миру, російсько-українська делегація фактично відмови-

лась від своїх пропозицій щодо вирішення східногалицького питання і погодилася прийняти в прелімінарному мирному договорі демаркаційну лінію по ріці Збруч. Сьогодні відомо, що вже 23 вересня В. Ленін від імені пленуму ЦК РКП(б) телеграфував А. Йоффе: «Для нас уся суть в тому: перше, щоб мати за недовгий час перемир'я, по-друге, і головне в тому, щоб мати реальну гарантію справжнього миру за 10-денний строк. Ваше завдання забезпечити це і перевірити реальність гарантій справжнього виконання. Якщо ви забезпечите це, то давайте максимальні поступки аж до лінії по річці Шара, Огінському каналу, річках Ясельда та Стир і далі по державному кордону між Росією і Східною Галичиною»⁵⁹⁹. Отже, Галичина залишалася на захід від неї. Це викликало рішучий протест з боку галицької делегації. 7 жовтня вона надіслала спеціальну ноту протесту, в якій заявляла, що, будучи заступником легальної влади Східної Галичини, вона рішуче протестує проти «всякого хоч би лиш тимчасового розпоряджування землею Східної Галичини чи зі сторони Польщі, чи зі сторони Росії або України, бо всяке дотично східногалицької території рішення без згоди представників Національної Ради Східної Галичини є ярким насилуванням права самоозначення населення цієї території. І тому таке вирішення не може мати ніякого значіння та його ніколи наш нарід за важне не признасть»⁶⁰⁰. Таке рішення було б порушенням і міжнародних договорів про Східну Галичину.

Делегація протестувала проти розгляду питання про Східну Галичину «як внутрішньої справи Польщі, бо український нарід цієї території ще ніколи не хотів і не хоче належати до Польщі, реалізуючи своє державне право проти анексійних наступів Польщі». А далі вона підкреслила: «Справа державної самостійності Східної Галичини в найкоротшім часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією, згідно з волею населення цієї території».

Наступного дня була оголошена спільна нота протесту делегацій Білої Русі і Східної Галичини⁶⁰¹. У ноті відзначалося, що за прелімінарним договором здійснюється «безправне знасилування волі цілих народів, старі землі яких переторговано як приватну власність відповідно до забаганок зарозумілого імперіялізму»⁶⁰². Йшлося про Білу Русь, Східну Галичину, Холмщину, Волинь, Поділля. На окупованій Польщею українській землі «шаліє страшний імперіялізм, вигиблює десятки тисяч невинних людей, тисячі гинуть в польських тюрмах і таборах інтернованих, тисячі розстріляно або повішено за любов до рідного краю. Спалено і зрівняно з землею цілі полоси Білої Русі

і Східної Галичини. Тисячі людей з тих країн мусяло покидати свої хати і блукати без хліба і пристановища по цілій Європі...»⁶⁰³. І на закінчення спільної ноти заклик: «Поможіть нам в боротьбі о право до життя, дайте нам поміч в боротьбі за свободу». Під нотою підписи голови делегації Білої Русі Вацлава Ластовського і 3 її членів та Костя Левицького і 4 членів делегації Східної Галичини, в т. ч. й нового члена делегації о. Йосафата Жана. 8 жовтня делегація К. Левицького виїхала з Риги і 14 жовтня була вже у Відні. 21 жовтня О. Назарук звітував про роботу на конференції в Ризи перед членами УНРади.

Щодо урядової делегації УНР на чолі з сенатором Сергієм Шелухіним, то вона прибула до Риги 4 жовтня⁶⁰⁴, по дорозі на конференцію 29 вересня провівши зустрічі у Варшаві як з місією УНР, так і з співробітниками МЗС Польщі, і одержала запевнення, що делегація радянської України не буде допущена до переговорів. А тим часом, як повідомляв сенатор, делегація УСРР була визнана учасницею переговорів і 5 жовтня її підпис уже стояв під протоколом про підписання договору про перемир'я і прелімінарні умови миру⁶⁰⁵. Отже, Польща, союзниця УНР, як вважалося, визнала «інсценірований» радянською Росією «фіктивний совітський український уряд, надала йому міжнародне право існування і признала його своїм контрагентом, з яким тепер ділить українську територію і живий національний організм українського народу... Визнала міжнародне право існування Совітської України на місце Української Народної Республіки»⁶⁰⁶, – писав С. Шелухін. І вже 5 жовтня стало відомо, що «Польща взамін великих територіальних придбань од большевиків зобов'язалася ліквідувати уряд Української Народної Республіки». Таким було гірке визнання сенатора. Він закликав вжити відповідних заходів «в нашу користь», бо ж «УНР і її уряд, таким чином, залишаються в боротьбі проти Росії цілком ізольованими і всіма покинутими».

Для з'ясування істинного становища сенатор Сергій Шелухін і голова Варшавської місії УНР Борис Кедровський 7 жовтня зустрілися з Яном Домбським, який заявив, що позиція поляків продиктована «неминучою потребою миру»⁶⁰⁷ і що нібито ці дії були погоджені з міністром УНР А. Лівичьким. Я. Домбський заявив, що «українці однині мусять покладатися тільки на власні сили, а Польща свої обов'язки по договору визнає виконаними». Таким було відверте визнання посланця Варшави про кінець союзу Петлюри – Пілсудсь-

кого. З прибуттям до Риги полковника Дітковського сенатор збирався покинути Мирну конференцію, бо з підписанням перемир'я вважав «своє перебування в Ризі далі поки що безцільним».

П'ятнадцятого жовтня Сергій Шелухін надіслав звіт безпосередньо шефові дипломатичної служби УНР Андрію Лівичькому, в якому підвів підсумки своєї місії і загальної ситуації в Ризі. В цьому звіті сенатор багато уваги вділив аналізу політики Польщі, яка здійснює «імперіалістичні завдання – хоче забрати собі якомога більше чужих територій»⁶⁰⁸. Він рішуче проти підписання прелімінарного миру делегацією УНР, але й далі продовжує писати про «союзні і добрі відносини з поляками». Проаналізувавши дипломатичну тактику, починаючи від переговорів у Бересті, сенатор чітко висловився щодо більшовиків: «вони, розуміється, і не думають виконувати договору».

Після довгих торгів, обміну нотами і деклараціями 12 жовтня 1920 р. у Ризі був підписаний між РРФСР та УРСР, з одного боку, і Польщею – з другого, договір про перемир'я і прелімінарні умови миру. Договір мав преамбулу і 17 статей. Важливе значення договору – припинення воєнних дій на фронті і визнання України та Білорусії суверенними державами, суб'єктами міжнародного права. Рішуче негативна його роль – визнання східного кордону Польщі по східних межах Рівненського повіту і річці Збруч, внаслідок чого Західна Волинь, Східна Галичина й інші західноукраїнські землі залишилися під польським володінням⁶⁰⁹.

Маємо два важливі документи, в яких дається аналіз договору.

У листі уповноваженого для закордонних справ Степана Витвицького львівській делегації УНРади від 15 жовтня він детально зупиняється на ході переговорів у Ризі та їх підсумках на підставі звіту делегації ЗУНР, що 14 жовтня повернулася з Риги до Відня.

Першим успіхом роботи делегації була інформація для світової преси, зокрема преси країн Антанти, про дійсний стан східногалицької проблеми, бо, як писав С. Витвицький, «виявилось, що за границя досі ще не є про нас точно і правдиво поінформована»⁶¹⁰. По-друге, «більшовики на переговорах виступили з домаганням визнання самостійності Східної Галичини» і остаточне вирішення питання шляхом плебісциту всього населення. Але він тут же наводить думку В. Винниченка, що «російські більшовики не бажають самостійної Східної Галичини, ні її прилучення до радянської України». Правда, після підписання прелімінарного миру більшовицька делегація говорила, що рішення про кордон не остаточне, і більшовики «будуть

дальше обстоювати самостійність Східної Галичини»⁶¹¹. С. Витвицький надає певного значення факту визнання обома радянськими делегаціями самостійності Східної Галичини.

Досягненням делегації було підписання договору з Білорусією про спільні дії і спільна нота протесту обох делегацій, про яку вже йшлося.

С. Витвицький висловив сподівання, що східногалицьке питання буде вирішене Антантою, про що інформував представник уряду в Парижі після розмов з «шефом російського відділу» МЗС Франції. Щодо Лондона, то звідти поінформував «дотичний референт нашої справи в англійським МЗС», що «Англія тепер для нас нічого зробити не може».

Після аналізу обставин навколо справи Східної Галичини уповноважений для закордонних справ дійшов висновку, що «ніяка з держав Антанти в теперішнім політичному положенню не схоче утруднювати становище Польщі видвиганням галицької справи».

Щодо підсумків діяльності делегації УНР у Ризі, то сенатор С. Шелухін доповідав міністру закордонних справ УНР про невдачу своєї місії «через нас самих і через поляків»⁶¹², які спочатку дотримувалися умов союзу, а коли здобули перемогу над військами радянської Росії (т. зв. чудо на Віслі), з Москви надійшов наказ для російсько-української делегації підписати мир і «згодитися на всі умови». Поляки «в своїх цілях в Ризі визнали фіктивний уряд совітської України» і «дбали тільки про власний інтерес, пожертвували нами для власних егоїстичних цілей і рішили використати момент і ситуацію для досягнення своїх імперіалістичних завдань»⁶¹³. Сенатор мав на увазі загарбання чужих земель за згодою договірних сторін, зрозуміло, без участі народів, що їх населяють.

Щодо причин поразки «через нас самих», то С. Шелухін мав тут на оці повільність і неорганізованість у підготовці місії, відсутність чітких домовленостей щодо дій польської сторони, яка обіцяла свою підтримку як щодо участі делегації УНР в роботі конференції, так і невизнання делегації радянської України і мала домагатися від росіян «очищення української території од московських большевиських військ»⁶¹⁴.

П'ятого жовтня сенатора прийняв польський посол у Ризі Каменецький, який «запевняв у попередній дружбі поляків і в тім, що... ніяких умов, шкідливих для УНР і її уряду, не приймуть і не підпишуть». Проте вже наступного дня стало відомо, що саме 5 жовтня

було підписано протокол, за яким радянська Україна визнавалася договірною стороною на переговорах.

Шостого жовтня відбулася зустріч С. Шелухіна з Я. Домбським, з якої стало зрозуміло, що якийсь представник уряду УНР не заперечував полякам проти визнання делегації радянської України. Отже, представники одного й того ж уряду відстоювали різні принципи і через це, як писав сенатор, «сю атмосферу відчули вже французи, англійці і американці, в чім я переконався, і через її існування вважають саму українську справу якоюсь авантюрою і несерйозною, через що і з урядом не хочуть зав'язувати зносини, мати зв'язки і робити визнання»⁶¹⁵. С. Шелухін з обуренням пише: «сеї сумний для нас факт треба знищити як протидержавне, абсолютно недопустиме і шкідливе явище»⁶¹⁶.

Цікаву інформацію про настрої делегації радянської України у Ризі читаємо у звіті Раймонда Нігольма від 9 листопада 1920 р. про зустріч Б. Кедровського з його давнім знайомим Д. Мануїльським. Саме під час цієї зустрічі Дмитро Мануїльський заявив, що «вважає за конечне відстоювання незалежності Східної Галичини»⁶¹⁷.

І все ж, як видно з підписаного прелімінарного договору, радянські делегації України і Росії відмовилися від чітко зайнятої позиції щодо долі Східної Галичини. Тепер єдина надія покладалася на Лігу Націй.

6. Міжнародні органи і Східна Галичина

Двадцять восьмого листопада 1920 р. Лізі Націй була надіслана нота під титулом «До високого Союзу Народів!» з додатком «Мотивування ноти Української Національної Ради Східної Галичини, предложеній Союзу Народів» (на 12 стор.). У преамбулі до ноти йдеться про високі ідеї справедливості і всесвітнього миру, а далі підкреслюється, що «в ім'я рятування життя українського народу Східної Галичини, який вмирає під насильною польською окупацією, Українська Національна Рада, вибрана на основі права голосування переважачою більшістю населення Східної Галичини, як одинока легальна репрезентація того краю, звертається до високого Союзу Народів з представленням отсих своїх домагань...»⁶¹⁸.

Чого ж домогалася УНРада від Ліги Націй? По-перше, права на національне самовизначення, щоб відповідно до волі українського народу жити самостійним державним життям у реституйованій (відро-

джений) після розпаду Австрії своїй давній галицькій державі, на своїй національній території, яка має всі умови для державної самостійності, а незламність своїх «змагань до свободи доказав український нарід оружною оборонною боротьбою перед заборчими посяганнями Польщі». Отже, йшлося про визнання незалежності Східної Галичини.

По-друге, Ліга Націй повинна сприяти якнайшвидшому здійсненню цього права згідно з принципами миру, проголошеними державами-переможницями в ім'я збереження життя українського народу і в інтересах миру на Сході Європи.

По-третє, до часу вирішення долі Східної Галичини Ліга Націй в ім'я людськості мала б узяти в оборону український народ Східної Галичини від постійної екстермінації (внищення), що її здійснює завойовницька Польща, і не допустить, щоб тимчасова адміністрація була доручена Польщі, цьому «відвічному ворогові українського народу».

По-четверте, до часу вирішення долі Східної Галичини Ліга Націй мала б гарантувати, що влада в краї буде уконституйована місцевим населенням у відповідності з його національним складом і здійснюватиметься під протекторатом міждержавної комісії.

П'ятий пункт передбачав допуск УНРади до заступництва інтересів населення Східної Галичини перед Лігою Націй та що її буде вислухано перед будь-яким рішенням у справі Східної Галичини⁶¹⁹.

Ноту підписали Євген Петрушевич, Президент УНРади Східної Галичини, і члени делегації до Ліги Націй К. Левицький, С. Витвицький та Е. Брайтер.

До ноти додавалося її «Мотивування», що мало чотири розділи. В розділі «Територія і населення» було окреслено територію і наведено статистичні дані: територія – 55 тис. кв. км, населення, за уточненими даними, – 5.449.000 чол., в т. ч. українців – 4.055.000 (74,4%), поляків – 659.000 (12,1%), євреїв – 670.000 (12,3%), німців – 65.000 (1,2%).

Важливою частиною «Мотивування», крім національного складу населення, був «історичний вивід», тобто історія краю від часів староукраїнської (Київської) держави до утворення 19 жовтня 1918 р. Української Національної Ради і проголошення Західно-Української Народної Республіки. В цьому розділі були висвітлені й рішення Паризької мирної конференції, зокрема від 25 червня 1919 р. про згоду на тимчасову окупацію Східної Галичини до ріки Збруч, і Статут

Східної Галичини, за яким значна частина краю (6 українських повітів і Лемківщина) відходила до Польщі. Статут УНРада опротестовувала як протиправний, посилаючись на Севрський договір від 10 серпня 1920 р., який визнає Східну Галичину «окремою правно-державною одиницею». На Ризькій мирній конференції делегації радянської Росії і радянської України теж визнавали державну самостійність Східної Галичини, хоч за прелімінарним миром вона й залишалася поза тимчасовою демаркаційною лінією. Однак ця конференція не може вирішувати долі Східної Галичини, бо це справа міжнародна.

Великий розділ був присвячений викриттю польського окупаційного режиму в усіх сферах суспільно-політичного, соціального, економічного і морального життя. Він був найбільшим (4 стор.) і містив такий висновок: «Отсі коротко вичислені факти доказують, що Польща визискує для своєї користи безправний окупаційний режим в Галичині, щоби винищити українське населення. На очах культурного світу вигибає 4.000.000 українців»⁶²⁰.

Отже, УНРада протестувала перед новим міжнародним форумом – Лігою Націй проти спроб без відома і згоди народу Східної Галичини вирішувати її долю. На засідання сесії Ліги Націй, що працювала в Женеві від 15 листопада до 15 грудня 1920 р., прибула і вже згадана делегація УНРади на чолі з Президентом Є. Петрушевичем. Завданням делегації було поставити питання про тяжку долю народу Східної Галичини під польським окупаційним гнітом і надання їй незалежності. Тобто делегація мала діяти у світлі ноти від 28 листопада.

Спочатку виникла проблема навколо підстав для внесення східногалицького питання до порядку денного. Потрібен був ініціатор, щоб поставити це питання в Лізі Націй. Українська делегація, враховуючи той факт, що й тут вирішальна роль належить Антанті, не поспішала зі своїми проблемами на форум, а розпочала розвідку в колах Ліги Націй. Відбулися зустрічі з представниками Англії, Франції, Італії та Японії, з президентом Ліги Націй Гімансом і представниками Генерального секретаріату, яким детально викладено суть справи і вручено копії надісланої ноти і мотивування до неї, як також нові факти про тяжкий окупаційний терор. З офіційної інформації видно, що всюди поставилися з «великими симпатіями до нашої справи»⁶²¹. З проведених бесід зроблено висновок, що Польща втрачала підтримку з боку країн Антанти. У женеvській пресі були опубліковані надіслані УНРадою нота і мотивування до неї. Серед

членів Ліги Націй панувала думка, що Польща одержала лише право на ведення бойових дій до Збруча, а на адміністрування краєм потрібно мати окрему угоду з країнами Антанти. Отже, вона є лише «фактичним окупантом», що стверджують документи Паризької мирної конференції і Севрський договір.

З інформації від 18 грудня довідуємося про можливі найближчим часом зміни в персональному складі уряду. К. Левицький мав очолити уряд для справ закордонних, О. Назарук – преси і пропаганди, С. Витвицький – член уряду без портфеля одночасно мав бути керівником представництва в Парижі і Лондоні.

У ці ж дні розповсюджено лист Міністерства закордонних справ УНР від 14 грудня 1920 р. за підписом міністра Ніковського і директора департаменту іноземних зносин Кільника для посольств і дипломатичних місій УНР, в якому з'ясувалась урядова позиція щодо міжнародно-правового статусу Східної Галичини. Це було важливо, оскільки і на міжнародних форумах, і в урядових колах, і в пресі питання постійно порушувалося. Тим більше, що «верховній владі, яку представляє п. Головний Отаман, і урядові УНР, – зазначалося в листі, – деякі кола українського громадянства роблять закиди, начебто вони зріклися Східної Галичини і віддали її під панування Польщі»⁶²². Одночасно представники Польщі, мовилося в листі, навпаки, намагаються схилити представників УНР до прийняття формули, що «Україна без Польщі існувати не може, Польща – без Галичини». Отже, вони, представники УНР, «мусять переконувати уряди чужоземних держав, особливо англійський, який вороже ставиться до імперіалізму Польщі, що Галичина мусить належати Польщі»⁶²³.

МЗС УНР намагалося показати, що питання Східної Галичини після розвалу Австро-Угорщини «підпадало вирішенню союзних та заприязнених держав, себто точно сказати, рішенню Найвищої Ради (стаття 91 Сен-Жерменського договору)». І далі наводяться рішення цієї ради щодо Східної Галичини від 25 червня, 11 липня та 20 листопада 1919 р., за якими Антанта «застерігала собі права рішити цю справу пізніше (а до часу рішення віддала Східну Галичину під дальшу окупацію Польщі)». Таким чином, з'ясовує міністерство, «справа Східної Галичини була і є об'єктом міжнародного права та його диктуючих тепер міжнародних чинників, і вона не могла і не може бути вирішена ні волею населення, ні тим більше квітневим договором уряду УНР з урядом Речі посполитої Польської»⁶²⁴. Далі міністерство пише, що уряд УНР не міг вирішувати долю Східної Галичини

ні на засадах міжнародного права, ні з урахуванням «державно-правної окремішності Східної Галичини».

Втім, як уже відзначалося, ще 1 грудня 1918 р. було підписано (тут у листі помилкова дата 2.XII.1918 р.) прелімінарний договір про об'єднання двох держав, 3 січня 1919 р. прийнято Закон Української Національної Ради про злуку ЗУНР і УНР, а 22 січня 1919 р. урочисто оголошено універсал Директорії УНР про злуку двох республік в одну єдину Українську Народну Республіку, і цей акт було привселюдно освячено на Софіївській площі у Києві і ратифіковано 23 січня Трудовим конгресом. Ці останні факти чомусь не згадуються в цьому листі. Навпаки, підкреслюється, що «фактичної злуки зовсім не переведено, і Західно-Українська Республіка лишилася і надалі самостійною і незалежною». Цю тезу автори листа намагаються аргументувати тим, що згаданими актами було передбачено, що до часу скликання Установчих зборів обох республік найвищу законодавчу владу на території Західної Облaсті УНР залишала за собою УНРада, а виконавчу і військову – Державний Секретаріат, перед нею відповідальний. Враховуючи ці положення Акта злуки, Східна Галичина фактично забезпечувала собі державно-правну окремішність, тому, мовляв, вирішення її долі залежить від міжнародних чинників, які безпосередньо візьмуть до уваги волю населення цієї країни. І висновок: уряд УНР «не міг ні насильно відірвати, ні зрікатися на користь Польщі Східної Галичини і визначаючи західні кордони в декларації Української дипломатичної місії в Річі Посполитій Польській від 2 грудня 1919 р., і після того, в політичному договорі від 21 квітня 1920 р., не мав ні права, ні наміру передрішати питання про політичне становище Східної Галичини»⁶²⁵.

Отже, уряд УНР тут намагається уникнути відповідальності за антидержавні й антинаціональні вчинки своїх політиків, які, задля досягнення своїх амбітних цілей, зреклися великого Акта злуки, що був втіленням мрій цілих поколінь.

Правда, після декларації уряду УНР від 2 грудня 1919 р. і пізніших актів про західний кордон УНР по річці Збруч, що було рівнозначно з відмовою від об'єднання нації в одній єдиній, суверенній Українській Народній Республіці, і в урядових колах ЗУНР почали все частіше говорити про «окремішність», «самостійність», «незалежність», зрозуміло, з посиланням на відомий пункт Закону УНР від 3 січня 1919 р., який залишав за властями ЗУНР певні права у самостійному вирішенні питань своєї політики. Ось характерний, з цього приводу влас-

норучно написаний лист Є. Петрушевича від 31 липня 1920 р. С. Томашівському, що був тоді представником ЗУНР у Парижі. Це була відповідь на його письмовий запит від 29 липня: «Вашу депешу від дня 29/7 1920, в якій домагається відповіді на питання: «самостійність чи неутралізація», я одержав. Сьогодні отримав копію Вашої ноти з дня Париж, 19 липня 1920 р., яку Ви вже доручили Мільєранові і Сфорцу, а в якій доносите французькому і італійському правительству, що нашим домаганням є уконституювання Східної Галичини як неутральної держави під протекторатом Союзу Народів»⁶²⁶. І далі він доручав своєму представникові в Парижі: «Прошу Вас обстоювати повну самостійність Східної Галичини. Допускаємо однак згода на неутралізацію Східної Галичини під гарантією (підкреслено в листі – О. К.) Союзу Народів чи держав коаліції в змислі, н. пр., передвоєнної неутральности Бельгії (підкреслено в листі – О. К.). Се тоді, коли би перше домагання не вдалося вдержати. В крайнім случаю, коли би ні повна самостійність, ні така (підкреслено в листі – О. К.) неутралізація не були здійсненими, можна би погодитися на протекторат (підкреслено в листі – О. К.) Союзу Народів, на який Ви вже згодилися у Вашій ноті з 19/7 1920»⁶²⁷. Далі диктатор справедливо нарікає, що «таку заяву (про нашу згоду на той протекторат) могли би Ви зложити шойно на основі уповноваження уряду. Поки що уряд уважає таку заяву передчасною». Є. Петрушевич просив С. Томашівського надіслати йому пояснення, що спонукало подати ноту від 19/7. 1920, «не спитавши уряду», та вимагав «надіслати мені проєкт мотивів тої ноти, який наміряєте внести додатково, до затвердження».

Потрібно відзначити, що в цьому листі маємо чітко викладену доктрину першої особи в державі в боротьбі за державно-правовий статус Східної Галичини. Про це свідчили і наведена нота Лізі Націй, і нота Мирній конференції на ім'я Ллойда Джорджа від 15 серпня за підписом Є. Петрушевича як президента УНРади Східної Галичини, в якій міститься домагання, щоби «Ваше правительство на основі порозуміння з іншими союзними державами визнало державну самостійність Східної Галичини, реалізуючи тим способом із своєї сторони право українського народу на самовизначення»⁶²⁸. При цьому підкреслювалося, що таке визнання і зорганізування Східної Галичини як самостійної держави «здержить похід російських військ проти заборчої Польщі», яка посягає на чужу етнографічну територію і тим «продовжує дальший пролив крові», це здержить поширення дезорганізації господарського і політичного життя й надалі усуне

можливість збройних територіальних конфліктів Польщі й Росії, доведе до сконсолідування «господарсько-суспільних і політичних відносин на Україні і до витворення тим способом політичної сили, яка стане гарантією для вдержання політичної рівноваги на сході Європи». Отже, країни Антанти зацікавлені в «негайному задоволенні основного права українського народу Східної Галичини на державну самостійність»⁶²⁹. Це змусить і російські війська покинути Східну Галичину й не дасть змоги Польщі встановити свою адміністрацію на цій землі на основі мандату країн Антанти. Закінчується нота заявою, що «визнання державної самостійности тої України являється *негайною konieczністю*» (два останні слова виділені в оригіналі. – О. К.).

З огляду на таку позицію, з офіційних документів почали зникати раніше усталені назви держави «ЗО УНР» і «ЗУНР», а натомість з'являються «Східна Галичина», «Галицька республіка», а замість УНРада – «Національна рада Східної Галичини», ба навіть підпис «Президент Національної ради Східної Галичини», хоч офіційно така рада ніколи не обиралася, а була обрана УНРада, в якій діяло 3 делегації. Правда, офіційні правові рішення урядових органів з належною правовою аргументацією вказаних змін ніде нам не зустрічалися. Траплялося й так, що над документом стоїть назва однієї держави, а вже внизу, у підписах, – інша. І таке зустрічається частенько. Правда й те, однак, що у відносинах ЗУНР з міжнародними організаціями та іноземними країнами не виникало непорозумінь навколо цього питання. Отже, внесені зміни не тягли за собою якихось правових наслідків.

Українська Національна Рада, покладаючись на авторитет і добропорядність Ліги Націй, не одержавши відповіді на ноту від 28 листопада 1920 р., 12 лютого 1921 р. надсилає їй нову ноту, в преамбулі до якої нагадує про свою попередню ноту з «просьбою допомогти Східній Галичині до можливо скорого здійснення права національного самовизначення... та взяти в оборону український нарід Східної Галичини негайним усуненням самовільної польської окупації».

Що ж висувалося у новій ноті? Підтверджено положення, що доля Східної Галичини ще не вирішена Верховною Радою Мирної конференції, постанова якої від 25 червня 1919 р. надавала Польщі право «продовжити свої воєнні дії проти большевиків по ріку Збруч, але під виразним застереженням, що цим не пересуджується політично-го становища Східної Галичини» і що «Східна Галичина найшлася

під фактичною окупацією Польщі», що постановою від 11 липня 1919 р. «прирекла Найвища Рада Мирної конференції право самозначення населення Східної Галичини, не означуючи речинця, в котрім це право буде переведене», що за Сен-Жерменським договором від 11 вересня 1919 р. території Австро-Угорщини поза Австрією, які «не призвані ніякій державі», «переходять на держави Антанти, то значить до розпорядимости Найвищої Ради Мирної конференції», що Західну Галичину ухвалою від 8 грудня 1919 р. передано Польщі, а «щодо Східної Галичини, котра є етнографічною українською територією зі значно переважаючою більшістю українського населення», не видано до нинішнього дня ніякого рішення, як також не була вона вирішена і на конференції у Спа, що Севрським мирним договором від 10 серпня 1920 р. «стверджено, що Східна Галичина є окремою державною територією, але що остаточно не вирішено про її державне становище», і, нарешті, що на конференції в Ризі 27 вересня радянська Росія заявила, що й вона «визнає державну незалежність Східної Галичини», але через позицію делегації Польщі питання державного її статусу не вирішено. Отже, прийшла пора, коли після тяжких часів тимчасової польської окупації питання треба вирішити на основі принципу самовизначення, надавши Східній Галичині статус «самостійної держави»⁶³⁰.

Українська Національна Рада повідомляла, що з аналогічним проханням вона звернулася з нотою від 8 лютого і до Верховної Ради Мирної конференції.

У прикінцевій частині ноти знову висловлювалася вимога до Ліги Націй у світлі загально визнаного права народів на самовизначення і з огляду на безправні обставини, в яких «загибає український нарід під польською окупацією», заявитися за якнайшвидшим здійсненням цього права згідно з принципами миру, проголошеними країнами-переможцями, та в цілі збереження життя українського народу вжити заходів до негайного усунення польської окупації⁶³¹.

Сподівання збулися лише частково. Рада Ліги Націй 23 лютого 1921 р. на засіданні в Парижі, після доповіді голови Ради бельгійця Павла Гіманса, розглянула справу правно-державного становища Східної Галичини. Було опубліковане з цього приводу офіційне комюніке, в якому стверджувалося, що на основі договору в Сен-Жермені Галичина перейшла під суверенітет головних коаліційних і усоюзнених держав, які мали вирішити її майбутню державну належність. Західну Галичину, заселену переважно поляками, Верховна Рада пе-

редала Польщі, а рішення щодо Східної (руської, української) Галичини «відложено аж до того часу, поки положення Східної Європи, якої інтегральною частиною являється Східна Галичина, не стане нормальним, і в тій цілі Верховна Рада «бажала зберегти національне правительство Східної Галичини», але «Польща стреміла все до анексії цього краю і, всупереч волі Мирної конференції, опанувала його по завзятій 9-місячній боротьбі проти українців». Східна Галичина «найшлась в стані хронічної безправности», а польський уряд розглядав її «як інтегральну частину Польщі, проводячи систематичні зміни в її політичній, економічній і етнічній структурі і акти насильства, що суперечать принципам справедливости і гуманности»⁶³². Отже, комюніке містить чітке твердження, що на Східну Галичину поширюється суверенітет країн Антанти.

Щодо постанови Ради Ліги Націй, то вона була короткою і лаконічною, а її суть зводилась до таких положень: 1. Східна Галичина лежить поза межами Польщі. 2. Польща не має мандату на цю територію від Ліги Націй. 3. Східна Галичина не підпадає і під дію Гаагської конвенції про права і обов'язки окупанта, позаяк вона прийнята, коли не було ще самостійної Польщі. 4. Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, «якої сувереном є держави Антанти (ст. 91 договору в Сен-Жермені), і тому «Рада Союзу Народів рішає предложені їй домагання дотично правного становища Галичини і відносини в тім краю відступити Раді Амбасадорів»⁶³³.

Таким чином, Рада Ліги Націй визнала, що сувереном Східної Галичини за міжнародно-правовими нормами й далі залишаються країни Антанти у Парижі, що Польща є лише тимчасовим військовим окупантом і що справу її правно-державного статусу вона передає Раді Послів країн Антанти у Парижі, які й мають її вирішити. Отже, Ліга Націй відмовилася розглянути ноти Української Національної Ради по суті, а справу цю передала тій же Антанті, яка й вирішувала її відразу після закінчення світової війни. Вирішити її Рада Ліги Націй доручила новому органу – Раді Послів 5 країн Антанти у Парижі (США, Англії, Франції, Італії, Японії).

Певний інтерес для розуміння значення цієї постанови має думка МЗС Польщі. 8 березня у Варшаві відбулося засідання начальників його політичних відділів. З протоколу цього засідання довідуємося, що Польща вважала розгляд східногалицького питання на сесії Ради Ліги Націй неправомірним, оскільки Східна Галичина не була членом Ліги Націй і оскільки на цьому не наполягали ні

Польща, ні жоден з членів Ліги Націй⁶³⁴. І все ж Рада Ліги Націй прийняла до розгляду «русинські документи», які разом із своїм баченням проблеми передала Раді Послів Антанти. Щодо реакції польської сторони, то за дорученням уряду вона не заявила свого протесту, позаяк, мовляв, позивач «не здобув жодного позитивного наслідку». Це, звичайно, не зовсім так, бо рекомендації Ради були на користь Східної Галичини, хоч і не вирішували питання до кінця. Ще одна важлива деталь: представник Польщі в Лізі Націй Ашкеназі не був допущений на засідання, на якому розглядалася ця справа. Варто відзначити й те, що Артур Бальфур від імені МЗС Великої Британії у виступі на сесії теж заявив, що Польща є лише тимчасовим окупантом Східної Галичини⁶³⁵.

Постанова Ради Ліги Націй зустріла позитивну оцінку галицької суспільності, оскільки ряд її положень відповідав оцінкам, зафіксованим у нотах УНРади⁶³⁶.

Тепер стало зрозумілим, у чийй компетенції перебуватиме справа. І вже 28 лютого 1921 р. Євген Петрушевич надсилає Раді Послів від імені УНРади Східної Галичини свою першу ноту про невирішення економічного питання після розпаду Австро-Угорщини, де, зокрема, йшлося про поділ залізничного парку Австро-Угорщини між країнами, що утворилися на її території, а також про справу незаконного використання Польщею воєнної позики Австро-Угорщини на території Східної Галичини, що було порушенням міжнародних правових норм (ст. 205 Сен-Жерменського договору), оскільки цю позику могла використовувати лише Східна Галичина⁶³⁷.

УНРада Східної Галичини і її президент продовжували надсилати свої ноти і Верховній Раді Мирної конференції. Так, 3 березня 1921 р. на її адресу була надіслана чергова велика нота стосовно справедливого вирішення державно-правового становища Східної Галичини. «Якраз тепер, – читаємо в ноті, – прийшов вже вказаний час на остаточне вирішення становища Східної Галичини»⁶³⁸. Підставою до нового подання стало те, що радянська Росія зреклася Східної Галичини на Ризькій мирній конференції, а згідно зі ст. 91 Сен-Жерменського договору єдино Верховна Рада компетентна вирішувати питання про долю Східної Галичини, більшість населення якої домагається визнання незалежності своєї країни, тим більше, що польська окупаційна влада «винищує автохтонне населення». А вирішення цього питання стало б «важним етапом для консолідації міждержавних відносин на сході»⁶³⁹. Це мало терміновий

характер, оскільки, як відзначалося в ноті, «в останнім часі виринають щораз більші чутки про приготування совітської Росії до воєнного поступу на захід Європи». Далі йшлося про роль Східної Галичини як «захисника середньої Європи перед більшовицькою інвазією» в разі воєнного конфлікту.

Отже, як бачимо, жупел більшовизму, услід за Польщею, але вже в своїх інтересах, намагається використати і Є. Петрушевич. Він обіцяє zorganizувати в цілі оборони кількасоттисячну галицько-українську армію, яку потрібно терміново створити, бо вона надасть «неоціненну послугу середній Європі, Польщі та Румунії». Тут навіть розписано конкретні стратегічні й тактичні завдання цієї армії. Зрозуміло, що для створення такої армії потрібна незалежна Східна Галичина, бо «способне до оружжя населення Східної Галичини ніколи не піде у боротьбу проти большевиків, доки не буде мати своєї свободи і спромоги у своїй національній армії за свою справу боротися». Що ж до мобілізації його до польської армії, то це може мати протилежні наслідки – воно може в крайній розпуці помститися на польських гнобителях.

Є. Петрушевич попереджав Верховну Раду, що орієнтація на С. Петлюру, щоб за його допомогою залучити галичан до військової служби, є хибна, бо «Петлюра є між українським населенням Східної Галичини найбільше зненавидженим чоловіком, котрий минулого року обороняв Польщу, яка гнеє і винищує український нарід на його території». Далі йшли звинувачення на адресу петлюрівської армії, яка «огидним способом обходила з братнім українським населенням Східної Галичини: рабуючи його майно, мордуючи невинних та виступаючи з всякого роду погромами, наче організована банда розбійників, і тому українське населення відчуває оправдану відразу до Петлюри і його війська». Як на нашу думку, таку необ'єктивну характеристику дав колишній член Директорії, а тепер диктатор ЗУНР Є. Петрушевич Головному Отаманові і його армії, мабуть, для того, щоб схилити Верховну Раду на свій бік, домогтися визнання незалежності Східної Галичини і створення нової галицько-української армії, за основу якої він радив узяти 10 тис. жовніврів і 1,5 тис. старшин, що були в таборах інтернованих у Чехо-Словаччині. До них долучилися б інтерновані з аналогічних таборів у Польщі, Румунії, Болгарії та нові кадри з новобранців у Східній Галичині. Таким чином можна було б, на думку Є. Петрушевича, створити 400-тисячну армію. В ноті підкреслювалось, що все це може зробити

УНРада Східної Галичини зі своїм урядом, якби мала змогу «запровадити правильний лад в адміністрації, як також мілітарну охорону сеї території під протекторатом держав Антанти». Отже, мова йшла про усунення польської окупації, визнання незалежності галицької державності і впровадження влади УНРади Східної Галичини та її уряду «під протекторатом держав Антанти». Закінчувалася нота пропозицією, якщо ці положення підходять для Антанти, запросити делегатів УНРади для «ближшого узасадження і вияснення сего стратегічно-політичного пляну»⁶⁴⁰. У ноті виявилася крайня амбіційність автора щодо оцінки С. Петлюри.

Є. Петрушевич, намагаючись засвідчити свою вірність Антанті, заявляв про згоду на охоронця середньої Європи, в т. ч. й Польщі, навіть під протекторатом Антанти, щоб здобути її підтримку і визнання. Щодо розмов про агресію радянської Росії на «захід Європи», то це був, як нам здається, тактичний хід, шантаж, розрахований на відповідну реакцію країн Антанти. Адже ніяких ознак підготовки такої агресії після Риги не було помітно. Навпаки, розорена світовою і громадянською війнами Росія потребувала миру і, як було всім відомо, директивними органами більшовицької партії і радянської влади були прийняті постанови про курс на мирний перепочинок. В даному разі цей тактичний крок не приніс позитивного результату для авторів ноти.

Через один день, 7 березня, за тим же підписом була надіслана нота Раді Послів у Парижі, написана власноручно К. Левицьким. У ноті нагадувалося про постанову Ради Ліги Націй від 23 лютого про те, що сувереном Східної Галичини далі залишається Антанта, а тим часом населення Східної Галичини «безнастанно обезпокоєне і переслідуване польською окупаційною владою» та «уже від двох років є предметом безперервних тисячних конфіновань, інтерновань, ревізій, арештовань, в'язнень і самовільних засудів зі сторони польських окупаційних урядів... у Східній Галичині під польською окупацією нема ні спокою, ні безпечности майна, ні спромоги життя!»⁶⁴¹.

Щоб унормувати життя краю та повернення назад біженців, у відповідності зі ст. 92 Сен-Жерменського договору, до часу вирішення державного статусу Східної Галичини Є. Петрушевич від імені УНРади Східної Галичини просить утворити у Відні Комісію держав Антанти для заступництва інтересів Східної Галичини після ліквідації Австро-Угорщини, як також представництво Антанти у Львові, яке до остаточного вирішення державного становища Схід-

ної Галичини відстоювало б суверенні права населення від її імені. Як бачимо, вже йшлося про передачу суверенних прав над Східною Галичиною окремому представництву, утвореному Антантою. Однак і на цю ноту, як і на попередню, відповіді не було.

Саме в ці дні делегація американських українців відвідала нового президента США Воррена Гардінга і висловила прохання, щоби він, як повідомляла газета «Ocean» від 11 березня, «подав свою допомогу українському народові, який протягом чотирьох літ героїчно бореться проти чужого ярма... аби Сполучені Держави Північної Америки признали українському народові право самовизначення і аби висвободили 5 мільйонів українців Східної Галичини від завойовницького польського ярма»⁶⁴². Президент у своїй відповіді заявив, що Америка не перестане ніколи бути справедливою для всіх народів та не відмовить у допомозі переслідуванім. Далі він запевнив, що США «будуть мати ва увазі бажання східногалицького громадянства, право на самовизначення якого не може бути ніколи ніким знасилуване»⁶⁴³. Цю обнадійливу заяву з радістю зустріли українці в Америці і на батьківщині. Але далі заяви справа не пішла.

Дванадцятого березня Раді Послів надіслано нову ноту, на цей раз у справі порушення Польщею міжнародно-правового становища Східної Галичини. Зокрема, польські власті застосовували на цій тимчасово окупованій території закони, ухвалені польським сеймом у Варшаві, котрі не визнаються українським населенням (закони про кооперативні організації, про товариства та ін.)⁶⁴⁴. Цікаво відзначити, що під цим документом уже стояв підпис Є. Петрушевича як «Президента УНРади ЗУНР».

Того ж дня і на ту ж адресу надіслано ще одну велику ноту про порушення польськими властями громадянських прав у різних сферах внутрішнього життя Східної Галичини: самосуди, побиття громадян, безправні присуди і т. п.⁶⁴⁵. Ще інша нота стосувалася безправного розпуску шкільної краєвої ради⁶⁴⁶. 30 березня надіслано ноту про зв'язчу розправу над відомим українським композитором о. О. Нижанківським, якого в ніч із 21 на 22 травня 1919 р. розстріляли польські солдати, а тепер справу вимагали розслідувати⁶⁴⁷.

Аналогічних нот і фактів про терор окупантів безліч. Значна їх частина була опублікована у спеціально виданій українською та англійською мовами «Кривавій книзі»⁶⁴⁸.

На переговорах у Ризі в березні 1921 р., як відомо, радянська Росія і радянська Україна спочатку визнавали суверенітет Східної

Галичини і домагалися цього від Польщі, але потім погодилися з вимогою польської делегації, і державний кордон за Ризьким договором був установлений по р. Збруч, Східна Галичина й інші західноукраїнські землі залишилися під окупацією Польщі⁶⁴⁹. Безумовно, це був успіх польської дипломатії й поразка всіх чотирьох українських делегацій, як і радянської, яка відмовилася від своїх заяв про незалежність Східної Галичини і визнала кордон по р. Збруч.

Ризький мир викликав протистояння і взаємозвинувачення в українських урядових колах. Ми вже згадували про реакцію органів влади ЗУНР на офіційні заяви, декларації і договори УНР щодо Східної Галичини, як і відповідні пояснення владних структур УНР. Місцями така реакція мала навіть образливий характер, як, наприклад, оцінка Симона Петлюри в наведеній раніше ноті Євгена Петрушевича від 3 березня 1921 р. Всюди, однак, йшлося про те, що Польща – союзниця УНР без особливих зусиль відстояла свої «права» на західні землі України.

У ноті Раді Послів країн Антанти від 26 березня 1921 р. Є. Петрушевич від імені «УНРади ЗУНР (Східної Галичини)», як зазначено в підписі під нотою (це вже нова назва держави), наголошувалося, що договірні сторони визнали самостійність радянської України та її західний кордон по лінії ріки Збруч, що вже раніше була декларована урядом УНР. Тут же підкреслено, що згідно з підписаними міжнародно-правовими актами суверенітет Східної Галичини належить Антанті⁶⁵⁰. Як відомо, Ліга Націй запропонувала Раді Послів вирішити долю цієї силою окупованої країни, і вона може бути вирішена лише у світлі рішення конституанти від 19 жовтня 1918 р. – тобто у формі самостійної Української держави. Але в ноті чомусь зовсім не згадується закон від 13 листопада 1918 р., який і проголосив самостійність ЗУНР, а також закон УНРади від 3 січня 1919 р. про злуку з УНР.

У документі відзначено, що «майже дволітній час окупації над Східною Галичиною виказав наглядно: некультурне і нелюдське переслідування населення цієї території зі сторони польської окупаційної влади, крайнє зuboжіння всіх суспільних верств і занепад почуття права і справедливості, так що не тільки все українське населення, як значно переважаюча більшість (70%), але й жидівське населення та поважна часть польського населення вижидають по дволітній неволі якраз тепер свого визволення: якнайскоршим усуненням польської окупації зі Східної Галичини та поверненням виконаного вже

в р. 1918 права самовизначення на користь населення Східної Галичини, то значить: самостійної галицької (східногалицької) держави під протекторатом великих держав Антанти»⁶⁵¹.

Далі вказано, що окупація веде до творення «нового огнива анархії на сході», а «від більшовицької небезпеки оборониться найліпше вільна і незалежна Східна Галичина». До того ж, усі нації Австро-Угорщини вже здобули право самовизначення, крім української. Отже, після Ризького миру, коли визнано суверенітет нових держав, що виникли на території між Росією і Заходом (Україна, Литва, Білорусь), закономірно настав час для визнання суверенітету Східної Галичини.

У листі Костя Левицького представникам уряду за кордоном від 31 березня було вказано на потребу захисту позиції уряду, висловленої в ноті від 26 березня, яка є довірочною й не підлягає оголошенню⁶⁵².

Намагаючись посилити наступ у плані завоювання незалежності, УНРада та її президент все активніше вимагають від міжнародно-правових органів захисту Східної Галичини від польської окупації і визнання її суверенітету. 2 квітня 1921 р. Раді Ліги Націй надсилається нова нота з вимогою виконання постанови цієї Ради від 23 лютого, якою підтверджено суверенітет Східної Галичини лише за країнами Антанти, за що офіційно висловлювалася їй подяка. Тут же наголошувалось, що на Ризькій конференції радянська делегація теж визнала незалежність Східної Галичини, а після встановлення кордону по р. Збруч вона хоч і залишилася поза кордонами Росії й України, але й не була передана Польщі. Отже, за ст. 91 Сен-Жерменського договору Східна Галичина залишалася в «розпорядимості держав Антанти, котрі є сувереном сеї території»⁶⁵³. УНРада знову повторила вимогу щодо незалежності галицької (східногалицької) держави. Тим більше, що Польща й надалі порушує свої повноваження навіть як тимчасового окупанта, запровадивши з 3 грудня 1920 р. новий адміністративний поділ, яким порушена інтегральність Східної Галичини, бо на її території самовільно утворено 3 воєводства – Львівське, Тернопільське і Станіславівське, межі яких не завжди відповідають етнічним, а воєводами призначені поляки (нота УНРади від 8 квітня 1921 р.). Отже, польська влада намагається адміністративними актами інкорпорувати українську територію до складу Польщі⁶⁵⁴, а окупаційні польські власті й далі посилюють процес колонізації українських земель,

що засуджує 90% українського населення на фізичну смерть (нота УНРади Раді Послів від 12 квітня)⁶⁵⁵.

Польський уряд уважно спостерігав за діями українських властей Східної Галичини у міжнародних організаціях, і його представник у Лізі Націй Ашкеназі надіслав Раді Ліги Націй свою ноту протесту від 28 лютого 1921 р. у відповідь на послання уряду ЗУНР від 28 листопада, 2 і 4 грудня 1920 р. Зрозуміло, що не забарилася нова відповідна нота УНРади від 18 квітня 1921 р., побудована на відповідях щодо закидів польської делегації з аргументованим спростуванням заяв Ашкеназі. Ця велика (12 стор.) нота містить ще 9 додатків на підтвердження цих спростувань⁶⁵⁶.

Велике значення для розуміння міжнародно-правового становища Східної Галичини і намірів її лідерів щодо її майбутнього устрою має проект конституції Галицької республіки, який був підготовлений уповноваженим уряду для закордонних справ Костем Левицьким і схвалений президентом УНРади Є.Петрушевичем (диктатором ЗУНР).

За своїм змістом це був проект демократичної конституції. 21 квітня 1921 р. К. Левицький повідомляв С. Витвицького, представника на Мирній конференції в Лондоні, що він працює «над проектом конституції Галицької республіки» і сподівається «за тиждень Вам вислати»⁶⁵⁷. Як і передбачалося, 28 квітня він надіслав його англійською мовою в Лондон для передачі Ллойд Джорджу⁶⁵⁸, а 30 квітня французькою мовою – в Париж для Ради Послів Антанти⁶⁵⁹. У супровідному листі до Ради Послів Є. Петрушевич писав, що «цей проект мав на меті положити кінець теперішнім аморальним і безправним відносинам у Східній Галичині: самотнім доцільним способом утворення на сій території свободної держави на думці бажань всего населення Східної Галичини з виємом малої части поляків. Галицька республіка буде в силі уладитись і дійти із занепаду до добробуту, коли перестане бути тереном воєнних операцій, як також економічної експлуатації своїх сусідів»⁶⁶⁰.

Є. Петрушевич висловив сподівання, що Антанта допоможе галичанам звільнитися від польського окупаційного режиму, бо Польща не забезпечить навіть автономії Східної Галичини і не дотримуватиметься «мандатового статусу», а натомість «буде насильно винищувати автохтонне українське населення, як це робить в останніх двох роках під оком великих держав Антанти й перше робила цілими століттями»⁶⁶¹. Все це неминуче призводитиме до «воєнних конфліктів на сході Європи».

Коротко про проект Конституції Галицької республіки. Сам документ у редакції К. Левицького має назву «Основи державного устрою Галицької Республіки»⁶⁶². В статті I розділу «Державна суверенність» відзначалося, що «Галицька Республіка є незалежною* і суверенною державою. Права суверенності у цій державі належать до загальної її громадян». Отже, Галицька Республіка проголошувалася самостійною, суверенною державою, а її сувереном – народ.

Розділ II «Державна територія» окреслював територію Галицької Республіки. На сході, півночі та півдні її кордони проходили лінією колишнього кордону Австро-Угорщини, а на заході – рікою Сян, при цьому м. Перемишль, а також лупківська залізниця разом з Лемківщиною залишалися на території Галицької Республіки. До неї, мовилося в проекті, «увійдуть також ті етнографічні українські області колишньої австро-угорської монархії, котрі їй приділять великі держави»⁶⁶³. Отже, передбачалося, що Антанта передасть Галицькій республіці ще й інші українські землі, які перебували раніше у складі Австро-Угорщини.

Розділ III «Державні народності» визнавав у Галицькій Республіці три головні народності: українську, польську і єврейську, яким надавалися рівні права у сфері публічного життя. Права інших національних меншостей «запорукує конституція».

Наступний розділ стверджував, що Галицька Республіка є «правною державою з республіканською формою правління», а її цілком є «загальний моральний, як і матеріальний добробут її громадян».

П'ятий розділ «Загальні права громадян» забезпечував демократичні права для всіх громадян, які мали право громадянства на цій території на день 1 листопада 1918 р. чи були народжені тут після цієї дати. Розділ мав 12 параграфів, які визначали ці права.

Шостий розділ «Державна Рада» встановлював, що законодавча влада в республіці належить народові, який виконує її через Державну Раду, обрану на підставі загального, рівного, таємного і пропорційного виборчого права. Тут визначено порядок виборів Державної Ради та її повноваження. Державна Рада мала обиратися всім народом на п'ять років. Радою керує Президент Державної Ради і 4 віце-президенти (щонайменше один віце-президент мав бути з поляків, а один – із євреїв).

---

* В оригіналі «Основа» слово «самостійною» виправлено чорним чорнилом на «незалежною».

Сьомий розділ «Президент держави» засвідчував, що на чолі Галицької Республіки стоїть Президент держави, вибраний усім народом на 6 років. Тут визначені і його повноваження. Президент, як читаємо в «Основах державного устрою», виконує волю всього народу держави, виявлену в законах через Державну міністерію і державних міністрів, яких призначає Президент республіки.

Дев'ятий розділ мав назву «Національні права». В ньому зазначалося, що навчання в школі має проводитися рідною мовою. Внутрішньою мовою всіх державних урядів є мова українська. Відповіді на звернення, заяви установи і громадяни отримують однією з національних мов, залежно від того, якою їх подано. Автономні власті можуть встановити для себе іншу внутрішню урядову мову (польську, єврейську). Закони, розпорядження й урядові оголошення виготовляються трьома мовами. Серед членів Державної міністерії кількість міністрів мала відповідати пропорційному складу населення. Цей же принцип мав діяти під час заміщення урядових посад.

Наступні розділи були присвячені судівництву (десятий), адміністрації (одинадцятий) і збройним силам (дванадцятий). Далі йшли надзвичайно важливі «Переходові постанови» – артикули 39–42, що стосувалися «конституювання незалежної Галицької Республіки».

Артикул 39 передбачав, що з метою утворення незалежної Галицької Республіки великі держави Антанти створюють «Міжкоаліційну комісію для Галицької Держави», до складу якої входило б по одному представникові від кожної великої держави. Названа комісія утворює «Адміністративну Раду» в складі 7 представників УНРади Східної Галичини, 3-х польських і 2-х єврейських представників (артикул 40).

Міжкоаліційна комісія негайно передає політичну і військову владу на місці Адміністративній Раді (артикул 41). Останній, 42-й артикул визначав права і обов'язки цієї Ради, яка не пізніше як через 3 місяці проводить вибори Державної Ради, а ще через шість тижнів – вибори Президента республіки. Не пізніше як через 14 днів після виборів Президент складає присягу. Після утворення Державної Міністерії Адміністративна Рада складає свої повноваження Міжкоаліційній комісії, а остання – Президентові республіки.

Такою передбачалася структура державної влади в Галицькій Республіці і таким передбачався порядок її формування.

В архіві немає жодних інформацій щодо розгляду цих «Основ» головними країнами Антанти та їх реакції на цей документ, хоч на

нього пізніше не один раз посилався президент УНРади Є. Петрушевич у своїх нотах.

Отже, і в ноті Раді Послів країн Антанти, і в ноті Лізі Націй, і в самому проекті конституції Українська Національна Рада ЗУНР (Східної Галичини) чітко висувала концепцію самовизначення Східної Галичини уже як Галицької Республіки. І хоч у цих документах немає державно-правової аргументації, вона цілком очевидна. Західно-Українська Народна Республіка, що була проголошена 13 листопада 1918 р., через винятково складні, несприятливі обставини не витримала випробування часу. Уже в листопаді 1918 р. Північна Буковина була окупована румунською армією, а згодом, незважаючи на рішучі протести УНР, ЗУНР і УСРР, вона за рекомендаціями американського комітету експертів від 21 січня 1919 р., місії США в Центральній і Східній Європі, комісії з румунських і югославських питань Паризької мирної конференції, Ради міністрів закордонних справ цієї ж конференції від 16 квітня і 23 травня та згідно з постановою Верховної Ради від 5 вересня і 18 грудня 1919 р., всупереч волі й бажанню, виявленому на Всебуковинському вічі 3 листопада 1918 р. про возз'єднання з Україною, була передана Румунії⁶⁶⁴.

Неправомірні дії Антанти, що потурала загарбницьким зазіханням Румунії на споконвічні українські землі, викликали рішучий протест з боку уряду УНР. 17 травня 1919 р. делегація УНР на Паризькій мирній конференції надіслала протест президентові конференції з приводу окупації румунськими військами Буковини і безправного становища її населення, вимагаючи виведення румунських військ із захопленої території⁶⁶⁵. Під цією нотою був і підпис державного секретаря закордонних справ ЗУНР Василя Панейка.

Першого червня голова Державного Секретаріату ЗУНР Сидір Голубович звернувся з нотою до Верховної Ради Мирної конференції з вимогою вивести румунські війська з Північної Буковини і замінити їх антантівськими або ж чехо-словацькими військами з відповідним мандатом⁶⁶⁶.

Уряд радянської України 7 лютого надіслав радіограму голові Мирної конференції Жоржу Клемансо, в якій заявив «енергійний протест проти загарбницької імперіалістичної політики румунського поміщицького уряду», зазначивши, що «він не допустить, щоб на замученій і розореній війною Буковині встановлювалась влада, не нависна самому румунському народу»⁶⁶⁷.

Коли ж Румунія зажадала «узаконити» окупацію за допомогою Мирної конференції, радянський уряд України 2 травня надіслав ноту румунському урядові, в якій наголосив, що населення Буковини, яке звільнилося від ярма Габсбургської династії, було силою підкорене новому, аж ніяк не кращому гнітові румунських поміщиків і румунської династії Гогенцоллернів, і що Буковина стала здобиччю жадібної румунської військової та цивільної олігархії. Далі він ще раз попередив, що «твердо вирішив захищати всіма засобами право робітників і селян Буковини на вільне національне самовизначення»⁶⁶⁸. Відомо, що складні обставини внутрішнього і міжнародного життя не дозволили тоді це здійснити.

Ще одна складова ЗУНР, Закарпаття, яке на Всекарпатському з'їзді у Хусті 21 січня 1919 р. заявило про своє бажання бути в складі України, – було загарбане військами Чехо-Словаччини теж нібито для створення єдиного антибільшовицького фронту і теж із благословення Антанти (Паризької мирної конференції). Спочатку була окупована західна частина Закарпаття з центром в Ужгороді, а після придушення революції в Угорщині і вся ця область, що було «узаконено» ст. 10 Сен-Жерменського договору від 16 червня 1919 р.⁶⁶⁹.

Отже, територія ЗУНР обмежувалася тепер Східною Галичиною, міжнародно-правовий статус якої не був остаточно вирішений. Тому, напевно, власті ЗУНР і почали вживати термін «ЗУНР (Східна Галичина)» та розробили проект конституції Галицької Республіки. Взв'язавши до уваги ще й згоду керівництва УНР на кордон по річці Збруч, можна вважати, що кроки уряду щодо заміни назви ЗУНР на Галицьку Республіку були вимушеною відповіддю на потреби часу, на реальну дійсність.

Після того як проект конституції Галицької Республіки було надіслано в усі наявні на той час міжнародні організації, провідники країни розпочали активну дипломатичну діяльність, спрямовану на визнання її незалежності. 10 травня 1921 р. Є. Петрушевич, інформуючи в спеціальній ноті Раду Послів Антанти про терор польських окупантів, наголосив, що «тільки незалежна і правноуладжена Галицька держава може покласти кінець тому хаосові, який витворили імперіялістичні змагання Польщі до чужих територій на розмежжі Сходу Європи»⁶⁷⁰. 26 травня – нова нота про безправне становище населення: примусові роботи на користь польських поміщиків, «так звана панщина», брутальне ставлення до Української католицької церкви, примусовий перепис населення і примусовий набір українсь-

кої молоді до польської армії, примусова паспортизація та ін.⁶⁷¹. Через день на підставі проведеного розслідування була надіслана Раді Послів ще одна нота про масовий терор окупантів на східногалицькій землі: замордування 73-річного селянина Захарія Підляшецького в Підмонастириськах, префекта духовної семінарії в Станиславові д-ра Альберта Галібея, державного секретаря рільництва Михайла Мартинця, професора учительської гімназії в Самборі, адвоката д-ра Василя Падоха, майора УГА Альфонса Ляера, священика греко-католицької церкви в с. Лапшин Бережанського повіту Йосифа Заторського, старшини УГА Семена Шкреметка, пароха в Заболотцях Бродівського повіту о. Юстина Сухоровського, начальника громади в с. Маркові 75-річного Григорія Врубльовського та ін. Разом наведено прізвища 57 чол., замордованих окупантами⁶⁷². В кінці ноти – знову вимога визнання незалежності. 6 червня надіслано ноту цьому ж адресатові про безправні вироки польських судів галичанам, зокрема відомим громадсько-політичним діячам, членам УНРади д-ру Теодорові Ваню, о. д-ру Степанові Юрику та ін., з вимогою припинення судових розправ і визнання незалежності Галицької Республіки⁶⁷³. 30 червня – ще одна нота Раді Послів про нові факти терору, вчинені уже в червні⁶⁷⁴.

Надсилалися ноти й Верховній Раді Мирної конференції у Парижі з тими ж вимогами: припинення окупації і визнання суверенітету Галицької Республіки (ноти від 3 та 18 червня)⁶⁷⁵. 28 липня УНРада вже вкотре доводила Верховній Раді неправомірність окупаційного режиму в Східній Галичині і необхідність затвердження проекту державної організації Галицької Республіки як незалежної самостійної держави⁶⁷⁶. На цей раз нота була підписана, крім Президента УНРади Є. Петрушевича, ще й членами Президії УНРади Галицької Республіки О. Барвінським, Л. Бачинським, В. Бачинським і К. Левицьким як уповноваженим уряду для справ закордонних Галицької Республіки. Отже, з цих підписів можна було зробити висновок, що вже діє і «Президія Української Національної Ради Галицької Республіки», і є уряд. Однак мені не довелося знайти документів, які засвідчували б уконституювання представницького (законодавчого) і виконавчого органу цієї республіки, тож можливо, що відбулася лише реорганізація органів ЗУНР спочатку в органи «Східної Галичини», а потім і «Галицької Республіки», як це траплялося раніше: ЗУНР, ЗО УНР, а потім знову ЗУНР і без жодного юридичного оформлення.

Не одержавши відповіді на попередні ноти, 3 серпня 1921 р. Верховній Раді була надіслана нова нота, в якій знову аналізується процес вирішення державно-правового становища Східної Галичини і наводиться наполегливе твердження, що тільки Верховна Рада має право вирішувати її долю. Тим часом Польща посилює процес антиправної інкорпорації Східної Галичини, і це вимагає невідкладного вирішення питання про її суверенітет шляхом затвердження поданого Верховній Раді проекту державної організації Східної Галичини як незалежної Галицької Республіки⁶⁷⁷.

Того ж дня група відомих членів УНРади зустрілася у Львові з головою польського уряду Вінцентом Вітосом. У розмові з ним вони поставили вимоги ліквідації польського окупаційного режиму, припинення надуживань щодо мирного населення, повернення до статусу, що склався після розпаду Австро-Угорщини. У відповідь на поставлені законні вимоги прем'єр-міністр В. Вітос визнав, що «справа мусить бути вирішена», що «теперішній селянсько-робітничий демократичний уряд Польщі є далекий від усяких імперіалістичних екстермінаційних намірів» і вживе заходів до виправлення становища. Але й тут справа не зрушила з місця.

Вісімнадцятого серпня УНРада знову надсилає ноту Верховній Раді з проханням «вже тепер приступити до остаточного вирішення державного становища Східної Галичини, визнаючи її незалежною державою»⁶⁷⁸.

П'ятнадцятого жовтня УНРада надіслала Верховній Раді нову ноту протесту проти злочинів окупантів на українській землі⁶⁷⁹.

Українські власті в екзилі у Відні вживали заходів, щоб мобілізувати і світову громадськість на захист незалежності Галицької Республіки. Спеціальні доручення з цього приводу були надіслані представництвам у європейських столицях, де йшлося про організацію звернень окремих діячів і груп у міжнародні організації, звернень до земляків у всьому світі. 20 квітня 1921 р. Є. Петрушевич звернувся до українських громадян у США, щоб вони «піднесли рішуче домагання перед державами Антанти негайного усунення польської окупації зі Східної Галичини та визнання державної незалежності Галицької Республіки»⁶⁸⁰. 31 травня прийнято нове звернення: «До світлич управ українських організацій та усього українського громадянства в Америці» за підписами президента УНРади Галицької Республіки Є. Петрушевича і уповноваженого уряду для закордонних справ К. Левицького. Головна ідея звернення – незабаром Верховна Рада

займеться питанням Східної Галичини, а щоб воно було вирішено «по думці бажань українського населення Східної Галичини, є конечною потребою приєднати до нашої справи п. Президента З'єдинених Держав Америки і його уряд»⁶⁸¹. Далі йшло прохання про щире допомогу, щоб «визволити наше населення з теперішньої неволі польського наїзника» та добути визнання самостійної галицької держави.

Під впливом таких заходів і з'явилися відоме інтерв'ю президента США Воррена Гардінга та запит лорда Р. Сесіля в британському парламенті, відповідаючи на який представник МЗС Великої Британії Гармворт зробив заяву, що Східна Галичина є тимчасово окупованою за згодою Верховної Ради Мирної конференції (червень 1919 р.) територією, і що відповідно до ст. 91 Сен-Жерменського договору Австрія передала права на неї Антанті, тож саме Верховна Рада наділена правом вирішувати її долю⁶⁸².

Активізувала свою діяльність на захист суверенних прав Східної Галичини й Українська католицька церква (УКЦ). Митрополит Андрей Шептицький побував у США і мав зустрічі з президентом Ворреном Гардінгом та державним секретарем Карлом Х'юзом, міністром торгівлі Гербертом Гувером. «Washington Times» від 22 листопада 1921 р. подала інформацію про ці зустрічі, підкресливши, що А. Шептицький є «духовним головою 6.000.000 католиків-українців, мешкаючих у Східній Галичині й Буковині. У З'єдинених Штатах Америки має бути около 1 мільйона католиків українського походження, які уважають отця Архієпископа за великого протектора їх братів у Європі... Він є потомок однієї з найстарших і найбільш аристократичних родин України. Володіє одинадцятьма мовами, між ними й англійською»⁶⁸³. Розповідаючи про Галичину як найбільш поруйновану країну у війні, він наголошує, що вона досі під польською окупацією й очікує вирішення своєї долі від конференції з питань роззброєння у США.

Цьому було присвячено і велике звернення (на 6 стор.) адміністрації УКЦ у США від 14 жовтня 1921 р. до державного секретаря США. У ньому підкреслювалося, що «Галичина є самотнім краєм, який терпить ще під військовим деспотизмом і то в такій мірі, що це є глумом з цивілізації, християнства, людськості, права і порядку»⁶⁸⁴. У посланні наголошено, що цей край був винищений війною, що «сотки сіл зістало зрівняних з землею і 350.000 будинків знищено, де тисячі родин мусять жити в окопах і ямах, де число

домашнього скота зменшилося до майже 15% від передвоєнного стану, де нема валюти, права і ладу... В додатку до того, польська військова окупація, існуюча через більше як два роки, записалась страшним іменем в історії цього краю». Далі сказано, що приблизно 250.000 населення українського походження потрапили в табори інтернованих і тюрми, понад 80.000 з них померло від хвороб, голоду і знущань, багато розстріляно без попереднього слідства. Цілі села спалено, а жителів вивезено до Польщі, зачинено українські культурно-освітні установи. Край колонізується поляками. «Іменем цих нещасних людей, яких терпіння перевищує, може, все, що зістало записано через найновішу історію, – читаємо у зверненні, – я благаю вас, пане, прийти з помічю для виратовання їх з їхньої теперішньої нужди». Адміністратор нагадав, що в цій біді винен і уряд США, оскільки він брав участь у прийнятті багатьох ухвал як під час війни, так і після неї, зокрема й рішення Верховної Ради Мирної конференції від 25 червня 1919 р., яке «запало головно з огляду на становище бувшого президента». Саме за цим рішенням було здійснено окупацію Східної Галичини польськими військами під приводом військової операції проти більшовиків, «хоча в тім часі не було більшовиків у Галичині... антибільшовицький аргумент був ужитий тільки як підступ»⁶⁸⁵. Далі наводяться численні рішення міжнародних форумів, які не визнають цієї території за Польщею, а вважають її за «незалежну одиницю після міжнародного права». Сувереном її є Антанта, отже і США. Однак доля Галичини все ще не вирішена. Далі йде аргументоване прохання до уряду США вжити рішучих кроків до ліквідації окупаційного режиму і визнання незалежності Східної Галичини.

Десятий міжнародний кооперативний конгрес у Базелі протестував проти переслідування польськими властями українських кооперативів у тимчасово окупованій Східній Галичині⁶⁸⁶.

У квітні оприлюднено звернення відомого польського політичного діяча, посла міста Львова Ернеста Теодора Брайтера «До земляків Східної Галичини!». Він проаналізував трагічний шлях цього краю протягом віків і доводив, що причиною є «хоробливе, засліплене стремління (поляків) до експансії на Схід за кожну ціну, хотя би навіть за ціну існування і державного життя», яке здійснюється під різноманітними приводами – чи то «несення культури на Схід», чи в ролі «заборолы християнства і спасителя Європи», чи під приводом «захисту від більшовизму». Далі йде опис тяжкого життя під польською

окупацією і заклик до поляків «боротися за самостійну, вільну і свободну, без невільника і пана, Галицьку Республіку»⁶⁸⁷.

Одночасно Е. Т. Брайтер надіслав листа і членам Верховної Ради, який розпочав словами: «Як поляк, горожанин Східної Галичини і посол м. Львова, вибраний загальним голосуванням, почуваюся в праві представити панам членам Найвищої Ради Мирної конференції отсю справу до вирішення». В своєму листі Е. Т. Брайтер звертав увагу Ради на те, що в квітні 1921 р. у відозві до своїх земляків він підніс думку «створення самостійної Галицької Республіки під протекторатом Ліги Націй», що, на його переконання, відповідає «заasadі національної справедливости та конечній потребі мира і економічній відбудові сего краю»⁶⁸⁸. Польська влада, яка «не респектує ніяких прав населення сеї території», відповіла на це виданням спеціального «наглядного листа за мною», звинувативши в «злочині головної зради польської держави, як також підбурювання». І хоч він відповів на ці дії польської влади оскарженням до Президії крайового суду у Львові і довів, що громадяни Східної Галичини не є громадянами Польщі, а тому перед нею не відповідають, він усе ж просить Верховну Раду, як суверена Східної Галичини, нагадати про це польським властям і «негаймо приступити до вирішення питання про державне становище Східної Галичини, визначаючи її самостійною республікою вільних народів».

Тридцятого грудня 1921 р. Буковинська делегація УНРади поставила питання перед Верховною Радою про неправомірне вирішення долі української Буковини. В ноті, підписаній І. Семаком, головою, А. Артимовичем, заступником, і Д. Коропатницьким, секретарем, надається коротка історична довідка про цей край як етнічно українську територію. Тому цілком легітимним було рішення Всебуковинського віча від 3 листопада 1918 р. про об'єднання з Україною. Румунська армія, з відома Антанти, окупувала цей край, і на українській землі був запроваджений жорстокий окупаційний режим, «влада терору для нерумунського населення, особливо українців. Заведено стан облоги і кару буків». Нота закінчувалася проханням до Верховної Ради «зі згляду на те, що питання Східної Галичини має бути вирішено в найкоротшій часі, о зарядження освободити українську часть Буковини від румунської окупації і злучити її з цілим великим українським народом, а в першій мірі прилучити українську часть Буковини (територію 5.275,8 кв. км з населенням 460.000 чол.) до української Галичини»^{688а}.

Тимчасовий характер румунської окупації Північної Буковини і її право на возз'єднання з Україною підкреслювались і в урядових документах УРСР⁶⁸⁸.

Двадцять третього січня 1922 р. Лізі Націй був надісланий меморандум Загального збору Західно-Українського товариства Ліги Націй з вимогою «покласти якнайскорше край жорстоким практикам польської і румунської окупації на цих землях, що по трилітніх досвідах дається сягнути лише в дорозі негайного усунення сих окупацій і передання влади в руки легального західноукраїнського уряду»⁶⁸⁹.

Десятого лютого 1922 р. до Верховної Ради звернулися з меморандумом і українці Югославії, які закликали «покласти кінець стану війни у Східній Галичині. Увільніть Східну Галичину від польської окупації, поновіть незалежну Галицьку Республіку чимскорше, поки довір'є населення Східної Галичини до вас не переміниться в розпуку»⁶⁹⁰. Ця акція, мовилося в меморандумі, стане для всього сходу Європи поворотною точкою в розвиткові політичних подій та першим реальним кроком до політичної і економічної обнови земель давньої Росії, а зокрема найбагатшої її часті – України.

Не одержавши відповіді на свої ноты, 25 липня 1921 р. УНРада знову звертається до Ради Послів з проханням розглянути проект державної організації Галицької Республіки – проект конституції, надісланий ще 30 квітня. В ноті наголошується, що «метою цього проекту є: по двох роках вельми тяжких, безправних відносин у Східній Галичині покласти кінець військовій окупації Польщі та замість неї зорганізувати там державу вільних і рівноправних народів і сим міждержавним актом великих держав Антанти здійснити ідею національної справедливости, визволити Східну Галичину з вікового анексійного спору між Польщею і Росією та створити природний стан до консолідації міжнародних відносин на сході Європи»⁶⁹¹. Отже, саме такі внутрішні й міжнародні цілі мала УНРада, пропонуючи проект конституції Галицької Республіки.

Тепер Українська Національна Рада запропонувала Раді Послів новий державно-правовий акт – «Проект виборчої ординації до Державної Ради Галицької Республіки» як інтегральну частину Державної організації Галицької Республіки. Цей проект забезпечував усім націям республіки, її громадянам права вільного вибору послів до Державної Ради «у процентовім відношенню до загального числа населення держави».

Втративши надію на Верховну Раду і Раду Послів, які ігнорували ноти УНРади, 19 серпня вона знову звернулася до Ради Ліги Націй з проханням звернути увагу Верховної Ради Мирної конференції «на конечну потребу точного вирішення державного становища Східної Галичини»⁶⁹².

Зволікання з вирішенням питання змусило УНРаду 31 серпня звернутися до Ради Ліги Націй і Ради Послів з протестом проти спроб фактичної ліквідації цілісності Східної Галичини як державно-адміністративної одиниці і поділу її на воеводства з наміром інкорпорації їх до Польщі⁶⁹³.

Двадцять другого вересня на засіданні Політичної комісії Ліги Націй з ініціативи представника Канади було поставлено питання про Східну Галичину. В його внесенні було записано: «Сесія Ліги Націй висловлює бажання, щоб Рада Ліги Націй звернула увагу Верховної Ради на потребу означити у найближчому часі політичне становище Східної Галичини». Канадський представник А. Перлі наголосив, що «інтерес мира вимагав, щоб вона була вирішена скоро. Нашим внесенням ми ніяк не бажаємо порушити авторитет Верховної Ради»⁶⁹⁴. Лорд Роберт Сесіль, представник англійської Південної Африки, підтримав пропозицію канадського делегата. Британський представник Фішер вважав недоцільним розгляд порушеної справи, оскільки це є в компетенції Антанти, Верховної Ради, яка її вивчала. Італійський представник маркіз Імперіалі підтримав внесення справи на обговорення Ліги Націй. Фішер ще раз узяв слово, щоб наголосити на труднощах у вирішенні цього питання, бо це справа Верховної Ради, тим більше, що Східна Галичина не є членом Ліги Націй.

Відповідаючи на це заперечення, лорд Роберт Сесіль заявив, що «Ліга Націй компетентна в справі, порушеній канадським делегатом. Справа Східної Галичини – се справа великої ваги та справа миру, і тому треба нею займатися. А все, що дотикає питання всесвітнього миру, все те належить до компетенції Ліги Націй і про все те Ліга Націй вправі висказати свою думку»⁶⁹⁵. Французький делегат Рейнальд не вважав, що існують мотиви, щоб не розглядати східногалицьке питання. Польський представник Ашкеназі теж не заперечував.

Двадцять сьомого вересня сесія Ліги Націй одногосно прийняла пропозицію канадського делегата: «Сесія Ліги Націй висловлює бажання, щоб Рада Ліги Націй звернула увагу Верховної Ради на потребу вирішити найближчим часом політичний статус Східної

Галичини». Отже, хоч і не конкретно, але поставлене питання зрушило з місця. До речі, як видно з повідомлення Східногалицького прес-бюро в Лондоні від 19 вересня 1921 р., це питання вперше було порушене канадським представником Догерті перед Асамблеєю Ліги Націй ще 13 вересня, бо, як було заявлено Догерті, цього домагається українське населення Канади. 15 вересня сесія (Асамблея) Ліги Націй без дискусій схвалила пропозицію і відправила спеціальному Комітетові для вивчення нових рекомендацій⁶⁹⁶. Як уже зазначалося, після схвалення резолюції Політичним комітетом вона була схвалена сесією Ліги Націй. Отже, цей вищий міжнародний орган знову підтвердив необхідність якнайшвидшого розв'язання східногалицького питання Верховною Радою. 2 жовтня ця резолюція була схвалена Радою Ліги Націй⁶⁹⁷.

Великого значення надавав документу Ліги Націй президент Є. Петрушевич. У листі уповноваженому для закордонних справ від 28 жовтня 1921 р. він звертав його увагу на те, що ця резолюція «дає певну підставу сподіватися, що вирішення тої справи згаданими державами (Антанти. – *О. К.*) наступить у недалекім часі»⁶⁹⁸, а тому вимагав від уряду «використати теперішню пору для підняття потрібних ще заходів, щоби забезпечити корисне вирішення справи: визнання незалежності нашої республіки». К. Левицькому було доручено увійти в безпосередній контакт з урядовими і політичними чинниками Антанти і «вплинути в сей спосіб на корисне розв'язання нашої справи»⁶⁹⁹. При цьому він рекомендував скористатися допомогою голови делегації до Верховної Ради Мирної конференції в Парижі Степана Витвицького. Документ підписано: «Президент Української Національної Ради Галицької Республіки». Кость Левицький одержав датовану тим же числом і спеціальну «повноважність» від президента, де записано, що він «уповноважений іменем уряду тої Республіки заступати перед урядами держав Антанти і членами Найвищої Ради Мирної конференції інтереси населення Галичини (Східної), а саме – домагатися визнання державної незалежності Галицької Республіки»⁷⁰⁰.

Центральний комітет Ліги прав людини теж розглядав справу Східної Галичини і теж зажадав, щоб її політичний статус був вирішений негайно «французьким урядом у погодженні з країнами Антанти», оскільки саме вони є її сувереном. Отже, і тут підкреслено, що Польща є лише тимчасовим окупантом.

Відомий галицький політичний діяч д-р Степан Томашівський тоді ж відгукнувся з приводу рішення Ліги Націй спеціальною стат-

тею «Сучасна доля Західної України», в якій після викладу змісту згаданих ухвал зазначив, що стосовно цього рішення «чимало у нас оптимізму. Це дуже цінна прикмета нашого народу в боротьбі за свою воллю, найпаче, коли цей оптимізм випливає із подвійної свідомости: свого доброго права і власної сили постояти за це право; та бувають, на жаль, й інші оптимізми – штучні, яким жерелом є віра в чужу ласку: якого там справедливого президента, цесаря, Антанти і т. п.» Цей другий оптимізм автор називає «не животворним»⁷⁰¹. А далі С. Томашівський робить висновок, що останній женеvський епізод галицької справи не викликає «рожевих надій». Він, зокрема, пише, що французький уряд уже висловив свої поради Польщі, «щоб не допустити до якого-небудь рішення Верховної Ради щодо Галичини» і щоб це питання з міжнародного стало «домашньою справою польської держави». Автор висловив надію, що галицький уряд цього не допустить, але тут же з тривогою нагадує, що національні представницькі органи Буковини і Закарпаття «не дбають про те, щоб Союз Народів зайнявся їхньою долею». Ці зауваги С. Томашівського, безумовно, заслуговували на увагу політичної еліти. На жаль, вони не були враховані, і цим зменшено шанси на успіх української справи.

Оскільки східногалицьке питання й далі не вирішувалося, 24 січня 1922 р. УНРада знову звернулася з нотою, на цей раз адресованою членом Верховної Ради, в якій, посилаючись на попередню ноту від 28 грудня про злочини окупантів у краї, ще раз доводить до відома членів Ради численні факти протиправних дій польських окупаційних властей, спрямованих на придушення українського національно-культурного життя, колонізацію і полонізацію, наголошуючи, що «такий безправний стан не може далі тривати, та прийшов уже останній час, щоби великі держави Антанти як суверени Східної Галичини приступили до вирішення державного становища сеї території на підставі національної справедливости та в інтересі мира на найближчій сході Європи»⁷⁰². Далі пропонувалося делегувати у Східну Галичину міжнародну комісію Антанти «в цілі охорони населення Східної Галичини перед надужиттями військової окупації Польщі», з тим щоб «негаймо приступити до вирішення державного становища Східної Галичини, на основі предложеного нами проєкту організації незалежної Галицької Республіки свободних народів».

Але країни Антанти й далі мовчали. Нарешті уряд одержав із Риму листа на 9 стор. від свого посла Володимира Сінгалевича від 15 лютого 1922 р., де з'ясовується і доля численних нот, і справжне

ставлення Антанти до східногалицької справи. Він писав, що «від ряду місяців одержую з нашого уряду закордонних справ відомості, що галицька справа має бути в найближчих тижнях вирішена ... так само від ряду місяців повторяється в наших нотах домагання до Найвищої Ради негайного вирішення державної незалежності Галицької Республіки. Ставлення домагання негайного вирішення узасаднював наш уряд закордонних справ тим, що Англія ставиться до нашої справи добре і не дозволить її затратити, що Франція змінила своє попереднє вороже становище на прихильне, що Японія буде певно нас попірати, що справа дипломатичної помочі з боку Америки є на найліпшій дорозі, та що Італія певно піде за Англією, бо ставиться до галицької справи симпатично, а в посліднім часі навіть зістала напевно приєднана... Наш уряд закордонних справ... переславши ряд нот до Найвищої Ради, до поодиноких правительств Антанти і до Союзу Народів, заявляв, що чуєся мати тверду основу до свого домагання на визнання нашої незалежності, що наш делегат мирової конференції працює по тій лінії в Парижі і в Лондоні, а послідня поїздка В. п. уповноваженого закордонних справ до Женеви, Парижу і Лондону потвердила лише влучність тої політики»⁷⁰³.

Тим часом, як писав В. Сінгалевич, галицька справа в Італії «була майже не знана і занедбана», а переконання, ніби вона «готова попірати» нашу справу, «не було нічим іншим, як надмірним упованням на милосердіє Боже», що «пересилані через наш уряд ноти відложені як неактуальні», що міністр закордонних справ П. Торетта «не хотів мене на авдієнцію прийняти, уважаючи нашу справу як неактуальну, а наш уряд як самозваних претендентів, не представляючих волі населення». Ось так! А це ж писав один із провідних політичних діячів уряду. Посол радить працювати з політичними партіями і через них впливати на парламенти й уряди. Він радив установити контакти з Ватиканом і через нього домагатися дипломатичної підтримки, використовуючи для цього авторитет митрополита А. Шептицького. Посол рекомендував також домогтися участі галицької делегації у конференції, яка мала відбутися в Генуї, і підготувати для неї еляборат (реферат), зміст якого міг би зацікавити європейські уряди і капітал східногалицькою територією, її багатствами і збитками, завданими польською окупацією. Для Італії справа Галичини як «Швайцарії Сходу», що пропагується урядом останнім часом, не є популярною, натомість більш популярна ідея Великої України, бо Італія ухвалою свого парламенту «вже в засаді визнала

«Велику Україну» і готує торговий договір з «українськими советами». Посол також подав думку вивчити можливе ставлення до концепції, що «утворення галицької держави не є тривалою нашою метою, а лиш переходовою стадією і початком творення Великої України».

У листі В. Сінгалевича була й рекомендація «точно і основно» вяснити легітимність західноукраїнського уряду, шукати спільності інтересів Галицької Республіки з країнами Антанти і на цьому ґрунті мати від них підтримку, як і «від окремих до нас наближених осіб». Містилася й порада шукати зв'язків з УСДП чи якоюсь її фракцією, що є важливо для здобуття підтримки від соціалістів за кордоном. Йшлося і про необхідність доручення науковій еліті підготувати ґрунтовні еляборати (реферати) з різних економічних і політичних питань для ширення їх за кордоном і особливо ретельно з'ясувати, якими справами (фінансовими, концесіями і т. ін.) можна зацікавити європейські антантівські держави, і, нарешті, зважаючи на слабкий стан державних фондів, правильно використовувати бюджетні можливості. Такі оригінальні думки подав посол В. Сінгалевич. На титульній рукописній сторінці листа є підпис К. Левицького, однак його реакція на цей лист нам невідома.

Майже в ці ж дні, 1 березня 1922 р., Є. Петрушевич, інформуючи митрополита А. Шептицького про стан справ, обнадійливо писав: «новий президент міністрів п. Пуанкаре (Франція. – О. К.), після основного передумання нашої справи і після розмов з компетентними політиками, рішився не піддержувати польських претенсій до Галичини і покласти можливо скоро край теперішньому її положенню. В Англії заявила Ліга Націй в Лондоні, під проводом лорда Роберта Сесіля, за нашим домаганням незалежності Галицької держави і з цим домаганням звернулася до правительства Великої Британії»⁷⁰⁴. Аналогічне читаємо і в листі К. Левицького представникові уряду в США Л. Мишугі⁷⁰⁵. Правда, на жаль, була іншою.

У ці ж дні надійшов і лист від галицького представника у США Л. Мишуги, який теж становить для нас інтерес, оскільки в ньому висвітлюється стан галицької справи в Америці. З нього довідуємося, що «пропаганда галицької справи поширена тепер в Америці на всі можливі способи», бо ж американці «про українську справу, як чужу і далеку, мало інформовані»⁷⁰⁶. В листі повідомляється, що проводяться протипольські масові демонстрації і пікетування в Нью-Йорку та інших містах, з'являються замітки у пресі, подавалися петиції

і меморіали сенаторам і конгресменам. Було встановлено зв'язок із сенатором Кінгом, який 8 лютого 1922 р. вніс до сенату США резолюцію з домаганням від уряду втрутитися у справу Східної Галичини, відданої під окупацію Польщі за участю представника США. Планувалося скликати «Сойм американських українців», щоб обговорити справу Східної Галичини. На соймі мали б прийняти ухвалу про національний податок на підтримку галицького уряду. Америка допомагала йому і допомагатиме далі. До кінця червня – ще 15 тис. доларів США. Оподаткування соймом може дати додаткові 15–20 тис. доларів. Важливу роль у зборі підмоги мають віча, які тут постійно організовуються. Д-р Л. Мишуга інформував, що йде робота над створенням єдиного національного фронту на підтримку уряду. «Проголошена урядом політична лінія, – писав Л. Мишуга, – знайшла в кінці зрозуміння серед широких мас. Вона з'єднала тут всі кращі сили, поодиноких впливових людей і майже всі організації». В листі було застереження, що неможливе будь-яке зближення з Польщею за рахунок зради національних інтересів.

На вимогу Ліги американських українців 6 березня конгресмен Джордж Грегер вніс на розгляд конгресу США проект резолюції з приводу жорстокого окупаційного режиму в Східній Галичині^{706а}. Резолюція була схвалена Палатою представників, готувалася аналогічна резолюція і в Сенаті США. З метою пропаганди в американському суспільстві галицької справи в Нью-Йорку було створено спеціальне пресове бюро. Під час конференції в Генуї планувалися масові заходи й віча, як також відправка петицій і телеграм на адресу конференції.

Двадцять другого березня Є. Петрушевич звертається до митрополита А. Шептицького з проханням піднести голос на захист незалежної Галицької республіки. При цьому, заохочуючи митрополита, він підкреслював, що «в незалежній галицькій державі вільних народів стане вперше католицька унія державною церквою; тут вона виступить в повнім блеску і буде мати силу приєднати Схід до Католицької церкви, і тоді здійсняться пам'ятні слова Папи Урбана VIII, звернені до галицько-володимирських українців про їх місію повернення Сходу до Католицької церкви»^{706б}. В іншому разі, підкреслював президент, «католицька унія стратить свою основу і буде відстрашуючим маревом на сході Європи». Одночасно був надісланий лист і папі Ахілю Ратті з проханням «врятувати український народ Східної Галичини від окупації і забезпечити належне йому право вільного життя в самостійній Галицькій республіці»^{706в}.

Є. Петрушевич звернувся з проханням і до греко-католицького єпископа у Вінніпезі Никити Будки, і до ділових кіл Канади (лист від 14 березня 1922 р. Ф. А. Баєру), щоб підтримали східногалицьку справу в Генуї^{706г}.

Отже, уряд ЗУНР надавав великого значення конференції в Генуї і вживав відповідних заходів напередодні її відкриття.

7. Конференція в Генуї

Уже в лютому 1922 р. в листі посла В. Сінгалевича, як ми вже задували, була його рекомендація для уряду домагатися участі Галицької Республіки в міжнародній конференції, яка скликала в Генуї у квітні 1922 р. Їй передувала Каннська конференція, що відбулася в січні 1922 р. Саме там країни Антанти вирішили скликати міжнародну конференцію в Генуї для вирішення питань, пов'язаних з виходом з економічної і фінансової кризи.

Після старанної підготовки 10 квітня така конференція за участю 29 країн і 5 британських домініонів відкрилася. США участі в ній не брали. Уряд Галицької Республіки вирішив скористатися міжнародним форумом, щоб на ньому домагатися вирішення своїх міжнародно-правових проблем.

Задовго до початку конференції, 21 лютого, Є. Петрушевич надіслав ноту членам Верховної Ради і Генеральному Секретаріатові Генуезької конференції. В ній наголошувалося, що оскільки конференція має завдання економічної відбудови Європи після світової війни, то Східна Галичина, як «край, що найбільше потерпів у світовій війні», звертається до Верховної Ради як суверена нашої вітчизни і Генерального Секретаріату конференції з проханням допустити делегацію УНРади до участі в конференції «в цілі предло-ження інформацій і домагань населення в справі економічної відбудови території Східної Галичини»⁷⁰⁷. В цій ноті мовилося, що Східна Галичина була тереном воєнних дій і зазнала значних збитків, а від 1919 р. «знаходиться під військовою окупацією Польщі, котра її систематично руйнує ще більше, як світова війна», на підтвердження чого в ноті наводяться численні факти. Для відбудови країни необхідно зняти режим польської окупації, відновити самостійність і забезпечити, таким чином, умови для цього, створивши «зі Східної Галичини транзитовий вільний коридор між Сходом і Заходом Європи».

Одночасно, 25 лютого, УНРада надіслала окрему ноту Верховній Раді, в якій теж поставила питання про необхідність участі Галицької Республіки в Генуезькій конференції. Зазнавши найбільших економічних втрат у війні, вона вимагає відбудови, а тим часом Польща далі її грабує, і це веде Східну Галичину «до повної економічної руйни»⁷⁰⁸.

Є. Петрушевич у згаданому листі до А. Шептицького просив митрополита, «з огляду на те, що наближається конференція в Генуї, куди приїде наша делегація, є для нашої справи вельми важне становище уряду президента З'єдинених Держав, і тому осміляємося просити Вашу Ексцеленцію о дальшу поміч в цілі остаточного приєднання президента З'єдинених Держав до нашої справи»⁷⁰⁹.

У листі до Л. Мишуги від 1 березня К. Левицький інформував останнього, що «від о. Митрополита маємо найновішу відомість, що уряд президента З'єдинених Держав інтересується нашою справою і не відказує своїй допоміч»⁷¹⁰.

Цікаво відзначити і той факт, що, як писав К. Левицький, «з большевиками стараємося нав'язати довірочні зносини, щоб нам допомогли, обстоюючи свою заяву, зложену в Ризи»^{710а}. Мабуть, малася на увазі заява Росії в Ризи про визнання незалежності Східної Галичини.

Через два дні Верховній Раді була надіслана окрема нота з протестом проти спроби польського уряду юридично закріпити за собою східні кордони Польщі по р. Збруч⁷¹¹, покликаючись на Ризький мир від 18 березня 1921 р., який не може бути аргументом, позаяк територія Східної Галичини згідно з ст. 91 Сен-Жерменського договору залишається під суверенітетом країн Антанти⁷¹².

Хоч підготовка до Генуезької конференції розпочалася вже давно, тільки 5 квітня 1922 р. Президент УНРади Східної Галичини (саме такий підпис на документі, хоч скріплений він печаткою з написом: «Західно-Українська Народна Республіка Президент Української Національної Ради») визначив склад делегації на міжнародну конференцію в Геную: Кость Левицький, уповноважений уряду для справ закордонних Галицької Республіки, д-р Степан Витвицький, проф. д-р Степан Рудницький, о. Йосафат Жан. Приєднався до делегації в Генуї ще д-р Ернест Брайтер⁷¹³. В повноваженні, надісланому К. Левицькому, було відзначено, що вона створена «в цілі предложения інформацій і домагань населення в справі економічної і політичної відбудови території Східної Галичини».

Сьомого квітня від імені УНРади Східної Галичини Є. Петрушевич звертається до міжнародної конференції з проханням допус-

тити галицьку делегацію до участі в ній і повторює її повноваження, а потім, на підставі державно-правових актів, доводить правомірність її участі в цій конференції (Сен-Жерменський договір, договір у Спа від 10 липня 1920 р., Севрський договір від 10 серпня 1920 р.). «Прийшов уже час, – читаємо у зверненні, – вислухати заступників Східної Галичини для представлення їх справи на конференції»⁷¹⁴. Ніхто, крім цієї офіційної делегації, мовиться у зверненні, не може представляти інтереси цієї найбільше зруйнованої території на міжнародній конференції з економічної і політичної відбудови.

Восьмого квітня Євген Петрушевич підписав меморандум, адресований конференції. Це важливий історичний документ, у якому на 13 стор. висвітлюється і багатостраждальна історія краю, і руйнації під чає воєнних дій та жакливої польської окупації, що настала після світової війни.

Меморандум мав 12 розділів, присвячених окремим проблемам галицької трагедії. Наприкінці зроблено висновок: «Ті величезні шкоди і втрати, які понесла Східна Галичина у світовій війні (1914–1918) і відтак під польською окупацією (1919–1922), можуть відбудуватися лише тоді, коли на сій території буде визнана незалежна Галицька держава, бо тоді визволене населення якнайліпше зужиткує родючу землю і природні маєтки своєї території та повним розвитком своїх сил і невсипущою працею принесе обильні користі для добра свободної вітчизни»⁷¹⁵. Якщо цієї законної вимоги не задовольнити, то Польща й далі проводитиме політику «знищення українського народу... на шкоду консолідації сходу і світового миру». Меморандум закінчувався заявою, що «український нарід Галицької землі ніколи не погодиться з насильним прилучуванням Східної Галичини до Польщі та в інтересах свого життя і будучности рідного краю жадає перед трибуналом народів світу: узнання його права самовизначення, котре він уже виконав, конститууючи з хвилею розпаду Австро-Угорської монархії самостійну державу на території Східної Галичини, та домагається негайного усунення польської окупації зі Східної Галичини і визнання незалежності Галицької держави свободних народів»⁷¹⁶. Отже, і в цьому меморандумі, крім питань відбудови краю, виразно ставилося питання про визнання права на самовизначення і незалежність Галицької держави.

До меморандуму додавався супровідний лист делегації УНРади Східної Галичини за підписом К. Левицького від 12 квітня 1922 р. (м. Генуя), в якому делегація просила міжнародну конференцію «за-

йнятися доконечним вирішенням справи економічної і політичної відбудови сеї території»⁷¹⁷.

Потрібно відзначити, що першим відгукнувся на прибуття галицької делегації в Геную Ватикан. 19 квітня її прийняв кардинал Джіозус Сігріоні, архієпископ Генуї. Кардинал вислухав делегацію, її домагання незалежності Східної Галичини і, як повідомляла газета «Il Cittadino», «виявив свою зичливість для домагань українського народу у здійсненні галицької державности»⁷¹⁸.

Двадцять шостого квітня К. Левицький з Генуї надіслав інформацію для уряду: «Наша справа поступає тяжко, бо великі держави сваряться і не мають часу нами займатися», хоч конференції вже надіслано, крім меморандуму, ще 5 документів.

У листі урядові від 1 травня К. Левицький повідомляв, що ні він, ні Є. Петрушевич ще не були прийняті лідерами конференції, але що Ллойд Джордж під час розгляду справ Росії на I підкомісії пригадав і справу кордонів Східної Галичини. Щодо нейтральних країн, то вони не готові підняти справу Галичини на конференції. «Таким способом, наша справа в руках Л. Джорджа, та як він її поставить – годі дізнатися, поки що...»⁷¹⁹. І тут же повідомлення: «Наші меморіяли вручили ми також совітській делегації. Вона заявляється прихильно до нашої справи, але назверх виступає льояльно супроти Польщі». У листі від 4 травня він інформував про одержання ноти Г. Чичеріна, яка була переслана урядові.

Важливу вістку одержав галицький уряд у Відні з Генуї 7 травня: Італія й Англія обіцяли поставити східногалицьке питання на конференції, оскільки про це було прийнято рішення ще в Каннах⁷²⁰.

Восьмого травня галицька делегація надіслала ноту голові I-ї комісії конференції Карлові Шанцеру з проханням розглянути державно-правний статус Східної Галичини, при цьому вона посилалася на ноту Росії конференції від 30 квітня, в якій «загально вказано на відносини у Східній Галичині»⁷²¹. Делегація нагадала, що ще під час переговорів у Ризи радянська Росія 24 вересня 1920 р. «зложила декларацію за визнанням Східної Галичини незалежною республікою..., як окремої міжнародної території». Далі вказувалося, що в інтересах миру і консолідації міжнародних відносин на сході Європи «є конечно потрібне, щоби Польща безпечно розвивалася в своїх етнографічних границях та обороняла свою територію від заходу, полишаючи східні сумежні держави від Балтики аж по Чорне море їх природному розвитку, щоби вони станули доцільним кордоном між

Сходом і Заходом Європи». Отже, у відповідності з міжнародним правом галицька делегація ставила питання про правомірність вільного розвитку польської держави в її етнічних кордонах. Делегація вважала за можливе, щоб «великі держави обняли протекторат над сим неутраляльним союзом охоронним», і «він стане запорукою тривкого миру та відбудови економічного та політичного життя народів Європи»⁷²².

Десятого травня на засіданні конференції відбулося обговорення питання про Східну Галичину. Галицька делегація нелегальним шляхом дістала протокол цього засідання, який у перекладі українською мовою було надіслано урядові у Відень. З протоколу стали зрозумілими і позиції учасників конференції, і загальне ставлення до проблеми.

Засідання відкрив коротким рефератом про суть питання міністр закордонних справ Італії Карло Шанцер. У протоколі записано: «Делегація Національної Ради Східної Галичини з осідком у Відні, спираючись на ст. 91 Сен-Жерменського договору, просила, щоб питання Східної Галичини розглянули делегації держав Антанти спільно з галицькими експертами на конференції в Генуї і щоби запросили Галицьке правительство о виделегування своїх представників на Генузьку конференцію. Делегація Української Національної Ради вислала до 1 комісії ноту (прилога Ц) з протестом проти польської окупації та з проханням вирішення конференцією міжнародного становища Східної Галичини. Відносно того самого питання Президент конференції дістав численні телеграми від колоній українців, передовсім з Америки, якими вони протестують проти метод, прийятих Польщею на території повірених їй адміністрації. К. Шанцер ставить внесення, щоб розгляд сего питання передати Найвищій Раді»⁷²³. Дивно, що у внесенні питання зовсім не згадано головний документ – меморандум від 8 квітня, переданий конференції.

За внесенням представника Італії К. Шанцера розгорнулася дискусія. Французький міністр закордонних справ Луї Барту, в принципі, погодився з тим, що Сен-Жерменський договір уповноважнює головні союзні держави вирішувати долю Східної Галичини, і цим треба займатись. Він сказав, що не бачить причини змінювати статті договору⁷²⁴.

З великою промовою на конференції виступив Ллойд Джордж. Він зазначив, що вже понад три роки це питання не вирішується, і «воно постійно загрожує мирові Центральної Європи. Наколи

Конференції не вдасться довести до порозуміння з Росією, теперішнє положення Східної Галичини, по його думці, – читаємо в протоколі, – дасть різного роду претексти Росії до інтервенції в справі Польщі. Він пригадає, що 3/4 населення Східної Галичини є української народності і вони є того самого походження, мають ту саму мову, ту саму релігію, що мешканці України. Поляки держать цей край лише завдяки оружній силі. Найвища Рада на своїх засіданнях в Парижі висказалася кілька разів проти домагання Польщі в тій справі, однак Польща не зважає на рішення усоюзнених держав і далі окупує військово цей край проти волі населення»⁷²⁵. А далі Ллойд Джордж заявив: «Є можливим, щоб конференція не займалася таким проблемом, та щоби під покришкою начеб та справа належала до усоюзнених держав, відкладати її розгляд з дня на день. Зрештою, виміна думок між усоюзненими державами не являється ні легкою, ні можливою в найближчому часі. Верховна Рада, коли зійдеться, буде обговорювати, як кажуть, лише питання репарацій. А коли б пропонувано передати це питання Союзові Народів, були би піднялися голоси, що це питання не належить до нього, а до Найвищої Ради. Треба вже раз покінчити, заявив бесідник, з тим безнастанним відсиленням задля простих питань процедури, бо є певним, що в Європі не буде мира так довго, доки так важний проблем не буде дефінітивно вирішений. Зі своєї сторони Ллойд Джордж є рішений піднести це питання перед самою конференцією на слідуючим пленарнім засіданні»⁷²⁶. Отже, Ллойд Джордж, після певних хитань, не підтримав пропозицію Шанцера про передачу цього питання на розгляд Верховної Ради.

У зв'язку з уточненням Шанцера Ллойд Джордж знову чітко заявив, що «однією з найважливіших цілей Генуезької конференції – це установлення миру в Європі». І далі: «Як можна привернути цей мир, коли така територія, як Східна Галичина, знаходиться під режимом польської окупації?».

У відповідь на пропозиції англійського прем'єра француз Луї Барту сказав, що не має нічого проти того, щоб Ллойд Джордж у «загальній дискусії» вносив свої думки про внесення певних питань на розгляд конференції, але це суперечить рішенням, прийнятим у Каннах, то «неможливо допустити, щоби на бажання якоїсь делегації додавано до встановленого порядку денного нове питання»⁷²⁷. Отже, він відверто виступив проти обговорення східногалицького питання.

Представник Італії Шанцер вважав за можливе внесення цього питання до порядку денного конференції, оскільки в каннських резолюціях (п. 2) передбачався й розгляд питань про «привернення миру на тривких основах». Саме так стоїть справа про Східну Галичину.

Уточнюючи свою думку, Ллойд Джордж підтвердив, що східно-галицьке питання підпадає не лише під п. 2 резолюції в Каннах, а й під п. 3 – «Основні умови для привернення довір'я без порушень існуючих договорів». Але й після цього Л. Барту не підтримав пропозиції Ллойда Джорджа стосовно Східної Галичини. Цілком зрозуміло, що тут знов проявилися англо-французькі протиріччя.

Після повторного виступу Л. Барту Ллойд Джордж уточнив, що мова не йде спеціально про Східну Галичину, а що доцільно розпочати розгляд 2 і 3 пунктів резолюцій у Каннах, позаяк без їх розгляду мир в Європі забезпечити неможливо. Він навіть погрожував, що «на випадок, якби він не осягнув дискусію над цими справами на пленарнім засіданню, він видвине їх перед обличчям цілого світу».

Шанцер вийшов із скрутного становища, запропонувавши, що підкомісія і комісії вирішать питання про доцільність розгляду проблеми Східної Галичини на пленарному засіданні конференції.

В комюніке секретаріату конференції про сесію було зафіксовано: «Справа Східної Галичини... По короткій дискусії признано, що це питання входить в 2 точку постанов у Каннах, і згоджуємося на це, що його буде розглядати політична підкомісія (Іль Кафаре й ін. 11.V.1922)»⁷²⁸.

Голова галицької делегації К. Левицький постійно інформував уряд про розгляд справи. 14 травня він повідомив, що східногалицьку справу буде передано політичній підкомісії і що у зв'язку з цим він надіслав ноту, щоб заслухали делегацію і щодо «вирішення незалежності з одвітним усадженням»⁷²⁹. Одночасно він інформував, що «совіти прирекли зложити деклярацію за нами». Крім того, знаходимо і тривожне повідомлення: «вчора захиталась конференція, бо Франція намагається її розбити, і в сім помагає Мала Антанта, та не знати, чи Ллойд Джордж дасть собі раду і допровадить до гарантійного трактату. Якби сей відпав, тоді наша справа не прийде тут до вирішення»⁷³⁰.

Після закінчення Генузької конференції Кость Левицький підготував офіційний комунікат «Східна Галичина на Міжнародній конференції в Генуї»⁷³¹.

Комунікат розпочинався аналізом підготовки конференції (рішення конференції в Каннах від 6 січня) і пов'язаною з цим роботою в галицьких урядових колах. Підкреслено, що конференція скликалася в справі відбудови територій, знищених війною, і поладнання відносин між народами Європи на основі дійсного миру. Далі відзначалося, що 21 лютого 1922 р. УНРада Східної Галичини звернулася до великих держав Антанти як суверена Східної Галичини і органу конференції з домаганням допустити її делегацію до участі в роботі конференції, а 7 квітня надіслала з цього приводу спеціальну ноту і 12 квітня передала меморандум від 8 квітня. До меморандуму було долучено основний реферат (еляборат) «Про економічне становище Східної Галичини і її значення для відбудови Європи», що був підготовлений вченими під керівництвом д-ра Степана Рудницького. Крім того, було надіслано ще три реферати: «Про засоби сирівців у Східній Галичині» (18 квітня), «Про транспортні відносини у Східній Галичині» (21 квітня) і «Про відносини нафтового промислу» (26 квітня). К. Левицький підкреслив, що ці реферати – «надзвичайно добре визначувалися супроти матеріалів, предложених іншими делегаціями». Коли питання Східної Галичини постало на 1-й політичній комісії, 24 квітня делегація подала внесення про стан Східної Галичини під польською окупацією.

Як тільки дійшли чутки про те, що Е. Бенеш запропонував Ллойдові Джорджу план урегулювання східноєвропейських питань, за яким Східна Галичина залишалася б під польським володінням, 3 травня галицька делегація внесла рішучий протест проти такого плану.

Нарешті, 10 травня організаторами конференції було визнано легітимність галицької делегації і президента УНРади Євгена Петрушевича. Делегація порушила справу державного становища Східної Галичини. При цьому Ллойд Джордж визнав, що «полагодження сеї справи є конечне і негайне в інтересі національної справедливости та консолідації на Сході і мира в Європі»⁷³². У цій справі була надіслана нова нота від 12 травня президії 1-ї (політичної) комісії про домагання визнання незалежності Галицької держави.

Тим часом, у результаті розходження з позицією Росії конференція припинила свою роботу і була перенесена в Гаагу. Вимоги Польщі про затвердження її кордонів згідно з Ризьким миром (1921 р.) «не допущено навіть на нараду комісії».

Шістнадцятого травня відбулося засідання делегацій великих держав – організаторів конференції в Генуї і на пропозицію Ллойда

Джорджа було ухвалено, що внаслідок відкладання підписання гарантійного світового пакту «вирішено, що справа Східної Галичини відкладається на короткий час, та стверджено, що в означенім речинці семи місяців мають бути створені умови до заключення гарантійного пакту мирового. Отже, значить, що в тім речинці припаде також вирішення справи Східної Галичини»⁷³³. У зв'язку з цим галицька делегація надіслала внесення голові конференції д-ру Факту з проханням, щоб компетентний міжнародний орган «в можливо найкоротшім часі приступив до остаточного вирішення державного становища Східної Галичини». Вказувалося й те, що «на потребу негайного вирішення справи Східної Галичини вказав також голова совітської делегації п. Чичерін на останнім пленарнім засіданні конференції в Генуї (19 травня ц. р.)»⁷³⁴.

Підсумовуючи роботу галицької делегації, К. Левицький вважав, що акція пропаганди нашої делегації і приєднання іноземних делегацій до нашої справи, зацікавленість справою преси великих держав були факторами позитивними. «Годиться ствердити, – писав він, – що з нашого боку успішно використано міжнародну конференцію в Генуї і покладено живі основи для здобуття державної незалежності Галицької землі в близькому часі». Комунікат закінчувався закликом до українського народу «в тій рішучій порі видержати одноцілий фронт».

Появилися підсумкові статті і в пресі. Посол Володимир Сінгалевич в італійській газеті «Есо ді Триєсте» публікує статтю «Справа Східної Галичини». В ній подається короткий виклад боротьби галицьких українців ще з часу революції 1848 р. за поділ Галичини на східну і західну. Автор вказує, що австрійський уряд дотримувався політики «діли і пануй», яка для Австрії була більш ніж засада, «се було справжньою системою правління»⁷³⁵. У статті повторюється вже відоме положення про роль Східної Галичини як «П'ємонта України», а далі об'єктивно висвітлюється процес утворення Західно-Української Народної Республіки і її злуки з УНР. Справедливо розповідається про агресію Польщі і негативну роль Паризької мирної конференції у вирішенні долі ЗУНР, особливо з огляду на дозвіл перекинути армію генерала Галлера на допомогу польській армії, що й спричинилося до окупації української Галичини. Стаття завершується аналізом відомої постанови Верховної Ради від 25 червня 1919 р. про дозвіл Польщі окупувати всю Східну Галичину по р. Збруч.

Степан Витвицький друкує статтю в «L'Europe Nouvelle» під назвою «Незалежність Східної Галичини», в якій знайомить читачів з історією галицької державності після розпаду Австро-Угорщини і наголошує на правомірності суверенної Галицької Республіки^{735a}. У неаполітанській газеті «Rattaglie del Lezzogiorno» за 10 травня невідомий автор публікує статтю «Упорядкування Східної Європи й етнічна несправедливість, яку б належало виправити», де коротко викладає процес утворення Галицької Республіки 1918 р. і відзначає, що «Польща, дотримуючись своїх імперіалістичних тенденцій, вперто тримається ідеї анексії Галичини і використала період бездіяльності Союзних держав на те, щоб посилити свої домагання, а саме замінити тимчасову окупацію, до якої була уповноважена, запровадженням, зневажаючи договори, свою цивільну адміністрацію»^{735b}. Тут же автор пише і про жадливу долю українців під окупаційним гнітом і їх відважну боротьбу з окупантами.

«Il Caffaro», повідомляючи 11 травня про зустріч делегатів конференції в королівському палаці, підкреслила, що питання Східної Галичини розглядатиме головна політична комісія^{735b}.

Найбільша на Апеннінах газета «Corriere d'Italia» в числі за 4 червня передала зміст промови італійського посла Маттеї-Джентілі. Посол підкреслював роль Італії у вирішенні європейських справ. Спроба Ллойда Джорджа щодо кордонів Східної Галичини, «здається, поки що не вдалася, але Італія, котра грала в тій ініціативі Ллойда Джорджа немаловажну роль, не сміє занедбати розвинуту в тім напрямі основну акцію та допомогти згідно зі своїми національними традиціями сим народам здобути собі свободу».

Ця ж газета 8 червня у статті «Звіт про нафту» писала: «Польща не має ні кусника нафтового терену, вона зайняла Галичину насильством, і східногалицька справа опинилася у Верховній Раді».

Ряд статей з'явився і в англійській пресі. «Egwing News» надрукувала промову Ллойда Джорджа з його намаганнями розглянути галицьке питання на Генуезькій конференції. «Manchester Guardian» писала про незаконне загарбання Польщею українських земель, зазначаючи, що «Східна Галичина, Волинь і Біла Русь стогнуть під польським ярмом», що «навіть Франція не признала цих границь остаточними. Ризька лінія (кордон) – се одна з найбільших небезпек для миру... Як довго справедливо не будуть вирішені національні питання на Сході Польщі, так довго всі мирові договори лишаються на папері. Коли Польща має намір пригадати собі забуті ідеали

і обов'язки, то нехай зречеться тої лінії, що для неї і для її союзників грозить катастрофою».

Лейбористський часопис «Daily Herald» писав про конференцію в Генуї: «Прем'єр (Ллойд Джордж) відносно кордонів Румунії і Східної Галичини заявив, що це одно з двох або трьох питань, які можуть дуже легко заколотити світ у Європі», і тому вони повинні стати предметом обговорення політичної комісії, і, якщо це потрібно, то сесійного засідання конференції.

«Daily Chronicle» теж писала, що не може бути мови про мир у Європі, коли не визнані досі і остаточно не означені кордони на європейському сході – польський, російський, Бесарабії, а також політичне становище Східної Галичини. Ллойд Джордж, вірний ідеалам примирення в Європі, наполіг на вислуханні литовців і галичан. Він заявив про готовність порушити ці питання на пленарному засіданні конференції. «Барту противився рішуче, але безуспішно... Його виступ доказує безсумнівно, що коли б був покладений край вулканічному неспокою в Східній Європі, Франція втратила б особливі впливи, які має завдяки своїй одинокій в Європі сильній армії».

«Manchester Guardian Weekly» повідомила про те, що на адресу конференції в Генуї надійшло багато листів про несправедливість щодо болгар, вірменів, литовців, українців та ін. і що лиш завдяки вимогам Ллойда Джорджа їх було відкрито і роздано учасникам конференції, де була, врешті, «заслухана Східна Галичина в справі її майбутнього політичного становища». В іншому номері газета писала: «Справу Східної Галичини і Литви відкладено надалі».

«Morning Post» 25 травня подала статтю свого варшавського кореспондента про незадоволення в Польщі з приводу того, що Генуя «не затвердила кордонів, визнаних у Ризі», водночас поляки задоволені тим, що в Генуї не розглядали питання «про передачу Східної Галичини совітам або створення з неї самостійної держави».

«The Outlook» високо цінувала роль Ллойда Джорджа в Генуї за його виступи в справі забезпечення миру, назвавши його «речником світової опіки».

«The Nation» нагадала, що Польща одержала величезну допомогу (4 млн. фунтів стерлінгів), а тим часом польський прем'єр Скірмунт відверто висував вимогу: «Східна Галичина мусить бути приєднана до Польщі... бо там польська меншість сильно панує над більшістю. Вісті, що доходять до нас від українців у Галичині, яскраво свідчать про загальний утиск українського селянства польськими

поміщиками. Польща, збільшена чужими елементами, не може бути міцною. Вихід із становища – Польща в етнічних кордонах. Навіть Франція противна того, щоби лінія Риги лишалася як затвердження посідання Польщею закордонного добра».

«Guardian» писала: «Поляки напружили всі сили, щоб здобути визнання ризької лінії. Наперед можна сказати, що Англія буде цьому заперечувати... Польська окупація Східної Галичини є надужиттям і може бути в крайньому випадкові тимчасовою. Біда не тільки в тому, що Польща загарбала непольські території. Фактом є, що її політика має також фатальні наслідки економічні».

Навіть французька «Le Petit Parisien», повідомляючи 11 травня про виступ Ллойда Джорджа в Генуї, писала, що українське населення Східної Галичини «стогне під польським насильством», що Польща порушила ухвалу Верховної Ради, і «що справу треба остаточно вирішити».

Отже, завдяки зусиллям уряду Галицької Республіки і його делегації в Генуї справа державно-правового статусу Східної Галичини набрала розголосу. Важливу роль у цьому відіграв і британський прем'єр Ллойд Джордж. Як свідчила преса, громадська думка була на боці поневоленого українського народу. В Генуї, на думку К. Левицького, «покладено живі основи для здобуття державної незалежності Галицької землі в близькій часі». Однак сподівання провідного творця зовнішньої політики і на цей раз не збулися. Уряд змушений був і надалі вести боротьбу за справедливе вирішення долі Східної Галичини.

8. Нові заходи у здобутті незалежності

Відсутність позитивного рішення східногалицької проблеми міжнародною конференцією в Генуї ставила перед керівниками ЗУНР і міжнародними органами питання – що робити далі? Ллойд Джордж відзначав: «Галицька проблема завдавала нам безкінечні неприємності, але винуватцями цього постійного неспокою були не більшовики, а польська агресія»⁷³⁶. Провідники ЗУНР не знаходили іншого виходу, як звертатися з нотами до можновладців світу і просити захисту та підтримки, хоч про малоефективність цих заходів їх попереджав і посол В. Сінгалевич, лист якого наведений раніше, і представник уряду у США Л. Мишуга, який 17 липня 1922 р. відверто писав К. Левицькому: «Правительство вело і веде передовсім політи-

ку просьб, покликування на слухність нашої справи, що все ще силкується проговорити до серця і совісті керманичів світової політики, а занедбувало зорганізування революційної боротьби в краю та не зуміло піддержати та воскресити революційного духа, а навіть паралізувало його, подаючи раз в раз, що ось наша справа за тілька а тілька місяців буде вже вирішена державами Антанти»^{736а}. Можна сказати, писав Л. Мишуга, що «зі всіх закидів, якими воювали проти уряду, цей один може бути найважливішим... І коли б стало ясно, що в Галичині веде провід у безпощадній, активній боротьбі наш уряд, тоді можна числити на певну і тривалу допомогу». Отже, не ноти, а організація революційно-визвольної боротьби всередині країни могла мати успіх і розраховувати на підтримку діаспори. Уряд, однак, продовжував тактику нотописання, сподіваючись, таким чином, здобути підтримку Антанти і світової громадськості.

Восьмого червня Євген Петрушевич від імені УНРади Східної Галичини надсилає ноту головним країнам Антанти, в якій нагадує її лідерам про рішення Генуезької конференції від 10 травня розглянути в найкоротшому терміні політичний статус Східної Галичини для консолідації міжнародних відносин на Сході і постійного миру в Європі, про необхідність звільнення українського населення Східної Галичини від жахливої польської окупації і встановлення справедливості через надання їй державного політичного статусу^{736б}.

УНРада Східної Галичини розглядала це рішення як виконання вимог українського населення Східної Галичини про визнання незалежності республіки. Далі визначалися головні демократичні засади, на основі яких має успішно розвиватися вільна і незалежна Галицька Республіка. Цей «П'ємонт української нації» мав би відігравати велику миролюбну місію в Європі як нейтральна зона між Польщею і Росією, що було б в інтересах Польщі, України і Росії. Викладені в ноті принципи були цілком слушні й реальні і відповідали інтересам населення як Східної Галичини, так і сусідніх країн.

Дев'ятого червня Раді Ліги Націй надіслано ще одну ноту Євгена Петрушевича щодо визнання політичної незалежності Східної Галичини⁷³⁷.

Двадцять п'ятого червня 1922 р., в треті роковини ганебного рішення Верховної Ради про окупацію Східної Галичини, Є. Петрушевич надіслав нову ноту, якою нагадав про це рішення, що «привело край в жерело анархії та страшне пекло неволі і терпінь нещасного населення... рабункове пекло в цілім краї». У ноті наводяться чис-

ленні факти терору, знущань, арештів та ін. безчинств. Як і попередня нота, вона закінчувалася вимогою «остаточного вирішення питання про державний статус Східної Галичини як незалежної держави вільних народів».

З метою підтримки заходів уряду Є. Петрушевича далі продовжували висувати свої вимоги перед урядами українці США і Канади. 23 червня відбулася зустріч делегації канадських українців у складі редактора «Українського голосу» Стецишина, д-ра Кібзея, о. Сарматюка та пароха Оттави о. Гігейчука як представника українського духовенства з прем'єр-міністром Канади Мекензі Кінгом. Делегація вручила прем'єр-міністрові меморандум «Справа незалежності Східної Галичини» з вимогою вжиття заходів до «справедливого вирішення питання про дальшу будучність Галичини»^{737a}. У відповідь була зроблена заява, що він «вдячний депутатам за ясне і яскраве пропозиція справи. Вважаю, що домагання українців є зовсім оправдані, і як глава правительства вже можу запевнити, що оскільки се буде в наших силах, вони будуть виконані. Ми є ліберали і вважаємо за свій обов'язок, аби діялася справедливість і була пошанована воля народу». На зустрічі були присутні послы Мек Моррей і Лянієр. Відбулася також зустріч з послом Мекком Морреєм, який обіцяв допомогу через Велику Британію, для чого мала поїхати в Лондон спеціальна урядова делегація з Канади, «тоді ціла справа може числити легше на успіх». Була зустріч і з послом Прогресивної партії Мілтоном Кембелосо від округи Макензі, який, ознайомившись з документами про статус Східної Галичини, теж обіцяв допомогу. В розмові з послами з'ясовано, що прем'єр-міністр Канади надіслав до Генуї своїм делегатам інструкцію, щоб «делегати не мішалися в політичні справи Європи, але дбали лише про економічні справи Канади»⁷³⁸. Посол Мек Моррей підтвердив, що «інструкція була, щоб піддержувати галицьку справу в хосен українців»⁷³⁹.

У США на з'їзді українських організацій у Філадельфії 30 червня за рекомендацією представника Західно-Української (Галицької) Республіки Луки Мишуги здійснено спробу згуртувати розрізнені українські організації в одне «об'єднання українських організацій в Америці». Спроба вдалася. До нової організації зголосилися: «Український народний союз», «Провидіння», «Народна поміч», «Згода братів», «Січова організація», «Ліга американських горожан українського роду», «Ліга ветеранів українського роду», «Українська греко-католицька дієцезія», «Українська греко-православна дієце-

зія». Отже, практично – майже всі українські організації, окрім Українського робітничого союзу, який перебував під впливом ліво-радикальних елементів. Таке об'єднання було створене для кращої організації роботи в діаспорі на підтримку визвольних змагань у Східній Галичині. Все це підтверджує велику активність заокеанських українців в обороні суверенних прав Східної Галичини.

П'ятнадцятого липня 1922 р. делегація галицьких українців у США була прийнята президентом Ворреном Гардінгом. Голова делегації д-р Гриневецький, з'ясувавши тяжке становище населення Східної Галичини під польським окупаційним гнітом, просив американський уряд втрутитися у «справу звільнення Східної Галичини від польського поневолення». Як повідомляло Східногалицьке прес-бюро, президент заявив, що він був «глибоко схвилюваний вислуханою розповіддю».

У Бразилії з ініціативи представника галицького уряду П. Карманського був скликаний у Дорізані (Парана) з'їзд бразилійських українців-галичан, що представляв 60 тис. чол. На з'їзді було організаційно оформлено Український союз у Бразилії, який об'єднував усі їх організації. З'їзд схвалив меморандум до президента Бразилії, в якому було показане тяжке становище галичан під польським режимом з вимогою підтримати визволення Східної Галичини^{739а}.

Західноукраїнське товариство Ліги Націй надіслало Верховній Раді, Раді Послів Антанти, Лізі Націй й ін. міжнародним організаціям звернення з вимогою справедливого вирішення долі Східної Галичини як незалежної держави.

Конгрес українських студентів у Празі, що проходив 23 червня – 3 липня за участю відомих українських громадсько-політичних діячів: послів С. Смаль-Стоцького, Словінського, ректора Вільного українського університету проф. О. Колесси та ін., зажадав надання незалежності Східній Галичині^{739б}.

Отже, українці в діаспорі підтримували заходи галицького уряду і рішуче виступали проти окупації і спроб польського уряду здійснити анексію західноукраїнських земель.

Не одержавши ніякої відповіді на свої ноты, Є.Петрушевич і К. Левицький 20 серпня надіслали урядам головних країн Антанти нову ноту з протестом проти спроб польського уряду запровадити в Східній Галичині режим автономії шляхом проведення виборів до польського сейму на цій території, хоч вона, як зазначено в ноті, належить до Польщі, а «творює окрему міжнародну територію, кот-

рої сувереном є великі держави Антанти»⁷⁴⁰. Проти таких намірів уже була внесена протестаційна нота від 15 серпня, однак вона не зупинила Польщу від їх здійснення. Цією нотою УНРада заявляла від імені населення краю, що вона «не може згодитися на ніяку автономію Східної Галичини під Польщею, ані на ніяку державну злуку з Польщею, а мусить домагатися безумовного міжнародного визнання Східної Галичини як незалежної держави (Республіки) свобідних народів»⁷⁴¹. Історичний досвід співжиття з Польщею підтверджує, що вона ніколи не дотримувала своїх обіцянок про вільний автономний розвиток українських земель. У ноті вказано дати окупацій – 1340, 1350, 1366 і 1387 рр. і дати обіцянок – 1569, 1658, 1848, 1867, 1890, 1910 рр. «Але тих договорів ніколи не додержували та поза плечима українців шлюбували вірність Габсбургам за ціну поневолення українського народу»⁷⁴². Здійснивши у 1919–1922 рр. військову окупацію цих земель, поляки зовсім явно виявили свою тенденцію «політичного, економічного і культурного винищення української більшості населення, поставивши українців в стан «ex lex» та прилюдно проголошуючи, що їх не обов'язують договори, заключені з великими державами Антанти». Прилучення Східної Галичини до Польщі «хоч би у формі найбільшої федерації принесло б українському народові необчисленні національні і політичні втрати». Далі це положення аргументується матеріалами конкретного історичного досвіду. Висновок – необхідно завершити процес визнання Галицької держави як незалежної республіки свобідних народів.

Оскільки заходи, вжиті урядом до головних країн Антанти, не давали позитивних наслідків, 28 серпня Є. Петрушевич видав «повновласть» К. Левицькому, С. Витвицькому і Й. Жану для захисту інтересів населення Східної Галичини в Лізі Націй⁷⁴³, а 6 вересня їй була надіслана нота від імені УНРади за підписами К. Левицького і С. Витвицького⁷⁴⁴. Делегація нагадала про прийняте Лігою Націй рішення від 27 вересня 1921 р. про рекомендацію конференції в Генуї від 10 травня 1922 р., що справа Східної Галичини є міжнародна і вона вимагає негайного вирішення, а тим часом окупація триває вже четвертий рік, вона «невиносима для українського населення сего краю», а останнім часом відкрито ведеться підготовка, щоб «неправно анексувати сю територію до себе, з очевидним порушенням мирних договорів, на котрих сторожі має стояти Союз народів»⁷⁴⁵. УНРада домагалася негайного розгляду порушеного питання в Лізі Націй.

Нова нота Асамблеї Ліги Націй була надіслана делегацією УНРади 10 вересня у зв'язку з наміром польського уряду провести у Східній Галичині вибори до польського сейму, хоч ця територія не входила за міжнародними договорами до складу Польщі⁷⁴⁶. Проти цього рішення рішуче протестує український народ Східної Галичини, його уряд і всі українські політичні партії, читаємо в ноті.

Дванадцятого вересня аналогічний протест був надісланий британському прем'єрові Ллойд Джорджу від західноукраїнської делегації на Мирній конференції⁷⁴⁷.

Щоб показати, що українське населення терпить тяжкий окупаційний режим і веде з ним гостру боротьбу, була надіслана нота й урядам країн Антанти (не раніше 13 вересня), в якій наводяться численні факти опору окупантам по всій території Східної Галичини⁷⁴⁸.

Члени делегації УНРади Східної Галичини на асамблеї Ліги Націй встановлювали контакти з іншими делегаціями, шукаючи підтримки. Насамперед їм потрібно було знайти делегацію – члена Ради Ліги Націй, яка б знову поставила східногалицьке питання на сесії, оскільки без такого подання справа не могла розглядатися. Згоду на таку місію дала канадська делегація. І 18 вересня канадський делегат Вільям Стівенс Філдінг запропонував III асамблеї Ліги Націй проект резолюції щодо Східної Галичини: «Асамблея Ліги Націй повноляє своє бажання, висловлене в резолюції, схваленій II асамблеєю від 27 вересня 1921 р., щоб Рада Ліги Націй звернула увагу головних країн Антанти на потребу вирішення в найкоротшому часі правного становища Східної Галичини»⁷⁴⁹. Проект був прийнятий асамблеєю і 19 вересня надісланий шостому політичному комітетові (комісії) для вивчення і рекомендацій. Як довідуємося з листа С. Витвицького від 22 вересня до К. Левицького, посол, щоб здобути підтримку Ліги Націй, провів попередні переговори з італійським делегатом у Лізі Націй Ферраріо, з французькою делегацією, написав листи з проханням підтримки Імперіалі, Мону, делегатові Литви Нарушевичу, Греції – Френтулісу, Японії – Матсуду. І це відіграло певну роль у прийнятті резолюції.

Двадцятого вересня відбулося обговорення проекту резолюції на згаданому комітеті. З поданням виступив, з огляду на відсутність В. Філдінга, представник канадської делегації Лапуант (La Pointe), що виклав зміст запропонованої асамблеї резолюції. Слідом за ним виступив польський представник Ашкеназі, який не заперечив проти розгляду канадської резолюції, але наголосив, що Польща вже за-

пропонувала Антанті автономію для Східної Галичини і що «запевняється повна рівність і свобода для всіх народів, що її населяють».

Виступ Ашкеназі викликав протест литовського представника Сідзікаускаса, який зажадав визволення Східної Галичини і її повноправного представництва в Лізі Націй.

У дні розгляду східногалицького питання швейцарська преса («Basele Nachrichten», «Journal de Genève», «Exchange Telegraph», «Daily News») публікувала статті про жорстокий режим окупантів у Східній Галичині і співчутливо ставилася до її визволення з-під окупації.

На підставі усталеного обміну думками комітет дійшов висновку, що становище Східної Галичини не змінилося від часу прийнятої II асамблеєю резолюції, схваленої 27 вересня 1921 р., а тому комітет вирішив рекомендувати III асамблеї Ліги Націй резолюцію, якою дослівно повторив текст, поданий канадською делегацією 18 вересня 1922 р.⁷⁵⁰. III асамблея Ліги Націй резолюцією від 22 вересня зажадала від головних країн Антанти якнайшвидше вирішити питання про державний статус Східної Галичини. Про це йшлося і в ноті Ради Ліги Націй від 27 вересня Раді Послів країн Антанти.

Аналізуючи розгляд справи Східної Галичини на III асамблеї Ліги Націй, д-р С.Витвицький писав у рефераті для преси, що вже втретє асамблея порушує це питання, тобто воно розглядається на всіх її засіданнях. Це тим більш важливо, що польська делегація поширювала на асамблеї чутки, ніби УНРада Східної Галичини «заклучила вже договір з більшовиками, і тому наш уряд належить до ворогів країн Антанти, то знов, що наше питання вже вирішене як внутрішня справа Польщі, бо ж Польща дає Східній Галичині широку автономію та на тій основі вона вже розпочала вибори на території Східної Галичини»⁷⁵¹.

С. Витвицький відзначив важливість підтримки з боку литовського представника, який виступив на захист високих змагань українського народу Східної Галичини за свою державну незалежність. Втім, на комітеті ніхто не виступив проти справедливих вимог українців, тобто на підтримку «імперіалістичним посяганням Польщі».

Резолюція III асамблеї Ліги Націй поставила головні країни Антанти перед неминучістю розгляду справи Східної Галичини щодо визнання за нею права на самостійну народну республіку.

Європейська преса активно відгукувалася на події у Східній Галичині. Навіть французькі газети друкували співчутливі статті.

Двотижневик «Le Revue Internationale» визнавав, що відновлена в інтересах миру Польща внаслідок своєї анексіоністської політики стала постійною загрозою для миру. «Становище у Східній Галичині стає щораз грізніше. Українське населення, zagrożене у своїй екзистенції, особливо польською колонізацією, вдається до самооборони. Майже щодня польські газети приносять вістки про спалені українцями оселі польських колоністів, висаджені в повітря мости і залізничні поїзди, спалені нафтові резервуари й убивства польських жандармів. Українське населення буде боротися всіма засобами і проти нових польських заходів – виборів до сейму, що суперечить міжнародним постановам»⁷⁵². «L'ère Nouvelle» за 12 жовтня повідомляла, що польський уряд проголосив у Східній Галичині винятковий стан, що було викликано терористичними актами українців проти окупаційних властей і завдало шкоди на 50 млрд. марок. А проте «слід побоюватися, що заколот зросте серед населення набагато більше у зв'язку з призначеними на 5 листопада польськими виборами, бо українці зайняли проти цих виборів виразно вороже становище, вказуючи на те, що Польща є лише тимчасовим військовим окупантом Галичини і не має права поширювати свої вибори на цю країну». Отже, підтвердилася справедливість вимог галицького уряду. Газета також відзначала, що «другою причиною загального обурення галицького населення є польський проект воєвідської автономії для Східної Галичини. Насправді проект утверджує анексію цієї країни, що рішуче суперечить Сен-Жерменському договору, який підпорядковував долю Галичини рішенням головних країн Антанти. Констатуючи, що «польський проект не лише не дає українському населенню Східної Галичини ніякого окремого привілею, навпаки, він підчиняє його вповні польській меншості», газета підтверджувала окупаційний характер автономії, що читаємо майже в усіх урядових нотах до міжнародних організацій і урядів головних країн Антанти. Вона також стверджувала, що «відкидаючи неправомірні посягання Польщі, галицьке населення готується до рішучого опору і домагається усунення окупаційних військ з краю». В наступному числі за 15 жовтня робився висновок, що запровадженням виборів до сейму й сенату Польща хоче «насилено провести анексію цієї країни». Газета повідомляла, що всі українські партії закликали населення утриматися від виборів, на що влада відповіла терором. На ці репресії українське населення відповідає актами самооборони, так що Східна Галичина стоїть в огні громадянської війни. Така політична оцінка становища в краї була близькою до істини.

«Le Temps» і «La Liberté» 28 жовтня 1922 р. повідомляли про діяльність партизанських загонів у Східній Галичині. «L'Éclair» за 30 жовтня інформувала про насильства польської влади над українцями і, як відповідь, посилення повстання. Виправдовуючи жорстокість польського окупаційного режиму, газета, однак, услід за поляками, знову, як це було вже не раз, українські визвольні змагання пов'язує з німецькою інтригою і навіть захоплення влади 1 листопада 1918 р. змальовує як спільні дії українських націоналістів і німецьких та австрійських офіцерів. Всупереч очевидній правді, газета твердить, що «по кількох місяцях жорстокої війни Польща повернула порядок. Східна Галичина відбудувала свої руїни і відновила давній економічний добробут... Русини у величезній більшості примирилися. Народ не має наміру відрікатися автономії, наданої Варшавою, щоб кинути в обійми українського більшовизму». Третього листопада 1922 р. та ж газета писала і про причетність Відня до антипольських виступів. Отже, все там чудово, от тільки німці провокують антипольські виступи.

«L'ère Nouvelle» за 28 жовтня з тривогою писала, що Східна Галичина «протягом останніх місяців стоїть в огні. Громадянська війна, ведена українцями проти польської воєнної окупації, загострюється з кожним днем». Застерігаючи, що «вогонь, який загорівся у Східній Галичині, легко може перекинутися в пожежу на всьому європейському сході», газета доходить висновку, що Східна Галичина за міжнародним правом – це край під суверенітетом Антанти, а Польща є лише тимчасовим воєнним окупантом. Отже, ніяких виборів вона там проводити не може. На терор і стан облоги українці відповіли новими революційними актами, а позаяк Антанта не реагує на прохання Східної Галичини, то «слід побоюватися, що із заворушень у Галичині може виникнути нова війна на сході, тим більше, що ходять чутки, ніби радянський уряд Москви має намір скористатися з українського революційного руху проти польського панування у Східній Галичині». Ця ж газета за 4 листопада знову пише, що Східна Галичина «тепер близька до повної анархії... Замахи проти поліції, підпали польських поміщиків і залізничні катастрофи є на порядку денному... З другого боку, польські власті силкуються задушити український революційний рух за допомогою нечуваних репресій». Далі газета повідомила, що понад 4 тис. українців, переважно з інтелігенції, заарештовані протягом двох останніх тижнів. «Села залиті польським військом, яке тероризує населення і має за допомогою сили принево-

лити селян до участі у виборах до варшавського сейму, призначених на 5 листопада». Газета визнає, що ці вибори згідно з нормами міжнародного права неправомірні, і варшавський уряд за їх допомогою «хоче провести анексію тої країни». Щодо характеру дій українських політичних партій, то газета визнає, що «їх акція є чисто національною і не має нічого спільного ні з політикою Москви, ні Берліна, як твердить брехлива польська пропаганда за кордоном. Вони звернулися з проханням до Ліги Націй і урядів Антанти, щоб ті не дозволили провести польські вибори у Східній Галичині і не допустили до цього нового порушення Польщею міжнародного права». Такі голоси на сторінках французьких газет хоч і не домінували, та все ж лунали.

Англійський «Observer» за 5 жовтня надрукував велику статтю «Робота проти Польщі – проблема Східної Галичини». У статті автор нагадує, що ще за Австрії українці були тут «нешадно придушені поляками», але «в час революції в листопаді 1918 р. українці проголосили свою країну незалежною державою, що мала об'єднатися з великою Україною», однак весною 1919 р. Східну Галичину окупували польські і румунські війська з метою охорони перед «більшовицькою небезпекою», хоч Верховна Рада в 1919 р., згідно зі ст. 91 Сен-Жерменського договору, «визнала тій країні право самовизначення». Однак вона була окупована Польщею за згодою Верховної Ради, яка потім передала мандат Польщі на 25 років з правом автономії і власного сейму, але «за допомогою Клемансо, так кажуть, польський уряд зумів довести до зупинки дії цієї постанови». Конференція у Спа теж визнала тимчасовий мандат воєнної окупації. Журнал з подивом писав, що «попри велику кількість договорів, досі доля Східної Галичини не вирішена». Стаття має цікаві підзаголовки: «Полонізація», «Таємний університет», «Збройна революція». Під заголовком «Воєнний диктатор в Галичині» – повідомлення про призначення генерала Галлера «воєнним диктатором Східної Галичини».

Газета «Star» за 26 жовтня, услід за «Daily News», повідомляючи про збройний опір українців у Східній Галичині, писала «про збройне повстання усього українського населення проти польської окупаційної влади», а «Sunday Times» 29 жовтня надрукувала велику статтю «Польський терор у Східній Галичині». «Outlook» 4 листопада у статті «Грозові хмари у Східній Галичині» писала: «Український революційний рух у Східній Галичині проти польської воєнної окупації поширюється з кожним днем. Поляки так само, як і у Віденській

справі, знехтували рішеннями Верховної Ради, якими гарантується розв'язка східногалицького питання на основі права самовизначення... Проти українського населення, яке вирішило утриматися від голосування на призначених виборах, застосовуються жорстокі репресії... Українці скрізь висаджують мости. Залізничні катастрофи є щоденними подіями». А далі – цілком логічний висновок: «Не буде миру на Сході Європи, доки не буде розв'язано східногалицьке питання».

«Daily Telegraph» 4 листопада надрукувала статтю «Револьта у Галичині», в якій повідомляється, що «досі не задушено револьти у Східній Галичині, хоч польські власті заарештували понад 4 тис. мешканців... Ті арешти мають подвійну ціль: задушити повстання і позбавити українське населення його провідників під час близьких виборів до варшавського сейму».

Отже, не тільки уряди Антанти, що одержували ноти від галицького уряду, а й широка європейська громадськість були обізнані як з міжнародно-правовим статусом Східної Галичини, так і з могутнім рухом опору народу краю проти польських окупантів. Однак заходів для виправлення ситуації не вживалося. Навпаки, тогочасна преса, численні документальні дані з літа і осені 1922 р. красномовно свідчать, з одного боку, про масовий терор окупантів, а з другого – про відчайдушну боротьбу народу проти встановленого з дозволу Антанти жорстокого режиму. Наприклад, тільки за даними, що їх мали українські органи влади в екзилі, у травні–вересні 1922 р. було вчинено біля 150 актів підпалів, убивств, нападів на в'їтів, жандармів, військові частини⁷⁵³.

Правда, було чимало й фальшивих інформацій, зокрема у французькій пресі. К.Левицький, як уповноважений для закордонних справ Галицької Республіки, не раз змушений був давати офіційні спростування на ці фальшивки⁷⁵⁴.

З усіх кінців світу, зокрема від української діаспори, йшли листи, телеграми, ноти і меморандуми з протестами проти терору і зловмисної затримки головними країнами Антанти, їх урядами, міжнародними організаціями справедливого вирішення долі Східної Галичини⁷⁵⁵.

Находили й інтерпеляції (запити) послів (депутатів) до своїх урядів. Італійський посол Спартако Фаджарі звернув увагу уряду, що польський уряд здійснює безправне судочинство у Східній Галичині. На це міністерство закордонних справ відповіло, що воно не

зреклося від своїх прав суверена Східної Галичини поряд з іншими країнами Антанти і буде їх виконувати далі. Справою займається Ліга Націй і буде займатися Рада Послів Антанти⁷⁵⁶.

Шостого липня 1922 р. посол Мослі, а 2 серпня 1922 р. Кут у британському парламенті зробили запит до уряду з поясненням намірів уряду Польщі проводити у Східній Галичині неправомірні вибори до польського сейму, оскільки вона не є складовою частиною Польщі. У відповіді державного секретаря для закордонних справ Гармсворса на ці запити було заявлено, що згідно з ухвалою Верховної Ради від 25 червня 1919 р. Польща одержала право лише на тимчасову окупацію краю, що не «передрішало остаточний статус Східної Галичини», і британський уряд не має «офіційного підтвердження» про наміри польського уряду проводити там вибори. Незадоволений відповіддю депутат зажадав уточнення – «чи хоче уряд подбати, щоб польська окупація згаданого краю не перейшла в його анексію Польщею проти виявленої волі населення». Але й на цей запит чіткої відповіді не було. «Всі ті справи є предметом розгляду уряду»^{756a}.

Двадцять восьмого вересня 1922 р. від імені Президії УНРади Східної Галичини Є. Петрушевич надіслав ноту Раді Послів країн Антанти в Парижі, в якій ще раз звернув увагу на критичне становище Східної Галичини під окупацією Польщі. Зокрема, йшлося про її наміри провести вибори у Східній Галичині до варшавського сейму й сенату, хоч вона не входила до складу Польщі, велася підготовка до запровадження автономії для Східної Галичини, щоб «таким безправним актом анексувати Східну Галичину до польської держави». Українські політичні партії на з'їзді 26–27 серпня оголосили бойкот цим виборам. Аналогічне рішення прийняла 2 вересня і УНРада Східної Галичини, що засідала у Львові. Вона виступила і проти планів автономії під польською владою, поставивши перед головними державами Антанти «одиноке домагання: визнання Східної Галичини незалежною державою (народною республікою) свободних народів»⁷⁵⁷.

Протиправні кроки окупаційних властей, писав Є. Петрушевич у згаданій ноті, пояснюються зволіканням головних держав Антанти у вирішенні статусу Східної Галичини, жорстока окупація якої викликала активний опір українського населення, а це веде до анархії і балканізації краю, що загрожує безпеці на сході Європи.

Третя сесія Ліги Націй своєю постановою від 22 вересня 1922 р. цілком підтвердила резолюції другої сесії і звернула увагу головних

країн Антанти на потребу вирішення «в близькій будучності» питання про державний статус Східної Галичини.

Враховуючи викладені обставини, УНРада просила Раду Послів не допустити до протиправних виборів у Східній Галичині до польського сейму і сенату, заборонити накидування Східній Галичині якої-небудь державної організації і запропонувати Верховній Раді Мирної конференції остаточне вирішення в найближчому часі справи державного статусу Східної Галичини як незалежної Галицької Республіки свободних народів.

Отже, знову порушувалися давно відомі питання. Навчені гірким досвідом галицькі лідери, добре знаючи, що вирішення долі Східної Галичини передане Раді Послів країн Антанти, й далі наполягали на її розгляді вищим органом Мирної конференції.

Боротьба населення Східної Галичини за визволення з неволі й державне самовизначення знайшла підтримку і в резолюціях 2-го Міжнародного демократичного конгресу у Відні, що проходив 26 вересня – 1 жовтня 1922 р. за участю 300 делегатів з 26 країн світу. Виступили на ньому й представники Західної України д-р Олександр Марітчак і о. Йосафат Жан. У своїх промовах вони показали яскраву картину безправ'я і бідувань на західноукраїнських землях під польською окупацією. Конгрес 1 жовтня ухвалив резолюції, в яких зажадав, щоб «кожній нації дано можливість вирішувати своє політичне становище шляхом самовизначення», щоб «Верховна Рада Мирної конференції дала можливість українській академічній молодіжці Східної Галичини до студій у власній вітчизні», щоб «національним делегаціям поробити всі можливі зусилля для збереження свободи преси»⁷⁵⁸. Отже, це була нова підтримка визвольних змагань українського народу Східної Галичини з боку важливого міжнародного форуму.

Позаяк і після резолюції асамблеї Ліги Націй справа Східної Галичини не вирішувалася, а її населення далі змушене було терпіти жорстокий терористичний режим, Президія УНРади Східної Галичини звернулася до урядів головних країн Антанти з черговою нотою, нагадавши про те, що вже 4 роки українське населення Східної Галичини поневіряється під польським гнітом, що всі ці роки УНРада інформувала Антанту про тяжкий стан народу, в той же час стараючись «в нічім не порушити» авторитету головних держав Антанти як правних суверенів Східної Галичини, а лиш намагаючись прискіпити справедливе вирішення державного становища країни.

Однак ця справа не вирішується, тому останнім часом відносини в краї досягли до такого крайнього напруження, що всі три українські католицькі єпископати і представники всіх українських організацій спільно проголосили заклик «До всього культурного світу» (Львів, 5 листопада 1922 р.). Цей документ було конфісковано окупаційною владою якраз з тією метою, щоб він світу не побачив. Надсилаючи його до відома головних країн Антанти, УНРада просила їх уряди прийняти цей заклик до відома та «розважити справу вирішення державної долі Східної Галичини в можливо найближчому часі»⁷⁵⁹.

Що ж читаємо у відозві «До всього культурного світу»? Це короткий, на одну сторінку, документ, але в ньому синтезовано справжній стан справ у Східній Галичині. Уже в першому абзаці відтворено дійсну картину: «Чотири роки польської окупації у Східній Галичині – це безперервний час гноблення і насильств на українським народі. Знищення всіх культурних надбань нашої нації, грабівницька господарка природними багатствами, колонізація краю чужими елементами, переміна українських шкіл на польські, замкнення українцям доступу до університетської освіти, закривання українських культурних інституцій, врешті безнастанні труси, арешти, ув'язнення, політичні процеси і засуди – це відносини, у яких живе населення Східної Галичини під окупацією Польщі»⁷⁶⁰. Образ більш ніж промовистий.

А далі читаємо, що останнім часом ці відносини дійшли до крайнього напруження. Польська влада протягом одного тижня провела масові арешти по всіх містах і селах краю, «заповнюючи в'язниці тисячами жертв... людей усякого стану і віку, і навіть малолітню шкільну молодь». Причина цих масових арештів – підготовка до проведення незаконних виборів до сейму і сенату. Щоб «присилувати людей» до участі у виборах, «польська влада постановила перевести безоглядний терор над населенням». Антиокупаційну агітацію заборонено, запроваджено «наглі суди». Села й міста заповнені військами. До того ж, польські власті провели масові арешти серед української інтелігенції, «щоб позбавити край інтелігентних провідників, зламати одноцілий фронт українського громадянства та під терором військ і поліції провести вибори».

Усе це відоме і Лізі Націй, і Верховній Раді, і урядам головних країн Антанти, що «застерегли собі вирішення правного положення нещасної країни». Справа, однак, залишається без змін уже протягом чотирьох років, і «перед українським народом стоїть страшне

мареву позбавлення усіх прав людини і нації на своїй власній землі, яку щедро окроплено кров'ю у боротьбі за власну державу».

Відозва закінчується заклик до культурного світу піднести голос на захист українського народу Східної Галичини.

Під документом підписи відомих громадських і політичних діячів краю: єпископів Григорія Хомишина, Йосафата Коциловського, генерального вікарія Олександра Лешковича-Бачинського, колишнього віце-президента австрійського парламенту Юліана Романчука, колишнього посла до австрійського парламенту і голови Народного Комітету Трудової партії і Міжпартійної ради д-ра Володимира Бачинського, колишнього посла до австрійського парламенту, заступника президента УНРади, голови Радикальної партії д-ра Лева Бачинського і члена Палати панів в австрійському парламенті, голови Християнсько-суспільної партії Олександра Барвінського. До відозви українською мовою було додано друкарський відбиток тексту французькою мовою.

Дванадцятого листопада уряд поширив офіційний реферат «Справа Східної Галичини перед вирішенням», у якому подається історична довідка становлення національної державності на цій землі, наводяться рішення міжнародних організацій щодо статусу Східної Галичини, які гарантували її суверенітет, а тим часом, протягом 1919–1922 рр. «окупаційні власті знущуються над українським населенням у Східній Галичині нечуваним способом, так що в сім нещаснім краю дійшло до анархії і кривавих повстань... Українське населення Східної Галичини не хоче належати Польщі і ніколи під нею не погодиться, а однодушно домагається в ім'я національної справедливості: вирішення про державне становище Східної Галичини як незалежної держави свободних народів»^{760a}. Далі підкреслено, що в цьому зацікавлена вся Європа, Росія і Україна, як також Польща, бо вона «не може жити, коли буде далі оточена ворогами у внутрі і на зверх». Урядовий реферат закінчувався запевненням, що «Галицька держава вільних народів буде взірцем національної справедливості, признаючи своїм державним націям рівні культурні, економічні і політичні права». Окупаційний режим на цій землі не має права на існування.

Незважаючи на рішучі ноти протесту, надіслані УНРадою Лізі Націй, Раді Послів і урядам головних країн Антанти, на відозву «До всього культурного світу», згаданий урядовий реферат, рішучий опір цим протиправним виборам з боку політичних і громадських сил краю та всього населення, польська окупаційна влада усе

ж здійснила свій план – провела вибори, хоч вони виявилися справжнім фарсом.

УНРада негайно відреагувала на них нотою до головних країн Антанти від 21 листопада, в якій показала (вкотре!) нелегітимність цієї акції польських окупантів, оскільки вони були проведені з порушенням міжнародного права в країні, що не належала Польщі. Тим більше, що «українське населення Східної Галичини постановило однодушно не брати участі в сих виборах»⁷⁶¹. Його неучасть у виборах не суперечила конституції Польщі, що й ствердив польський апеляційний трибунал у Львові ухвалою від 10 жовтня 1922 р.

Окупаційна влада порушила чинні міжнародні договори і власні закони, «розвинула нечуваний у світі виборчий терор, щоби за всяку ціну примусити українців до участі у виборах та сим безправним актом задокументувати самовільну анексію Східної Галичини»⁷⁶², – читаємо в ноті. А далі в ній наведено жажливі факти: «арештовано около 20.000 українців», яких «без найменшого переслухання держали, як оселедці, збитих на коридорах в'язниць... Це прямо дикі оргії... В останніх днях встановлено військову диктатуру і поручено її генералові Станіславу Галлерові, для зламання всякої свободи і волі українського населення». Пущено в хід фальшиву телеграму, нібито підписану Євгеном Петрушевичем від 1 листопада 1922 р., і заклик Народного Комітету від 2 листопада ц. р. до участі у виборах. Незважаючи на все це, 70% громадян Східної Галичини, що мали право голосу, у виборах участі не брали, тобто майже все українське населення краю не голосувало. Отже, читаємо в ноті, українське населення Східної Галичини не вислало своїх послів до польського сейму і сенату у Варшаві.

УНРада закликала головні країни Антанти «уневажнити безправно проведені Польщею вибори у Східній Галичині до польського сейму і сенату у Варшаві, негайно звільнити всіх політичних в'язнів, надіслати міжнародну комісію для захисту населення від безправної польської окупації та приступити в близькій часі вирішити справу державного становища Східної Галичини і відкликати польську окупацію».

Трагічне становище українського населення Східної Галичини, ноти і відозви його політичного проводу не могли не викликати міжнародної реакції. Англійська «Manchester United» 4 грудня 1922 р. вмістила статтю Г. В. Невінсена про масові арешти у Східній Галичині та про можливе проведення плебісциту щодо виведення польських військ.

«Westminster Gazette» у статті під заголовком «Зламання договору. Поляки стараються анексувати Східну Галичину» 9 грудня писала, що головним звинуваченням проти поляків є те, що, всупереч постановам мирних договорів у Севрі і Сен-Жермені, вони «старалися анексувати сей край», що цей край «доведений до нужди». Тут справедливо зазначено, що «ані Верховна Рада, ані Рада Послів нічого не зробили в напрямі виявлення волі населення, якої влади воно хоче». Газета зробила висновок, що цим «відверто зламано мирні договори і то не лише щодо букви, але і щодо їх духу».

«The Daily News» в числі за 9 грудня писала, що на цей раз українська делегація Східної Галичини осягнула деяке вдоволення зі своїх протестів і апелів до різних країн. Мабуть, найліпшою опінією, про яку вона може повідомити, є опінія британського міністерства закордонних справ, висловлена півофіційно й двозначно, що воно має справу, якої «не можна відкинути».

Велику статтю вмістила «Catholic Times» за 9 грудня, в якій проаналізувала історичний шлях Східної Галичини до часу проголошення самостійності в листопаді 1918 р. Але тут же допустилася явної фальсифікації, стверджуючи, що «мешканці Східної Галичини не бажали злуки зі своїми земляками на Великій Україні», а Польща не випустила з рук свою здобич, як це сталося в Литві або на Шльонську. Франція ж сприяла планові створення Великої Польщі. Газета критично оцінює використання Польщею мандату Антанти на Східну Галичину «при помочі масакрів, арештів і через організований план фальшивої інформації за кордоном. Східну Галичину колонізовано безперервно польськими колоністами... Опір українців знайшов такий відгомін, який загрожує тривкості польської республіки». Газета подає конкретні факти боротьби українців проти польської окупації і підкреслює, що і в Польщі «лунають голоси, які вказують на те, що військові вправи й арешти не є засобами для переконання країн Антанти про здібність поляків до приєднання і володіння Східною Галичиною». Газета дійшла висновку, що «питання Східної Галичини є джерелом поважного занепокоєння для всіх державних мужів, включаючи і самих поляків. Воно може бути розв'язане лише через визнання повного і цілковитого власного правління цьому многострадальному народові».

«Manchester Guardian» 4 грудня, виступаючи на захист українців Східної Галичини, підтримала ідею про проведення вільного плебіс-

циту в краї за умови виведення польських військ, бо саме таким шляхом можна виявити волю населення.

«Канадійський український голос» за 29 листопада зробив висновок, що «своїм рішенням канадійський уряд у порозумінні з урядом Великої Британії ствердив, що Східна Галичина не належить до Польщі».

«Gazette de Lausanne», одна з найбільших у Швейцарії, 16 листопада надрукувала статтю «Становище у Східній Галичині». Газета нагадала резолюції асамблеї Ліги Націй від 22 вересня про звернення до головних країн Антанти в найкоротшому часі розглянути державно-правне становище Східної Галичини. «На жаль, – писала газета, – згадані держави не знайшли досі часу займатися Галичиною, а становище у тому краї стає щораз грізніше... табори інтернованих є до краю переповнені; 14.000 осіб, майже всі з інтелігенції, сидять у галицьких в'язницях... В тім краю польсько-українські відносини є дуже напружені. Безсумнівно, потрібен був час остаточно визначити кордони і долю того краю». Таким був голос нейтральної швейцарської преси.

Численні відгуки про події в Східній Галичині вмістила й французька преса. «L'Ère Nouvelle» за 8 грудня відверто писала, що намір Польщі провести вибори у Східній Галичині «зустрівся з повною невдачею», що українське населення вважало їх нелегітимними і «рішило в знак протесту утриматися від голосування... Польський уряд не зупинився ні перед якими засобами, щоби примусити мешканців до участі у виборах». Українські власті, писала газета, посідають документи, що напередодні виборів коло 15 тис. українців перебувало в польських тюрмах і концентраційних таборах. Села були залиті військами. За відмову від виборів – штраф до 250.000 марок і навіть арешт. Аналізуючи результати виборів, газета писала, що «мимо тиску окупаційних властей, мимо загального терору, ошуств і надужить, остаточний результат є жалкою невдачею польського уряду. Около 70% виборців Східної Галичини утрималося від голосування». Отже, майже всі українські виборці не брали участі у виборах. «Чи сей факт не є безсумнівним аргументом, що той край рішуче бажає визволення з-під ярма, накинутаго йому проти його волі?» – риторично запитує газета і продовжує: «Чи головні країни Антанти, які зобов'язалися святочно вирішити долю сего краю, не відчують тепер морального обов'язку сповнити зроблену обітницю? Невже Сен-Жерменський договір має стати папірцем?».

А «La Revue Internationale» на обкладинці свого грудневого числа вмістила світлину Стефана Федака, що вчинив замах на польського воєводу Грабовського, з підписом: «Стефан Федак, український герой Східної Галичини». У тексті наводяться слова самого С. Федака на суді, що своїм замахом він свідомо хотів привернути увагу світової громадськості до знедоленого українського народу під польською окупацією. Газета не схвалювала самої акції, але заявила, що й «не можна підтримувати насильницьких актів, які допускає чужий уряд над цілим народом», що незаконно був окупований польськими військами. Його становище не змінилося за останні чотири роки, хоч Антанта мала зобов'язання це зробити. «Приміняючи методи своїх давніх гнобителів, Польща скористалась зі своєї тимчасової влади в Галичині, щоби поневолити українців, бажаючи загарбати їх багату землю. Призупинення громадських свобод, переслідування преси, закриття українських шкіл, поліцейський терор і масові арештування українських патріотів, насильна колонізація краю польськими селянами – ось це картина польської адміністрації Східної Галичини». Далі газета справедливо відзначає, що «наслідком такого положення український народ Галичини, доведений до розпуки, став протестувати насильними виступами, бо за насильством завжди слідує насильство... Щоби примусити населення до участі у виборах до варшавського сейму, проведених безправно у Галичині, і щоби пофальшувати їх вислід, польський уряд не завагався запровадити у тім краю військову диктатуру, проголосивши військовий стан, і арештувати напередодні виборів більше як 15.000 українських інтелігентів, що терплять по в'язницях нелюдські тортури». В кінці статті є такі слова: «Ми, що підтримували польські змагання до свободи, не можемо залишатися байдужими супроти однодушних протестів, що їх підіймають українці, литовці і білоруси проти насильницького імперіалізму Польщі. Характер союзників і приятелів покладає на нас (обов'язок) сказати полякам, що їх безумний імперіалізм є важкою небезпекою для європейського миру, для інтересів Франції і для питомих інтересів їх самих».

У наступному номері за грудень 1922 р. «Le Revue Internationale» публікує статтю Г. С. Аманда «Питання про Східну Галичину», в якій розвінчує польські фальшивки, що нібито український національний рух у Східній Галичині є справою Німеччини, як і польські вигадки про більшовицькі симпатії галицького українства. Ці фальшиві інформації «не можуть ні на хвилину бути взяті під увагу».

«L'Ère Nouvelle» за 13 грудня друкує статтю «Револьта у Східній Галичині» – про опір окупантам і щоденні смертні вироки польських судів. У в'язницях лише у Львові 2604 українці.

Безумовно, подібні інформації в зарубіжній пресі – факт дуже важливий. Це, фактично, було підтримкою домагань галицької громадськості і органів влади перед Лігою Націй і головними державами Антанти.

Східногалицьке питання знайшло підтримку і в англійського товариства Ліги Націй, що було засвідчено в резолюції від 15 грудня, і французького товариства – резолюція від 20 березня 1922 р. Вони вимагали від Антанти забезпечення права для Східної Галичини на самовизначення. Конгрес міжнародної унії товариств Ліги Націй у червні 1922 р. визнав Східну Галичину самостійною і закликав Верховну Раду до невідкладного вирішення її статусу.

Конгрес миру, що відбувався у Лондоні в червні 1922 р., та Міжнародний демократичний конгрес у Відні у вересні 1922 р. теж висловилися за незалежність Східної Галичини^{762а}.

Тим часом сама Антанта не реагувала на численні західно-українські ноти і вимоги світової громадськості, натомість, як стало відомо з відповіді міністра закордонних справ Італії Шанцера на парламентський запит, країни Антанти одержали від польського уряду «проект статуту для Східної Галичини, котрий є предметом виміни поглядів поміж дотичними кабінетами»⁷⁶³, як це, врешті, відверто написано в ноті галицького уряду від 30 листопада 1922 р. УНРада заявила, що населення краю «ніколи не погодиться на проєкти польського правительства» і просила, щоб «головні країни Антанти розглянули раніше надісланий проєкт статуту державної організації Східної Галичини і вислухали її делегацію».

Нову бурю протестів у краї і за його межами викликала спроба польського уряду проводити набір українських рекрутів на військову службу до польської армії. 14 грудня 1922 р. головним країнам Антанти була надіслана нота протесту проти рекрутації української молоді, оскільки Східна Галичина не належить Польщі⁷⁶⁴.

Східногалицьке питання у грудні 1922 р. привернуло увагу і Міжнародного жіночого конгресу в Гаазі. Конгрес схвалив меморіал про політичне становище Східної Галичини, в якому викладено політику Антанти, засвідчену в підписаних мирних договорах. Однак Польща, всупереч принципу етнічних державних кордонів, окупувала Східну Галичину, заселену переважно українцями, і з дозво-

лу Антанти встановила там режим тимчасової воєнної окупації, хоч сувереном краю за міжнародними договорами залишались країни Антанти. Конгрес вимагав визнання принципу етнічних кордонів, протестував проти терору на українській землі, за право на самовизначення для всіх західноукраїнських земель і вирішення їх долі міжнародним європейським конгресом⁷⁶⁵.

9. Ганебний акт анексії

Завершився рік 1922, а справа Східної Галичини так і не була вирішена. Численні ноти галицького уряду, декларації і меморандуми, заяви і резолюції міжнародних органів та організацій не давали бажаних наслідків. Українська земля й надалі перебувала під польською окупацією. Мало того, надходило все більше відомостей з різних джерел, що польський уряд ставить питання про повну анексію західноукраїнських земель.

За таких обставин УНРада і уряд на чолі з Є. Петрушевичем активізують свою діяльність. 8 березня 1923 р. надсилається нота Раді Послів з проханням перед розглядом питання про статус Східної Галичини «покликати і переслухати делегацію Української Національної Ради Східної Галичини в цілі висказання волі значно переважаючої більшості населення сеї території та вирішення справи на основі права національного самовизначення»⁷⁶⁶. До цього була надіслана на цю ж адресу нота про злочини польських окупантів у різних регіонах Східної Галичини⁷⁶⁷.

Наступного дня до урядів головних країн Антанти звернулася Міжпартійна рада українських політичних партій Східної Галичини, як їх виконавчий орган, з домаганням «негайного визнання повної самостійності і незалежності цієї землі в її етнографічних межах»⁷⁶⁸. У зверненні йдеться про тернистий шлях українців до незалежності, дев'ятимісячну збройну боротьбу з польськими окупантами і загарбання їх території за підтримки Антанти. Натомість український народ і його армія сподівалися на підтримку Антанти у відродженні української державності на принципах, нею ж проголошених. Населення Східної Галичини рішуче бореться з окупаційним режимом і спробами Польщі анексувати цю землю, про що свідчив бойкот виборів до польського сейму і сенату, бойкот рекрутування до польської армії, бойкот перепису та ін. «Відносини у Східній Галичині крайне невиносимі. Країна живе під знаком тюрми і карних

експедицій. Український народ, який творить подавляючу більшість населення, вийнятий з-під права».

Міжпартійна рада вимагала визнання самостійності і незалежності Східної Галичини, заслухання на Раді Послів представників її населення. Рада стверджувала, що повновладним представником Східної Галичини є Галицький уряд на чолі з президентом УНРади д-ром Євгеном Петрушевичем. Кожне інше рішення буде «потоптанням права самовизначення» і викликом не тільки галицько-українському народові, а і всьому українському народові на всіх його землях.

Звернення підписали А. Куровець, голова Міжпартійної ради, й А. Малецький, її секретар, а також голови й секретарі Української народної трудової партії, Української радикальної та Християнсько-суспільної партій. Отже, до голосу уряду приєднався і голос провідних діячів політичних партій, що представляли думку українського суспільства.

З аналогічною вимогою виступило і українське студентство, що навчалось у Відні⁷⁶⁹.

У той же час польський уряд вживав ще рішучіших заходів до здійснення анексії західноукраїнських земель^{769a}. Спершу польські посли вели розвідку в європейських столицях щодо наявності реальних можливостей проведення в життя цих планів. Коли ж виявились позитивні наслідки, 15 лютого 1923 р. уряд Польщі надіслав Раді Послів головних країн Антанти ноту з проханням, враховуючи внутрішнє і міжнародне становище країни, визнати встановлені в Ризі східні кордони Польщі. При цьому польський уряд мав на увазі включення до складу країни Східної Галичини, яка була предметом торгу в Ризі та Генуї, а також інших західноукраїнських земель. Проголошення так званої «воєводської автономії», яка нібито забезпечувала автономні права краю, мало відіграти неабияку роль у вирішенні питання на користь Польщі. Рада Послів головних країн Антанти в Парижі одержала польську ноту переслала своїм урядам і чекала їх висновків.

Двадцять першого лютого, за рекомендацією французького уряду, Рада Послів ухвалила «вжити швидку і безпосередню інтервенцію коаліційних держав для остаточного врегулювання східних кордонів Польщі». «Gazeta Lwowska» за 4 березня вже повідомляла, що у відповідь на прохання польського уряду Пуанкаре доручив представникові Франції в Раді Послів «забезпечити визнання східних кордонів Польщі»⁷⁷⁰. Лондонська «Morning Post» у ті дні теж писала: «Східна Малополяща не може бути призначена ні для України, яка є

фікцією, ні тим більше для Угорщини. Тільки Польща може забезпечити Східній Галичині спокій і безпеку. Польща... становить гарантію миру на сході Європи... Хто прагне до миру й безпеки в Польщі, той мусить молитися за щасливе майбутнє Польщі»⁷⁷¹. Отже, зрозуміло, відстоювалося прилучення Східної Галичини до складу Польщі.

Першого березня Рада Послів одержала згоду своїх урядів на позитивне вирішення домагань Польщі і доручила спеціальній комісії підготувати з цього приводу необхідні рекомендації.

Отже, уряди західних демократій, як до цього в Ризі й уряди радянської Росії, радянської України та Польщі, не захотіли рахуватися з думкою народів, яких стосувалися зміни східних кордонів Польщі і, перш за все, Східної Галичини, уряд якої надіслав десятки нот у вищі інстанції міжнародних організацій, в яких аргументовано доводилася недопустимість анексії Східної Галичини Польщею.

З окремою заявою у зв'язку з обговоренням питання про Східну Галичину виступив англійський уряд. Він нарікав на те, що не здійснилися його плани щодо Східної Галичини, бо ж Польща не забезпечила обіцяної автономії, а це може привести до відхилення вимог Польщі. Однак це були, як і раніше, порожні слова, що не зобов'язували до конкретних заходів у плані захисту інтересів Східної Галичини.

Для вироблення формальної постанови була створена комісія у складі представників головних країн, яка без особливих дискусій над нотою Польщі надіслала Раді Послів Антанти рекомендацію про схвалення східних кордонів Польщі, як цього від них вимагалось.

Польські газети відверто писали, що Рада Послів стоїть на боці Польщі. 2 березня Польське агентство преси передало з Парижа: «Що стосується Східної Малопольщі, то треба сподіватися, що вона буде визнана за Польщею»⁷⁷². Газети повідомляли, що, крім французького уряду, прихильно до вимоги Польщі ставиться й італійський фашистський уряд Муссоліні.

У самій Польщі здійсняли галас реакційні шовіністичні елементи. «Gazeta Warszawska» в редакційній статті від 6 березня «На сторожі» хвальковито виголошувала: «Польща готова радше вести найтяжчу війну, ніж відмовитися від Східної Малопольщі»⁷⁷³. Газета рішуче виступала навіть проти надання прав автономії для Східної Галичини в Польщі. Голова Ради міністрів Польщі В. Сікорський, виступаючи в польському сеймі, вимагав повних прав на Східну Галичину, без будь-яких обмежень, не забувши наголосити, що «уряди країн Антанти підтримують вимоги Польщі»⁷⁷⁴.

Десятого березня 1923 р. Політичний комітет Ради міністрів Польщі схвалив постанову, в якій констатував, що східний кордон Польщі визначений Ризьким договором, тому він є «незаперечним і не може бути підданий сумніву з боку великих держав», що визнання цього кордону зумовлює повну суверенність польської держави на всій території, яка перебуває в межах цих кордонів, а значить – і повний суверенітет над Східною Галичиною нарівні з усією останньою Галичиною»⁷⁷⁵. «Польська республіка, – читаємо далі в постанові, – ніколи і ні за яких умов не відмовиться від своїх повних суверенних прав на всю територію колишньої Галичини». Отже, стверджено відверту імперіалістичну загарбницьку політику панівної верхівки Польщі. Правда, в пункті 3 постанови йдеться про врегулювання прав національних меншин згідно з конституцією від 17 березня 1921 р. і закону про воеводське самоврядування від 26 вересня 1922 р. Тобто, про закони, у відповідності з якими вже жило населення Західної України в 1921–1923 рр., зазначаючи жакливіх утисків і повного безправ'я.

Тринадцятого березня в Парижі стало відомо, що комісія Ради Послів підтримала вимогу польського уряду щодо східних кордонів. Ці рекомендації були передані Раді Послів країн Антанти і після внесення редакційним комітетом на чолі з генеральним секретарем Ради Послів Массінґлі редакційних поправок були остаточно схвалені. Від імені польського уряду постанову підписав польський посланник у Франції М. Замойський.

До яких же заходів вдавалася протилежна сторона, щоб відвернути анексію Східної Галичини?

П'ятого березня на засіданні членів УНРади у Відні Кость Левицький виступив з експозе про стан справи. Він інформував, що прихильники українців серед депутатів французького парламенту виступили із запитом про долю Східної Галичини. Відповідаючи на нього, Р. Пуанкаре визнав, що питання Східної Галичини ще не вирішене і перебуває під контролем і в компетенції країн Антанти, а поляки лише одержали право на тимчасову окупацію Галичини. Остаточно це питання має вирішуватись Радою Послів Антанти. Робилися депутатські запити і щодо примусового рекрутування молоді до польської армії⁷⁷⁶.

Тоді ж К. Левицький інформував, що в Англії з приходом до влади Бонар Лоу «наша позиція послаблена». На запитання представника галицького уряду С. Витвицького англійський уряд не реагував⁷⁷⁷.

В Італії було організовано інтерпеляцію до лідера фашистів Муссоліні щодо справи Східної Галичини. Останній відповів, що це справа складна і до неї треба ставитись обережно, враховуючи економічне і культурне становище краю, але треба констатувати, що Галичина перебуває під протекторатом країн Антанти, а Польща – лише тимчасовий окупант. Остаточне рішення з цього питання має винести Рада Послів Антанти⁷⁷⁸.

Двадцять п'ятого лютого Бандрівський надіслав з Парижа до Відня відкритим текстом телеграму, в якій сказано: «Повідомляю ще раз про засідання Ради Послів з питання Східної Галичини і що нам потрібно приступити до адекватної дії, щоб звернути на себе увагу світу»⁷⁷⁹. К. Левицький звертав увагу членів УНРади на те, що «ситуація для нас у країнах Антанти значно погіршилась». Користуючись цим, повідомляв К. Левицький, «Польща звернулася до країн Антанти і до Ради Послів з пропозицією і категоричною вимогою остаточно вирішити питання про Східну Галичину, як і взагалі питання про східні кордони Польщі»⁷⁸⁰.

Про позицію США К. Левицький практично не мав жодних інформацій. Правда, він повідомив, що Ейр (Лондон) зв'язався з Колбі (Вашингтон) і просив останнього, щоб він «як можна скоріше надав нам допомогу в питанні про Східну Галичину». Про Росію він сказав, що вона стоїть на позиції 22 вересня 1922 р., згідно з якою Східна Галичина не належить Польщі.

К. Левицький також повідомляв членів УНРади, що згідно з роздуботою ним інформацією «Рада Послів, в основному, погодилася визнати Східну Галичину за Польщею і з такою автономією, яку запропонує Польща, та і взагалі лінія східних кордонів Польщі повинна співпадати з лінією Ризького миру. Щоби уникнути запрошення радянських республік, Рада нічого не буде говорити про Ризький мир. Кордони по лінії Ризького договору повинна затвердити Військова комісія під головуванням маршала Фоша»⁷⁸¹.

На УНРаді К. Левицький прочитав нові ноти, які надсилатимуться країнам Антанти. Після його досить довгого виступу перед членами УНРади – а тут були її відомі діячі д-р Кирило Трильовський, д-р Роман Перфецький, д-р Олександр Марітчак, д-р Володимир Сінгалевич, Лев Петрушевич, Семен Вітик, Антін Крушельницький, – розпочалася дискусія над питанням, що робити далі.

Першим виступив один з лідерів УСДП С. Вітик. Він сказав, що термінове скликання наради свідчить, що «в диктатурі наступив вели-

кий переполох», що К. Левицький і Є. Петрушевич були переконані, що країни Антанти визнають незалежність Східної Галичини і передадуть у їх руки владу в Східній Галичині⁷⁸². Останні події їх так налякали, що вони терміново скликали УНРаду, яку до цього ігнорували. Дали С. Вітик різко критикував зовнішньополітичну діяльність Є. Петрушевича і К. Левицького: «Ясно, що все це привело нас до прірви». С. Вітик різко засудив їх політику щодо Червоної армії і щодо власного народу. Мовляв, плазуючи перед Антантою, вони засипали її нотами, в той час як Антанта «підтримувала і підтримує Польщу не тільки проти нас, але і проти Сходу». Закінчуючи свій виступ, С. Вітик заявив, що справа Східної Галичини «може кінчитися куцою польською автономією, де вам можуть усміхнутися які-небудь посади, але для трудящих мас – ярмо». Він пропонував домогтися ноти Раді Послів від урядів Росії і України, щоб без їх участі ця справа не розглядалася.

Р. Перфецький, який керував засіданням, у душі висновків С. Вітика закликав «надіслати телеграму всім з протестом проти приєднання Східної Галичини до Польщі». К. Трильовський висловив думку, що треба діяти спільно з Є. Петрушевичем. А. Крушельницький висловився за дії, запропоновані у виступі С. Вітика. Після дискусії утворили комісію для складання тексту телеграми. Наступного дня засідання продовжувалося. Був узгоджений текст телеграми Раді Послів. Основна ідея телеграми – українська нація сама вирішує свою долю і справу воз'єднання всіх українських земель, Польща ж може існувати лише в її етнографічних кордонах⁷⁸³.

Про факт підготовки Радою Послів постанови про анексію Східної Галичини дізнався й уряд УРСР. У зв'язку з цим 13 березня була надіслана нота урядам Франції, Великої Британії та Італії з протестом проти спроб анексії Східної Галичини. В ноті відзначалося, що уряд радянської України рішуче протестує проти будь-якого вирішення без його участі долі територій, що безпосередньо межують з Україною, що ж до Східної Галичини, то ще під час Ризької конференції голова російсько-української делегації оголосив декларацію ЦВК Рад від 23 вересня 1920 р., згідно з якою «доля Східної Галичини повинна бути вирішена вільним волевиявленням усіх національностей, які її населяють»⁷⁸⁴. Уряд УРСР заявляв у ноті, що акт окупації польськими військами Східної Галичини був актом насильства, хоч він і підтверджений союзними державами. Окупаційний режим поставив населен-

ня краю в гірші політичні умови, ніж до війни, за реакційно-клерикальної габсбургської монархії.

У ноті було підкреслено, що намагання перетворити акт тимчасової окупації на акт анексії є поспранням волі населення Східної Галичини, яке всіма засобами чинить опір новому насильству над його правами і свободами. Анексія може викликати ще більший опір населення Східної Галичини, як і обурення мас України і Росії.

Уряд України заявляв заздалегідь, що він «вважатиме недійсним встановлення якого б то не було режиму в Східній Галичині без його безпосередньої згоди і без опиту самого населення»⁷⁸⁵.

Того ж дня тим же адресатам була надіслана і нота уряду РРФСР, в якій він заявляв: «якщо доля Східної Галичини, населеної тією ж народністю, що і союзна Росії Україна, буде вирішена без участі радянських республік, то результатом всього цього стане виникнення нових вогнищ для суперечок у майбутньому»⁷⁸⁶. Далі йшло попередження: «неможливо припустити, що український народ може залишитися байдужим до долі українців, які проживають у Східній Галичині. Якщо за Ризьким договором Росія та Україна відмовилися від своїх прав на території, розташовані на захід від їх нового кордону з Польщею, то це зовсім не означає, що доля цих територій для них байдужа»⁷⁸⁷. Уряд Росії закликав країни Антанти до миролюбного розв'язання порушених питань.

А тим часом у Раді Послів готувалася постанова про подальшу долю Східної Галичини. Нам не вдалося виявити ні стенограм, ні протоколів засідання Ради з цього питання. Навіть в архіві ЗУНР у Римі не знайдено тексту постанови. Але в журналі «Europe Orientale» (1923 р., №4) була опублікована і видана окремим додатком постанова Конференції (Ради) Послів Антанти від 14 березня з помилкою в даті (подано 15 березня). Ось її зміст: «Враховуючи, що польський уряд звернувся 15 лютого 1923 р. до Конференції послів з проханням, щоб держави, представлені на Конференції, використали своє право, враховуючи, що Австрія відмовилася від прав на територію поза кордонами Австрії, враховуючи, що Польща визнає, що в етнічних кордонах Східної Галичини потребує режиму автономії, і враховуючи, що між Польщею та країнами Антанти існує договір від 28 червня 1919 р., яким підтверджені національні гарантії для всіх жителів незалежно від раси, мови і релігії, враховуючи Ризький мир про кордон із Росією... Конференція послів вирішує визнати за Польщею всі права суверена на територіях, розташованих між вищезначеними кордона-

ми й іншими кордонами польської території, з урахуванням положень Сен-Жерменського мирного договору щодо зобов'язань, які несуть країни, що одержали території колишньої Австро-Угорської монархії»⁷⁸⁸. Цю ганебну постанову підписали Р. Пуанкаре (Франція), Б. Філіппс (Велика Британія), Р. Авезана (Італія) і М. Матсуда (Японія).

Ось так головні країни Антанти, які так багато і гучно говорили про демократію, права народів на самовизначення, без відома і згоди українського народу, ба більше – всупереч його волі, що була виявлена у дев'ятимісячній героїчній збройній боротьбі проти польських окупантів, заявлена в численних нотах галицького уряду, відома з багатьох інших джерел, реляцій та звітів, одержаних від послів і різноманітних місій, а також з преси, прийняли постанову, якою споконвіків українську землю віддали Польщі в безправне і необмежене володіння.

Цей ганебний акт викликав могутню хвилю протесту в краї і за його межами. Незважаючи на окупаційний режим, у Львові, Станіславові, Тернополі й інших містах відбулися масові політичні мітинги й демонстрації.

Ця постанова стала предметом гострої дискусії на засіданні членів УНРади у Відні 15 березня. З інформацією про рішення Ради Послів виступив Лев Левицький. Він наголосив, що Є.Петрушевич і К. Левицький заводили людей в оману щодо дійсного стану справи Східної Галичини в Раді Послів, вони добре знали, що «тактикою писання нот не досягнуть нічого. Але ці люди були невинуваті, тепер прийшли ми до катастрофи»⁷⁸⁹. Інші члени УНРади наголошували на засіданні, що хоч в одержаних телеграмах ще немає ясності про долю Східної Галичини, однак «відзначається велика радість, з якою міністр закордонних справ (Польщі) Скінський сприйняв рішення Ради Послів, і його заява, що це є великий день для Польщі, ясно говорить, що питання Східної Галичини Рада Послів уже вирішила, і в душі, бажаному Польщі»⁷⁹⁰. Отже, як видно з протоколу засідання, 15 березня УНРада ще нічого конкретного не знала про цю постанову. Її члени лише читали телеграфні повідомлення з Парижа у пресі.

Р. Перфецький поінформував, що Є. Петрушевич і К. Левицький подали австрійському МЗС заявки на візи до Парижа, але французьке посольство їм нібито відповіло, що «вони одержать візу тоді, коли вони будуть потрібні в Парижі»⁷⁹¹. У понеділок візи вони одержали. У зв'язку з від'їздом Є. Петрушевича у Відні його заступав посол В. Сінгалевиц.

На УНРаді дискутувалася пропозиція А. Крушельницького, який «у зв'язку з серйозністю і вирішальністю моменту вніс пропозицію, щоб засідання Нацради проходили, по можливості, частіше»⁷⁹². З інформації секретаря Повноважного представництва УСРР у Відні М. Калюжного, який і надіслав у Київ тексти протоколів згаданих засідань, довідуємося ще тільки про одне засідання – від 21 березня. Воно проходило під головуванням Лева Левицького за участю 11 чол. У вступному слові Л. Левицький повідомив: «Ми стоїмо перед здійсненим страшним фактом: наш рідний край відданий на поталу наших ворогів. Східну Галичину приєднали до Польщі. Помер для нас світ і не радує він тепер нас. Ми перестали існувати як міжнародна одиниця, стали рабами Польщі. Східногалицька проблема зійшла з горизонту. Україна, Буковина і наш рідний край, всі наші землі закріпачені»⁷⁹³. Л. Левицький запропонував надіслати протест проти ухвали Ради Послів. «Ми повинні мати юридичне право і відступати від нього не можемо», – заявив Л. Левицький і запропонував, щоб частина послів повернулася в край «вести там роботу над подальшим розвитком ідеї в народі, щоб він витримав напір і не дав себе перетворити в колонію, а за кордоном повинно залишитися лише кілька осіб для того, щоб вести боротьбу в напрямку об'єднання всіх українських земель».

На вимогу членів Ради з інформацією виступив Р. Перфецький, який, однак, нічого конкретного не міг сказати, бо не могли розшифрувати телеграму від К. Левицького з Парижа. У телеграмі від Є. Петрушевича сказано, що Рада Послів вирішила питання східного кордону, як і Ризький договір, і що вони зі свого боку вживають заходів. У листі К. Левицького до Г. Микетєя повідомлялося, що «Рада Послів вирішила питання про східний кордон згідно з бажанням Польщі», і вона займається підготовкою Статуту Східної Галичини, тільки він не переконаний, чи буде він для нас корисним.

Д-р О. Колесса і д-р Є. Левицький говорили на засіданні про надзвичайну пасивність уряду і особисто Є. Петрушевича та К. Левицького в дні, коли з інформацій у пресі було відомо про активізацію Польщі в Парижі щодо анексії Східної Галичини, зокрема й про перебування там міністра Скшинського.

З різкою критикою дій уряду знову виступив лідер опозиційної УСДП С. Вітик. «Галицький уряд, – сказав він, – не проявив ніякого життя у відповідь на те, про що шуміла польська преса... Відносно останніх подій була видна повна безпорадність д-ра К. Левицького

і єдиного заступника на всі країни С. Витвицького»⁷⁹⁴. Наприкінці він заявив, що «злочин сидіти без дії уряду і бути безпорадним, яким виявився д-р К. Левицький».

Із заяви В. Сінгалевича стало відомо, що ще 11 березня були видані візи Є. Петрушевичу і К. Левицькому, однак, як заявив А. Крушельницький, вони ще в ніч на 12 березня у Відні «влаштували такий банкет і п'янство»⁷⁹⁵.

З дискусії на засіданні стало відомо, що в неділю 11 березня члени уряду «поширювали чутки, що питання про Східну Галичину стоїть чудово, що Рада Послів вирішить питання про Східну Галичину в нашу користь». В. Сінгалевич теж підтвердив ці чутки, що базувалися на листах С. Витвицького з Парижа, і «ми всі були впевнені, що питання про Східну Галичину стоїть надзвичайно добре»⁷⁹⁶.

Для складання ноти протесту проти ухвали Ради Послів на цьому засіданні членів УНРади утворено комісію в складі Л. Левицького, Р. Перфецького, А. Крушельницького.

Наступна нарада членів УНРади була призначена на 23 березня, однак у справі її протоколу не виявлено.

То що ж засвідчили ці наради членів УНРади у Відні?

По-перше, що підготовка до їх проведення була недостатньою, оскільки навіть не всі члени УНРади, що перебували за межами краю, були про них повідомлені, бо, як заявив Л. Левицький у відповіді на питання з цього приводу д-ра О. Колесси, «повідомлення про засідання було лише в газеті «Український прапор», а «спеціальних запрошень на засідання не було вислано через відсутність коштів»⁷⁹⁷. Мабуть, не зовсім правильно ці наради називаються в протоколах «засіданнями УНРади», оскільки в них брали участь 7–11 членів Ради.

По-друге, що до останнього дня уряд не знав чи не хотів вірити у дійсний стан справ з розглядом питання Східної Галичини в Раді Послів, бо ж усі безпідставно вважали, що «все йде добре», що «на боці визнання незалежності Східної Галичини твердо стоїть і маршал Фош»⁷⁹⁸. Насправді нічого цього не було. Бажане сприймалося за дійсність.

Безпорадність, розгубленість в останній момент виявили і перші особи, які відповідали за справу – Є. Петрушевич і К. Левицький, адже вони знали, що готується засідання Ради Послів з галицького питання, але не вжили відповідних заходів для безпосередньої участі в цьому засіданні, хоч треба визнати, що справа Східної Галичи-

ни вже наперед була вирішена урядами країн Антанти на користь Польщі.

Як відзначалося, повідомлення про рішення Ради Послів викликало могутню хвилю протесту. Різко відреагували на нього і вищі органи влади. 23 березня була надіслана нота протесту Раді Послів від імені членів УНРади та провідних політичних партій і громадських організацій, у якій обґрунтовано показано цілковиту неправність постанови Ради Послів від 14 березня⁷⁹⁹. Ноту підписано іменами відомих українських політичних і громадських діячів, серед них: І. Коссака і В. Огоновський – військові командири УГА, І. Семака та Є. Радик – члени УНРади Буковини, від Західноукраїнського товариства Ліги Націй – Р. Перфецький і О. Марітчак, від Асоціації українських журналістів і літераторів – О. Олесь та І. Проць, від Української радикальної партії – К. Трильовський і Н. Стратійчук, від Союзу українських жінок – М. Крушельницька і Г. Жук та ін. Всього 26 підписів представників різних політичних і громадських організацій.

У відозві «До українського народу Галицької землі» за підписом Є. Петрушевича акт Ради Послів кваліфіковано як «безправний морд над українським народом», він містив заклик до боротьби і впевненість, що «від Карпат до Прип'яти замає один наш синьо-жовтий прапор – символ нашої держави»⁸⁰⁰.

Двадцять шостого березня УНРада ЗУНР* на своєму засіданні у Львові теж заявила протест проти постанови Ради Послів, якою вона «потоптала природні права українського народу і передала Польщі, віковичному ворогові, суверенність над Східною Галичиною, прадідньою українською землею. Своїм рішенням Рада Послів зігнувала волю українського народу», виявлену 19 жовтня 1918 р. в акті про самовизначення і закріплену «безнастанною боротьбою українського народу за свою державність»⁸⁰¹. УНРада заявила від імені всього українського народу, що він ніколи не погодиться на ці безправства і «в обороні своєї державности не понехає безоглядної боротьби»⁸⁰². Ноту-звернення до Ради Послів підписали віце-президент О. Попович і секретар О. Павлів.

Українська Національна Рада прийняла спеціальний меморіал, який за підписом Є. Петрушевича був надісланий Лізі Націй. Він розпочинався протестом проти ухвали Ради Послів, у результаті якої

*Така назва в документі.

під польську владу підпали віковічні українські землі: Східна Галичина, Волинь, Холмщина, Лемківщина, Підляшшя і Полісся. Ця ухвала є «порушенням права самовизначення українського народу названих земель і недодержанням зобов'язань Найвищої Ради Мирної конференції супроти населення Східної Галичини»⁸⁰³.

У меморіалі відзначається, що «український характер сих земель ствердила сама Мирна конференція, яка не признала сих земель Польщі, тільки відложила означення східних кордонів Польщі на пізніше». Це ж підтверджено і рішенням від 8 грудня 1919 р., яким тимчасові східні кордони Польщі «означені лінією Керзона», а українські землі опинилися на схід від цієї лінії, «за виїмком прикордонної полоси». Отже, сама Мирна конференція признала, що «Польща не має ніякої справедливої підстави домагатися сих земель та що їм належить право самовизначення».

У меморіалі згадується і постанова Верховної Ради від 25 червня 1919 р., якою надавалося Польщі право лише на тимчасову воєнну окупацію і пізнішу автономію.

«Дефінітивне рішення про долю Східної Галичини, – читаємо в меморіалі, – мало бути віддане в руки населення через виконання права на самовизначення». Отже, постанова Ради Послів від 14 березня була грубим порушенням зобов'язань Верховної Ради головних країн Антанти, що здійснювали миротворчу місію після закінчення світової війни.

У меморіалі наголошувалося, що український народ здійснив своє право на самовизначення, утворивши дві суверенні держави: Українську Народну Республіку на українських землях Російської імперії й Західно-Українську Народну Республіку на українських землях Австро-Угорщини, які «заявили волю злучитися в одну державу, ясно висловив свою волю стати вільною і незалежною нацією у власній національній державі». Отже, і тут підкреслено соборність української нації в єдиній соборній державі. Цю свою волю український народ постійно виявляв у нотах і заявах, коли цього вимагали обставини. Серед останніх протестів згадувалися в меморіалі й протести проти ухвали Ради Послів з боку українських послів у польському сеймі й УНРади Східної Галичини. У меморіалі окремо відзначено протест уряду УСРР та Українського товариства Ліги Націй.

«Український нарід Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, – читаємо в меморіалі, – не признає і ніколи не признасть суверенности Польщі над своїми землями, вважає і вважати-

ме панування Польщі над сими землями насильною окупацією і всіма засобами буде змагати до визволення з-під Польщі й осягнення державної незалежності». Тут містилося й попередження Лізі Націй, що від неї залежить, чи український народ осягне свою волю «шляхом міжнародної справедливости, чи шляхом боротьби проти свого гнобителя». У зв'язку з цим президент УНРади Є. Петрушевич звертався з проханням «підняти заходи, щоб була направлена кривда, заподіяна народови рішенням Ради амбасадорів від 14 березня 1923 р.». Далі йде глибока аргументація безправності цього рішення.

Щодо заяви Польщі про надання прав автономії і про договір від 28 червня 1919 р., то вони ніяк не гарантують прав українського народу під польським пануванням, як про це помилково стверджується у постанові Ради Послів. Навпаки, вони використовуються польською владою для його пригнічення, обмеження демократичних прав. Усе це підтверджується у меморіалі конкретними об'єктивними фактами з практики польського правління у Східній Галичині.

УНРада ставила питання про необхідність призначення Лігою Націй міжнародної комісії, яка вивчила б стан справ на місці й зажадала від головних країн Антанти «перевести ревізію рішення Конференції амбасадорів від 14 березня 1923 р. для здійснення самовизначення західноукраїнських земель: Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся в напрямі власної державної незалежності»⁸⁰⁴.

Новим у цьому документі було те, що УНРада виразно поставила питання про захист не лише прав Східної Галичини, а й інших земель Західної України, безправно загарбаних Польщею.

Аналогічну резолюцію, що теж стосувалася всіх західноукраїнських земель, схвалила VII загальна конференція Західноукраїнського товариства Ліги Націй щодо постанови Ради Послів від 14 березня 1923 р.⁸⁰⁵. Вона також схвалила меморіал VI сесії (асамблеї) Ліги Націй⁸⁰⁶ і окремий «Торжественний протест» парламентарям країн Антанти, Верховній Раді і Раді Послів⁸⁰⁷. Це важливі історичні документи, в яких викладена концепція однієї з відомих громадських міжнародних організацій на захист суверенних прав українського народу.

Рішуче попередження надіслала й окрема група членів УНРади⁸⁰⁸.

Безумовно, ця широка кампанія протесту значною мірою була організована галицьким урядом, і це було його заслугою. Для цього живалося певних заходів не лише у Східній Галичині. Ось лист

в. о. уповноваженого для закордонних справ Григорія Микетея до представника у Празі д-ра Євгена Левицького, в якому уряд рекомендував поінформувати пресу і політиків та «провести відповідну акцію проти цього рішення»⁸⁰⁹. Аналогічні листи були надіслані й іншим представництвам у країнах Європи й Америки.

У травні 1923 р. Раді Ліги Націй надіслано меморіал українських політичних партій Східної Галичини, в якому на базі історико-дипломатичних документів доводилась несправедливість постанови Ради Послів Антанти від 14 березня 1923 р. і містився заклик відновити історичну справедливість⁸¹⁰. У червні 1923 р. була розповсюджена окремою відбиткою французькою мовою заява Західноукраїнського товариства Ліги Націй з аргументацією протиправності рішення Ради Послів з посиланням на документи й історію змагань за свободу і незалежність⁸¹¹.

Масовий рух протесту проти несправедливої постанови Ради Послів Антанти спостерігався і в українській діаспорі, яка проводила численні віча і демонстрації, надсилала листи й телеграми в Париж і Женеву. 12 квітня 1923 р. у Філадельфії Головним урядом Об'єднання українських організацій в Америці був скликаний з'їзд мужів довір'я. На з'їзді піддано різкій критиці постанову Ради Послів від 14 березня як таку, що «оперта на чистім насильстві мілітарної сили польського наїзника, проти котрої виступав одноцільно увесь український народ, становлячий подавляючу більшість на окупованих землях»⁸¹². З'їзд вважав це рішення «насильним потоптанням прав українського народу Лемківщини, Східної Галичини, Холмщини, Полісся й Волині до національного самовизначення».

З'їзд підкреслив, що це рішення суперечить програмовим заявам державних провідників країн Антанти та рішенням Верховної Ради від 25 червня 1919 р. і 10 липня 1920 р. Враховуючи це, з'їзд заявив, що рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р., як і польсько-більшовицька угода в Ризи від 18 березня 1921 р., є «необов'язуючими для українського народу ... визнаємо волю українських народних мас за одиноко обов'язуюче право і закон».

З'їзд визнав єдиним повноправним виразником волі населення краю уряд УНРади Східної Галичини на чолі з д-ром Євгеном Петрушевичем як Президентом.

З'їзд заявив, що українська еміграція «попре одноцілим фронтом усі можливі способи боротьби, за які візьметься український народ в старому краю для боротьби проти наїзника».

Наприкінці резолюції з'їзду читаємо: «Без огляду на те, як довго боротьба затягнулася, з натиском підчеркуємо, що рішення на найдовшу боротьбу та не покинемо цієї підпомоги доти, доки не сповниться воля українського народу та на всій українській території не буде основана Українська демократична республіка».

Треба відзначити, що ця резолюція, яку ми наводимо майже цілком, відповідала думкам і прагненням української заокеанської еміграції, висловленим у численних ухвалах, прийнятих на вічах, зібраннях, мітингах, проведених у США, Канаді, Аргентині, Бразилії й ін. країнах.

Щоб якось пом'якшити удар хвилі протесту українського народу на світову громадськість і виправдатись за антиправне рішення, лідери Антанти часом вдавалися до різноманітних інсинуацій і ширень фальшивих чуток. Так, наприклад, міністр закордонних справ Великої Британії лорд Керзон 17 травня 1923 р., відповідаючи на інтерпеляцію в палаті лордів, заявив, ніби «рапорти, одержані від англійських дипломатичних представників у Польщі, підтверджують, мовби повисше залагодженне справи східних границь Польщі прийняли прихильно обі сторони інтересовані, як також наче б запанував повний спокій в тій частині Європи, де ще недавно був горизонт затемнений»⁸¹³.

Спростовуючи ці вигадки, Президія УНРади Східної Галичини у спеціальному комюніке (Відень, 23 травня) заявляла, що ці «вискази є незгідні з дійсним станом справи», і тому вона рішуче їх спростовує і стверджує, що «українське населення Східної Галичини як значно переважаюча більшість і найбільше інтересована сторона ніколи не годилася і тепер не годиться та ніколи не погодиться на прилучення Східної Галичини до Польщі, але завше домагалася і домагається в ім'я національної справедливості і права самовизначення незалежної Галицької держави»⁸¹⁴. Це було заявлено і в протесті Президії УНРади Східної Галичини, датованому: Париж, 15 березня 1923 р., про що знав і лорд Керзон. Знав він і про велику маніфестацію у Львові 18 березня на площі св. Юра за участю 40 тис. осіб, коли було прийнято присягу: «Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над нами і кожную нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній незалежній свободній державі... Та про се повинні би знати англійські представники у Польщі».

УНРада у Львові теж заявила: «український народ на таке безправство ніколи не погодиться і в обороні своєї державності не понехає безоглядної боротьби». І цей протест було передано країнам Антанти.

Спростування завершувалося заявою, що «український нарід ніколи не погодиться з пануванням Польщі та домагається своєї незалежної держави і далі за неї бореться»⁸¹⁵.

Весь світ знав про самовіддану боротьбу українського народу проти польських окупантів, а провідники Антанти тим більше, однак вони не хотіли з цим рахуватися, бо дбали лише про задоволення загарбницьких апетитів своєї союзниці Польщі та, зрозуміло, своїх монополій.

Завдяки спільним зусиллям польських анексіоністів і їх покровителів, зокрема Антанти, західноукраїнська земля, що влітку 1919 р. була окупована польськими військами спільно з армією Галлера, підготовленою Антантою, і перебувала з дозволу Антанти під тимчасовою окупацією Польщі, хоч сувереном далі залишалися країни Антанти, рішенням Ради Послів від 14 березня 1923 р. була передана в юридичне володіння Польщі. Обіцянки про «гарантії» та про «режим автономії» були лише прикриттям чергової злочинної акції проти українського народу. Їх ніхто і ніколи не брав до уваги.

Цілком зрозуміло, що преса, близька до урядових кіл Антанти, радо вітала це ганебне несправедливе рішення. Паризька «Le Temps» уже 16 березня в редакційній статті писала, що ця постанова Ради Послів сприятиме зміцненню миру в усьому світі і стабілізації миру в Європі, що вона позитивно впливатиме на розвиток продуктивних сил краю і поліпшення становища трудящих мас Східної Галичини. Газета не приховувала і тих справжніх причин, які спонукали її саме до такого висновку: перетворення Західної України на сировинний додаток Польщі і всієї Європи, створення спільного кордону між Польщею та Румунією з метою протистояти Радянському Союзові. Останнє, втім, не заважало робити лицемірні заяви про забезпечення великих «прав» і «свобод» для українського народу, «забезпеченість» його національних прагнень⁸¹⁶. Аналогічного змісту статті появилися і в інших проурядових газетах країн Антанти.

Незважаючи на очевидну неправомірність рішення Ради Послів Антанти від 14 березня, воно, до певної міри, деморалізувало галицьку політичну еліту, виховану в дусі австрійської толерантності і законслухняності. Адже всім було відомо, що саме Рада Послів

була уповноважена Лігою Націй остаточно вирішити питання про долю Східної Галичини. Отже, її рішення могло сприйматися і сприймалося як воля Ліги Націй, найвишого міжнародного органу, який мусив би чинити по справедливості, а зробив навпаки. Газета українських радикалів мала підстави визнати: «Національна катастрофа 14 березня с. р. розбила наш фронт. Потворилися орієнтації наліво і направо»⁸¹⁷.

Лідери українських партій виявили недовіру до уряду Є. Петрушевича, і він саморозпустився, хоч ще у серпні 1922 р. всі заявляли про повну його підтримку. Розпалася і Міжпартійна рада. Окремі партії змінили свою політику з незалежницької на автономістську, еволюціонувавши від боротьби з окупантами до підтримки політики автономії Західної України в складі Польщі (Українська національна трудова партія, з'їзд 21 травня 1923 р.)⁸¹⁸. Хочеться відзначити, що один з лідерів УНТП і ЗУНР К. Левицький, відгукуючись на становище, що склалося після 14 березня, на хитання в таборі галицької політичної еліти незабаром після згаданого з'їзду партії, пише статтю «Не шляхом роздору», власноручний рукопис якої мені вдалося виявити в архіві УКУ (Рим). У цій статті автор цілком тверезо оцінив ситуацію і зробив слушний висновок. Він пише, що «по тяжкій невдачі наступає спершу пригнобленне народного духа, а відтак піднімається пошукування за винувними та добранне нових концепцій, щоби рятувати народну справу»⁸¹⁹. Приходить тимчасове замішання і розбіжність політичної думки, доки не наступить консолідація орієнтації і перегрупування сил до боротьби за ідеал нації, за свою справжню державність. Політика хвилювало, щоб цей період не був довгим, не переріс у хронічну хворобу «своїх проти своїх» і не паралізував національну ідеологію. Він закликав визначити головну мету, ставати до твердої роботи (тут було слово «боротьби», яке автор закреслив і замінив на «роботу»). А далі К. Левицький чітко визначив: «Нам треба передусім ствердити, що провідною програмою усього українського народу є: Соборна Україна» (тут і далі підкреслення автора. – О. К.). І далі він розвиває цю думку: «Соборна Україна є тільки одна і єдина, що має з'єдинити усі українські землі в одній соборній українській державі».

К. Левицький закликав, щоб ця політична ідея стала програмою для кожного українця і українки, як своє національне «Вірую» во єдину соборну українську державу. І цю віру треба довести ділами, перевести у дійсність власними силами. «Ми, західні українці, у пер-

шу чергу обов'язані станути на шлях боротьби за визволення західноукраїнських земель з-під Польщі, щоби ці області відтак злучити з Великою Україною в одну Соборну Україну». Він рішуче виступав проти ідеї «шляхом автономії під Польщею дійти до соборности». Отже, один з лідерів УНТП засудив новий курс партії (з'їзду і Народного Комітету) на автономію. «Ісповідуємо визволення з ляхської неволі», – писав К. Левицький.

Закінчуючи свою програмову статтю, К. Левицький закликав до «координації і згідного ділання усіх національних чинників, як в краю, так і за кордоном, а без сего не здобудемо нашого визволення».

Висловлені думки були цілком слушні. Вони сприяли консолідації національно-демократичного табору в боротьбі проти поневолення за соборну Україну.

Щодо УСДП, то вона, перебуваючи в опозиції до уряду Є. Петрушевича, категорично виступила проти анексії за продовження боротьби (заява з'їзду партії 18 березня 1923 р.)⁸²⁰ і на згаданому з'їзді перейшла на ліворадикальні, прокомуністичні позиції. Її представники в польському сеймі опублікували декларацію, в якій засуджували анексію українських земель. У 1924 р. УСДП була заборонена польським урядом.

Українська радикальна партія назвала себе Партією працюючих мас, що стоїть на соціалістичних засадах і прагне забезпечити в українській незалежній республіканській державі владу працюючих і соціалізацію всіх засобів виробництва (з'їзд 1 квітня 1923 р.).

Комуністична партія Східної Галичини, яка спеціальною відозвою засудила акт анексії⁸²¹, реорганізувалася в Комуністичну партію Західної України (1923 р.), поширила свою діяльність на всі західноукраїнські землі і в складі компартії Польщі, діючи нелегально, боролася проти польського поневолення.

Третього серпня 1920 р. у боротьбу вступила нова політична сила – Українська військова організація (УВО), що рішуче виступила проти польської окупації⁸²².

Можна сміливо стверджувати, що все українське суспільство, попри політичні розбіжності, одностайно виступило проти планів польської і світової реакції анексувати споконвічну українську землю. І боротьба за визволення та возз'єднання всіх українських земель в одній соборній Українській державі ніколи не вщухала аж до її завершення й утворення нинішньої суверенної соборної України.

1. Архів полковника Хауза. – М., 1945. – Т. 3. – С. 237.
2. Ллойд Джордж. Военные мемуары. – М., 1938. – Т. 5. – С. 37.
3. Архів полковника Хауза. – М., 1945. – Т. 4. – С. 83.
4. Діло. – 1918. – 14 листоп.
5. Український прапор. – 1920. – 1 листоп.
6. Діло. – 1918. – 14 листоп.
7. Український прапор. – 1920. – 1 листоп.
8. Діло. – 1918. – 11 листоп.
9. Діло. – 1918. – 15 листоп.
10. Там само.
11. Нове життя. – 1919. – 4 січ.
12. Нове життя. – 1919. – 3 січ.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 257, оп. 1, спр. 14, арк. 2.
18. Вістник державних законів і розпоряджень Західної області Української Народної Республіки. – Станиславів. – 31 січ. 1919. – Вип. 1. – С. 1.
19. Український скиталець. – 1919. – 23 січ.
20. Там само.
21. Нове життя. – 1919. – 29 січ.
22. Там само.
23. Там само.
24. Карпенко О. Ю. Злука ЗУНР і УНР – видатна подія в історії українського народу // *Соборність і сучасність*. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 8–21.
- 24а. Вістник Української Народної Республіки. – 1919. – 7 лют.
25. Републіка. – 1919. – 9 лют.
26. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 135–137.
27. Там само. – С. 137.
28. Там само. – С. 139.
29. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1964. – Т. 2. – С. 234–235.
30. Декларація голови дипломатичної місії УНР міністра юстиції і керуючого МЗС А.Лівицького від 2 грудня 1919 р., в якій визнавався кордон між УНР і Польщею по р. Збруч. Див.: *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*. – Т. 2. – С. 413.
31. Український прапор. – 1919. – 6 січ.
32. Там само.
33. Див. Карпенко О. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції // *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)*. – Івано-Франківськ. – 1997. – С. 14–17.

34. Там само.
35. Там само.
36. Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu: 1918–1919. – Paryż, 1926 (Далі – АД). – Cz. 1. – S. 15–17.
37. R.Dmowski. Problems of Central and Eastern Europe. – London, 1917. – P. 66.
38. АД. – Cz. 1. – S. 80–81.
39. Ibid. – S. 83.
40. Ibid. – S. 80–81, 95
41. Najnowsze dzieje Polski. – 1959. – Т. 2. – S. 129.
42. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ). Відділ рукописів, ф. Діаманда, спр. 27, арк. 7.
43. Там само, арк. 8.
44. АД. – Cz. 1. – P. 69; The Cambridge's History of Poland, P. 489.
45. Архів зовнішньої політики Росії (далі – АЗП Росії, Москва), ф. Колишнього російського посланника в Югославії, папка 12/2, арк. 9–10.
46. Там само, арк. 23.
47. C.Smogorzewski. La Pologne et l'Armistice allemand // «Revue de l'Historie de la guerre mondiale». – Avril, Paris, 1928, P. 126; Le Monde Slave. – 1937. – № 1. – P. 463.
48. R.Martel. La France et la Pologne. – Paris, 1931. – P. 88–89.
49. United States. Department of State. Papers Relating to the Foreign Relation of the United States. The Paris Peace Conference (далі – PPC). – Vol. 2. – P. 411.
50. Ibid. – P. 410.
51. АЗП Росії (Москва), ф. Реферантура Польщі (далі – РП), оп. 1, спр. 3, папка 1, арк. 42.
52. Gazeta Lwowska. – 20. XII. 1918.
53. L.Gerson. Woodrow Wilson and the rebirth of Poland: 1914–1920. – New Haven, 1953. – P. 126.
54. PPC. – Vol. 3. – P. 781.
55. Mermeix. Les negotiations secretes les quatre armistices. – Paris, 1920. – P. 90, 246.
56. Najnowsze dzieje Polski, t. 2, 1959, s. 138; Le Monde Slave. – № 1, 1937. – P. 463.
57. L.Gerson. Op. cit. – P. 119–120.
58. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – М., 1957. – Т. 2. – С. 270.
59. Гардые. Мир. – М., 1943. – С. 80.
60. D.H.Miller. My Diary at the Conference of Paris. – Vol. 4. – P. 226–227; M. Seyda. Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty. – Warszawa, 1931. – S. 398.
61. D.H.Miller. Op. cit. – V. 2. – P. 73.
62. Ллойд Джордж. Военные мемуары. – Т. 5. – С. 31.
63. Див.: Я.С.Хонігсман. Проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Західної України. – Львів, 1958; З.Г.Симоненко. Імперіалістична політика Антанті і США щодо України у 1919 р. – К., 1962. – С. 189–204.

64. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 348; Le monde Slave. – 1937. – № 3. – P. 236.
65. Le Temps. – 1. II. 1919.
66. АЗП Росії (Москва), ф. Р. П., оп. 1, спр. 3, папка 1, арк. 45.
67. Центральний державний архів вищих органів державної влади і органів державного управління України (далі – ЦДАВОУ (Київ), ф. 2188, оп. 1, спр. 60, арк. 181–187; ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 489, арк. 25.
68. О.Кузьма. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931. – С. 254–255.
- 68а. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 51–106.
69. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 312, арк. 22.
70. ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 536, арк. 7.
71. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 312, арк. 22.
72. Obrona Lwowa. – Lwów, 1936. – Т. 2. – S. 19.
73. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – М., 1957. – Т. 1. – С. 51–106, 214–255.
74. L.Gerson. Op. cit. – P. 116.
- 74а. Д. Паліїв. Листопадова революція. З моїх споминів. – Львів, 1929. – С. 7.
75. Правда. – 31. I. 1919.
76. Архив полковника Хауза. – Т. 4. – С. 207.
77. Kwartalnik Historyczny. – 1958, № 4. – S. 1154.
78. PPC. – Vol. 3. – P. 642.
79. Russian-American Relations. March 1917 – March 1920. – P. 178.
80. АЗП Росії (Москва), ф. Р.П., оп. 2, спр. 93, папка 3, арк. 58; ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 4, арк. 143; Kurjer Lwowski. – 11. II. 1919.
81. L.Landaw. Paderewski. – Warszawa, 1933. – S. 190.
82. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ), ф. 146, оп. 8, спр. 3644, арк. 5.
83. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 246, арк. 24.
84. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 76, арк. 31, 45.
85. PPC. – Vol. 1. – P. 194–197.
86. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 2, арк. 84; PPC. – Vol.1. – P. 194–197.
87. М.Лозинський. Галичина на мировій конференції в Парижі. – Кам'янець, 1919. – С. 8.
88. Вперед. – 1918. – 17 груд.; Золочівське слово. – 1918. – 18 груд.
89. ДАЛО, ф. 672, оп. 1, спр. 3, арк. 1–4, 8.
90. Див. The Times – 4. XII, 5. XII. 1918.
91. The Times. – 14, 15, 16, 27. XII, 1918; 1, 3, 4. I. 1919.
92. PPC. – Vol. 3. – P. 477–479; R.S. Baker. Woodrow Wilson. – Bd. 1. – S. 137.
93. А.Березкин. США – активный организатор и участник военной интервенции против Советской России (1918–1920 гг.). – М., 1952. – С. 190.
94. Вперед. – 1919. – 16 січ.
95. ДАЛО, ф. 672, оп. 1, спр. 3, арк. 7; PPC. – Vol. 2. – P. 410–412.

96. R.Martel. La Russie Subcarpathique. – Paris, 1935. – P. 97.
97. Архив полковника Хауза. – Т. 4. – С. 206–207; L.Gerson. Op. cit. – P. 116.
98. PPC. – Vol. 3. – P. 642; Lloyd George. Memoirs of the Peace Conference. – New Haven, 1939. – Vol. 1. – P. 224–225.
99. Le Matin. – 5. I. 1919.
100. The Times. – 1. I. 1919.
101. Ibid.
102. J.Piłsudski. Pisma – mowy – rozkazy. – Т. 5. – Warszawa, 1933. – S. 51.
103. R.S.Baker. Op. cit. – Bd. 3. – Leipzig, 1924. – S. 193.
104. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 14. – P. 68–49; PPC. – Vol. 3. – P. 781–782.
105. PPC. – Vol. 3. – P. 782.
106. PPC. – Vol. 2. – P. 429.
107. R.S.Baker. Op. cit. – Bd. 1. – S. 137.
108. АЗП Росії (Москва), ф. Р. П., оп. 2, спр. 93, папка 3, арк. 58; Правда. – 28. I. 1919.
109. Вперед. – 26. I. 1919; 2. II. 1919; Kurjer Lwowski. – 31. I. 1919; L.Landaw. Paderewski. Warszawa, 1933. – S. 169.
110. Kwartalnik Historyczny. – 1958. – № 4. – S. 1153.
111. Ibid.
112. PPC. – Vol. 12. – P. 369.
113. Ibid. – P. 368.
114. ЦДАВОУ, ф. 2189, оп. 1, спр. 21, арк. 169.
115. ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
116. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 1; ЦДАВОУ, ф. 2189, оп. 1, спр. 21, арк. 39–42.
117. АЗП Росії (Москва), ф. Р. П., оп. 2, спр. 13, арк. 57.
118. Народ. – 2. III. 1919; Kurjer Lwowski. – 21. II. 1919.
119. Kurjer Lwowski. – 25. II. 1919.
120. Kurjer Lwowski. – 28. I. 1919; Республіканець. – 13. III. 1919.
121. Kurjer Lwowski. – 22. I. 1919.
122. Там само.
123. Gazeta Lwowska. – 27. I. 1919.
124. Республіканець. – 13. III. 1919.
125. Kurjer Lwowski. – 21. I. 1919.
126. Ibid.
127. Kurjer Lwowski. – 24. I. 1919.
128. J.Нурка. Z czasów wielkiej wojny. – Lwów, 1937. – S. 397.
- 128а. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 262.
129. Kurjer Lwowski. – 24. I. 1919.
130. Kurjer Lwowski. – 21. I., 1. III. 1919.
131. Див. ЛНБ, Відділ рукописів, ф. Начального комітету народного (НКН), спр. 1625, арк. 493–494.
132. ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 28, арк. 22–24; спр. 30, арк. 47; спр. 29, арк. 38; PPC, Vol. 4, P. 422; Vol. 5, P. 788.

133. РРС. – V. 4. – P. 421–422.
134. ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 29, арк. 96–97, 105, 149.
135. Там само, спр. 30, арк. 27–28.
136. *Kwartalnik Historyczny* – 1958. – № 4. – S. 1154.
137. ДАЛО, ф. 672, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
138. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 1, оп. 1, спр. 57, арк. 35.
139. Республіканець. – 13. III. 1919.
140. М.Лозинський. Галичина на мировій конференції в Парижі. – С. 10.
141. Республіканець. – 23. III. 1919.
142. *L'Ukraine Occidentale (Galicie). Annale: Documents choisis.* – Paris, 1920. – P. 59.
143. РРС. – Vol. 2. – P. 227.
144. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – Т. 1. – С. 270.
145. ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 29, арк. 25.
146. Там само, арк. 27.
147. ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 16, арк. 12.
148. М.Лозинський. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 77.
149. Там само.
150. *Le Monde Slave.* – 1937. – Vol. 2. – P. 403.
151. Ibid.
152. Народ. – 9. III. 1919.
153. ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 228, арк. 31–32.
154. ДАЛО, ф. 672, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
155. Там само.
156. РРС. – Vol. 12. – P. 275.
157. H.W.V.Temperley. *A history of the Peace Conference of Paris.* – London, 1920. – Vol. 1. – P. 335.
158. *Kurjer Lwowski.* – 4. III. 1919.
- 158а. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – С. 268.
159. Там само. – С. 340–347.
- 159а. D.H.Miller. *Op. cit.* – Vol. 17. – P. 74.
160. Ibid.
161. РРС. – Vol. 4. – P. 97.
162. Ibid. – P. 104–105.
163. Ibid. – P. 105–106.
164. Ibid. – P. 121; D.H.Miller. *Op. cit.* – Vol. 15. – P. 402.
165. Ibid.
166. D.H.Miller. *Op. cit.* – Vol. 17. – P. 180.
167. *Le Monde Slave.* – 1937. – № 2. – P. 405–406.
168. D.H.Miller. *Op. cit.* – Vol. 17. – P. 179–180, 185.
169. AD, cz. 1. – S. 80–81.
170. Ibid.
171. Ibid. – S. 133.

172. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 17. – P. 181–182; *Le Monde Slave*. – 1937. – № 2. – P. 405–406.
173. PPC. – Vol. 4. – P. 379.
174. *Le Figaro*. – 22. III. 1919.
175. *Echo de Paris*. – 10. III. 1919.
176. *The Times*. – 29. III. 1919.
177. PPC. – Vol. 4. – P. 379.
178. *Ibid.* – P. 380.
179. Ця ідея не зустріла тоді підтримки в Раді. R.S.Baker. Op. cit. – Bd. 2. – S. 22; Bd. 3. – S. 213.
180. *Najnowsze dzieje Polski*. – Т. 2. – Warszawa, 1959. – S. 166.
181. PPC. – Vol. 4. – P. 380.
182. Л.Жигмонд. Американские и английские империалисты против венгерского народа. – Конгресс венгерских историков, 6–13 июня 1953 г.
183. PPC. – Vol. 4. – P. 381.
184. *Ibid.* – P. 381–382.
185. *Ibid.* – P. 383.
186. *Ibid.*
187. *Ibid.*
188. *Ibid.* – P. 384.
189. *Ibid.*
190. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 15. – P. 409.
191. Т.Комарницькі. *Rebirth of the Polish Republik*. – London, 1957. – P. 236.
192. PPC. – Vol. 4. – P. 105.
193. PPC. – Vol. 11. – P. 117.
194. *Ibid.*
195. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1233, оп. 94, спр. 44, арк. 342.
196. PPC. – Vol. 4. – P. 405–406.
197. *Ibid.* – P. 407–408.
198. *Ibid.* – P. 410.
199. *Ibid.*
200. *Ibid.* – P. 410.
201. *Ibid.* – P. 409.
202. *Ibid.*
203. *Ibid.*
204. *Ibid.* – P. 412.
205. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 17. – P. 422.
206. PPC. – Vol. 4. – P. 412.
207. *Le Monde Slave*. – 1937. – № 2. – P. 415.
208. *Ibid.* – P. 419.
209. *Ibid.* – P. 420–421.
210. *Le Monde Slave*. – 1937. – № 3. – P. 406.
211. *Le Temps*. – 30. III. 1919.
212. PPC. – Vol. 5. – P. 788.

213. W.Paneyko. Galicia and the Polish-Ukrainian problem // Slavonik Review. – 1931. – № 27. – P. 585.
214. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 9. – P. 14–15.
215. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 17. – P. 280; Le Monde Slave. – 1937. – № 2. – P. 416.
216. PPC. – Vol. 12. – P. 372.
217. PPC – Vol. 4. – P. 427.
218. Ibid. – P. 450–453.
219. Ibid. – P. 472–473.
220. Ibid. – P. 473.
221. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1318, оп. 1, спр. 1554, арк. 24.
222. L.Gerson. Op. cit. – P. 118; PPC. – Vol. 11. – P. 117; Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1235, оп. 94, спр. 44, арк. 17.
223. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – Т. 2. – С. 308.
224. PPC. – V. 5. – P. 39–40.
225. ЛНБ, Відділ рукописів, ф. Діаманда, спр. 27, арк. 4–6; ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 26, арк. 16, 20.
226. Pagers Relating to the Foreign Relation of the US. Lansing Papers. 1914–1920. – Washington, 1940. – Vol. 2. – P. 87.
227. Російський державний військовий архів, ф. 245, оп. 1, спр. 69, арк. 45.
228. R.Martel. La France et la Pologne. – Paris, 1931. – P. 93–94.
229. L'Ukraine Occidentale. – P. 225.
230. Le Monde Slave. – 1937. – № 3. – P. 225.
231. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – Т. 1. – С. 271–272.
232. Цит. за: Kurjer Lwowski. – 12. II. 1919.
233. Нове життя. – 16. IV. 1919.
234. ЦДАВОУ, ф. 3696, оп. 1, спр. 90, арк. 50; Стрілець. – 10. IV. 1919; Голос з-над Буга. – 28. IV. 1919; Народ. – 24. IV. 1919; Kurjer Lwowski. – 20. III. 1919.
235. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 19; Нове життя. – 8. III, 9. III, 10. III 1919; Український голос. – 25. III. 1919.
236. Республіканець. – 17. IV. 1919.
237. Республіканець. – 20. IV. 1919.
238. Нове життя. – 2. IV. 1919.
239. ЦДАВОУ, ф. 2188, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
240. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 47, арк. 16.
241. Le Monde Slave. – 1937. – № 3. – P. 232.
242. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1318, оп. 1, спр. 1554, арк. 2–3.
243. Le Monde Slave. – 1937. – № 3. – P. 233.
244. Т.Комарницькі. Op. cit. – P. 453.
245. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 131–132.
246. Ibid. – P. 132.

247. PPC. – Vol. 4. – P. 625–626.
248. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 325–326; PPC. – Vol. 5. – P. 784.
249. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 322–333.
250. Ibid. – P. 336.
251. Ibid.
252. Ibid. – P. 340; *Le Monde Slave*. – 1937. – № 3. – P. 235.
253. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 354–357.
254. *Le Monde Slave*. – 1937. – № 3. – P. 399.
255. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 369; *Le Monde Slave*. – 1937. – № 3. – P. 401.
256. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 17. – P. 351.
257. М. Лозинський. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 103.
258. PPC. – Vol. 5. – P. 785; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 378.
259. *Le Monde Slave*. – 1937. – № 3. – P. 406–407.
260. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 403–406.
261. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 15, арк. 28; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 388–391, 407–409.
262. А.Тардье. Мир. – М., 1943. – С. 345.
263. PPC. – Vol. 5. – P. 787, 794–795; За державну незалежність Галичини. – Відень, 1921. – С. 14.
264. PPC. – Vol. 5. – P. 794; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 412–417.
265. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 420, 454–488.
266. *The Times*. – 20. IV. 1919.
267. Ibid.
268. *Le Victoire*. – 20. V. 1919.
269. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1235, оп. 94, спр. 580, арк. 140.
270. Там само.
271. Під прапором Жовтня. 1917–1920 рр.: Документи і матеріали. / За ред. О. Ю. Карпенка. – Львів, 1957. – С. 103.
272. В. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне. – Т. 4. – М., 1933. – С. 184–185.
273. Там само. – С. 292.
274. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 26–27.
275. Там само.
276. Там само, арк. 27–28.
277. *Les deliberations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919). Notes de l'Officiel Interprete (дали – DCQ)*. Ed P. Mantooux. – Paris, 1995. – Vol. 2. – P. 147; PPC. – Vol. 5. – P. 776.
278. PPC. – Vol. 5. – P. 778.
279. *Le Monde Slave*. – 1937. – № 1. – P. 218.
280. DCQ. – Vol. 2. – P. 150; PPC. – Vol. 5. – P. 778.
281. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 1, спр. 124, арк. 7; *Le Monde Slave*. – 1937. – № 4. – P. 222.

282. DCQ. – Vol. 2. – P. 153–154; E.I.Dillon. Konferencja pokojowa w Paryżu. – Warszawa, 1921. – S. 169.
283. PPC. – Vol. 5. – P. 780.
284. Ibid.
- 284а. Ленін В.І. Повне збір. творів. – Т. 38. – С. 523.
285. PPC. – Vol. 5. – P. 781.
286. DCQ. – Vol. 2. – P. 153.
287. Ibid. – P. 154.
288. Ibid. – P. 108.
289. Ibid. – P. 154.
290. PPC. – Vol. 5. – P. 781.
291. Ibid. – P. 782–783.
292. Ibid. – P. 783.
293. Ibid. – P. 712, 713; Vol. 6. – P. 127–128; Documents on British Foreign Policy. 1919–1939. First Series (далі – DBFP). – Vol. 3. – P. 334–335, 342–343; E.Dillon. Op. cit. – S. 169.
294. PPC. – Vol. 6. – P. 69.
295. Ibid. – P. 69–70.
296. Ibid. – P. 127–128; DBFP. – Vol. 3. – P.334–335.
297. DCQ. – Vol. 1. – P. 302.
298. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 328.
299. L'Europa Orientale. – 1919. – № 1.
300. Le Monde Slave. – 1937. – № 3. – P. 402.
301. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 18. – P.158; R.Martel. La France et la Pologne. – P. 95.
302. DCQ. – Vol. 1. – P. 505.
303. PPC. – Vol. 5. – P. 713.
304. Ibid. – P. 705.
305. DBFP. – Vol. 3. – P. 322–323.
306. Правда. – 7 мая 1919.
307. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – М., 1964. – С. 239.
308. PPC. – Vol. 6. – P. 83.
309. Ibid. – P.61.
310. DBFP. – Vol. 3. – P. 334–335; W.Howard. Op. cit. – P. 105.
311. DCQ. – Vol. 2. – P. 235.
312. DBFP. – Vol. 3. – P. 342–343; PPC. – Vol. 6. – P. 1161–1162.
313. Ibid.
314. PPC. – Vol. 6. – P.159.
315. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 1, спр. 124, арк. 8.
316. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 11; Правда. – 30. III. 1919.
317. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 11.
318. Там само, арк. 18.
319. Там само.
320. Там само.

321. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 15, арк. 58.
322. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 18–19.
323. PPC. – Vol. 4. – P. 380.
324. ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 1642, арк. 19; Документы и материалы... – Т. 2. – С. 199, 222–223, 230; E.Dillon. Op. cit. – S. 165.
325. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1235, оп. 94, спр. 44, арк. 74; ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 15, арк. 18.
326. ЦДАВОУ, ф. 3696, оп. 1, спр. 40, арк. 52.
327. DBFP. – Vol. 3. – P. 326–327; PPC. – Vol. 5. – P. 60–61.
328. L'Ukraine Occidentale. – P. 63; Народ. – 25. V. 1919.
329. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 15, арк. 46; ф. 3696, оп. 1, спр. 69, арк. 7; ф. 2, оп. 1, спр. 124, арк. 16.
330. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 2, арк. 85.
331. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1318, оп. 1, спр. 1554, арк. 53; PPC. – Vol. 4. – P. 380.
332. DCQ. – Vol. 1. – P. 52.
333. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – Т. 1. – С. 308–309.
334. Там само. – С. 302.
335. DCQ. – Vol. 1. – P. 55.
336. Ibid.
337. PPC. – Vol. 3. – P. 590.
338. DBFP. – Vol. 3. – P. 326–327; PPC. – Vol. 6. – P. 60–61.
339. Ленін В.І. VI Всеросійський надзвичайний з'їзд Рад. – Повне зібр. тв. – Т. 37. – С. 156–157.
340. PPC. – Vol. 6. – P. 195.
341. Ibid. – P. 194.
342. DBFP. – Vol. 3. – P. 352.
343. PPC. – Vol. 6. – P. 194.
344. Ibid. – P. 196.
345. Ibid. – P. 199.
346. Ibid. – P. 194.
347. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 10. – P. 369; Vol. 17. – P. 350; PPC. – Vol. 6. – P. 352–353.
348. DCQ. – Vol. 2. – P. 307–308.
349. DBFP. – Vol. 3. – P. 829.
350. Ibid. – P. 830.
351. Ibid.
352. Ibid.
353. Ibid. – P. 831.
354. Ibid.
355. Ibid. – P. 832.
356. Ibid. – P. 835.
357. Ibid. – P. 836.
358. Ibid. – P. 839–840.

359. DBFP. – Vol. 3. – P. 840–843.
360. Ibid. – P. 837.
361. PPC. – Vol. 4. – P. 829; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 426.
362. Див.: Л.Оппенгейм. Международное право. – Т. 1. – М., 1948. – С. 66; Ч.Ч.Хайд. Международное право, его понимание и применение его Соединенными Штатами Америки. – Т. 1. – М., 1950. – С. 178 та ін.
363. PPC. – V. 4. – P. 829; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 426.
364. Ibid.
365. Ibid.
366. PPC. – Vol. 6. – P. 118.
367. PPC. – Vol. 4. – P. 833.
368. D.H.Miller. Op. cit. – V. 16. – P. 428.
369. PPC. – Vol. 4. – P. 830.
370. DBFP. – Vol. 3. – P. 849–850; PPC. – Vol. 4. – P. 828; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 425.
371. DBFP. – Vol. 3. – P. 849.
372. Ibid. – P. 850.
373. PPC. – Vol. 4. – P. 831; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 428.
374. PPC. – Vol. 4. – P. 832.
375. DBFP. – Vol. 3. – P. 849.
376. PPC. – Vol. 4. – P. 859–860; DBFP. – Vol. 3. – P. 858–859.
377. DBFP. – Vol. 3. – P. 859–860.
378. PPC. – Vol. 4. – P. 843–855.
379. PPC. – Vol. 4. – P. 848.
380. Ibid. – P. 853.
381. Ibid. – P. 850.
382. Ibid. – P. 850.
383. Ibid. – P. 851.
384. Ibid. – P. 852.
385. Ibid. – P. 853.
386. Journal de Geneve. – 30. VII. 1919.
387. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P.462.
388. DBFP. – Vol. 3. – P. 861; PPC. – Vol. 4. – P. 850.
389. DBFP. – Vol. 3. – P. 861; PPC. – Vol. 6. – P. 731.
390. Le Monde Slave. – 1937. – № 1. – P. 457–458.
391. Ibid. – P. 464.
392. PPC. – Vol. 4. – P. 625.
393. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – Т. 2. – С. 128.
394. D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 2. – P. 77.
395. Ibid. – P. 80.
396. Le Monde Slave. – 1937. – № 1. – P. 469.
397. Ch.H.Haskins R.Lord. Some Problems of the Peace Conference. – Cambridge. 1922. – P. 158.
398. Канадійський українець. – 1919. – 6 груд.

399. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 1285, оп. 94, спр. 44, арк. 51.
400. PPC. – Vol. 9. – P. 849.
401. Hearing before the Committee of Foreign Relations US Senate. Gth Congress 1st Session, on the Treaty of Peace with Germany. – Washington. 1919. – P. 724–725.
402. Канадійський українець. – 1919. – 3 груд.
403. Республіканець. – 1919. – 10 черв.
404. Канадійський українець. – 1919. – 6 верес.
405. Докладно див. розділ п'ятий цієї праці; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – С. 348–381; Ю.Ю.Сливка. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973.
406. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – С. 259.
407. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 197.
408. ЦДАВОУ, ф. 1065, оп. 1, спр. 6, арк. 27.
409. PPC. – Vol. 11. – P. 253–255.
410. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 291.
411. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 3, арк. 22.
412. Там само.
413. Ereignisse in der Ukraine. 1914–1922. Von. T. Hornykiewicz. – Philadelphia, 1966. – Bd. 4. – S. 66–84.
414. DBFP. – Vol. 3. – P. 868–871.
415. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 3, арк. 226.
416. Російський державний військовий архів (Москва), ф. 208, оп. 1, спр. 3, арк. 226.
417. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 3, арк. 26–27; оп. 2, спр. 1, арк. 22.
421. ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 16, арк. 15.
422. Литвин М., Науменко К. Назв. праця. – С. 205.
423. Там само.
424. Там само. – С. 204.
425. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Київ) (далі – ЦДАГОУ), ф. 2, оп. 1, спр. 124, арк. 43–46; ф. 2192, оп. 1, спр. 2, арк. 261.
426. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 1, арк. 261.
427. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – С. 259.
428. Капустяний М. Похід української армії на Київ – Одесу в 1919 р. – Львів, 1922. – Т. 3. – С. 92–93.
429. Український прапор. – 1919. – 20 верес.; Канадійський українець. – 1919. – 19 серп.
430. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи, Галичина і Україна супроти Польщі і Росії. – Відень, 1922. – С. 78.
431. ЦДАВОУ, ф. 2192, оп. 1, спр. 1, арк. 261.
432. DBFP. – Vol. 3. – P. 859–861.
433. Ibid. – P. 860.
434. PPC. – Vol. 11. – P. 287.

435. PPC. – Vol. 4. – P. 854.
436. PPC. – Vol. 8. – P. 280.
437. DBFP. – Vol. 3. – P. 876–880.
438. Ibid. – P. 881.
439. ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 1183, арк. 4–5.
440. Le Temps. – 1919. – 28. VIII.
441. AD. – Cz. 3. – S. 49–51.
442. PPC. – Vol. 11. – P. 474.
443. PPC. – Vol. 11. – P. 885.
444. Miller D.H. Op. cit. – Vol. 16. – P. 631–632.
445. PPC. – Vol. 8. – P. 282–283.
446. DBFP. – Vol. 1. – P. 733–755.
447. PPC. – Vol. 8. – P. 296.
448. Ibid.
449. Ibid. – P. 297.
450. Ibid. – P. 272.
451. Ibid. – P. 275.
452. Ibid. – P. 276.
453. Ibid. – P. 277.
454. DBFP. – Vol. 1. – P. 785.
455. PPC. – Vol. 3. – P. 330; DBFP. – Vol. 1. – P. 772.
456. PPC. – Vol. 8. – P. 331; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 541–542.
457. PPC. – Vol. 3. – P. 332.
458. AD. – Cz. 3. – S. 41–45; DBFP. – Vol. 3. – P. 882–884.
459. PPC. – Vol. 11. – P. 434.
460. PPC. – Vol. 8. – P. 349; D.H.Miller. Op. cit. – Vol. 16. – P. 541–542.
461. DBFP. – Vol. 1. – P. 787–788; PPC. – Vol. 8. – P. 368–369.
462. PPC. – Vol. 8. – P. 351, 373.
463. Ibid. – P. 373.
464. Ibid. – P. 891.
465. DBFP. – Vol. 3. – P. 891.
466. DBFP. – Vol. 3. – P. 903.
467. Ibid. – P. 887–889.
468. Ibid. – P. 889.
469. PPC. – Vol. 8. – P. 175.
470. DBFP. – Vol. 3. – P. 869.
471. Ibid. – P. 897.
472. Ibid.
473. Ibid.
474. Ibid. – P. 898.
475. PPC. – Vol. 9. – P. 20–21.
476. DBFP. – Vol. 2. – P. 219.
477. PPC. – Vol. 9. – P. 21.
478. DBFP. – Vol. 3. – P. 898.
479. Ibid. – P. 899.

480. Ibid.
481. Ibid. – P. 898–900; PPC. – Vol. 9. – P.116–117.
482. DBFP. – Vol. 3. – P. 900.
483. PPC. – Vol. 9. – P. 100–101, 116–117.
484. PPC. – Vol. 8. – P. 273–275.
485. PPC. – Vol. 9. – P. 246.
486. Ibid. – P. 247.
487. Gazeta Lwowska. – 1919. – 15 padol.
488. PPC. – Vol. 9. – P. 246.
489. DBFP. – Vol. 2. – P. 336.
490. DBFP. – Vol. 3. – P. 892.
491. Ibid. – Vol. 2 – P. 885.
492. PPC. – Vol. 9. – P. 293–295; DBFP. – Vol. 2. – P. 383.
493. PPC. – Vol. 9. – P. 248, 278–283; DBFP. – Vol. 2. – P. 278.
494. PPC. – Vol. 8. – P. 283–294.
495. AD. – Cz. 3. – S. 92.
496. DBFP. – Vol. 3. – P. 906–908.
497. AD. – Cz. 3. – S. 3–6, 103.
498. DBFP. – Vol. 2. – P. 582.
499. Ibid. – Vol. 3. – P. 909.
500. Ibid. – P. 908.
501. Czas. – 1. I. 1920.
502. AD. – Cz. 1. – S. 15–17, 80–81, 95.
503. Najnowsze dzieje Polski. – 1959. – T. 2. – S. 129.
504. AD. – Cz. 1. – S. 69.
505. АЗП Росії (Москва), ф. колишнього російського посланника в Югославії, папка 12/2, арк. 9–10.
506. Le Monde Slave. – 1937. – № 1. – P. 463.
507. PPC. – Vol. 3. – P. 781.
508. L. Gerson. Woodrow Wilson and the rebirth of Poland: 1914–1920. – New-Haven, 1953. – P. 119–120.
509. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920. – Львів, 1964. – С.190.
510. PPC. – Vol. 8. – P. 219.
511. Карпенко О.Ю. Назв. праця. – С.196.
513. Parliamentary Debates Hous of Commons. – Ser. V. – Vol. 129. – P. 1007; DBFP. – Vol. 3. – P. 621; Исторический архив. – 1957. – № 2. – С. 78.
514. PPC. – Vol. 8. – P. 204.
515. Карпенко О.Ю. Назв. праця. – С.107.
516. DBFP. – Vol. 3. – P. 778.
517. Див.: Сборник дипломатических документов о русско-польских отношениях (1918–1920 гг.). – М., 1920; Документы внешней политики СССР. – Т. 2. – С. 312, 356 та ін. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917–1923 рр.). – К., 1966. – С. 124–125, 127; Документы и материалы из истории советско-польских отношений. – Т. 2.

518. DBFP. – Vol. 7. – P. 196.
519. Ibid. – P. 201.
520. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – С. 548.
521. DBFP. – Vol. 7. – P. 201.
522. Papers Relation to the Foreign Relation of the U.S. (далі – F.R.), 1920. – Vol. 3. – P. 370.
523. Ibid. – P. 371.
524. DBFP. – Vol. 3. – P. 764–766.
525. ЦДАВОУ, ф. 3696, оп. 1, спр. 144, арк. 59.
526. DBFP. – Vol. 3. – P. 803–805.
527. F.R., 1920. – Vol. 3. – P. 377.
528. Документы внешней политики СССР. – Т. 2. – С. 331.
529. Українська РСР на міжнародній арені. 36. докум. (1917–1923 pp.). – С. 124.
530. Там само. – С. 124–125.
531. Там само. – С. 127.
532. Там само. – С. 128–129.
533. DBFP. – Vol. 7. – P. 194–216.
533а. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 2. – С. 570, 660–663.
533б. Там само. – С. 656–657, 660–663.
534. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні (1918–1920). – С. 214–216.
535. Дет. див.: Колодій Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка. – Львів, 1932; Тищик Б.Й. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів, 1970; Верига В. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Нью-Йорк, Торонто, Париж, Мельбурн. – 1986.
536. Під прапором Жовтня. 1917–1920: Документи й матеріали. – С. 341.
537. Тищик Б.Й. Назв. праця. – С. 64.
538. Из истории гражданской войны в СССР. – Т. 3. – С. 124–125.
539. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 3. – С. 131.
540. DBFP. – Vol. 8. – P. 505–506.
541. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 3. – С. 140.
542. Там само. – С. 149.
543. Там само. – С. 145.
544. Там само. – С. 149.
545. DBFP. – Vol. 8. – P. 530.
546. Документы внешней политики СССР. – Т. 3. – С. 54–55.
547. Там само.
548. F.R., 1920. – Vol. 3. – P. 385; Martel R. La France et la Pologne. – P. 135–136; Dennis A. The Foreign Policies of the Soviet Russia. – London, 1924. – P. 147.
549. Документы внешней политики СССР. – Т. 3. – С. 81; F.R., 1920. – V. 3. – P. 385–387.

- 549а. Документи внешней политики СССР. – Т.3. – С.54.
550. Ukraine and Poland in Documents 1918–1922. – Ed. Hunczak T. – New York; Paris; Sydney; Toronto, 1985. – Vol. 2. – P. 122.
551. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 3. – С. 207.
552. Український прапор. – 1920. – 27 листоп.
553. Ленін В.І. Повне зібр. творів. – Т. 51. – С. 238.
554. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 1, спр. 747, арк. 71; Російський державний військовий архів (Москва), ф. 245, оп. 3, спр. 475, арк. 8.
555. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 296.
556. Там само.
557. Там само.
558. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 3. – С. 326.
559. Там само. – С. 344–345, 385–386.
560. Українська РСР на міжнародній арені: 36. док. (1917–1923 pp.). – С. 185.
561. Там само.
562. ЦДАВОУ, ф. 4, оп. 2, спр. 15, арк. 16.
563. Там само, ф. 4, оп. 1, спр. 715, арк. 62–24.
564. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 2, оп. 1, спр. 14972, арк. 1.
565. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 1, спр. 610, арк. 52; АЗП Росії (Москва), ф. 219, оп. 4, спр. 22, арк. 16.
566. ЦДАГОУ, ф. 9, оп. 1, спр. 11, арк. 19.
567. ЦДАВОУ, ф. 4, оп. 2, спр. 16, арк. 83.
568. Ленинский сборник. – Т. XXXIV. – С. 359.
569. Ленін В.І. про Україну. – К., 1977. – Ч. 2. – С. 344.
- 569а. Исторический архив. – 1992. – № 1. – С. 22–24.
570. ЦДАВОУ, ф. 4, оп. 2, спр. 18, арк. 1–2.
571. Там само, арк. 72.
572. Там само, арк. 74.
573. Там само.
574. Там само, арк. 86.
575. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 297.
576. Там само, арк. 294.
577. Там само.
578. Там само.
579. Там само.
580. Там само, спр. 297.
581. Там само.
- 581а. Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920.: Спомини учасника. – Львів, 1930. – С. 23.
582. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 297.
- 582а. Там само.
583. Там само, спр. 77.

584. Там само, спр. 297.
585. Там само.
586. Там само.
587. Там само, спр. 291.
588. ЦДАВОУ, ф. 3698, оп. 1, спр. 3, арк. 4.
589. Там само.
590. Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (Москва), ф. 2, оп. 1, спр. 15492, арк. 4.
591. ЦДАВОУ, ф. 3698, оп. 1, спр. 3, арк. 4
592. Там само, арк. 6.
593. ЦДАВОУ, ф. 3698, оп. 1, спр. 3, арк. 16–17.
594. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 294.
595. Там само.
596. Ukraine and Poland. – Ed. Hunczak T. – Vol. 2. – P. 206.
596а. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 39, арк. 8.
597. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 1, оп. 1, спр. 175, арк. 82.
598. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 77.
599. Ленін В. І. про Україну. – Ч. 2. – С. 346.
600. Український прапор. – 1920. – 21 жовт.
601. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. – Львів, 1998. – С. 515.
602. Український прапор. – 1920. – 21 жовт.
603. Там само.
604. ЦДАВОУ, ф. 3696, оп. 2, спр. 430, арк. 37.
605. Там само.
606. Там само, арк. 41.
607. Там само.
608. Там само.
609. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 306; Українська РСР на міжнародній арені. – С. 189.
610. Там само, спр. 295.
611. Там само.
612. ЦДАВОУ, ф. 3696, оп. 2, спр. 430, арк. 46.
613. Там само.
614. Там само, арк. 47.
615. Там само, арк. 49.
616. Там само.
617. Ukraine and Poland. – Ed. Hunczak T. – Vol. 2. – P. 246.
618. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 297.
619. Там само.
620. Там само.
621. ДАЛО України, ф. 271, оп. 1, спр. 382, арк. 30.
622. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 78.
623. Там само.

624. Там само.
625. Там само.
626. Там само, спр. 308.
627. Там само.
628. ЦДАВОУ, ф. 3698, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
629. Там само, арк. 4.
630. Там само, арк. 98–101.
631. Там само, арк. 101.
632. Там само, арк. 134.
633. Там само, ф. 4440, оп. 1, спр. 15, арк. 10.
634. *Ukraine and Poland*. – Ed. Hunczak T. – Vol. 2. – P. 376–377.
635. *Ibid.* – P. 378.
636. ЦДАВОУ, ф. 3698, оп. 1, спр. 1, арк. 109–111.
637. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 311.
638. Там само, спр. 309.
639. Там само.
640. Там само.
641. Там само, спр. 312.
642. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 301.
643. Там само.
644. Там само, спр. 312.
645. Український прапор. – 1921. – 26 берез.
646. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 312.
647. Там само.
648. Кривава книга. – Відень, 1921–1922. – Т. 1, 2; Трагедія галицької України. – Вінніпег, 1920.
649. Українська РСР на міжнародній арені. 36. документів. 1917–1923. – С. 266–289.
650. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 312.
651. Там само.
652. ЦДАВОУ, ф. 4440, оп. 1, спр. 15, арк. 25.
653. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 323.
654. Там само, спр. 312.
655. Український прапор. – 1921. – 12 квіт.
656. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 310.
657. Там само, спр. 304.
658. Там само, спр. 309.
659. Там само.
660. Там само.
661. Там само.
662. Там само.
663. Там само.
664. *F.R. The Paris Peace Conference*. – Vol. 4. – P. 748; Vol. 6. – P. 591; Vol. 8. – P. 35, 117; Vol. 9. – P. 273, 596, 605, 606; *DBFP*. – Vol. 1. – P. 192, 291, 212; Vol. 2. – P. 561–563; *Curato F. La Conference della Pace: 1919–1920*. – Vol. 1. –

- Р. 584; Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр. – С. 112–125.
665. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 291.
666. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – Рим, 1989. – Додатки. – С. 461–465.
667. Українська РСР на міжнародній арені: Зб. документів. 1917–1923. – С. 69.
668. Там само. – С. 101.
669. Див.: Борщак І. Карпатська Україна в міжнародній грі. – Львів, 1938;
- Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр. – С. 126–143.
670. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 309.
671. Там само, спр. 309, 312; Український прапор. – 1921. – 13 серп.
672. Там само, спр. 312.
673. Там само.
674. Український прапор. – 1921. – 9 лип.
675. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 309, 312.
676. Там само, спр. 312.
677. Там само.
678. Там само, спр. 306.
679. Український прапор. – 1921. – 22 жовт.
680. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 301.
681. Там само, спр. 309.
682. Parliamentary Debates. House of Commons. Wednesday, July 6, 1921. – Vol. 144. – № 92. Officiale Report. – P. 394.
683. Washington Times. – 1921. – 22 нов.
684. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 312.
685. Там само.
686. Там само, спр. 306.
687. Там само, спр. 310.
688. Там само.
- 688а. Там само, спр. 312.
- 688б. Українська РСР на міжнародній арені. – С. 67–69, 101; Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і воз'єднання з Українською РСР: 1917–1941 рр. Док. і матеріали. – Чернівці, 1958. – С. 215.
689. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 322.
690. Там само, спр. 315.
691. Там само, спр. 312.
692. Там само, спр. 306.
693. Там само, спр. 312.
694. Витвицький Степан. Справа Галичини на Союзі Народів. – Визволення. – 1921. – № 9. – С. 4.
695. Там само. – С. 5.
696. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 306; Communication of the East Galician Press Bureau. – London. – 1921. – 19 sept.
697. Там само, спр. 312.
698. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 315.

699. Там само.
700. Там само, спр. 306.
701. Українське слово. – 1921. – 11 жовт.
702. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 323.
703. Там само, спр. 315.
704. Архів Ордена ЧСВВ, Рим, ф. Андрея Шептицького. Лист Є. Петрушевича, 18 березня 1922 р.
705. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 301.
706. Там само.
706а. Там само, спр. 302, 326.
706б. Там само, спр. 324.
706в. Див. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. – 1919–1922. – Рим, 1987.
706г. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 302.
707. Там само, спр. 323.
708. Там само.
709. Архів Ордена ЧСВВ, Рим, ф. Андрея Шептицького.
710. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 301.
710а. Там само.
711. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973. – С. 86–95.
712. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 301.
713. Там само, спр. 326.
714. Там само, спр. 320.
715. Там само.
716. Там само.
717. Там само.
718. Il Cittadino. – 1922. – 19 авт.
719. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 326.
720. Там само.
721. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 116, арк. 3.
722. Там само, арк. 5.
723. Там само, спр. 110, арк. 1.
724. Там само.
725. Там само.
726. Там само.
727. Там само.
728. Там само, арк. 2.
729. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 326.
730. Там само.
731. Там само, спр. 320.
732. Там само.
733. Там само.
734. Там само.
735. Eco di Trieste. – 1922. – мај.

- 735a. Witwitsky S. L'indépendance de la Galicie Orientale // L'Europe Nouvelle. – 1922. – № 16. – P. 490–491.
- 735b. Rattaglio del Llezziogiorno. – 1922. – 10 maj.
- 735в. Il Caffaro. – 1922. – 11 maj.
736. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. – Т. 1. – С. 296.
- 736a. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 301.
- 736б. Там само, спр. 318.
737. Там само, спр. 313.
- 737a. Communication of the East Galician Press Bureau. – London, 1922. – 15 july; Канадійський українець. – 1922. – 15 лип.
738. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 302.
739. Там само.
- 739a. Там само, спр. 313; Oprelo, Parana. – 1922. – 7 sept.
- 739б. ЦДАВОУ, ф. 4440, оп. 1, спр. 16, арк. 163–165.
740. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 313.
741. Там само.
742. Там само.
743. Там само, спр. 322.
744. Там само, спр. 318.
745. Там само.
746. Там само.
747. Там само, спр. 261.
748. Там само, спр. 318.
749. Там само, спр. 315, 319.
- 749a. Там само, спр. 131; Oprelo, Parana: – 1922. – 7 sept.
750. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 313; А. 100. 1922.
- VII. Third Assambley of the League of Nations. Status of Eastern Galicia. Report subltitled to the Assambley by the Sixth Committee.
751. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 315.
752. Revue Internationale. – 1922. – 15 sept.
753. ЦДАВОУ, ф. 4440, оп. 1, спр. 4, арк. 13–20, 23–25; Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 101, 104.
754. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 48.
755. Там само, спр. 319.
756. Там само.
- 756a. Там само, спр. 315; Parliamentary Debates. House of Commons. Official Report. – London, 1922. – Vol. 156. – № 92. – P. 564–565.
757. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 318.
758. Там само, спр. 323.
759. Там само.
760. Там само.
- 760a. Там само, спр. 317.
761. Там само, спр. 318.
762. Там само.
- 762a. Там само, спр. 317.

763. Український прапор. – 1922. – 9 груд.
764. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 137, арк. 15–17.
765. Там само, спр. 100, арк. 1–5.
766. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 327.
767. Там само.
768. Там само.
769. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К., 1985. – С. 62–65.
770. *Gazeta Lwowska*. – 1923. – 4 marz.
771. Цит. за: *Gazeta Lwowska*. – 1923. – 4 marz.
772. *Gazeta Warszawska*. – 1923. – 2 marz.
773. *Gazeta Warszawska*. – 1923. – 6 marz.
774. *Gazeta Warszawska*. – 1923. – 14 marz.
775. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 4. – С. 221–222.
776. ЦДАВОУ, ф.1, оп. 20, спр. 1735, арк. 65.
777. Там само, арк. 66.
778. Там само.
779. Там само.
780. Там само.
781. Там само.
782. Там само, арк. 67.
783. Там само, арк. 68.
784. Українська РСР на міжнародній арені: 36. документів (1917–1923 рр.). – С. 588.
785. Там само.
786. Там само. – С. 589.
787. Там само.
788. Document Decision de la Conference des Ambassadeurs su sujei des frontieres de la Pologne (15 mare). – Europe Orientale. – 1923. – № 4.
789. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1735, арк. 69.
790. Там само.
791. Там само.
792. Там само, арк. 70.
793. Там само.
794. Там само, арк. 72.
795. Там само.
796. Там само, арк. 73.
797. Там само, арк. 70.
798. Там само, арк. 73.
799. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 327.
800. ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 140, арк. 70.
801. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 327.
802. Там само.
803. Там само, спр. 76.

804. Там само.
805. Там само, спр. 327.
806. Там само, спр. 322.
807. ЦДАВОУ, ф. 4440, оп. 1, спр. 85, арк. 7–9.
808. Там само, спр. 4, арк. 44–45.
809. Там само, спр. 85, арк. 6.
810. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 327.
811. Там само, спр. 322.
812. Там само, спр. 328.
813. Там само, спр. 327.
814. Там само.
815. Там само.
816. Le Temps. – 1923. – 16 marz.
817. Громадський голос. – 1923. – 24 листоп.
818. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 170.
819. Левицький К. Не шляхом роздору. Рукопис. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 328.
820. ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 187, арк. 14.
821. ЦДАГОУ, ф. 6, оп. 1, спр. 21, арк. 31–32; Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів, 1990.
822. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 158–160.
823. Див. Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973.

РЕЗЮМЕ

Історія українського народу сповнена славними сторінками боротьби за волю й незалежність, за суверенну соборну Україну. Однією з таких сторінок в її анналах є історія Західно-Української Народної Республіки, що виникла в результаті перемоги Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції. Однак її витoki треба шукати в часах відродження української нації на її західних землях, в часах революції 1848–1849 рр., коли тут, незважаючи на надзвичайно складні умови й зовнішню небезпеку, виникло політичне державне представництво нації у формі Головної Руської Ради, яка на Слов'янському конгресі у Празі в червні 1848 р. заявила про право українців на «самостійність і свободу». У петиції до австрійського парламенту теж було вказано, що «українська нація творить зовсім окрему цілість ... то знищити великий народ нікому не вдасться». Виникли українські військові формування.

Світовій реакції тоді вдалося задушити державницький порив українців, однак він не завмер. Ці ідеї постійно гуртували націю, піднімали її на боротьбу.

Наставали буремні роки Великої Східноєвропейської національно-демократичної революції, започатковані Лютневою революцією в Росії. Саме тоді, в березні 1917 р., в результаті Української революції виникла Українська Центральна Рада, яка проголосила Українську Народну Республіку, що стало могутнім поштовхом до визвольних змагань у західних регіонах України, які перебували під владою Габсбургів. Поряд з іншими народами імперії вони піднялися на вирішальну битву за свободу і незалежність. Під ударами національно-демократичної революції Австро-Угорщина розвалилася. На її землях виникли нові національні держави: Австрія, Угорщина, Чехо-Словаччина, держава південних слов'ян. Першого листопада 1918 р. у Львові перемогло загальнонаціональне повстання, яке переросло в національно-демократичну революцію. До влади прийшла Українська Національна Рада, обрана ще 19 жовтня 1918 р. Уже 5 листопада з'явилася програмна декларація Ради, в якій були виписані основні засади цієї нової держави, що проголошувалася правовою, демократичною, соціально спрямованою, в якій не буде ні національного, ні соціального гніту, де всі громадяни без різниці мови, віри, стану і статі будуть рівні перед законом, а створений демократичний лад «забезпечить верховний голос у державі демосови, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і керманичами держави». УНР-

да обіцяла, що буде проведена справедлива аграрна реформа на користь селян, а робітниче законодавство забезпечить 8-годинний робочий день, безпеку на старість і повну охорону праці. І це не була лише декларація. Певні кроки вживалися в плані виконання проголошених принципів, хоч довести справу до кінця не вдалося, і цьому були серйозні причини, як внутрішні, так і міжнародні. І все ж 13 листопада була проголошена суверенна, самостійна Західно-Українська Народна Республіка.

Революція на західних землях України розгорталася за надзвичайно складних обставин. Пануючі на цих землях нації – поляки в Галичині, угорці на Закарпатті та румуни на Буковині, – маючи регулярні збройні сили, озброєння і великі людські резерви, розпочали активну збройну боротьбу за захоплення влади у свої руки. Вже 11 листопада румунська армія оволоділа Північною Буковиною, включаючи й головне місто – Чернівці. Закарпаття опинилось у складі Угорщини, а згодом – Чехо-Словаччини. У Східній Галичині з перших днів листопада поляки розпочали справжню війну за оволодіння українською землею і, маючи значну військову перевагу, вже 22 листопада захопили столицю ЗУНР – Львів, а до цього Перемишль і повіти на захід від Львова.

За умов жорстокої війни Українська Національна Рада та її уряд – Державний Секретаріат уживали заходів, спрямованих на захист країни від інтервентів. Одночасно відбувався процес державотворення: схвалювалися закони і розпорядки, які регламентували найважливіші сфери внутрішнього життя країни. Поряд із цим робилися кроки до завоювання позицій на міжнародній арені: встановлювалися контакти з країнами Антанти, що як переможці у Першій світовій війні вирішували долю післявоєнного світу. Одночасно встановлювались і дипломатичні зв'язки з сусідніми країнами.

З перших днів свого існування ЗУНР особливу увагу приділяла здійсненню одвічних мрій української нації про соборність у єдиній суверенній державі. Першого грудня 1918 р. у Фастові був підписаний передвступний договір Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою «про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю». Цей договір передбачав, що в найближчому часі ЗУНР зіллється з УНР в одну велику державу, «значить заявляє про свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народну Республіку». Безумовно, такий договір відіграв важливу роль у державотворчому процесі. Треба, однак, відзначити, що вже в цьому договорі передба-

чалось, що ЗУНР «з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними рідницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народної Республіки, дістає територіяльну автономію». Отже, уже в цьому першому документі у фундамент злуки були закладені принципи, які згодом відіграли неабияку роль.

Злука двох республік вважалася важливим фактором їх існування, а тому вживалися термінові заходи до її втілення в життя. Уже 22 січня 1919 р. на велелюдному вічі на Софіївській площі в Києві під дзвони Софії й був проголошений Акт злуки. Це була подія епохального значення. Століттями розірваний іноземними загарбниками український народ возз'єднався в єдиній соборній, суверенній Українській державі. Збулася віковична мрія поколінь.

Черговим дуже важливим завданням перед державою постав захист Вітчизни від інтервентів. УНР надавала ЗУНР помітну військову, фінансову, економічну і моральну підтримку. Однак з огляду на військову інтервенцію радянської Росії, УНР основні сили зосереджувала на захисті Вітчизни від агресорів і не могла повною мірою надсилати військову допомогу Західній області УНР, як офіційно стала називатися ЗУНР. Поляки виявилися в усіх відношеннях сильнішими. Більше того, з перших днів Польща здобула міжнародне визнання і військову підтримку могутньої Антанти. Розрахунки ж уряду ЗУНР на таку підтримку не справдилися. Переговори про перемир'я, що велися під егідою Антанти, поляки використали для того, щоб перекинути до Галичини свої війська з Польщі та 80-тисячну армію Ю. Галлера – із Франції. За таких обставин Українська Галицька Армія, незважаючи на героїзм і відвагу її вояків, змушена була відступити й у середині липня 1919 р. покинула рідну землю і, переправившись через ріку Збруч, перейшла на територію УНР.

Втративши значну частину військових сил у боях, а також від хвороб, знесилена УГА відразу ж без відпочинку вступила у бій з частинами Червоної армії. І хоч 30 серпня 1919 р. частини УГА і Дійової армії Директорії визволили від більшовиків столицю України Київ, успіх розвинути далі не вдалося. Під тиском Добровольчої армії А. Денікіна УГА і Дійова армія змушені були покинути Київ, а незабаром під ударами Червоної армії – й усю Правобережну Україну.

До причин поразки слід віднести не лише військову слабкість військ УНР і ЗУНР, а й незгоди у політичному проводі країн і особливо той факт, що Голова Директорії Симон Петлюра орієнтувався на

союз із Польщею, з якою ЗУНР вела війну. Отже, єдності в діях двох урядів не було.

Треба підкреслити, що одночасно з боями проти окупантів власті ЗУНР здійснювали велику державотворчу діяльність. Важливим законодавчим, конституційним актом був Тимчасовий Основний Закон УНРади від 13 листопада 1918 р., яким проголошувалася ЗУНР як суверенна держава. До її складу входили землі Австро-Угорщини, які заселяли переважно українці: Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття. Найвищим органом влади ставала УНРада, виконавча влада була в руках Державного Секретаріату. Саме вони і зайнялися державотворенням. На місцях діяли повітові ради і повітові комісаріати. Були проведені довибори членів УНРади. Схвалено закони про громадянство, про тимчасову адміністрацію, державну адміністрацію, Президію Української Національної Ради і її Виділ на чолі з Президентом УНРади, яким був обраний Євген Петрушевич. Чотирнадцятого квітня 1919 р. схвалено виборчий закон, що передбачав вибори 226 послів до Сейму ЗУНР. Вибори мали відбутися за демократичними принципами у червні 1919 р. Були схвалені закони стосовно органів правопорядку, судочинства і збройних сил.

Дещо повільніше розвивалося законотворення в соціально-економічній сфері. Так, закон про землю був виданий лише в середині квітня і за своїм змістом не міг задовольнити селянських мас, оскільки багато питань у законі не було розв'язано. Не була вирішена і продовольча проблема. У містах і селах панував голод. Стояли фабрики і заводи. Тисячі робітників були безробітними. Правда, під тиском робітничих виступів був запроваджений 8-годинний робочий день, що, безумовно, було досягненням соціальної політики уряду ЗУНР. Вживалися заходи до налагодження фінансової системи.

Треба відзначити, що багато було зроблено в галузі національно-культурного відродження: відкрито 20 українських гімназій, 7 учительських семінарій. Виходили десятки українських газет. Активізувалися українські громадсько-політичні та культурно-освітні організації.

Повільність у вирішенні соціальних проблем неминуче викликала незадоволення мас, місцями вибухали повстання й заворушення. Відбувалися масові віча, часом під антиурядовими гаслами. Подекуди під впливом ліворадикальних організацій виникали ради і ревкоми. Було помітне і загальне полівіння політичного спектру. Політичні партії вносили зміни до своїх програм, наближаючи їх до вимог часу. УСДП взагалі перейшла в опозицію до влади. Під її впливом перебував і Селянсько-робітничий союз, що стояв на ліворадикальних

позиціях. Виникла й розгортала свою діяльність КПСГ, яка діяла нелегально. Вона закликала до встановлення радянської влади і приєднання до УСРР. У 1920 р. виникла УВО, яка здійснила ряд терористичних акцій проти польських окупантів.

Перебуваючи у ворожому оточенні, власті ЗУНР сподівалися на країни Антанти і Паризьку мирну конференцію, що виконували місію миротворців по закінченні Першої світової війни. Тому не випадково ще до проголошення самостійності ЗУНР 26 жовтня 1918 р. УНРада звернулася до президента США Вудро Вілсона з посланням про підтримку і порятунк, бо 7 млн. українців, незважаючи на ідеальне вирішення – з'єднання всіх українських земель в єдиній державі, залишилися поза межами України.

Враховуючи історичний досвід, тяжку долю під іноземним ярмом, УНРада прохала президента «прийняти воскресіння нашої держави до ласкавого відома і взяти демократичний народ України, що пройшов стільки тяжких іспитів, під свою могутню опіку». Надсилалися ноти й іншим урядам Антанти. Однак, як і слід було чекати, ні США, ні Антанта не поспішали рятувати український народ, бо взяли курс на підтримку Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини, які прагнули окупувати західноукраїнські землі.

Паризька мирна конференція теж лише на словах захищала права малих націй, а насправді все робила в інтересах головних країн Антанти. Це було помітно вже під час переговорів про перемир'я між українцями і поляками, а 25 червня 1919 р. Верховна Рада ухвалила відверто ворожу українцям постанову про дозвіл Польщі на використання всіх збройних сил, у т. ч. й армії Галлера, для окупації Західної України по річку Збруч.

Український народ, його представницькі органи рішуче протестували проти несправедливого рішення Антанти. Двадцять третього липня 1919 р. була виголошена велика відозва «До всіх культурних народів і їх урядів» з протестом проти згоди Антанти на окупацію української землі польською армією. З метою порятунку від окупації робилися спроби контактів з урядом радянської України, однак вони нічого не дали.

Мирна конференція активізувала свою діяльність у плані юридичного оформлення статусу Східної Галичини у складі Польщі. Спочатку так звана польська комісія, відтак Рада міністрів і, нарешті, Верховна Рада затвердили «Договір між Союзними державами і Польщею щодо Східної Галичини», який передбачав, що Польща отримує мандат на Східну Галичину на 25 років, а потім на вимогу польського уряду термін окупації взагалі було знято.

Згідно з Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р., Східна Галичина й усі інші українські землі на захід від річки Збруч опинилися поза межами України. Та все ж Ліга Націй і далі визнавала суверенітет над українською землею за Антантою, але з часом це питання передала на розгляд Ради Послів Антанти в Парижі, яка, незважаючи на протести українського народу, протести урядів ЗУНР і УНР, всупереч волі народу та загальновизнаним міжнародним нормам, пішла назустріч анексіоністським домаганням Польщі й 14 березня 1923 р. прийняла постанову, якою передала західноукраїнську землю навечно у підпорядкування Польщі, викликала нову могутню хвилю протестів українців, прогресивної громадськості світу.

Несправедливий акт щодо українського народу не мав перспектив. Історія прирекла його на провал. Український народ звільнився від іноземної неволі й нині в соборній суверенній Україні творить нове життя, свою щасливу долю, а історичний досвід Західно-Української Народної Республіки використовується у практиці державотворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

І. Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади і органів управління України (ЦДАВО України):

Фонд 2188 Начальна команда Галицької Армії Західної Облaсті Української Народної Республіки.

Фонд 2192 Диктатор Західної Облaсті Української Народної Республіки

Фонд 3696 Міністерство іноземних справ УНР.

Фонд 4069 Редакція газети «Стрілець» за 1919 р. Українське бюро преси при Диктатурі ЗУНР.

Фонд 4436 Військова Канцелярія Диктатора Західно-Української Народної Республіки (м.Відень) 1920–1922 рр.

Фонд 4440 Представництво ЗУНР у Празі 1919–1923 рр.

Фонд 4451 Бригада генерала Кравса Української Галицької Армії (1918–1920 рр.).

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України):

Фонд 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДАІЛ):

Фонд 146 Галицьке намісництво.

Фонд 309 Наукове товариство ім. Шевченка

Фонд 359 Назарук Осип, адвокат, письменник, громадський і політичний діяч.

Фонд 581 Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки (1914–1939 рр.).

Центральний державний кінофотофоноархів України:

А-83, А-84, А-88, А-96.

Колекція альбомів частин інтернованої Української Галицької Армії в таборах Чехо-Словаччини.

Державний архів Вінницької облaсті (ДАВО):

Фонд 2367 Відділ управління Подільського губерньського революційного комітету.

Фонд 2625 Подільський губревком.

Державний архів Закарпатської облaсті (ДАЗО):

Фонд 1148 Центральна Народна Рада, м. Хуст.

Державний архів Івано-Франківської облaсті (ДАІФО):

Фонд 2 Станіславське воєводське управління.

Державний архів Львівської області (ДАЛО):

Фонд 1 Львівське воєводське управління.

Фонд 129 Прокурор обласного суду у м. Львові.

Фонд 257 Наукова комісія по вивченню історії оборони м. Львова і південно-східних воєводств.

Фонд 271 Дирекція поліції у м. Львові.

Фонд 287 Товариство з вивчення історії оборони м. Львова і південно-східних воєводств у 1918–1920 рр.

Фонд 314 Редакція українського журналу «Батьківщина» у м. Львові.

Archiwum Aktów Nowych w Warszawie.

Polska i Ukraina. Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów, Sygn. 55.

Archiwum Państwowe w Przemyślu:

Polska Rada Narodowa. Sygn. 26.

Архів Українського Католицького університету ім. св. Климента Папи (Рим):

Фонд Колекція документів ЗУНР

Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории:

Фонд 17 Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза.

2. Опубліковані джерела

Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu, 1918–1919. Zebrane i wydane przez Sekretarjat generalny delegacji Polski. Cz. 1 – 4. – Paryż, 1920–1926.

Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939: 3б. документів і матеріалів. – К: Наукова думка, 1979. – 558 с.

Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР (1917–1941). Документи і матеріали / Відп. ред. І. К. Фесенко. – Чернівці, 1958. – 450 с.

Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною: Документи і матеріали (1921–1939). – Станіслав: Станіславське обл. вид-во, 1957. – 319 с.

Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – Вип. 11, 14, 18, 26, 27, 30, 32, 36, 37, 39. – Б/м. – 1919.

Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Вип. 1–11. – Станіславів, 1919.

Вісник Державного Секретаріату військових справ. – Вип. 1–9. – Тернопіль – Станіславів – Кам'янець-Подільський, 1918–1919.

Вісник Державного Секретаріату просвіти і віроісповідань. – Ч. 1–3. – Станіславів, 1919.

Вісник Державного Секретаріату шляхів, почт і телеграфів. – Станіславів, 1919.

Вісник Українського війська. Видання Державного Секретаріату військових справ. – Кам'янець-Подільський, 1919.

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сборник документов и материалов. – В 3 т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 875 с.; – Т. 2. – 918 с.; – Т. 3. – 910 с.

Гунчак Т. Джерела до новітньої історії України. – В 3-х томах. – Т. 2: Українська революція. Документи: 1919–1921. – Нью-Йорк, 1984. – 478 с.

Hunczak T. Ukraina and Poland in documents, 1918 – 1922. – New York – Paris – Sydney – Toronto. – Vol. 1–2, 1983–1985. – 465 p.; – 468 p.

Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – 325 с.

Директивы главного Командования Красной Армии (1917–1920): Сб. документов / Сост. Т.Ф.Каряева. – М.: Воениздат Мин-ва обороны СССР, 1969. – 882 с.

Документы внешней политики СССР. – Т. 1–2. – М.: Наука, 1958–1959. – 631 с.; – 724 с.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Наука, 1964. – Т. II. – 719 с.; – 1965. – Т. III. – 608 с.

Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historisches hintergrunde / Von T. Hornykiewicz. – Bd. 1. – Philadelphia: W. Lupymsky Ost–Europasches Forschungs–Institut, 1966. – 450 p.; –Bd. 2. – 1967. – 484 p.; –Bd. 3. – 1968. – 704 p.; –Bd. 4. – 1969. – 421 p.

Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 рр. Документи і матеріали. – У 5-ти томах / Керівник роботи і відповід. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР/Укладачі О. Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584 с.

Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Н.Р. – Станиславів, 1918. – 26 с.

З історії революційного руху у Львові: 1917–1939. Відповід. ред. І.Крип'якевич. Документи і матеріали. – Львів: книж.-журн. вид.-во, 1957. – 795 с.

Zródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie. 1919–1920. – Т. 1–3. – Lwów, 1936–1939; – 363 s.; – 864 s.; – 444 s.

Конституційні акти України. 1917–1920: Невідомі конституції України. – К., 1992. – 269 с.

Кривава книга. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 274 с.

Кривава книга. – Ч. II: Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920. – Відень: вид.-во Уряду Західно-Української Народної Республіки. – 1921. – 242 с.

Международные отношения и внешняя политика СССР: Сб. документов (1871–1957). – М.: Наука, 1961. – 334 с.

Національні відносини в Україні в ХХ ст.: 36. док. і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1994. – 559 с.

Obrońa Lwowa 1–22 listopada 1918. Relacje uczestników. Z wstępem słowem Generała J. Stachiewicza oraz przedmowa Generała B.Popowicza i prof. St. Zakrewskiego. –Lwów: Nakładem Towarzystwa, 1933. – Т. 1. – 438 s.

Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów. – Cz. 1.: Lata 1917–1939. – Т. I / Pod red. S. Stepania. Zespół. Red. Eva Lis, Mykoła Lytwyn, Michał Micel, Anna Sician,

Stanisław Stepień, Wasyl Tymoszenko. – Przemysł: Południowo-Wschodnie Instytut Naukowy, 1998. – 236 s.

Перші дні листопада в Східній Галичині. Матеріали і документи // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 2. – С. 22–23; – Ч. 3. – С. 20–21; – Ч. 4. – С. 22–23; – Ч. 6. – С. 23; – Ч. 8. – С. 29–32; – Ч. 9. – С. 22.

Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920): Документи і матеріали. / Ред. О. Карпенко. – Львів: Каменярь, 1957. – Т. 1. – 660 с.

Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921–1928): Документи і матеріали. – Львів: Каменярь, 1964. – Т. 2. – 379 с.

Прикази до впорядку піхоти Західно-Української Народної Республіки. – Станіславів, 1918. – 24 с.

Процес генерала Мирона Тарнавського в 1919 р. Матеріали. – Вінніпег, 1976. – 72 с.

Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917–1939. Документи і матеріали. – Тернопіль: Тернопільськ. обл. вид.-во, 1959. – 370 с.

Симон Петлюра: Статті, листи, документи. – Т. 1–2. – Нью-Йорк: УВАН, 1956–1958. – 479 с.; – 600 с.

Симон Петлюра та його родина. Документи і матеріали / Упор. В. Михальчук. – К.: Рада, 1996. – 319 с.

Sprawy polskie na konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały. – Т. 1–3 / Red. Bierzanek i Józef Kukutka. – Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1965–1967. – 313 s.

Становище трудящих Львова. 1917–1939. Документи і матеріали. – Львів, 1961. – 356 с.

Stenographische protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichisches Reichsrates in Jahren 1917–1918, XXII Session. – Wien, 1918. – Bd. I. – VI. – 7998 s.

Україна в ХХ ст.: 36. документів і матеріалів (1900–1939) / Упор. А. Т. Слюсаренко, А. О. Буравченков, М. І. Миронєць та ін. – К.: ІЗМІ, 1997. – 448 с.

Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 1. – Вінніпег: вид.-во Д. Микитюка, 1958. – 680 с.; – Т. 2. – 1960. – 384 с.; – Т. 3. – 1966. – 232 с.; – Т. 4. – 1968. – 322 с.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – В 3-х томах. – Б/м, 1983. – Т. 1. – 510 с.; – Т. 2. – 26 с.; – Т. 3. – 381 с.

Українська РСР на міжнародній арені: 36. док. (1917–1923 pp.). / Відп. ред. В. Корецький. – К.: Наук. думка, 1966. – 668 с.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – У 2-х томах / Упор. В. І. Верстюк (кер.), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. – К., 1996–1997. – Т. 1. – 587 с.; – Т. 2. – 423 с.

Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. – Кам'янець: вид. «Стрільця», 1919. – 52 с.

Хрестоматія з історії держави і права України. – У 2-х томах / За ред. членакор. Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К.: Ін. Юре. – Т. 2. – 1997. – 799 с.

Шляхами на Соловки: Радянське десятиріччя Михайла Лозинського / Публікація, упорядкування та примітки О.С. Рубльова // Укр. істор. журн. – 1997. – № 4. – С. 103–135; – 1998. – № 1. – С. 112–121.

Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та воз'єднання з Радянською Україною: 36. док. – Т.1. 1917–1923. / Гол. ред. І. М. Вац. – Ужгород, 1957. – 553 с.

3. Спомини

Алискевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч. 7–8. – С. 5–13.

Андрусак М. Як прийшло до Чортківського пролomu // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 106.

Бемко В. Державний Секретаріят Військових Справ // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег, 1958. – С. 61–70.

Бемко В. Листопадові дні в Коломиї // Літопис Коломийський. – Коломия, 1993. – 23 с.

Бізанц А. Ягольниця // Календар Червоної Калини на 1923 рік. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 52–59.

Блажкевич І. Листопадовий спогад // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 12. – С. 4–6.

Блажкевич І. Спогади (1914–1921) // Дзвін. – 1991. – № 5, 6.

Бояринин В. Бої за місто Лева (Кривавий шлях). Спогад // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 1, 2–3, 4–5, 6–7.

Велигорська М. Мої спомини про Серафимці, Городенку та Листопадовий зрив // Городенщина: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег: НТШ, 1978. – С. 172–176.

Винниченко В. Щоденник. 1917–1920. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – Т. 1. – 317 с.

Волицький В. На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918–1920. – Торонто, 1963. – 198 с.

Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. – Львів, 1930. – 170 с.

Герасимів Ю. Десять днів на Прикарпаття. Спомини з 1919 р. // Календар Червоної Калини на 1930 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 15–26.

Гіряк Н. Микулинецькі події в 1919 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1968. – Ч. 1. – С. 12–13.

Гіряк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – Port Amboj. – N.–J.: вид-во Військово-історичного інституту в США, 1959. – 285 с.

Горбай В. Останні дні у Львові 1918 р. // Новий час. – 1933. – 24 листоп.

Горбовий М. Встановлення української влади // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – Ч. 1. – С. 8–9.

Hofman M. Der Krieg der versäumten Gelegenheit. – Berlin, 1919. – 96 s.

Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. – № 8–12; – 1989. – № 8–11.

Gella J. Ruski miesiąc. I. XI – 22. XI. 1918. – Lwów, 1919. – 232 s.

Daczyński I. Pamiętniki. – T. 2. – Kraków, 1926. – 348 s.

Dluski K. Wspomnienia z Paryża od 4.01. do 10.08.1918. – Warszawa, 1920. – 549 s.

Дольницький М. Передісторія 1 листопада 1918 // Український Скиталець. – 1921. – Ч. 1. – С. 9–13.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920). – Мюнхен, 1969. – 542 с.

Думін О. Полк. Дм. Вітовський у спогадах // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 11. – С. 4–6.

Думін О. Уривки спогадів з 1917–1920. // Календар Червоної Калини на 1934 р. – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 52–55.

За долю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – 606 с.

Заклинський М. Надвечір'я і ніч перед Першим Листопада // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами Членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 61–62.

Заклинський М. Оборона казарм Фердинанда (фрагмент з львівських боїв) // Календар Червоної Калини на 1936 рік. – Львів: Червона Калина, 1935. – С. 67–74.

Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – Ч. 4. – С. 7–8.

Карманський П. Наша дипломатична станиця при Св. Престолі в Римі в рр. 1919–1920 // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – Ч. 2. – С. 3–4.

Кедрин І. Берестейський мир. Спомини та матеріали. – Львів, 1928.

Козак І. Дещо про державну жандармерію ЗУНР // Український Скиталець. – 1923. – Ч. 16. – С. 22–28; – Ч. 17–18. – С. 15–25.

Коновалець М., д-р, пор. УГА. До Листопадового чину. Яка була підготовка першого Листопада у Львові // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 56.

Кох Г. У другі роковини смерті полк. Ген. Булави Альфреда Шаманека // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 16. – С. 1–3.

Кравс А. За українську справу. Спомини. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.

Кривокульський В. Санітарна частина У.Г.А. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – Ч. 2. – С. 15–16.

Курманович В. Відворот УГА за Збруч: сторінка з нашої історії // Діло. – 1934. – 9 трав.

Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – 327 с.

Левицький К. Перед роком // Календар канадійського українця на 1920 р. – Вінніпег, 1919. – С. 191–192.

Левицький К. Перший Державний Секретаріат у Львові // Український Скиталець. – 1923. – Ч. 11 (23). – С. 15–18.

Левицький К. Перші дні нашої державности (Спомини) // Український прапор. – 1923. – Ч. 44.

Левицький К. Розпад Австрії і українська справа // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 3. – Вінніпег: вид-во Д. Микитюка, 1966. – С. 10–19.

Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні: (Спомини з часу від липня до грудня 1919). – Відень, 1921. – 190 с.

Лепкий Л. Осінь 1918 р. // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С. 86–95.

Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – 228 с.; – 2-е вид. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.

Лозинський М. Польська окупація Східної Галичини і міжнародне право // Ілюстр. Календар Сирітського дому на 1923 р. – Філадельфія, 1922. – С. 72–75.

Лозинський М. Українська Народна Республіка // Діло. – 1918. – 13 листоп. Loskowski P., Stawecki P. Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach: wybór, opracowanie i wstęp. – Warszawa, 1988. – 136 s.

Макух І. На народній службі. – Детройт, 1960. – 565 с.

Марітчак О. Справа Східної Галичини (Спомини з 1919–1923 років) // Альманах «Гомону України» на 1972 р. – С. 66–71.

Марітчак Т. Часопись для війська «Козацький голос» (1919) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – Ч. 3.

Мартинець Т., пор. УГА. Роззброєння львівської касарні при вулиці Зиблівквича І.ХІ.1918 року // Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 38.

Małyński Cz. Woje Lwowskie. – Т. 1 – 2. – Warszawa, 1921. – 316 s.

Мірчук П. Перший Листопад. – Торонто, 1958. – 69 с.

Михайлівський Т. Спомини про Городенку і наші визвольні змагання // Городенщина: історично-мемуарний збірник – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. – С. 168–171.

Надбужанщина. Збірник. – Т. 1. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986.– 980 с.; – 1989. – Т. 2. – 950 с.; – Т. 3. – 735 с.

Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника. – Львів, 1930.

Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з української революції. – Відень: Український прапор, 1920. – 392 с.

Німчук І. Українська військова організація у Відні в днях перевороту. Причини до історії будови української держави в Галичині. – Відень – Львів, 1922. – 22 с.

Омельянович-Павленко М. Спомини. – Тернопіль, 1930. – 64 с.

Охримович В. «Військовий Комітет» (Причинки до історії Листопадового перевороту на основі особистих помічень і споминів) // Діло. – 1938. – 1 листоп.

Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. – Львів: Новий час, 1929. – 44 с.

Панейко В. Перед Першим листопадом. Шматок спогадів // Діло. – 1928. – 1 листоп.

Пеленський Д. Осінь 1918 року (Уривки зі споминів) // Календар Червоної Калини на 1934 рік. – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 75 – 83.

Перемишль – західний бастион України / Під ред. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1961. – 412 с.

Перший Листопад у Чорткові: Спогад д-ра Михайла Соневицького // Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 394.

Rogowski J. Z walk o Lwów. – Poznań, 1929. – 122 s.

Roja B. Legendy i fakty. – Warszawa, 1931. – 372 s.

Рудницький І., сот. УГА. Спомини львівських листопадових днів 1918 року // Український Скиталець. – Ліберець, 1921. – Ч. 1.

Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenie operacyjne i bojowe. – Lwów, 1921. – 139 s.

Суд над ген. Тарнавським. Винниця 13–14 листопада 1919 // Денник Начальної Команди Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – С. 241–308.

Турянський О. Президент Західно-Української Республіки про нашу справу // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 5. – С. 24–25.

Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: НТШ, 1960. – 622 с.

Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації бойових дій Українських Збройних Сил 1917 – 1921. – К.: Україна, 1995. – 206 с.

Fischer E. Krieg ohne Heer. – Wien, 1935. – 193 s.

Франко П. Летунський відділ УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 10. – С. 3–5; – Ч. 11. – С. 9–12. // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 102–119.

Флонт З. Визвольний відгомін на Лемківщині // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – Ч. 7–8. – С. 5–7.

Христюк П. Українська революція: Замітки і матеріали до історії української революції, 1917 – 1920 рр. – Відень, 1922. – Т. 3. – 160 с.; – Т. 4. – 192 с.

Цегельський Л. Від легенд до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 року. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1960. – 313 с.

Чайковський А. Чорні рядки. Спогади за час від 1.11.1918 до 13.5.1919. – Львів, 1930. – 119 с.

Чайковський А. Чорні рядки: Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919 р. // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 44–79.

Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки. – Львів: В друк. Ставропігійського інституту під управою Ю. Сидорака. – 1921. – 40 с.

Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців. Картини жертв і трудів. – Львів – Київ, 1922. – 96 с.

Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії (1918 – 1920). – Ч. 1. – Львів, 1924. – 176 с.; – Ч. 2–5. – Львів, 1929. – 176 с.; – 162 с.; – 147 с.; – 164 с.

Ярема Я. Над Сяном. Листопадові дні 1918 року в Перемишлі / Упор., передмова, коментарі С. Яреми, післямова М. Литвина. – Львів: Інст. українознавства НАН України, 1997. – 96 с.

4. Преса

Бережанський вісник. Орган Повітової Національної Ради в Бережанах. – Бережани. – 1919. Тижневик.

Бомба. Видання 1-ої бригади УСС. Польовий сатиричний журнал. – Б. м. – 1919.

Воля. Революційний орган Перемищини. – Перемишль. – 1918.

Воля. Орган Громадського комітету. – Станиславів. – 1919. Тижневик.

Вперед. Робітнича газета, орган Української соціал-демократичної партії. – Львів, 1918–1919.

Галицький голос. Видання Державного Секретаріату ЗУНР. – Бучач – Кам'янець-Подільський. – 1919.

Галицький комуніст. Орган Крайового комітету Комуністичної партії Східної Галичини та Буковини. – Київ – Харків – Київ. – 1919–1920. Щоденник.

Галицький комуніст. Орган Галицького організаційного комітету КП(б)У. – Київ. – 1920–1921. Тижневик.

Голос з-над Буга. – Сокаль. – 1918–1919. Тижневик.

Голос Калуша. Орган Державного повітового секретаріату. – Калуш. – 1919. Тижневик.

Голос Поділля. – Тернопіль. – 1918. Щоденник.

Громадська думка. – Рудки. – 1919. Тижневик.

Громадський вісник. Видання видавничої спілки «Діло». – Львів. – 1922 – 1923. Щоденник.

Gaseta Lwowska. – 1918.

Gaseta ropanna. – 1918.

Діло. Видання видавничої спілки «Діло». – Львів. – 1918, 1920–1923.

Дрогобицький листок. Орган повітової управи Української Національної Ради. – Дрогобич. – 1918–1919. Тижневик.

Збаражське слово. Орган Державного Секретаріату в Збаражі. – Збараж. – 1919.

Золочівське слово. Видання Окружної військової команди. – Золочів. – 1918–1919.

Календар на рік 1919. Видання Українського інформаційного бюро. – Тернопіль, 1919.

Козацький голос. Військовий часопис команди 1-го корпусу УГА – Кам'янка-Струмилова. – 1919.

Комуніст Прикарпаття. Видання Тимчасового комітету Української комуністичної партії Прикарпаття. – Вінниця. – 1920.

Kurjer lwowski. – 1918.

Лазарет. – 1921–1923.

Надністрянський голос. Орган Державного повітового секретаріату у Самборі, Старім Самборі і Турці. – Самбір. – 1918.

Надністрянські вісті. Орган Державного повітового секретаріату у Самборі, Старім Самборі, Турці і Мостиськах. – Самбір. – 1919.

Народ. Видання Головної управи Української радикальної партії. – Станіславів. – 1919. Тижневик.

Наша земля. Видання повітового секретаріату. – Чортків. – 1918–1919. Тижневик.

Наша мета. Орган українських студентів. – Дрогобич. – 1919. Тижневик.

Нова школа. Орган народного учительства Дрогобиччини. – Дрогобич. – 1919. Місячник.

Нове життя. – Станіславів. – 1919. Щоденник.

Новини. Орган Коломийської філії Інформаційного бюро армії УНР. – Коломия. – 1919.

Нові вісті. – 1921–1923.

Перелом. Часопис для червоного українського галицького війська. – Балта. – 1920.

Покутський вісник. Орган Окружної Національної Ради в Коломиї. – Коломия. – 1918–1919. Щоденник.

Robotnik. – 1918.

Рада. – Тухоля. – 1919.

Революціонер. Календар на 1919 рік. Видання Українського інформаційного бюро. – Тернопіль. – 1919.

Република. – Станіславів. – 1919. Щоденник.

Републиканець. Революційно-демократичний тижневик. Видання Селянсько-робітничого союзу. – Станіславів. – 1919.

Републиканський самохотник. Гумористичний журнал. – Станіславів. – 1919.

Самохотник. Журнал гумору і сатири. – Б. м. – 1918–1919.

Свобода. Видання Народного комітету. – Львів, 1918; – Станіславів. – 1919. Тижневик.

Січковий голос. Орган Українського січового союзу в Коломиї. – Коломия. – 1918–1919. Тижневик.

Спортовець. – Тухоля. – 1919.

Станіславівський голос. Урядовий часопис повітової Української Національної Ради. – Станіславів. – 1919.

Станіславівський вісник. – Станіславів. – 1918.

Станіславівський листок. – Станіславів. – 1918.

Стрийський вісник. Орган Стрийського повітового комісаріату. – Стрий. – 1918–1919.

Стрілець. Часопис для Українського війська. – Тернопіль – Станіславів – Стрий – Ходорів – Борщів – Кам'янець-Подільський. – 1919. Тижневик.

Стрілецька вістка. Видання 1-го корпусу ЧУГА. – Балта. – 1920.

Стрілецький шлях. Видання III корпусу УГА. – Б. м.. – 1919.

Схід. Тижневик для стрільців і козаків. – Б. м. – 1919.

- Товмачькі вісті. Орган Державного повітового секретаріату в Товмачі. – Товмач. – 1918–1919.
- Україна. Перший новозаснований часопис в ЗУНР. – Жовква. – 1918–1919.
- Українець. Календарик на звичайний рік 1919. – Станіславів, 1919.
- Українська думка. – Львів. – 1920. Щоденник.
- Українське слово. Політичний, економічно-суспільний часопис. – Львів. – 1918. Щоденник.
- Український вісник. – Львів. – 1921. Щоденник.
- Український голос. Орган Державного Секретаріату Західно-Української Народної Республіки. – Львів – Тернопіль. – 1918–1919.
- Український прапор. Видання Уряду преси і пропаганди ЗУНР. – Відень. – 1919–1923. – Берлін, 1923. Тижневик.
- Український Скиталець. Орган військової еміграції земель ЗУНР. – Німецьке Яблінне, 1920–1921; – Ліберець, 1921; – Юзефів, 1922. – Видання Українського військового комітету. – Відень. – 1922–1924.
- Український Стрілець. – Кам'янець-Подільський. – 1919.
- Український стрілець. – Німецьке Яблінне. – 1920–1921.
- Українські вісті. Щоденний політичний, економічний і літературний часопис. – Тернопіль. – 1919.
- Урядові вісти Косівського повіту. Видання повітового комісаріату. – Косів. – 1918–1919.
- У.С.С. Видання Бригади УСС. – Б. м. – 1919.
- Червоний Стрілець. Орган Револуційного комітету Червоної Української Галицької Армії. – Вінниця – Київ – Балта – Київ. – 1920.
- Червоний УСС. Орган Політичного відділу 1-ої Бригади УСС Червоної Української Галицької Армії. – Бершадь – Балта. – 1920.
- Чорногора. – Косів. – 1918–1919. Тижневик.
- Чортківський вістник. – Чортків. – 1919. Місячник.

5. Монографії і статті

- Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 рр. // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1995. – Вип. VII. – С. 18–32.
- Адамович С., Великий В. Марки ЗУНР як джерело до вивчення її історії // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 13–17.
- Андрусак Т. Кость Левицький – адвокат // Республіканець. – 1993. – № 7–8.
- Андрухів І. Кость Левицький. – Івано-Франківськ, 1995. – 54 с.
- Арсенич П. Станіслав – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ, 1993. – 56 с.
- Баран С. Недрукований лист до президента Петрушевича // Український історик. – 1984. – Ч. 2.
- Бажанський М. Відновлення Української держави 1918 року. – Снятин-Детройт, 1979. – 88 с.
- Bailly R.A. City Fights for Freedom / The Rising of Lwow in 1918–1919. – London, 1956.

Бородайко В. До 10-річчя Західно-Української Народної Республіки // Літопис Революції. – 1928. – Ч. 6.

Борщак І. Європа і відродження України (1914–1923) // Літопис Червоної Каліни. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 5–8; – Ч. 11. – С. 8–12; – Ч. 12. – С. 7–12.

Budrowycz V. Poland and the Ukrainian Problem. 1921–1939. // Canadian Slavonic Papers (Toronto). – 1983. – Vol. XXV. – P. 473–500.

Бурячок Л. Канадський період діяльності Осипа Назарука (1922–1923) // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 254–257.

Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто – Вінніпег, 1978. – 862 с.

Вайнбаум О. Т., Замковий П. В. Архівне будівництво в західних областях Української РСР // 3 історії архівного будівництва на Україні. – Харків: Харківське обласне вид-во, 1958. – С. 93–104.

Вегеш В. М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках. – Ужгород, 1996. – 62 с.

Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887 – 1919 рр.). Документальний нарис. – Коломия: Вік, 1997. – 78 с.

Великочий В. Джерела вивчення Західно-Української Народної Республіки // Україна: державність, історія, перспективи. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 122–129.

Великочий В. Джерела до вивчення Листопадового зриву 1918 року // Вісник Прикарпатського університету. – Серія «Історія». – Вип. 1. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – С. 87–98.

Великочий В. До загальної характеристики та класифікації джерел з історії Західно-Української Народної Республіки // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Серія «Історія». – Вип. 41. – К., 1999. – С. 29–31.

Великочий В. Механізм законотворення у Західно-Українській Народній Республіці // Вісник Прикарпатського університету. – Серія «Історія». – Вип. III. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 47–56.

Великочий В. Національна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин: джерелознавчий аспект // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 113–117.

Великочий В. Національний феномен Українського січового стрілецтва // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 56–61.

Великочий В. Нормативно-правова база формування системи органів місцевого управління в ЗУНР: джерелознавчий аспект // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 60–63.

Великочий В. Українська соціал-демократія і становлення національної державності під час Революції 1917–1920 років: досвід і уроки // Українська соціал-демократія і національна державність. Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 100-річчю української соціал-демократії. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С. 32–56.

Великочий В. У небі над Україною у боротьбі за свободу і незалежність її народу // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – С. 99–119.

Верига В. Акт і його коріння (Листопадовий Чин) // Календар «Нового шляху» на 1964 рік. – Вінніпег, 1964.

Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913–1923. – У 2-х томах. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т.1. – 523 с.; – Т.2. – 503 с.

Верьовкін В. Джерела з історії ЗУНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 99–100.

Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції / марець 1917 – грудень 1919). – Ч. 2–3. – Київ – Відень, 1920 / Київ: вид.-во політ. літ., 1990. – 330 с; – 542 с.

Витвицький С., Баран С. ЗУНР (ЗО УНР) в 1918–1923 рр. // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – В 3-х томах. – Т.2. – К.: Інст. Укр. археографії НАН України, 1995. – С. 527–536.

Вітик С. До десятиріччя Західної Української Народної Республіки // Більшовик України. – 1928. – Ч. 20.

Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 226–230.

Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю. Ю. Сливка, В.І. Масловський, М. М. Швагуляк та ін. / Відп. ред. Ю.Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1989. – 488 с.

Волинець С. Предвісники і творці Листопадового Зриву. – Вінніпег, 1965.

Гаврилів Б., Великочий В., Дерев'янок С., Передерко В. ЗУНР в пам'ятках історії та культури Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 125 с.

Галицька-Дідух Т. Радянська Росія в політиці урядів УНР і ЗУНР (1919–1920 рр.) // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 235–239.

Ганкевич А. Народження першого уряду // Світ (Львів). – 1928. – Ч.21–22.

Galicia // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P.3–17.

Gelber N.M. The National Autonomy of Eastern Galician Jewry in the West Ukrainian Republic, 1918–1919 // Lewin Isaac. A History of Polish Jewry during the Revival of Poland. – New York, 1990. – P.221–326.

Геник М. Зрада Ради Амбасадорів // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 1–2. – С. 10–12.

Герус О. Перші посланці українського уряду в Канаді // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 10–12. – С. 64–65.

Гнатевич Б., Думін О. Українська Галицька Армія // Історія українського війська. – В 2-х томах. – К., 1993. – Т. 2. – С. 462–538.

Гнатевич Б. Об'єднані Українські Армії // Історія українського війська. – В 2-х томах. – К., 1993. – Т.2. – С. 536–568.

Головний рушій – одвічне прагнення нашого народу до волі і правди у своїй хаті, на своїй землі. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 80-річчю проголошення Західно-Української Народної Республіки // Урядовий кур'єр. – 1998. – 3 листоп.

Гон М. Єврейський фактор у конфлікті між українським та польським націоналізмом у Західній Україні // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С.80–83.

Горак Л. Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 2. – С. 130–142.

Horak S. Belorussian and Ukrainian Peasants in Poland. 1919–1939 // The Peasantry of Eastern Europe / ed. Volgyes I. – New York, 1979. – Vol. I. – P. 136–156.

Horak S. Poland and Her National Minorities. 1919–1939. – New York, 1961.

Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу. Історія УГА // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1, 2, 3.

Городенщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег: НТШ, 1978. – 862 с.

Гошуляк І. Л. Проблема соборності українських земель у добу Центральної Ради // Укр. істор. журнал. – 1997. – № 3. – С. 26–41.

Гроші Галревкому // Архіви України. – 1991. – № 5–6. – С. 92–95.

Грушевський М. Новий період історії України за роки 1914 до 1919 / Упор. А.Трубайчук. – К.: Либідь, 1992. – 116 с.

Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину: Репринтне видання. – К.: Либідь, 1993. – 406 с.

Гуцуляк М. Чи сказав правду вітер?.. Спомини, писані в Канаді понад вечір життя. – К., 1996. – 192 с.

Давидів І. Українська пресова служба у Відні // Календар Червоної Калини на рік 1939. – Львів, 1938. – С. 43–48.

Дашкевич Я. Західноукраїнська Народна Республіка: позитивний і негативний досвід // Шлях перемоги. – 1998. – 28 жовт.

Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура. – Вип. 26–27. – К., 1993. – С. 44–78.

Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітет // Україна в минулому. – Вип. 6. – К.– Львів: Інст. укр. археографії НАН України, 1993. – 192 с.

Дем'янчук Д. Така була дійсність в 1918–1919 роках в Галичині. – Івано-Франківськ, 1995.

Дерев'яно С. М. Джерела вивчення зародження та організаційного оформлення Комуністичної партії Західної України // Актуальні проблеми історії КПЗУ. – Львів: Світ, 1990. – С. 221–226.

Дерев'яно С. Радянсько-польська війна 1920 року і Галичина в контексті політики «завоювання капіталу походом» // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С.65–69.

Дерев'яно С. М., Панчук А. М. ЗУНР в українській історіографії // Укр. істор. журн. – 1995. – № 2. – С. 28–36.

Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках. – К., 1998.

Документи Гуверовського архива (США) о гражданской войне в СССР (Авт. вступ, ст., конс.-мет. и публ.: В. М. Устинов, Е. М. Наумова) // Отечественные архивы. – 1992. – № 1. – С. 58–76.

Донцов В. Причини невдачі національного зриву 1918 р. (Уривок з брошури «За який провід») // Вісник. – 1962. – Ч. 1.

Дорошенко В. Великий Листопад. В тридцяті роковини Листопадового Зриву. 1918–1948. – Нью-Йорк, 1948.

Дорошенко В. Західно-Українська Народна Республіка // Л.Н.В. – 1919. – Кн. 1–3.

Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: НТШ, 1973. – 856 с.

Думін О. Австрійська «інтрига» і Листопадовий переворот // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 7–8.

Євшан М. Великі роковини України (1 листопада 1918 до 1 листопада 1919). – Відень, 1920.

Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократична партія (1899–1918). – Івано-Франківськ, 1996. – 103 с.

Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). – Вид. 2-ге, доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.

Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. –Т. 2 / ред. Боднар В. (гол.), Дорота-Казимира Є., Литвин М. та ін. – Жовква – Львів – Балтимор – Інст. українознавства НАН України; Зем. об'єд. «Жовківщина», 1995. – 346 с.

Жуковский А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: вид-во НТШ, 1991.

Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Нью-Йорк, 1967.

Іванович С. Українські прапори над Львовом. До історії створення ЗУНР в 1918 р. // Календар-альманах на ювілейний 1948 рік. – Мюнхен, 1948.

Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 336 с.

Историография истории Украинской ССР. – К., 1986. – 586 с.

Калакура О. Радянсько-польські відносини і українська полонія (1919–1930) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 200–203.

Калакура Я., Панчук А. Новітня історіографія Злуки УНР та ЗУНР // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999. – С.234–242.

Камінюк М. До характеристики зовнішньої політики ЗУНР (з нагоди 10-ї річниці галицьких подій) // Більшовик України. – 1928. – Ч. 21–22.

Карпенко О. Ю. Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки // Вісник Прикарпатського університету. – Серія «Історія». – Вип. 3. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 57–67.

Карпенко О. Ю. Злука ЗУНР і УНР – видатна подія в історії українського народу // Соборність України: історія і сучасність. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 6–21.

Карпенко О. Ю. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918–1923) // Вісник Прикарпатського університету. – Серія «Історія». – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – Вип. 1. – С. 73–86.

Карпенко О. Ю. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 14–17.

Карпенко О. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікомпоний чин українського народу // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993.

Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. істор. журн. – 1993. – № 1. – С. 18–21.

Карпенко О.Ю. Окупація Північної Буковини Румунією і боротьба трудящих мас проти окупаційного режиму (1918–1919) // Укр. істор. журн. – 1966. – № 10. – С. 56–62.

Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. – Львів: Львівськ. держ. ун-т, 1964. – 256 с.

Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. – Вип.1. – К.: вид-во АН УРСР, 1957. – С. 59–90.

Карпенко О.Ю., Волосянко Л.Р. Листопадовий зрив (1918): історіографія // Вісник Прикарпатського університету. – Серія «Історія». – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – Вип. 1. – С. 59–72.

Карпенко О., Калатівська Н. Національна політика ЗУНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993.

Карпенко О., Костишин Ф., Павлік С. Історичні передумови об'єднання ЗУНР і УНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993.

Карпо В., Коцур А. До питання історіографії утворення ЗУНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 94–95.

Климишин М. Голова уряду ЗУНР – доктор Кость Левицький // Альманах Станіславівської землі. – 1985. – Т. II. – С. 112–115.

Колянчук О. Незабутні могили. – Львів: Основа, 1993. – 48 с.

Колянчук О. Українці в таборах Перемишля (1918–1921 рр.) // Пам'ятки України. – 1995. – С. 112–117.

Комар В., Сворак С. Судова справа в ЗУНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 38–39.

Компанієць І.І. Визвольний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920). – К.: вид-во АН УРСР, 1957. – 109 с.

Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.). – К.: вид-во АН УРСР, 1960. – 371 с.

Кондратюк В.О., Регульський В.Л. ЗУНР: становлення і захист. – Львів: Світ, 1998.

Коритко Р. Є. Петрушевич – президент ЗУНР // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1. – С. 32–34.

Костицький М., Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923): Навч. посібник. – Львів, 1992. – 100 с.

Кох Г. Договір з Денікіним. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. – Львів, 1930. – 55 с.

Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. (організація, структура, штати): Історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 292 с.

Красівський О. До питання про польсько-українські переговори та компроміси під час війни 1918 – 1919 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 95–98.

Красівський О. За українську державу і церкву. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 84 с.

Красівський О. Проблема Східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. в контексті польської зовнішньої політики // Наукові записки Інституту національних відносин і політології НАН України. Серія «Політологія і етнологія». – К., 1997. – С. 50–56.

Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К.: вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.

Красівський О., Панчук А. Президент Західно-Української Народної Республіки (Євген Петрушевич) // Українська ідея: постаті на тлі революції. – К., 1994. – С. 154–173.

Крезуб А. Бої за Львів і Наддніпрянські Січові Стрільці // Календар Червоної Калини за 1930 р. – Львів, 1929. – С. 127–131.

Крезуб А. Нариси історії українсько-польської війни 1918–1919 рр. – Львів: Червона Калина, 1933. – 179 с.

Кренжаловський Д. Львів в українських руках 1–21.XI.1918 // Стрілець. – Кам'янець-Подільський, 1919. – Ч. 89. – С. 1–3.

Кройтор В. Проблема Покуття у відносинах між Румунією і ЗУНР // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 231–234.

Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). – Львів: Світ, 1995. – 184 с.

Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

Кугутяк М. В. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920 – 1923 рр. // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 45–57; – 1998. – № 1. – С. 56–66.

Кугутяк М. Проблема державно-правового статусу Галичини у політичних концепціях Української народно-трудової партії (1920–1923) // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 240–253.

Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – 448 с.

- Кузьма О. З листопадових боїв // Свобода. – 1926. – Ч. 2.
- Кузьма О. Обозництво в УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – Ч. 7-8. – С. 8-9.
- Кульчицький В. Виникнення і падіння Західноукраїнської Народної Республіки // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 190-194.
- Кульчицький В. С. Західноукраїнська Народна Республіка // Історія держави і права України. – У 2-х частинах. – Ч. 2. – К.: Ін. Юре, 1996. – С. 86-95.
- Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Суспільно-політичний лад і право Західноукраїнської Народної Республіки 1918-1923 рр. // Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 173-196.
- Левицький К. Великий зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та роздумів. – Львів: Червона Калина, 1931. – 150 с.
- Левицький К. Два закони про вибори до Союму Західної Области Української Народної Республіки // Український прапор. – 1919. – 20 серп.
- Левицький К. Дипломатична діяльність З.У.Н.Р. (1918-1923) // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 11. – С. 3-4.
- Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. – Друга часть. – Львів, 1929. – С. 289 – 496: – Третя часть. – Львів, 1930. – С. 497-776.
- Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – 736 с.
- Левицький К. Українські політики Галичини. – Тернопіль, 1996. – 178 с.
- Лепкий Б. Листопад 1918 року у Львові // Ювілейний календар «Просвіти» на рік 1938. – Львів, 1938.
- Лизанчук В., Круський І. Преса ЗУНР: становлення, роль в державотворчих процесах, проблематика газетно-публіцистичних виступів // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1-3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 100-102.
- Литвин М. Р. Археографічні перспективи історії ЗУНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1-3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 95-96.
- Литвин М.Р. Історіографія та археографія проблеми // Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи, 1996. – С. 16-30.
- Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Вид. 2-ге. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.
- Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.
- Литвин М. Р., Науменко К. Є. Українські Січові Стрільці. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
- Литвин М. Регіональний сепаратизм чи етнополітичне самовизначення? (здобутки і прорахунки польської історіографії ЗУНР) // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 202-209.

Литвин М. Р. У кільці фронтів українсько-польської війни 1918–1919 // Львів: Історичні нариси. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 358–359.

Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918–1919. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.

Лозинський М. Галичина на мировій конференції в Парижі. – Кам'янець, 1919.

Лозинський М. Уваги про українську державність. – Відень, 1927.

Лозинський М. В десятиліття Галицької революції (Галичина, Антанта й Радянський Союз) // Червоне право. – Харків. – 1928. – Ч. 23.

Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. – Харків, 1930.

Луців Л. Чи був більшовицький бунт у Дрогобичі? // Літопис Червоної Калини. – 1994. – № 4–6. – С. 38–41.

Любінець І., Чапуга С. Скасування акту злуки ЗУНР і УНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С.86–87.

Magocsi P.R. A history of Ukraine. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press. – 784 p.

Magocsi P.R. Bibliographical and archival aids // Galicia: a historical survey and bibliographic Guide. – Toronto: University of Toronto Press, 1983. – p. 1–20.

Magocsi P.R. Galicia: a historical survey and bibliographic Guide. – Toronto: University of Toronto Press, 1983. – 300 p.

Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921 рр. – У 3-х томах. – Прага: Пробоем, 1942 (Прометей, 1950–1951). – Т. I. – 212 с.; – Т. 2. – 232 с.; – Т. 3. – 235 с.

Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. – Чикаго, 1967.

Маланчук В. Ю. Історія однієї зради. – Львів: книж.-журн. вид-во, 1958. – 71 с.

Марчук В., Пилипів І. Українська греко-католицька церква й українська держава // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 205 – 223.

Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – 135 с.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Рим: Український католицький університет ім. св. Климента Папи, 1989. – Т. 68. – 486 с.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 414 с.

Nahayewsky I. History of the modern Ukrainian state. 1917–1923. – Munich: Ukr. Free Univ., 1966. – 317 p.

Наріжний С. Українська еміграція. – Ч. 1. – Прага, 1992. – 173 с.

Олійник П. Листопадовий Зрив: Повстання Української держави на західних землях в листопаді 1918. – Прага: Пробоем, 1941. – 24 с.

- Олійник П. День 22 січня 1919 року. – Прага: Пробоем, 1941. – 23 с.
- Омельянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. – Прага, 1929. – 72 с.
- Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: книж.-журнал. вид-во, 1954. – 183 с.
- Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – К.: Академія, 1996. – 188 с.
- Павлюк О. Від злуки до розриву. Взаємини урядів УНР і ЗУНР у 1919 році // Наука і суспільство. – 1994. – № 4–6. – С. 7–8.
- Павлюк О. Дипломатія Злуки УНР і ЗУНР // Всесвіт. – 1992. – № 1–2. – С. 176–178.
- Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 162–168.
- Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому. – Вип. VII. – К.– Львів: Інст. укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України / Львівське відділення /, 1995. – С. 33–44.
- Павлюк О. Листи Петра Карманського до Костя Левицького (Нові матеріали з архіву уряду ЗУНР) // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 133–150.
- Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 128–134.
- Павлюк О. Три місії до Вашингтона // Політика і час. – 1997. – №1. – С. 65–79.
- Панчук А.М. Зовнішня політика ЗУНР в історіографії // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія «Історія». – Вип. III. – С. 189–196.
- Панчук М., Панчук А. Акт злуки УНР і ЗУНР в українській історіографії // Проблеми соборності України у ХХ столітті. – К., 1994. – С. 98–105.
- Паліїв Д. Перший листопад // Український Національний Календар на 1928 р. – Перемишль, 1927.
- Пендзей І. Окремі аспекти історіографії ЗУНР // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 210–213.
- Пеглюра С. Статті / Упор. та автор передм. О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
- Pidhajny O.S., Pidhajny O. I. The Ukrainian Republik in the Great East-European Revolution. – Part II. – Toronto – New-York, 1975. – 414 p.
- Погребенник Ф. Левко Бачинський. – Коломия: Вік, 1994. – 32 с.
- Погребинська І., Гон М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (До проблеми українсько-єврейських взаємин). – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. – 84 с.
- Полонська-Василенко Н. Історія України. – У 2-х томах. – К.: Либідь, 1993. – Т. 2. – 602 с.
- Попик С. Таємниця Брест-Литовська: до питання про австро-угорський протокол 1918 року // Питання історії нового та новітнього часу (Збірник наукових статей). – У 2-х частинах. – Чернівці, 1994. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 134–141.
- Попик С. «Ukrainische Kronland». З історії австрійської політики в українському питанні (1914–1918) // Європейська політика: від регіональних кон-

фліктів до Першої світової війни (Збірник наукових статей). – Чернівці, 1995. – С.88.

Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній області УНР // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 220–225.

Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. – Львів: НТШ, 1995. – 357 с.

Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 рр. – Чикаго – Нью-Йорк, 1963.

Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с.

Рубльов С. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського // Укр. істор. журн. – 1997. – № 4. – С. 103–135; – 1998. – № 1. – С. 112–122.

Савчук Б. Договір Галицької армії з А. Денікіним (листопад – грудень 1919 р.) // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 214–219.

Савчук Б. Збройні Сили України: етапи вічного походу. – Рівне, 1992. – 101 с.

Семененко В. І. Українське питання на тлі світової політики (1917–1919 рр.) // Вісник Харківського університету. Історія України. – Харків, 1996. – Вип. 1. – С. 92–108.

Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1923 рр. – К., 1999.

Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р. – К.: вид-во АН УРСР, 1962. – 440 с.

Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II пол. 1919 – березень 1921 р.). – К.: Наукова думка, 1965. – 308 с.

Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К.: Наукова думка, 1973. – 254 с.

Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с.

Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменярь, 1989. – 93 с.

Слюсаренко А. Т., Томенко М. В. Історія української конституції. – К.: тов. «Знання» України, 1993. – 192 с.

Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. – Т. 4. – Скрентон: Український робітничий Союз, 1960. – 122 с.

Стрельський Г. В. Маловідомі діячі революційного та національно-визвольного руху в Україні // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства / За ред. Ю. М. Алексєєва. – К.: Вища школа, 1993. – С. 159–186.

Subtelny O. Ukraine. A History. – Toronto: University of Toronto Press, 1989. – 666 p.

Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – 510 с.

Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів: вид-во Львівськ. ун-ту. 1997. – 201с.

Сухий О. Михайло Лозинський: Вчений, громадський діяч, політик. Наукова розвідка. – Львів, 1995. – 32 с.

Танчин І. Преса ЗУНР як історичне джерело // Міжнар. наук. конф., присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1–3 листопада 1993. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 192–194.

Тищик Б. Законотворча діяльність та державний устрій Західноукраїнської Народної Республіки // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 195–201.

Тищик Б. Й. Конституційне законодавство Західно-Української Народної Республіки // Довідник з історії України. – В 3-х томах / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – Т. 2. – К.: Генеза, 1995. – С. 82–84.

Тищик Б. У вогні війни галичани будували державу // Дзвін. – 1994. – № 11–12. – С. 114–117.

Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 (До 75-річчя утворення). – Коломия: Вік, 1993. – 120 с.

Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А., Лешкович Н. В. Становлення державності в Україні (1917–1922). – Львів – Івано-Франківськ: Світ. – 2000. – 270 с.

Торжество історичної справедливості: Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів: вид-во Львівськ. ун-ту, 1968. – 803 с.

Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр. – В 3-х томах. – Т. 2–3. – К.: Політвидав України, 1968–1970. – 432 с.; – 463 с.

Українські Січові Стрільці. У 20-ліття виступу. – Львів: Накладом ювілейного комітету, 1935. – 159 с.

Феденко П. Доба Директорії // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – В 3-х томах. – Т. 3. – К.: Інст. Укр. археографії та джерелознавства НАН України, 1995. – С. 524.

Ходак І. Дмитро Вітовський – провідник листопадового чину // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 2. – С. 45–49.

Ходак І. Соборна Україна. Плекання і реалізація соборності України на терені Східної Галичини (1918–1919 рр.) // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 10–12. – С. 5–7, 9.

Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. – Рим: Український католицький університет ім. св. Климента Папи, 1987. – 133 с.

Цвенгрош Г. Апостольський Престол і митрополит Андрей Шептицький. – Львів, 1991. – 38 с.

Цвенгрош Г. Рим і Україна. Апостольський престол і митрополит А. Шептицький у 1918–1919 рр. // Дзвін. – 1992. – № 5–6. – С. 107–113.

Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). – Львів, 1993. – 168 с.

Чубатий М. Історично-правові основи самостійності та соборності України 1918–1919 рр. // Правничий вісник. – Нью-Йорк. – Кн. 2. – 1962. – С. 3–12.

Шанковський Л. Нові матеріали до історії визвольної війни 1917–1920 // Український історик. – 1974. – Ч. 4. – С. 99–103.

Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 319 с.

Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: вид-во Д. Микитюка, 1974. – 396 с.

Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі. – 1918–1919. – Торонто, 1965. – 280 с.

Шишка О. Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська Політехніка, 1993. – 236 с.

Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Галицької України. – Львів, 1919. – 64 с.

Яневський Д. Важкий шлях до свободи. З історії нашої української революції... // Наука і суспільство. – 1992. – № 2, 3.

Янів В. Листопадові фрагменти. – Берлін: Б/м, 1941. – 68 с.

Ярославин С. Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 184 с.

6. Енциклопедії та науково-довідкові видання

Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / Упор. С. Вілецький. – Нью-Йорк, 1965. – 115 с.

Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919) / Уклад Є. Місило: вид-во Канадського інституту українських студій. Альбертський університет. – Едмонтон. – Альберта, 1991. – 200 с.

Бойко М. Бібліографія української бібліографії періоду державности і діяспори 1917–1980. – Блумінгтон: Видання медичного архіву УЛТПА, 1989. – 166 с.

Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Відповідальний редактор І.Ф.Курас. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – 632 с.

Wynar V. S. Ukraine: Bibliographic Guide to English-Language Publications. – Englewood, Colo., 1990.

Геник М., Райківський І. Вітчизняна бібліографія історії Галичини (1991–1996 рр.) // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 179–191.

Геник М., Райківський І. Історія Галичини на сторінках вітчизняних журналів (1991–1997 рр.) // Галичина. – 1998. – № 1 (2). – С. 185–199.

Государственные архивы СССР: Справочник. – Ч.1. (Глав. Архив. Упр. при Совете Министров СССР: Ред.: И.М. Ваганов (пред.) и др.). – М., 1989. – 603 с.

Государственный архив Ивано-Франковской области: Путеводитель. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Вища школа, 1983. – 221 с.

Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: Навч. посібник. К.: Генеза, 1996. – 360 с.

Довідник з історії України. – В 3-х томах / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза. – Т. 2. – 1995. – 440 с.

Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – В 3-х томах. – К.: Інст. Укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 1995. – Т. 1. – С. 529.

Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – В 10-ти томах. – Сарсель, 1955–1984 (Перевидання в Україні. – Львів, 1993–1997).

Encyclopedia of Ukraine / Ed. Kubijovic V. – Vol. 1. – Toronto: University of Toronto Press, 1984.

Калинович І. Українська мемуаристика 1914–1924. Бібліографічний реєстр-довідник № 42. – Едмонтон: КІУС, 1991. – 32 с.

Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 228 с.

Львівський обласний державний архів: Путівник. – Львів: Каменяр, 1965. – 146 с.

Les délibérations du conseil des quatre (24 Mars – 28 Juin 1919). Notes de l'officiel in interprète. Ed. Mantooux Paul. – Vol. 1–2. – Paris, 1955.

Машотас В. В. Комуністична партія Західної України. Бібліографічний покажчик матеріалів і публікацій за 1919–1967 рр. – Львів, 1969. – 439 с.

D.H.Miller. My Dairy at the Conference of Paris. – Vol. 11–21. – New York, 1924–1926.

Foreign Relations. The Lansing Papers. 1914–1920. – Vol. 1–2. – Washington, 1939–1940.

Нелегальна комуністична преса Західної України про становище трудящих Львова, 1921–1938 рр. Бібліографічний покажчик / Упор. Я. Дашкевич // Становище трудящих Львова. 1917–1939. Документи і матеріали. – С. 413–427.

Никифорок Ю. Західна Україна. Матеріали до бібліографії. Опис літератури, опублікованої на терені УРСР. 1917–1929 рр. – Харків – К., 1932. – 184 с.

Пославська Г. Бібліографія праць Олександра Карпенка // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 84–89.

Преса України: газети 1917–1923 рр. Бібліографічний покажчик / Укладач Рудий Г. Я. – К., 1997. – 97 с.

Путівник по державному архіву Тернопільської області. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1961. – 129 с.

Радянська енциклопедія історії України. В 4-х томах. – К.: АН УРСР. – Т. 1. – 1969. – 552 с.; Т. 2. – 1970. – 584 с.; Т. 3. – 1971. – 576 с.; Т. 4. – 1972. – 576 с.

Савчук Б. Історія Галичини в англomовних виданнях (до 1939 р.) // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 189–193.

Сварник Г., Сварник І. Центральний державний історичний архів України у Львові. Буклет. – Львів, 1995. – 12 с.

Українська Радянська Енциклопедія. – В 12-ти т. Вид. 2-е / Гол. ред. колегія: М. П. Бажан (голов. ред.) та інші. – К.: Голов. ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1977–1985.

Ukraine and Poland in document: 1918–1922. – Ed. T. Gunchac. – New York – Paris – Sidney – Toronto, 1983. – Vol. 1–2.

United States. Department of States. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. – Vol. 1–13. – Washington, 1943–1948.

Documents on British Foreign Policy. 1919–1939. First series. Vol. 1–3. – London, 1947–1949.

Центральний государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления Украинской ССР. Краткий справочник. – К., 1984. – 415 с.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Історичні передумови національно-демократичної революції та відродження національної державності	24
1. Пробудження нації	24
2. Ідеї державної незалежності та соборності України в суспільно-політичному русі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.	42
3. Перша світова війна і національно-політичні відносини	61
Розділ 2. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення Західно-Української Народної Республіки	74
Розділ 3. Державотворча діяльність Західно-Української Народної Республіки	166
1. Законодавче забезпечення процесу формування й діяльності центральних та місцевих органів державної влади і управління, правоохоронних органів, збройних сил	166
2. Законодавче забезпечення суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх перетворень та національної політики ЗУНР	204
Розділ 4. Суспільно-політичні й національно-культурні процеси	228
Розділ 5. Іноземна воєнна інтервенція і національно-визвольна боротьба	259
1. Польсько-українська війна і формування збройних сил ЗУНР	259
2. Похід об'єднаних українських армій на Київ	287
3. Боротьба з Добровольчою армією та союз із нею	300
4. Перехід до Червоної армії	313
5. Доля вояків УГА	325
Розділ 6. Становище українського народу та його боротьба проти польського окупаційного режиму	341
Розділ 7. Західно-Українська Народна Республіка і зарубіжний світ	377
1. Початки дипломатії. Злука ЗУНР і УНР.....	378
2. Польський замах	392
3. Паризька мирна конференція і ЗУНР.....	401
4. Завершення окупації Східної Галичини та її «правове» оформлення	437
5. Загострення воєнно-політичного становища навесні й улітку 1920 р. Питання Східної Галичини на міжнародних конференціях	468
6. Міжнародні органи і Східна Галичина	493
7. Конференція в Генуї	525
8. Нові заходи у здобутті незалежності	536
9. Ганебний акт анексії	556
Резюме	597
Джерела та література	603

Наукове видання
ЗАХІДНО-УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА
1918–1923
Історія

Редактор *Василь Ганущак*
Художнє оформлення *Віктора Кузьміна*
Комп'ютерна верстка *Василя Рудковського*
Коректор *Ірина Шалкітене*

Здано на виробництво 22.08.98. Підписано до друку 10.07.01.
Формат 60×90/16. Папір офсетний. Гарнітура Тайм Нью-Роман. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 39,25. Умовн. фарбовідб. 39,25. Обл.-вид. арк. 33.82. Замовне.

Видавництво «Сіверсія»
76000, Івано-Франківськ, Січових Стрільців, 78.
Свідоцтво: серія ДК № 403 від 04.04.2001 р.

НБ ПНУС

746453

3 38 **Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія /**
Керівник авторського колективу й відповідальний редактор Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
ISBN 966-7515-14-1

Пропонується читачеві колективна монографія – комплексне наукове дослідження найважливіших процесів історичного розвитку Західно-Української Народної Республіки 1918–1923 рр. Висвітлюються історичні передумови виникнення ЗУНР, її становлення, події, що відбувалися на її території. Книга написана на великому джерельному матеріалі з вітчизняних і зарубіжних архівів, преси та спогадів.

Для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться новою історією України.

ББК 63(4УКР)614